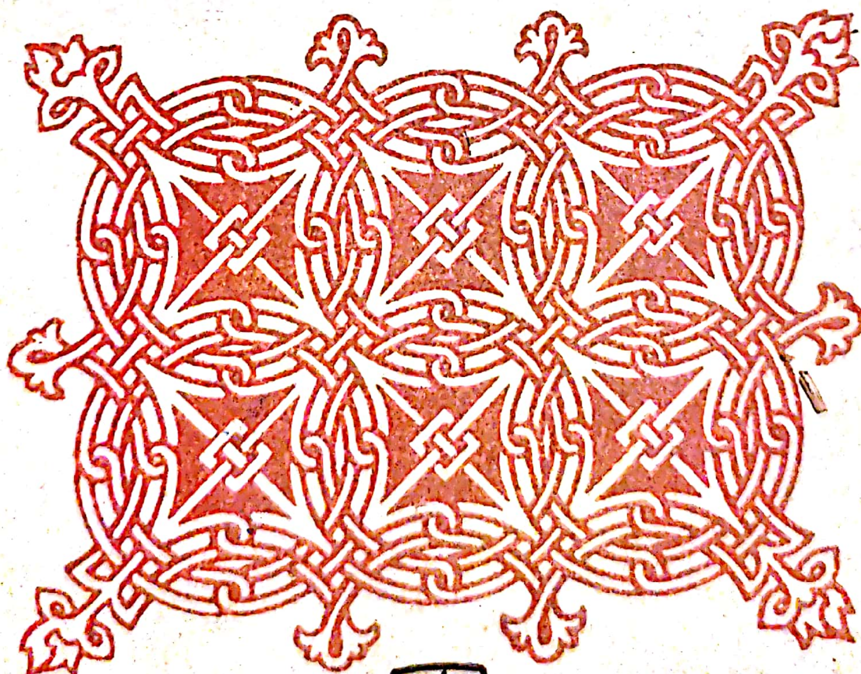
THEODOR HRISTEA

Coordonator

SINTEZE DE LIMBA ROMÂNĂ

AUTORI:
Mioara AVRAM, Grigore BRÂNCUȘ, Gheorghe BULGĂR,
Georgeta CIOMPEC, Ion DIACONESCU, Theodor HRISTEA,
Rodica BOGZA-IRIMIE și Flora ȘUTEU

EDITURA ALBATROS

THEODOR HRISTEA
Coordonator

SINTEZE DE LIMBA ROMÂNĂ

EDIȚIA A TREIA
REVĂZUTĂ ȘI DIN NOU ÎMBOGĂȚITĂ

AUTORI:

Mioara AVRAM, Grigore BRÂNCUȘ, Gheorghe BULGĂR,
Georgeta CIOMPEC, Ion DIACONESCU, Theodor HRISTEA,
Rodica BOGZA-IRIMIE și Flora ȘUTEU

CUVÎNT ÎNAINTE

Buna primire de care s-au bucurat edițiile anterioare ale acestei cărți, precum și numeroasele cereri de reeditare ne-au determinat să realizăm o nouă variantă, sensibil îmbogățită și îmbunătățită. Destinată (încă de la prima ediție) unui public larg și eterogen, lucrarea de față îi interesează, în primul rînd, pe studenții facultăților filologice și pe profesorii de limba și literatura română, care o pot utiliza cu succes atît în activitatea didactică imediată, cît și în pregătirea pentru obținerea definitivatului și a gradelor didactice superioare. Printre ceilalți beneficiari ai lucrării se numără candidații la admiterea în învățămîntul superior filologic, ca și toți cei pe care îi interesează problemele lingvisticii, în general, și ale cultivării limbii române, în special. Prin unele capitole mai ample (la care ne vom referi imediat) lucrarea se adresează chiar specialiștilor, care vor găsi aici o serie de idei și fapte de limbă noi, precum și îndemnuri sau sugestii în cercetarea unor probleme ori domenii lingvistice insuficient explorate.

Nefiind vorba de un manual sau de un tratat cu caracter exhaustiv o serie de probleme rămîn, și în această ediție, neabordate, iar altele sînt tratate mult prea sumar și aproape exclusiv sincronic sau descriptiv. De altfel, ceea ce urmărim să oferim numeroșilor cititori ai acestei lucrări este, în primul rînd, o viziune de ansamblu asupra structurii limbii române contemporane, care ne interesează îndeosebi sub aspectul ei corect sau literar. Din acest motiv, problemele exprimării corecte și ale cultivării limbii, în general, sînt adeseori în atenția autorilor și ocupă un spațiu mult mai întins decît în edițiile anterioare.

Aflîndu-se în fața unei lucrări consacrate, în esență, românei contemporane standard, *e normal ca cititorul să nu găsească în ea nici studii referitoare la originea și evoluția limbii noastre și nici cercetări sintetice privitoare la structura ei stilistică sau dialectală. Sînt studiate, în schimb, toate compartimentele limbii (adică* vocabularul, fonetica *și* structura gramaticală), *cărora li se adaugă, pentru prima oară,* frazeologia, *reliefîndu-se atît importanța acesteia, cît și individualitatea ei în raport cu lexicul și cu sintaxa.*

În strînsă legătură cu fonetica *și* fonologia *(care în lingvistica românească beneficiază de o vastă bibliografie), discutăm, de asemenea, unele probleme de* ortografie *și de* ortoepie, *fără de care însușirea aspectului corect sau literar al unei limbi este de neconceput.*

Cîteva precizări ni se par necesare și în legătură cu anumite probleme pe care le-am abordat în această lucrare ori cu spațiul pe care l-am acordat fiecăreia dintre ele. Este de la sine înțeles că, prin frecvența ei net superioară, derivarea cu sufixe, *de pildă, e mult mai importantă decît cea* regresivă *(numită încă și* inversă *ori* fără afixe). *Pentru cine reușește, însă, s-o înțeleagă așa cum trebuie, aceasta din urmă poate prezenta un interes special tocmai prin mecanismul ei care este, de obicei, mult mai complicat decît al celorlalte procedee interne de*

îmbogățire a vocabularului. La locul potrivit, am demonstrat pe larg că formațiile regresive prezintă interes și din punct de vedere stilistic, iar derivarea inversă, *în ansamblul ei, constituie nu numai un procedeu de* *î m b o g ă ț i r e*, *ci și de* *s i s t e m a t i z a r e* *a lexicului și a limbii în general. În ciuda acestor adevăruri, derivarea regresivă a fost foarte puțin studiată, pe cînd despre* sufixare, prefixare, compunere *și chiar* conversiune *(sau „schimbarea categoriei gramaticale") există o întreagă literatură de specialitate, deci și posibilități de informare incomparabil mai mari. Faptul că pentru întîia oară se oferă cititorului o imagine de ansamblu asupra unui fenomen lingvistic atît de interesant și de complex pe cît este derivarea regresivă ni se pare un cîștig nu numai pentru profesorul care predă efectiv limba română, ci și pentru cercetătorul care studiază structura și dinamica acesteia. Cele spuse despre derivarea regresivă sînt, în mare măsură, valabile și pentru* calcul lingvistic, *care (în actuala ediție a „Sintezelor") și-a găsit, în sfîrșit, o tratare pe măsura importanței pe care o prezintă ca procedeu de îmbogățire a lexicului și a frazeologiei.*

Referindu-ne la vocabular, *căruia, în calitate de coordonator al lucrării, i-am dat o extensiune mai mare decît în mod obișnuit, subliniem că, fără studierea temeinică a acestuia, nu pot fi înțelese: relația existentă între limbă, cultură și societate, contactele poporului nostru cu alte comunități etnice, dinamica limbii române contemporane, foarte multe greșeli care se fac mai ales în folosirea neologismelor, precum și procesele de modernizare, internaționalizare și relatinizare ale lexicului românesc din ultimele două sute de ani. Aceleași motive și altele (invocate la locul potrivit) explică includerea în volum a unui amplu capitol consacrat* frazeologiei, *care îi poate interesa nu numai pe specialiști sau pe studenții filologi, ci și pe scriitori, publiciști, cercetători științifici și profesori de diverse specialități.*

Întrucît lucrarea se adresează unui public numeros și foarte variat, terminologia *de specialitate a fost redusă la strictul necesar pentru a nu îngreuia expunerea și pentru a nu-l obliga pe cititor să recurgă prea des la dicționar.*

Ca și în ediția anterioară, am indicat, la sfîrșitul fiecărui capitol, o bibliografie selectivă *și, în același timp, accesibilă, care nu se reduce întotdeauna la lucrările utilizate în redactarea capitolelor respective. Mai ales cînd e vorba de probleme complicate ori foarte controversate, socotim că nu e rău ca măcar unii cititori să beneficieze de indicații bibliografice suplimentare pentru a putea aprofunda o problemă sau pentru a face cunoștință și cu alte păreri decît cele susținute ori numai împărtășite de noi.*

Înainte de a încheia, menționăm că lucrarea de față a apărut mai întîi la Editura Didactică și Pedagogică, de al cărei sprijin constant ne-am bucurat în elaborarea și în publicarea primelor două ediții.

Față de noua variantă a lucrării, a manifestat un interes deosebit Editura Albatros, căreia îi aducem mulțumiri călduroase pentru întreaga asistență acordată în pregătirea și în apariția celei de a treia ediții.

THEODOR HRISTEA

I. INTRODUCERE ÎN STUDIUL VOCABULARULUI

de

THEODOR HRISTEA

NOȚIUNI GENERALE DE LEXICOLOGIE

1. Totalitatea cuvintelor care există și care au existat, cîndva, într-o limbă oarecare formează **lexicul** sau **vocabularul** acesteia, iar disciplina care studiază componenta lexicală a unei limbi poartă numele de **lexicologie** (termen împrumutat din frc. *lexicologie*, în a cărui primă parte recunoaștem grec. *lexis*, care înseamnă „cuvînt"). Există o lexicologie *sincronică* sau *descriptivă*, care studiază vocabularul unei limbi la un moment dat al existenței ei (de obicei momentul actual) și o lexicologie *diacronică* sau *istorică*, al cărei obiect de cercetare îl constituie istoria sau dezvoltarea vocabularului de-a lungul timpului și în strînsă legătură cu evoluția societății umane.

2. Majoritatea cercetătorilor concep lexicologia într-un sens foarte larg, înglobînd în ea tot ce ține de studiul cuvîntului și al vocabularului ca parte integrantă a unei limbi. Există însă și alții care o separă de semantică și de etimologie (interesată de *originea* și evoluția cuvintelor), apoi de formarea cuvintelor, de frazeologie și, desigur, de lexicografie (care e mai veche decît lexicologia propriu-zisă, fiindcă începuturile ei rudimentare datează încă din antichitate).

Deși putem admite că *lexicografia* este o ramură a *lexicologiei* (considerată în sensul cel mai larg cu putință), ea nu trebuie în nici un caz confundată cu aceasta din urmă, care e o disciplină lingvistică în primul rînd teoretică. Spre deosebire de lexicologie, *lexicografia* stabilește principiile și metodele de întocmire a dicționarelor (*monolingve, bilingve, explicative, etimologice, enciclopedice, ortografice* ș.a.m.d.). Prin *lexicografie* nu se înțelege însă numai „tehnica de alcătuire a dicționarelor", deși acest sens este, desigur, primordial și se suprapune, în ultimă analiză, peste cel (mai puțin explicit) de „ramură a lexicologiei aplicate". Prin același termen mai desemnăm, adeseori, *totalitatea dicționarelor de care dispune o limbă oarecare* (de obicei într-o epocă precis determinată). Din acest punct de vedere, vorbim, spre exemplu, de lexicografia românească din epoca actuală sau din perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale.

IMPORTANȚA VOCABULARULUI

În învățămîntul nostru de toate gradele, studiul lexicului merită o atenție mult mai mare decît i se acordă în momentul de față din cîteva motive pe care le considerăm fundamentale. Cel dintîi se referă la faptul că bogăția unei limbi este dată, în primul rînd, de bogăția și de varietatea vocabularului ei, teză unanim acceptată atît în lingvistica generală, cît și în cea românească. În al doilea rînd, se admite (iarăși îndeobște) că schimbările care au loc în societate, precum și spectaculoasele progrese ale științei și

tehnicii contemporane se reflectă în primul rînd și nemijlocit în vocabular, considerat, pe bună dreptate, ca fiind compartimentul limbii cel mai labil și mai deschis influențelor din afară. Legătura dintre istoria lexicului și istoria societății este atît de strînsă și de evidentă, încît celebrul lingvist francez Antoine Meillet se considera pe deplin îndreptățit să afirme că „orice vocabular exprimă, de fapt, o civilizație". De aici rezultă necesitatea de a-l studia cît mai temeinic și, ori de cîte ori este posibil, în indisolubilă legătură cu prefacerile de diverse naturi care au loc în viața materială și spirituală a unei anumite colectivități lingvistice.

Relația existentă între dezvoltarea vocabularului și a societății este puternic subliniată și de alți lingviști (români sau străini). Unii dintre aceștia consideră că lexicologia are chiar o situație specială în sensul că ocupă un loc particular între lingvistică și sociologie. Vezi, spre exemplu, Georges Matoré (*La méthode en lexicologie*, Paris, 1953), care definește lexicologia ca o „disciplină sociologică" (p. 50) și care, asemenea lui A. Meillet, consideră că „vocabularul este expresia societății" (p. 62), ceea ce înseamnă că acesta reflectă un anumit stadiu de civilizație și că progresul lui e determinat în special de factori extralingvistici.

Un alt motiv pentru care e necesar să acordăm mai multă atenție studierii vocabularului este de natură stilistică. Precum se știe, lexicul este aspectul cel mai specific al fiecărui stil funcțional (*beletristic, științific, administrativ* și *publicistic*). De aici înțelegem că deosebirile dintre stilurile amintite (privite ca variante funcționale ale limbii literare) se reduc, în primul rînd, la deosebiri de vocabular și de frazeologie (adică îmbinări de cuvinte cu caracter constant, mai mult sau mai puțin sudate ori închegate).

La cele spuse pînă aici, trebuie adăugat că îmbogățirea și perfecționarea vocabularului constituie un lucru mult mai greu de realizat decît însușirea regulilor gramaticale ale limbii materne. Este unanim admis că, încă de la vîrsta preșcolară, copilul stăpînește, în linii mari, sistemul gramatical al limbii pe care o vorbește, însă achiziționarea de noi cuvinte și folosirea lor corectă rămîn un deziderat permanent de-a lungul întregii vieți. În strînsă legătură cu cele afirmate mai înainte, subliniem că nici așa-zisa optimizare a comunicării (despre care se vorbește atît de mult în ultima vreme) nu e posibilă fără un vocabular bogat și corect întrebuințat. Avînd în vedere că greșelile de ordin lexical sînt mai numeroase și, în general, mai grave decît cele de natură gramaticală (cum am demonstrat pe larg în LL, nr. 1 din 1975, p. 43—48), se impune ca și din acest punct de vedere studiul vocabularului să fie extins și aprofundat.

CONCEPTUL DE CUVÎNT

După ce am arătat, fie și pe scurt, în ce rezidă importanța studierii vocabularului, sînt necesare măcar cîteva precizări în legătură cu unitatea de bază a lexicului, care este CUVÎNTUL. Conform celei mai cunoscute dintre numeroasele definiții care s-au dat acestui concept, el reprezintă *asocierea unuia sau mai multor sensuri cu un complex sau înveliș sonor susceptibil de o întrebuințare gramaticală în procesul comunicării*. Ca unitate lexicală între o formă sonoră, acustică sau materială și un conținut semantic (redus, uneori, la un singur sens), cuvîntul este constituit nu numai din așa-zisa „formă

tip" (pe care o găsim inserată în dicționare), ci din toate formele lui gramaticale sau flexionare. Aceasta înseamnă că orice cuvînt flexibil reprezintă o unitate într-o diversitate de forme sau aspecte gramaticale. Recurgînd la un exemplu, vom spune că *fac, faci, facem, făcui făcea, făcurăm, făcuseră, făcut* și altele sînt toate forme flexionare și deci realizări concrete ale aceluiași cuvînt abstract, care este verbul **a face.** Numeroasele sensuri ale verbului în discuție nu constituie nici ele cîte un cuvînt separat, ci toate alcătuiesc conținutul semantic al acestui verb, considerat o singură unitate și din acest punct de vedere. Ideea referitoare la cuvînt ca unitate lexicală și gramaticală este clar exprimată mai ales în GLR (p. 14—15). Concepînd cuvîntul în felul acesta, înseamnă că nu putem încadra în aceeași unitate lexicală forme flexionare care au fost, cîndva, în raport de variație liberă, dar s-au specializat, în cele din urmă, pentru exprimarea anumitor sensuri lexicale. Astfel, în limba română actuală, se spune exclusiv „**acord** atenție cuiva", dar „**acordez** un instrument muzical", deși forma de infinitiv a celor două verbe este aceeași, și anume *acorda* (din frc. *accorder*, ital. *accordare*). Tot așa, față de unicul singular *raport*, formele de plural **rapoarte** și **raporturi** înseamnă, prima „referate, comunicări, dări de seamă", iar a doua „relații, legături". În momentul în care o formă flexionară s-a specializat pentru exprimarea unui anumit sens al cuvîntului polisemantic, unitatea lexicală inițială s-a scindat în două sau chiar trei cuvinte diferite, care trebuie considerate o m o n i m e p a r ț i a l e (de exemplu **capete, capi** și **capuri** sau **coarne, corni** și **cornuri**).

În urma precizărilor făcute rezultă că e greșit să vedem în *cap, corn, pas* și altele substantive cu două sau trei forme de plural și să le punem alături de *coperte — coperți, țărance — țărănci* sau *înghețate — înghețăți*, care nu se deosebesc cîtuși de puțin din punctul de vedere al sensului. De altfel, uneori chiar etimologia directă sau imediată a unora dintre aceste cuvinte e diferită, ceea ce e un motiv în plus să le separăm în dicționare și să le interpretăm ca omonime parțiale, deci altfel decît erau ele considerate în unele manuale școlare. *Cap* (cu sensul de „promontoriu") provine din franceză *(cap)* și tot din această limbă l-am primit pe *pas* cu sensul de „trecătoare", în timp ce *cap* (pl. *capete*) și *pas* (pl. *pași*) sînt moștenite din limba latină. O diferență clară trebuie făcută și între *a turna* (apă, vin etc.) și *a turna* (un film), a căror formă corectă, la persoana a III-a singular și plural, este *toarnă* și, respectiv, *turnează*. Pentru alte exemple și pentru întreaga problemă pe care aici am prezentat-o foarte sumar, vezi studiul citat în bibliografie al M i o a r e i A v r a m, în care se fac precizări importante cu privire la delimitarea cuvîntului ca unitate lexicală, precum și la stabilirea granițelor dintre *omonimie* și *polisemie*.

CUVÎNTUL ÎN RAPORTURILE LUI CU VARIANTELE

1. O atenție specială merită și problema VARIANTELOR unui cuvînt, care nu trebuie puse, în nici un caz, pe același plan cu unitățile lexicale propriu-zise. Acestea sînt tot realizări concrete ale aceluiași cuvînt, dar de alt tip decît cele morfologice (de exemplu: *casă, casei, caselor* etc.). Astfel, în raport cu forma literară **coregrafie** (din frc. *chorégraphie*), pronunțarea *coreografie* (explicabilă prin ital. *coreografia*) reprezintă o simplă variantă lexicală, nu un alt cuvînt, întrucît cele două complexe fonetice aproape identice

exprimă absolut aceeași realitate, adică au un conținut semantic identic. Tot variante de aceeași natură sînt, spre exemplu, *stofă* (comp. germ. *Stoff*) și *personagiu* (comp. ital. *personaggio*) față de formele corecte **stofă** și **personaj**, pe care le-am împrumutat din ital. *stoffa* și frc. *personnage*).

2. Numeroaselor variante de proveniență externă li se opun cele create în interiorul limbii române (sau al altei limbi) pe care pur fonetică, prin *analogie* sau prin alte procedee, cum sînt: *etimologia populară*, *contaminația*, *hipercorectitudinea* etc. Apărute în limba română sînt, spre exemplu, *inerva*, *compleot*, *decreptitudine*, *repercursiune*, *lungoare*, *pantomină*, *piftea*, *juva(i)er* și altele (în loc de formele corecte: **enerva, complet, decrepitudine, repercusiune, lingoare** și **lîngoare, pantomimă, chiftea, giuvaier** ș.a.m.d.). Tot variante învechite sînt și *emoțiune*, *inspecțiune*, *direcțiune* etc. (față de **emoție, inspecție, direcție** și multe altele, care s-au fixat definitiv în limba literară sub această formă mai scurtă și deci mai comodă). În schimb, **fracție-fracțiune, rație-rațiune, reacție-reacțiune, secție-secțiune, stație-stațiune** și altele (care pot fi găsite în *ÎOOP* sau în *DOOM*) constituie unități lexicale distincte, pentru că sînt net specializate din punct de vedere semantic. În dicționare ele trebuie tratate în articole separate, dar lucrările noastre lexicografice nu procedează întotdeauna corect și mai ales consecvent nici din acest punct de vedere.

În urma întregii discuții reținem că variantele trebuie grupate cu forma considerată literară și tratate împreună cu aceasta ca un singur cuvînt (de exemplu **ciocolată** cu variantele: *șocolată*, *șocoladă*, *ciocoladă* și chiar *ciucalată* care este o rostire profund incultă).

3. În mod excepțional, o variantă se poate transforma în cuvînt de sine stătător dacă se specializează din punct de vedere semantic în raport cu forma literară de care a depins inițial. Afirmația este valabilă chiar pentru o pronunțare incultă, cum a fost, cîndva, **transperant** (acceptat în limba literară sub această formă, dar numai cu sensul de „stor"). În loc de un singur cuvînt, care a fost, la început, **transparent** (cu varianta *transperant*), avem astăzi două cuvinte cu forme și sensuri diferite, dar care se reduc, în ultimă analiză, la același etimon străin, și anume frc. *transparent*.

4. O mențiune specială merită așa-zisele v a r i a n t e l i t e r a r e l i b e r e (cum sînt ele numite în DOOM, p. VII). Cînd două pronunțări ale aceluiași cuvînt (vechi sau neologic) sînt cam la fel de frecvente ori de justificate și din alte puncte de vedere, normele ortografice și ortoepice în vigoare le acceptă pe amîndouă pînă la „victoria" uneia dintre ele sau pînă la o eventuală specializare sub raport semantic. Cităm, în ordine alfabetică, numai o parte dintre aceste d u b l e t e f o n e t i c e l i t e r a r e (cum ar mai putea fi ele numite):

1. acum/acuma
2. angelică/anghelică
3. cafeină/cofeină
4. carafă/garafă
5. cîrdășie/cărdășie
6. cvadrimotor/cuadrimotor
7. deseară/diseară
8. despera/dispera
9. eteroclit/heteroclit
10. funcție/funcțiune
11. galantom/galanton
12. germen/germene
13. mănăstire/mînăstire
14. namiază/nămiază
15. picromigdală/pricomigdală
16. proră/provă
17. sandviș/sandvici
18. șasla/ceasla
19. zaherea/zaharea
20. zbîrli/zburli etc.

În aceeași categorie mai largă a *variantelor literare libere* intră și o serie de dublete accentuale literare (cum sînt: *ánost/anóst, cráter/cratér* etc.), de care ne vom ocupa în capitolul *FONETICĂ ȘI FONOLOGIE* (vezi pp. 171—173).

Deși ar putea să pară de prisos, subliniem, totuși, că, în astfel de cazuri, *avem de a face cu un singur cuvînt*, tocmai pentru că cele două variante în concurență nu se deosebesc cîtuși de puțin din punct de vedere semantic.

Înainte de a trece la discutarea următoarei probleme, se impun cel puțin două precizări; care nu sînt lipsite de importanță. Prima se referă la faptul că, în lingvistica modernă, termenul *cuvînt* este înlocuit cu **lexem** (format după modelul lui *fonem* și *morfem*). Din păcate, nu toți cercetătorii acordă noului concept aceeași semnificație, așa că, în discuția de față, el a fost evitat tocmai pentru a nu da naștere la unele confuzii. A doua precizare se referă la faptul că unii lingviști străini (de pildă R. L. Wagner) fac o deosebire netă între lexic și vocabular, considerînd că al doilea termen trebuie să desemneze numai un domeniu din vasta realitate pe care o acoperă cel dintîi. Astfel de „domenii" care aparțin lexicului și care se pretează la inventariere și la descriere sînt, spre exemplu, *vocabularul politic* (sau *social-politic*), *vocabularul economico-financiar*, *vocabularul sportiv*, *vocabularul aviației*, *al marinei* ș.a.m.d. Pe de altă parte, unii cercetători stabilesc o opoziție între *lexicul limbii* și *vocabularul unui text dat* atunci cînd fac ceea ce numim statistică lexicală. Întrucît, în lingvistica românească, aceste distincții (de dată relativ recentă) nu se întîlnesc decît foarte rar, ele vor fi neglijate, în continuare, iar cei doi termeni (adică *lexic* și *vocabular*) vor fi considerați sinonimi și vor fi folosiți în mod alternativ.

BOGĂȚIA LEXICALĂ A LIMBII ROMÂNE

1. Lucrările lexicografice ale unei limbi nu oglindesc și nici n-ar putea să oglindească, vreodată, întreaga bogăție lexicală și semantică a limbii respective. Afirmația este, desigur, valabilă și pentru limba noastră privită îndeosebi sub aspectul ei contemporan. O mulțime de creații lexicale interne și de împrumuturi neologice recente și foarte recente rămîn, în chip firesc, chiar în afara celor mai bogate dicționare, pentru simplul motiv că nici un lexicograf nu este în stare să țină pasul cu ritmul prea rapid de îmbogățire a vocabularului. Despre dicționare s-a spus că sînt prin definiție opere imperfecte, iar imperfecțiunea lor provine în primul rînd de la faptul că ele sînt de două ori lacunare: o dată pentru că nu inserează toate unitățile lexicale ale unei limbi vii, iar, a doua oară, pentru că mai omit și o serie de sensuri ale cuvintelor pe care le înregistrează.

Cîteodată, astfel de omisiuni sînt conștiente, ca în cazul cunoscutului *Dictionnaire de l'Académie française* (apărut în mai multe ediții, începînd cu anul 1694). Autorii acestui dicționar academic au respins prea multe cuvinte și sensuri neologice procedînd în numele unei concepții care s-a dovedit, pînă la urmă, de un purism cam exagerat, dacă nu chiar de neînțeles. Tot în mod conștient a procedat și B. P. Hasdeu atunci cînd, din principiu, n-a admis neologismele în al său celebru *Etymologicum Magnum Romaniae* (care s-a tipărit în trei volume și nu a ajuns decît pînă la cuvîntul *bărbat*).

2. Deși lexicografii noștri din ultimele decenii nu au aproape nimic comun cu purismul, cele mai recente dicționare românești nu reflectă totuși nici pe departe întregul tezaur lexical al limbii române vechi și în special contemporane. Astfel, în *DEX* (care a apărut în anul 1975) sînt inserate numai **56 568** de cuvinte și variante și lipsesc o serie de neologisme dintre care citām: *alerta, brevilocvență, casetofon, calofil, colinar, conflictual, creativitate, debusolat, design* și *designer, engramă, extraplat, forum, francofon, funcționalitate, gerovital, gestiona, instituționaliza, intercooperatist, interdisciplinar, irecuperabil, karaté* (greșit scris, uneori, *carate*), *lumpenproletar, malnutriție, metacritică, optimiza, opțional, ortogramă, polihistor, postliceal, prioritar, pubelă, racola, recamier, radiocasetofon, reflua, rotisor, supermagazin, supervizor, surclasa, șofaj, tonetă, venial* (adică „scuzabil") și multe altele, dintre care unele sînt atestate, în limba scrisă, cu mult înainte de apariția acestui dicționar. A spune că vocabularul românesc se reduce la ceea ce înregistrează unul sau altul dintre dicționarele noastre recente înseamnă a fi foarte departe de realitatea lingvistică. Un mare număr de neologisme (cîteodată inutile) există în *DN*$_3$ (apărut în anul 1978), dar din acest dicționar lipsesc, după cum este și normal, cuvintele care aparțin fondului vechi al limbii și pe care trebuie să le căutăm în alte lucrări lexicografice.

3. Impetuoasa dezvoltare a lexicului românesc în epoca actuală face imposibilă fixarea lui integrală în vreun dicționar și ne împiedică să stabilim cu exactitate *inventarul de unități lexicale ale limbii române.* O idee mai apropiată de realitate în legătură cu bogăția vocabularului românesc din trecut și de astăzi nu ne putem face decît dacă ne referim la **Dicționarul limbii române (DLR)** publicat de Editura Academiei R.S.R. Din „Introducerea" care însoțește tomul al VI-lea al acestui dicționar-tezaur aflăm că el va conține circa **140 000** de cuvinte și variante, ceea ce, după socoteala noastră, înseamnă aproximativ **120 000** de *unități lexicale.*

Precizare. Despre variante am spus că se grupează împreună cu așa-zisele „cuvinte-titlu", întrucît nu se deosebesc de acestea din punctul de vedere al sensului. Aceasta înseamnă că *sitronadă*, spre exemplu, nu este alt cuvînt decît *citronadă* (singura formă admisă în DOOM și în ÎOOP). La fel stau lucrurile cu varianta „hipercorectă" *piftea* (în loc de *chiftea*) sau cu pronunțarea *mușchetar*, care, deși foarte frecventă, este totuși neliterară în raport cu *muschetar* (frc. *mousquetaire*, un derivat de la *mousquet* „muschetă"). Cînd încercăm să stabilim, fie și cu aproximație, inventarul lexical al unei limbi, este o mare greșeală să includem în el și *variantele*, punîndu-le pe același plan cu unitățile lexicale propriu-zise. Procedeul este, din păcate, destul de răspîndit și el duce la falsificarea ideii pe care trebuie să ne-o facem despre bogăția lexicală a limbii române.

Tot din *introducerea* citată mai aflăm că autorii acestui monumental dicționar (ai cărui redactori responsabili sînt academicienii Iorgu Iordan, Al. Graur și I. Coteanu) intenționează să ne ofere prima înregistrare fidelă a lexicului românesc în totalitatea sa. Adevărată istorie a vocabularului limbii române, **DLR** urmărește să înregistreze: **cuvintele de circulație generală,** întreaga **terminologie populară,** toate **regionalismele și arhaismele atestate, creațiile interne** și **împrumuturile neologice** (adaptate la sistemul fonetic și morfologic al limbii noastre), **termenii tehnico-științifici**

(ieşiţi din sfera limbajelor de strictă specialitate), **cuvintele de argou** (care au pătruns în vorbirea familiară şi în stilul beletristic), precum şi **creaţiile lexicale personale,** care răspund unor necesităţi reale şi care manifestă tendinţa de a se răspîndi.

Judecînd după fasciculele şi volumele apărute pînă în prezent şi ţinînd seama de faptul că din bibliografia dicţionarului lipsesc o serie de lucrări importante care meritau să fie integral excerptate (de pildă *Istoria literaturii române* de G. Călinescu), sîntem îndreptăţiţi să afirmăm că nici chiar *DLR* nu va putea să cuprindă întregul tezaur lexical al limbii noastre. În mod evident, acesta este într-o continuă îmbogăţire, iar principala sursă din care el se alimentează o constituie *terminologia tehnico-ştiinţifică modernă*. Cînd vom studia calea externă de îmbogăţire a vocabularului, vom avea prilejul să constatăm că (graţie mai ales presei şi radioteleviziunii) mulţi termeni tehnico-ştiinţifici devin un bun lingvistic comun, ceea ce ne face să înţelegem şi mai uşor de ce inventarul lexical al limbii române nu poate fi stabilit decît cu foarte mare aproximaţie.

STRUCTURA GENERALĂ A LEXICULUI ROMÂNESC

Astăzi, toţi specialiştii admit că vocabularul unei limbi nu constituie o masă compactă, omogenă sau nediferenţiată. El este alcătuit dintr-un fel de nucleu, în care intră cuvinte puţine, dar foarte importante, şi din masa vocabularului, care cuprinde cuvinte mai rar întrebuinţate sau chiar necunoscute de unii vorbitori. Ideea că unităţile lexicale ale unei limbi nu stau pe acelaşi plan din punctul de vedere al importanţei lor este destul de veche în lingvistică. Se pare că această idee (unanim acceptată în prezent) a fost formulată pentru prima oară într-un mod foarte clar de către celebrul lingvist şi filolog român Bogdan Petriceicu-Hasdeu (1838—1907). Într-un studiu intitulat *Limba în circulaţiune* (publicat în volumul al III-lea din lucrarea sa *Cuvente den bătrîni*), B.P. Hasdeu a atras atenţia că nu toate cuvintele unei limbi au aceeaşi valoare şi că frecvenţa sau circulaţia lor are o mare importanţă pentru determinarea fizionomiei lexicale a limbii respective. Fără a putea spune că a fost preluată de la Hasdeu (a cărui teorie a rămas, în general, necunoscută în afara graniţelor României), ideea la care ne-am referit s-a impus, cu timpul, în lingvistica generală şi, de cîteva decenii, se vorbeşte din ce în ce mai mult de un lexic fundamental al oricărei limbi. Pentru nucleul vocabularului sau partea lui cea mai rezistentă şi mai importantă se folosesc foarte multe denumiri şi anume: *vocabular de bază, vocabular fundamental, vocabular esenţial, fond principal lexical, fond principal de cuvinte* şi chiar *fond lexical uzual*.

În ultima vreme se vorbeşte chiar despre un lexic reprezentativ, care are o sferă mai largă şi care este opus, pe de o parte, *vocabularului fundamental* (VF), iar, pe de altă parte, *fondului principal lexical* (FP). Pentru această distincţie (asupra căreia nu ne putem opri mai pe larg), vezi unele precizări care se fac în SCL, an. XXVII (1976), nr. 1, p. 61—66. Alţi cercetători nu fac nici o deosebire între *lexicul reprezentativ* şi *vocabularul de bază* al unei limbi (vezi SCL, nr. 3 din 1974, p. 247).

VOCABULARUL FUNDAMENTAL AL LIMBII ROMÂNE

1. În lingvistica românească, problema de care ne ocupăm aici a fost pe larg studiată de către acad. Al. Graur, care folosește denumirea de *fond principal lexical* și de a cărui lucrare (citată în bibliografie) ne vom folosi pentru descrierea părții esențiale a vocabularului românesc. O idee care trebuie dintru început subliniată este că între așa-zisul *fond principal lexical* și *masa vocabularului* nu se pot stabili granițe precise. Unele cuvinte sînt foarte solid instalate în vocabularul de bază, altele sînt pe punctul de a pătrunde în această parte esențială a lexicului și, în sfîrșit, altele pot ieși cu timpul din fondul principal lexical, pentru că, din diverse motive, și-au pierdut din importanța pe care au avut-o, cîndva, în limbă. În urma acestor precizări este limpede pentru oricine că raporturile dintre cele două părți ale vocabularului se pot schimba, însă foarte încet, deoarece o caracteristică importantă a vocabularului fundamental este relativa lui *stabilitate*.

2. Dintre categoriile de cuvinte care pot intra în vocabularul de bază al unei limbi amintim:

a. Numele unor obiecte și acțiuni foarte importante: *casă, masă, scaun, ceas, cuțit, mașină, a face, a mînca, a bea, a spăla, a merge, a se duce* etc.;

b. Numele unor băuturi și mai ales alimente de primă necesitate: *apă, lapte, pîine, carne, brînză, legume* și altele;

c. Numele unor părți ale corpului omenesc: *mînă, picior, deget, gură, cap, frunte, nas, ureche, piele, sînge, oase, mușchi* etc.;

d. Numele unor păsări și animale: *găină, cocoș, pui, rață, gîscă, porc, oaie, miel, lup, cîine, pisică, vulpe* etc.;

e. Numele unor arbori și fructe (în special comestibile): *pom-poamă, măr, nuc-nucă, cireș-cireașă* etc.;

f. Numele unor culori mai importante: *alb, roșu, negru, verde, albastru, galben*;

g. Numele membrilor de familie și ale unor grade de rudenie: *tată, mamă, frate, soră, unchi, văr, nepot*;

h. Numele zilelor săptămînii și altele, pe care spațiul nu ne permite să le discutăm mai pe larg.

Dintre părțile de vorbire sînt foarte bine reprezentate în fondul principal lexical *conjuncțiile* și *prepozițiile, pronumele* (de toate felurile), *numeralele* pînă la 10 și *verbele neregulate* foarte mult întrebuințate (*a fi, a avea, a lua* etc.).

3. După cum se vede, vocabularul fundamental conține cuvintele cele mai uzuale ale unei limbi. Aceste cuvinte sînt acelea care au și cele mai multe derivate sau compuse și care intră în numeroase locuțiuni și expresii. Astfel, despre cuvîntul **cap** vom afirma cu toată certitudinea că aparține fondului principal lexical, nu numai pentru că denumește o noțiune fundamentală sub raportul importanței sau pentru că are multe sensuri, ci și pentru că e folosit într-un număr impresionant de îmbinări sintactice cu caracter de locuțiuni și expresii. Cităm dintre acestea: *a-și bate capul, a-și pierde capul, a se da peste cap, din cap pînă-n picioare, cu noaptea-n cap, în ruptul capului, a-l duce (sau a-l tăia) capul, a avea scaun la cap, a cădea pe capul cuiva, a i se urca la cap, a-și lua lumea în cap* și altele (care pot fi găsite în DELR, p. 58—62).

4. Fiind cunoscute și folosite de către absolut toți vorbitorii unei limbi, cuvintele din fondul principal lexical cunosc cea mai mare frecvență în procesul comunicării lingvistice. De obicei, ele sînt și foarte vechi și trăiesc multă vreme. Caracterizîndu-se prin frecvență mare în vorbire, prin polisemantism, prin stabilitate și prin capacitatea de a da naștere la derivate și compuse sau de a intra în combinații frazeologice, cuvintele din vocabularul de bază prezintă o importanță mult mai mare decît celelalte unități lexicale ale limbii. Din această cauză, în manualele destinate învățării limbilor străine, trebuie să intre în primul rînd cuvintele care aparțin fondului principal lexical și numai după aceea un număr mai mic sau mai mare de cuvinte care fac parte din masa vocabularului.

5. Importanța fondului principal de cuvinte și necesitatea cunoașterii lui mai rezultă și din alte fapte care merită să fie cunoscute. Astfel, în urma cercetărilor care s-au făcut (în special de către acad. Al. Graur) s-a ajuns la concluzia că vocabularul fundamental al limbii române actuale conține cel mult 1 500 de cuvinte, față de circa 120 000 cîte are limba noastră în total. Ceea ce este și mai important pentru discuția de față e faptul că aproape 60 % dintre cuvintele vocabularului de bază al limbii române sînt de origine latină și numai 40 % de diverse alte origini. Această constatare se adaugă la aceea că structura gramaticală a limbii române este aproape în întregime de origine latină, ceea ce dovedește fără umbră de îndoială *caracterul romanic al limbii noastre*.

6. Înainte de a încheia discuția privitoare la vocabularul fundamental, subliniem că nu este potrivit să folosim termenul de „rest“ al vocabularului pentru cuvintele care nu aparțin fondului principal lexical. După cum s-a putut ușor observa, acest așa-zis „rest“ cuprinde imensa majoritate a cuvintelor românești (mai exact spus circa 90 % din totalul unităților lexicale înregistrate în dicționarele noastre). Afirmația fiind valabilă și pentru alte limbi, nu încape îndoială că fondului principal lexical i se opune, în realitate, *masa vocabularului* sau *vocabularul secundar* (cum îi spune *G. Ivănescu*).

STRUCTURA ETIMOLOGICĂ A LEXICULUI ROMÂNESC MODERN

S-a observat încă de mult că vocabularul românesc este foarte variat ca origine și aceasta din cauză că la formarea lui au contribuit neobișnuit de multe limbi, în frunte cu *latina*, care stă la baza limbii române. Studiind compoziția etimologică a lexicului românesc modern, D. Macrea a ajuns la concluzia că cele **49 642** de cuvinte și variante înregistrate în DLRM pot fi clasificate după origine în **76** de grupe. Dintre acestea, numai **14** depășesc 1 %, și anume: elementele *latine* (20,02 %), *vechi-slave* (7,98 %), *bulgărești* (1,78 %), *bulgaro-sîrbești* (1,51 %), *turcești* (3,62 %), *maghiare* (2,17 %), *neogrecești* (2,37 %), *franceze* (38,42 %), *latine literare* (2,39 %), *italiene* (1,72 %), *germane* (1,77 %), *onomatopeice* (2,24 %), *de origine nesigură* (2,73 %), *de origine necunoscută* (5,58 %).

După cum vedem, elementele latinești moștenite reprezintă doar 20,02 %, ceea ce numeric înseamnă **9 920** de cuvinte. Dintre acestea, numai **1 849** sînt propriu-zis primite direct din latină, iar **8 071** constituie derivate pe teren românesc de la rădăcini aparținînd cuvintelor pe care le-am moștenit din latină. Astfel, cuvîntul *floare* este păstrat din latină (*flos, -ris*), dar *florar*,

florărie, *floricică* etc. sînt creații interne ale limbii române cu ajutorul unor sufixe adăugate la o temă de origine latină. Deși relativ puține la număr (și anume maximum **2 000**), elementele latinești moștenite denumesc, în general, noțiuni foarte importante, cunosc o mare frecvență în procesul comunicării lingvistice și se caracterizează, de obicei, printr-o mare bogăție de sensuri. Spre deosebire de acestea, elementele slave și de alte origini au (în majoritatea cazurilor) o importanță mai mică decît cele latine, lucru care ar putea fi dovedit prin sute de exemple.

Cu toate că are meritul de a ne fi oferit prima imagine de ansamblu asupra vocabularului românesc din a doua jumătate a secolului al XX-lea, statistica lui D. Macrea e susceptibilă de unele obiecții, pe care le-am și formulat, de altfel, mai ales în *Probleme de etimologie* (București, 1968, p. 108 și urm.).

Alte obiecții au fost formulate de Al. Graur și de C. Dimitriu (ultimul în *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973, p. 15 și urm.). Acest autor face însă greșeala de a trece printre cuvintele romanice ale vocabularului nostru toate formațiile apărute pe terenul limbii române (indiferent de originea afixelor și mai ales a bazelor derivative). Conform acestei concepții, un cuvînt cum este, spre exemplu, *bănuielnic* (format de la *bănui* + suf. *-elnic*) ar fi un element romanic în limba română, ceea ce nu putem, în nici un caz, accepta. Verbul *bănui* este o temă de origine maghiară, *-elnic* e un afix de proveniență slavă, iar adjectivul *bănuielnic* e pur și simplu un cuvînt românesc, însă nu și romanic. În aceeași situație mai sînt sute de alte derivate, care nu pot fi grupate împreună cu elementele romanice *autentice* ale limbii române, de care aici nu ne putem ocupa mai detaliat.

În ceea ce privește ponderea elementului latin în cadrul vocabularului românesc modern ni se par mai concludente datele unei alte analize statistice pe care tot D. Macrea a efectuat-o încă din anul 1942. Studiind lexicul poeziilor pe care M. Eminescu le-a publicat în timpul vieții, autorul a ajuns la concluzia că elementele latinești reprezintă **48%** din vocabularul celui mai mare poet român. În circulație (deci sub raportul frecvenței), acest procent crește pînă la **83%**, ceea ce este foarte semnificativ din punctul de vedere care ne interesează aici. Spre deosebire de elementele latinești, cele de origine slavă reprezintă **16,81%** în vocabular și numai **6,93%** în circulație. Examenul statistic al vocabularului eminescian (comparat apoi cu al lui Paul Verlaine) l-a condus pe D. Macrea la concluzia că fizionomia lexicală a limbii române este tot atît de latină ca și a limbii franceze.

Deosebit de interesante și de semnificative ni se par, de asemenea, concluziile la care a ajuns D. R. Mazilu într-o lucrare mai puțin cunoscută (dacă nu chiar aproape uitată), al cărei titlu este: *Luceafărul lui Eminescu (Expresia gîndirii, text critic și vocabular)*, București, 1937. Examinînd statistic capodopera lui Eminescu și a liricii noastre culte, în general, autorul citat a ajuns la concluzia că **13** din cele **98** de strofe ale „Luceafărului" sînt alcătuite exclusiv din cuvinte de origine latină. Întregul poem conține **529** de cuvinte-titlu sau unități lexicale distincte, dar multe dintre acestea se repetă sub diverse forme gramaticale. Astfel, numai pronumele personal de persoana I apare de **50** de ori (sub diferite forme flexionare; cf. p. 121), ceea ce constituie un semn de lirism în poemul la care ne referim. Spre deosebire de numărul *cuvintelor-titlu* (sau al unităților lexicale propriu-zise), cel al aparițiilor

concrete (adică al aşa-ziselor *cuvinte-text*) se ridică la cifra de **1 908.** Dintre acestea, **1 688** sînt de origine latină, numai **144** sînt de proveniență slavă şi **76** de diverse alte origini. Un calcul strict etimologic arată că elementele latineşti sînt de **11** ori şi ceva mai numeroase decît cele slave şi de aproape **8** ori mai numeroase decît toate cuvintele care au, în *Luceafărul*, altă origine decît cea latinească. Deşi, la o reexaminare atentă, datele de mai sus pot fi uşor corectate sau precizate, ele ne edifică totuşi asupra latinităţii vocabularului eminescian şi dovedesc, fără umbră de îndoială, că celei mai alese dintre creaţiile sale literare M. Eminescu i-a dat în mod spontan o expresie latino-romanică.

Poziţia calitativ deosebită a cuvintelor de origine latină în cadrul vocabularului românesc contemporan a mai fost demonstrată de Constant Maneca în studiile sale de statistică lexicală, dintre care unele sînt citate în bibliografia de la sfîrşitul acestui capitol. Deşi cîteva dintre afirmaţiile şi concluziile autorului sînt discutabile ori greu de verificat (după cum vom demonstra mai pe larg cu altă ocazie), rămîne un bun definitiv cîştigat ideea că *„elementul latin moştenit constituie baza lexicului nostru în circulaţie, elementul lui invariabil mai ales ca frecvenţă"* (vezi SCL XVII (1966), nr. 6, p. 631). Tot atît de întemeiată ni se pare şi concluzia că fondul neologic al limbii române *„este constituit aproape în întregime din cuvinte latino-romanice, dintre care majoritatea sînt latino-franceze. Faptul acesta a determinat o întărire a structurii neolatine a limbii noastre, care, datorită influenţelor înnoitoare, se acordă acum şi mai bine cu celelalte limbi romanice"* (vezi SCL XVIII (1967), nr. 2, p. 138).

PROBLEME DE SEMANTICĂ

OBIECTUL DE CERCETARE AL SEMANTICII

1. Deşi relativ tînără în comparaţie cu alte discipline lingvistice, semantica (sau semasiologia) a luat, mai ales în ultimele decenii, o excepţională dezvoltare, lărgindu-şi obiectul de cercetare şi perfecţionîndu-şi, totodată, metodele de investigaţie. Din păcate, spaţiul de care dispunem nu ne permite decît să subliniem importanţa acestei discipline (atît de neglijate în învăţămîntul nostru de cultură generală), să arătăm care este obiectul ei de cercetare şi să ne oprim, fie şi pe scurt, asupra principalelor categorii semasiologice, care sînt: **polisemia, omonimia, antonimia, paronimia** şi **sinonimia** (ultima tratată într-un capitol special). Este de la sine înţeles că, în paginile următoare, nu ne interesează decît semantica lexicală, în care (cu anumite rezerve) vedem o parte componentă a *lexicologiei* sau „ştiinţei despre cuvînt".

Părintele semanticii lexicale este considerat filologul şi indoeuropenistul francez Michel Bréal (1832—1915), autor al lucrării *Essai de sémantique. Science des significations* (Paris, 1897). Deşi, în mare măsură, aceasta este realitatea, nu vom pierde prilejul de a sublinia întîietatea compatriotului nostru Lazăr Şăineanu (1859—1934), care, cu exact 10 ani înaintea lui M. Bréal, a publicat o lucrare similară (excelentă pentru momentul respectiv), intitulată: *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor*, Bucureşti, 1887. Teza de doctorat a lui Lazăr Şăineanu (valoroasă, încă, prin materialul bogat şi prin unele idei pe care le conţine) a rămas, probabil, complet necunoscută atît lui Michel Bréal, cît şi celor mai mulţi semanticieni străini din epoca respectivă şi de mai tîrziu.

2. Ca ramură a lexicologiei, semantica lexicală se ocupă în primul rînd cu studiul schimbărilor de sens ale cuvintelor în etapele succesive ale existenței lor. Aceasta înseamnă că ea este prin excelență o știință istorică sau diacronică; vezi și Adam Schaff, *Introducere în semantică* (traducere din limba polonă), București, 1966, p. 26, unde este citat V.A. Zveghințev. Alături de *semantica istorică*, există, desigur, și o *semantică statică*, *sincronică* sau *descriptivă*, care analizează, sistematizează și clasifică sensurile cuvintelor, așa cum acestea există la un moment dat în conștiința celor care le folosesc în vorbire. Întrucît ambele tipuri de semantică operează cu conceptul de SENS, se impune ca el să fie definit, chiar dacă acest lucru nu este posibil în termeni riguroși. Dintre numeroasele definiții care s-au dat conceptului de sens reținem pe aceea care vede în el *„însușirea obiectelor reflectată în mintea noastră"* (prin obiecte înțelegîndu-se nu numai ceva concret, ci și procese, fenomene, caracteristici etc.).

O definiție a sensului care merită să fie cunoscută întîlnim la lingvistul sovietic R. A. Budagov, după care acest concept reprezintă *„legătura istoricește constituită între aspectul sonor al cuvîntului și acea oglindire a obiectului sau fenomenului care are loc în conștiința noastră și-și găsește expresie în sistemul limbii"* (vezi **Introducere în știința limbii,** București, 1961, p. 15, unde această definiție este comparată cu aceea pe care a dat-o, mai întîi, A. I. Smirnițki într-un cunoscut articol intitulat chiar: *Sensul cuvîntului*).

POLISEMIA ȘI SURSELE EI FUNDAMENTALE

1. În mod obișnuit, un cuvînt are mai multe sensuri, iar, uneori, chiar foarte multe, cum se întîmplă, spre exemplu, cu substantivele *cap*, *carte*, *mînă* etc. sau cu verbele *a face*, *a fi*, *a lua* și altele. Cînd aceluiași înveliș ori complex sonor i se asociază un număr de două sau mai multe sensuri, avem de-a face cu fenomenul cunoscut sub numele de POLISEMIE sau *polisemantism*. Deși cuvîntul izolat se prezintă, în genere, ca purtător de mai multe sensuri, în context el are un singur înțeles lexical, pus în valoare de relațiile lui cu celelalte cuvinte. Astfel, în următoarea frază din opera lui CREANGĂ, cuvîntul **carte** înseamnă exclusiv „scrisoare" sau „epistolă", nu și „tom", „volum": *Împăratul... căzînd în zăcare, a scris* **carte** *frățîne-său, craiului, să-i trimită grabnic pe cel mai vrednic dintre nepoți.*

2. Cînd numărul sensurilor pe care le are un cuvînt polisemantic este exagerat de mare, avem de-a face cu fenomenul cunoscut sub numele de pletoră semantică (vezi cazul deja citat al verbului *a face*, căruia în DEX i se dau cel puțin 20 de sensuri mai importante). Oricît de numeroase ar fi sensurile unui cuvînt polisemantic, ele sînt întotdeauna mai mult ori mai puțin înrudite sau apropiate, deci au unele elemente comune, ceea ce nu se întîmplă în cazul cuvintelor *omonime*, care sînt totalmente diferite ca sens (după cum vom vedea la momentul potrivit).

3. Despre *polisemie* se poate spune că e o noțiune pur sincronică, dar care se explică istoric sau diacronic și aceasta fiindcă diversele cuvinte se pot îmbogăți cu noi sensuri, fără a pierde sensul lor inițial sau primordial. Pentru a dovedi că relațiile de înrudire și îndeosebi dinamica sensurilor unui cuvînt ni se dezvăluie numai la o analiză istorică sau diacronică, vom recurge

la explicarea felului în care cuvîntul **masă** a devenit polisemantic. Sensul originar și concret al acestui substantiv este cel de „mobilă formată dintr-o placă orizontală, sprijinită pe unul sau mai multe picioare". Întrucît pe această mobilă se așază mîncarea (sau alimentele) și tot pe ea se mănîncă efectiv, la un moment dat a început să se vorbească despre *ora mesei* (cf. și frc. *heure du repas*), adică de ora cînd ne strîngem în jurul mesei pentru a mînca. Printr-o extensiune ușor de înțeles, *masă* a ajuns să denumească chiar „mîncarea" sau bucatele pe care le consumăm. Cu acest sens, cuvîntul se folosește într-un context ca: „Seara *masa* noastră trebuie să fie cît mai frugală". Printr-o nouă deplasare și lărgire de sens, *masă* a început să denumească chiar *prînzul*, *cina* sau *micul dejun* (de obicei împreună cu un determinant: *masa de prînz*, *masa de seară* și *masa de dimineață*). În felul acesta s-a putut naște și expresia *a lua masa*, adică a mînca (de obicei la prînz ori seara)[1]. Fiindcă unele *mese* pot fi foarte copioase, același cuvînt a dobîndit și sensul de „ospăț" sau „banchet", cu care apare într-un enunț ca: „A fost *o masă* de pomină". Deoarece *masa* principală are loc la amiază, cuvîntul în discuție a ajuns să se întrebuințeze și în expresiile *înainte de masă* (adică în prima parte a zilei) și *după-masă* (deci în partea zilei care urmează prînzului; după-amiază). În felul arătat aici, *masa* a devenit nu numai un cuvînt polisemantic, cu o structură semantică foarte complexă, ci și unul cu o frazeologie bogată, fiindcă intră ca element constituent în componența multor locuțiuni și expresii, dintre care unele au fost citate mai înainte, iar altele pot fi găsite în dicționare.

Alături de simplele *alunecări* sau *deplasări de sens*, o altă sursă fundamentală a polisemiei o constituie t r o p i i sau f i g u r i l e d e s t i l, dintre care mai importante și mai cunoscute sînt *metafora*, *sinécdoca* și *metonimia*. Pentru o discuție instructivă asupra *tropilor*, precum și asupra mecanismului *conotației* în general, vezi I. C o t e a n u, LRC (vol. II, p. 40 și urm.), precum și lucrările citate în bibliografie (la numerele: 2, 18 și 21). O foarte importantă sursă a polisemiei este și *calcul semantic* (pentru care vezi pp. 111—114).

EVOLUȚIA SEMANTICĂ A CUVINTELOR

Din paragraful precedent (pe care subcapitolul de față îl continuă), s-a putut vedea că unul dintre cele mai interesante aspecte ale d i n a m i c i i v o c a b u l a r u l u i îl constituie, fără îndoială, modificările care au loc în conținutul semantic al cuvintelor. Citîndu-l pe A n t o i n e M e i l l e t (a cărui opinie o împărtășește fără nici o rezervă), acad. A l. G r a u r arată că nu se poate studia vocabularul unei limbi făcîndu-se abstracție de evoluția semantică a cuvintelor. Referitor la *cauzele* și *aspectele* pe care le îmbracă schimbările de sens s-a scris enorm și adeseori contradictoriu. Deși aspectele schimbărilor semantice sînt extrem de numeroase și de variate, majoritatea specialiștilor sînt de acord că, în evoluția sensului lexical al cuvintelor, există cîteva tendințe mai generale, cunoscute sub numele de: **a)** l ă r g i r e a s e n s u l u i; **b)** r e s t r î n g e r e a s e n s u l u i și **c)** c o m b i n a r e a p r i m e l o r d o u ă t i p u r i (prin succesiunea lor în timp sau prin alăturarea lor simultană). Un exemplu de extensiune semantică îl constituie cuvîntul **pasăre**, care, în românește, a dobîndit un sens mult mai larg decît avea lat.

[1] Această expresie ar mai putea fi și un calc după frc. *prendre le repas*.

passer, care îi stă la bază și care însemna „vrabie". Cazul contrar este al lat. *nutricium*, care însemna „hrană în general", pe cînd continuatorul lui românesc, care este **nutreț,** înseamnă exclusiv „hrană pentru animalele domestice erbivore constituită de obicei din plante care sînt recoltate și folosite ca furaj". Clasificarea de mai sus (considerată, pe bună dreptate, ca fiind formalistă) a fost îmbogățită ulterior cu încă două tipuri, care sînt d e g r a d a r e a și î n n o b i l a r e a sensului. Un cuvînt ca **războinic** (de origine slavă) a însemnat, la început, „ucigaș tîlhar", pentru că și *război* avea sensul de „hoție, măcel" etc. Astăzi, el înseamnă „viteaz", ceea ce echivalează cu un fel de „înnobilare" semantică. Așa-zisa „degradare semantică" poate fi ilustrată cu ajutorul cuvîntului **mitocan,** pe care toți îl folosim cu un sens profund peiorativ. Inițial, *mitocan* a însemnat exclusiv „locuitor al unui *mitoc*" (de la care s-a și format cu ajutorul suf. *-an*). Cu aceeași valoare, sufixul *-an* mai apare, de pildă, în *țăran* (care este un derivat de la *țară*). În ceea ce privește tema sau baza derivativă *mitoc*, aceasta reprezintă o variantă a cuvîntului *metoc*, care înseamnă atît „mănăstire mică subordonată administrativ unei mănăstiri mai mari", cît și „clădire care aparține unei mănăstiri și care servește ca locuință în special pentru călugări". Cu timpul, *mitocan* și-a lărgit sensul, ajungînd să însemne nu numai „locuitor al unui m i t o c" (sau „de pe lîngă un m i t o c"), ci și „locuitor de pe lîngă un oraș sau de la periferia unui oraș", adică *mahalagiu* în sensul propriu al cuvîntului. De aici și pînă la actualul sens al lui *mitocan* n-a mai fost decît un singur pas, ușurat, desigur, și de existența unor cuvinte cu final asemănător și cu sens peiorativ. E vorba de *golan*, *bădăran*, *ghiorlan*, *mîrlan* și *țopîrlan*, care nu se poate să nu-l fi influențat pe *mitocan*, schimbîndu-i sensul inițial. Discutînd mai pe larg originea și evoluția semantică a substantivului *mitocan*, am și făcut trecerea spre cauzele care provoacă schimbările de sens și care sînt mult mai importante decît aspectele concrete pe care acestea le cunosc într-o limbă dată. Despre *cauzele* schimbărilor semantice s-a scris o întreagă literatură, arătîndu-se că acestea sînt numeroase și variate, începînd cu cele pur *lingvistice* ori cu cele de ordin *psihologic* și terminînd cu *cele de natură socială*, pe care le putem considera ca fiind cele mai importante. Pentru a ne da seama de justețea acestei afirmații, vom recurge, deocamdată, la un singur exemplu dintre cele mai concludente. Acesta e adjectivul **mișel,** care, astăzi, închide în el tot ce poate fi mai josnic și mai degradant. Cuvîntul provine din lat. *misellus*, care însemna „slab, sărac, nenorocit". Cunoscîndu-i originea, nu vom mai fi surprinși că, în limba română veche, *mișel* avea exact același sens, adică de „om foarte sărac sau nenorocit", iar derivatul cu valoare colectivă *mișelame* denumea „sărăcimea", „poporul" sau „clasa de jos". Întrucît această *mișelame* se răscula adesea împotriva asupririi (sub diversele ei forme), ea nu mai putea fi compătimită de către cei ale căror interese erau amenințate. În mod treptat, *mișel* a încetat de a mai denumi pe omul sărac sau nenorocit și a început să primească noi sensuri, generate, în ultimă analiză, de contradicțiile de clasă și de o anumită stare de spirit, care domnea în timpul conflictelor sociale. Acest exemplu mai arată că sensul vechi *etimologic*, *primordial* sau *primitiv* al unui cuvînt poate să dispară definitiv și să fie înlocuit cu altul, care nu are nimic comun cu cel inițial.

Alteori, noul sens se explică prin metaforă, dar aceasta a încetat de a mai fi „transparentă". Din cît am putut observa, foarte puțini vorbitori actuali mai știu, spre exemplu, că verbul **a înțărca** a însemnat, la început, exclusiv

„a închide mieii sau viţeii într-un ţ a r c pentru a-i dezobişnui de supt" (În treacăt fie spus, acest sens nici nu este înregistrat în dicţionarele noastre mai noi, de pildă în DLRM şi în DEX s.v.). La un moment dat, cuvîntul a început să fie folosit metaforic în legătură cu pruncii, care, după un anumit timp, trebuie dezvăţaţi şi ei de a mai suge. Recurgînd la alte exemple de metafore ascunse ori de termeni mai mult sau mai puţin „demetaforizaţi", am putea dovedi, de pildă, ce importanţă uriaşă au avut păstoritul şi agricultura în istoria poporului nostru.

IMPROPRIETĂŢI SEMANTICE

Problema pe care aici am atins-o numai în treacăt e de o mare complexitate, iar materialul faptic pe care l-am putea aduce în discuţie este de o bogăţie puţin obişnuită. Ceea ce mai trebuie reţinut, printre altele, este şi faptul că *schimbări semantice propriu-zise* nu pot fi considerate decît cele consacrate de uzul general sau cvasigeneral. Pe cît este posibil, acestea trebuie separate cu grijă de simplele a c c i d e n t e sau i m p r o p r i e t ă ţ i s e m a n t i c e, care sînt, din păcate, destul de numeroase chiar în aspectul scris al limbii noastre actuale. Astfel, **fortuit** (care înseamnă „întîmplător, inopinat, venit pe neaşteptate") se foloseşte tot mai des cu sensul de „forţat"; **specios** (care e un sinonim al lui *amăgitor* sau *înşelător*) este greşit utilizat cu înţelesul lui *special*; **salutar**, care înseamnă „salvator" (cf. „intervenţie chirurgicală *salutară*"), este întrebuinţat cu sensul de „care merită să fie *salutat*"; lui **inextricabil** (care înseamnă „imposibil de descurcat, extrem de complicat, de neînţeles" etc.) i se atribuie sensul de „care nu poate fi *stricat*". În sfîrşit, neologismul **summum** apare adeseori folosit cu sensul de „sumă" (cf. „un *summum* de principii", „*un summum* de cunoştinţe" etc.), deşi adevăratul lui înţeles este de „punctul sau gradul cel mai înalt la care se poate ajunge"; „culme care nu poate fi depăşită" (lat. *summus, -a, -um* = „cel mai înalt"). Greşelile de acest fel sînt mult mai numeroase decît se admite de obicei şi ele arată că îndeosebi neologismele îşi schimbă (ori îşi pot schimba), pînă la urmă, sensul, fiindcă nu sînt înţelese cum trebuie ori sînt înţelese numai pe jumătate.

OMONIMIA ŞI ANTONIMIA LEXICALĂ

1. Discutînd felul în care un cuvînt îşi poate schimba sensul sau poate deveni *polisemic* (păstrînd totuşi semnificaţia lui originară), ne-am ocupat, în fond, de p o l i s e m i e, care este principala categorie semasiologică a unei limbi. În strînsă legătură cu polisemia trebuie discutată, mai întîi, *OMONIMIA*, prin care înţelegem *identitate perfectă în planul expresiei (adică al formei sonore) şi diferenţă totală în planul conţinutului semantic*. Aceasta înseamnă că o m o n i m e l e sînt două sau mai multe cuvinte identice din punct de vedere formal şi complet diferite în ceea ce priveşte sensul. Întrucît se pronunţă la fel, omonimele mai poartă şi denumirea de o m o f o n e (de la cuvintele greceşti: *homós* „egal, la fel" şi *phoné* „voce, sunet"). Citám cîteva exemple dintre cele mai cunoscute:

{ **bancă**[1] (scaun mai lung, de obicei cu spătar) şi
{ **bancă**[2] (numele instituţiei financiare);
{ **capital**[1] (avuţie sub formă de bani, mărfuri etc.) şi
{ **capital**[2] (adjectiv cu sensul de „fundamental, esenţial" etc.);

{ **lac**[1] (întindere de apă stătătoare) și
{ **lac**[2] (numele unui preparat lichid);

{ **leu**[1] (animal mamifer din familia felidelor) și
{ **leu**[2] (unitate monetară în țara noastră);

{ **liliac**[1] (arbustul cu flori frumos mirositoare) și
{ **liliac**[2] (animalul mamifer insectivor);

{ **somn**[1] (stare fiziologică de repaus) și
{ **somn**[2] (numele unui pește răpitor).

Dacă în aceste cazuri există omonimie sau identitate formală între mai multe substantive, în alte cazuri același fenomen se întîlnește la verbe, la adjective sau la alte părți de vorbire.

Omonimia poate fi totală sau parțială. În primul caz, cele două cuvinte omonime sînt identice din punct de vedere formal în întreaga lor paradigmă. Astfel, *lac*[1] și *lac*[2] au același plural (*lacuri*) și tot așa *cursă*[1] „alergare" și *cursă*[2] „capcană" primesc la plural aceeași desinență, care este **-e**. În schimb, *masă*[1] „mobilă" și *masă*[2] „mulțime" au plurale diferite, și anume, în primul caz, *mese*, iar, în al doilea, *mase*. Să se compare, de asemenea, **bande** (cu sensul de „grupuri cel mai adesea de răufăcători") și **benzi** (adică „fîșii înguste și lungi de stofă, hîrtie, metal etc."). În al doilea caz, vorbim de omonime parțiale, deoarece cuvintele citate sînt identice numai la unele forme din paradigma lor. De cele mai multe ori, omonimele au origini diferite chiar cînd provin din aceeași limbă (de pildă **semăna**[1] „a arunca semințe" derivă din lat. *seminare*, iar **semăna**[2] „a fi asemănător" este un continuator al lat. *similare*). Există și omonime care provin dintr-un cuvînt polisemantic, ale cărui sensuri s-au îndepărtat atît de mult unul de altul, încît, în planul sincroniei, ele pot fi considerate unități lexicale distincte. Astfel, spre deosebire de **capră**, în cazul căruia avem un exemplu clar de polisemie, **broască**[1] (animal amfibiu) și **broască**[2] (mecanism de încuiere a ușii) constituie neîndoielnic o pereche de omonime, întrucît s-a rupt veriga de legătură între cele două sensuri ale fostului cuvînt polisemantic. Că aceasta este realitatea rezultă din faptul că nimeni nu se mai gîndește la animalul batracian atunci cînd rostește cuvîntul **broască**[2] (cu sensul de „încuietoare"). În afară de criteriul semantic și de cel etimologic, dispunem și de *mijloace morfologice* pentru a diferenția omonimia de polisemie — problemă deosebit de dificilă, dar pe larg studiată în două dintre articolele pe care le cităm în bibliografie.

Pe lîngă omonimele propriu-zise, care sînt foarte numeroase, mai există și omonime lexico-gramaticale, prin care înțelegem forme identice din paradigma unor părți de vorbire cu totul diferite. Astfel sînt **cer** (substantiv) și **cer** (pers. I singular a indicativului prezent de la verbul *a cere*) sau **sare** (de bucătărie) și **sare** (persoana a III-a singular a verbului *sări*). Aceste omonime (care se mai numesc și omoforme) nu ne interesează prea mult în discuția noastră. Mai important de reținut e faptul că omonimele trebuie să aibă și același *accent*, deci *ochi* (substantiv) și *ochí* (verb) sau *comédie* — *comedíe*, *compánie* — *companíe* și multe altele de acest gen sînt numai omografe, nu și omonime sau omofone. Pe de altă parte, pentru a vorbi de omografe, nu este obligatoriu ca acestea să difere prin accent, cum greșit se afirmă în mod obișnuit. Două cuvinte ca **masă** (mobilă) și **masă** (mulțime) sînt astăzi nu numai omonime sau omofone, ci și omografe, pentru că (în conformitate cu regulile ortografice în vigoare) ele se scriu la fel. Înainte de ultima reformă a ortografiei, cînd se scria *massă*, *cassă* (de bani), *rassă* etc., aceste neologisme nu puteau fi considerate și omografe

în raport cu substantivele omonime mai vechi: *casă*, *masă* și *rasă* „haină de postav purtată de preoți, călugări și călugărițe pe deasupra îmbrăcămintei". În cadrul omografelor, trebuie să distingem, așadar, două tipuri fundamentale în funcție de felul în care acestea sînt accentuate.

2. Referitor la ANTONIME, trebuie reținut, mai întîi, că acestea sînt cuvinte al căror sens este diametral opus. De exemplu: **bun-rău, mic-mare, tînăr-bătrîn, scund-înalt** etc. Opoziția exprimată de antonime poate fi nu numai c a l i t a t i v ă (ca în exemplele citate mai sus), ci și c a n t i t a t i v ă (**mult-puțin**), t e m p o r a l ă (**ieri-azi**; **azi-mîine**) și s p a ț i a l ă (**jos-sus**; **departe-aproape** etc.). Formînd perechi corelative, antonimele sînt considerate unul dintre aspectele importante sub care se manifestă caracterul sistematic al vocabularului. În conștiința noastră lingvistică, antonimele se grupează sub formă de cupluri, deci se presupun reciproc, fiecare termen al perechii evocînd, într-un fel sau altul, imaginea celuilalt. O altă precizare absolut necesară se referă la faptul că antonimia se stabilește pentru fiecare dintre sensurile cuvîntului polisemantic. Astfel, dacă ne vom referi la cuvîntul **drept,** vom spune că el are trei antonime diferite, deci cîte unul pentru fiecare dintre sensurile lui mai importante:

drept-nedrept (cf. „om *drept*" și „om *nedrept*");
drept-stîng (cf. „piciorul *drept*" și „piciorul *stîng*");
drept-strîmb (cf. „linie *dreaptă*" și „linie *strîmbă*").

Există și cazuri cînd antonimia se poate realiza cu ajutorul unor perifraze: *a ascunde* — *a da pe față*, *a opri* — *a da drumul*, *a dormi* — *a fi treaz* ș.a.m.d. De și mai multe ori antonimia se realizează cu ajutorul unor prefixe, care se adaugă la cuvinte preexistente pentru a se forma altele cu sens opus. De exemplu: *poetic*-**a***poetic*, *cinstit*-**ne***cinstit* sau **îm***perechea* și **des***perechea*. Ultimul derivat este format prin substituirea prefixului *în*- cu *des*-, ca și în cazul lui **des***pături* (față de **îm***pături*), **des***creți* (față de mai vechiul **în***creți*), **des***pleti* (în raport cu **îm***pleti*) ș.a.m.d. Atragem atenția că *nebun*, *necurat*, *netot* și *nevrednic* nu stau pe același plan cu *citeț-neciteț* sau *serios* și *neserios*, deci nu sînt în relație de antonimie cu *bun*, *curat*, *tot* și *vrednic* din cauza evoluției semantice pe care au suferit-o. Adevăratele antonime ale cuvintelor citate sînt cu totul altele, și anume: *bun-rău*, *curat-murdar*, *tot-nimic* și *vrednic-leneș*. Foarte multe cuvinte nu pot contracta relații de antonimie și în această situație sînt, de exemplu: *masă*, *casă*, *lampă*, *carte*, *creion* și multe altele de acest fel.

O ultimă precizare vom face în legătură cu acele antonime pe care am putea să le numim *p a r ț i a l e*, procedînd prin analogie cu *sinonimele* și *omonimele parțiale*. În această categorie includem, de pildă, perechi corelative de felul lui *bărbat* — *femeie* și *băiat* — *fată*, care sînt excluse din categoria antonimelor (ca de altfel și: *cocoș* — *găină*, *domestic* — *sălbatic*, *erbivor* — *carnivor* etc.), deoarece au și o serie de note comune alături de cele care le diferențiază. Întrucît o opoziție există totuși și între membrii unor astfel de cupluri, cu alt prilej vom încerca să dovedim că e bine să le considerăm *antonime parțiale*, lărgind, în felul acesta, sfera conceptului de a n t o n i m i e. Detalii referitoare la *antonimia lexicală* pot fi găsite în lucrările de semantică și de vocabular citate la sfîrșitul acestui capitol și în primul rînd în ampla monografie a lui R i c h a r d S î r b u (mai ales pp. 33—179). Dintre cercetările mai recente, vezi, de asemenea

A n g e l a B i d u - V r ă n c e a n u şi N a r c i s a F o r ă s c u, *Modele de structurare semantică (Cu aplicaţii la limba română)*, Timişoara, Editura „Facla", 1984, (pp. 104–153).

Un instrument de lucru foarte util (inclusiv pentru specialişti) este *Dicţionarul de antonime* alcătuit de M a r i n B u c ă şi O. V i n ţ e l e r (Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1974).

PARONIMELE ŞI ATRACŢIA PARONIMICĂ

1. Printre problemele de semantică şi de vocabular, în general (cărora ar trebui să li se acorde mai multă atenţie în procesul de *cultivare* şi de *predare* a limbii române), p a r o n i m i a ocupă un loc cu totul special, dar ea nu a fost încă studiată pe măsura importanţei pe care o prezintă. Consecinţa neglijării sau subaprecierii *paronimiei* (mai ales în practica învăţămîntului) este sporirea numărului de greşeli care se fac în domeniul vocabularului şi care se generalizează ori tind să se răspîndească sub forma unor confuzii de ordin lexical.

2. După cum arată însuşi numele lor de origine grecească (format din *pará* „lîngă", „aproape de" + *ónoma* „nume"), PARONIMELE sînt c v a s i - o m o n i m e, aşadar cuvinte foarte asemănătoare sau aproape identice din punct de vedere formal, însă deosebite (într-o măsură mai mică sau mai mare) în ceea ce priveşte sensul sau conţinutul lor semantic. În această situaţie sînt, spre exemplu: **adagiu** „maximă, sentinţă, aforism" şi **adagio** (termen muzical), **albastru** şi **alabastru** (o varietate de ghips), **atlas** (geografic) şi **atlaz** (numele unei ţesături), **conjunctură** şi **conjectură** „presupunere, supoziţie", **eminent** şi **iminent** „inevitabil", **enerva** şi **inerva** (cu sensul pe care îl are în medicină), **flagrant** şi **fragrant** (care înseamnă „parfumat, frumos mirositor") sau **releva** „a scoate în relief" şi **revela** „a dezvălui, a (se) destăinui".

3. Fiind vorba de cuvinte cvasiomonime sau aproape omonime, este clar că paronimele nu pot să difere între ele decît printr-un fonem (ca în cazul lui *evalua-evolua, calitate-caritate* etc.) sau prin două foneme, cînd ne aflăm în faţa unor cuvinte care au un corp fonetic mai lung. Dintre paronimele care aparţin celei de-a doua categorii citām, deocamdată, pe **inveterat** şi pe **învederat,** care sînt de multe ori confundate, deşi atît sensul, cît şi originea lor diferă fundamental.

Primul dintre cele două paronime (adică *inveterat*) este un neologism de origine latino-romanică, în a cărui rădăcină recunoaştem adjectivul latinesc *vetus, -eris* „vechi, bătrîn, de altădată". *Inveterat* trebuie folosit, aşadar, cu sensul de „învechit" sau „înrădăcinat" (de obicei în rele sau în vicii). Cu acest sens cuvîntul se întîlneşte, de pildă, la I.L. CARAGIALE, care spune undeva: *Am fost şi voi fi totdeauna contra nepotismului, o bubă* **inveterată** *a societăţii noastre.* Spre deosebire de *inveterat*, paronimul lui *învederat*, care este un cuvînt vechi, nu reprezintă altceva decît participiul trecut (devenit adjectiv) al verbului *învedera*, format de la subst. *vedere* cu ajutorul pref. *în-*. *Învederat* înseamnă, prin urmare, „care se vede foarte clar" ori „care este vizibil, evident, limpede". El poate fi folosit ca adjectiv, iar (mult mai rar) şi ca adverb, cum dovedeşte următorul citat din opera lui AL. ODOBESCU: *Acea cuvîntare cadenţată... a fost* **învederat** [adică în mod clar] *cea dintîi producţiune a geniului omenesc.*

4. Paronimele pot avea aceeași origine mai apropiată sau mai îndepărtată (și atunci ele sînt, totodată, dublete sau triplete etimologice) ori pot avea origini complet diferite atît din punctul de vedere al etimologiei lor imediate, cît și al celei mai îndepărtate (de exemplu: *atlas* și *atlaz*, *complement* și *compliment*, *geantă* și *jantă*, *evalua* și *evolua*, *insera* și *însera* etc.). Din prima categorie (care este mai greu de înțeles) pot fi menționate: *virtuos* și *virtuoz*, *lacună* și *lagună*, *fisă* și *fișă*, *stradă* și *estradă*, *scală*, *scară* și *escală*, *investi* și *învesti* sau *asculta* și *ausculta*, care provin amîndouă din lat. *auscultare*.

Cel dintîi este cuvînt vechi și popular (deci moștenit din latină), iar al doilea e un neologism aparținînd terminologiei medicale, pe care l-am primit din aceeași limbă, însă prin intermediul francezei, unde se folosește (ca și la noi) cu sensul de „a asculta cu urechea sau cu stetoscopul zgomotele inimii și ale plămînilor, în vederea stabilirii unui diagnostic".

5. În unele cazuri, paronimele sînt formate din exact aceleași sunete (sau mai bine zis *foneme*), însă acestea diferă foarte puțin prin modul lor de combinare. Din această categorie fac parte **releva** și **revela** (amintite mai sus), apoi **antonimie** și **antinomie** „contradicție", **cazual** și **cauzal, covertă** și **corvetă** (pe care le confundă chiar unii oameni cultivați) sau **preceptor** și **perceptor** (al căror sens poate fi găsit în dicționare).

6. O caracteristică importantă a paronimelor este că, în mod obișnuit, ele aparțin aceleiași categorii lexico-gramaticale, ceea ce înseamnă că sînt fie adjective (de exemplu *eminent* și *iminent*), fie substantive *(campanie — companie)*, fie verbe *(apropia — apropria)* și altele. Dintre cele care diferă din punctul de vedere al categoriei lexico-gramaticale cităm mai întîi pe **adagiu** (subst.) și **adagio** (adverb), apoi următoarele perechi de paronime caracterizate prin faptul că au aceeași rădăcină, însă sufixe diferite: **anuar** (subst.) — **anual** (adj. și adverb), **miner** (subst.) — **minier** (adj.) sau **lineal** (subst.) și **linear** (adj.), formă admisă în DOOM și *ÎOOP* alături de **liniar** „din linii".

7. Pe lîngă paronimele care diferă numai prin sufixe și care sînt foarte numeroase *(familial — familiar*, *glacial — glaciar*, *numeral — numerar* etc.), există altele diferențiate exclusiv prin prefixe. Din această categorie fac parte următoarele neologisme de origine latino-romanică: **absorbi-adsorbi, emigra-imigra, erupție-irupție, prescrie-proscrie, preveni-proveni** sau **prenume** și **pronume** (adeseori confundate).

8. În mod excepțional există și paronime care diferă atît prin rădăcină, cît și prin afixul adăugat acesteia. Astfel, **orar** este o formație de la *oră* + suf. *-ar* (după modelul frc. *horaire* și al lat. *horarius*), pe cînd **oral** este un împrumut din limba franceză, iar acolo e format pe baza lat. *os*, *oris* „gură" + suf. *-al*. Din această cauză putem spune: *S-a afișat* **orarul** (adică „programul"), dar și oralul (substantiv rezultat prin elipsă din sintagma *examen oral*, adică „vorbit"). În alte expresii trebuie să folosim exclusiv adjectivul format cu sufixul *-al*, ca în *stil oral*, *literatură orală* (adică „nescrisă") ori *sunet oral* (opus lui „nazal").

Din afirmația pe care am făcut-o încă de la început, rezultă că marea importanță a paronimelor rezidă în faptul că ele se confundă (cîteodată cu multă ușurință) mai ales în exprimarea vorbitorilor insuficient instruiți. În cele ce urmează, vom da totuși exemple întîlnite mai ales în vorbirea sau în scrisul unor oameni cultivați, ceea ce este o dovadă în plus că fenomenul paronimiei e foarte important.

CONCEPTUL DE „ATRACȚIE PARONIMICĂ"

1. După ce am stabilit că p a r o n i m i e înseamnă cvasiidentitate în planul expresiei și diferență mai mică sau mai mare în planul conținutului, definiția *atracției paronimice* se impune aproape de la sine. Precum arată însuși numele fenomenului, esența lui constă în faptul că un paronim care e mai frecvent, în limbă, și deci mai familiar vorbitorilor îl „atrage" pe cel care este mult mai puțin cunoscut, substituindu-se acestuia din urmă în procesul comunicării verbale. Astfel, în măsura în care îl cunoaște, vorbirea populară actuală confundă neologismul *tasa* (< frc. *tasser*) cu mai vechiul și mult mai frecventul *taxa*, împrumutat tot din limba franceză (< *taxer*). Tot așa, termenul tehnic *șasiu* (< frc. *châssis*) este înlocuit, în exprimarea unor vorbitori, cu banalul *sașiu* (de origine turcească). Un alt termen tehnic, și anume *duză* (< germ. *Düse*) este adeseori confundat cu *doză* (< frc. *dose*) și poate chiar cu omonimul acestuia de proveniență germană (< *Dose*). Mulți intelectuali confundă pe *conjectură* cu mai cunoscutul *conjunctură* sau nu știu că vechiul *apropia* nu trebuie folosit și cu sensul neologismului *apropria*, care înseamnă „a-și însuși lucruri sau bunuri străine" (asemenea frc. *s'approprier*). O și mai frecventă confuzie se face între *spețe* (pluralul lui *speță*) și *speze* „cheltuieli" (din it. *spese*) sau între conjuncția disjunctivă *ori* și franțuzismul *or* (de a cărui introducere, în limba română, sînt responsabili mai ales avocații din a doua jumătate a secolului trecut).

După O v i d D e n s u s i a n u (vezi *Opere*, vol. III, București, 1977, p. 604), cea mai clară dovadă în acest sens ar fi folosirea aproape obsesivă a lui *or* de către avocatul și politicianul demagog Nae Cațavencu, al cărui discurs este, într-adevăr, înflorat cu acest „parazit antipatic": „*Or*, mai întîi și-ntîi istoria ne învață... că un popor care nu merge înainte stă pe loc..."; „*Or*, nu încape pică"; „*Or*, dacă voi avea onoarea să mă agreeze și comitetul dv..."; „*Or*, conduși de aceste idei, am fundat aici în orașul nostru Aurora Economică Română" (vezi I. L. Caragiale, *Opere*, vol. I, București, ESPLA, 1959, p. 176, 178 și 185). Această ediție este singura pe care o vom cita în continuare.

2. În mod excepțional, atracția exercitată de un paronim asupra altuia se poate solda numai cu o foarte ușoară modificare de ordin formal, ca în cazul lui *corobora*, care (păstrîndu-și sensul lui obișnuit) devine, cîteodată, *corabora* sub influența lui *colabora*. Situațiile de acest fel sînt însă atît de rare, încît se poate afirma că, în majoritatea zdrobitoare a cazurilor, *atracție paronimică* înseamnă, de fapt, *confuzie paronimică*. Pentru acceptarea acestei idei este necesar să cădem mai întîi, de acord asupra concepției pe care am apărat-o, la început, și care se referă la sfera noțiunii de *paronimie*, considerată de noi ca același lucru cu cvasiomonimia.

3. Exceptînd unele cazuri, în care confuzia se produce între paronime cu aceeași rădăcină, dar cu afixe diferite (de exemplu *familiar* în loc de *familial* sau *minier* în loc de *miner*), toate celelalte atracții sau confuzii de tip paronimic reprezintă numai un aspect important al așa-numitei e t i m o l o g i i p o p u l a r e (cum a fost denumit acest fenomen de către lingvistul german Ernst Förstemann). După cum s-a putut observa, paronimia sau „calitatea unor cuvinte de a fi paronime" generează confuzii mai ales în folosirea neologismelor rare și, eventual, recente, care au o formă neobișnuită pentru vorbitorul semicult ori insuficient instruit.

4. În ultima vreme, se întîlnește din ce în ce mai des *a gira* în loc de *a gera*, deși primul înseamnă „a garanta" (asemenea ital. *girare*), iar al doilea, „a conduce, a administra etc. în numele altcuiva" (frc. *gérer*). Nici adjectivele *petrolier* și *petrolifer* nu sînt întotdeauna corect întrebuințate, fiindcă unii spun și chiar scriu, de pildă, *industrie* **petroliferă** (în loc de *petrolieră*) sau *zăcămînt* **petrolier** (în loc de *petrolifer*). Fără a putea intra în detalii, precizăm că, asemenea lui *carbonifer* și *metalifer*, neologismul *petrolifer* trebuie folosit exclusiv în legătură cu terenurile, straturile sau regiunile care conțin petrol. În ultimă analiză, elementul de compunere *-fer* nu reprezintă altceva decît verbul latinesc *fero, ferre, tuli, latum* „a purta, a duce, a avea" etc.

Cîteva confuzii sau *atracții paronimice* sînt cu totul surprinzătoare, dar nu și incredibile. Cităm dintre acestea: „a face *furouri*" în loc de *furori* (pentru care vezi Al. G r a u r, BL, XVI (1948), p. 144), apoi *sex unic*, în loc de „*sens unic*" (confuzie înregistrată de T u d o r A r g h e z i în exprimarea unei „doamne bine"; vezi *Pagini din trecut*, 1956, p. 376) și în sfîrșit „*bradul*" (în loc de *bardul*) de la Mircești", despre care I a c o b N e g r u z z i scria în ale sale *Amintiri din „Junimea"*: „Se formase un fel de mit în jurul *Bardului* de la Mircești, precum începuse a fi numit pe atunci (Alecsandri). Nota comică e și ea cîteodată interesantă și deci trebuie să menționez că mai multe persoane din public ce nu cunoșteau cuvîntul *bard* îi ziceau tot *brad*, închipuindu-și că este o greșală de pronunțare. Am auzit însumi pe d. Neculai Gheuca, proprietar bătrîn din Iași, ridicînd la un banchet un toast în onoarea *Bradului* de la Mircești!".
Alături de asemenea confuzii paronimice reale, trebuie măcar amintite cele care se întîlnesc în opera comică a lui I.L. Caragiale (cf.: „cerneală *violentă*", „*scrofulos* la datorie", „*geantă* latină", „*șicul* de la baston" și multe altele), cărora le-am consacrat o bună parte din articolul citat în bibliografie și publicat în LL, nr. 1 din an. 1978.

5. Mult mai rar, poate fi supus atracției paronimice și un cuvînt arhaic sau regional, care, din diverse motive, a ajuns să nu mai fie înțeles ori să fie înțeles numai pe jumătate. Din acest punct de vedere, poate fi citat termenul *frenghie* (< turc. *frengi*), care a denumit, cîndva, „un fel de stofă scumpă de brocart" și pe care, în următoarele versuri populare, îl vedem confundat cu vechiul și preacunoscutul *frînghie* (< lat. *fimbria*): „Ieși, fetiță, la portiță, / Că te-așteaptă Talion, / Cu tichie de *frînghie*, / Cu peană de ciocîrlie" (în DA și DLRLC, s.v. *frenghie*).

Reamintim că în exprimarea personajului caragialesc Zița este confundat chiar semiarhaismul *șiș* cu franțuzismul *șic*, ceea ce înseamnă că, în principiu, atracția paronimică se poate exercita asupra oricărui cuvînt care are un corp fonetic insolit și este, totodată, mai puțin cunoscut decît cvasiomonimul care

i se substituie în vorbire. Din paronime, cum erau, la început, cele două cuvinte devin astfel omonime, însă numai în acel aspect al limbajului pe care Ferdinand de Saussure l-a numit p a r o l e, adică „vorbire individuală".

Pentru unele confuzii paronimice consacrate de uzul general și asimilate de limba literară, vezi *Probleme de etimologie* p. 219; 242—247 și 267—270).

ATRACȚIA PARONIMICĂ ȘI ETIMOLOGIA POPULARĂ

1. În cele ce urmează, ne propunem să arătăm mai pe larg ce raport există între simpla *atracție paronimică* și *etimologia populară*, folosindu-se de unele exemple clare întîlnite în opera comică a lui I.L. Caragiale. Clarificarea acestui raport este cu atît mai necesară, cu cît, în lingvistica actuală, se extinde o confuzie mai veche constînd în identificarea celor două fenomene și se încearcă înlocuirea termenului de *etimologie populară* prin cel de *atracție paronimică* (pus în circulație de către Albert Dauzat încă din 1927). În ceea ce ne privește, considerăm că n-ar trebui să vorbim de atracție paronimică decît în limitele cvasiomonimiei celor doi termeni care intră în acțiune, unul în calitate de *„element inductor"* și altul în calitate de *„element indus"* (adică atras sau influențat). Spre deosebire de atracția paronimică, etimologia populară are o sferă mult mai cuprinzătoare, înglobînd, în ultimă analiză, toate asociațiile etimologice false, pe care spiritul vorbitorilor le stabilește între cuvinte, ca o reacție față de caracterul nemotivat al semnului lingvistic.

2. Pentru a înțelege mai bine fenomenul etimologiei populare și raporturile lui cu atracția paronimică, recurgem, deocamdată, la două exemple care au mai fost citate și care nu se întîlnesc, desigur, numai în limba operei lui I.L. Caragiale. Primul dintre acestea este *renumerație* (o variantă destul de frecventă a lui *remunerație)*, care lipsește din toate dicționarele românești mai vechi și mai recente (inclusiv din masivul DLR!). În „O scrisoare pierdută", această formă incultă apare de cîteva ori în vorbirea polițaiului Ghiță Pristanda:

„Și la mine, coane Fănică, să trăiți! greu de tot... Ce să zici? Famelie mare, *renumerație* mică după buget, coane Fănică". „Statul n-are idee de ce face omul acasă, ne cere numai datoria; dar de! nouă copii și optzeci de lei pe lună; famelie mare, *renumerație* mică, după buget". *(Opere*, vol. I, p. 103).

Neologismul *remunerație* a pătruns în limba română din franceză (‹ *rémunération)* și eventual din latină *(‹ remuneratio, -onis)* cu sensul de „plată, răsplată, retribuție, onorariu". Mulți vorbitori nu cunosc originea acestui cuvînt, dar ei știu ce înseamnă *remunerație* și mai știu că retribuirea unei munci se face, de obicei, în bani, iar aceștia sînt întotdeauna n u m ă r a ț i. Rezultatul este că *remunerație* se transformă în *renumerație*, pe care îl auzim, cîteodată, chiar în exprimarea unor oameni care nu pot fi puși alături de personajul lui Caragiale din punctul de vedere al culturii lor reale ori numai închipuite. Sub noua lui înfățișare, fie ea și greșită, neologismul în discuție devine foarte clar pentru acești vorbitori, întrucît este încadrat într-o familie de cuvinte arhicunoscute, în care intră *număr, număra, numeros* și altele. Forma *renumerație* în loc de *remunerație* este un exemplu tipic de etimologie populară și nu

încape îndoială că I.L. Caragiale a auzit această formă greșită pe care, apoi, a folosit-o în exprimarea unui personaj cu intenția clară de a-l ridiculiza și de a pune în lumină incultura acestuia. În același fel procedează scriitorul și în cazul epistatului Nae Ipingescu din comedia în două acte „O noapte furtunoasă". Cînd Jupîn Dumitrache îi relatează acestuia întîmplarea cu „bagabontul", cherestegiul și căpitanul în garda civică primește din partea lui Ipingescu următorul răspuns:

„Ei! dacă nu-i ajungea, despărțirea [adică circumscripția] e aproape; să fi poftit la mine la despărțire cu *lăcrămație*, că-i împlineam cu cît îi mai lipsea" *(Opere*, vol. I, p. 19).

După cum se poate ușor observa, *lăcrămație* este aici o deformare (tot prin etimologie populară) a neologismului *reclamație* împrumutat din frc. *réclamation*, iar acesta din lat. *reclamatio, -onis*. Întrucît *reclamația* se face, uneori, cu l a c r i m i în ochi, iar substantivul *lacrimă* și verbul *lăcrimá* seamănă din punct de vedere fonetic cu neologismul amintit, acesta din urmă devine, în exprimarea oamenilor simpli, *lăcrămație*, tot așa cum *somieră* se transformă în *somnieră* sub influența lui *somn* (cuvînt vechi și familiar oricărui vorbitor de limbă română).

3. Exemplele citate arată pînă la evidență că nu e bine să punem semnul egalității între *atracția paronimică* și *etimologia populară* din cel puțin trei motive mai importante:

a) În cazul etimologiei populare, elementul inductor și cel indus nu sînt întotdeauna cuvinte *paronime* (în sensul pe care l-am acordat acestui termen în lucrarea de față). Să se compare din punctul de vedere al structurii fonetice *remunerație* cu *număr* sau cu *număra* și *reclamație* cu *lacrimă* ori cu verbul *lăcrima;*

b) Dacă în cazul atracției paronimice elementul inductor este întotdeauna un singur cuvînt, care înlocuiește elementul indus (spre exemplu *boieresc* ia locul lui *bouresc*, iar *gira* se substituie lui *gera)*, transformarea lui *remunerație* în *renumerație* și a lui *reclamație* în *lăcrămație* nu pot fi explicate numai prin influența lui *număr* și, respectiv, a lui *lacrimă*. La fel de logic este să admitem că, la producerea acestor două etimologii populare, au mai contribuit cel puțin verbele: *număra* și *lăcrima*, dacă nu cumva și alte cuvinte, care aparțin acelorași familii lexicale;

c) Un alt motiv pentru care cele două fenomene nu trebuie confundate este că, în cazul lui *renumerație* și *lăcrămație*, rezultatul „etimologizării populare" nu mai este o confuzie de tip paronimic, ci o alterare sau deformare a elementului inductor, așadar cu totul altceva decît ceea ce se petrece, în mod obișnuit, în cazul așa-zisei *atracții paronimice*.

4. Spre deosebire de *lăcrămație* și *renumerație* (care sînt etimologii populare produse atît pe baza asemănărilor formale, cît și semantice dintre cuvinte), există și situații cînd între elementul indus și cel inductor (sau cele inductoare) nu se pot stabili decît relații formale sau simple și vagi asemănări de ordin fonetic. Exprimarea personajelor lui Caragiale ne furnizează și aici cîteva exemple dintre cele mai concludente. E vorba mai întîi de *intrigatoriu* care reprezintă o deformare a neologismului *interogatoriu* sub influența altui termen tot neologic, dar mai cunoscut și vag asemănător cu cel dintîi. El este *intrigă* (din frc. *intrigue)*, care nu poate fi pus în nici o relație de ordin logic sau seman-

tic cu *interogatoriu*, așa cum apare el în vorbirea personajului Pampon din comedia „D-ale carnavalului":

„Mă-ntorc acasă, chem slujnica, îi trag două perechi ca la poliție și pe urmă o supun la *intrigatoriu*" (*Opere*, vol. I, p. 277).

Un alt personaj din aceeași comedie (e vorba de Mița Baston) comandă chelnerului un *vermult*, înlocuind partea finală a neologismului *v e r m u t* cu vechiul și arhicunoscutul adjectiv *mult*, întrebuințat și ca adverb. S-ar părea că, în cazul de față, confundarea finalului *-mut* din *vermut* cu adjectivul amintit este nu numai un exemplu de etimologie populară, ci și de atracție paronimică (fie ea de un tip cu totul special). Lucrurile ni se limpezesc imediat dacă precizăm că *paronimia* se stabilește între unități lexicale distincte, nu între un cuvînt sau o formă gramaticală a acestuia și între un segment sonor (inițial, final sau medial), care aparține altui cuvînt. Prin urmare, ultimul exemplu constituie tot un caz de etimologie populară, „rămasă însă la jumătatea drumului", fiindcă a atins numai o parte dintr-un cuvînt cu o structură neanalizabilă pentru vorbitorul de limbă română.

Dintr-un anumit punct de vedere, *vermult* seamănă cu ceea ce acad. Al. Graur a numit d e r a i e r i l e x i c a l e. Vezi *Buletinul științific al Academiei R.S.R.*, seria C, nr. 2 (1949), p. 141—147 sau Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970, p. 160—167. Cu alt prilej, vom arăta că, din diverse motive, unele deraieri lexicale pot fi considerate, în același timp, și etimologii populare (cu sau fără intenții glumețe).

În urma acestor precizări, putem conchide că nu orice etimologie populară este și o atracție paronimică, deoarece (așa cum am mai subliniat), ultimul fenomen presupune confundarea integrală a două cuvinte paronime sau cvasi-omonime. Această confundare sau identificare formală a elementului indus cu cel inductor se datorește, în general, acelorași cauze care provoacă etimologia populară în accepția cea mai largă a acestui concept. De aceea am și admis că imensa majoritate a atracțiilor paronimice reprezintă, de fapt, un anumit tip sau aspect al etimologiei populare. În alți termeni, aceasta înseamnă că raportul dintre cele două fenomene este asemănător cu cel dintre gen și specie, adevăr pe care n-ar mai trebui să-l pierdem din vedere.

Spațiul nu ne permite să demonstrăm mai pe larg că există și o „atracție" sau confuzie a o m o n i m e l o r, nu numai a paronimelor și a cuvintelor vag asemănătoare din punct de vedere fonetic. Astfel, mulți își explică substantivul **mare** (de origine latină) cu ajutorul adjectivului **mare** (care este, foarte probabil, de origine geto-dacă). Și mai mulți vorbitori stabilesc o falsă legătură etimologică între numele animalului **rîs** (cuvînt împrumutat din slavă) și **rîs**, abstractul verbal al lui *rîde* (moștenit din latină). Unele personaje caragialești (e vorba de Nae Ipingescu și Jupîn Dumitrache) confundă neologismul **masă** „mulțime" (din frc. *masse*) cu vechiul cuvînt românesc *masă* (mobilă) din lat. *mensa* ș.a.m.d. Existența multor etimologii populare explicabile prin „atracție omonimică" arată și mai limpede că nu putem generaliza termenul de *atracție paronimică* în locul celui de *etimologie populară* (criticabil și el, dar impus prin tradiție). A numi „atracție paronimică" chiar confundarea sau falsa asociere etimologică a două omonime cu origini total deosebite înseamnă a înmulți confuziile existente în legătură cu paronimia și etimologia populară, nu numai în lingvistica românească, ci chiar în cea generală.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, în SCL IX (1958), nr. 3, p. 315—337.
2. BUCĂ, MARIN și IVAN EVSEEV, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976.
3. CHIOSA, CLARA GEORGETA, *Baze lingvistice pentru teoria și practica predării limbii române*, București, 1971, p. 143—191.
4. COTEANU, I. și A. BIDU-VRĂNCEANU, *Limba română contemporană* (vol. II: *Vocabularul*), București, 1975.
5. DIACONESCU, PAULA, *Omonimia și polisemia*, în PLG, vol. I (1959), p. 133—153.
6. GRAUR, AL., *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.
7. GRAUR, AL., *Studii de lingvistică generală* (Variantă nouă), București, 1960, p. 209—232.
8. HRISTEA, THEODOR, *Probleme de etimologie, Studii. Articole. Note*, București, 1968.
9. HRISTEA, THEODOR, *Romanian Vocabulary and Etymology*, în CTRL, p. 203—255 (cu o bogată bibliografie).
10. HRISTEA, THEODOR, *Paronimia și atracția paronimică în limba română (cu specială referire la opera lui I.L. Caragiale)*, în LL, an. 1978, nr. 1, p. 22—23.
11. HRISTEA, THEODOR, *Schimbările semantice și importanța lor pentru cercetarea etimologică*, în vol. *Semantică și semiotică* (sub redacția acad. I. Coteanu și prof. dr. Lucia Wald), București, 1981, p. 258—274.
12. IORDAN, IORGU, *Limba „eroilor" lui I.L. Caragiale* (ediția a II-a) București, 1957 (republicat în vol. *Limba literară*, Craiova, 1977, p. 263—301).
13. IORDAN, IORGU și VLADIMIR ROBU, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 211—322.
14. MACREA, D., *Probleme de ligvistică română*, București, 1961, p. 31—45 (cu trimiteri la alte lucrări ale autorului).
15. MANECA, CONSTANT, *Structura etimologică a limbii române literare contemporane în lumina frecvenței cuvintelor*, în SCL XVIII (1967), nr. 2, p. 121—139.
16. MANECA, CONSTANT, *Lexicologie statistică romanică*, București, CMUB, 1978.
17. SÎRBU, RICHARD, *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, 1977 (cu o bibliografie aproape exhaustivă a problemei).
18. ȘĂINEANU, LAZĂR, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, București, 1887.
19. ȘERBAN, VASILE și IVAN EVSEEV, *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, 1978.
20. ULLMANN, S., *Précis de sémantique française* (3-ème édition), Berna, 1965.
21. VASILIU, EMANUEL, *Romanian Semantics*, în CTRL, p. 255—291 (cu o bibliografie selectivă).
22. VINTILĂ-RĂDULESCU, IOANA, *Statistica și determinarea vocabularului de bază*, în SCL XXV (1974), nr. 3, p. 243—265.

SINONIMIA LEXICALĂ
de
GH. BULGĂR

CONSIDERAȚII GENERALE

Bogăția unei limbi e ilustrată nu numai de cantitatea cuvintelor, a construcțiilor și a expresiilor specifice, fixate de-a lungul timpului prin uz, ci și de volumul și calitatea acelor cuvinte ori sintagme expresive care denumesc aceeași noțiune și pe care ne-am obișnuit să le numim sinonime. Ele au aproximativ același înțeles, putînd fi substituite unul prin altul într-un context dat, fără ca valoarea de ansamblu a mesajului să se schimbe. O propoziție ca: *Tatăl său și-a făcut o casă mai mare* poate deveni *Părintele lui și-a construit o locuință mai încăpătoare,* echivalența elementelor componente ale textelor fiind evidentă.

Limba recurge frecvent la *sinonime* din nevoia de a nuanța și de a preciza ideea, fiind acceptată, în general, de către vorbitori evidența unor suprapuneri de cuvinte pentru aceeași noțiune, dacă se neglijează nuanțele mici de diferențiere stilistică, afectivă, regională, familiară etc. Astfel, *cenușiu, plumburiu* și *sur* pot însemna, aproximativ, același lucru, cum demonstrează și acest citat din Sadoveanu, în care se recurge la primele două cuvinte la mică distanță în context, pentru a nu repeta pe *plumburiu: Era un cer* **plumburiu** *de toamnă și vîntul apleca prelung copacii. Frunzele uscate treceau grăbit prin aerul* **cenușiu.** Mai ales scriitorii recurg frecvent la sinonime pentru a imprima stilului lor bogăție, varietate și pitoresc, demonstrînd astfel bogăția reală a limbii, resursele expresivității ei. Limba curentă recurge și ea adesea la echivalențe ca: *timp-vreme, speranță-nădejde, oră-ceas, fertil-roditor, posibil-cu putință, abundență-belșug, ameliora-îmbunătăți, bază-temelie, clar-limpede, eronat-greșit, realiza-înfăptui* etc.

Observații importante asupra acestui aspect instructiv al limbii române au formulat Lazăr Șăineanu și mai ales Sextil Pușcariu în clasica lui sinteză *Limba română* (vol. I, București, 1940), în care se recomandă următorul principiu:

> Cel ce vorbește — și mai ales cel ce scrie — are să aleagă între doi sau mai mulți termeni ce-i stau la dispoziție pe cel mai potrivit cu situația în care se găsește vorbitorul (p. 392).

În ajutorul celor preocupați de precizia și nuanțele exprimării stă *Dicționarul de sinonime* (publicat în 1972 și coordonat de subsemnatul), apoi *Dicționarul analogic și de sinonime* (elaborat de un colectiv și apărut în 1978), precum și mult mai bogatul *Dicționar de sinonime al limbii române* (DSR) de Luiza Seche și Mircea Seche (București, 1983). Evident, se impune selecția atentă a celui mai potrivit termen în context, date fiind diferențele de ordin stilistic, regional, familiar, posibile în sfera de sensuri ale fiecărui cuvînt, mai ales atunci

cînd ne exprimăm în scris. Şi *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX, 1975) oferă bogate informaţii din punctul de vedere care ne interesează aici, folosind foarte frecvent sinonime pentru a defini, pentru a explica înţelesul multor cuvinte; de ex.: **congruenţă** = *acord, concordanţă, coincidenţă* (p. 185); **fudul** = *îngîmfat, mîndru, încrezut, arogant* (p. 355); **răpit** = *fermecat, încîntat, vrăjit, captivat* (p. 776).

Cunoaşterea temeinică a limbii, a sensurilor multiple, de fineţe, ale cuvintelor, poate valorifica nuanţat şi expresiv tezaurul de sinonime ale limbii noastre. Asupra acestor realităţi atrăgeau atenţia, acum un secol, cîţiva dintre marii maeştri ai limbii noastre literare: Maiorescu, Eminescu, Slavici, Hasdeu, Odobescu şi alţii, cunoscători profunzi ai tezaurului nostru lexical. „Românul are pentru *labor* — scria Slavici — cuvintele *lucru, muncă, robotă* şi *clacă; lucrul* e plăcut, *munca* — truditoare, *robota* — silită şi *claca* e fără plată." B.P. Hasdeu remarca şi el: „Ce limbă are norocul de a dispune de patru cuvinte pentru o însuşire care trebuie să fie mîndria fiecărui popor: *voinicie, vitejie, bravură, eroism*". În grandiosul său *Etymologicum Magnum Romaniae*, acelaşi autor indică la fiecare cuvînt toată reţeaua de sinonime posibile, ca de exemplu: „Sinonimii lui **bănat** sînt: *năcaz, mîhnire, nemulţumire*, mai ales *supărare* sau *supăr*".

ÎMPRUMUTUL CA SURSĂ A SINONIMIEI LEXICALE

Bogăţia considerabilă a sinonimelor limbii noastre are cauze istorice şi reflectă o sensibilitate vie pentru puterea cuvintelor. Fondul originar latin, care a păstrat şi numeroase elemente de substrat, utile comunicării, a asimilat continuu elemente de contact cultural, lingvistic, provenite din vecinătăţile noastre, din convieţuirea aici cu alte neamuri. Au pătruns astfel în limbă multe cuvinte slave, puţine maghiare, greceşti, turceşti şi, de două secole încoace, odată cu reluarea contactului direct cu civilizaţia şi limba popoarelor romanice din vest, de care sîntem legaţi prin originea latină a limbii, un imens număr de cuvinte romanice, în special din franceză şi italiană, care au contribuit la „reromanizarea" limbii noastre, la modernizarea şi îmbogăţirea sinonimelor ei. Circulaţia acestor termeni noi e preponderentă în limba cultă de azi, cum se poate vedea din presa cotidiană, imprimînd limbii naţionale un specific remarcabil, o bogăţie expresivă, apreciată de un reputat romanist ca Alf Lombard, autor al unor studii fundamentale asupra verbului românesc, asupra vocabularului şi structurii gramaticale a limbii noastre:

Cînd româna importă un cuvînt străin, ea păstrează foarte adesea cuvîntul anterior care serveşte pentru a exprima acelaşi lucru. De unde în limba actuală foarte numeroase grupe de sinonime, ca **timp** *(tempus)* şi **vreme** (slav) pentru ideea de *timp;* **greu** *(grevum* pentru *gravem)* şi **dificil** (francez) pentru „dificil"; sau **repede** *(rapidum),* **iute** (slav) şi **rapid** (francez) pentru „rapid". Numărul cuvintelor întrebuinţate de români nu încetează să crească. Limba lor a devenit o limbă mai mult decît bogată. Importul aproape nelimitat de cuvinte noi, cadrul uimitor de extensibil al vocabularului, felul în care cuvintele trăiesc împreună în interiorul acestui cadru, concurenţa dintre cuvintele care aparţin straturilor diferite, diferenţierea semantică sau geografică a sinonimelor, — toate aceste probleme lexicologice constituie un întreg pe care nici o altă limbă nu-l oferă mai bine studiului. (Vezi revista „Ramuri", nr. 3, din 1976, p. 16.)

Trebuie să spunem că aceste aspecte complexe ale sinonimiei lexicale românești se oglindesc în chiar istoria limbii noastre scrise în succesiunea unor atestări care merită să fie amintite măcar în fugă. Astfel, în *Psaltirea scheiană*, limba veche nu ignora unele echivalențe posibile de termeni, cunoscutul editor I.A. Candrea consemnîndu-le în variantele textelor sacre: *rost-gură; grai-zicere; pohtă-dorire; răspîndi-răsfira-împrăștia* etc. Dorința de a insista asupra unor noțiuni sau idei și preocuparea de a fi înțeles de cititori au dus la „juxtapunerea sinonimică" de tipul: „păzitorul sau ocrotitorul sufletului"; „milostivire și îndurare"; „nemăsurată și negrăită bunătate", iar cînd încep să intre masiv în limbă neologismele romanice, sinonimele explică sensul cuvintelor noi prin termeni vechi, populari, cum se vede în opera corifeilor Școlii ardelene: *amnistie-iertare; definiție-tîlcuire; figură-icoană; cauză-pricină; gintă-neam; insulă-ostrov; libertate-slobozenie* etc. Mai tîrziu, observăm, de asemenea, același procedeu de sprijinire a pătrunderii neologismelor în limbă în scrisul lui Dinicu Golescu, Mumuleanu, A. Pann, Heliade Rădulescu și alții. Dar canalul cel mai eficace de asimilare a unor sinonime neologice, odată cu „reromanizarea" limbii, a fost presa, mijlocul rapid de informare despre progresul omenirii, de impunere a termenilor noi, ceruți de civilizația nouă. *Curierul românesc, Albina românească* —, primul cotidian *România* (1838), *Gazeta de Transilvania, Mozaicul, Foaia duminecii* ș.a. conțin numeroase glose, explicări prin sinonime ale unor cuvinte noi, uneori și glose de neologisme, pentru a ușura impunerea lor în limbă: **competență** *(pricepere)*; **prefera** *(alege)*; **distanță** *(depărtare)*; **experiment** *(cercare)*; **ingenios** *(isteț)*; **remedia** *(vindeca)*; **translator** *(tălmaci)* etc. Circulația tot mai intensă a literaturii primilor noștri clasici, răspîndirea cărților științifice și a traducerilor, manualele, ca și teatrul au contribuit la continua și rapida răspîndire a neologismelor, la creșterea sinonimiei, tocmai pentru că, prin caracterul ei „ospitalier", limba noastră a asimilat repede și a menținut constant în uz termeni echivalenți necesari exprimării precise, moderne, nuanțate. *Formarea terminologiei științifice românești* de N. A. U r s u (București, 1957) ilustrează convingător bogăția limbii, sinonimia ei specifică *(aliaj-amestec; amputare-tăiere; calcul-socoteală; circumstanță-împrejurare; eclipsă-întunecare* etc.). Și azi circulă în acest sector al culturii un mare număr de sinonime, iar unele indicații și recomandări recurg pentru claritate și accesibilitate la echivalențe de terminologie necesare (de ex. numirea bolilor, a medicamentelor: *rac-cancer-neoplasm; boală de piept — TBC — ftizie; infuzie-ceai; decoct-fiertură; cataplasmă-oblojeală)*.

TIPURI DE SINONIME LEXICALE

Sinonimele se află în diferite grade de echivalență între ele; în general se neagă echivalența perfectă a cuvintelor coexistente în limbă, pe baza principiului că nu sînt tolerate în uz dublete lexicale perfect identice, limba neadmițînd acest lux, această inutilitate. Totuși, bogăția de sinonime din limba noastră și chiar practica lexicografică românească atestă unele echivalențe sinonimice *totale*, ceea ce ne îndreptățește să vorbim de trei cate-

gorii de *sinonime*, cum spuneam și acum două decenii. Acestea sînt următoarele:

a) **Sinonimele totale** (puține la număr) corespund semantic în toată sfera lor de înțelesuri. În astfel de cazuri, sinonimia lexicală se stabilește între un cuvînt vechi, popular, regional sau familiar, pe de o parte, și un cuvînt literar sau uzual în limba standard de astăzi, pe de altă parte. Același gen de sinonimie se mai stabilește între termenii tehnici și numirile populare, general cunoscute: *cupru-aramă; dalac-antrax; exil-surghiun; lexic-vocabular; tuci-fontă; curechi-varză; oleacă-puțin; șal-fular; claie-grămadă; teslar-dulgher; ucigaș-criminal; ai-usturoi; apus-vest-occident* etc.

b) **Sinonimele parțiale** constituie o categorie vastă și se întîlnesc mai ales la cuvintele vechi și polisemantice, unele sensuri ale acestora coincizînd cu sensurile altor cuvinte sau chiar cu termeni autonomi: **bun** = *prețios, valoros;* **cuvînt** = *discurs;* **a trimite** = *a expedia;* **priceput** = *destoinic;* **tărie** = *fermitate;* **a uni** = *a lega, a împreuna;* **șablon** = *calapod;* **zapis** = *document* etc. Se poate spune că majoritatea definițiilor din dicționarele explicative se sprijină pe această foarte bogată categorie de sinonime parțiale.

c) **Sinonimele aproximative** sînt obișnuite mai ales în stilul scriitorilor, care stabilesc apropieri ori coincidențe de termeni, atribuind valori semantice figurate, metaforice, cuvintelor uzuale, dilatînd astfel mereu sfera semantică a cuvintelor prin conotații imprevizibile, expresive. Vocabularul limbii se îmbogățește și se rafinează mereu, rețeaua de sinonimii ajungînd foarte complexă și elastică, cum se întîmplă mai ales în limbajul conotativ al poeților: **cuibar de ape** = *copcă, vîrtej (EMINESCU);* **calîp** = *calapod (ARGHEZI);* **mulțime** = *potop, pădure de sulițe (SADOVEANU);* **iubire** = *arșiță, lavă (BLAGA).* Prezența unor asemenea echivalențe semantice în stilul scriitorilor a preocupat, în ultimii ani, pe unii cercetători în încercarea lor de a defini mai bine originalitatea artei literare prin cuvinte și imagini-cheie. Aceste trei categorii de sinonime au la bază, cum s-a spus recent, criterii semantice, contextuale și stilistice, cantitatea posibilă de echivalențe mergînd crescendo de la sinonimia *denotației* (deci a semnificațiilor obiective, logice) pînă la cea a *conotației* (adică a semnificației figurate, metaforice).

În ultima vreme, se impune tot mai mult ideea că sinonimia nu se întîlnește numai în domeniul vocabularului, ci în toate compartimentele limbii, de la *fonetică* pînă la *sintaxă* și *frazeologie*. (Pentru detalii, vezi îndeosebi G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvînt*, București, 1976, p. 11—67.) La tipurile de sinonimie stabilite în lucrarea citată și în altele, au mai fost adăugate încă două, numite de Theodor Hristea **sinonimie afixală** (care se divide în *prefixală* și *sufixală*) și **sinonimie lexico-frazeologică** (vezi articolul inclus în bibliografie). Cînd relația de echivalență semantică se stabilește între două sau mai multe grupuri de cuvinte cu statut de unități frazeologice (adică locuțiuni, expresii etc.), sinonimia este exclusiv frazeologică (de exemplu: *a spăla putina* și *a o lua la sănătoasa*). Cînd relația de echivalență ori cvasi-echivalență semantică se stabilește între un cuvînt ca unitate lexicală și un grup de cuvinte care formează o unitate frazeologică, sinonimia trebuie considerată lexico-frazeologică. Notăm cîteva dintre exemplele foarte semnificative prin care Theodor Hristea ilustrează noul tip de sinonimie: *epitaf — inscripție funerară, stilou — toc rezervor, sputnic — satelit artificial, capitală — cetate de scaun, trop — figură de stil, debușeu — piață de desfacere, vitriol — acid sulfuric* și multe altele, care ar merita

să fie studiate mai pe larg, întrucît confirmă și ele ideea că româna este o limbă de o rară bogăție sub raport sinonimic. Același lucru rezultă din DELR, apărut în anul 1969, și mai ales din recentul DSR, care nu înregistrează, totuși, decît sinonimele lexicale.

SINONIMIA ÎN STILUL BELETRISTIC

Sinonimia lexicală reflectă procesul istoric al dezvoltării limbii prin acumulări *cantitative* de cuvinte, datorită cerințelor progresului material și spiritual al societății, proces însoțit și de o creștere *calitativă* prin lărgirea sferei de semnificații a cuvintelor vechi, prin polisemia tot mai bogată, datorită inventivității stilistice a graiului popular și a scriitorilor, artiști ai limbii. Textele literare ne pun în față nenumărate ipostaze ale celor două componente — cantitativă și calitativă — ale sinonimiei, ale bogăției vocabularului nostru. Creația scriitorilor reflectă într-adevăr bogăția întreagă a limbii, cu toate ariile istorice și geografice ale graiurilor, cu toate achizițiile și inovațiile menite să-i sporească mereu expresivitatea, accentuînd atît rolul polisemiei, cît și, mai ales, pe acela al sinonimiei. Numai scriitorii au facultatea de a *actualiza* elementele istorice, vechi, populare, regionale, familiare, folosind neologisme, termeni tehnici, specializați pentru anumite ramuri ale științei contemporane, producînd vaste sinteze ale straturilor lexicale, din nevoia *localizării și datării* acțiunii și eroilor operei lor. Fără opera scriitorilor, limba de azi ar fi, probabil, numai pe jumătate atît de bogată pe cît este ea în realitate, pentru că s-ar limita la elementele șablon, moderne, neologice de mare circulație, evitînd sinonimele și construcțiile expresive vechi, populare, regionale rămase la periferia limbii standard. Acum un secol, cînd Eminescu tipărea în „Convorbiri literare" *Singurătate* (poezie cu care Maiorescu deschidea ediția princeps a *Poeziilor* din 1883), poetul ilustra acest paradox al limbajului artistic: înnoirea imaginii poetice prin *învechirea* vocabularului, recurgînd la sinonimele din tezaurul istoric al limbii naționale. Într-adevăr, după ce Eminescu scrisese „Intră-n *cadrul de-ntuneric* / O icoană de lumină" (odată cu apariția iubitei în pragul camerei sumbre), el schimbă textul și trimite la tipar o nouă imagine poetică: „În *privazul negru*-al vieții-mi/ E-o icoană de lumină". Cu elemente *vechi*, poetul a construit o imagine nouă memorabilă. Valorificarea fondului istoric și popular al limbii în textul operei literare mărește cîmpul și rolul sinonimelor, dezvoltă polisemia, deci cîmpul semantic al cuvintelor uzuale, creează conotații care îmbogățesc limba c a l i t a t i v, în vreme ce dezvoltarea științei, a tehnicii și, în general, a civilizației moderne contribuie la îmbogățirea c a n t i t a t i v ă a limbii, oferindu-i acesteia noi cuvinte (de obicei termeni tehnico-științifici, dintre care mulți pătrund în limba comună).

Rezultatul celor două procedee de îmbogățire a lexicului, deci și a sinonimelor limbii noastre — *asimilarea* continuă a neologismelor în tezaurul vechi, conservat cu statornicie, și *dezvoltarea polisemiei*, a capacității expresive a vechilor cuvinte — se oglindește în vasta și mereu diversa creație literară, sinteză vie a resurselor de înnobilare, de perfecționare a mijloacelor noastre de comunicare, domeniu în care limbajul realizează un străvechi principiu, formulat de Aristotel, într-adevăr, autorul *Poeticii* cerea fiecărui autor un stil „limpede, fără să fie comun" (cap. 22).

Într-o postumă cu înțelesuri atît de grave, intitulată „Cărbunii", Octavian Goga dădea cuvîntului banal *cărbune* semnificații adînci de simbol, reliefînd sinonimii imprevizibile:

Cărbunii cînd ți-or arde-n vatră
În seri de ani tîrzii și goi,
Tu, stînd la lespedea de piatră,
Să te gîndești c-am ars și noi.

Iar cînd din ochii de jăratic
Vor tresări scîntei, scîntei,
Să știi că visul meu sălbatic
S-a mai aprins o dată-n ei!

Cuvintele din primul vers *(cărbunii, vatră, arde)* revin mai jos în sinonimii și polisemii sugestive: *ochii de jăratic, lespede de piatră*, imagini echivalente, iar, în ultimul vers, *a arde* prin metaforizare (sau conotație) devine sinonim cu *a se consuma, a se jertfi, a se chinui* mult (pentru un ideal). Sinonimii ample sugerează și epitetul *sălbatic* și *a se aprinde*, din strofa a doua, ca și epitetul *gol* din expresia „ani tîrzii și *goi*", adică *pustii, fără nici un cîștig*. Valorificarea în contexte literare a lexicului vechi, „printr-o necurmată împrospătare a celulelor din organismul viu al limbii" (cum spunea Sextil Pușcariu), regenerează limba literară de astăzi. Ea a ajuns la o mare bogăție de sinonime potențînd mereu în contexte noi semnificații posibile, polisemii întinse, echivalențe subtile, afective, expresia literară fiind înnoită la infinit. Un singur exemplu: „Termenul de *strîmtorare* a ajuns, datorită metaforei, sinonim cu *necaz, greutate, lipsă, nevoie, încurcătură, ananghie, belea, anevoință, aman, sărăcie, mizerie, situație grea* etc." (vezi M. Radu în LL, XIII, 1967). Dar nu numai scriitorii recurg la sinonimii bogate, actualizînd rezervele de expresivitate ale limbii comune, ci și autorii de lucrări științifice, publiciștii, vorbitorii obișnuiți, pentru a nu se repeta ori, adesea, pentru a nuanța afectiv un mesaj; de ex.: „E limpede că în stiluri *deosebite*, în *diferite* epoci, în *diversele* regiuni ale țării s-au folosit și se folosesc două sau mai multe moduri de exprimare cu același înțeles" (Al. Graur). Să observăm chiar în acest text obișnuit succesiunea sinonimelor din stratul vechi și cel neologic al lexicului nostru: *deosebit, diferit, divers*.

Studiul sinonimelor, mai ales pe textele marilor scriitori, care au observat însă și diferențierile subtile de sens dintre sinonime (ca Sadoveanu, care le-a discutat în legătură cu *zăpadă, nea, omăt* /, *praf, pulbere, colb* /, *a merge, a se duce, a umbla* /, *a zice* și *a spune*), implică asocierea continuă a celor două perspective instructive asupra tezaurului limbii: *cantitatea și calitatea mijloacelor de exprimare.*

Cunoașterea și cultivarea limbii creează o sensibilitate mai acută față de puterea cuvîntului, față de procesul de rafinare a stilurilor limbii literare. Studiul sinonimiei, cu jocul ei subtil, mai ales sub condeiul scriitorilor, ușurează stăpînirea limbii, îmbogățind și personalitatea omului. Aforismul lui Eminescu ne pare adevărat: „Limba și legile ei dezvoltă cugetarea".

Dacă cercetătorii străini sînt frapați de această bogăție a sinonimelor limbii noastre, datoria de a le cunoaște, de a le studia și de a le valorifica în mod adecvat ni se impune și nouă neîndoielnic: „Foarte bogată în sinonime și în sinonime aproximative, bogăție datorită în mare parte pătrunderii cuvintelor

împrumutate, româna prezintă anumite ușurințe pentru lexicograf pe care nu le oferă franceza" (conchidea, recent, romanistul suedez Alf Lombard).

Sinonimele sînt o componentă definitorie pentru bogăția, originalitatea și expresivitatea unei limbi. Comparativ cu alte limbi, dispunem de un registru imens de sinonime; se cuvine să le folosim judicios, ținînd seama și de un îndemn discret al lui Lucian Blaga: „Limba de toate zilele e o unealtă și o formă a spiritului".

Acest fapt apare pregnant în opera lui M. Sadoveanu, care a recurs frecvent la sinonimia lexicală, o categorie stilistică de mare dinamism în construirea contextului figurat. Un indice alfabetic al seriilor sinonimice folosite de marele prozator este foarte instructiv în această privință: **mîndru — fălos — falnic — fudul — trufaș — țanțoș.** Pentru alte exemple, vezi lucrarea (citată în „bibliografia selectivă") a Doinei Iliasa-Frigură, precum și capitolul intitulat: *Sinonimia lexicală în limba artistică a lui Mihail Sadoveanu* din cartea inclusă (în aceeași bibliografie) a lui Ștefan Munteanu.

Bibliografia pe care o indicăm în continuare ne permite să ne facem o idee generală nu numai despre bogăția sinonimică a limbii noastre, ci și despre contribuția unor lingviști români la studiul teoretic al acestei categorii semasiologice.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. BUCĂ, MARIN, *Probleme ale sinonimiei lexicale* (rezumatul tezei de doctorat), Timișoara, 1969.
2. BUCĂ, MARIN și EVSEEV, IVAN, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976, p. 118—143 (cu o bogată bibliografie românească și străină).
3. BULGĂR, GH., *Sinonimia lexicală în limba română*, în vol. „Studii de stilistică și limbă literară", București, 1971, p. 272—281 (cu unele indicații bibliografice).
4. BULGĂR, GH. (și un colectiv), *Dicționar de sinonime*, București, 1972 (cu un studiu introductiv al redactorului responsabil: *Sinonimia lexicală în limba română*, p. 5—23).
5. FORĂSCU, NARCISA, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Sinonimia adjectivală*, București, CMUB, 1978.
6. HRISTEA, THEODOR, *Sinonimia frazeologică și lexico-frazeologică*, în ROM. LIT., nr. 29 din 20 iulie 1978, p. 8.
7. ILIASA-FRIGURĂ, DOINA, *Stilistica sinonimelor în opera lui Mihail Sadoveanu* (la origine teză de doctorat), București, Editura „Litera", 1980.
8. KIRALY, MARIA, *Sinonimia substantivelor în limbile rusă și română*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1974.
9. MUNTEANU, ȘTEFAN, *Limba română artistică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 141—170.
10. SECHE, LUIZA și MIRCEA SECHE, *Dicționarul de sinonime al limbii române* (DSR), București, Editura Academiei R.S.R., 1982.
11. TOHĂNEANU, G.I., *Dincolo de cuvînt*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
12. VINȚELER, ONUFRIE, *Probleme de sinonimie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

II. ÎMPRUMUTUL CA MIJLOC EXTERN DE ÎMBOGĂŢIRE A VOCABULARULUI

de
THEODOR HRISTEA

CONSIDERAŢII PRELIMINARE

Cunoaşterea principalelor mijloace de îmbogăţire a lexicului merită o atenţie deosebită, întrucît, aşa cum am mai spus, *bogăţia unei limbi este dată, în primul rînd, de bogăţia şi de varietatea vocabularului ei*. Conform unei idei general acceptate, după ce o limbă s-a constituit ca idiom de sine stătător, dezvoltarea ei constă mai ales în îmbogăţirea cu noi cuvinte, deci în continua sporire a inventarului lexical. Spre deosebire de *vocabular* (compartimentul cel mai labil şi mai supus influenţelor din afară), *sintaxa* şi îndeosebi *morfologia* evoluează extrem de încet, ceea ce conferă limbii stabilitate în aspectul ei esenţial, care este s t r u c t u r a g r a m a t i c a l ă.

Afirmînd că lexicul unei limbi se află într-o continuă mişcare sau evoluţie, trebuie să adăugăm că modificările care au loc în cadrul lui sînt, cel mai adesea, direct ori indirect legate de progresul societăţii umane, în ansamblul ei, şi în mod special de transformările care se petrec în viaţa materială şi spirituală a unei anumite colectivităţi lingvistice. Dintre cauzele mai precise şi, totodată, mai importante care explică evoluţia vocabularului, în general, şi îmbogăţirea lui, în special, merită să fie menţionate: *dezvoltarea neîntreruptă a ştiinţei şi a tehnicii, avîntul şi diversificarea vieţii culturale, prefacerile de ordin politic, social şi economic, modificarea mentalităţii şi a concepţiei despre viaţă a oamenilor* şi, desigur, *contactele dintre popoare*, care, în epoca actuală, devin din ce în ce mai strînse şi mai variate.

Referitor la schimbările neîncetate care au loc în cadrul vocabularului, trebuie să precizăm că acestea îmbracă aspecte dintre cele mai diverse, începînd cu arhaizarea treptată a unor cuvinte ori cu simpla schimbare a unor sensuri şi terminînd cu apariţia de noi unităţi lexicale, menite să denumească obiecte, fenomene, procese, instituţii etc., inexistente sau necunoscute anterior. Dintre toate aceste schimbări, care alcătuiesc aşa-zisa d i n a m i c ă a v o c a b u l a r u l u i, ne interesează, aici, exclusiv căile de apariţie a noi cuvinte şi felul în care sînt satisfăcute necesităţile mereu crescînde ale procesului de comunicare. Încercînd să oferim, mai întîi, o imagine de ansamblu asupra procedeelor de îmbogăţire a vocabularului, subliniem că, în orice limbă, apar cuvinte noi pe două căi fundamentale, şi anume: una e x t e r n ă (constînd în împrumuturi din alte limbi) şi alta i n t e r n ă (prin care noile unităţi lexicale rezultă din îmbinarea unor elemente existente deja într-o limbă oarecare). La momentul potrivit, se va vedea că cea de-a doua cale fundamentală însumează, de fapt, un întreg ansamblu de procedee interne, care au

legătură atît cu vocabularul, cît și cu morfologia și care sînt studiate în cadrul unui vast capitol al lingvisticii cunoscut sub numele de **formarea cuvintelor.**

*

Înainte de a ne ocupa mai pe larg de împrumuturile lexicale și de mijloacele interne prin care limba română își creează noi cuvinte, precizăm, de pe acum, că există și un procedeu de îmbogățire a vocabularului care poate fi considerat m i x t sau c o m b i n a t (adică extern și intern în același timp) și care poartă denumirea de c a l c l i n g v i s t i c. Dată fiind importanța acestui procedeu în istoria limbii române literare și a culturii noastre, în general, îi vom consacra un capitol special în volumul de față și vom reveni asupra lui în cadrul FRAZEOLOGIEI.

ÎMPRUMUTURI LEXICALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

După cum se știe, poporul nostru a venit, timp de secole, în contact cu diverse alte popoare, din care cauză româna a suferit o serie de influențe din partea altor limbi îndeosebi în domeniul vocabularului și al sistemului de formare a cuvintelor. Înainte de a examina pe larg principalele *influențe străine* exercitate asupra lexicului românesc, se impun cîteva considerații de ordin general cu privire la ceea ce ne-am obișnuit să numim î m p r u m u t l e x i c a l. Cum bine remarca un lingvist străin[1], deși foarte înrădăcinat în lingvistică, termenul acesta nu este tocmai potrivit, întrucît „împrumutul" se face fără știrbirea limbii „donatoare" și fără restituire din partea limbii influențate sau „receptoare". O altă precizare care se impune în legătură cu așa-zisul *împrumut lexical* este că acesta constituie *un aspect fundamental al contactului dintre limbi* și una dintre cele mai importante probleme referitoare la studiul vocabularului în general.[2]

Asemenea c a l c u l u i l i n g v i s t i c (despre care va fi vorba mai departe), împrumutul lexical este fie un produs al b i l i n g v i s m u l u i propriu-zis, fie consecința simplei cunoașteri a unei limbi străine, pe care vorbitorul influențat de ea poate să nu o folosească în mod curent.

Recurgerea la împrumuturi din alte limbi este favorizată și, adeseori, determinată de mai mulți factori, dintre care mai importanți sînt: *vecinătatea geografică, amestecul de populație* (sau chiar *conviețuirea propriu-zisă)* și *relațiile de ordin politic, economic și cultural*, care se pot stabili între diverse popoare aflate, uneori, la distanțe considerabile. Ca mijloc extern de îmbogățire a vocabularului, împrumutul lexical este un fapt obiectiv și el apare ca o consecință de ordin lingvistic a unor factori extralingvistici, cum sînt cei enumerați mai înainte. Cuvintele luate din alte limbi sînt, în chip firesc, adaptate la sistemul fonetic și morfologic al limbii receptoare sau influențate. În procesul adaptării (pe care ne mulțumim numai să-l menționăm), are mare importanță c a l e a pe care pătrund cuvintele dintr-o limbă într-alta. Acestea pot fi împrumutate fie pe c a l e d i r e c t ă (ceea ce presupune un contact nemijlocit între popu-

[1] Vezi L o u i s D e r o y, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 18.

[2] Pentru împrumutul lexical și pentru alte aspecte ale contactului dintre limbi, vezi, de asemenea, U r i e l W e i n r e i c h, *Languages in Contact. Findings and Problems* (Fourth Printing), Mouton & Co., London — The Hague — Paris, 1966.

lații cu limbi diferite), fie pe cale indirectă (adică prin intermediul cărților și al scrisului, în general). Pe calea directă sau orală (care are de multe ori un caracter *popular*), au pătruns în limba română o serie de cuvinte slave și maghiare, iar, mai rar, turcești, grecești și de alte origini. Pe calea indirectă (care are un caracter *cult* sau *livresc*), au apărut la noi mai întîi o serie de cuvinte slave, cărora, după secolul al XVI-lea, le-au urmat împrumuturi de origine latină și greacă în special în scrierile cu caracter istoric. Împrumuturile grecești (primite însă prin filieră slavonă) nu lipsesc nici din primele tipărituri religioase, care stau la baza limbii române literare și pe care le datorăm diaconului Coresi.

DUBLETE ETIMOLOGICE

Uneori, același cuvînt a fost o dată împrumutat pe cale directă sau orală și altă dată pe cale cultă sau livrescă. Astfel, **sfîrși** și **săvîrși** reprezintă același cuvînt de proveniență slavă *(sŭvŭršiti)*, primit, mai întîi, pe cale populară și apoi pe cale cărturărească, ceea ce se reflectă în cele două aspecte diferite pe care le-a căpătat el în limba română. Deoarece în planul sincroniei sînt diferențiate din punct de vedere semantic, *sfîrși* (mai vechi) și *săvîrși* (apărut ulterior) formează un dublet etimologic, adică două cuvinte deosebite, astăzi, ca formă și sens, însă cu aceeași origine sau etimologie. Majoritatea dubletelor și tripletelor etimologice din limba română sînt, după cum vom vedea mai departe, de proveniență latină. Astfel, **săruta** este moștenit din lat. *salutare*, iar tot prin acesta se explică și neologismul **saluta** (care nu a mai suferit acțiunea „legilor fonetice" constînd în transformarea lui *l* intervocalic în *r* și a lui *a* neaccentuat în *ă*). Tot dublete etimologice formează **drept** și **direct** (ambele explicabile prin lat. *directus*), **cerc** și **circ** (amîndouă din lat. *circus*) sau **cărbune** și **carbon**, care se reduc la *carbonem* (acuzativul lui *carbo,-onis*). Faptul că *direct*, *circ* și *carbon* au putut fi împrumutate din franceză (ori și din această limbă) nu ne împiedică să le considerăm dublete etimologice ale mai vechilor *drept*, *cerc* și *cărbune*, întrucît termenii franțuzești corespunzători *(direct*, *cirque* și *carbone)* provin din aceleași etimonuri latinești ca și cuvintele românești.

După aceste considerații generale referitoare la *împrumutul lexical*, trecem la examinarea celor mai importante influențe străine (vechi și moderne), care au lăsat urme vizibile în vocabularul românesc și, eventual, în sistemul de formare a cuvintelor.

A. ÎMPRUMUTURI LEXICALE MAI VECHI

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE SLAVĂ

Privită în ansamblul ei, influența slavă a fost, indiscutabil, cea mai puternică dintre toate influențele vechi exercitate asupra limbii române. Într-o foarte mică măsură, ea a atins chiar sistemul fonetic și structura gramaticală a limbii noastre, dar, în discuția de față, nu ne interesează decît împrumuturile din domeniul vocabularului, care sînt foarte numeroase și greu de clasificat. Judecînd după datele cu totul aproximative oferite de binecunoscuta statistică a lui D. Macrea, *3 959* dintre cuvintele și variantele înregistrate în DLRM sînt vechi slave, ceea ce ar reprezenta *7,98* % din volu-

mul total al lexicului românesc modern, așa cum acesta se prezenta, în linii mari, atunci cînd a apărut dicționarul mai sus citat (adică în 1958)[1]. Cea dintîi precizare care se impune este că în cifra de *3 959* sînt incluse atît cuvintele, cît și variantele acestora, care (în unele cazuri) sînt foarte numeroase. Astfel, în DLRM, cuvîntul **păianjen** figurează cu *9* variante (*păiajen, painjăn, paingăn* etc.), dar unitatea lexicală e una singură și într-o statistică de genul acesta ne interesează, în primul rînd, numărul *cuvintelor*, care trebuie neapărat grupate împreună cu variantele lor. Din aceeași statistică mai aflăm că, de fapt, împrumuturi propriu-zise nu sînt decît *1 133*, iar *2 826* reprezintă derivate pe teren românesc (de la teme slave), calcuri (de tipul lui *binecuvînta*, format după modelul lui *blagosloviti*) și variante de felul celor citate mai înainte. La cele aproape *4 000* de cuvinte și variante (incluse de autor în categoria elementelor „vechi slave"), trebuie să adăugăm, firește, o serie de împrumuturi mai noi, care provin direct din limbile slave vecine (bulgară, sîrbocroată, ucraineană, rusă și polonă). Spre deosebire de acestea din urmă, care au, de obicei, o circulație regională, împrumuturile din prima categorie (rezultat al celor mai vechi contacte româno-slave) sînt, în majoritatea lor, general românești (*drag, bogat, iubi, munci* etc.) și prezintă caracteristicile limbii bulgare vechi.

O altă distincție care se impune este între împrumuturile vechi slave pătrunse pe cale orală și populară (deci ca urmare a conviețuirii românilor cu slavii) și cele intrate în românește pe cale scrisă, cultă sau cărturărească, datorită faptului că *slavona* a fost folosită, la noi, timp de cîteva secole, ca limbă a administrației, a diplomației și mai ales a cultului religios. Deși *slavona* ca limbă scrisă, literară sau de cultură se deosebea în mod sensibil de *slava vorbită*, împrumuturile populare nu pot fi totuși prea ușor diferențiate de cele savante sau cărturărești, așa cum a propus, pentru prima oară și cu deplină dreptate, regretatul Emil Petrovici. Dintre termenii pătrunși în epoca slavonismului cultural (adică aproximativ între secolele X—XV), cei mai mulți aparțin vocabularului religios și social-politic, cum au demonstrat cercetătorii care s-au ocupat de această problemă[2]. Iată o listă relativ bogată de slavonisme sigure, pe care le înșirăm în ordine alfabetică: *apostol, arhiereu, buche, bucoavnă*, „abecedar cu caractere chirilice", *candelă, cazanie, călugăr, citi, clucer, cneaz, denie, diacon, duh, duhovnic, episcop, evanghelic, gheenă, hram, icoană, letopiseț, liturghie, logofăt, mitropolit, molitvă, octoih, odăjdii, pomelnic, postelnic, pravilă, predoslovie, proroc* (greșit rostit *prooroc*), *postelnic, psalm, rai, sobor* „adunare, sinod", *schimnic* (cu varianta nerecomandabilă *schivnic*), *slovă, săvîrși, stareț, stolnic, strană, utrenie, vecernie, vistiernic, vlădică, voievod, vornic, zapis* și altele, care pot fi găsite în DLR — primul dicționar românesc în care elementele slave vechi și populare sînt separate cu grijă de cele denumite *slavone*. Deoarece împrumuturile populare sînt mai vechi, mai numeroase și mai solid fixate în limbă, ele sînt și cele care ne interesează cu precădere. De la slavi (cu care am

[1] Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 32.
[2] Vezi îndeosebi G. Mihăilă, *Influența slavonă în vocabularul limbii române literare*, publicat în vol. „Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești", București, 1973, p. 117—135 (cu o bogată bibliografie a problemei în discuție).

conviețuit și care au pătruns pe teritoriul României de azi prin secolul al VI-lea), ne-au rămas cuvinte din cele mai variate sfere semantice și domenii de activitate, începînd, spre exemplu, cu agricultura (*plug, brazdă, ogor, pogon, sădi, snop, stog* etc.) și terminînd, de pildă, cu denumirile unor animale (domestice și sălbatice): *bivol, dobitoc, cîrtiță, dihor, jivină, rîs, veveriță, vidră, zimbru* și altele). În funcție de clasele lexico-gramaticale cărora le aparțin, împrumuturile de origine slavă se pot grupa după cum urmează:

a) substantive: *babă, boier, ceas, ceată, coajă, colț, dar, glas, grădină, grijă, groază, izvor, milă, muncă, nădejde, nărav, necaz, nisip, noroc, obicei, pagubă, plată, praf, prieten, răspîntie, scîrbă, spor, steag, sticlă, temei, trup, veac, veste, vîrf, vîrstă, vrăjmaș, zid, zvon* etc.;

b) adjective: *bogat, bolnav, calic, drag, gol, groaznic, grozav, lacom, mîndru, pestriț, sărac, scump, scund, slab, strașnic, știrb, treaz, țeapăn, vesel, voinic, vrednic, zdravăn* etc.;

c) verbe: *boli, clădi, clăti, croi, dărui, dobîndi, dovedi, goni, grăbi, grăi, greși, hrăni, iubi, izbi, îndrăzni, lipi, lovi, munci, năvăli, nimeri, obosi, opri, osteni, otrăvi, părăsi, păzi, pîndi, porni, porunci, privi, risipi, sfîrși, strădui, topi, trăi, trăsni, zgîrci* și altele, care sînt mai puțin folosite ori nu se întrebuințează aproape deloc în româna contemporană.

Pentru clasificarea împrumuturilor vechi slave după criteriul morfologic și cel semantic, vezi în special: Al. Rosetti, ILR_2 (p. 320—324) și G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960. Dacă avem în vedere și bogata onomastică de origine slavă (*Bogdan, Dediu, Dragomir, Mircea, Radu, Stan, Stoica, Vlaicu* etc.), numeroasele toponimice de aceeași origine (*Breaza, Craiova, Ialomița, Lipova, Prahova, Predeal, Sibiu, Slănic, Rîmnic, Snagov, Tîrgoviște, Vlașca, Zlatna* etc.), precum și existența unui mare număr de afixe, adică prefixe (*ne-, răs-*) și mai ales sufixe (*-ac, -aci, -an, -că, -eală, -elnic, -iță, -nic* și altele), atunci ne mai îmbogățim încă puțin imaginea cu care trebuie să rămînem despre influența slavă și înțelegem mai bine dimensiunile ei puțin obișnuite.

Limitele influenței slave

Impresionați de numărul atît de mare al cuvintelor de origine slavă, unii lingviști străini au crezut, cîndva, că româna este un idiom mixt ori amestecat, un fel de limbă „romano-slavă" (cum o socotea, spre exemplu, Gustav Weigand). Ceea ce a mai contribuit la formarea acestei false impresii a fost, desigur, și faptul că, pînă la 1860, în Muntenia, și 1862, în Moldova, s-a scris la noi cu alfabet chirilic, deși slavona (ca limbă a cancelariei domnești și a cultului religios) începuse să fie înlocuită cu româna încă din secolul al XVI-lea. Fără nici o exagerare, se poate spune că (împreună cu numeroasele cuvinte de origine slavă) alfabetul chirilic a mascat, măcar în parte, caracterul latin al limbii noastre, pe care i-l conferă în primul rînd structura ei gramaticală. În continuare ne propunem să demonstrăm că numeroasele influențe străine (și în primul rînd cea *slavă*) au modificat numai fizionomia lexicală a limbii române, fără a-i altera esența ei latinească. O primă remarcă pe care o vom face este că *flexiunea* (adică declinarea și conjugarea) împrumuturilor de origine slavă nu diferă prin nimic de aceea a cuvintelor pe care le-am moștenit din limba latină. Aceasta înseamnă că materialul lexical pe

care l-am împrumutat din slavă (și mai tîrziu din alte limbi) a fost „turnat" în tipare sau modele latinești preexistente, care erau definitiv constituite în momentul în care a început să se manifeste această influență. Fiind, în linii mari, formată ca idiom de sine stătător, limba română a putut să asimileze un număr impresionant de împrumuturi străine (și în primul rînd slave), fără să-și schimbe structura gramaticală și, implicit, caracterul ei latin.

Pentru a demonstra acest lucru, este suficient să ne referim, mai întîi, la verbele care figurează pe lista de mai sus. Ceea ce este de-a dreptul izbitor e faptul că absolut toate aceste verbe se conjugă asemenea lui *albi, înflori, luci, lăți, uni* etc., care sînt de origine latină. Prin urmare, paralel cu *lucesc, înfloresc* etc., spunem și: **hrăn-esc, iub-esc, munc-esc, plăt-esc, top-esc** etc., folosindu-ne de elementul flexionar *-esc*, care nu reprezintă altceva decît sufixul latinesc *-isc* devenit în românește **-esc.** Dacă ne vom referi și la substantivele de origine slavă (de pildă: *ceas, trup, glas, prieten* etc.), vom observa cu ușurință că acestea se articulează cu **-ul,** care este însă un element de origine latină, dezvoltat din pronumele demonstrativ *ille.* Tot așa, desinența **-uri** din *gînduri* (pluralul lui *gînd*, substantiv de origine maghiară) este categoric lat. *-ora*, care s-a transformat mai întîi în *-ure* și apoi în *-uri.* Aceasta înseamnă că latinescul *tempora* (pluralul lui *tempus*) a fost moștenit, în românește, și a devenit, în mod normal, *timp*-**uri.** Ulterior, acest *-uri* a fost izolat din *timpuri* sau din alte substantive neutre de origine latină și a fost adăugat unor împrumuturi de proveniență slavă, maghiară, turcă etc., ajungîndu-se la: *ceasuri, gînduri, drumuri, geamuri* și altele. Exemplele de acest fel ar putea fi ușor înmulțite pentru a se demonstra că, de fapt, nelatinești sînt numai rădăcinile unor cuvinte, pe cînd partea lor finală este latinească, deoarece desinențele, articolele și sufixele gramaticale care se schimbă în cursul flexiunii sînt indiscutabil și în întregime de origine latină.

Cu foarte multă dreptate s-a spus că, în limba română, nu putem construi măcar o propoziție (oricît de scurtă ar fi ea) recurgînd exclusiv la cuvinte și mai ales la elemente flexionare nelatinești. Pentru a ne convinge de acest adevăr, acad. Al. Rosetti (în *op. cit.*, p. 293–294) alege patru cuvinte de origine slavă *(a iubi, prieten, scump* și *drag)* cu ajutorul cărora putem construi propoziția: **Iubesc pe prietenii mei dragi.** În aparență, această propoziție conține exclusiv elemente slave, dar la un examen lingvistic mai riguros constatăm că, de fapt, sînt slave numai rădăcinile celor patru cuvinte, pe cînd elementele gramaticale de care ne-am servit pentru a putea alcătui această propoziție sînt indiscutabil și exclusiv latinești. Astfel, **-esc** provine din lat. *-esco,* **pe** (care servește la construirea complementului direct exprimat printr-un nume de persoană) este prepoziția latinească *per*, **-i** (marcă a pluralului și articol) provine din latinescul *illi,* **mei** este pluralul lui *meu* (adjectiv posesiv explicabil prin lat. *meus*), iar **i** din *dragi* este și el tot un element latinesc, pe care îl regăsim, spre exemplu, în *buni* (pluralul lui *bun)* moștenit în întregime din latină, deci atît cu rădăcina, cît și cu desinența *-i (boni,* pluralul lui *bonus*, a devenit *buni*). Mergînd pe urmele lui B. P. Hasdeu (care procedase cel dintîi în felul acesta), acad. Al. Rosetti face o convingătoare demonstrație a latinității limbii române și conchide că aceasta este un idiom romanic sau neolatin, care a suferit pur și simplu o serie de influențe străine, în cadrul cărora cea slavă ocupă, de bună seamă, locul preponderent. Aceste influențe și în mod deosebit cea veche slavă conferă limbii noastre o anumită individualitate în raport cu celelalte idiomuri neolatine, care conțin și ele numeroase elemente nelatinești, dar acestea provin din cu totul alte surse.

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE MAGHIARĂ

Conviețuirea românilor cu maghiarii în Transilvania și, în general, *contactele directe* îndelungate dintre cele două popoare au dus la o influență lingvistică reciprocă manifestată exclusiv în domeniul lexicului și, într-o foarte mică măsură, al formării cuvintelor.

Cu oarecare aproximație, se poate afirma că începuturile influenței maghiare asupra vocabularului românesc datează de prin veacul al XI-lea sau chiar cu un secol mai devreme (dacă admitem opinia lui Ovid Densusianu). În urma constituirii statului feudal ungar (pe la sfîrșitul veacului al X-lea), acesta și-a extins stăpînirea asupra Transilvaniei, cucerind formațiunile statale românești existente în această provincie. Influența maghiară a început să se accentueze după ce majoritatea populației românești de peste munți a fost adusă în stare de dependență față de cuceritori. Ceea ce a mai contribuit la intensificarea ulterioară a acestei influențe au fost și colonizările pe care statul feudal maghiar le-a făcut în Transilvania cu scopul de a-și consolida stăpînirea asupra acestei provincii. În general vorbind, elementele lexicale de origine maghiară pot fi împărțite în două mari categorii, și anume: o parte care se întîlnesc exclusiv în graiurile din Transilvania și o altă parte care sînt folosite pe întregul teritoriu lingvistic dacoromân. Dintre cele dintîi pot fi amintite, spre exemplu: *bai* „necaz", *bolînd* „nebun", „smintit", *chefe* „perie", *făgădău* „han, ospătărie, cîrciumă", *gealău* „rindea", *ilău* „nicovală", *sabău* „croitor", *sămădău* „persoană care ține contabilitatea cuiva", *ponoslui* „a ponegri, a defăima" și multe altele (după Tamás Lajos: *2605*), care prezintă mai puțin interes tocmai pentru că au un pronunțat caracter regional. Spre deosebire de acestea, alte împrumuturi din maghiară au devenit ori tind să devină populare, ceea ce înseamnă că se întrebuințează și în alte provincii, nu numai în Transilvania, fără a putea fi totuși considerate literare. Din această categorie fac parte: *alean* „dor, melancolie", *aldămaș* (rostit prin metateză și *adălmaș*), *imaș* „izlaz, pășune" sau *cătană* „soldat, ostaș" (înregistrat și în DEX cu întreaga lui familie lexicală: *cătănie*, *cătăni*, *cătănime* etc.).

O situație specială are **vileag** „lume, mulțime de oameni", folosit numai în expresia *a da* (ori *a scoate*) *în vileag* „a face cunoscut, a divulga". În DLRM și în DEX cuvîntul este socotit „popular", dar nimic nu ne împiedică să-l considerăm chiar literar. Alături de *vileag* ar putea fi pus **fedeleș**, atestat în mai toate regiunile țării, de obicei cu sensul de „butoi mic de forme diferite, în care se ține sau se transportă apa". În afara mediului rural, ceilalți vorbitori de limbă română cunosc acest cuvînt în special din expresia *a lega (pe cineva) fedeleș* (adică foarte strîns).

Cele mai interesante și mai importante împrumuturi de origine maghiară sînt, desigur, acelea care pot fi considerate generale ori foarte cunoscute în limba română actuală. Iată mai întîi o listă bogată (însă nu și completă) de substantive: *belșug*, *chin*, *chip*, *dijmă*, *fel*, *gazdă*, *gînd* (pătruns, probabil, prin filieră slavă), *ham*, *heleșteu*, *hotar* (de la care a fost derivat verbul *hotărî*, inițial cu sensul de „a trage un hotar"), *labă*, *lacăt*, *lăcătuș*, *lăcaș* (modificat în *locaș* sub influența lui *loc* < lat. *locus*), *meșter* și *meșteșug*, *neam*, *oraș*, *pildă*, *raită*, *răvaș*, *sălaș*, *seamă* (rostit în limba veche și în cea populară *samă*), apoi *sicriu*, *șoim*, *tobă*, *vamă* și altele. La acestea ar putea fi adăugate adjectivele: *beteag*, *chipeș*, *gingaș*, *uriaș* și *viclean* (care este, de fapt, o rostire „hipercorectă" în loc de mai vechiul *hiclean*, provenit, la rîndul lui,

din magh. *hitlen*). Dintre verbele cu rădăcină maghiară, cele mai multe au primit, în limba română, sufixul *-ui*, care este de origine slavă. Ele sînt: *alcătui*, *bănui*, *bizui*, *bîntui*, *cheltui*, *chibzui*, *făgădui*, *îngădui*, *sudui*, *tăgădui*, *tămădui* și altele, care se conjugă după modelul verbelor moștenite din latină ori create în limba română de la rădăcini latinești.

Tot din maghiară am primit și cîteva sufixe, în general neproductive în limba actuală. Cele care se explică exclusiv prin această limbă sînt: **-șug** (din *beteșug*, *meșteșug*, *vicleșug* și altele), **-șag** (cu ajutorul căruia s-au format *rămășag*, *vălmășag* etc.) și **-ău** (pe care îl avem în cuvinte ca *ferăstrău*, *mestecău*, *nătărău*, *făgădău*, *sămădău* etc.). Dintre ultimele, unele sînt formate în românește, iar altele sînt împrumutate direct din maghiară.

Ultima chestiune care mai trebuie lămurită este prezența unui număr relativ mare de elemente lexicale maghiare pe întregul teritoriu lingvistic dacoromân. Dintre savanții români, în special Ovid Densusianu a arătat că generalizarea unor cuvinte maghiare în limba noastră se explică ușor dacă ne amintim trecutul istoric al țărilor românești. După cum se știe, între populația din Transilvania (singura care a conviețuit cu ungurii) și cea din Moldova sau Țara Românească au existat legături permanente și variate, începînd cu cele determinate de mișcările de transhumanță ale păstorilor români și terminînd cu relațiile de ordin politic, economic și cultural dintre cele trei mari provincii românești. În afară de relațiile amintite, mai trebuie avute în vedere și schimburile de populație sau colonizările propriu-zise. Astfel, foarte mulți moldoveni și munteni nu sînt altceva decît urmașii coloniștilor români emigrați din Transilvania. Tot așa, conform unor statistici efectuate după anul 1878, aproximativ 80 000 dintre locuitorii Dobrogei sînt veniți tot din Transilvania. În felul acesta, nu este deloc de mirare că o bună parte dintre elementele maghiare pătrunse mai întîi în vorbirea românilor de peste munți s-au răspîndit și în celelalte regiuni ale țării, devenind o parte integrantă a vocabularului românesc general[1].

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE TURCEASCĂ

Următoarea influență veche, asupra căreia e necesar să ne oprim, fie și pe scurt, este influența turcă osmanlie. Ea a început să se manifeste asupra limbii române prin secolul al XVI-lea, deci după ce Țara Românească și Moldova au devenit vasale Imperiului otoman. În urma instaurării dominației turcești, domnitorii români au fost, la început, confirmați prin învestitura sultanului, iar apoi numiți direct de Poarta otomană. Interesați fiind în menținerea suzeranității și realizării celor mai diverse profituri, turcii au monopolizat întregul comerț exterior al țărilor române, impunîndu-le acestora o triplă dominație: *politică*, *administrativă* și *economică*. În timpul *epocii fanariote* (care a durat de la *1711* pînă la *1821*), influența turcă a atins punctul culminant, ca de altfel și cea neogreacă, despre care va fi vorba imediat. Întrucît populația românească, aparținînd tuturor categoriilor sociale, a fost obli-

[1] Pentru acestea din urmă, vezi mai ales Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen* (unter Berücksichtigung der Mundartwörter), Budapest, 1966, unde se arată că elementele lexicale de origine maghiară răspîndite pe întreg teritoriul lingvistic dacoromân se ridică la aproape 200 (mai precis: 195 de cuvinte).

gată să intre în contact cu administrația otomană, limba română s-a îmbogățit în primul rînd pe plan strict lexical și, în al doilea rînd, în domeniul formării cuvintelor prin procedeul derivării cu sufixe. Cuvintele împrumutate din turcă au avut fie caracter popular, fie caracter oficial. Cele din ultima categorie au fost introduse și, uneori, impuse de numeroșii funcționari turci și greci pe care Poarta otomană îi avea în permanență în cele două principate române. După înlăturarea stăpînirii fanariote, termenii politici, administrativi și militari de origine turcească au început să iasă din uz, iar după proclamarea independenței României au dispărut chiar definitiv. În această situație sînt, printre altele: *agă*, *pașă*, *caimacam* „locțiitor de domn", *capuchehaie* „reprezentant al domnitorilor români la Constantinopol", *haraci* „tribut anual plătit turcilor", *hochim* „ordin scris care emana direct de la sultan", *tergiman* „tălmaci, interpret", *buiurdismă* „rezoluție", *geremea* „amendă, pedeapsă în bani" și multe altele, pe care nu le mai menționăm, tocmai fiindcă au dispărut pentru totdeauna. Elementele turcești care au fost asimilate de limbă și care au devenit chiar populare sînt mult mai numeroase, mai importante și mai interesante. O clasificare a lor pe sfere semantice sau după domeniile cărora le aparțin noțiunile denumite de ele ar fi, desigur, instructivă, însă ar ocupa prea mult spațiu. Din această cauză ne mulțumim cu enumerarea împrumuturilor turcești dintr-un singur domeniu, și anume acela al alimentației: *acadea*, folosit de obicei la plural (*acadele*), *baclava*, *cafea* (care a devenit un termen internațional), *cașcaval* (în turcă de origine italiană), *cataif*, *chebap*, *chiftea* (cu varianta învechită *cheftea* și cu cea hipercorectă *piftea*), *ciorbă*, *ciulama*, *ghiveci*, *halva*, *iahnie*, *iaurt*, *iofca*, *magiun*, *mezel*, *musaca*, *peltea* (cu varianta *beltea*), *pilaf*, *rahat*, *sarailie*, *sarma*, *susan*, *șerbet*, *telemea*, *tuslama* și altele. După cum s-a putut observa chiar din exemplele citate în această listă, multe împrumuturi de origine turcească se pot recunoaște după terminația lor, care este, foarte adesea, *á* sau *eá*. Iată noi fapte (din alte domenii) pe care le adăugăm la cele menționate mai înainte: *balamá*, *basmá*, *biná*, *cazmá*, *cherhaná*, *damblá*, *haimaná*, *macará*, *mucavá*, *mușamá*, *mahalá*, *paftá*, *pará*, *șandramá*, *zalhaná* etc. Dintre cele terminate în *eá* (de asemenea foarte numeroase) citām pe: *beleá*, *cerceveá* (cu variantele *gergeveá* și *giurgiuveá*), *chersteá*, *dușumeá*, *ghiuleá*, apoi *pătlăgeá*, *peruzeá*, *safteá*, *tejgheá*, *zahereá* și altele, care arată cît de numeroase și de variate sînt domeniile în care s-a manifestat influența turcă veche sau osmanlie (din turca modernă am primit puține cuvinte, de exemplu *canat* și *casap*). Multe cuvinte de origine turcească sînt foarte uzuale chiar în româna contemporană. La cele deja amintite mai adăugăm cîteva care fac parte din vocabularul fundamental al limbii române actuale: *chef*, *chior*, *chirie*, *ciomag*, *cîntar*, *dușman*, *hal*, *moft*, *murdar*, *pará*, *soi* și *zor* (frecvent în diverse locuțiuni și expresii: *de zor*, *a da zor*, *a lua la zor* etc.).

În încheiere, menționăm că tot din turcă am primit și unele sufixe care au dat naștere la derivate românești: **-giu** (din *laptagiu*, *barcagiu*, *reclamagiu*, *scandalagiu* etc.); **-liu** (care a fost desprins din *chefliu* și s-au format, apoi, cu ajutorul lui *hazliu*, *duhliu* etc.); **-lîc** (din *crailîc*, *haimanalîc*, *savantlîc*) și altele. În urma acestei precizări, se întregește ideea generală pe care trebuie să ne-o facem despre influența turcă osmanlie, a cărei acțiune a încetat definitiv după ce România și-a dobîndit independența de stat, în anul 1877.

Pentru o clasificare a elementelor turcești pe domenii de activitate, pentru adaptarea fonetică a acestora, ca și pentru împrejurările istorice în care s-a manifestat influența turcă asupra limbii române, vezi mai pe larg *ILRLIT* (p. 408—422) și L a z ă r Ș ă i n e a n u, *Influența orientală asupra limbei și culturei române* (vol. I: *Introducerea* și vol. II *Vocabularul*), București, 1900.

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE GRECEASCĂ

Anterior și, apoi, paralel cu influența turcă osmanlie, s-a exercitat asupra limbii române influența grecească, ale cărei urme se mai văd și astăzi tot în domeniul vocabularului. Faptul că această influență a crescut odată cu stăpînirea turcească se explică prin aceea că, alături de comandanții turci, veneau, în Muntenia și în Moldova, o serie de funcționari greci, care îndeplineau diverse slujbe și, în primul rînd, pe aceea de interpreți. Mai tîrziu, Poarta otomană a început să numească, în principatele române, domnitori greci, cunoscuți sub numele de „fanarioți". Denumirea aceasta provine de la cartierul *Fanar* din Constantinopol, unde locuiau reprezentanții nobilimii grecești intrate în slujba sultanilor turci, după căderea Imperiului bizantin în anul 1453.

Printre cuvintele românești de origine grecească (adică intrate în limba noastră după ce aceasta era în linii mari constituită), deosebim două straturi mai importante, corespunzînd celor două perioade și deci aspecte fundamentale pe care le cunoaște această influență asupra limbii române. E vorba, mai întîi, de influența greacă b i z a n t i n ă (care s-a exercitat asupra românei aproximativ între secolele al VII-lea și al XV-lea) și, apoi, de influența greacă modernă, numită încă și n e o g r e a c ă. Întrucît nu dispunem de texte scrise în limba română mai devreme de secolul al XVI-lea, în multe cazuri e greu de știut dacă un cuvînt grecesc aparține perioadei bizantine sau neogrecești. Tot așa, nu știm întotdeauna exact dacă elementele lexicale grecești ne-au venit direct din această limbă sau prin filieră slavă (ca în cazul lui: *argat, camătă, cămin, colibă, crin, drum, hîrtie, orez, sfeclă* și multe altele).

În lucrarea sa *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea* (București, 1966), H. M i h ă e s c u a încercat să separe împrumuturile bizantine directe de cele indirecte, arătînd pentru fiecare în parte căile lor de penetrație în limba română. După opinia acestui autor, numărul elenismelor primite de noi direct din greaca bizantină e foarte mic (vezi p. 103—127 ale lucrării citate). Apariția lor în limba noastră se explică prin aceea că, de la *917* la *1185*, Dobrogea s-a aflat sub dominația bizantină, iar de la *1018* la *1185* Dunărea a marcat frontiera septentrională sau nordică a Imperiului bizantin. Numai în această epocă populația romanizată din ținuturile dunărene a putut veni în contact nemijlocit cu Bizanțul, ceea ce explică unele influențe lexicale directe asupra vocabularului românesc, dintre care cităm: *agonisi, arvună, cort, cucură* „tolbă de săgeți", *folos, flamură, mătase, mînie, omidă, prisos, scafă* „vas de lemn, cupă, căuș", *stol, traistă, urgie, urgisi* și altele mai puțin sigure. Faptul că flota bizantină a circulat pe Dunăre pînă la Porțile de Fier explică de ce și unele toponime românești dintre cele mai importante (*Constanța, Sulina* și *Calafat*) sînt, foarte probabil, tot de origine grecească.

Pînă la contactul direct și mai strîns cu grecii, o serie de termeni bizantini au pătruns, în limba română, prin intermediul slavilor meridionali în condițiile arătate de H. Mihăescu. Pe această cale am primit îndeosebi termeni

religioşi de origine grecească, deoarece atît slavii din sudul Dunării, cît şi bulgarii asimilaţi de aceştia au adoptat creştinismul de rit bizantin. Introducerea liturghiei la slavi şi apoi (prin intermediul acestora la români), precum şi constituirea unei ierarhii bisericeşti după modelul celei bulgare s-au soldat cu crearea unei bogate terminologii ecleziastice (în sensul cel mai larg al cuvîntului): *acatist, arhiepiscop, arhiereu, arhimandrit, catapeteasmă, ctitor, egumen, evanghelie, fariseu, icoană, ieromonah, iconostas, idol, liturghie, mănăstire, mătanie, metoc, mitră, mitropolit, mitropolie, osana, paraclis, parastas, patrafir, patriarh, protopop, psalm, psaltire, satană, smirnă* şi altele. Deşi cărţile de ritual foloseau limba slavonă, unii ierarhi erau greci de origine, deci prin ei influenţa bizantină s-a putut manifesta şi direct, nu numai prin mijlocire slavă. Iată de ce, pentru unii dintre termenii citaţi mai sus, nu este greşit dacă admitem o dublă provenienţă: slavă şi bizantină.

În ceea ce priveşte elementele de origine **n e o g r e a c ă,** acestea sînt mult mai numeroase şi au intrat, în limba română, odată cu răspîndirea culturii greceşti în Muntenia şi în Moldova. Această cultură (la care aveau acces aproape exclusiv clerul şi clasa boierească) a pătruns la noi prin biserică, prin şcoală, prin cancelariile domneşti (care se foloseau de cărturari greci) şi prin numeroasele traduceri care s-au făcut din greceşte în româneşte. Întrucît perioada de influenţă maximă a limbii neogreceşti corespunde indiscutabil epocii fanariote (*1711—1821*), se obişnuieşte ca împrumuturile din neogreacă să fie împărţite în două categorii, care nu pot fi întotdeauna strict delimitate. E vorba de împrumuturile anterioare epocii fanariote şi de cele efectuate chiar în decursul acestei perioade (ultimele se mai numesc şi f a n a r i o t i s m e). Mai ales între 1780 şi 1821 se deschid la noi şcoli greceşti, boierii angajează preceptori greci pentru fiii lor (care adeseori nu mai ştiu să vorbească şi să scrie româneşte), iar în cancelariile domneşti şi în majoritatea bisericilor este introdusă limba neogreacă. În aceste condiţii, nu e de mirare că au pătruns, în limba română, foarte multe cuvinte greceşti, iar protipendada celor două principate a adoptat chiar un fel de jargon grecizant care va fi ridiculizat, mai tîrziu, de către unii dintre poeţii şi scriitorii noştri din secolul al XIX-lea.

Însuşi cuvîntul **protipendadă,** care literal înseamnă „prima cincime" şi vine din ngr. *proti pentás* (gen. *-ádos*) datează chiar din această epocă. Sensul lui iniţial a fost de „boierime alcătuită din cele cinci ranguri mai înalte de funcţionari ai statului": *logofăt, vornic, hatman, postelnic* şi *agă*).

Asemenea împrumuturilor de origine turcă, şi cele greceşti se pot recunoaşte, uneori, tot după partea lor finală (de exemplu *-icós* în: *plicticos, politicos, simandicos, tacticos, nevricos* şi *economicos* (provenit din mai vechiul *iconomicos*) sau **-isi** în: *acrisi, agonisi, chivernisi, hiritisi* „a felicita", *molipsi, plictisi, sinchisi, zaharisi* etc.

Elementele de origine neogreacă pot fi clasificate, pe de o parte, în funcţie de domeniul în care s-au folosit (vezi pentru detalii ILRLIT, p. 429—432), iar, pe de altă parte, în funcţie de caracterul lor c u l t (*diată* „testament", *rigă, plastograf, efor, epitrop, partidă, caligrafie, tipografie, catagrafie* etc.) sau p o p u l a r şi f a m i l i a r (*taifas, sindrofie, ifos(e), lefter, fandosi* şi altele). Cîteva „neogrecisme" rămase în limbă se folosesc numai în expresii mai mult ori mai puţin cunoscute: *a da cu* **tifla,** *a fi (a se afla) la* **anaghie,** *a-şi da* **ifose** etc. Comparînd între ele ultimele două influenţe, vom spune că

majoritatea împrumuturilor neogrecești au avut un caracter livresc și oficial. Cu timpul, cele mai multe și-au pierdut viabilitatea și au dispărut definitiv din limbă, spre deosebire de cele turcești care au fost, în mai mare măsură, asimilate de limba populară.

Pentru detalii și pentru completarea informației privitoare la împrumuturile lexicale vechi, vezi și Viorica Pamfil, *Limba română în contact cu alte limbi*, în vol. colectiv: *Istoria limbii române* (coordonator: Florica Dimitrescu), București, EDP, 1978, p. 84–115.

B. ÎMPRUMUTURI LEXICALE NEOLOGICE

Exceptînd cîteva elemente neogrecești, care există și azi în limbă și care au caracter internațional (*caligrafie, ortografie, tipografie* etc.), toate celelalte împrumuturi lexicale discutate pînă aici au contribuit numai la îmbogățirea vocabularului românesc, dar nu și la modernizarea acestuia, realizată mai ales cu ajutorul neologismelor de origine latino-romanică și germanică. După cum va rezulta din întreaga discuție care urmează, **fondul lexical neologic** al limbii române este extrem de bogat și de variat ca origine sau proveniență. Dacă ținem seama de ceea ce înregistrează ultimele noastre lucrări lexicografice (adică DLR, DEX, MDE_2, DCR și în primul rînd DN_3), precum și de ceea ce ar merita să figureze în dicționare, putem afirma că româna actuală dispune de circa **50 000** de neologisme, fără să socotim și termenii tehnico-științifici de strictă specialitate.

CONCEPTUL DE NEOLOGISM

Etimologic vorbind, prin neologism înțelegem orice cuvînt nou apărut într-o limbă oarecare, indiferent dacă acesta e un împrumut sau reprezintă o creație internă a limbii respective prin derivare, compunere etc. (cf. grec. **néos** „nou" și **lógos** „cuvînt, vorbă"). În lingvistica românească sînt socotite neologisme în special împrumuturile pe care româna le-a făcut din limbile apusene ori direct din latină pe cale savantă. Aceasta nu înseamnă că nu există și neologisme create în interiorul limbii române. Un cuvînt cum este **apoetic** e format din prefixul neologic *a-* + adj. *poetic* (împrumutat din franceză). Precum vedem, dacă se combină două elemente formative neologice, rezultă tot un neologism. Uneori e suficient ca un singur element component să fie neologic pentru a se ajunge la același rezultat. Astfel, **nefavorabil** este și el un neologism, chiar dacă în structura lui intră vechiul prefix românesc *ne-* (de origine slavă). Acest prefix a fost însă atașat la o temă neologică (adj. *favorabil*), ceea ce face ca și derivatul obținut să aibă același statut. Într-o situație similară sînt și derivatele de felul lui **gîndirism, trăirism** și **sămănătorism,** care denumesc binecunoscutele curente literar-ideologice și care sînt formate cu ajutorul unui sufix neologic internațional *(-ism)* adăugat la teme vechi și populare. Întrucît noțiunile pe care le denumesc aceste cuvinte sînt „culte", includem în rîndul neologismelor și derivatele amintite mai sus, dar în discuția care urmează nu ne interesează decît ceea ce am împrumutat din alte limbi.

Unele calcuri *savante* de felul lui **întrevedea, supraveghea** și altele (pentru care vezi discuția din capitolul respectiv) constituie și ele neologisme, întrucît sînt necunoscute limbii populare și nu apar atestate pînă în secolul trecut.

O altă precizare care se mai impune este că orice cuvînt așa-zis internațional trebuie considerat neologism, indiferent de vechimea lui în limbă. Astfel, **filozof** și **filozofie** (împrumutate mai întîi din grecește: *filósofos* și *filosofia*) sînt atestate, în românește, încă din secolul al XVII-lea, dar aceasta nu ne împiedică să le includem în categoria neologismelor, din moment ce (sub o formă identică sau foarte asemănătoare) ele se mai întîlnesc în franceză, italiană, germană, engleză, rusă și multe alte limbi de cultură și de civilizație.

MODERNIZAREA VOCABULARULUI PRIN NEOLOGISME

Procesul de *modernizare* și de *îmbogățire* masivă a lexicului românesc a început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului trecut. Acest dublu proces s-a intensificat pe la mijlocul secolului al XIX-lea și după realizarea Unirii (în anul 1859). Lunga perioadă de timp pe care o avem în vedere se mai caracterizează prin dispariția unor turcisme, grecisme și elemente lexicale de alte origini, cărora le-au luat locul neologisme de proveniență latino-romanică, în general, și franceză, în special. Citām cîteva exemple dintre cele care ni se par mai semnificative. În locul lui *olac* au apărut **curier, mesager** etc.; **persoană** și **individ** s-au substituit lui *ipochímen;* **nobil** l-a eliminat complet pe *evghenicós;* **testament** a provocat dispariția vechiului sinonim *diată;* **inventar** și **recensămînt** au dus la arhaizarea lui *catagrafie;* **regiment** și **colonel** au înlocuit pe *polc* și, respectiv, pe *polcovnic;* **ordonanță** a luat locul lui *vistavoi; ucaz* a dispărut în fața lui **ordin, comandă** și **decret**; **raport** și **referat** au înlăturat, pentru totdeauna, pe *doclad*, iar **funcționar** s-a instalat definitiv în locul vechiului *cinovnic*, pentru care textele secolului al XIX-lea ne oferă încă destule atestări.

Exemplele citate nu sînt, de bună seamă, singurele. S-ar mai putea adăuga că *ostrov* s-a învechit și a devenit popular din cauza neologismului **insulă**; *besactea* s-a arhaizat complet, pentru că a intrat în concurență cu **casetă** (de origine franceză și italiană); *pojarnic* duce o existență precară chiar în graiurile moldovenești (vezi DLR, s.v.) din cauza termenului literar și neologic **pompier**; *rigă* (un vechi sinonim de origine grecească al lui **rege**) nu se mai întrebuințează, astăzi, decît ca nume al unei cărți de joc; *geremea* a fost definitiv eliminat de **amendă** și la fel s-au petrecut lucrurile cu *buiurdismă* (înlocuit de **rezoluție**), cu *surghiun* (care a cedat locul lui **exil**) sau cu verbul *meremetisi*, care a fost scos din vocabularul românesc de neologismele **repara** și **restaura.**

Tot în veacul trecut s-au purtat și cele mai aprinse discuții pe tema utilității neologismelor, ca și a surselor principale din care limba noastră trebuia să se alimenteze pentru a-și îmbogăți vocabularul. Ca o regulă generală, se poate spune că neologismele care proveneau din latină sau dintr-o limbă romanică au fost mult mai ușor acceptate, în românește, decît împrumuturile de alte origini (cîteodată imposibil de asimilat).

Unii cărturari din secolul trecut (sau mai aproape de epoca noastră) respingeau orice împrumuturi neologice, chiar cînd acestea erau de origine latino-romanică. Partizani convinși ai unui purism și ai unui neaoșism din cale-afară de exagerate, ei propuneau, spre exemplu, să spunem **gît-legău** (în loc de *cravată*), **nas-suflete** și **nas-ștergău** (în loc de *batistă*), **stelămînt** (pentru *astronomie*), **departe-vorbitor** (în locul lui *telefon*), **de-sine-mișcător** (pentru *automobil*) și multe altele de acest fel, care nu au

rămas și nici nu puteau să rămînă în limbă. Numai învingîndu-se asemenea prejudecăți și altele (mai puțin bizare) a fost posibilă îmbogățirea vocabularului românesc cu un număr impresionant de neologisme, care au schimbat fața limbii noastre și care aparțin celor mai variate domenii ale vieții materiale și spirituale.

ROLUL NEOLOGISMELOR ÎN DEZVOLTAREA SINONIMIEI

După cum am arătat puțin mai înainte, împrumuturile neologice de origine latino-romanică au slăbit poziția în limbă a unor cuvinte vechi ori au provocat chiar dispariția unor termeni de origine slavă, turcească, grecească, rusească etc. În raport cu *pierderile* provocate de invazia neologismelor, *cîștigurile* de ordin lexical și semantic sînt incomparabil mai mari în absolut toate sferele de activitate. Spre această concluzie ne conduce și studierea sinonimiei lexicale, care, în limba română contemporană, este de o bogăție impresionantă. Nevoia de precizie sau exactitate, dorința de claritate și de diversitate sau numai nuanțarea exprimării, precum și necesitatea, adeseori stringentă, de a denumi noi realități materiale și spirituale au dus la împrumutarea unui mare număr de neologisme, dintre care cele mai multe și-au cîștigat un loc definitiv în lexicul românesc modern. Pentru a demonstra rolul jucat de neologisme în sporirea bogăției sinonimice a limbii noastre și, implicit, marile posibilități ale acesteia în ceea ce privește variația stilistică, vom cita trei liste alcătuite din perechi lexicale care conțin întotdeauna un cuvînt vechi și unul neologic (de proveniență latino-romanică sau germanică). Întrucît originea acestor sinonime (ca, de altfel, și sensul lor) se găsesc în dicționare (vezi mai ales DEX și DN_3), renunțăm la orice indicații etimologice care ar complica, în mod inutil, expunerea.

Dublete sinonimice substantivale. Prima dintre cele trei liste cuprinde exclusiv cupluri de sinonime substantivale, în care cuvîntul mai vechi e moștenit din latină, e împrumutat din slavă, turcă, maghiară etc. sau este creat în interiorul limbii române. În enumerarea faptelor, ordinea alfabetică nu va putea fi respectată decît în cazul primului element al cuplurilor sinonimice (mult mai numeroase, în realitate, decît cele care urmează):

adîncime/profunzime
amănunt/detaliu
aramă/cupru
baie(2)/mină
belșug/abundență
burlac/celibatar
biruință/victorie
călătorie/voiaj
ceas/oră
cerere/petiție
chemare/apel
chezaș/garant
chezășie/garanție
cină/dineu
cinste/onestitate
crăpătură/fisură
cutremur/seism
dambla/paralizie
dovadă/argument
fildeș/ivoriu
folosință/utilitate
gazdă/amfitrion
gălăgie/tapaj
geamie/moschee
geantă/servietă
glas/voce
graniță/frontieră
greșeală/eroare
greutate/pondere
iad/infern
izvor/sursă
împrejurare/circumstanță
înălțime/altitudine
încăpățînare/obstinație
încordare/tensiune
îndemînare/abilitate
înflorire/eflorescență
însemnătate/importanță
jertfă/sacrificiu
josnicie/ignominie
leac/medicament
leat/contingent
leș/cadavru
maț/intestin
nădejde/speranță
nărav/viciu
necuviință/indecență
nenorocire/calamitate
noroc/șansă
nutreț/furaj
oboseală/surmenaj

părere/opinie
pedeapsă/sancțiune
peruzea/turcoază
peșteră/grotă
pizmă/invidie
prăpastie/abis
prilej/ocazie
prostie/obtuzitate
rai/paradis
răsunet/ecou
scop/finalitate
sfetnic/consilier
singurătate/solitudine
slovă/literă
soartă/destin
soție/consoartă
stih/vers
stingător/extinctor
stricăciune/avarie
șal/fular
taină/mister
tavan/plafon
tristețe/melancolie
țeastă/craniu
țiței/petrol
ucigaș/asasin
urmare/consecință
urmaș/succesor
veșnicie/eternitate
vîrstă/etate
zestre/dotă
zgîrcenie/avariție
zugrav/pictor etc.

O precizare care se impune e aceea că atît în exemplele citate, cît și în cele ce vor urma este vorba, desigur, de o sinonimie parțială, fiindcă cea totală, perfectă sau absolută iese, de obicei, din sfera realității lingvistice (vezi și cap. *Sinonimia lexicală* din lucrarea de față). Uneori, cele două cuvinte nu mai sînt sinonime propriu-zise în planul sincroniei, dar ele s-au aflat, cîndva, în relație de sinonimie și apoi s-au specializat din punct de vedere semantic (ca în cazul lui *pictor* și *zugrav* citate mai sus). O altă observație care se impune este că sinonimia nu se stabilește cu toate sensurile unui cuvînt polisemantic, ci cu fiecare dintre acestea. Prin urmare, în perechea *ceas/oră*, spre exemplu, primul cuvînt este sinonim cu al doilea numai în sensul „interval de timp egal cu 60 de minute", nu și în sensul de „aparat care servește la măsurarea și determinarea timpului în limitele unei zile". Dacă în cel puțin un context putem înlocui un cuvînt cu altul fără ca sensul enunțului să se schimbe, atunci avem dreptul să vorbim de sinonimie lexicală (fie ea și parțială). Faptul că înlocuirea nu e posibilă în toate contextele și în toate combinațiile sintactice stabile este o dovadă că cele două (sau mai multe sinonime) nu sînt totale, perfecte sau absolute. Astfel, nu putem spune *împrejurări atenuante* paralel cu *circumstanțe atenuante* (după frc. *circonstances atténuantes*) și nici *a schimba din bază* sau *din fundament* alături de *a schimba din temelie* (ori *din temelii*). Este însă neîndoielnic că *împrejurare* și *circumstanță* sînt sinonime și că același raport se stabilește între mai vechiul *temelie* și neologismele *bază, fundație, fundament* și chiar *bazament* (care e un împrumut din italiană și pe care îl folosea G. Călinescu). Aici este momentul să precizăm că, deși în listele noastre figurează exclusiv dublete sinonimice, foarte adesea cuvîntului vechi i s-au adăugat două, trei sau chiar mai multe sinonime neologice, cum se întîmplă, spre exemplu, cu vechiul derivat *învoială*, care face parte din seria sinonimică: *acord, aranjament, combinație, contract, convenție, pact, tranzacție* și altele, pe care le găsim cu ușurință în excelentul și foarte bogatul DSR.

D u b l e t e s i n o n i m i c e a d j e c t i v a l e. Rolul jucat de împrumuturile neologice în sporirea sinonimiei românești poate fi demonstrat și cu ajutorul adjectivelor, chiar dacă perechile din această categorie sînt mai puțin numeroase decît cele substantivale. Cităm dintre cuplurile de adjective reciproc substituibile în cel puțin un context:

adînc/profund
amănunțit/detaliat
asemănător/similar
binevoitor/afabil
biruitor/victorios
cenușiu/gri
ceresc/celest
cinstit/onest
citeț/lizibil
copilăresc/pueril
coroiat/acvilin
credincios/fidel

cuviincios/decent
deștept/inteligent
dușmănos/ostil
fățarnic/ipocrit
felurit/variat
folositor/util
gras/obez
îndemînatic/abil
înfiorător/abominabil
îngăduitor/indulgent
îngîmfat/infatuat
însemnat/important
însuflețit/animat
întunecat/obscur
lacom/avid
limbut/locvace
liniștit/calm
mănos/fertil
mîncăcios/gurmand
mlădios/flexibil
molipsitor/contagios
nebun/dement
nepărtinitor/obiectiv
nesățios/insațiabil
nesigur/incert
nevinovat/inocent
oacheș/brunet
obosit/surmenat
obraznic/insolent
pămîntesc/terestru
prielnic/favorabil
primejdios/periculos
răutăcios/malițios
răzbunător/vindicativ
sigur/cert
singur/solitar
statornic/permanent
stăruitor/perseverent
sufletesc/spiritual
timpuriu/precoce
tineresc/juvenil
trebuincios/necesar
trist/melancolic
uimit/stupefiat
urîcios/antipatic
ușor/facil
veșnic/etern
vinovat/culpabil
vremelnic/temporar
zadarnic/inutil
zgîrcit/avar etc.

De multe ori, un neologism a intrat în relație de sinonimie cu două adjective mai vechi, tot așa cum două sau mai multe adjective neologice s-au adăugat unui singur cuvînt din fondul vechi al limbii. Din prima categorie face parte *victorios*, care este și un sinonim al lui *învingător*, nu numai al lui *biruitor*. Pe de altă parte, *adevărat* a ajuns să fie sinonim cu patru neologisme *(real, autentic, veritabil* și *genuin)*, iar lui *ciudat* i s-a creat o serie sinonimică și mai bogată, în care intră: *bizar, straniu, excentric, extravagant, funambulesc* și chiar *fantasc* din următorul citat:

Retoric, ironic, *fantasc*, familiar sau savant, cuvîntul [lui G. Călinescu] prindea mintea ascultătorului și o școlea pe nesimțite (Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în ROM. LIT. nr. 26 din 28 iunie 1979, p. 8, col. 1).

Dublete sinonimice verbale. Foarte interesante ni se par și cuplurile formate din verbe sinonimice ori dintr-o unitate frazeologică veche și un verb neologic de tipul: *a băga de seamă — a observa, a-i părea rău — a regreta, a da sfaturi — a consilia, a face rost — a procura, a da foc — a incendia, a ține isonul — a secunda, a (se) face de rîs — a (se) compromite* ș.a.m.d. Mult mai numeroase sînt dubletele sinonimice formate exclusiv dintr-un verb vechi și unul neologic ca în exemplele care urmează:

asupri/exploata
ațîța/incita
bănui/suspecta
burzului/revolta
căi/regreta
cere/solicita
coti/vira
dărîma/demola
dezgropa/dezhuma
dezvinovăți/disculpa
drege/repara
făgădui/promite
folosi/utiliza
hotărî/decide
îmbunătăți/ameliora
împărți/diviza
înainta/avansa
înapoia/restitui
înăbuși/sufoca
începe/debuta
închipui/imagina
încolți/germina
îngădui/permite
îngropa/inhuma
înfăptui/realiza
întări/consolida
întovărăși/acompania
înțepeni/anchiloza
învinui/acuza
linguși/adula
mări/amplifica
muri/deceda
nădăjdui/spera
nădușі/transpira
năzui/aspira
oglindi/reflecta

opri/sista	scoate/extrage	strica/altera
osîndi/condamna	scrînti/luxa	șovăi/ezita
părăsi/abandona	seca/asana	tăgădui/nega
pedepsi/sancționa	sfîrși/termina	umfla/inflama
plăti/achita	sfătui/consilia	ușura/atenua
povesti/nara	stărui/persevera	zîmbi/surîde etc.
rugini/oxida	stîrpi/extirpa	

Și în cazul verbelor, relațiile sinonimice sînt mult mai complexe decît rezultă din lista de mai sus. Astfel, *asupri* are ca sinonim neologic nu numai pe *exploata*, ci și pe *oprima*. Pe de altă parte, cele două verbe neologice (ca de altfel și *asupri*) mai intră în relație de sinonimie cu *împila*, cuvînt vechi a cărui origine este controversată.

De multe ori, toți ori aproape toți membrii unei familii lexicale au fost dublați de sinonime neologice ca în cazul lui: *prieten-amic*, *prietenie-amiciție*, *prietenos-amical* și *prietenește-amical(mente)*. O situație similară descoperim în cazul lui: *smalț-email*, *smălțui-emaila*, *smălțuit-emailat*, *smălțuire-emailare* și chiar *smălțuitor-emailor* (din frc. *émailleur*).

Există și cazuri cînd o veche serie sinonimică a fost dublată de una neologică, ajungîndu-se ca aceeași noțiune, în esență, ori noțiuni foarte apropiate să poată fi exprimate într-un mod extrem de precis și de nuanțat. Din acest punct de vedere, merită să fie citată măcar vechea serie sinonimică: *viteaz*, *cutezător*, *dîrz*, *îndrăzneț*, *neînfricat* etc., care a fost completată cu *brav*, *curajos*, *intrepid*, *temerar* și altele (pentru care vezi DSR, p. 1 080, col. 1). Recurgînd la asemenea exemple de serii sinonimice și la contexte adecvate, profesorul poate demonstra nu numai remarcabila și unanim recunoscuta bogăție sinonimică a limbii noastre, ci și o parte din uriașele ei resurse expresive. Sextil Pușcariu avea, desigur, perfectă dreptate atunci cînd afirma că sinonimia „formează unul dintre cele mai interesante capitole ale semanticii" și că ea „ar trebui să ocupe un rol important în învățămîntul limbii materne", întrucît constituie „unul dintre cele mai potrivite mijloace de a face pe elevi să pătrundă în spiritul limbii și de a-și însuși un tezaur lexical nuanțat și precis" (vezi *Limba română*, vol. I, București, 1940, p. 21).

PRINCIPALELE INFLUENȚE MODERNE EXERCITATE ASUPRA LEXICULUI ROMÂNESC

1. Un număr relativ mic de termeni neologici (a căror origine este latino-romanică) au pătruns în românește încă din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea prin intermediul limbilor polonă, rusă și neogreacă. Aceasta înseamnă că la constituirea vocabularului neologic românesc au contribuit destul de multe limbi, dar nu vom examina aici decît influențele mai importante și cu adevărat moderne. În ordine cronologică, prima dintre aceste influențe este cea **latină savantă**, ale cărei începuturi timide (legate îndeosebi de activitatea cronicarilor noștri) sînt plasate, de obicei, în secolul al XVII-lea. Ulterior, grație în special corifeilor „Școlii ardelene" și reprezentanților „curentului latinist", vocabularul limbii române s-a îmbogățit cu un număr apreciabil de neologisme luate direct din latină pe cale livrescă. Aceste neologisme trebuie deosebite cu grijă de cuvintele pe care le-am moștenit din aceeași limbă și care (datorită vechimii lor foarte mari) au evoluat

mult din punct de vedere fonetic și chiar semantic. Astfel, *clarus* a fost o dată moștenit și a devenit *chiar*, iar a doua oară a fost împrumutat ca neologism, în secolul al XIX-lea, și a dat *clar*. Alte exemple de asemenea d u b l e t e e t i m o l o g i c e (cu primul element moștenit și al doilea împrumutat) sînt următoarele: *frupt-fruct, bășică-vezică, femeie-familie, bătrîn-veteran, arină* (reg.) „nisip" și *arenă* (ultimul foarte evoluat din punct de vedere semantic). Faptul că unele dintre neologismele citate ne-au putut veni și din limba franceză sau italiană este încă un indiciu că majoritatea împrumuturilor neologice românești au ceea ce ne-am obișnuit să numim e t i m o l o g i e m u l t i p l ă. Există, desigur, și neologisme care (cel puțin formal) se explică exclusiv prin latină, cum sînt, de pildă: *adagiu, ambigen, adnota, aproba, biblie, cabalin, colocviu, dormita, dormitor, elibera, fabulă, insulă, literă, omite, paupertate, pictor, pictură, premiu, probă, rege, satisface, testimoniu, tezaur, traduce, uzufruct* etc. În foarte multe cazuri trebuie să admitem o etimologie dublă, adică latino-franceză, latino-italiană, latino-germană etc., sau să acceptăm părerea conform căreia unele neologisme se explică formal prin latină, iar w;; ;; conform căreia unele neologisme se explică formal prin latină, iar semantic prin franceză ori și prin această limbă (cf.: *efect, impozit, spirit, virtute* și altele, care, sub raportul formei, seamănă cu lat. *effectus, impositum, spiritus, virtus, -utis* etc., dar din punct de vedere semantic corespund mai ales substantivelor franțuzești: *effet, impôt, esprit, vertu* ș.a.m.d.).

În legătură cu influența latină, trebuie făcute cîteva precizări importante, fără de care amploarea, vechimea și aspectele acesteia nu pot fi corect înțelese.

a) Mai întîi trebuie spus încă o dată că cele dintîi neologisme de origine latină nu le datorăm Școlii ardelene, cum se crede, în general, iar, uneori, se și afirmă chiar în scris. Cu mult înainte de secolul al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, o serie de cărturari români (Dimitrie Cantemir, mitropolitul Dosoftei, stolnicul Constantin Cantacuzino și alții) au împrumutat neologisme direct din latină, pe care o cunoșteau bine sau chiar foarte bine, cum s-a întîmplat în cazul celui dintîi, de la care ne-au rămas chiar lucrări scrise în latinește. Alți cărturari români (e vorba mai ales de cronicarii Grigore Ureche și Miron Costin) au introdus, în limbă, cuvinte latinești pe care le-au luat din polonă în condiții istorice și culturale prea cunoscute pentru a mai insista asupra lor.

b) Mai puțin cunoscut e faptul că orientarea noastră spre l a t i n i t a t e a început (fie și în mod „timid") încă din primele secole ale mileniului al II-lea, ceea ce nu putea să rămînă fără consecințe de ordin ligvistic, în general, și lexical, în special. După cum ne informează mai ales unii istorici ai culturii noastre vechi, atît în Moldova, cît și în Țara Românească latina a devenit limbă diplomatică începînd cu secolul al XIV-lea și a fost mult folosită mai ales în relațiile domnilor români cu Transilvania și cu țările europene catolice. Pe de altă parte, încă de la începutul secolului al XI-lea, s-au înființat primele episcopate catolice în Transilvania (la *Cenad, Oradea Mare* și *Alba Iulia*), în care latina se întrebuința ca limbă de cult religios. Tot latina s-a întrebuințat și în școlile care s-au înființat pe lîngă episcopiile catolice, deci a existat chiar un învățămînt modest în limba latină, considerată de unii istorici „limbă de cultură feudală". La *Cotnari*, domnul Moldovei, Despot Vodă, a înființat și el un colegiu latin sub conducerea umanistului Ioan Sommer (1542—1574), Ș t e f a n B â r s ă n e s c u a demonstrat pe bază de documente că „chiar înainte de 1512, pe plaiurile Moldovei, se găseau tineri stu-

dioși din care numai în Cracovia opt își luaseră deja titlul academic de **baccalaureus,** iar un al nouălea pe cel de **magister,** adică de doctor" (vezi *Pagini nescrise din istoria culturii noastre*, București, 1971, p. 217). Foarte prețioasă este și următoarea informație pe care ne-o furnizează Sextil Pușcariu într-un articol intitulat semnificativ *Renașterea noastră romană* (din vol. *Omagiu lui Ramiro Ortiz*, București, 1929):

„Prin veacurile XVI și XVII, tot mai mulți tineri moldoveni cercetau școlile din Polonia, unde o renaștere tîrzie aprinsese cultul pentru Roma. Alții cercetau școalele umaniste întemeiate de călugări catolici în unele orașe din Moldova. Fii de boieri din amîndouă principatele se întorceau cu cunoștințe de limba latină din 'școlile cele mari' din Constantinopol, unde învățau la dascăli greci, trecuți prin universitățile italiene" (vezi p. 148—149).

c) A treia precizare pe care o facem se referă la numeroasele neologisme terminate în *-ie* (aproape toate de origine latină savantă, în ultimă analiză). Referitor la etimologia lor directă sau imediată, specialiștii nu s-au pus încă în întregime de acord, dar cîștigă tot mai mult teren părerea conform căreia primele neologisme din această largă categorie ne-au venit direct din latină, nu prin intermediul limbii ruse (cum au crezut C. Sanzewitsch, Sextil Pușcariu și îndeosebi acad. Iorgu Iordan). Pentru argumentele care se pot aduce în sprijinul noii păreri, vezi articolele citate în bibliografie, ale lui Romulus Todoran, unde se arată că formele românești în *-(ț)ie* s-au dezvoltat direct din cele latinești în **-io** (deci *conditio, definitio, expeditio, prescriptio* și altele au devenit: *condiție, definiție, expediție, prescripție* etc.). Pe linia celor spuse mai sus, se impune și observația că, în cronica lui Gheorghe Șincai (editată de Florea Fugariu), apar neologisme de felul lui: *excepție, superstiție, vizitație, apelație, jurisdicție, instrucție, facție, rezoluție, invitație, reprezentație, fundație* și altele, care (la acest corifeu al Școlii ardelene) nu pot fi explicate decît ca împrumuturi directe din limba latină.

2. În procesul de modernizare, internaționalizare și relatinizare a vocabularului românesc un rol important revine, desigur, **influenței italiene,** care a contribuit și ea la schimbarea fizionomiei lexicale a limbii noastre prin neologismele pe care ni le-a furnizat începînd cu secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (epoca primelor contacte culturale italo-române). În această perioadă, stolnicul *Constantin Cantacuzino*, spre exemplu, studiază în Italia (la Padova) și îndeplinește misiuni diplomatice, iar călătorul italian *Anton Maria Del Chiaro* devine secretar al lui Constantin Brîncoveanu (începînd din 1709) și apoi al lui Ștefan Cantacuzino (domn al Țării Românești între 1714—1715).

Și mai vechi decît contactele culturale sînt legăturile comerciale dintre Italia și țările românești, fiindcă ultimele datează (cum a arătat Nicolae Iorga) încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și din prima jumătate a veacului al XIV-lea, cînd o serie de negustori italieni (genovezi și venețieni) au ajuns cu corăbiile lor pînă la gurile Dunării. Numai așa ne putem explica faptul că una dintre primele monede menționate în documentele slavo-române este **ducatul** (cuvînt de origine italiană: *ducato*). Pentru unele detalii, vezi Lucia Djamo-Diaconiță, în SCL XXI (1970), nr. 5, p. 577—580.

În epoca fanariotă (care a favorizat procesul de occidentalizare a culturii noastre), cele mai multe italienisme au pătruns în românește prin intermediul limbii neogrecești, tot așa cum în Transilvania au intrat prin filieră austro-ungară. În mod special ne interesează, desigur, acele neologisme de origine italiană pe care le-am primit direct, îndeosebi în secolul al XIX-lea (prin Ion Heliade Rădulescu, Cezar Bolliac, Gheorghe Asachi, Alexandru Odobescu, Nicolae Filimon etc.) sau chiar în veacul al XX-lea, grație mai ales lui G. Călinescu și altor cărturari influențați de limba și cultura italiană. O bună parte dintre italienismele existente în limba română aparțin, precum se știe, terminologiei muzicale și au, de obicei, caracter internațional. Din această cauză nu putem fi, întotdeauna, siguri că le-am primit exclusiv din italiană, însă cel mai normal este să le înregistrăm aici, nepierzînd totuși din vedere (măcar în unele cazuri) o posibilă etimologie multiplă. Iată o serie de termeni muzicali simțiți ca tipic italienești, chiar dacă unii dintre ei nu lipsesc nici din franceză, engleză, rusă etc.: *adagio*, *allegro*, *allegretto*, *alto*, *arpegiu*, *andante*, *bariton*, *cantabil*, *chitară*, *crescendo*, *duet*, *flaut*, *flautist*, *grazioso*, *intermezzo*, *mandolină*, *moderato*, *operă* (muzicală), *partitură*, *piano*, *pianissimo*, *scherzo*, *solfegiu*, *solo*, *tenor*, *trio*, *tumultuoso*, *vibrando*, *vivace* etc. Tot limbii italiene îi datorăm, printre altele, o mulțime de termeni care aparțin domeniului economic și financiar-bancar, de exemplu: *acont*, *agenție*, *bancă*, *bilanț*, *cambie*, *casă* (de bani), *casier*, *contabil*, *fisc*, *falit*, *gir*, *gira*, *liră*, *manco*, *scont*, *scadent*, *scadență*, *speze* „cheltuieli", *valută*, *virament* și altele, care ne-au venit, uneori, prin intermediul limbii neogrecești. Din alte domenii (cum sînt: arhitectura, medicina, politica, sportul, marina, alimentația etc.) provin: *ancoră*, *basorelief*, *calcio-vecchio*, *campion*, *capodoperă*, *dantesc*, *fascism*, *febră*, (*medic*) *curant*, *merceologie*, *oncologie*, *reumatism*, *rizoto*, *spaghete*, *spavan*, *stagiune*, *stindard*, *teracotă*, *traumă* și altele, care pot fi găsite în DN_3 ori în alte lucrări lexicografice.

3. Regional, precum și la nivelul limbii literare, s-a exercitat asupra românei **influența germană**, care e mai veche și mai accentuată în Transilvania. Privită în ansamblu, această influență cunoaște foarte multe aspecte, pe care le putem cel mult aminti. E vorba de influența șvabilor din Banat, de aceea a sașilor din Transilvania și de influența pe care au exercitat-o nemții stabiliți la noi ca mineri, negustori și îndeosebi industriași. La acestea trebuie adăugată influența germană determinată de contactul cu civilizația apuseană din Austria și, desigur, cea exercitată prin intermediul cărților, adică pe cale cultă. Neputînd trece în revistă toate domeniile în care s-a făcut simțită influența germană, ne vom mulțumi cu constatarea că ea a lăsat cele mai serioase urme în terminologia tehnico-științifică. Cităm numai cîteva fapte care confirmă cele spuse mai înainte: *bliț*, *boiler*, *bomfaier*, *bormașină*, *cocs*, *diesel*, *drosel*, *duză*, *electrobuz*, *electrocar*, *fasung*, *feldspat*, *foraiber*, *gater*, *graifăr*, *matriță*, *rolă*, *șaibă*, *șaltăr*, *șină*, *ștecăr*, *valț*, *ventil*, *wolfram* și altele. După cum s-a văzut chiar din această scurtă listă, mulți termeni pe care i-am împrumutat din germană sînt cuvinte compuse, cum probează și exemple (mai mult ori mai puțin recente) de felul celor care urmează: *abțibild*, *balonzaid*, *bildungsroman*, *capelmaistru*, *crenvurșt*(i), *damenvals* (o deformare a lui *Damenwahl* „alegerea sau selecționarea doamnelor"), *bruderșaft*, *glaspapir*, *glasvand*, *hinterland*, *laitmotiv*, *lebărvurșt*, *lumpenproletariat*, *mișmaș*, *oberliht*, *patvagon* (din germ. *Pacwagen* „vagon de colete"), *rucsac*, *șapirograf*, *șpilhozen*, *tișlaifăr*, *țincvais* și altele, care au mărit numărul compuselor din limba română și al

căror sens se află în dicționare. Ceea ce trebuie remarcat în legătură cu unele neologisme pe care le-am primit din limba germană este faptul că ele au rădăcini (iar, uneori, și sufixe) de origine latină. Comp.: *adresant, laborant, secundant, recenzent, repetent, dictat, unicat, gladiolă, provizion, agentură, corectură, rubricatură* etc. Altele sînt, de fapt, chiar cuvinte latinești, cum se întîmplă cu *acurat, servus* și *sista*, care au intrat în limba literară din vorbirea ardelenilor culți influențați de germani. Dacă ținem seama de originea mai îndepărtată a unor asemenea împrumuturi și a celor amintite mai înainte (destul de multe la număr), putem conchide că influența germană modernă a contribuit și ea, într-o oarecare măsură, la relatinizarea vocabularului românesc din ultimele două sute de ani.

O bogată bibliografie asupra influenței germane vechi și moderne, precum și a efectelor ei asupra graiurilor noastre populare se găsește în CTRL (p. 447—454). Dintre contribuțiile mai recente se impune atenției în special lucrarea fundamentală a lui Vasile Arvinte: *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten* (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlasses), Berlin, 1971. Urmărind să clarifice influența germană asupra graiurilor populare românești, autorul se bazează pe bogatul material dialectal al *Atlasului lingvistic român* (publicat pînă în 1962). Pe lîngă înregistrarea alfabetică și etimologia împrumuturilor în discuție, în lucrare se mai studiază repartiția teritorială a acestora, stratificarea lor riguroasă, precum și modul în care ele au fost integrate în diferite cîmpuri onomasiologice deja existente în limba română.

4. Cea mai puternică dintre toate influențele moderne exercitate asupra limbii noastre (începînd, mai ales, cu secolul al XIX-lea) rămîne, indiscutabil, **influența franceză.** Grație ei, în primul rînd, româna s-a îmbogățit cu cîteva mii de cuvinte, modernizîndu-și vocabularul în toate domeniile vieții materiale și spirituale. Se poate spune că termenii noștri politico-sociali, militari, administrativi, economici, juridici, filozofici, medicali și științifici, în general, sînt în marea lor majoritate de origine franceză ori au, adeseori, o etimologie multiplă (inclusiv franțuzească). Manifestată, la început, adică în secolul al XVIII-lea, prin intermediul fanarioților și al rușilor (datorită unor împrejurări istorice descrise pe larg în ILRLIT, p. 577—584), influența franceză devine directă și mai profundă în primele decenii ale veacului trecut, cînd încep să sosească la noi unii emigranți francezi, iar mulți tineri români înstăriți merg să studieze la Paris ori se familiarizează cu limba și cultura franceză chiar în țara noastră. Unele condiții, în această privință, au fost create încă din anul 1775, cînd domnitorul Alexandru Ipsilanti a reorganizat învățămîntul din Țara Românească după model francez, ceea ce a însemnat, printre altele, introducerea, în școală, a limbii franceze ca limbă obligatorie, alături de greacă, latină, slavonă și română. Pe lîngă numeroasele *traduceri* care s-au făcut din franceză în tot cursul secolului al XIX-lea și ulterior, ceea ce a determinat amploarea acestei influențe au fost, în primul rînd, *relațiile de ordin politic, economic și mai ales cultural* care au existat aproape fără întrerupere între Franța și țara noastră. Datorită acestor condiții și altora (prea cunoscute pentru a mai fi amintite), influența franceză s-a putut manifesta din plin asupra limbii române atît în domeniul vocabularului, cît și al frazeologiei. Fără nici o exagerare, se poate spune că, în româna modernă, cele mai multe unități frazeologice sînt de proveniență franceză, dar nimeni nu a întocmit un inventar complet ori măcar cvasiexhaustiv al

acestora. Unele dintre aceste unități frazeologice sînt împrumuturi directe, iar altele reprezintă calcuri sau imitații după modelele franțuzești corespunzătoare. Din prima categorie pot fi citate: *artist liric, bal mascat, calcul renal, cordon ombilical, cordon sanitar, critic literar, dans macabru, director general, decret guvernamental, forță motrice, jurnal de bord, metabolism bazal, monolog interior, pareză intestinală, placă turnantă, petrol lampant, tonus muscular* și multe altele, care pot fi găsite în dicționarele românești și în cele franțuzești, unde figurează ca „sintagme stabile", deci ca echivalente reale ori potențiale ale unor cuvinte. Alte frazeologisme românești moderne constituie calcuri, adică traduceri literale după unități frazeologice franțuzești care au o structură identică ori foarte asemănătoare. La exemplele citate în cadrul capitolului pe care îl vom consacra calcului lingvistic, adăugăm aici: **apă de toaletă** (după frc. *eau de toilette*), **castel de apă** (după frc. *château d'eau*), **cîmp de bătaie** (după frc. *champ de bataille*), **diabet zaharat** (după frc. *diabète sucré*), **duș scoțian** (după frc. *douche écossaise*), **focar de infecție** (după frc. *foyer d'infection*), **ipoteză de lucru** (după frc. *hypothèse de travail*), **materie cenușie** (după frc. *matière grise*), **piatră unghiulară** (după frc. *pierre angulaire*), **rădăcină pătrată** (după frc. *racine carrée*), **turn de fildeș** (după frc. *tour d'ivoire*), **a pierde din vedere** (după frc. *perdre de vue*), **a se da în spectacol** (după frc. *se donner en spectacle*), **a face act de prezență** (după frc. *faire acte de présence*) și multe altele, care pot fi clasificate după diverse criterii, începînd cu structura lor morfo-sintactică și terminînd cu particularitățile de ordin semantic sau cu apartenența la anumite domenii de activitate.

În ceea ce privește împrumuturile lexicale propriu-zise (singurele care au fost mai mult studiate), acestea sînt foarte numeroase, dar ele nu reprezintă, în nici un caz, aproape 40 % din lexicul românesc modern, cum rezultă dintr-o statistică adeseori citată, care aparține lui D. Macrea și ale cărei neajunsuri le-am arătat în *Probleme de etimologie* (p. 109 și urm.). Lăsînd la o parte numeroasele greșeli care există în dicționare și mai ales în DLRM (după care a fost întocmită statistica amintită), ceea ce rămîne indubitabil e faptul că numărul neologismelor de proveniență franceză e totuși uriaș (ca de altfel și al frazeologismelor de genul celor amintite mai sus).

Majoritatea împrumuturilor lexicale de origine franceză au pătruns în limba română pe cale scrisă, iar aspectul lor grafic s-a impus, adeseori, în pronunțarea românească literară. Numai așa se explică faptul că noi rostim *automobil* (nu *otomobil*) și la fel: *bacalaureat, certificat, convoi, mercerie, pension, sergent, septicemie* etc. Există, desigur, și numeroase cazuri cînd pronunțarea din franceză s-a menținut în limba română, cum dovedesc exemplele de felul lui *coșmar* (< frc. *cauchemar*), *faleză* (< frc. *falaise*), *fular* (< frc. *foulard*), *antet* (< frc. *en-tête* „în frunte") ș.a.m.d. Uneori, același termen franțuzesc a fost o dată împrumutat pe cale directă sau orală și altă dată pe cale scrisă, adică livrescă, ceea ce a dus la apariția unor forme duble nediferențiate semantic: *santimă* și *centimă* (< frc. *centime*), *pansion* și *pension* (< frc. *pension*), *semplu* și *simplu* (< frc. *simple*) etc. În multe cazuri, formele pătrunse pe cale orală au fost eliminate, cu timpul, fiindcă erau simțite ca inculte, iar celelalte s-au instalat definitiv în limba literară (*centimă, pension, simplu* și altele). Numai în mod excepțional cele două forme s-au specializat din punctul de vedere al sensului, transformîndu-se în unități lexicale distincte. Astfel, **bor** și **bord** (ambele din frc. *bord*) sau **rever** și **revers** (provenite din frc. *revers*) sînt, în planul sincroniei, cuvinte diferite, întrucît spunem cu toții „*borul* (ori *borurile*) pălăriei", însă „*bordul* unei nave" sau „*reverul* hainei" paralel cu „*reversul* medaliei" (după frc. *le revers de la medaille*).

Cele mai multe dintre neologismele pe care le-am împrumutat din franceză au rămas în limbă și aceasta e principala dovadă că ele erau mai mult ori mai puțin necesare. În imensa lor majoritate, aceste neologisme sînt înregistrate și în recentele noastre dicționare, însă lipsesc chiar din DN_3: *afaziologie, buscula, colinar, evenimențial, recamier, semiotician, supercampion* (după frc. *superchampion)* și altele, care cunosc suficiente atestări și pe care, de cele mai multe ori, e greu (dacă nu chiar imposibil) să le înlocuim cu termeni din fondul vechi al limbii.

Multe împrumuturi mai noi din limba franceză sînt inserate numai în *DCR*, însă ele nu sînt întotdeauna și convingător explicate din punct de vedere etimologic. Astfel, chiar mai sus-citatul **colinar** n-ar fi trebuit socotit o formație internă a limbii române din *colină* + suf. *-ar* (cum se admite la p. 129, col. 2), ci un împrumut din frc. *collinaire* (pentru care vezi LEXIS, p. 353, s.v. *colline)*.

O serie de împrumuturi recente sau foarte recente au o sferă de circulație restrînsă și (cel puțin deocamdată) par lipsite de perspectiva generalizării, întrucît nu răspund unor necesități reale ori au, în limba noastră, echivalente perfecte din punct de vedere semantic. Ne referim, spre exemplu, la verbele: *a acușa* „a naște", *a badina* „a glumi", *a efasa* „a șterge", *a flana* „a hoinări", *a sermona* „a dojeni" etc., la substantivele: *cristianism* „creștinism", *(h)istorien* „istoric" (și chiar *istoriență*!), *insumisiune* „nesupunere", *plezanterie* „lucru amuzant", *sensiblerie* „sensibilitate excesivă deplasată" etc. sau la adjectivele: *afolat* „înnebunit, ieșit din minți", *eclatant* „strălucitor", *inubliabil* „de neuitat", *impardonabil* „de neiertat" ori *froasat* „ofensat, vexat, rănit în amorul propriu". Multe franțuzisme și-au dovedit inutilitatea încă din secolul trecut, cînd I.L. Caragiale îi ridiculiza pe cei care erau *ambetați* (în loc de *plictisiți*) și *infatigabili*, adică „neobosiți". Unor asemenea franțuzisme și altor neologisme de prisos (cf. și italienismele *incapace* „incapabil" *indimenticabil* „de neuitat" etc.) ne-am obișnuit să le spunem barbarisme, utilizînd un termen care nu este prea potrivit (pentru că ne trimite la *barbar*), dar care nici nu mai poate fi eliminat, avînd în vedere că se folosește în multe limbi și în primul rînd în franceză, de unde noi l-am împrumutat.

Franțuzisme aparente și pseudofranțuzisme

Împrumuturile autentice din limba franceză trebuie deosebite cu mare grijă de *pseudofranțuzisme* și de *franțuzismele aparente*, pentru care unele dintre dicționarele noastre mai noi ne oferă indicații etimologice incomplete sau eronate. Citām (în ordine alfabetică) numai o parte dintre neologismele care par de proveniență franceză, dar care nu există, de fapt, în această limbă: *angrosist, bonjurist, conspirativ, dirijor, elogia, esaveraj, frizer, jurnalist, grandoman, grandomanie, hidrofor, logoped, longeviv, meditator, ortografie* (cu sensul de „scriere corectă"), *picaj, portativ, riscant, simplitate, șantajist, șofa* etc. Toate acestea și altele similare sînt, în realitate, creații interne ale limbii române ori (mult mai rar) ele reprezintă împrumuturi lexicale de alte origini decît cea franceză (cf., de pildă, germ. *Friseur*, rus. *logoped*, grec. și lat. *orthographia* etc.). Pentru argumente și pentru întreaga problemă a acestor inexistente „franțuzisme", vezi mai pe larg Theodor Hristea, *Franțuzisme aparente și pseudofranțuzisme în limba română*, în LR, XXVIII (1979), nr. 5, p. 491–503.

5. O parte dintre neologismele apărute în limba română după 23 August 1944 sînt, după cum se știe, un produs al **influenței ruse** moderne. În condiții bine cunoscute, această influență s-a manifestat asupra limbii noastre aproape exclusiv pe cale scrisă, și anume prin intermediul traducerilor. Materialul de care dispunem ne îndreptățește să afirmăm că împrumuturile de cuvinte sînt mai puțin numeroase decît calcurile lingvistice, care nu implică decît adoptarea unui sens nou ori copierea unei „structuri" lexicale sau frazeologice. Chiar și un cuvînt cum este **sputnic** nu s-a impus în română decît după ce a pătruns în alte limbi europene (cum sînt franceza, engleza, germana etc.), devenind, în felul acesta, un termen internațional. Atestările arată că, la început, s-a spus la noi exclusiv *satelit artificial* (care traduce rus. *iskusstvennîi sputnik)*, preferîndu-se o combinație de două neologisme latinești unui singur element lexical, care părea însă prea străin de limba noastră.

În sprijinul celor spuse mai sus ni se pare semnificativ și faptul că DLRM (apărut în anul 1958) înregistrează numai unitatea frazeologică *satelit artificial* (vezi p. 736, col. 2), în schimb ignorează pe *sputnic*, cu toate că lansarea primului satelit artificial sovietic a avut loc la 4 octombrie 1957. A doua zi, cuvîntul rusesc a apărut în presa franceză, americană etc., cum rezultă din mai multe surse pe care nu le mai cităm.

Cînd neologismele rusești conțineau rădăcini sau alte elemente formative de origine latină, ele au fost perfect și rapid asimilate de limba română. Iată o listă destul de bogată care conține neologisme de proveniență rusească, în a căror structură recunoaștem ușor cel puțin un element constituent de origine latină (imediată sau mai îndepărtată): *activist, agregat, aspirantură, centrism* (din rus. *țentrizm*, modificat după *centru*), *combinat* (folosit ca substantiv), *cursant, defectologie, dezinformație* și *dezinformare* (ambele reflexe, în limba română, ale rus. *dezinformațiia*), *desant* (greșit explicat în DN_3 direct prin frc. *descente* și engl. *descent*), *dezinsecție* (în franceză se spune *désinsectisation*), *doctorantură, economism* (o variantă rusească a oportunismului internațional), *empiriocriticism, exponat, gazoanalizator, instructaj* (inexistent în franceză), *magistrală, mecanizator* (din rus. *mehanizator*, refăcut după *mecanic*), *procuratură* (care l-a scos din limbă pe *parchet* de origine franceză), *radioficație, revizionism* (ca termen politic cu sensul de „oportunism de dreapta"), *prospect* (cu sensul de „magistrală, bulevard, larg"), *suprematism, textolog* și *textologie, transfocator, ultraimperialism* și altele, care aparțin, de obicei, domeniului politico-ideologic și terminologiei tehnico-științifice considerate în sensul cel mai larg cu putință. Ca și în cazul influenței germane, constatăm că printre împrumuturile făcute din rusă există multe cuvinte compuse, cum dovedesc mai ales exemplele următoare: *agrobiologie, agrotehnică, agrozootehnică, agrometeorologie* (greșit considerat formație românească în DEX și în MDE_2), *fotoaparat, fotocameră, fotoreportaj, hidroagregat* (din rus. *ghidroagregat*, refăcut după *hidro-*), *inginer-mecanic, inginer-economist, general-maior* sau *termoreceptor* (considerat și el o formație românească în DEX și în MDE_2, deși prin rus. *termorețeptor* poate fi explicat fără nici o dificultate). Există, desigur, și împrumuturi cu etimologie multiplă (adică ruso-franceză, ruso-engleză etc.) sau cazuri cînd influența rusă a consolidat numai poziția unui neologism preexistent, lărgindu-i sfera semantică și mărindu-i forța circulatorie (cum am arătat în *Probleme de etimologie*, p. 115—117 și 127—135). În aceeași lucrare și în altele am mai încercat să demonstrăm că influența rusă modernă a avut

drept consecință nu numai o ușoară r e l a t i n i z a r e a vocabularului românesc, ci și o relativă consolidare a fondului său de elemente internaționale.

6. Pentru a avea o imagine cît mai generală asupra vocabularului românesc neologic, e necesar să spunem cîteva cuvinte și despre **i n f l u e n ț a e n g l e z ă** manifestată direct ori indirect mai ales în ultimele decenii. Încă din veacul trecut, româna a început să împrumute o serie de neologisme englezești, însă aproape exclusiv prin intermediul limbii franceze. Mai aproape de epoca noastră, unii termeni tehnici de origine engleză ne-au venit prin mijlocire germană (ca în cazul lui *boiler*, *cocs*, ori *tubing* „țeavă de extracție", pentru care vezi MDE_2, p. 993, col. 1). În deceniile V și VI ale secolului nostru, aceeași influență s-a manifestat, măcar în parte, și prin intermediul rusei, care ne-a furnizat unii termeni tehnici de origine anglo-americană (de pildă: *buldozer*, *conveier*, *motoplug*, *radiolocație*, *screper* etc.).

Este de la sine înțeles că, în multe cazuri, trebuie să admitem și aici o etimologie multiplă (adică anglo-rusească, anglo-germană și mai ales franco-engleză), dar nu putem și nici nu este cazul să intrăm în detalii de ordin etimologic. Că unele anglicisme ne-au venit, spre exemplu, prin intermediul limbii franceze o dovedește sensul lor, care coincide cu al etimonurilor franțuzești imediate, nu cu al celor englezești, din care provin numai în ultimă analiză. În această situație sînt, de pildă: **dancing, picup, smoching** și **spicher** „crainic" (căruia în engleză îi corespunde *announcer)*. Alteori, rațiuni de ordin formal ne obligă să admitem că unele anglicisme au pătruns în limba română din franceză, unde acestea au suferit ușoare modificări de ordin fonetic păstrate și în românește. Ne referim spre exemplu la **biftec** (care seamănă mai mult cu frc. *bifteck* decît cu engl. *beefsteak*) sau la **rosbif,** care nu diferă de frc. *rosbif* decît prin accent și are elementele componente perfect sudate spre deosebire de engl. *roast beef* (scris și *roast-beef)*. Cf. și *sandviș*, care e mai apropiat de rostirea frc. *sandwich* (atestat încă din 1801) decît de a engl. *sandwich* (la originea lui mai îndepărtată numele unui conte din Anglia).

Pe cît se pare, t e r m i n o l o g i a s p o r t i v ă, este aceea care cunoaște cel mai mare număr de cuvinte englezești, dintre care unele au pătruns în limba română încă de la începutul acestui secol sau chiar mai devreme (de obicei prin mijlocire franțuzească). Iată o listă destul de bogată, în care sînt incluși exclusiv termeni sportivi de origine engleză, mai vechi ori mai recenți (faptul că etimologia lor poate fi multiplă nu ne mai interesează): *aut, baschet, base-ball, bowling, bridge, cnocaut, corner, dirt-track, dribla, dribling, fault, finiș, fotbal, ghem* (scris și *game)*, *gol, golf, handicap, henț, ofsaid, meci, outsider, polo, presing, ring, rugbi, scor, set, skeet, sportsman, start, suporter, șut, tenis, upercut, volei* și alții mai puțin cunoscuți (pentru care vezi DN_3 și articolele citate de noi în CTRL, p. 241 ale Ilincăi Constantinescu).

De anglicismele autentice trebuie deosebite cu grijă p s e u d o a n g l i c i s m e l e sau falsele anglicisme, de care ne-am ocupat pe larg în LR XXII (1974), nr. 1 (p. 61—71) și în SCL XXVI (1975), nr. 4 (p. 375—378). Acestea sînt cuvinte create în alte limbi (mai ales în franceză) prin combinarea unor teme și elemente formative împrumutate din limba engleză. Astfel, cu ajutorul lui **man** „om" (devenit element de compunere) și după modelul unor anglicisme adevărate (ca *gentleman*, *sportsman* etc.), au fost formate în limba franceză *tenisman*, *recordman*, *rugbyman* etc. În locul acestora, engleza folosește unitățile frazeologice: *tennis player* „jucător de tenis", *record holder* „deținător de record" ș.a.m.d. O parte dintre pseudoanglicismele create în franceză au

pătruns și în limba română (de obicei prin intermediul presei). Întrucît au fost simțite ca anglicisme propriu-zise, cîteva dintre ele au primit o formă apropiată de aceea pe care ar fi trebuit s-o aibă în limba engleză (adică *tenismen*, *recordmen* etc.). Alte pseudo-anglicisme românești conțin elementul de compunere **-averaj**, care la noi provine din frc. *avérage*, iar în franceză din engl. *average* „medie aritmetică". Dintre acestea, unele au apărut mai întîi în limba franceză, de unde le-am împrumutat și noi (de pildă *goal avérage* și *set-avérage)*, iar altele constituie formații românești create prin analogie cu modelele franțuzești citate (spre exemplu: *meciaveraj*, *ghemaveraj* și altele).

Alte domenii în care constatăm existența multor termeni de origine engleză sînt cel al cinematografiei, al medicinii, al diverselor științe (dintre care unele noi și interdisciplinare), precum și al tehnicii în general. Deși, uneori, este destul de greu, în principiu trebuie să distingem anglicismele propriu-zise de americanisme, care sînt, de obicei, mai recente și au (aproape întotdeauna) caracter internațional. Citām dintre cele mai cunoscute, nepierzînd din vedere că unele ne-au putut veni și din franceză ori dintr-o altă limbă influențată de engleza americană: *bluf* (existent, de asemenea, în franceză, italiană, germană etc.), *blugi* (o scurtare pe teren românesc din *blue-jeans)*, *boss* (care, la noi, se folosește cu sensul de „șef", în general), *campus* (un dublet etimologic al lui *cîmp*), *cow-boy*, *dacron*, *drugstore*, *escalator*, *hold-up* „atac banditesc urmat de jefuire (la drumul mare)", *hamburger* (a cărui bază derivativă este numele orașului german *Hamburg*), *jazz* (care provine din limba negrilor), *mass-media*, *motel*, *radar*, *stagflație*, *tobogan* (greșit rostit, uneori, *topogan*), și, desigur, expresia *O.K.*, a cărei etimologie este extrem de controversată, ceea ce n-a împiedicat-o să aibă un succes atît de mare pe plan internațional.

Înainte de a încheia, mai notăm o serie de anglicisme și de americanisme care sînt noi ori relativ noi în vocabularul nostru și care vor rămîne în limbă fie pentru că sînt realmente utile, fie pentru simplul motiv că au devenit, de mai multă vreme, cuvinte internaționale. Ne referim la: *apartheid*, *best-seller*, *biomedicină*, *building*, *bungalou*, *chewing-gum*, *chicinetă*, *computer*, *design* (rostit dizáin), *dispecer*, *display*, *fairplay*, *finaliza*, *gentleman*, *hobby*, *living-room*, *management*, *marketing*, *pacemaker* (un fel de stimulator cardiac electronic), *previziona*, *scanner*, *show*, *smog*, *spici* (scris și *speech*), *stres(s)*, *striptis* (scris și *strip-tease)*, *supermarket*, *transplant*, *tranziență*, *week-end*, *western*, *whisky* etc. Foarte multe alte anglicisme și americanisme nu sînt încă inserate în dicționarele noastre recente, însă ele se întîlnesc în stilul publicistic și în cel științific, care au fost și vor rămîne întotdeauna cele mai bogate în neologisme.

*

Dacă avem în vedere și alte împrumuturi (de care nu ne-am putut ocupa nici măcar în treacăt), sîntem îndreptățiți să conchidem că influențele exercitate asupra limbii române sînt foarte variate și că ele explică mult discutata eterogenitate a vocabularului românesc judecat în ansamblu. Este interesant de remarcat că aceste influențe *nu au alterat esența latină a limbii noastre*, în schimb au influențat fizionomia ei lexicală pînă într-atît, încît i-au asigurat un loc aparte printre celelalte idiomuri neolatine. După reluarea contactului cu romanitatea occidentală (de care am fost izolați timp de peste 1 000 de ani), limba română și-a îmbogățit vocabularul cu un număr uriaș

de neologisme, față de care și în epoca actuală este extrem de receptivă. Cum bine arată Sextil Pușcariu, mai ales împrumuturile neologice au transformat româna într-o limbă modernă, reîncadrînd-o în spiritualitatea romanică și îndepărtînd-o de comunitatea balcanică, în care o înglobase mai ales cultura ce ne venea din Bizanț.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. ANDRIESCU, AL., *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, 1979.
2. DENSUSIANU, OVID, *Istoria limbii române* (vol. I: *Originile*), București, 1961, p. 159–242.
3. GRAUR, AL., *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 271–291.
4. HRISTEA, THEODOR, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968, p. 103–274.
5. HRISTEA, THEODOR, *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în LR, an. XXII (1973), nr. 1, p. 3–17.
6. HRISTEA, THEODOR, *Împrumuturi și creații lexicale neologice în limba română contemporană*, în LR XXI (1972), nr. 3, p. 185–200.
7. IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (ediția a II-a), București, 1948, p. 464–511.
8. IVĂNESCU, G., *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 482–498; 646–677 et passim
9. MACREA, D., *Compoziția istorică și tendințele actuale de dezvoltare ale vocabularului românesc*, în CL, an. V (1960), nr. 1–2, p. 39–57.
10. MIHĂESCU, H., *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966.
11. MIHĂILĂ, G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960.
12. MOCANU, Z. MARIN, *Influența italiană asupra limbii române*. Rezumatul tezei de doctorat (cu o bibliografie a problemei), București, 1977.
13. MUNTEANU, ȘTEFAN și VASILE D. ȚÂRA, *Istoria limbii române literare. Privire generală*. Ediție revizuită și adăugită, București, 1983, p. 140–270.
14. PĂTRUȚ, IOAN, *Latin et slave dans le lexique du roumain*, în RRL, an. XVI (1971), nr. 4, p. 299–309.
15. PUȘCARIU, SEXTIL, *Limba română* (vol. I: *Privire generală*), București, 1940, p. 364–415.
16. ROSETTI, AL., *Istoria limbii române* (ediția a doua revăzută și adăugită), București, 1978, p. 293–434 et passim.
17. TODORAN, R., *Despre neologismele terminate în* **-ie**, în CL an. IV (1959), nr. 1–2, p. 211–213.
18. TODORAN, ROMULUS, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILRL, vol. III (mai ales pp. 131–133).
19. URSU, DESPINA și N.A. URSU, *Observații privitoare la adaptarea neologismelor în limba română*, în LR, an. XV (1966), nr. 3, p. 245–254.
20. URSU, N.A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

III. PROCEDEE INTERNE DE ÎMBOGĂȚIRE A VOCABULARULUI

de

THEODOR HRISTEA

INTRODUCERE ÎN STUDIUL FORMĂRII CUVINTELOR

1. În capitolul precedent am arătat (printre altele) că, grație mai ales *împrumuturilor neologice* de origine latino-romanică și germanică, româna a dobîndit prestigiul unei limbi europene de cultură și de civilizație, care este capabilă să exprime absolut orice, începînd cu cele mai abstracte idei filozofice și terminînd cu ultimele cuceriri în domeniul tehnicii și al științei. La momentul potrivit, am subliniat că necesitățile de îmbogățire a vocabularului sînt satisfăcute nu numai prin recurgerea la împrumuturi din alte limbi, ci și prin folosirea unor mijloace exclusiv interne, de care urmează să ne ocupăm în capitolul de față. Înainte de a studia principalele *procedee interne* de îmbogățire a vocabularului românesc (adică **derivarea și compunerea**), sînt necesare cîteva precizări referitoare la familia lexicală și la statutul acestui compartiment al limbii pe care ne-am obișnuit să-l numim FORMAREA CUVINTELOR.

2. Unii lingviști români și străini includ *formarea cuvintelor* în *morfologie* cu care cea dintîi seamănă îndeosebi prin caracterul ei sistematic (atît de vizibil mai ales în domeniul *derivării*). Astfel, așa cum, spre exemplu, orice verb românesc se termină la persoana a II-a sing. a indicativului prezent în **i** plenison, silabic sau foarte scurt *(afli, bei, poți)*, tot așa de la aproape orice verb se poate forma, în limba noastră, un nume de agent cu ajutorul sufixului *-tor* (cf.: *scriitor, muncitor, alergător* etc.). Se poate spune că, în ambele cazuri, avem de-a face cu un număr relativ mic de reguli după care se creează atît noile cuvinte, cît și formele gramaticale ale unui cuvînt supus flexiunii. Alți cercetători consideră că *sistemul de formare a cuvintelor* trebuie înglobat în studiul vocabularului, adică al disciplinei lingvistice cunoscute sub numele de lexicologie. În sfîrșit, nu lipsesc nici cei care văd în *formarea cuvintelor* o ramură distinctă a lingvisticii, fiindcă ea ocupă, într-adevăr, un loc de tranziție între *vocabular* și *structura gramaticală*. Considerînd (cu rezervele de rigoare) că *formarea cuvintelor* este o secțiune a lexicologiei (în sens foarte larg), ne întemeiem pe faptul că aceasta duce la crearea de noi unități lexicale pe baza celor care există deja într-o limbă dată. În același timp, urmăm o concepție care este, practic, aproape definitiv impusă în învățămîntul românesc de toate gradele și care constă în studierea sistemului de formare a cuvintelor în cadrul vocabularului.

3. În lingvistica românească, importanța formării cuvintelor a fost adeseori subliniată, arătîndu-se, pe bună dreptate, că aceasta reprezintă unul din capitolele cele mai importante ale unei limbi, întrucît *se poate vedea aici mecanismul însuși al creației lexicale sau felul în care procedează o limbă pentru a-și crea elemente noi, dotate cu sensuri noi* (cf. Al. Rosetti, ILR$_2$, p. 327).

Dovezi ale atenţiei speciale de care se bucură la noi formarea cuvintelor găsim în elaborarea cîtorva teze de doctorat (consacrate îndeosebi derivării), apoi în apariţia celor 6 volume de *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (SMFC, Bucureşti, 1959—1972) şi mai ales în elaborarea amplului tratat *Formarea cuvintelor în limba română* (ai cărui redactori responsabili sînt acad. Al. Graur şi Mioara Avram).

Din această lucrare fundamentală, au fost tipărite, pînă în prezent, două volume deosebit de valoroase, dintre care primul se ocupă de **compunere** (şi e în întregime redactat de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, Bucureşti, 1970), iar al doilea este consacrat **prefixelor,** a apărut în anul 1978 şi e opera unui colectiv de 10 cercetători. Aceloraşi autori şi redactori responsabili le mai datorăm vol. al III-lea din FCLR, care este intitulat **Sufixele** şi care se află în manuscris la Institutul de Lingvistică din Bucureşti. În acest al III-lea tom (care cuprinde două părţi şi care e aproape gata pentru tipar), sînt înregistrate şi studiate din toate punctele de vedere, „peste **300** de sufixe simple şi **350** complexe (compuse şi dezvoltate)". Informaţia provine de la Mioara Avram, *Formarea cuvintelor şi cultivarea limbii române*, în LL, nr. 4 din 1983, p. 501. În SINTEZE (p. 54 şi 57) am indicat cifra de „aproximativ *500* de sufixe ale limbii române", incluzîndu-le, bineînţeles, şi pe cele complexe. Acestei cifre foarte aproximative trebuie să-i preferăm pe cea de mai sus, care este, neîndoielnic, mult mai apropiată de realitate, din moment ce provine de la un întreg colectiv de cercetători, care studiază, de multă vreme şi în mod foarte serios, problemele sufixării în limba română. O bibliografie aproape exhaustivă (dar numai pînă în 1970) a domeniului de care ne ocupăm este înregistrată în lucrarea colectivă: *Formarea cuvintelor în limba română. Cercetare bibliografică* (coordonator: Maria Negraru), Biblioteca Centrală Universitară (= B.C.U.), Bucureşti, 1971. Pentru o bibliografie selectivă a aceluiaşi domeniu (de data aceasta pînă în 1977), vezi, de asemenea, Theodor Hristea, *Romanian Vocabulary and Etymology*, în CTRL, pp. 215—220 şi 238—254.

CONCEPTUL DE FAMILIE LEXICALĂ

Pentru înţelegerea sistemului de formare a cuvintelor şi mai ales a mecanismului derivării într-o limbă oarecare, lămurirea conceptului de *familie lexicală*, precum şi studierea *structurii morfologice* (sau *morfematice*) a cuvîntului sînt de o utilitate indiscutabilă. Întrucît ultima problemă este pe larg tratată în partea finală a capitolului *Introducere în studiul morfologiei*, aici vom încerca să precizăm, în primul rînd, ce se înţelege printr-o familie lexicală şi, în al doilea rînd, să arătăm (prin cîteva exemple concrete) care sînt elementele din a căror îmbinare rezultă noi cuvinte sau unităţi lexicale. Despre o definiţie foarte clară şi unanim acceptată nu dispunem nici în cazul de faţă, dar se admite, de obicei, că *o familie lexicală înglobează totalitatea cuvintelor formate prin derivare, prin compunere şi prin schimbarea valorii gramaticale de la acelaşi cuvînt de bază*. Astfel, de la verbul **a face** au fost formate mai multe derivate cu sufixe (spre exemplu: *făcător*, *făcătură* etc.), derivate cu prefixe (*desface*, *preface*, *reface* etc.), derivate parasintetice (cu prefixe şi sufixe în acelaşi timp: *prefăcător*, *prefăcătorie* etc.) şi compuse propriu-zise sau cu elemente de compunere: *bineface*, *binefăcător*, *răufăcător* sau *contraface* (format din elementul de compunere *contra-* + *face*, după modelul frc. *contrefaire*). O precizare care se impune neapărat este că, în mod obişnuit, familia lexicală

a unui cuvînt se stabilește la nivelul unei singure limbi (de pildă: româna franceza, latina etc.). Într-o *familie lexicală* de acest gen nu trebuie să includem decît derivatele și compusele create în interiorul limbii respective și, eventual, împrumuturile neologice analizabile. După părerea noastră, deși este un cuvînt împrumutat, *floral* poate fi inclus în familia lui *floare*, dar *florilegiu* și *eflora* nu sînt în aceeași situație. Neologismele împrumutate, dar neanalizabile sau locuțiunile și expresiile în care intră un cuvînt oarecare nu aparțin familiei lexicale a acestuia. Referindu-ne, spre exemplu, la substantivul **mînă**, vom spune că din familia lui lexicală fac parte derivatele românești *mînuță*, *mînușiță*, *mănușă*, *mînui*, *înmîna* etc., dar nu și împrumuturile neologice *manevră*, *manșetă*, *manichiură*, *manufactură* etc. (a căror rădăcină mai îndepărtată este lat. *manus*); Tot așa, nu intră în familia lexicală a lui *mînă* nici combinațiile frazeologice: *mînă în mînă*, *peste mînă*, *pe sub mînă*, *a da mîna*, *a fi mînă spartă*, *a avea pe cineva la mînă* și multe altele.

Despre acestea s-ar putea spune că alcătuiesc **familia frazeologică** a aceluiași cuvînt, dar noul concept (care este un fel de pandant al lui *familie lexicală*) nu a pătruns încă în terminologia lingvistică, deși l-am propus în LR XXVI (1977), nr. 6, p. 593 și îl considerăm absolut necesar.

Cuvintele compuse pot să aparțină la mai multe familii lexicale, în funcție de numărul termenilor care intră în componența lor și care sînt dotați cu conținut noțional. Aceasta înseamnă că un compus ca **gura-leului** va fi inclus atît în familia lui *gură*, cît și a lui *leu*, iar *Statu-Palmă-Barbă-Cot* va fi încadrat în patru familii lexicale conform cu structura lui foarte complexă.

În continuare vom discuta cît mai detaliat cu putință cuvîntul **tînăr,** în a cărui familie lexicală intră: *tînăruț*, *tinerel*, *tineresc*, *tinerește*, *tineret*, *tinerețe*, *tinerime*, *întineri*, *întineritor* etc. Din examinarea acestor cuvinte rezultă mai multe lucruri, și anume:

a) Toate sînt înrudite, într-o măsură mai mică sau mai mare, în ceea ce privește sensul lor lexical.

b) Deși intră în aceeași familie, cuvintele citate nu aparțin totuși unei singure categorii lexico-gramaticale, întrucît *tineret*, *tinerețe* și *tinerime* sînt substantive, *întineri* e verb, *întineritor* e adjectiv, iar *tinerește* este adverb.

c) În sfîrșit, nu e greu de observat că, deși cele zece cuvinte diferă mai mult ori mai puțin prin partea lor finală sau inițială, aproape toate au un element comun, care este **tiner-** și pe care îl numim r ă d ă c i n ă. Toate cuvintele cu sens înrudit și formate de la aceeași rădăcină alcătuiesc, după cum am spus, o familie de cuvinte. În cursul flexiunii (adică al declinării și al conjugării), acest element comun pe care îl numim „rădăcină" poate fi ușor modificat, fără să fie însă și înlocuit. Astfel, alături de **tînăr-** (care e prezent numai în forma de singular a cuvîntului-bază și în derivatul foarte rar *tînăruț*) apare mult mai frecvent *tiner-*, pe care, din această cauză, l-am și considerat variantă fundamentală. Într-o situație similară se află radicalul **flor-,** care cunoaște și el varianta **floar-** (pe care o întîlnim chiar în *floare*). Tot așa, într-o altă familie de cuvinte (în care intră *purta*, *purtat*, *nepurtat*, *purtare*, *port* și *purtător*) rădăcina comună cunoaște patru variante, și anume: **purt-, port-, porț-** (de exemplu în *tu porți*) și **poart-** (în *el poartă* sau în forma de conjunctiv *să poarte*).

În mod obișnuit, rădăcina nu constituie singură un cuvînt, ci i se adaugă anumite elemente pe care le numim AFIXE. După poziția pe care o ocupă

față de rădăcină, elementele adăugate acesteia se împart în două mari categorii, și anume: unele care sînt plasate înaintea rădăcinii și se numesc PREFIXE, iar altele care sînt atașate la sfîrșitul ei și poartă denumirea de SUFIXE. Referindu-ne la unele dintre cuvintele citate mai înainte, vom spune că grupul de sunete **în-** (din *întineri*) constituie un prefix, iar grupurile **-et** (din *tineret*), **-ețe** (din *tinerețe*) și **-ime** (din *tinerime)* sînt sufixe pe care le numim lexicale sau derivative. Cu ajutorul lor se formează noi cuvinte și, uneori, noi părți de vorbire, în raport cu cele de la care pornește derivarea. Astfel, *florăreasă* aparține aceleiași categorii lexico-gramaticale ca și *florar* de la care provine, în timp ce *înfloritor* este adjectiv în raport cu *înflori* de la care derivă și care e verb.

Cuvîntul care servește ca element de bază pentru formarea altor cuvinte se numește primitiv sau cuvînt-bază. Cel format prin adăugarea unui prefix sau sufix se numește cuvînt derivat. Astfel, în cazul derivatului *frumusețe* vom spune că primitivul este adjectivul *frumos,* la care s-a atașat sufixul *-ețe;* în cazul lui *cărăușie* vom spune că baza este *cărăuș* (derivat de la verbul *căra* + suf. *-uș*); în cazul verbelor *înfrunzi* și *întrista* primitivele sînt, în mod evident, *frunză* și *trist,* cărora li s-a adăugat prefixul *în-*. Exemplele ar putea fi ușor înmulțite, dar nu e cazul. Ceea ce este mai important e faptul că, de multe ori, prefixele și sufixele nu se adaugă direct la rădăcină, ci la așa-numita temă lexicală. Aceasta e comună tuturor formelor flexionare sau gramaticale ale unui cuvînt și e formată, în mod obligatoriu, dintr-o rădăcină și cel puțin un sufix sau prefix. Astfel, *lăptăreasă* este derivat prin adăugarea sufixului *-easă* la tema *lăptar,* iar această temă, la rîndul ei, este ea însăși un derivat de la *lapte* + suf. *-ar.* Prin urmare, în tema *lăptar-* există rădăcina *lăpt-* și un sufix *-ar,* tot așa cum în tema de la care s-a format adjectivul *străbătător* avem rădăcina verbului *a bate* (în cazul de față *-băt-*) + prefixul *stră-*.

Ținînd seamă de partea de vorbire care constituie punctul de plecare al derivării, temele lexicale pot fi împărțite în verbale și nominale, iar ultimele în substantivale și adjectivale. Despre adjectivul *înfloritor* spunem că s-a format de la o temă verbală, care este *înflori,* în timp ce *bucătăreasă,* spre exemplu, provine de la o temă nominală (și anume substantivală), care este *bucătar* (din *bucate* + suf. *-ar*). Menționăm că în cazul lui *bucătar* ca și al altor derivate (spre exemplu: *dințat, cioturos, noduros, picura* etc.) derivarea s-a făcut de la forma de plural a primitivelor, întrucît aceasta este superioară celei de singular sub raportul frecvenței.

RAPORTUL DINTRE RĂDĂCINĂ ȘI RADICAL

În majoritatea lucrărilor de specialitate (românești și străine), termenul rădăcină este sinonim cu cel de radical, deși nu este normal să se folosească doi termeni diferiți pentru exact aceeași realitate lingvistică. După Valeria Guțu-Romalo (vezi *Morfologie structurală a limbii române,* București, 1968, p. 39 și urm.), rădăcina poate să coincidă cu radicalul ori poate fi inclusă în acesta din urmă cînd e vorba de cuvinte formate prin derivare. Astfel, la nivelul limbii române, un segment fonic cum este **cînt-** (din *cînt-a)* trebuie considerat, în același timp, rădăcină și radical, însă în *descînt-a* radicalul este **descînt-,** ceea ce înseamnă că el coincide cu așa-zisa „temă lexicală". Tot așa, în *călători* rădăcina este **căl-** (din *cal-e),* pe cînd radicalul e o grupare de două morfeme **(căl-ător),** deci o unitate divizibilă, în a cărei componență intră și rădăcina privită exclusiv ca „morfem independent" sau „unitate morfemică

indivizibilă". Precum vedem, radicalul poate să conțină în plus anumite afixe derivative, pe cînd rădăcina este întotdeauna o unitate minimală indivizibilă. Indiferent dacă el coincide cu rădăcina (ca în **bat-e**, **cînt-a** etc.) sau nu se identifică cu aceasta (ca în **răzbat-e**, **încînt-a** și altele), r a d i c a l u l apare ca element constant în toate formele flexionare ale unui cuvînt, fie el derivat sau nederivat. Acceptînd această distincție, care se întîlnește și la unii lingviști străini și pe care o considerăm binevenită, cei doi termeni (adică *rădăcină* și *radical*) pot fi folosiți, în continuare, precis specializați din punct de vedere semantic. Pentru unele detalii și mai ales pentru raportul care există între r a d i c a l și f l e c t i v, vezi *op. cit.* (p. 39—54) și, de asemenea, paragraful **Structura morfematică a cuvintelor** din volumul de față.

DERIVAREA CU PREFIXE

Ca procedeu principal de îmbogățire a vocabularului, p r e f i x a r e a constituie obiectul de cercetare aproape exhaustivă al unui întreg volum din tratatul *Formarea cuvintelor în limba română* (vezi și precizările care se fac mai jos). Din acest motiv, în primul rînd, și din lipsă de spațiu, nu vom insista aici asupra formării cuvintelor cu ajutorul prefixelor, dar vom face cîteva precizări pe care le considerăm importante și care se adaugă celor făcute anterior.

1. Una dintre aceste precizări se referă la toate tipurile de *derivare*, despre care am spus că, indiferent de natura ei, are întotdeauna și în orice limbă c a r a c t e r s i s t e m a t i c. Aceasta înseamnă că, pe baza cîtorva modele mai uzuale și cu ajutorul unui număr relativ mic de afixe, se pot forma sute și chiar mii de cuvinte, pe care le înțelegem ușor, tocmai fiindcă sînt construite după tipare preexistente și în conformitate cu anumite reguli pe care le-am deprins încă din copilărie. Din acest punct de vedere, d e r i v a r e a, în general (deci și prefixarea), se aseamănă cu m o r f o l o g i a, care are un caracter și mai sistematic, reducîndu-se la un număr foarte mic de reguli în comparație cu marele număr de cuvinte care există într-o limbă oarecare.

Pentru detalii și pentru alte aspecte ale raporturilor existente între *gramatică* și *formarea cuvintelor*, vezi GLR, vol. I, p. 18—23.

2. *Derivarea cu prefixe* a mai fost apropiată și de *compunere* sau chiar inclusă în aceasta de către unii cercetători. Considerarea cuvintelor formate prin prefixare drept compuse se bazează pe argumentul că prefixele păstrează mai bine legătura cu diverse instrumente gramaticale autonome și în primul rînd cu prepozițiile. Să se compare, spre exemplu, **în-** din *îngropa* cu același *în* din „a băga *în groapă*" sau prepoziția *între* cu prefixul *între-* din verbele *întretăia*, *întrevedea* etc. Deși aici asemănarea este vizibilă, în cele mai multe cazuri adevăratele prefixe nu sînt, precum se știe, și cuvinte autonome. De aceea ele nu pot fi considerate e l e m e n t e d e c o m p u n e r e (așa cum sînt privite *micro-*, *macro-*, *foto-*, *pseudo-*, *radio-* și altele de origine grecească și, mai rar, latinească). În foarte multe privințe, *prefixele* seamănă, desigur, cu *sufixele* de care nu pot fi separate. Ca și acestea din urmă, ele se valorifică semantic numai în combinație cu un cuvînt-bază, după cum va rezulta și din exemplele care urmează. Mai clar spus, din punct de vedere f u n c ț i o n a l, prefixele trebuie puse în aceeași categorie cu sufixele și punctul de vedere funcțional este cel care prevalează. În concluzie, vom spune că orice cuvînt

format cu un prefix (adăugat la o temă nominală sau verbală) este derivat, nu compus.

3. De foarte multe ori, cuvintele formate cu prefixe aparțin aceleiași categorii lexico-gramaticale ca și baza de la care a pornit derivarea. Astfel, *a desprinde* este format din prefixul *des-* + *prinde* (care e tot verb), *răzgîndi* este din *răs-* + *gîndi*, adjectivul *necitet* provine din *ne-* + *citeț* (el însuși un adjectiv derivat), *inadaptabil* este o formație românească din *in-* + adj. *adaptabil* (împrumutat) ș.a.m.d. Alteori, cuvintele formate cu ajutorul prefixelor pot aparține altei clase morfologice decît primitivele, dar în acest caz este nevoie și de un sufix. De exemplu, verbele *îndulci* și *înroși* provin de la adjectivele *dulce* și *roșu*, tot așa cum *îndrăgosti* și *împături* sînt formate cu același prefix foarte productiv *în-* și cu sufixul *-i*, adăugate, de data aceasta, la substantivele *dragoste* și *pătură*. Cuvintele formate, în același timp, cu un prefix și un sufix se numesc **derivate parasintetice.**

4. În ceea ce privește vechimea și originea prefixelor din limba română, menționăm că unele sînt foarte vechi, pentru că au fost moștenite din latină (de ex.: **în-, des-** sau **stră-,** pe care îl întîlnim în *străbun, strămoș, străbate, străluci* etc.). Alte prefixe au fost împrumutate din slavă (spre exemplu **ne-** sau **răs-**), iar cele mai multe provin din limbile apusene și în special din franceză, care, după cum știm, ne-a furnizat un mare număr de neologisme. Dintre prefixele neologice amintim pe: **a-** (din *apoetic*), **ante-** (din *antebelic*), **anti-** (din *antiinfecțios*), **con-** (din *consfătui*), apoi **contra-, extra-, hiper-, inter-, super, trans-** și altele, care, la originea lor mai îndepărtată (latină sau greacă), sînt, de fapt, cuvinte propriu-zise.

5. Pentru *derivarea cu prefixe*, cititorul se poate adresa celui de-al II-lea volum
din FCLR, consacrat exclusiv acestui tip de formare a cuvintelor în limba română.
După o amplă *introducere* (semnată de Mioara Avram și consacrată problemelor
generale ale prefixării), urmează **75** de monografii în care sînt studiate pe larg
86 de prefixe românești, adică atîtea cîte au putut fi identificate cu ajutorul analizei
formale, semantice și etimologice. În fiecare monografie (care cercetează un prefix ori,
mai rar, o serie de prefixe înrudite), se prezintă inventarul de formații prefixale, se
indică originea și variantele etimologice sau condiționate fonetic ale prefixului studiat,
se arată care sînt temele la care acesta se atașează, se examinează sensurile sau valorile
lui semantice, se precizează clasa morfologică a derivatelor și se indică repartiția teri-
torială și stilistică a acestora. La sfîrșitul fiecărei monografii, se fac aprecieri în legătură
cu productivitatea prefixului studiat, care este urmărit nu numai în diversele epoci de
dezvoltare ale limbii noastre, ci chiar în stilurile funcționale și (mai rar) în graiurile
teritoriale. În total, volumul înregistrează 5 680 de formații prefixale analizabile și
semianalizabile, care ar putea fi clasificate în patru categorii fundamentale, și anume:
a) derivate moștenite din latină: *închide, deschide, rămîne* etc.; **b)** împru-
muturi din alte limbi: *deservi, nonsens, prefabricat* etc.; **c)** calcuri sau imitații
după modele străine: *demers, concetățean, întrevedea, subestima* și **d)** creații inter-
ne ale limbii române: *dezrobi, înțărca, nefericit, zăuita* și multe altele. Ultima secțiune
a volumului conține 6 studii de sinteză, în care sînt examinate diverse probleme dintre
cele mai importante, începînd cu *supraprefixarea* (sau „cumulul de prefixe") și terminînd
cu *originea prefixelor românești* (pentru care vezi p. 300—308).

DERIVAREA CU SUFIXE

Din capul locului vom spune că aceasta este mult mai răspîndită decît cea realizată cu ajutorul prefixelor. După cum am văzut, există, în limba română peste 600 de sufixe, dintre care unele sînt foarte vii sau productive în epoca actuală. Existența unui număr atît de mare de sufixe, precum și productivitatea incontestabilă a unora dintre ele ne îndreptățesc să afirmăm că româna este o limbă de tip derivativ, asemenea latinei, care îi stă la bază și a cărei structură o continuă, în linii mari, și din acest punct de vedere. De cele mai multe ori, sufixele conferă cuvintelor nou-create o anumită valoare *semantică* și *morfologică*, ceea ce ne permite să clasăm derivatele realizate cu ajutorul lor în cîteva categorii mai importante, după cum urmează:

— Nume de agent (care denumesc pe autorul unei acțiuni, pe cel care îndeplinește o funcție sau exercită o meserie etc.). Exemple de astfel de derivate: *muncitor*, *croitor*, *cizmar*, *lăutar*, *laptagiu*, *reclamagiu*, *complotist*, *fotbalist* și altele.

— Nume de instrument: *tocător*, *întrerupător*, *ascuțitoare*, *stropitoare*, *secerătoare* (mașina), *mestecău* etc.

— Derivate cu sens colectiv (sau substantive colective): *țărănime*, *muncitorime*, *brădiș*, *tufiș*, *brădet*, *frăsinet*, *cînepiște*, *porumbiște* etc.

— Derivate abstracte (prin care sînt denumite însușiri, caracteristici, acțiuni etc.): *răutate*, *exactitate*, *omenie*, *vrednicie*, *ciudățenie*, *muțenie*, *îndrăzneală*, *socoteală*, *învățătură*, *săritură* și multe altele.

— Derivate care indică originea: *oltean*, *muntean*, *clujean*, *olandez*, *albanez*, *berlinez*, *românesc*, *franțuzesc*, *englezesc* etc.

— Derivate augmentative (prin care sînt denumite obiecte de dimensiuni mai mari decît ale obiectelor desemnate prin cuvintele-bază). Exemple: *buboi* (derivat de la *bubă*), *băiețoi*, *fătoi*, *măturoi*, *puștan*, *țopan*, *bețivan* etc., aproape toate cu valoare peiorativă.

— Derivate diminutivale (al căror sens diferă de cel al cuvintelor de bază prin faptul că obiectele denumite de ele sînt mai mici decît cele obișnuite). Exemple: *căluț*, *frățior*, *scăunel*, *băiețaș*, *gărduleț*, *linguriță*, *furculiță* etc.

Pentru fiecare dintre categoriile amintite mai înainte există sufixe corespunzătoare, mai vechi sau mai noi și mai mult sau mai puțin productive. Astfel, **-ar, -tor** și **-giu** sînt sufixe de nume de agent; **-ime, -et, -iș** etc. sînt sufixe colective; **-el, -aș, -uț** și altele sînt sufixe diminutivale; **-(ă)tate, -ie, -enie** și **-eală** sînt sufixe abstracte ș.a.m.d. Dintre sufixele aparținînd ultimei categorii, este productiv, în limba română contemporană, *-ism*, care (asemenea altor sufixe neologice) poate fi socotit „internațional", fiindcă apare în foarte multe alte limbi. La noi se întîlnește atît în cuvinte împrumutate (ca *realism*, *socialism* etc.), cît și în unele formații specific românești, cum sînt: *junimism*, *sămănătorism*, *pașoptism*, *țărănism* etc. Tot sufixe neologice productive ori foarte productive mai sînt: **-ist** (din *bonjurist*, *pașoptist*, *șahist*, *șantajist)*, **-ian** (din *eminescian*, *arghezian*, *sadovenian)*, **-itate** (din *sticlozitate*, *spectaculozitate*, *directitate*, *postumitate)*, **-iza** (din *nominaliza*, *pauperiza*, *inofensiviza*) și multe altele, pe care spațiul nu ne permite nici măcar să le menționăm.

O situație aparte au sufixele denumite moționale, pentru că se realizează cu ajutorul lor *moțiunea*, prin care înțelegem procedeul de formare a unor cuvinte masculine de la feminine și invers. Dintre sufixele moționale

menționăm în primul rînd pe **ă-** (din *prietenă*, format de la *prieten*), apoi pe **că-** (din *romăncă*, *italiancă* etc.), **-easă** (din *croitoreasă*, *maioreasă*), **-oaie** (din *leoaie*), și **-oaică** (din *lupoaică*, *zmeoaică* etc.). Mai rare sînt sufixele moționale cu ajutorul cărora se formează substantive masculine de la feminine (de exemplu **rățoi**, derivat de la *rață* + *-oi*) sau **curcan** (format de la *curcă* + suf. *-an*).

După clasele morfologice sau părțile de vorbire cărora le aparțin derivatele cu ajutorul sufixelor, acestea din urmă se pot clasifica în:

a) *Substantivale* (de exemplu: *-tor*, *-an*, *-ime*, *-eală* etc.);

b) *Adjectivale* (de exemplu: **-ic, -os, -al** sau **-bil** din *citibil*, *mîncabil*);

c) *Verbale* (de ex.: **-ui** din *prăfui*, *sfătui*; **-iza** din *abstractiza* sau **-ona** din *concluziona*, *atenționa*, *excepționa*, *presiona* și altele, pe care nu le recomandăm);

d) *Adverbiale* (de ex.: **-ește** din *hoțește*, **-iș** din locuțiunea *pe furiș* sau **-mente** din *actualmente*, *realmente*, *literalmente* și altele, care sînt, de obicei, împrumutate sau calchiate).

*

Alături de derivarea propriu-zisă sau *progresivă* (care, după cum am văzut, constă în adăugarea de afixe), există și o d e r i v a r e r e g r e s i v ă sau *inversă*, care constă în suprimarea unor afixe reale sau aparente de la cuvinte preexistente. Întrucît acest aspect al derivării e mult mai complicat decît toate celelalte și el nu a fost suficient studiat nici chiar în lingvistica generală, ne vom opri asupra lui mai pe larg, relevîndu-i esența, aspectele fundamentale, productivitatea și, în general, importanța pe care o prezintă din diverse puncte de vedere.

DERIVAREA REGRESIVĂ

CONSIDERAȚII ȘI PRECIZĂRI PRELIMINARE

Fenomen lingvistic greu definibil, insuficient studiat și cu unele aspecte destul de controversate, d e r i v a r e a r e g r e s i v ă ocupă un loc cu totul special în sistemul de formare a cuvintelor și în cadrul așa-zisei *„etimologii interne"* (care înglobează totalitatea creațiilor proprii ale unei limbi date). Complexitatea fenomenului în discuție provine, printre altele, din faptul că el se întîlnește nu numai în domeniul vocabularului, ci și al morfologiei, iar (mult mai rar) chiar al frazeologiei, după cum vom vedea la locul potrivit. Ceea ce ne interesează aici este numai derivarea regresivă lexicală, însă, înainte de a o studia ca procedeu de îmbogățire a vocabularului, se impune să oferim o imagine de ansamblu asupra fenomenului și să-l privim atît în relațiile lui cu fenomenele opuse, cît și cu cele înrudite sau apropiate.

CONCEPTUL DE DERIVARE REGRESIVĂ

După știința noastră, nu există încă o definiție care să fie, în același timp, clară, completă și general acceptată a derivării regresive. Dintre cele pe care le cunoaștem (și care sînt foarte numeroase), fiecare este susceptibilă de cel puțin o obiecție fundamentală.

Astfel, J. Marouzeau (în *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, 1961, p. 71) reduce derivarea regresivă la formarea de noi cuvinte prin eliminarea sufixelor, deși formații regresive se pot obține și prin suprimarea prefixelor, a desinențelor sau chiar a anumitor terminații (ori segmente de expresie finale), care sînt greșit interpretate ca afixe. Pentru o definiție la fel de îngustă, vezi și Mario Pei, *Glossary of Linguistic Terminology*, New York, 1966, p. 27. Există și dicționare de termeni lingvistici sau lucrări de specialitate care ignorează complet derivarea regresivă ori oferă definiții ale fenomenului care nu pot fi în întregime acceptate din motive asupra cărora ne vom opri în altă parte. Aici precizăm numai că ceea ce au comun toate aceste definiții este, în primul rînd, faptul că ele nu acoperă decît anumite aspecte ale fenomenului de care ne ocupăm și care are o sferă mult mai cuprinzătoare decît se admite de obicei.

Concepută în sensul cel mai larg cu putință, derivarea regresivă este *procedeul analogic de creare a noi cuvinte, unități frazeologice și forme gramaticale prin suprimarea unor afixe reale sau aparente de la cuvinte ori forme flexionare existente deja în limbă.*

Notă: Prin afix înțelegem orice morfem care rămîne în afara rădăcinii, atunci cînd segmentăm un cuvînt. În denumirea globală de *afixe* includem, așadar, și *desinențele*, deși după unii lingviști (în special străini), termenul generic amintit reunește, de obicei, *prefixele*, *sufixele* și *infixele*. Etimologic vorbind, *afix* (< lat. *affixus*) înseamnă „atașat", „lipit"; prin urmare este normal ca desinențele să stea pe același plan cu sufixele și prefixele. Pentru interpretarea desinenței ca un element afixal, vezi GLR, vol. I, p. 42; Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvîntului* în SG, II (p. 6—7); Valeria Guțu-Romalo, *Morfologie structurală a limbii române. Substantiv, adjectiv, verb*, București, 1968, p. 42 etc. Cît privește termenul morfem, acesta va fi folosit în accepția de „unitate minimală de expresie, dotată cu sens lexical sau gramatical și rezultată în urma analizei unui cuvînt în elementele lui constituente": *cap-ø, mas-ă, în-tiner-i* etc.

În continuare, vom încerca să stabilim principalele caracteristici ale derivării regresive, pornind de la definiția formulată mai sus, singura care exprimă adevărata esență a fenomenului și care acoperă toate tipurile de formații regresive.

1. Avînd în vedere direcția în care se exercită, se poate spune că derivarea regresivă este „reversul" derivării propriu-zise sau progresive, din care cauză a fost numită și „derivare în sens invers" sau pur și simplu *derivare inversă*. Cf. și germ. *Rückbildung*, engl. *back-formation*, rus. *obrátnoe slovoobrazovánie* sau it. *retroformazione* (alături de *derivazione retrograda*), span. *derivación inversa* (folosit paralel cu *derivación retrograda*) ș.a.m.d. Pentru mecanismul diferit al celor două tipuri opuse de derivare, să se compare, deocamdată, **dirijor** (format din *dirija* + suf. *-or*) cu **regiza,** extras din *regiz-or* (< germ. *Regisseur*) prin eliminarea aceluiași afix derivativ.

2. Derivarea regresivă se produce atît în domeniul vocabularului, cît și în sfera morfologiei, ceea ce ne îndreptățește să vorbim de două aspecte fundamentale ale acestui fenomen: **a)** *derivare regresivă* lexicală (cf. **rîșni** < *rîșn-iță*) și **b)** *derivare regresivă* morfologică (spre exemplu refacerea lui **gemet** din *gemet-e*, pluralul mai vechiului și normalului *geamăt* < lat. *gemitus*). În mod excepțional se pot forma prin derivare regresivă și unități frazeologice, cum sînt, de pildă, denumirile unor soiuri de arbori fructiferi, dintre

care cităm: **cireș amar** (din *cireașă amară*), **păr pergamut** (din *pară pergamută*), **păr iosefin** (din *pară iosefină*), **prun bistriț** (din *prună bistriță*), **prun gușat** (din *prună gușată*) ș.a.m.d.

A considera că ultima denumire, spre exemplu, este o simplă combinație a subst. *prun* cu adj. *gușat* este, indiscutabil, greșit. De fapt, la noile unități frazeologice (care sînt mai recente și mult mai rare) se ajunge pornindu-se de la denumirile fructelor exprimate prin sintagme stabile formate dintr-un substantiv feminin și un adjectiv acordat. Prin suprimarea morfemului final **-ă** (atît de la substantiv, cît și de la determinantul adjectival) se creează noi unități frazeologice, extrase, de fapt, din cele mai vechi, care sînt și mult mai cunoscute. În astfel de cazuri și în altele similare (cf. și **chirurg plastic** ⟨ *chirurgie plastică* sau **filozof absolut** ⟨ *filozofie absolută*), derivarea este, în același timp, frazeologică, dar și regresivă, pentru că se realizează în sens invers.

3. Următoarea precizare se referă la faptul că derivarea regresivă constă atît în eliminarea unor afixe autentice, cît și a unor segmente de expresie (cel mai adesea simple „terminații"), care se identifică formal cu morfeme de ordinul afixelor derivative sau al celor flexionare. Cînd un segment fonic este greșit interpretat ca afix și, în consecință, e suprimat, se poate vorbi despre o pseudoderivare regresivă. Pentru înțelegerea acestui aspect destul de frecvent al derivării regresive, să se compare verbul **desăvîrși**, extras din adjectivul *desăvîrșit* (⟨ *de* + *săvîrșit*) cu **mitropoli**, care a fost refăcut din substantivul cu aspect participial *mitropolit* (⟨ salvon. *mitropolitŭ*).

Pentru ilustrarea felului în care falsa analiză poate opera, de data aceasta în domeniul morfologiei, vom cita o formație și mai bizară decît verbul rar și vechi *mitropoli*. E vorba de singularul regional **ciuc**, refăcut în *ciuc*-**uri** (pl. lui *ciucure*) prin suprimarea segmentului-*uri* greșit interpretat ca o desinență. Pentru acest exemplu și pentru alte formații similare, vezi studiul lui J. Byck și Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, I (1933), p. 19 et passim.

4. La baza derivării regresive, indiferent de natura ei, stă întotdeauna un proces de analogie. Astfel, pentru că existau în limba română numeroase perechi de felul lui *filolog*: *filologie*, *fonolog*: *fonologie*, *lexicolog*: *lexicologie* etc. (cu ambele elemente ale perechii explicabile prin împrumut), a putut fi creat derivatul regresiv **etimolog** (⟨ *etimolog*-**ie**), care va înlocui, pînă la urmă, pe *etimologist* de origine franceză (⟨ *étymologiste*).

Aici ar mai fi de făcut precizarea că o formă ca **stomatolog**, de pildă, se poate explica atît ca derivat regresiv românesc din *stomatolog*-**ie**, cît și ca împrumut din limba franceză sau dintr-o altă limbă (cf. ital. *stomatologo* și germ. *Stomatologe*). Este foarte adevărat că termenul franțuzesc curent e *stomatologiste*, dar, alături de acesta, se folosește mult mai rar și *stomatologue* (cum rezultă din ROBERT, s.v. *stomatologiste*, unde se poate citi: „On dit aussi *stomatologue*"). Teoretic nu este deloc exclus ca unii vorbitori să-l fi împrumutat pe *stomatolog*, iar alții să-l fi creat în românește prin analogie și pe două căi diferite să se fi ajuns la același rezultat. Afirmația este valabilă și pentru alte neologisme, cum ar fi, de pildă, **composta** (perfect explicabil ca o formație regresivă din *compost*-**or**, dar, în subsidiar, și ca un împrumut din frc. *composter* „perforer à l'aide d'un composteur"; cf. ROBERT, p. 352, col. 2). Numele instrumentului de perforat este, în mod sigur, mai vechi decît al verbului *composta*, iar existența acestuia din urmă, în limba franceză, e ignorată de imensa majoritate a vorbitorilor români.

Ei au făcut, desigur, cunoştinţă, mai întîi cu substantivul *compostor*. Paralel cu acesta, au folosit (iar unii mai folosesc şi astăzi) verbul *a perfora*, anterior în limbă chiar substantivului *compostor*. Avînd la îndemînă un model atît de bine reprezentat în limba noastră (cum este cel constituit din perechile: *aspira/aspirator*, *excava/excavator*, *selecta/selector*, *toca/tocător* şi, desigur, *perfora/perforator*), unii vorbitori au putut extrage un verb *a composta* din numele de instrument *compostor*, înainte ca alţii să fi împrumutat, eventual, acelaşi cuvînt din limba franceză.

5. Fiind un caz particular al analogiei (în sensul că se întemeiază pe modele preexistente), derivarea regresivă are întotdeauna caracter s i s t e m a t i c, asemenea oricărui tip de derivare. Se poate spune că, aşa cum în fonologie se întîlnesc perechi corelative sau omorganice de felul lui **p**:**b**, **s**:**z**, **t**:**d** etc. sau cum în domeniul derivării propriu-zise pot fi puse pe acelaşi plan perechile *croi*: *croitor*, *munci*: *muncitor*, *scrie*: *scriitor* etc., la fel şi în sfera derivării regresive cuplul *avînt*: *avînta* este comparabil cu *blestem*: *blestema*, *cîştig*: *cîştiga*, *îndemn*: *îndemna* ş.a.m.d. Caracterul sistematic al derivării regresive este, aşadar, demonstrat prin existenţa unor astfel de perechi corelative, în care (cum se întîmplă în cazul citat) substantivul este derivat de la verb după analogia unor tipare moştenite din latină (*gust*: *gusta*, *joc*: *juca* etc.) sau împrumutate din limbile cu care româna a venit în contact. Ultima caracteristică a procedeului de care ne ocupăm arată cît se poate de clar necesitatea de a studia orice derivat regresiv prin integrarea lui într-un sistem de forme analoge, care îl explică şi, adeseori, îi determină apariţia.

Alte precizări preliminare

Înainte de a trece la clasificarea şi examinarea formaţiilor regresive din limba română contemporană se mai impun cel puţin patru precizări, fără de care derivarea inversă nu poate fi înţeleasă în toată complexitatea ei.

A) Creînd derivate regresive, vorbitorii nu au conştiinţa că inovează, ci numai că utilizează cuvinte şi forme gramaticale existente deja în tezaurul lexical al limbii. Impresia subiectelor vorbitoare este că formaţiile inverse sînt cuvinte-bază, ceea ce se datoreşte faptului că orice derivat regresiv este prin definiţie mai scurt decît primitivul din care provine (cf., spre exemplu, *cînt* în raport cu *cînta* sau *rîşni* faţă de substantivul *rîşniţă*). Dificultatea de a identifica formaţiile regresive provine, pentru vorbitorul nelingvist, chiar din această răsturnare a raportului real care există între primitiv şi derivatul lui regresiv. Spre deosebire de vorbitorul obişnuit, lingvistul are, însă, posibilitatea de a stabili (ori de a restabili) raportul amintit, însă numai procedînd i s t o r i c, adică reconstituind amănunţit „trecutul" unei formaţii explicabile prin derivare inversă.

B) Admiţînd că un cuvînt provine din altul prin procedeul derivării regresive trebuie să ne întemeiem întotdeauna pe atestări sau, în alţi termeni, să avem neapărat în vedere c r i t e r i u l c r o n o l o g i c (valabil pentru toate tipurile de derivare). Astfel, despre **cînt** putem afirma cu certitudine că provine din verbul *cînta*, fiindcă nu este atestat pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Primitivul său este, în schimb, foarte vechi, ceea ce e cît se poate de firesc, avînd în vedere că el a fost moştenit din limba latină (< *cantare*). Nu acelaşi lucru se poate spune, însă, despre *cînt* (greşit explicat de unele dicţionare prin lat. *cantus*; cf. CADE şi DLRM, s.v.), pentru că autorii lor pierd din vedere absenţa cuvîntului în limba română veche. Pe baza

altor greşeli similare şi a multor fapte, dintre care unele vor fi discutate mai departe, putem conchide că fără o abordare care să fie, totodată, sincronică şi mai ales diacronică, studiul derivării regresive este de neconceput.

Cf. şi Hans Marchand, *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation.* A Synchronic-Diachronic Approach (ediţia a II-a), München, 1969 (pp. 391–395); Esko V. Pennanen, *Contributions to the Study of Back-Formation in English*, în „Acta Academias Socialis", seria A, vol. 4, Helsinki, 1966 etc.

C) Înainte de a admite, fără rezerve existenţa unei formaţii regresive în limba română, trebuie să excludem, în prealabil, posibilitatea unui eventual împrumut dintr-o limbă străină. Astfel, verbul *regiza*, pe care l-am citat la începutul acestei expuneri, nu poate fi explicat prin fr. *régir*, fiindcă acesta înseamnă „a administra, a gera". Pentru noţiunea exprimată de verbul românesc *regiza* franceza se foloseşte de locuţiunea *mettre en scène*, pe care noi am calchiat-o prin „a pune în scenă". Tot aşa, sensul frc. *régisseur* este de „administrator, gerant", deci el nu coincide cu al rom. *regizor*, pentru care franceza întrebuinţează sintagma *metteur en scène.* Din această cauză l-am interpretat pe *regiza* ca o formaţie regresivă din mai vechiul *regizor*, care (atît formal, cît şi semantic), se explică fără nici o dificultate prin germ. *Regisseur*.

Pentru această explicaţie etimologică, vezi, de asemenea, Iorgu Iordan, BPH, VI (1939), p. 48 şi Al. Graur, BL, VIII (1940), p. 206.

D) Ultima precizare pe care o mai facem şi care e foarte importantă, se referă la faptul că derivarea regresivă nu trebuie confundată cu cea realizată prin substituţie de afixe derivative. Şi mai clar spus, aceasta din urmă nu poate fi considerată o variantă a celei dintîi, cum o socotesc unii cercetători, de pildă Esko V. Pennanen (vezi *lucr. cit.*, p. 63, 69 şi 72). E drept că şi aici se suprimă, de fiecare dată, un prefix sau un sufix derivativ, însă ceea ce se adaugă în loc reprezintă tot un morfem de ordinul afixelor derivative. Citām cîteva exemple care sînt de natură să pună în lumină atît asemănările, cît şi deosebirile existente între cele două tipuri de derivare. O serie de verbe ca *descreţi*, *despleti*, *dezgropa* etc. nu s-au format prin adăugarea prefixului *des-* direct la temele *creţ*, *plete* sau *groapă*, ci de la mai vechile *încreţi*, *împleti* şi *îngropa* prin înlocuirea lui *în-* cu *des-*, drept model servind perechile antonimice de felul lui *închide-deschide* (în care ambele elemente ale cuplului sînt moştenite din limba latină). Tot aşa, de la *corigent* (lat. *corrigens, -ntis*) s-a format, în limba noastră, **corigenţă** prin înlocuirea sufixului *-ent* cu *-enţă* şi prin analogie cu *absent-absenţă*, *frecvent* — *frecvenţă* etc. (deci pornindu-se de la un model preexistent, care a fost, de data aceasta, împrumutat din franceză şi din latină). Tot un rezultat al derivării prin substituţie de afixe este şi crearea lui **editură** de la *editor* (<frc. *éditeur*; lat. *editor*). De data aceasta, derivarea a constat în înlocuirea lui *-or* cu *-ură* (după modelul perechilor împrumutate: *cenzor/cenzură*, *coafor/coafură* etc.). În cazul derivării regresive lexicale, după ce se suprimă un afix real sau aparent, nu se mai adaugă nimic în loc ori se adaugă numai morfeme gramaticale, care ajută la realizarea flexiunii şi, în primul rînd, la încadrarea cuvîntului nou format într-o anumită categorie lexico-gramaticală (sau clasă morfologică).

Precum vedem, ca procedeu de îmbogățire a vocabularului, derivarea în general, cunoaște trei aspecte fundamentale, care trebuie și pot fi riguros delimitate:

a) Derivarea progresivă (sau propriu-zisă), care se realizează prin adăugarea de afixe derivative și care cunoaște, la rîndul ei, două tipuri mai importante: prefixarea și sufixarea. Cînd acestea se combină (formîndu-se noi cuvinte prin adăugarea simultană de prefixe și sufixe la aceeași temă lexicală), avem de-a face cu derivate parasintetice: **îm***bătrîn***i**, **dez***gol***i**, **ne***rușin***at**, **ne***obrăz***at** etc.;

b) Derivarea regresivă (sau inversă), care este opusul celei dintîi și care se realizează prin eliminarea unor afixe autentice sau presupuse de la *substantive*, *adjective* și *verbe* preexistente. Cele trei aspecte ale acesteia vor fi pe larg studiate, însă nu înainte de a delimita și mai clar derivarea regresivă *lexicală* de cea *morfologică;*

c) Derivarea prin substituție de afixe, care cunoaște două aspecte diferite în funcție de natura afixului suprimat și înlocuit *(prefix* sau *sufix)*. Acestui tip de derivare, care, mai sus, nu a fost decît amintit, îi vom consacra un studiu special și detaliat, imposibil de realizat în limitele spațiului de care dispunem aici.

DERIVAREA REGRESIVĂ LEXICALĂ ȘI MORFOLOGICĂ

În lingvistică nu se face, de obicei, o separare a formațiilor regresive lexicale de cele care aparțin morfologiei, deși o astfel de distincție este cît se poate de necesară. În continuare, vom examina mai pe larg două fapte cu ajutorul cărora vom pune în evidență atît asemănările și deosebirile existente între cele două tipuri fundamentale de derivare regresivă, cît și mecanismul procedeului, în general. Formula celei de a patra proporționale (la care Saussure face apel pentru a explica analogia, în general)[1] este în întregime valabilă și pentru derivarea regresivă:

șomer:	*șoma*	*dumneata:*	*x*
șofer:	*x*	*dumitale:*	*matale*

După modelul unor perechi corelative de felul *șomer: șoma, boxer: boxa* etc., în care atît verbul cît și numele de agent sînt împrumuturi din limba franceză, s-a putut forma verbul recent **șofa** prin îndepărtarea sufixului derivativ *-er* al mai vechiului *șofer*. Frc. *chauffer* nu poate explica rom. *șofa*, deoarece sensul lui primordial și, totodată fundamental este: „a încălzi" sau „a face cald". Celelalte sensuri ale cuvîntului (pentru care vezi LEXIS și ROBERT, s.v.) sînt toate derivate și ele nu vor fi amintite aici. Important e faptul că *chauffer* nu se întrebuințează niciodată, în franceză, cu sensul de „a conduce un automobil". Pentru exprimarea acestei acțiuni francezii folosesc verbul *conduire*, așa cum englezii întrebuințează pe *to drive*. Nefiind satisfăcut criteriul semantic, rom. *șofa* nu poate fi explicat prin frc. *chauffer* (ca în DN_3 și în MDE_2, s.v.). El trebuie interpretat ca un derivat regresiv din

[1] Vezi Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1968 (p. 222 și 226). Cf. și Louis Hjelmslev, *Le langage*, Paris, 1966, p. 82–83 și A. Dauzat, *La vie du langage*, ed. a IV-a, p. 137.

șof-**er,** perfect explicabil, atît formal, cît și semantic prin frc. *chauffeur*, care aparține aceleiași familii etimologice ca și vb. *chauffer*.

Despre pronumele de politețe **mata,** acad. Iorgu Iordan a arătat că el a fost refăcut din forma de genitiv-dativ *matale* ‹ *m*(ne)*atale*. La rîndul ei, această formă e o scurtare din *dumneatale* (genitiv-dativul lui *dumneata* ‹*Domnia ta*). Inițial, *matale* s-a folosit numai la genitiv-dativ, cum dovedesc atestările și în special aspectul morfologic al acestui pronume. Extinzîndu-și folosirea și la nominativ-acuzativ (probabil mai întîi în limbajul infantil, a cărui creație este), *matale* a devenit invariabil sub aspectul cazului, ceea ce nu era normal în sistemul morfologic al limbii române. De aceea s-a simțit nevoia creării unei forme de nominativ-acuzativ *(mata)*, pentru a se ajunge la un paralelism perfect cu *dumneata-dumitale*. Acest lucru s-a realizat tot prin derivare regresivă, constînd, de data aceasta, în suprimarea desinenței cazuale de genitiv-dativ **-le.**

Deși, după cum vedem, procesul care se produce este, în esență, același, între derivarea regresivă lexicală și cea morfologică există cîteva deosebiri fundamentale:

1. În primul caz se procedează prin îndepărtarea unor morfeme derivative (sufixe și prefixe), iar în al doilea caz se înlătură exclusiv morfeme flexionare (cel mai adesea *desinențe*). Nu interesează în discuția de față că ambele categorii de morfeme pot fi reale sau numai aparente, cum am văzut din cele cîteva exemple date la început.

2. În funcție de natura morfemelor suprimate se poate ajunge la noi unități lexicale (ex. *șofá*, în raport cu *șofer*) sau numai la noi forme gramaticale (ex. *mata*, față de *matale*). Ca o regulă generală, s-ar putea spune că derivarea regresivă lexicală duce la formarea de noi cuvinte, pe cînd cea morfologică dă naștere unor simple forme flexionare ori unor variante morfologice de tipul, spre exemplu, al formelor de singular obținute prin suprimarea unei desinențe de plural (de ex.: *pîntec* ‹ *pîntec***e**; *sanda* ‹ *sanda***le** etc.). Cf. și masc. **motric** (care este extras din forma de genul fem. *motric***ă,** ea însăși o variantă neliterară a adjectivului invariabil **motrice**). Cu timpul, două forme flexionare ori două variante morfologice se pot transforma în cuvinte diferite, dar aceasta nu infirmă regula formulată mai sus. Atît formele flexionare, cît și variantele morfologice nou-născute prin acest tip de analogie sînt menite să completeze o paradigmă ori să regularizeze o relație gramaticală. Rolul *sistematizator* al derivării regresive este și aici mai mult decît evident.

Un derivat regresiv morfologic a fost (în momentul apariției lui) și *capăt*, refăcut din *capet***e** (pl. lui *cap*), moștenit din lat. *capita*. După ce a apărut forma *capăt*, ea s-a specializat d.p.d.v. semantic și s-a fixat în anumite combinații frazeologice, ceea ce ne îndreptățește ca, în planul sincroniei, să vorbim de o nouă unitate lexicală în raport cu mai vechiul și etimologicul *cap*, singurul continuator direct al lat. *caput*.

3. Comparînd categoria lexico-gramaticală sau clasa morfologică a primitivului cu cea a derivatului regresiv se poate stabili o nouă diferență între cele două aspecte fundamentale ale fenomenului în discuție. În cazul derivării regresive morfologice nu poate fi vorba de o schimbare a „categoriei lexico-gramaticale", din moment ce *derivatul* constituie numai o formă flexionară sau o variantă morfologică a *primitivului*. În mod obișnuit, lucrurile se petrec cu totul altfel atunci cînd derivatul regresiv și primitivul constituie

unități lexicale distincte. În imensa majoritate a cazurilor, ele aparțin și unor clase morfologice diferite, cum am arătat cu alt prilej și cum va rezulta și din discuția care urmează.

TIPURI DE DERIVARE REGRESIVĂ LEXICALĂ

În raport cu derivarea regresivă morfologică, cea lexicală este, în chip firesc, mult mai des întîlnită, din cauză că vocabularul este mai bogat și mai labil decît morfologia, ale cărei reguli sînt limitate ca număr și relativ stabile. Ca o consecință a acestui fapt, și numărul morfemelor derivative (*sufixe* și *prefixe*), apte de a fi suprimate prin derivare regresivă, este incomparabil mai mare decît al afixelor flexionare. În continuare, ne vom ocupa numai de derivarea regresivă lexicală ca *mijloc de* **îmbogățire** *și de* **sistematizare** *a vocabularului*. În interiorul ei vom distinge trei tipuri principale: *postsubstantivală*, *postadjectivală* și *postverbală*.

DERIVAREA REGRESIVĂ POSTSUBSTANTIVALĂ

Înțelegem prin ea formarea de noi cuvinte prin suprimarea de afixe, aparținînd unor substantive. În limba română, formațiile regresive postsubstantivale sînt construite, în general, prin suprimarea unui sufix lexical sau a unei desinențe care se identifică formal cu un morfem de ordinul afixelor derivative (de ex. -**ă**). În multe cazuri, se suprimă și un segment final, greșit analizat sau interpretat ca un sufix lexical (de pildă: **-ie, -it, -at** din *nevropat* etc.).

Formații regresive obținute prin suprimarea afixului -ă

1. Cel mai adesea este suprimat segmentul morfematic **-ă,** care reprezintă semnul distinctiv al majorității substantivelor feminine și cel mai important sufix moțional al limbii române. Deși din punctul de vedere al structurii morfologice a cuvîntului acest *-ă* constituie desinența de nominativ-acuzativ singular nearticulat a substantivelor feminine, prin falsă analiză vorbitorii îl interpretează ca un afix cu valoare lexicală și-l separă de rădăcină, dînd naștere unor noi unități lexicale. Ex.: **mașter** „tată vitreg" ‹ *mașter***ă** (înv. *mașteha*, de origine slavă: *mašteha*); **moș** ‹ *moaș***ă** „femeie bătrînă, babă, bunică" (formă originară, singura comparabilă cu alb. *moshë* „vîrstă"); **nan** (reg.) „naș" ‹ *nan***ă** (prin analogie cu *nun: nună);* **mîț** ‹ *mîț***ă** (mai vechi și mai răspîndit, probabil de origine onomatopeică); **pisic** ‹ *pisic***ă** etc. Este aici un aspect cu totul special al moțiunii, constînd în formarea unor substantive care denumesc ființe de sex masculin de la feminine, prin suprimarea morfemului *-ă*. Derivatele de felul celor menționate mai sus au apărut prin analogie cu perechi ca *fecior: fecioar***ă**, *cumnat: cumnat***ă**, *prieten: priten***ă** etc. și ele se explică prin necesitatea existenței unor forme distincte pentru cele două sexe.

Mai pe larg vezi Theodor Hristea, *Moțiunea regresivă în limba română*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 385—388. Despre o moțiune pe care am numit-o regresivă se poate vorbi și în cazul

numelor de persoane (cf. *Brînduş* ‹ *Brînduşa*, *Catrin* ‹ *Catrina*, *Corin* ‹ *Corina*, *Despin* ‹ *Despina*, *Tatian* ‹ *Tatiana* etc.). Acestea sînt formate prin analogie cu *Adrian* — *Adriana*, *Ion* — *Ioana*, *Stan* — *Stana* etc. şi se explică prin aceeaşi tendinţă mai generală de realizare a unei concordanţe între sexul natural al obiectelor şi genul substantivelor care le denumesc.

2. În modul descris mai sus au apărut şi cele mai multe denumiri româneşti de arbori şi arbuşti fructiferi, după un tipar preexistent, transmis de limba latină: *cireş: cireaşă, corn: coarnă, păr: pară, piersic: piersică* sau *pom: poamă*. Prin analogie cu astfel de perechi s-au format, în limba română, o serie de nume ale arborilor şi arbuştilor fructiferi, pornindu-se de la formele de genul feminin ale numelor de fructe, care sînt mai vechi în limbă decît numele pomilor şi care constituie cuvinte moştenite din latină sau împrumutate din diferite limbi. Iată (în ordine alfabetică) o listă incompletă a numelor de arbori şi arbuşti fructiferi, formate de la numele corespunzătoare ale fructelor: *alun* (‹ *alună*), **cais** (‹ *caisă*), **călin** (‹ *călină*), **căpşun** (‹ *căpşună*), **coacăz** (‹ *coacăză*), **frag** (‹ *fragă*), **(i)agud** ‹ *(i)agudă*), **mălin** (‹ *mălină*), **moşmon** (‹ *moşmoană*), **mur** (‹ *mură*), **nuc** (‹ *nucă*), **perj** (‹ *perjă*), **scoruş** (‹ *scoruşă*), **vişin** (‹ *vişină*), **zarzăr** (‹ *zarzără*) şi altele. În sprijinul ideii că numele fructului este mai important decît al pomului sau arbustului şi că acesta din urmă se poate forma cu multă uşurinţă de la cel dintîi se pot aduce numeroase exemple de ceea ce am numit derivate *postsintagmatice* sau *frazeologice* (vezi cele spuse anterior despre *prun guşat, păr pergamut* etc.).

3. Cel mai uşor este să demonstrăm că numele pomului provine de la fruct în cazul arborilor fructiferi exotici, deoarece aceştia nu s-au cultivat, în general, pe la noi. Fructele, fiind importate, au putut fi uşor cunoscute de un mare număr de vorbitori. Odată cu „obiectul“ (în cazul de faţă fructul exotic) ne-a venit şi cuvîntul care îl denumea. Metoda de cercetare a vocabularului cunoscută în lingvistică sub numele de *Cuvinte şi lucruri* (după germ. „Wörter und Sachen“) îşi găseşte aici o evidentă ilustrare. Cînd, în mod excepţional, s-a simţit nevoia de a se numi, într-un fel oarecare, arborele care produce fructul exotic, nu s-a recurs din nou la un împrumut, ci (de cele mai multe ori) s-a creat un derivat românesc de la numele fructului prin analogie cu modelele existente deja în limbă. Ex.: **banan** (‹ *banană*), **curmal** (‹ *curmală*), **mandarin** (‹ *mandarină*), **măslin** (‹ *măslină*), **naramz** (‹ *naramză*), **portocal** (‹ *portocală*), **smochin** (‹ *smochină*) etc.

4. După cum vedem, pentru a exprima ideea de „pom“ în opoziţie cu cea de „fruct“, româna şi-a constituit un sistem de forme clar şi unitar în care numele arborelui este în imensa majoritate a cazurilor de genul masculin, iar al fructului de genul feminin. La această situaţie s-a ajuns prin procedeul derivării regresive şi pornindu-se de la tiparul transmis de latina tîrzie. Concluzia la care ne-a condus o analiză comparativă cu alte idiomuri este că *un sistem al denumirilor de arbori şi de fructe atît de unitar ca în limba română şi îndeosebi constituit (în cea mai mare măsură) printr-un procedeu atît de special cum este derivarea regresivă, nu există, se pare, în nici o altă limbă indo-europeană.*

Suprimarea (pseudo)sufixului -ie

1. În mod obișnuit, suf. *-ie* formează substantive abstracte de la teme adjectivale (cf. *prostie* < *prost*, *fudulie* < *fudul* etc.). sau derivă substantive prin adăugarea lui la alte substantive (*domnie* < *domn*, *judecătorie* < *judecător* etc.). Uneori, alături de adjectiv și de substantiv, există și un verb, care poate fi împrumutat sau format în românește (cf. *vesel: veseli: veselie*). Datorită modelului *domni: domnie, veseli: veselie* etc., se poate întîmpla ca, atunci cînd, în limbă, există numai substantivul abstract terminat în *-ie*, să se extragă din el un verb prin eliminarea acestui segment, care este, într-adevăr, ori poate fi numai interpretat ca un afix derivativ. În acest mod s-au format următoarele verbe rare: **gelozi** (< *geloz*ie), **mărturi** „mărturisi" (< *mărtur*ie), **melancoli** (< *melancol*ie), **temeli** („funda" < *temel*ie), **vizuni** „a trăi într-o vizuină" (< *vizun*ie) și altele. Menționăm că, dintre toate primitivele citate, numai subst. *gelozie* conține un sufix autentic **-ie,** pentru că el este singurul analizabil.

2. Mult mai frecvente sînt cazurile cînd dintr-un substantiv terminat în *-ie* se formează un alt substantiv, care la un examen cronologic se dovedește a fi derivat regresiv, și nu primitiv (cum îl simt cei mai mulți vorbitori). Astfel s-au născut: **abager** < *abager*ie (derivat la rîndul lui din *abagiu* + suf. *-ărie*), **geodez** < *geodez*ie (< frc. *géodésie*, germ. *Geodäsie*), **ortoped** < *ortoped*ie (< frc. *orthopédie*, germ. *Orthopädie*), **papetar** < *papetăr*ie (< frc. *papeterie*) și multe altele.

În cazul lui *ortoped*, trebuie admis și un eventual împrumut din limba germană (< *Orthopäde*). Afirmația este valabilă și pentru unele dintre neologismele care vor fi discutate în continuare (vezi, de asemenea, cele spuse mai înainte despre *stomatolog*).

3. Fără prea multe explicații, precizăm că în același fel s-au mai format în limba română contemporană următoarele denumiri de specialiști în diverse științe, discipline sau profesiuni: **biolog** (< *biolog*ie), **ecolog** (< *ecolog*ie), **endocrinolog** (< *endrocrinolog*ie), **erpetolog** (< *erpetolog*ie), **etimolog** (< *etimolog*ie), **merceolog** (< *merceolog*ie), **odontolog** (< *odontolog*ie), **ontolog** (< *ontolog*ie), **otorinolaringolog** (< *otorinolaringolog*ie), **stomatolog** (< *stomatolog*ie), **venerolog** (< *venerolog*ie) etc. Modelul unor astfel de formații îl constituie perechile mai vechi de felul lui *geolog: geologie, ideolog: ideologie* și altele, în care ambele elemente ale cuplului se explică prin împrumut.

Formații regresive postinfinitivale

Deși le-am numit în felul acesta, ținem să precizăm că e vorba tot de derivate regresive postsubstantivale (mai precis de verbe formate de la substantive abstracte cu aspect infinitival). Un exemplu care aparține acestei categorii și care a fost adeseori discutat (mai întîi de academicienii Al. Graur și Iorgu Iordan) este verbul **aniversa.** Pentru explicarea lui trebuie să pornim nu de la adj. *aniversar* (ca în DLRM, s.v.), ci de la subst. *aniversare*, provenit la rîndul lui din forma adjectivală de genul feminin *aniversară*. După frc. *jour anniversaire* s-a spus, la început, exclusiv *zi aniversară* (adică „zi în care se sărbătorește un anumit eveniment"). Cu timpul, determinatul *zi* (care era

subînţeles) a fost uitat, iar determinantul *aniversară* a început să fie folosit singur cu sensul întregii sintagme din care a fost izolat şi cu valoare de substantiv, ca în citatul care urmează:

„— Cînd ziceai *aniversară*, ziceai banchet şi cînd ziceai banchet, ziceai luare în rîs reciprocă" (vezi Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea"*, Bucureşti, 1939, p. 203). În acelaşi sens poate fi amintit aici şi titlul nuvelei *La aniversară* de Mihai Eminescu.

După întrebuinţarea lui *aniversară* ca substantiv a fost posibilă transformarea lui în *aniversare*, prin confuzie cu infinitivele lungi ale verbelor de conjugarea I. Simţit el însuşi ca infinitiv lung, *aniversare* a putut servi ca punct de plecare pentru formarea verbului **aniversa**, inexistent în alte limbi. În mod similar s-au format următoarele verbe recente: **autoservi** < *autoservire* (calchiat după rus. *samoobslujivanie*, iar acesta după engl. amer. *self-service*); **calcifica** (< *calcificare*, modelat după abstractul franţuzesc *calcification*); **cinefica** < *cineficare* (un reflex, în limba română, al rus. *kinofikaţiia*); **radiofica** < *radioficare* (corespondentul rus. *radiofikaţiia*) etc. Tot aici îl vom menţiona pe **comunica**, extras din *comunicare* (ştiinţifică) şi folosit din ce în ce mai mult cu sensul de „a face cunoscute (de obicei în cadrul unei sesiuni ştiinţifice) idei noi, descoperiri sau orice alte rezultate ale muncii de cercetare într-un anumit domeniu de activitate".

Formaţii regresive cu origine multiplă

1. Un număr destul de mare de formaţii regresive (în special verbe) nu pot fi explicate satisfăcător decît admiţîndu-se că au fost extrase din două sau mai multe forme primitive, care aparţin aceleiaşi familii lexicale şi care sînt anterioare, în limbă, derivatului regresiv. Totodată, „primitivele" se explică fără nici o dificultate ca împrumuturi din alte limbi, în timp ce pentru presupusul derivat regresiv este exclusă o provenienţă externă. Citâm, deocamdată, un singur exemplu, asupra căruia nu avem nici o îndoială că s-a format în modul arătat mai sus. Este vorba de verbul **picta** (căruia în latină îi corespunde *pingo, -ĕre*, în franceză *peindre*, în italiană *pingere* şi în special *dipingere* etc.). Judecînd după atestări (pentru care vezi DLR, s.v.), se pare că acest verb a apărut în limba română pe la începutul secolului al XX-lea sau (cel mai devreme) la sfîrşitul celui de al XIX-lea. În orice caz, Odobescu, Alecsandri, Eminescu şi alţi scriitori din veacul trecut nu-l cunoşteau, din moment ce nu e atestat în limba operei lor. În schimb, pentru substantivele *pictor* şi *pictură* există zeci de atestări numai la Eminescu şi la Al. Odobescu.

Vezi *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 410, col. 1 şi Al. Odobescu, *Opere* (ediţie îngrijită de Tudor Vianu), ESPLA, 1955, vol. II, p. 14, 15, 16, 40, 44, 45, 48, 155, 188, 189, 193, 198, 199, 201) etc.

Modelul după care a fost creat *picta* îl constituie *sculpta*, care aparţine aceleiaşi sfere semantice şi care există încă din veacul al XIX-lea ca un împrumut din limba franceză (< *sculpter*). Alături de verbul *sculpta*, se foloseau, încă din secolul trecut, substantivele *sculptor* şi *sculptură*, între care există

același raport formal și semantic ca între *pictor* și *pictură* (toate patru împrumutate: lat. *pictor*, *pictura*; *sculptor*, *sculptura* și frc. *sculpteur*, *sculpture*). Pentru noțiunea exprimată de verbul *picta* s-au folosit, înainte de apariția acestuia, alte verbe, dintre care a *zugrăvi* este indiscutabil cel mai important. El a devenit însă nepotrivit după împrumutarea neologismelor *pictor* și *pictură*, față de care diferă atît de mult din punct de vedere formal. Cum *pictor* și *pictură* aveau aspect clar de derivate, a fost cît se poate de simplu să li se reconstituie, prin analogie, un presupus primitiv românesc. Prin transformarea în verb a radicalului *pict-* (extras atît din *pictor*, cît și din *pictură*) a fost eliminată o iregularitate a sistemului lexical, care, mai clar, ar putea fi pusă în evidență în felul următor:

sculptor:	*sculptură*:	*sculpta*
pictor:	*pictură*:	—

Apariția lui *picta* nu s-a soldat cu eliminarea lui *zugrăvi*, care era solid instalat în limbă, ci numai cu reducerea conținutului semantic al acestui din urmă verb, paralel cu o binecunoscută specializare.

2. Fără a mai indica și tiparele după care s-au format, menționăm că, într-un mod similar, au mai apărut, în limba română contemporană, următoarele verbe, pentru care posibilitatea unui împrumut este exclusă: **audia** (< *auditor*, *audiție*, *audient* și *audiență*); **candida** (< *candidat* și *candidatură*); **corela** (< *corelat*, *corelație* și *corelativ*); **legisla** „legifera" (< *legislator*, *legislație*, *legislativ* și *legislatură*); **selecta** (< *selecție*, *selector* și *selectiv*); **transla** (< *translator* și *translație*) etc. Pentru cîteva dintre verbele discutate în acest paragraf, ca și pentru alte formații regresive pe care nu le mai amintim, dicționarele noastre, precum și unele lucrări de specialitate oferă explicații incomplete, eronate sau contradictorii. De aceea vom reveni asupra lor cu altă ocazie,

DERIVAREA REGRESIVĂ POSTADJECTIVALĂ

1. Se întîlnește mult mai rar decît cea postsubstantivală și acest lucru este normal, de vreme ce, în orice limbă, numărul adjectivelor e mai mic decît al substantivelor. Pe de altă parte, sufixele adjectivale sînt și ele mai puțin numeroase decît cele substantivale, ceea ce explică, de asemenea, numărul relativ mic de formații regresive provenite de la adjective.

2. Ținînd seamă de categoria lexico-gramaticală (sau clasa morfologică) a derivatului în raport cu primitivul, se pot stabili două tipuri distincte de formații regresive postadjectivale: **a)** S u b s t a n t i v e < a d j e c t i v e: **aerodinam**, refăcut din **aerodinamic** (< frc. *aérodynamique*, germ. *aerodynamisch*), drept model servind însăși perechea *dinam* — *dinamic*; **b)** V e r b e < a d j e c t i v e (de exemplu **catifela**, extras din mai vechiul și mult mai răspînditul *catifelat*, cum vom demonstra mai pe larg în paragraful următor).

Cazurile de sub **a** sînt foarte rare și cele mai multe dintre ele pot fi clasate în categoria mai largă a creațiilor personale cu caracter efemer, din care cauză nu vom insista asupra lor. În această situație pare a se afla, spre exemplu, **cineget** „vînător" (refăcut din *cineget*-**ic** „vînătoresc" < frc. *cynégétique*, it. *cinegetico*: „Acum cîțiva ani, în Deltă, l-am surprins pe M. Sadoveanu, blajin iritat de un *cineget*, care cu pușca dobora feroce și la întîmplare

zburătoarele". Întrucît nu l-am găsit în nici o limbă din care putea fi împrumutat, considerăm că **cineget** este o creație (foarte probabil neimitată încă) a lui G. Călinescu (vezi *Cronicile optimistului*, București, 1964, p. 309).

3. Mult mai numeroase sînt formațiile de sub **b**, pe care le vom grupa în două categorii, și anume: **α)** *Verbe provenite prin suprimarea sufixului (*-**a***)***t** *sau* -**(i)t** *de la adjective cu aspect participial* și **β)** *Verbe provenite din alte adjective decît cele cu aspect de participii*. Ultimele sînt puține atît în limba română, cît și în celelalte limbi romanice, iar, cînd sînt atestate o singură dată, pot fi considerate creații personale, în general neizbutite (ex. **exorbita** ‹ *exorbitant* sau **ospitalia** ‹ *ospitalier* și chiar *ospitalitate*).

Pentru cel dintîi, vezi G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 358, iar pentru *ospitalia* „a primi, a găzdui (pe cineva) cu ospitalitate", vezi DLR (s.v.), unde există o singură atestare din limba operei lui N. Filimon.

Dintre cele mai bine atestate sau cu șanse de a rămîne în limbă notăm pe **nemuri,** care este extras din *(a face) nemuritor* și pe **prelimina,** refăcut din adj. *preliminar:*

„Graficul și planul de construcție nu sînt îndeplinite, *preliminîndu-se* o nerealizare fizică și valorică însemnată" (vezi „Scînteia" nr. 8315 din 23 ian. 1970, p. 2, col. 7). Cf. și: „*Se prelimină*, de asemenea, realizarea indicatorilor de plan în ce privește reducerea prețului de cost" (tot în „Scînteia", nr. 8277 din 14 dec. 1969, p. 1, col. 1). Pentru sensul acestui verb și pentru alte atestări, vezi dicționarele noastre recente: DN_3, DEX și mai ales DLR (s.v.).

Formații regresive postparticipiale

1. Verbele provenite din adjective cu aspect participial sînt mult mai numeroase și mai importante, din care cauză ne vom opri asupra lor mai pe larg. Pentru a înțelege modul în care un verb se poate forma prin derivare regresivă de la adjectivele și substantivele amintite, se impune să lămurim, mai întîi, problema falselor participii, adică a *participiilor fără verbe corespunzătoare*. După cum se știe, atît în română, cît și în alte limbi există numeroase formații de tip participial (cf.: *buzat, gușat, talentat* etc.), care nu pot fi raportate la verbe existente. Ele provin direct de la substantive (sărindu-se peste derivatul verbal) ori sînt împrumutate dintr-o limbă străină împreună cu substantivele de care nu pot fi despărțite (de exemplu *gripă* și *gripat*, ambele de proveniență franceză). În românește, modelul după care sînt formate asemenea derivate îl constituie participiile mai vechi, care funcționează și ca adjective sau substantive și cărora, de multe ori, le corespund atît verbe, cît și substantive din aceeași familie. Astfel, lui *fulger* (continuatorul lat. *fulger*) îi corespunde nu numai un adjectiv cu aspect participial *fulgerat*, ci și un verb *a fulgera*, moștenit și el din limba latină (‹ *fulgerare*). Tot așa, alături de *lumină*, există *luminat* și *lumină*, iar paralel cu *rugină* se folosesc *ruginit* și *rugini*. Acest tipar mai vechi a fost consolidat, ulterior, îndeosebi prin împrumuturi neologice de felul lui *email*, *emailat* și *emailá*, cărora în franceză (de unde ne-au venit) le corespund: *émail*, *émaillé* și *émailler*.

Existînd astfel de „tipare", a fost cît se poate de ușor să se formeze un mare număr de adjective, pornindu-se de la substantive preexistente (moștenite sau împrumutate): **borcănat** (< *borcan* + suf. *-at*), **brumat** (< *brumă* + suf. *-at*), **ciumat** (< *ciumă* + suf. *-at*), **codat** (< *coadă* + suf. *-at*), **dungat** (< *dungă* + suf. *-at*), **gulerat** (< *guler* + suf. *-at*), **moțat** (< *moț* + suf. *-at*), **pistruiat** (< *pistrui* + suf. *-at*), **paltonat** (< *palton* + suf. *-at*), **rutinat** (< *rutină* + suf. *-at*), **sprîncenat** (< *sprîncene* + suf. *-at*), **vărgat** (< *vargă* + suf. *-at*), **zulufat** (< *zuluf(i)* + suf. *-at*) și altele, care pot fi găsite în dicționare ori în diverse lucrări de specialitate (vezi, de pildă: LRA, p. 236–237; GLR_1, vol. I, p. 37 și 190; LRC, II, p. 166–167; SMFC, IV, p. 45–46 etc.).

Foarte multe adjective (și mai rar substantive) cu aspect participial trebuie considerate împrumuturi din alte limbi. Cf.: **ciudat** (< bg. *čudat* („minunat"), **mărgărit** (< ngr. *margaritis*), **mitropolit** (< sl. *mitropolitŭ* < grec.), **năjit** (< bg. *nejit*), **nevropat** (< fr. *névropathe*), **prefabricat** (< fr. *préfabriqué*), **sonat** (< fr. *sonné*; cf. it. *sonato*), **timorat** (< fr. *timoré*), **uzitat** (< fr. *usité*; cf. lat. *usitatus* și it. *usitato*), **versat** (< fr. *versé*) etc.

Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra felului în care au apărut (ori mai apar încă în limba română) adjectivele și substantivele de tip participial, înregistrăm tot aici și cîteva formații cu structura calchiată după modele străine: **camforat** (din *camfor* + suf. *-at*, după fr. *camphré*; cf. unitatea frazeologică *alcool camforat*, care traduce fr. *alcool camphré*); **descreierat** (considerat în dicționare un derivat parasintetic din pref. *des-* + *creier* + suf. + *-at* după fr. *écervelé*) și, desigur, **catifelat**, despre care citim în DA (s.v. *catifea*): „probabil formațiune nouă după fr. *velouté*". Exact aceeași indicație etimologică a fost dată mai întîi de către H. T i k t i n în al său *Dicționar german-român* (TDRG), vol. I, s.v. *catifelat*: „Wohl Neubildung nach frz. *velouté*". Faptul că acest derivat este atestat pentru prima oară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (deci cînd s-a manifestat puternic influența franceză) poate fi considerat un argument în sprijinul etimologiei admise de noi fără nici o rezervă (cf. și S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, București, 1940, p. 379). În afară de aceasta, numeroase atestări de care dispunem arată că adj. *catifelat* se combină, de obicei, cu aceleași substantive ca și frc. *velouté*: „piele *catifelată* (cf. frc. „peau *veloutée*"), „ten *catifelat* (cf. frc. „teint *velouté*"), „stofă *catifelată*" (cf. frc. étoffe *valoutée*), „voce *catifelată*" (cf. frc. voix *veloutée*) etc. Din adjectivul *catifelat*, apărut în felul acesta, s-a putut extrage, fără nici o dificultate, un verb **catifela**, care este, indiscutabil, mai nou și mai puțin întrebuințat (în special despre unele creme se spune că ele *„catifelează* pielea, mîinile, fața etc.").

Referindu-se la unele adjective derivate de la substantive cu sufixele *-at*, *-it* și *-ut*, acad. Al. Graur consideră că acestea stau la baza verbelor mai noi și mai puțin întrebuințate: *a bruma*, *a cercela*, *a ciuma*, *a dunga*, *a vărga* etc. (vezi SLG, p. 76 și TEALR, p. 269). După părerea noastră, în astfel de cazuri, nu putem ști exact dacă verbele sînt refăcute din adjectivele *brumat*, *ciumat*, *dungat*, *vărgat* etc. sau dacă derivă direct de la substantivele *brumă*, *ciumă*, *dungă*, *vargă* și altele. Mult mai prudent (dacă nu și mai logic) este să admitem că la apariția verbelor *bruma*, *ciuma*, *dunga* și a altora de acest fel au contribuit atît adjectivele *brumat*, *ciumat* etc., cît și substantivele din care acestea provin. Nu este deloc exclus să fie și aici un nou aspect al fenomenului pe care l-am numit, cîndva, e t i m o l o g i e m u l t i p l ă i n t e r n ă (într-un articol care poartă chiar acest titlu).

În cazul lui **urechea** (citat și el în TEALR, p. 269 și explicat ca o formație din *urecheat)*, putem afirma cu siguranță că adjectivul nu a contribuit în nici un fel la apariția verbului amintit, care derivă direct și exclusiv de la subst. *ureche*. Nu trebuie uitat că *a urechea* înseamnă „a trage de u r e c h i", deci din punct de vedere semantic verbul se leagă de substantiv, nu de adj. *urecheat*, al cărui sens este: „cu urechi lungi" (CADE) sau „care are urechi mari" (DEX), ceea ce este același lucru.

Certitudine că verbul s-a născut exclusiv prin derivare regresivă postparticipială nu putem avea decît într-un număr relativ mic de cazuri, dintre care cităm: **bălța** (< *bălțat*), **coroia** *(< coroiat)*, **desăvîrși** *(< desăvîrșit)*, **dezmăța** *(< dezmățat)*, **jigări** *(< jigărit)*, **pițigăia** *(<pițigăiat*, iar acesta din *pițigoiat*, un derivat de la *pițigoi* + suf. *-at*), **tărca** *(< tărcat)*, **timora** *(< timorat)*, **uzita** *(<uzitat)* și altele, de care ne vom ocupa în continuare ori în altă parte. Pe lîngă faptul că sînt anterioare în limbă adjectivelor din care provin și mult mai frecvente decît acestea, verbele incluse în ultima listă mai au o caracteristică extrem de importantă, care ne obligă să le separăm cu grijă de *brumă, ciumă, dungă, vărgă* etc. E vorba de faptul că cele mai multe dintre ele nu ar putea fi explicate în nici un caz prin derivare de la substantive și aceasta pentru că adjectivele din care provin s-au născut altfel decît *ciumat, brumat* etc. Astfel, **bălțat** reprezintă, foarte probabil, lat. *balteatus* (vezi DA, s.v. și CDDE, nr. 132); **desăvîrșit** este la originea lui supinul verbului *săvîrși* (în care prepoziția *de* s-a aglutinat participiului *săvîrșit*), iar **tărcat, uzitat** și **timorat** nu au nici ele corespondente substantivale. În alte cazuri, adjectivele cu aspect de participii au fost derivate, într-adevăr, de la substantive care există în limbă, dar ele s-au detașat semantic de acestea din urmă. Din această cauză, imensa majoritate a vorbitorilor nu mai simt legătura etimologică existentă, de pildă, între *coroiat* și *coroi* sau între *pițigăiat* și *pițigoi*. Se poate spune că și mai mulți (dacă nu chiar toți) ignorează pur și simplu modul de formare a adjectivelor *dezmățat* și *jigărit*, dar înțeleg sensul acestora și le simt ca participii ale unor verbe, care, inițial, au avut numai o existență virtuală în conștiința lingvistică a vorbitorilor.

Alături de adjective, există și substantive cu aspect morfologic participial, din care se pot naște verbe prin aceeași suprimare a segmentelor finale *-at* și *-it* (greșit identificate cu morfeme de ordinul afixelor derivative). Se încadrează în această categorie următoarele verbe, care puteau fi discutate și la derivarea regresivă postsubstantivală: **mărgări** (< *mărgărit* „mărgăritar" < ngr. *margaritis)*, **mitropoli** (< *mitropolit)*, **năji** (< *năjit)*, **nevropá** (< *nevropat)* și **troglodí** (< *troglodit)*. În unele cazuri, verbul a fost extras din împrumuturi neologice care funcționează, în limbă, atît ca adjective, cît și ca substantive. În această situație se află, de pildă, **laurea**, pe care acad. Iorgu Iordan l-a semnalat mai întîi în BPh, vol. IX (1942), p. 46, explicîndu-l prin derivare regresivă din *laureat* (< frc. *laureat*, lat. *laureatus)*. Pentru *mărgări, mitropoli* și *năji*, vezi DLR (s.v.), unde există suficiente atestări ale acestor verbe foarte ciudate. La propunerea noastră, ele au fost considerate formații regresive, ceea ce este, desigur, corect, însă e clar că aici este vorba de o p s e u d o d e r i v a r e r e g r e s i v ă, cum ar trebui s-o numim mai corect. Verbele *nevropa* și *troglodi* nu sînt inserate în nici un dicționar, dar le-am discutat (împreună cu atestări din limba vorbită) în LR, an. XXIX (1980), nr. 5, p. 500.

Verbe extrase din adjective și substantive negative

1. Un număr restrîns de verbe trebuie considerate formații regresive provenite atît de la participii, cît și de la infinitive negative. E vorba de: **nedumeri** (< *nedumerit* și *nedumerire*), **neferici** (< *nefericit* și *nefericire*), **nelegiui** (< *nelegiuit* și *nelegiuire*), **nemulțumi** (< *nemulțumit* și *nemulțumire*), **nenoroci** (< *nenorocit* și *nenorocire*), **nesocoti** (< *nesocotit* și *nesocotire*) etc. În sprijinul interpretării de mai sus (care diferă de soluțiile etimologice oferite de dicționare) se pot invoca cel puțin trei argumente, care nu pot fi ușor trecute cu vederea:

a) Primul argument, pe care îl considerăm foarte serios, este de ordin c r o n o l o g i c. După cum rezultă din atestări, în toate cazurile citate, atît adjectivele participiale negative, cît și substantivele cu aspect infinitival (de asemenea negative) sînt mult mai vechi și mai frecvente în limbă decît verbele care au fost extrase din ele. Spre deosebire de acestea din urmă, atît adjectivele, cît și substantivele negative sînt formații cît se poate de firești, rezultate în urma adăugării prefixului nominal *ne-* la participiul și la infinitivul lung al verbelor respective. În limba română, prefixul *ne-* se mai poate adăuga și la gerunziu, dar niciodată nu e posibil să spunem: **nemănînc*, **neascultam*, **necitisem* etc. Este, însă, foarte normal să creăm adjective de felul lui *nemîncat* și *necitit* sau substantive ca *nemîncare, necitire* și altele.

b) Din punct de vedere s e m a n t i c noile verbe se leagă atît de adjectivele, cît și de substantivele negative prin care le-am explicat. Astfel, *a neferici* înseamnă „a face să fie n e f e r i c i t“ sau „a aduce (cuiva) n e f e r i c i r e“; *a nedumeri* înseamnă „a face ca cineva să fie n e d u m e r i t“, dar și „a provoca n e d u m e r i r e“ sau „a pune pe cineva în n e d u m e r i r e“ (cum definește chiar DLR) etc.

c) La aceste două argumente se mai poate adăuga unul de ordin s t r u c t u r a l, care arată că formula celei de a patra proporționale (**a : b = c : x**) nu este valabilă nici în cazul de față. Și aceasta pentru că modelul preexistent după care s-au format verbele *neferici, nesocoti* etc. nu era reprezentat de perechile corelative *fericit: ferici*, *socotit: socoti* etc., ci de o schemă ceva mai complicată, din care nu poate lipsi substantivul cu aspect de infinitiv:

fericire:	*fericit:*	*ferici*
nefericire:	*nefericit:*	—

Pentru vorbitorul nelingvist (ca și pentru oricine nu cunoaște istoria unor substantive negative de felul lui *nedumerire, nefericire, nesocotire* etc.) acestea fac, desigur, impresia că sînt infinitive ale verbelor *nedumeri, neferici, nesocoti* etc. și că provin de la verbele amintite, dar, în realitate, lucrurile se petrec exact invers, cum dovedesc, de altfel, și atestările. Avînd, inițial, o existență exclusiv virtuală, verbele în discuție au devenit cu timpul o realitate, pentru că atît participiile, cît și infinitivele negative presupuneau și chiar reclamau existența lor. Pentru unele cazuri mai complicate, ca și pentru cîteva detalii care lipsesc aici, poate fi consultat articolul nostru: *Etimologia multiplă internă* (din LR, nr. 5/1971, p. 486—488).

DERIVAREA REGRESIVĂ POSTVERBALĂ

Pe baza unor trăsături comune cu formaţiile regresive discutate anterior, ca şi în virtutea unei oarecare tradiţii, vom include în ceea ce am numit „derivare regresivă lexicală" şi aşa-zisele substantive p o s t v e r b a l e, d e v e r b a l e sau d e v e r b a t i v e. După cum vom vedea îndată, în raport cu celelalte tipuri de formaţii regresive, acestea ocupă un loc aparte în sistemul derivării inverse.

Tiparele după care au fost derivate în limbile romanice foarte multe substantive p o s t v e r b a l e (cum le vom numi în continuare) sînt, desigur, moştenite din latină, care cunoştea perechi corelative, formate dintr-un verb şi un substantiv aparţinînd aceleiaşi familii lexicale. Cf. *dolus: dolere / gustus: gustare / jocus: jocare* etc., paralel cu *corona: coronare / lucta: luctare / fuga: fugire* (= clas. *fugere*) şi altele. De cele mai multe ori, substantivul denumea acţiunea verbului corespunzător cu care se afla într-o foarte strînsă corelaţie. Transmise limbii române, perechile de mai sus au devenit: *dor/durere, cunună/cununare* etc., iar după apariţia infinitivului scurt:

dor:	*durea*	*cunună:*	*cununa*
gust:	*gusta*	*luptă:*	*lupta*
joc:	*juca*	*fugă:*	*fugi*

După manifestarea influenţei slave şi, mai tîrziu, a altor influenţe, numărul perechilor de acest fel a crescut simţitor, ceea ce a dus la consolidarea celor două modele fundamentale moştenite din latina tîrzie. Întrucît erau multe situaţii cînd, alături de verb, exista un substantiv cu aceeaşi rădăcină (ambele moştenite din latină sau împrumutate dintr-o altă limbă), vorbitorii au început să aibă impresia că oricărui substantiv trebuie să-i corespundă un verb şi orice verb trebuie să aibă alături de el un substantiv. Rezultatul a fost că, atunci cînd exista în limbă numai substantivul (moştenit sau împrumutat), i s-a creat un verb prin aşa-zisa d e r i v a r e i m e d i a t ă. Cf. **fremăta** < *freamăt* (< *fremitus*), **visa** < *vis* (< lat. *visum*), **gîndi** < *gînd* (< magh. *gond*), **grebla** < *greblă* (< bg. *greblo*), **coji** < *coajă* (< sl. *koža*), **roti** < *roată* (< lat. *rota*) etc. Cînd, dimpotrivă, în limbă nu exista decît verbul (de asemenea moştenit sau împrumutat) a fost creat de la el un substantiv prin derivare regresivă. Cf. **blestem** (< *blestema*), **cîştig** (< *cîştiga*), **pază** (< *păzi*), **poruncă** (< *porunci*) etc.

Formarea derivatelor postverbale

1. În legătură cu modul de formare a substantivelor postverbale s-a discutat adeseori în lingvistica romanică, arătîndu-se, fie că ele provin din substantivarea rădăcinii indicativului prezent (Gaston Paris, A. Darmesteter, Ferdinand Brunot), fie că se formează direct de la infinitivul verbului prin suprimarea sufixului acestuia (E. Egger, Gustaf Lené, Kr. Nyrop etc.).

Mai pe larg, vezi discuţia la N. D ă n i l ă, *Observaţii asupra derivării regresive în limba franceză*, în vol. „Omagiu lui Iorgu Iordan", Bucureşti, 1958, p. 220–227. Autorul readuce în discuţie controversata problemă a originii derivatelor postverbale, fără a o rezolva.

După părerea noastră, continuarea discuției cu privire la originea substantivelor postverbale ar fi cel puțin nefolositoare, dacă ea ar urmări să dovedească exclusiv justețea sau injustețea uneia sau alteia dintre cele două teze fundamentale, amintite mai sus. Ceea ce n-a observat nici unul dintre cei care s-au pronunțat asupra modului de formare a derivatelor postverbale e faptul că, în imensa majoritate a cazurilor, acestea iau naștere prin extragerea și substantivarea *radicalului verbal*, concretizat în cea mai frecventă dintre variantele prin care el se poate realiza. (Pentru conceptul de *radical*, vezi precizarea de la p. 69—70).

2. În general, varianta cea mai frecventă coincide ca expresie cu radicalul indicativului prezent, dar de aici nu putem trage concluzia că orice derivat postverbal este însuși radicalul substantivat al indicativului. Astfel, segmentul substantivat *văz* nu apare numai în paradigma indicativului prezent vechi și regional (unde e rezultatul evoluției fonetice normale a lat. *video*). El se regăsește, de asemenea, la perfectul simplu, la mai mult ca perfect, la gerunziu, la participiul trecut și chiar la subjonctivul prezent (arhaic și regional), pers. I, sing. și pl., care ne interesează și el, întrucît *văz* pare a fi un vechi postverbal. Aceleași observații se pot face și în legătură cu *auz* sau cu alte postverbale, asupra cărora nu e cazul să ne oprim. Cînd rădăcina verbului este invariabilă, trebuie să admitem că postverbalele provin prin extragerea și substantivarea radicalului verbal, în general, nu neapărat și exclusiv a celui de la infinitiv sau de la indicativul prezent. Dacă rădăcina (ca element ireductibil) este precedată sau urmată de un afix derivativ, postverbalele pot lua naștere prin substantivarea așa-zisei „teme lexicale" (ex. **descînt** < *descînta* etc.). Și într-un caz și în celălalt, derivarea postverbală implică lăsarea la o parte a oricăror afixe flexionare. Din acest punct de vedere formațiile regresive postverbale se apropie de cele morfologice, însă, fiind cuvinte diferite în raport cu verbele din care sînt extrase, le vom considera ca aparținînd derivării regresive lexicale.

Tipuri de substantive postverbale

Atît în limba română, cît și în celelalte idiomuri romanice există două categorii fundamentale de substantive postverbale, care corespund, în linii mari, celor două tipare moștenite din latină.

1. Unele dintre ele corespund fie radicalului verbal (cînd el are o realizare unică în întreaga paradigmă verbală), fie celei mai frecvente dintre variantele prin care acesta se poate realiza, atunci cînd este variabil. În mod obișnuit, aceste postverbale sînt de genul neutru, în limba română, și de genul masculin în celelalte limbi romanice. Iată o listă incompletă, desigur, de postverbale românești mai importante, care aparțin acestei prime categorii: **avînt, astîmpăr, auz, blestem, botez, cînt, cîștig, cuget, descînt, greș, îndemn, îngheț, învăț, jind, miros, omor, plac, răsfăț, sărut, suspin, trai, treier, tremur, zbor** etc. În această primă categorie vom include și cîteva dintre puținele postverbale de genul masculin. E vorba de **jur,** folosit numai la plural în expresia „curtea cu juri" (< *jura*), **pîr** „cel care pîrăște sau reclamă" (< *pîrî*) și **seamăn,** pl. *semeni* (< *semăna*).

2. A doua categorie de postverbale o constituie cele de genul feminin. În esență, modul lor de formare nu diferă de al celor precedente decît prin faptul că la radicalul verbal se adaugă desinența *-ă*, ceea ce permite ca aceste postverbale să fie introduse în categoria substantivelor feminine. În același timp, împreună cu verbele din care provin, aceste postverbale sînt integrate în seria perechilor corelative moștenite din latină sau împrumutate din diverse limbi, în special din slavă (ex. *falā: făli, obidă : obidi, pagubă : păgubi, sfadă : sfădi* etc.). În continuare dăm o listă (de asemenea incompletă) de postverbale de genul feminin: **bîrfă, ceartă, clipă, dovadă, ducă, făgadă, goană, joacă, lipsă, odihnă, pază, pîndă, plămadă, poruncă, prigoană, rugă, teamă, ură, veghe** etc.

O bogată listă de formații regresive provenite numai de la verbele din vocabularul de bază dă acad. Al. Graur în lucrarea sa: *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 152. Cele mai multe din exemplele de mai sus figurează pe lista amintită și sînt înregistrate, de asemenea, în dicționare.

3. În legătură cu structura fonetică a postverbalelor de genul feminin, menționăm că adăugarea desinenței *-ă* la radical provoacă unele modificări, constînd în diftongarea lui *e* și *o*, aflați în silabă accentuată (cf. **tea***mă* (< *tem-* + *-ă*), **goa***nă* (< *gon-* + *-ă* etc.).

4. Din punct de vedere semantic cele mai multe postverbale sînt substantive abstracte, cum rezultă din aproape toate exemplele citate în cele două liste. Dintre cele concrete menționăm pe următoarele: **freză** (< *freza* (= *friza*), **plută** (< *pluti*), **polei** (<*polei*), **rîmă** (< *rîmá*) etc. Cîteva postverbale (desigur polisemantice) pot fi abstracte într-unul dintre sensurile lor și concrete în altul sau altele. Este, spre exemplu, cazul lui *schimb*, care înseamnă atît „înlocuire“, cît și „persoană care înlocuiește sau este înlocuită în muncă“. Folosit la plural, *schimb*, are, de asemenea, sensul de „primeneli“.

5. Uneori, există două postverbale formate de la același verb, ceea ce dovedește marea productivitate a acestui procedeu de îmbogățire a vocabularului: **cîștig** și **cîștigă** (< *cîștiga*), **dogor** și **dogoare** (< *dogorî*), **pîr** și **pîră** (< *pîrî*), **plămăd** și **plămadă** (<*plămădi*), **văz** și **vază** (< *vedea*), **zburd** și **zburdă** (< *zburda*), **zdrob** „bulgăre“ și **zdroabă** (< *zdrobi*) etc.

Că procedeul e foarte productiv ne-o mai dovedește și faptul că de la multe verbe neologice s-au format în limba română postverbale pe care nu le găsim în limba din care au fost împrumutate verbele respective. În această situație se află: **accept** „consimțămînt“ (< *accepta*), **avort** (< *avorta*), **balans** (< *balansa*), **condens** (< *condensa*), **dejun** (< *dejuna*), **denunț** (< *denunța*), **deranj** (< *deranja*), **dezinteres** (< *dezinteresa*), **enunț** (< *enunța*), **freză** (<*freză*, o variantă populară a lui *friza*), **ramburs** (< *rambursa*), **renunț** (< *renunța*), **speculă** (< *specula*), **vomă** (< *voma*) etc. După cum vedem, la formațiile cu caracter neologic alternanțele vocalice nu se mai produc acolo unde ele ar fi posibile: *freză* (nu: **frează*), *vomă* (nu **voamă*) etc.

Postverbale populare și regionale

O mare productivitate cunoaște derivarea postverbală în vorbirea populară, în general, și în graiurile teritoriale, în special. Se poate chiar afirma că, la originea lui, acest procedeu este popular, ceea ce nu trebuie să surprindă,

întrucît foarte multe inovații (de care limba literară este la început străină) sînt prin excelență un produs al vorbirii populare, concepute în sensul cel mai larg al cuvîntului. În lista care urmează, nu facem deosebire între faptele cu adevărat populare și cele strict regionale: **chibz** (< *chibzui*), **cobor** (< *coborî*), **izbă** „izbitură" (< *izbi*), **izîdă** „risipă" (< *izîdi* „a risipi"), **mărit** „măritat" (în loc. adj. *de mărit* și în expr. *a-și face de mărit* (< *mărita*), **mir** „faptul de a se mira, mirare, admirație" (< *mira*), **ostoi** „alinare", „potolire" (< *ostoi*), **păstru** (< *păstra*), **păț** „necaz, păs, pățire" (< *păți*), **petrec** „numele unui joc de copii" (< *petrece*), **pleasnă** (< *plesni*), **prașă** (< *prăși*), **rătez** (în sintagma *rătezul părului* „partea din frunte sau de la ceafă, unde se retează părul") din *reteza*; **scaldă** (< *scălda*), **scapăt,** în sintagma *scapătul soarelui* (< *scăpăta* „a apune"), **socoată** „calcul", „socoteală" (< *socoti*), **sprijoană** (< *sprijoni*), **spulber** (folosit în expresia *a merge în spulber* = „a merge spre distrugere" (< *spulbera*), **străfig** „strănut" (< *străfiga* „strănuta"), **supăr** „supărare" (< *supăra*), **șoavă** (< *șovăi*), **zdroabă** (< *zdrobi*), **zvoană** (< *zvoni*) etc. Aceste exemple (la care mai putem adăuga și altele) infirmă părerea că limba populară este săracă în derivate postverbale.

Forța creatoare a acestui procedeu, în franceza populară, a fost subliniată printre alții, de către A. Darmesteter în *Cours de grammaire historique*, vol. III, p. 60.

Un argument în plus că această părere nu corespunde realității îl constituie însuși faptul că, exceptînd formațiile neologice, aproape toate celelalte postverbale pe care le-am înregistrat în acest capitol sînt mult folosite nu numai în limba literară, ci și în varianta limbii unice naționale pe care ne-am obișnuit s-o numim „populară". Nici o îndoială că aici s-au născut cele mai multe derivate postverbale, care au, astăzi, o întrebuințare generală. Întrucît nu există atestări anterioare secolului al XVI-lea (și încă din limba „populară"), afirmația ar putea să pară insuficient de întemeiată.

Derivarea postverbală în stilul beletristic

1. Dintre toate stilurile fundamentale (înțelese ca varietăți funcționale ale limbii literare), stilul artistic sau beletristic este indiscutabil cel mai bogat în derivate postverbale. Acestea se întîlnesc în special în varianta poetică a stilului amintit, dar ele nu lipsesc nici în proză, în special la scriitorii mai mult sau mai puțin influențați de limba populară. Astfel, la Ion Creangă, în afară de *goană*, *prigoană*, *zbucium* și altele, care sînt vechi și general utilizate în limba actuală, se întîlnesc și o serie de postverbale mai rare, despre care se poate afirma cu siguranță că sînt în primul rînd (dacă nu chiar exclusiv) un produs al vorbirii populare și regionale: **comînd** (< *comînda*), **hîrjoană** (< *hîrjoni*), **priveghi** (< *priveghea*), **zdruncen** (< *zdruncina*), **zvoană** (< *zvoni*) etc.

2. Dintre prozatorii secolului al XX-lea, recurge adeseori la derivarea postverbală Zaharia Stancu, la care, măcar în parte, procedeul își are originea tot în vorbirea populară. O dovadă în acest sens e faptul că, dintre operele în proză ale regretatului scriitor, cea mai bogată în postverbale este romanul *Desculț*, inspirat din viața de altădată a țărănimii noastre. Din mulțimea postverbalelor care se întîlnesc în acest roman reținem numai pe

cele care au un evident caracter popular: **joacă, înec, păstru, plămadă, sorb, scaldă, zburdă** etc.

3. O evidentă predilecție pentru derivarea postverbală a manifestat în special scriitorul Cezar Petrescu, despre care se poate spune că a împins folosirea acestui procedeu pînă la manierism. Cîteva exemple (care au mai fost, de altfel, citate) sînt suficiente pentru a dovedi că multe dintre postverbalele create sau numai folosite de acest scriitor sînt simțite (cel puțin în limbajul prozei artistice) ca artificiale: **cioplu, desfăt, dezbin, fluier** „fluierătură" (deci abstract), **mustru** (cu sensul de „mustrare"), **răsuflu, scăpăr, tresăr, vaier** și altele. Astfel de postverbale nu au, în general vorbind, o justificare artistică și ele sînt puțin obișnuite, iar, uneori, inexistente chiar în vorbirea populară, pe care Cezar Petrescu voia să o imite.

Pentru folosirea derivatelor postverbale în literatura beletristică și în mod special la ultimul dintre scriitorii citați, vezi Iorgu Iordan, LRA (p. 246—247); *idem*, *Limba română contemporană* (ediția a II-a, p. 322) și *Limba literară (Privire generală)*, în LR, an. III (1954), nr. 6, p. 55.

Postverbalele în limbajul poetic

Mai mult decît oriunde, postverbalele sînt prezente în așa-zisul stil poetic, care nu este altceva decît una dintre cele două variante fundamentale prin care se realizează stilul literaturii artistice sau beletristice, în general. Prezența masivă a derivatelor postverbale în acest „stil" se explică prin faptul că tehnica poetică din toate timpurile a preferat și continuă să prefere și astăzi cuvintele și formele gramaticale mai scurte, apreciate, desigur, pentru concizia și expresivitatea lor. În acest sens, este suficient să ne amintim că Eminescu scrie, spre exemplu: „răsare și **străluce** (pentru *strălucește*); „ochi ce **scînteie** de vii" (în loc de *scînteiază*); „doar brațele-ți de **marmur**" (pentru *marmură*); „de-al genei tale gingaș **tremur**" sau: „singura mea **rugă-i** uitării să mă dai". Dintre faptele citate (reclamate, în primul rînd, de necesitățile versificației), ne interesează aici numai postverbalele *tremur* și *rugă*, cărora într-o exprimare în proză și neartistică, le-ar lua locul *tremurat, tremurare, tremurătură, rugăminte* etc. Avînd un corp fonetic mai redus decît al sinonimelor de origine infinitivală ori al celor provenite din supine (compară pe *licăr* cu *licărire* și *licărit*), postverbalele sînt mult întrebuințate de poeți, care, măcar în unele cazuri, realizează cu ajutorul lor evidente efecte de ordin stilistic:

Dezgroapă, moșnege, cu mîinile-n **tremur**
Comoara ta sfîntă de jale,
Tu, porți ferecate durerile noastre
În **vaierul** strunelor tale. (O. GOGA)

Cîteodată, postverbalele ajută și la varierea expresiei artistice, de obicei în cadrul așa-numitei repetiții semantice sau sinonimice, ca în aceste versuri ale lui Nicolae Labiș:

Văl gros de brumă se-nchega pe iarbă,
Un om cînta un **cînt** sfîșietor;
Cînta un **cîntec** amețit în barbă
Ritmîndu-l cu bătaie de topor.

Dintre toate postverbalele prezente în limbajul poetic, **cînt** este, neîndoielnic, cel mai mult întrebuințat. Numai la Eminescu el apare de peste 30 de ori, dacă avem în vedere și creațiile postume ale marelui poet. Preferința pentru acest derivat postverbal merge atît de departe, încît Eminescu îl folosește chiar în rimă interioară:

Și în gîndu-mi trece **vîntul,** capul arde pustiit,
Aspru, rece sună **cîntul** cel etern neisprăvit.

Uneori putem spune cu destulă certitudine care poet român a folosit pentru prima oară un substantiv de origine postverbală. Astfel, despre **alint** se știe că e o creație personală a lui George Coșbuc (vezi și DA, s.v.), care l-a folosit, mai întîi, în poezia *Nunta Zamfirei*, unde rimează cu o variantă populară a cuvîntului *mărgărit:*

Și alții, Doamne! Drag **alint**
De trupuri prinse-n mărgărint.

Judecînd după atestările de care dispunem și după informațiile pe care ni le furnizează unele dicționare, se pare că și abstractul **cutrier** (o variantă a lui *cutreier*) este tot o creație poetică, pe care o datorăm, de data aceasta, lui Eminescu *(Scrisoarea IV):*

Papura se mișcă-n freamăt de al undelor **cutrier...**
Iar în iarba înflorită somnoros suspin-un grier.

În măsura în care există, expresivitatea abstractelor postverbale nu provine, desigur, exclusiv de la corpul lor fonetic redus, ci și de la noutatea și raritatea acestor derivate substantivale și (extrem de rar) adjectivale. Alături de necesitățile versificației, pe seama acestui fapt trebuie pusă, de asemenea, tendința multor poeți din secolul trecut și din epoca noastră de a folosi postverbale puțin obișnuite sau de a crea ei înșiși astfel de derivate după modele preexistente. De obicei după dicționare și cu rezervele de rigoare, mai cităm următoarele exemple de creații personale: **cobor** (I. H. Rădulescu), **înfrunt** (C. Negruzzi), **întrec** (A. Pann), **obladă** (Romulus Vulpescu), **plămăd** (Tudor Arghezi), **rîzgă** (G. Lesnea) și **scutur** (V. Alecsandri). Unele postverbale nu sînt nici măcar înregistrate în dicționarele noastre, cum se întîmplă cu **descînt,** pe care l-am întîlnit la Eminescu, Arghezi, Demostene Botez, Mihu Dragomir, Maria Banuș și alții.

Dintre toți poeții români, cel mai inovator în domeniul derivării postverbale rămîne, fără îndoială, George Coșbuc. Atît în opera originală, cît și în traducerile sale în versuri, el întrebuințează un număr apreciabil de asemenea derivate, însă unele dintre ele sînt, indubitabil, creații populare. În continuare citām exclusiv substantive postverbale atestate pentru prima oară la Coșbuc și create, probabil, de el: **adurmec** (sic!), **alerg, alint, cirip, clint, încaier, încord, înjur, răscumpăr, răzbun,** (numai cu sensul de „răzbunare"), **respir, sfărm, spumeg, urlă** și **vindec.** Cîteva dintre aceste derivate au fost reluate (ori poate recreate) de George Murnu și de unii poeți contemporani, iar **alint** a devenit chiar un cuvînt poetic prin excelență. El mai apare, spre exemplu, la Magda Isanos, Mihai Beniuc, Geor-

ge Lesnea, Dan Deşliu, Vlaicu Bîrna, Al. Andriţoiu etc. Alte postverbale nu s-au impus în stilul poetic şi nu vor mai fi, probabil, nici măcar imitate. Ne referim la cele izvorîte din necesităţi metrice (**adurmec, alerg, urlă** etc.), prezente exclusiv în *Eneida*, pe care Coşbuc s-a străduit s-o transpună în româneşte, respectînd structura hexametrică a versului original.

*

În creaţiile marilor noştri poeţi se întîlnesc, desigur, şi alte formaţii regresive decît cele postverbale, însă ele nu au fost încă reperate, clasificate şi, în general, studiate ca inovaţii lexicale cu funcţie stilistică sau estetică. La Tudor Arghezi, spre exemplu, pe lîngă **frămînt, plămăd** sau alte derivate postverbale, descoperim şi cîteva inovaţii tipic argheziene, cum sînt adjectivele postsubstantivale **agurid** „acru" (< *agurid*-**ă**) şi **fecior** „virginal, feciorelnic" (< *fecioar*-**ă**), pe care le cităm după vol. *Versuri* (Bucureşti, ESPLA, 1950): „Cerul la gust i-ajunge ca un blid / Cu laptele amar şi **agurid**" (p. 44); „Şi-n sîni **feciori** a scăpărat scînteia. / Cuminecă-se roaba ta femeia" (p. 283). Nu încape îndoială că cine va studia vreodată întreaga bogăţie şi varietate a vocabularului arghezian va descoperi şi alte formaţii regresive în vasta operă a acestui mare şi foarte original inovator. Studiul derivării regresive (căreia i-am dat o extensiune mult mai mare decît în mod obişnuit) se justifică, precum vedem, chiar şi din punct de vedere literar-estetic.

COMPUNEREA

1. Un alt procedeu intern de îmbogăţire a vocabularului este COMPUNEREA, prin care două sau mai multe cuvinte (de obicei în calitate de unităţi lexicale distincte) se unesc şi dau naştere unui cuvînt nou. Acesta denumeşte o altă noţiune decît cele pe care le denumesc elementele lui constituente luate izolat. Ex.: *ochiul-boului, bloc-turn, cantină-restaurant, economico-social, bunăvoie, cumsecade* etc. După cum vedem, mecanismul acestui procedeu de formare a cuvintelor seamănă, întrucîtva, cu modul de formare a unor compuşi chimici, rezultaţi din îmbinarea a două sau mai multe elemente chimice cu proprietăţi diferite. Termenul de „compunere" a şi fost, de altfel, împrumutat din domeniul chimiei, unde este atît de mult folosit.

2. Ţinînd seama de părţile de vorbire cărora le aparţin elementele alcătuitoare ale unui compus, precum şi de rezultatul îmbinării acestora, cuvintele compuse din limba română se pot clasifica în mai multe tipuri, şi anume:

Substantive rezultate din contopirea a două substantive (*iarba-fiarelor, meşter-lăcătuş, oţel-beton*);

Substantive rezultate din unirea unui adjectiv cu un substantiv (*burtă-verde, vorbă-lungă, gură-spartă, coate-goale* etc.);

Substantive provenite dintr-un verb + un substantiv (*tîrîie-brîu, zgîrie-brînză, papă-lapte, pierde-vară, linge-blide*);

Adjective rezultate din unirea a două adjective (*social-politic, tematico-ideologic, economico-organizatoric* etc.);

Adjective rezultate din combinarea unui adverb cu un participiu sau un adjectiv (*binecunoscut, preacunoscut, răuvoitor*);

Adverbe provenite dintr-o prepoziţie + un substantiv (*după-amiază, devreme* şi *împrejur*, unde există, de fapt, două prepoziţii). Menţionăm că mai există **numerale compuse** (*douăzeci, treizeci* etc.), **pronume compuse** (*altceva*,

altcineva) sau **conjuncții** și **prepoziții compuse** (de care ne vom ocupa cînd vom studia părțile de vorbire neflexibile).

3. Multe compuse care există în limba română au fost împrumutate din alte limbi sau au fost formate în românește după modele străine. Astfel, *bleumarin, portțigaret, comis-voiajor* și altele provin din franceză, *capodoperă, calcio-vecchio, bele-arte* etc. sînt din italiană, iar *bormașină, glasvand, glaspapir* și altele sînt împrumuturi din limba germană. Multe compuse au fost formate în limba română, însă prin traducerea sau imitarea structurii interne a unor compuse existente în diverse limbi: **binecuvînta** (după vechiul slav *blagosloviti)*, **anotimp** (după germ. *Jahreszeit)*, **locțiitor** (după frc. *lieutenant*, it. *luogotenente)*, **nou-născut** (după frc. *nouveau-né)* și altele, pentru care vezi capitolul consacrat calcului lingvistic.

4. Tot ca un rezultat al influențelor străine (în primul rînd) a luat și la noi o mare dezvoltare compunerea prin abreviere. Procedeul este frecvent întîlnit în unele limbi cum ar fi engleza, rusa și franceza și el are dezavantajul de a crea cuvinte pe care nu le înțeleg toți vorbitorii. Dintre formațiile românești mai cunoscute menționăm: TAROM („Transporturi aeriene române"), ROMARTA și ARTAROM („Arta românească"), ADAS („Administrația asigurărilor de stat"), AGERPRES („Agenția română de presă"), CENTROFARM („Oficiul central farmaceutic"), PRONOSPORT („Pronostic la sport") și altele.

Și mai numeroase sînt compusele formate din simpla alăturare a unor litere inițiale. Uneori, acestea sînt mai greu înțelese chiar decît cele formate din reunirea unor fragmente de cuvînt. Altele sînt familiare imensei majorități a vorbitorilor de limbă română, din care cauză le menționăm numai, fără să le mai explicăm: C.F.R., U.T.C., H.C.M., O.N.T. etc. Dacă acestea sînt creații specific românești, altele se explică prin imitarea unor modele străine ușor de identificat. Astfel, T.F.F. (= *Telegrafie fără fir)* este construit după frc. T.S.F. (= *Télégraphie sans fil)*, iar O.Z.N. (=*Obiecte zburătoare neidentificate)* este o imitație a engl. U.F.O. (= *Unidentified flying objects)*.

Caracteristica formațiilor din inițiale este că, asemenea oricărui cuvînt unitar, ele se pot articula *(C.F.R.-ul, O.N.T.-ul)*, pot avea plural *(H.C.M.-uri, S.M.A.-uri)* sau pot da naștere la derivate de felul lui: *ceferist, ceferiadă, utecist, orelist* etc.

5. Un statut aparte are așa-zisa compunere parasintetică, pe care nu o putem prezenta decît foarte pe scurt. Pentru a avea dreptul să vorbim de compuse parasintetice (cum sînt, spre exemplu, **nas-ștergău** „batistă", **gît-legău** „cravată" sau alte creații ale puriștilor noștri din secolul trecut), principala condiție este simultaneitatea compunerii și a derivării cu sufixe (pur lexicale sau lexico-gramaticale). Dintre cuvintele care sînt, în același timp, compuse și derivate cu un sufix lexical, adjectivele provenite de la nume proprii (mai ales de persoane) sînt, probabil, cele mai numeroase. Cităm, ca de obicei, doar cîteva exemple: **antonpannesc** (folosit, se pare, pentru prima oară, de către G. Călinescu), **anatolfrancian, camilpetrescian, geobogzian, julvernian, nichitastănescian, newyorkez** etc. Tot în acest tip mixt de formare a cuvintelor se încadrează și o serie de verbe, dintre care mai cunoscute sînt următoarele: **înlătura** < *în lături* + suf. *-a*, **întruchipa** < *întru chip* + suf. *-a*, **îngenunchea** < *în genunchi* + suf. *-a* și **mulțumi**, explicabil prin urarea *(la) mulți ani*, căreia i s-a adăugat sufixul verbal -i.

6. Problemele compunerii sînt mult mai numeroase și mai complicate decît au fost prezentate în paginile de față. Am precizat însă că ele sînt foarte pe larg tratate în primul volum din FCLR (apărut în anul 1970). Pe lîngă o bogată *bibliografie* și o *clasificare* a compuselor românești după toate criteriile posibile (dar în special după cel *morfologic*), cititorul mai găsește aici o instructivă discuție referitoare la raporturile care există între **cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile** (p. 8—18), precum și un inventar aproape exhaustiv al așa-ziselor **elemente de compunere** (pentru care vezi p. 19—25 și listele de la p. 241—260). Menționăm că, în astfel de cazuri, unii lingviști vorbesc de *afixoide*, adică *prefixoide* (**aut(o)-, bio-, electro-, flori-, micro-, pseudo-, radio-** etc.) și *sufixoide* (de felul lui: **-cid, -cultor, -tecă, -(o)rama, -tron, -vor** și altele, a căror origine ultimă este grecească sau latinească).

SCHIMBAREA VALORII GRAMATICALE

1. Ultimul procedeu de care ne mai ocupăm este așa-numita SCHIMBARE A VALORII GRAMATICALE sau a *clasei morfologice*. Spre deosebire de compunere sau derivare, noul procedeu de îmbogățire a vocabularului este prin excelență gramatical. În acest caz, formarea unui nou cuvînt se face prin simpla trecere de la o parte de vorbire la alta sau, altfel spus, prin schimbarea categoriei lexico-gramaticale. Cel mai adesea un adjectiv devine substantiv prin articulare („*albastrul* cerului", „*frumosul* din artă", „apa de *un verde* deschis" etc.).

2. Prin același procedeu al articulării se mai pot transforma în substantive unele adverbe (ex.: *binele, aproapele*), unele pronume (de ex.: *eul* și *sinea* din expresia *în sinea mea, ta, lui* etc.) sau unele forme verbale nepersonale. Astfel, substantivele abstracte *mîncatul, spălatul, plimbatul, cititul* etc. provin din supinul verbelor respective, tot așa cum *un rănit, un prăpădit, un nenorocit* și altele provin din formele de participiu (întrebuințate și ca adjective) ale verbelor *răni, prăpădi, nenoroci*. În general vorbind, ori de cîte ori o parte de vorbire capătă articol hotărît, nehotărît sau adjectival, ea se substantivează și acest lucru trebuie avut neapărat în vedere la analiza gramaticală.

3. Deosebit de interesantă este situația substantivelor care denumesc anotimpurile anului, ca și a lui *zi, noapte, dimineață, seară* etc. Ori de cîte ori sînt întrebuințate sub forma lor articulată, astfel de substantive au valoare adverbială, cum dovedesc, printre altele, aceste binecunoscute versuri ale poetului V. Alecsandri:

Ziua ninge, **noaptea** ninge, **dimineața** ninge iară!
Cu o zale argintie se îmbracă mîndra țară.

(Iarna)

4. Fenomenul de care ne ocupăm aici are foarte multe aspecte, dar unele dintre ele nu pot fi nici măcar menționate. Dintre realizările lui mai frecvente e bine să fie reținute în special substantivarea adjectivelor (prin articulare), substantivarea infinitivelor lungi (*mîncare, cîntare, alergare, vedere* etc.) și adjectivarea (deja amintită) a participiilor trecute (de exemplu: „*ușă deschisă*", „lampă *aprinsă*", „carte *citită*", „bancă *vopsită*" și multe altele).

5. Ultimul aspect, pe care îl mai semnalăm, al schimbării valorii gramaticale îl constituie a d j e c t i v a r e a g e r u n z i u l u i, care în limba română actuală se întîlneşte destul de rar. Dintre gerunziile adjectivate care s-au impus în limba scrisă şi apar frecvent chiar în vorbire menţionăm cîteva folosite, de obicei, în îmbinări sintactice de felul lui: „producţie *crescîndă* sau *descrescîndă*", „ritm *crescînd*", *„rană sîngerîndă"*, „mînă *tremurîndă*", „persoană *suferindă*" etc. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, procedeul acesta se întîlnea mult mai frecvent la unii dintre poeţii şi prozatorii noştri, cum ar fi: Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, V. Alecsandri, Al. Odobescu şi alţii. Eminescu însuşi scria: „lebădă *murindă*", „sărutare *arzîndă*", „lumină *fumegîndă*" şi chiar „măşti *rîzînde*", „colibe *dorminde*", *„plîngîndele* izvoare" etc. Concurate fiind, din ce în ce mai mult, de adjectivele participiale şi de cele derivate cu sufixul *-tor*, majoritatea gerunziilor adjectivate au dispărut, cu timpul, chiar din stilul artistic (sau beletristic), unde au apărut ele, în secolul trecut, apreciate fiind pentru concizia lor şi pentru că aduceau o notă inedită în tehnica poetică a vremii.

Pentru alte aspecte ale procedeului pe care l-am discutat aici (şi care a mai fost numit *schimbare a categoriei gramaticale*, *schimbare a categoriei morfologice* şi, mai recent, *conversiune)*, vezi capitolul PĂRŢILE DE VORBIRE NEFLEXIBILE din volumul de faţă.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Cuvînt înainte* la FCLR, vol. I (p. V—XVI) şi *Introducere* la FCLR, vol. al II-lea (p. 5—31).
2. ASAN, FINUŢA şi FULVIA CIOBANU, *Cuvintele compuse şi grupurile sintactice stabile*, în SMFC, vol. al IV-lea, p. 235—252.
3. CARABULEA, ELENA şi MAGDALENA POPESCU-MARIN, *Exprimarea numelui de acţiune prin substantive cu formă de infinitiv lung şi de supin*, în SMFC, vol. al IV-lea, p. 277—320.
4. CIOBANU, ELENA, *Categoriile semantice create de sufixul* **-ar** *în limba română*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 143—154.
5. COTEANU, I., *Sistemul de formare a cuvintelor*, în LRC (vol. al II-lea), p. 136—218.
6. DIACONESCU, IOANA, *Substantivarea adjectivului în limba română*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 197—278.
7. DIMITRESCU, FLORICA, *Tendinţe ale formării cuvintelor în limba română actuală*, în LL X (1965), p. 231—245.
8. GRAUR, AL., *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
9. GRAUR, AL., *Tendinţele actuale ale limbii romåne* (capit. „Formarea cuvintelor"), Bucureşti, 1968, p. 250—270.
10. HRISTEA, THEODOR, *Derivarea regresivă morfologică în raporturile ei cu cea lexicală*, în vol. *Sistemele limbii* (coordonatori: I. Coteanu şi L. Wald), Bucureşti, 1970, p. 97—118.
11. HRISTEA, THEODOR, *Etimologia multiplă internă*, în LR, an. XX (1971), nr. 5, p. 479—489.
12. HRISTEA, THEODOR, *Criterii de diferenţiere a formaţiilor interne de împrumuturi*, în AUB XXIII (1973), nr. 1, p. 143—155.

13. HRISTEA, VALENTINA, *Adjectivarea gerunziului*, în SMFC, vol. al IV-lea, p. 253–276.
14. IORDAN, IORGU, *Sufixe românești de origine recentă*, în BPh, VI (1939), p. 1–59.
15. IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (ediția a II-a), București, 1948, p. 156–251.
16. MIRSKA, HALINA, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în SMFC, vol. I, p. 145–189.
17. NICOLESCU, AUREL, *Studiu introductiv* la vol. *Formarea cuvintelor în limba română. Cercetare bibliografică*, București, Biblioteca Centrală Universitară, 1971, p. I–LXV.
18. PASCU, G., *Sufixele românești*, București, 1916 (lucrare utilizabilă încă prin materialul bogat pe care îl conține).
19. PURDELEA, MARIA-LUIZA, *Derivarea verbală imediată (nemijlocită)*, în SCL, an. XXI (1970), nr. 1, p. 9–25.
20. SĂDEANU, FLORENȚA, *Sufixele colective din limba română cu specială privire asupra repartiției lor*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 41–89.
21. ȘUTEU, FLORA, *Prefixul în-/în-*, în SMFC, vol. a. II-lea, p. 37–65.
22. TUDOSE, CLAUDIA, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, București, CMUB, 1978.
23. VASILIU, LAURA, *Sufixele verbale românești noi (-isi[1], -iza, -ifica[1], -ona[1])*, în SMFC, vol. al III-lea, p. 99–117.

IV. CALCUL LINGVISTIC CA PROCEDEU DE ÎMBOGĂŢIRE A VOCABULARULUI

de

THEODOR HRISTEA

PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA FENOMENULUI

1. După ce am examinat *împrumutul lexical* şi *mijloacele interne* de îmbogăţire a vocabularului, urmează să ne ocupăm aici de cel mai important aspect al *calcului lingvistic*, în general, pe care îl considerăm un procedeu sui-generis de îmbogăţire a limbii. Acest interesant procedeu (prin care se îmbogăţesc îndeosebi l e x i c u l şi f r a z e o l o g i a unei limbi) este adeseori ignorat ori evitat în mod conştient nu numai în manualele şcolare, ci chiar în foarte multe lucrări de specialitate. Faptul că unele aspecte ale calcului lingvistic sînt prea puţin cunoscute şi că, de multe ori, acesta este confundat cu simpla t r a d u c e r e constituie motive în plus pentru a ne ocupa de el mai pe larg (aici şi în capitolul consacrat f r a z e o l o g i e i). Ceea ce vom urmări de fiecare dată este nu numai *teoretizarea* succintă a fenomenului (privit sub două dintre variantele lui fundamentale), ci şi marea *frecvenţă* a calcului mai ales în aspectul modern al limbii noastre.

Termenul **calc** (preferabil învechitului **decalc**) a fost împrumutat din domeniul artelor grafice, unde se întrebuinţează cu sensul de „reproducere a unei schiţe sau desen". Precum se ştie, această operaţie se realizează cu ajutorul unei hîrtii speciale, care se şi numeşte *hîrtie de calc.* Lărgindu-şi sfera semantică prin folosirea lui în alte domenii decît acela al artelor, *calc* (de origine franceză şi italiană) a ajuns să însemneze „copie", „imitaţie" sau „reproducere" în general. După cum vom vedea, în domeniul vocabularului se imită prin c a l c l e x i c a l îndeosebi *structura* sau „modul de organizare internă" a unui cuvînt străin (de obicei d e r i v a t sau c o m p u s). Şi mai clar spus, din material autohton sau indigen se formează un nou cuvînt românesc, care reproduce aşa-zisa „formă internă" a unui cuvînt străin. Astfel, verbul românesc **între-vedea** este, în mod evident, format din *între-* + *vedea*, însă după modelul frc. *entrevoir*. Acesta a mai fost calchiat în româneşte şi prin **întrezări,** traducîndu-se frc. *voir* prin sinonimul lui *vedea*, care este *zări*. Tot aşa, prin calchierea sau traducerea fidelă a germ. **Übermensch** (o creaţie a filozofului Friedrich Nietsche) au rezultat: rom. *supraom*, frc. *surhomme*, ital. *superuomo*, engl. *superman*, rus. *sverhcelovek* şi altele, care dovedesc existenţa unui calc pe care îl putem numi i n t e r n a ţ i o n a l. Pentru alte exemple, vezi mai pe larg: T h e o d o r H r i s t e a, *Calcul internaţional*, în SCL, an. XXVI (1975), nr. 5, p. 499–505.

2. În mod frecvent, este calchiată structura unei expresii sau locuţiuni străine, ca în cazul frc. *prendre la parole*, tradus în româneşte prin **a lua cuvîntul,** ceea ce echivalează cu un calc f r a z e o l o g i c. În comparaţie cu cele lexicale, calcurile frazeologice sînt aproape tot atît de numeroase, din care cauză vom reveni asupra lor în capitolul următor. Aici precizăm numai că şi acestea pot avea, adeseori, caracter internaţional, cum dovedeşte, spre

exemplu, cazul lui **turn de fildeş.** Modelul pe care îl imită expresia românească este frc. *tour d'ivoire*, folosit pentru prima oară de criticul literar Sainte-Beuve cu referire la scriitorul Alfred de Vigny. Printr-o întrebuinţare din ce în ce mai frecventă, această îmbinare de cuvinte s-a transformat, cu timpul, într-o unitate frazeologică, pe care o întîlnim tradusă mai mult sau mai puţin fidel în diverse limbi europene: engl. *ivory tower*, ital. *torre d'avorio*, rus. *başnea izslonovoi kosti* etc. Tot un model iniţial francez (şi anume **table ronde**) stă la baza rom. *masă rotundă*, a ital. *tavola rotonda*, a germ. *runder Tisch*, a rus. *kruglîi stol* ş.a.m.d.

3. Pentru a oferi o imagine de ansamblu asupra calcului lingvistic, adăugăm că (mult mai rar) se poate imita şi un procedeu sau o construcţie gramaticală străină, ajungîndu-se, astfel, la calcuri m o r f o l o g i c e şi s i n t a c t i c e. Un exemplu de calc morfologic este folosirea verbului *a teme* ca reflexiv sub influenţa slav. *bojati sę*. De notat că etimonul latin *timere* se folosea numai ca verb tranzitiv şi intranzitiv. În exprimarea celor prea influenţaţi de limba franceză, acelaşi verb a ajuns să fie din nou folosit ca tranzitiv după modelul lui *craindre*, care se construieşte normal cu un complement direct . Cf. *craindre le danger*, greşit tradus în româneşte prin *tem pericolul* (în loc de: „*mă tem* de pericol"). Următorul citat este cel puţin tot atît de semnificativ pentru valoarea tranzitivă a lui *a teme:*

„Impresionat de moartea timpurie a unei surori, Octavian Goga, la cea mai mică febră, **temînd atacul** ftiziei, cădea la pat..." (V i c t o r E f t i m i u, *Portrete şi amintiri*, Bucureşti, 1965, p. 174).

Din cea de a doua categorie poate fi citată construirea rom. **a locui** cu un complement direct în special sub influenţa frc. *habiter*, care este atît verb intranzitiv (**Il habite** *à la campagne)*, cît şi tranzitiv (**Il habite une maison** *de campagne*, **une villa, un palais** etc.). Judecînd după informaţiile din DA (s.v. *locui)*, folosirea lui *a locui* cu valoare tranzitivă este un fenomen cult şi de dată mai veche, pentru că apare chiar la unii traducători din secolul al XVII-lea. În mod cert, fenomenul acesta nu cunoaşte o frecvenţă mai mare decît începînd cu a doua jumătate a veacului al XIX-lea, deci atunci cînd şi influenţa franceză începe să se manifeste mai puternic asupra limbii române.

Iată numai cîteva citate din scriitori la care putem descoperi cu uşurinţă şi alte influenţe franţuzeşti: *El* **locuieşte un** *măreţ* **palat** *de vară* (V. ALECSANDRI); **Decorul** *acesta suprem* **l-am locuit** *cîteva luni...* (V. EFTIMIU); *N-am să-l mai conduc pe sub arini, la vila* **pe care o locuia** *prin 1908* (IDEM); *Mă arăt mirat că poate* **locui un oraş** *ca Chicago, atît de zgomotos şi dur* (EUGEN BARBU) etc. Deşi construirea lui *a locui* cu un complement direct este nerecomandabilă (pentru că, în limba română, e mai firesc să spunem **locuieşte** *într-o casă* decît *o casă* ori *un apartament)*, n-ar fi, totuşi, exclus ca acest „franţuzism gramatical să cîştige teren. Alte exemple de calcuri gramaticale am discutat în *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 1968, p. 171–176.

4. Ţinînd seama de ce poate copia sau imita o limbă dată, precum şi de compartimentele ei care se îmbogăţesc prin procedeul discutat aici, trebuie să admitem că mai există încă două tipuri de calc, pe care le considerăm mixte sau combinate. Primul dintre acestea este cel pe care l-am numit, cîndva, c a l c l e x i c o-f r a z e o l o g i c (vezi *lucr. cit.* p. 185—188). În cazul

acestui calc este copiată prin traducere literală atît structura unei întregi unități frazeologice, cît și a unuia dintre elementele ei componente, care poate fi un cuvînt derivat sau compus. Astfel frc. *faire antichambre* a fost redat în română prin **a face anticameră,** ceea ce constituie un calc frazeologic. Paralel cu calcul frazeologic, a avut loc și unul pur lexical, prin care a fost împrumutată structura sau forma internă a lui *antichambre*, redat, în românește, prin *anticameră*. După cum vedem, calcul lexico-frazeologic duce nu numai la apariția unor noi unități frazeologice în limba receptoare sau influențată, ci și la crearea unor noi unități lexicale în chiar procesul calchierii frazeologice.

Cel puțin la început, cuvîntul nou apărut există numai ca parte integrantă a uneia ori a mai multor unități frazeologice, cum dovedește, printre altele, derivatul **mormîntal,** a cărui structură coincide perfect cu a frc. *tombal* (< *tombe* „mormînt" + suf. *-al*) și *sépulcral* (< lat. *sepulcralis*, un derivat de la *sepulcrum* „mormînt"). În sprijinul ideii că *mormîntal* nu este un simplu derivat românesc de la *mormînt* + suf. *-al* (cum se arată în mai toate dicționarele noastre), ci un calc autentic, pot fi aduse cel puțin trei argumente peremptorii. Mai întîi el nu apare decît în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deci în plină perioadă de manifestare a influenței franceze. În al doilea rînd, acest adjectiv nu se folosește decît în unele sintagme stabile pe care le regăsim și în limba franceză. Cf. *piatră mormîntală* (căreia îi corespunde frc. *pierre tombale*), *inscripție mormîntală* (în franceză *inscription tombale*, dar și *sépulcrale*), apoi *tăcere (sau liniște) mormîntală* (după frc. *silence sépulcral*) ș.a.m.d. Ceea ce ni se mai pare semnificativ este și faptul că atestările din dicționare (vezi mai ales DLR, s.v. *mormîntal*) provin din operele unor scriitori care au fost indiscutabil influențați de limba franceză: Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri, C. Negruzzi, Al. Macedonski și alții.

Admițînd că rom. *mormîntal* calchiază două adjective franțuzești, sinonime și cu o structură similară (*tombal* și *sépulcral*), admitem implicit și ideea că există un c a l c m u l t i p l u, asupra căruia vom reveni în capitolul consacrat frazeologiei.

5. Înainte de a trece la discutarea *calcului lexical* propriu-zis, vom spune cîteva cuvinte și despre ceea ce ar trebui să numim c a l c l e x i c o-g r a m a t i c a l. Pentru a înțelege acest al doilea tip de calc mixt sau combinat, e bine să pornim de la un exemplu care nu poate fi încadrat în nici unul dintre cele patru tipuri discutate anterior. E vorba de folosirea numeralului **unsprezece** articulat (deci cu valoare substantivală) și cu sensul pe care îl are și frc. *onze*, definit astfel în ROBERT (s.v.): „Équipe de onze joueurs, au football". În continuare se dă și un citat (*Les joueurs selectionnés pour* **le onze** *de France*), care ne amintește de referirile făcute adeseori în presa noastră sportivă la **unsprezecele** românesc, adică la „echipa de fotbal" a țării noastre. Folosirea lui *unsprezece* ca substantiv (deci trecerea lui într-o altă clasă morfologică), precum și îmbogățirea acestui cuvînt cu un nou sens (cel de „echipă de fotbal") echivalează cu un dublu calc: g r a m a t i c a l și s e m a n t i c. Dacă admitem că prin conversiune sau schimbarea categoriei lexico-gramaticale se ajunge la omonimie, nu la polisemie (deci se creează noi cuvinte, nu noi sensuri, cum cred unii cercetători), atunci denumirea de *calc lexico-gramatical* apare și mai justificată.

Tot sub influența limbii franceze am început, încă din prima jumătate a secolului trecut, să folosim unele gerunzii cu valoare adjectivală și (mult mai rar) chiar substantivală. Pentru majoritatea adjectivelor gerunziale românești, folosite în secolul trecut, există corespondente franțuzești care sînt tot adjective de origine verbală,

pentru că provin din participiul prezent. Asemenea celor românești, acestea se acordă în gen și în număr cu substantivul determinat. Iată numai cîteva dintre adjectivele la care ne referim și care (în ambele limbi) provin din aceeași rădăcină latinească mai îndepărtată:

crescînd — *crescîndă* (după frc. *croissant* — *croissante)*;
dormind — *dormindă* (după frc. *dormant* — *dormante)*;
murind — *murindă* (după frc. *mourant* — *mourante)*;
născînd — *născîndă* (după frc. *naissant* — *naissante)*;
suferind — *suferindă* (după frc. *souffrant* — *souffrante*) etc.

Prin faza intermediară de adjectiv, ultimul gerunziu a ajuns să se întrebuințeze și ca substantiv (cf. „*suferinzii* din spitale"). Direct ca substantive, au fost calchiate numai **intrînd** și **ieșind** (cărora, în franceză, le corespund *rentrant* și *saillant)*. Mai pe larg, vezi discuția din SMFC, vol. IV, p. 268—274.

RAPORTUL DINTRE CALC, TRADUCERE ȘI ÎMPRUMUTUL LEXICAL

1. Deși, în aparență, acest raport este destul de simplu și de clar, în realitate el e mult mai complicat decît se crede, ceea ce dovedește, printre altele, că însuși contactul dintre limbi îmbracă aspecte multiple, complexe și variate, dintre care cîteva nu au fost încă pe deplin lămurite. Astfel, chiar pentru specialiști e greu de precizat dacă actuala folosire a lui **realiza** (cu sensul de „a-și da bine seama, a reuși să înțeleagă") e rezultatul unui împrumut lexical sau al unui împrumut de sens (numit și *calc semantic)*. Precum se știe, acesta din urmă duce, de obicei, la p o l i s e m i e, însă limitele dintre această categorie semasiologică și o m o n i m i e nu pot fi întotdeauna stabilite cu ușurință. Dacă admitem că *realiza* (cu sensul de mai sus) este exclusiv un produs al influenței engleze (< *to realize)* și că el constituie un omonim al mai vechiului *realiza* (< frc. *réaliser)*, atunci avem toate motivele să vorbim, în cazul acestui „anglicism", de un simplu împrumut lexical. Ceea ce complică, însă, lucrurile e faptul că și frc. *réaliser* se folosește cu sensul în discuție încă de la sfîrșitul secolului trecut (mai precis din 1895; vezi ROBERT, p. 1617, col. 2; LEXIS, p. 1499, col. 1 etc.). Deși influența engleză ni se pare (în cazul de față) mai sigură și mai puternică, nimic nu ne îndreptățește să excludem chiar cu desăvîrșire o eventuală contribuție a limbii franceze la apariția noului sens pe care îl are rom. *realiza*.

Vorbind despre „noul sens" al acestui verb (și nu despre două omonime: *realiza*[1] și *realiza*[2]*)*, nu facem altceva decît să ținem seama de dicționarele românești mai recente, care îl înregistrează și îl consideră astfel (vezi DLR, DEX și DCR, s.v. *realiza)*. Într-o lucrare lexicografică străină, care acceptă destul de ușor omonimia (e vorba de LEXIS), sînt înregistrate însă două verbe omonime: *réaliser*[1] și *réaliser*[2] (cu sensul explicabil prin limba engleză). Spre deosebire de LEXIS, în ROBERT și în alte dicționare franțuzești nu există decît un singur verb *réaliser*, printre ale cărui sensuri figurează și cel definit: „se rendre compte avec précision, exactitude; se faire une idée nette de". După cum vedem, în cazul de față și în altele similare, problema poate avea două soluții, în funcție de concepția pe care o avem despre *omonimie* și *polisemie*. Cele spuse despre *realiza* sînt, măcar în parte, valabile și pentru *pionier*, de pildă, pe care noi l-am împrumutat o dată din franceză și, eventual, din germană (cu binecunoscutele

lui sensuri), iar a doua oară din rusă *(< pioner)*, ceea ce explică sensul mai nou de „membru al organizației progresiste a tineretului, care înglobează elevi între 9 și 14 ani". Sensurile mai vechi ale acestui cuvînt (și în primul rînd acela de „militar dintr-o unitate de geniu") există și în rusă, deci prin intermediul lor putea avea loc transferul noului sens în limba română. În timp ce noi îl considerăm, însă, pe *pionier* un singur cuvînt polisemantic, unele dicționare ale limbii ruse înregistrează două sau chiar trei cuvinte omonime *(pioner)*, dintre care unul cu sensul specific epocii socialiste.

2. În imensa majoritate a cazurilor, împrumutul lexical este cît se poate de clar, întrucît limba receptoare preia dintr-o altă limbă, în același timp, atît complexul sonor cu valoare de unitate lexicală, cît și sensul (sau sensurile) cuvîntului respectiv. Iată de ce am fost surprinși citind într-un articol de cultivare a limbii că **debușa** ar fi „o calchiere" a frc. *déboucher*. În realitate, e vorba aici de un împrumut lexical evident și nu putem discuta decît în legătură cu utilitatea sau inutilitatea lui. În orice caz, verbele franțuzești din prima grupă, trecute în românește la conjugarea I tradițională, sînt de ordinul sutelor (cf. *agasa, amuza, aranja, bomba, cantona, capota, caza, difuza*, și multe altele, care figurează pe listele din DI, p. 7—59).

3. Pentru ca raportul pe care încercăm să-l lămurim să fie cît mai clar cu putință, recurgem la un exemplu prin care vom ilustra atît împrumutul, cît și calcul și traducerea propriu-zisă. E vorba de frc. *collaborer*, care a avut, în limba română, trei reflexe diferite și anume: **colabora, conlucra** și **a lucra împreună**

Faptul că toate acestea ar putea proveni și din lat. *collaborare* (deci că ne-am afla în fața unei etimologii multiple) nu schimbă cîtuși de puțin concluziile pe care vrem să le stabilim. Și într-un caz și în celălalt, *colabora* este exclusiv un împrumut lexical, *conlucra* reprezintă un calc lexical de structură, dar și un anumit gen de traducere, iar perifraza *a lucra împreună* constituie o simplă traducere a aceluiași termen franțuzesc (eventual și latinesc). În cazul lui *conlucra* vorbim nu numai de traducere, ci și de calc, întrucît prefixul *co(l)*- a fost redat, în românește, prin *con-* (ambele provin din lat. *cum-* „împreună"), iar partea a doua a etimonului franțuzesc sau latinesc (adică așa-zisul „radical") a fost tradus prin *lucra*, corespondentul lat. *laborare* „ a lucra" , „a munci (cu brațele sau cu mintea)".

Tot trei reflexe diferite a mai avut, în limba română, frc. *futurologie*, care a fost împrumutat (și se citește așa cum se scrie în frațuzește), apoi calchiat parțial sub forma **viitorologie** (lat. *futurus* = rom. *viitor)* și, în sfîrșit, redat prin unitatea sintagmatică **știința viitorului,** care constituie o simplă traducere.

Numele acestei științe datează încă din 1943 și el este o creație a lui Ossip K. Flechtheim. Ulterior, creatorul acestui termen a scris chiar o carte intitulată: *History and Futurology*, Meissenheim, 1965. Teoretic vorbind, în limba română cuvîntul a putut fi împrumutat și calchiat atît după frc. *futurologie*, cît și după engl. *futurology* sau chiar germ. *Futurologie* (presupunînd că specialiștii noștri au luat cunoștință pe mai multe căi de apariția noii științe). Este (ori ar putea fi și aici) un anumit gen de etimologie multiplă nu prea greu de dovedit.

4. Revenind la problema care ne interesează, subliniem că orice calc de structură (fie el lexical sau frazeologic) este, în același timp, și o traducere sui-generis, însă **nu orice traducere reprezintă un calc.** După opinia noastră,

calcul autentic presupune o identitate sau cvasiidentitate de structură între model și copie. Aceasta înseamnă că, dacă modelul imitat este un cuvînt compus sau derivat, ceea ce rezultă prin calchiere trebuie să fie tot un compus sau derivat, nu o îmbinare de cuvinte (liberă sau stabilă). Redarea, în românește, a germ. **Jahreszeit** „timp al anului" prin **anotimp** este, desigur, nu numai o traducere, ci și un calc lexical de structură, deși topica elementelor constituente ale compusului apare inversată în limba noastră (germ. *Jahres* e genitivul lui *Jahr* = „an", iar *Zeit* = „timp"). Fie el și imperfect, din cauza topicii modificate, calcul *anotimp* trebuie opus traducerii autentice și exclusive *(timp al anului)* așa cum aceasta apărea, măcar sporadic, în secolul trecut:

Haydn, la vîrsta de 68 de ani, puse capăt sutimilor sale de compozițiuni muzicale prin oratoriul numit **Cele patru timpuri ale anului — Die Jahreszeiten...** (Al. Odobescu, *Opere*, București, ESPLA, 1955, p. 176).

Tot un dublu reflex a avut, în limba română, și compusul rusesc *belogvardéeț*, care a fost redat atît prin **albgardist** (calc de structură și traducere), cît și prin unitatea frazeologică **gardist alb,** care, în concepția noastră, reprezintă exclusiv o traducere.

Continuînd cu exemplificările și referindu-ne atît la calcurile lexicale, cît și la cele frazeologice, vom spune că nici redarea în românește a rus. *stengazeta* prin **gazetă de perete** nu reprezintă un calc, pentru că ceea ce a rezultat este, în mod evident, o îmbinare lexicală stabilă, nu un compus cu o structură identică sau similară.

5. Într-un număr relativ mic de cazuri, cuvintele compuse străine au fost împrumutate și traduse, însă nu și calchiate, deoarece structura mai analitică a limbii noastre nu permitea calchierea și deci formarea (din material lingvistic românesc) a unor compuse care să reproducă structura modelelor străine. Un compus ca* *platpicior* este de neimaginat în limba română. De aceea am împrumutat compusul german *Plattfuß*, dar l-am și tradus prin sintagma *picior plat* (cu o topică firească a adjectivului românesc). Citām alte exemple de compuse împrumutate și, totodată, traduse, însă nu înainte de a preciza că punctul de plecare este, de obicei, un etimon multiplu, cum dovedesc primele atestări (pentru care vezi DA, DLR și mai ales URSU, s.v.).

Pentru a simplifica discuția, nu indicăm decît un singur etimon, întrucît celelalte pot fi găsite în izvoarele mai sus citate:

lat. *agricultura* etc. > rom. *agricultură* și *lucrarea pămîntului;*
lat. *carnivorus* etc. > rom. *carnivor* și *mîncător de carne;*
lat. *circumstantia* etc. > rom. *circumstanță* și *stare împrejur;*
lat. *extraordinarius* etc. > rom. *extraordinar* și *afară din rînd;*
frc. *extra-utérin* > rom. *extrauterin* și *afară din mitră;*
lat. *gastritis* etc. > rom. *gastrită* și *inflamația stomahului;*
lat. *haemorrhagia* etc. > rom. *hemoragie* și *curgere de sînge;*
frc. *parachute* > rom. *parașută* și *feritoare de cădere;*
frc. *somnambule* > rom. *somnambul* și *umblător în somn;*
ngr. *topografia* etc. > rom. *topografie* și *scrisoarea locului* etc.

Faptul că unele dintre aceste traduceri sînt foarte aproximative şi greoaie (cum dovedeşte chiar ultimul exemplu) e un motiv în plus să nu le considerăm calcuri, adică aşa cum sînt ele privite în majoritatea lucrărilor de specialitate.

TIPURI FUNDAMENTALE DE CALC LEXICAL

Dintre toate felurile de calc, cel mai important (datorită, în primul rînd, frecvenţei lui) este, neîndoielnic, c a l c u l l e x i c a l, numit astfel pentru că el duce la îmbogăţirea vocabularului atît cu noi *unităţi lexicale* (sau cuvinte), cît şi cu noi *sensuri lexicale*, care se adaugă celor preexistente. În funcţie de ce se imită şi de elementele nou apărute în vocabularul limbii influenţate, există două tipuri fundamentale de calc lexical. Primul, fiind un împrumut de structură sau formă internă şi ducînd la apariţia de noi cuvinte, va fi numit c a l c l e x i c a l d e s t r u c t u r ă. Pentru cel de al doilea (care, în fond, este un împrumut de sens lexical), vom folosi termenul c a l c s e m a n t i c (aproape unanim acceptat în lingvistică). Faptul că cele două tipuri de calc lexical (structural şi semantic) sînt atît de diferite între ele nu ne îndreptăţeşte să le separăm în mod radical ori să folosim alţi termeni, care ni se par incomparabil mai puţin adecvaţi decît cei acceptaţi şi întrebuinţaţi aici.

Întrucît spaţiul nu ne permite să rezolvăm chiar chestiuni de *terminologie*, vom reveni, altă dată, asupra acestei probleme, pe care nu o considerăm lipsită de importanţă.

A. CALCUL LEXICAL DE STRUCTURĂ

Mai mult decît oriunde, se va vedea aici dubla natură a calcului lingvistic îndeosebi ca procedeu de îmbogăţire a vocabularului şi a frazeologiei. Acest procedeu trebuie considerat, în acelaşi timp, e x t e r n (pentru că modelul de la care se porneşte este străin), dar şi i n t e r n (deoarece se construieşte un nou cuvînt sau o nouă unitate frazeologică utilizîndu-se material „indigen", adică dinainte existent în limba receptoare). La momentul potrivit se va vedea mai pe larg că atît calcul lexical, cît şi cel frazeologic pot fi, adeseori, p a r ţ i a l e, întrucît, în procesul calchierii, o parte a cuvîntului sau a unităţii frazeologice poate fi „tradusă", în timp ce altă parte e pur şi simplu împrumutată. Cf. frc. **maintenir** (devenit, în româneşte, **men***ţine*) sau expresia *la voie* **lactée,** asimilată de noi sub forma *calea* **lactee** (mult mai frecventă decît *calea laptelui*). Şi în astfel de cazuri dubla natură a procedeului discutat rămîne evidentă şi ea nu a scăpat neobservată:

„Se ştie... că procedeul calcului lingvistic participă şi la categoria împrumuturilor şi la aceea a formării cuvintelor" (afirmă I. F i s c h e r, în SCL, V (1954), nr. 3–4, p. 193). În mod analog se exprimă şi I. R i z e s c u la p. 5 a lucrării pe care o cităm în bibliografie: „În realitate, *calcul* reprezintă atît un mijloc extern de îmbogăţire, cît şi unul intern şi de aceea socotim că el necesită o tratare aparte". În GLR_1 (p. 40–41), calcul este tratat extrem de sumar şi, parţial, confuz la un loc cu *împrumuturile* propriu-zise, ceea ce poate crea unele nedumeriri în mintea cititorilor. Chiar I. Rizescu trage concluzia că „printre mijloacele externe de îmbogăţire a vocabularului

în *Gramatica Academiei* se studiază și calcul" (p. 5), însă autorii au vrut, probabil, să sugereze că și calcurile, indiferent de natura lor, sînt tot niște împrumuturi (de sens ori de structură). Faptul că orice calc reprezintă un anumit gen de împrumut (mai mult sau mai puțin mascat) este un lucru general admis, însă la fel de clar trebuie să fie și dublul statut al acestui procedeu de îmbogățire a limbii, în general, și a vocabularului în special.

Din tot ce s-a spus pînă aici despre calcul lexical (singurul care ne va interesa în continuare), s-a putut observa că prin acest procedeu cu totul special se creează, mai întîi, *cuvinte noi cu o structură analizabilă*. În măsura în care se evită complexe sonore străine greu de asimilat și de adaptat, calcul prezintă, indiscutabil, un avantaj în raport cu împrumutul lexical propriu-zis. Dacă vom compara, spre exemplu, compusele românești *anotimp* și *război-fulger* cu modelele germane pe care le calchiază, vom înțelege cît de greu ne-ar fi fost să împrumutăm, în limba noastră, pe *Jahreszeit* și pe *Blitzkrieg* (ultimul format din *Blitz* „fulger, trăsnet" + *Krieg* „război").

Un fel de „corp străin" ar fi fost simțit și frc. *écriture*, care, în domeniul literaturii, înseamnă „manieră personală de a scrie sau de a realiza actul scrierii" (cf. LEXIS și ROBERT, s.v. *écriture)*. Deoarece nu există în limba română măcar un cuvînt care să conțină rădăcina verbului franțuzesc *écrire*, am evitat încă o dată împrumutul lexical și am preferat să-l „românizăm" pe *écriture* creînd derivatul *scriitură* cu o structură analoagă (frc. *écrire* îi corespunde rom. a *scrie* și amîndouă provin din același etimon: lat. *scribere)*.

Cînd e vorba de cuvinte internaționale (formate, cel mai adesea, din rădăcini grecești și latinești), împrumutul lexical trebuie, totuși, preferat calcului de structură, fiindcă acesta poate să împiedice unificarea lexicului pe scară internațională. Citām un singur exemplu pentru a se vedea cum, în domeniul vocabularului, calcul lingvistic diferențiază limbile, în timp ce împrumutul lexical le apropie, chiar atunci cînd ele au structuri mai mult sau mai puțin diferite.

Compusul de origine grecească *orthographia* a fost atît calchiat, cît și împrumutat, ceea ce explică rom. *ortografie* alături de *binescriință* (rarisim și învechit), apoi germ. *Orthographie* și *Rechtschreibung*, rus. *orfográfiia* și *pravopisánie* etc. În românește, *ortografie* s-a impus definitiv și fără dificultăți, printre altele fiindcă avea o formă „internațională" (ca și alte neologisme care conțin elementul de compunere *orto-)*. În lumina precizărilor făcute, înțelegem mai ușor de ce nu puteau să rămînă în limba noastră *departe-vorbitor* sau *de-sine-mișcător* (cum propuneau unii cărturari să spunem în loc de *telefon* și *automobil)*. Chiar și într-o limbă ca germana (care calchiază cu atîta ușurință cuvintele compuse), *Telephon*, spre exemplu, este net preferat, astăzi, mai vechiului *Fernsprecher*.

Înainte de a trece la clasificarea și discutarea unei bune părți din materialul pe care l-am adunat, mai facem o singură precizare valabilă pentru toate formațiile românești rezultate prin calc de structură. E vorba de faptul că, indiferent dacă acestea sînt derivate sau compuse, ele preiau întotdeauna nu numai structura, ci și sensul modelelor copiate. Din acest punct de vedere, calcurile structurale merg împreună cu împrumuturile propriu-zise, al căror sens (cel puțin la început) coincide și el perfect cu al etimoanelor din care provin. Atragem însă atenția că, atunci cînd cuvîntul străin este polisemantic, atît prin calc, cît și prin împrumut propriu-zis poate fi preluată

numai o parte din conținutul lui semantic. Astfel, rom. *scriitură* se folosește numai cu sensul amintit mai înainte, pe cînd frc. *écriture*, pe care îl calchiază, are o sferă semantică mult mai cuprinzătoare (pentru celelalte sensuri, vezi LEXIS și ROBERT, s.v.). În astfel de cazuri, coincidența semantică rămîne, desigur, perfectă, însă ea se referă numai la sensul preluat. Cînd toate sensurile cuvîntului străin sînt preluate în procesul calchierii, sfera semantică a cuvîntului românesc și a modelului imitat se pot suprapune în totalitatea lor.

CALCURI DUPĂ CUVINTE COMPUSE

O primă clasificare a formațiilor rezultate prin calc este în compuse și derivate. Începem discuția cu cele dintîi, care pot reproduce în întregime ori numai parțial structura modelelor străine. Cînd sînt traduse toate elementele constituente ale unui compus străin, calcul este total sau integral. Astfel, după modelul germ. *Vergißmeinnicht* am format în românește compusul **nu-mă-uita,** care denumește o plantă erbacee specifică pădurilor de munte (cunoscută în știință sub numele de „miozotis"). Tot după un model german l-am format și pe **oală-minune** (pentru care vezi DCR, p. 340), inversînd, ca în multe alte cazuri, ordinea elementelor constituente ale compusului german (în cazul de față *Wundertopf*, format din *Wunder* „minune" + *Topf* „oală"). Faptul că după modelul unui compus străin am format în limba română tot un termen compus este suficient pentru a putea vorbi despre calc lexical, fie el și imperfect. De altfel, cînd structura limbii receptoare sau influențate diferă prea mult de a limbii care influențează, nerespectarea „topicii" este un lucru cît se poate de firesc. Dacă se traduc toate elementele componente ale unui model străin, respectîndu-se, totodată, și ordinea acestora, calcul este, în același timp, total sau integral și perfect. Reținem cîteva exemple din această cea mai importantă și mai interesantă categorie: **autoservire** (< *auto-* + *servire*, după rus. *samoobslujivanie*, iar acesta după engl. american *self-service*); **cal-putere** (după engl. *horse-power;* în franceză se spune: *cheval-vapeur*); **ceas-brățară** (după frc. *montre-bracelet*); **cîine-lup** (după frc. *chien-loup*); **dreptunghi** (după frc. *rectangle;* cf. lat. *rectus* „drept" și *angulus* „unghi"); **hîrtie-monedă** (după frc. *papier-monnaie*); **locțiitor** (după frc. *lieutenant;* cf. și ital. *luogotenente*); **nou-născut** (după frc. *nouveau-né*); **radioascultător** (după rus. *radioslușatel'*; germ. *Radiohörer*) și multe altele, care pot fi găsite în dicționare sau în bibliografia citată.

Și mai numeroase decît cele totale sînt calcurile parțiale, numite astfel pentru că o parte a compusului e calchiată, iar alta este împrumutată. Notăm și din această categorie cîteva exemple, mai întîi cu primul element împrumutat și al doilea tradus: **decret-lege** (după frc. *décret*-**loi**); **maltrata** (după frc. *mal***traiter**); **menține** (după frc. *main***tenir**; cf. *main* „mînă" și *tenir* „a ține")[1]; **triunghi** (după frc. *tri***angle**) ș.a.m.d. Situația inversă (deci cu primul element al modelului străin calchiat și al doilea împrumutat) poate fi ilustrată prin următoarele fapte: **locotenent** (după ital. **luogo***tenente;* cf. ital. *luogo „loc"*); **patruped** (după frc. **quadru***pède;* cf. lat. *quattuor* „patru"); **scurtcircuit** (după fr. **court-***circuit*); **semifinală** (după frc. **demi-***finale*) etc.

[1] La originea lui mai îndepărtată (< lat. pop.* *manutenire*), cuvîntul a avut un sens concret, însemnînd „a ține cu mîna" (vezi ROBERT, s.v. *maintenir*).

Cîteva compuse formate prin abreviere trebuie amintite și în cadrul acestui paragraf, deși au mai fost semnalate cînd am discutat c o m p u n e r e a ca procedeu de îmbogățire a vocabularului. Unul dintre acestea e **O.Z.N.,** care imită structura engl. *U.F.O.* (= *Unidentified Flying Objects*), adică „obiecte zburătoare neidentificate". Prin calc parțial și după modelul compusului englezesc *ufology* (format din *U.F.O.* + *-logy*) am creat și noi pe **ozenologie,** după ce, mai întîi (sau paralel), am împrumutat cuvîntul american amintit, ceea ce explică prezența lui *ufologie* în DN_3 (p. 1118, col. 1). Din acest dicționar rezultă că *ufologie* este creat în limba română de la inițialele englezești *U.F.O.* + *-logie*, însă o asemenea indicație etimologică nu corespunde cu realitatea. În engleza americană există sigur *ufology* și chiar *ufologist* „ozenolog" (vezi WEBSTER, p. 85 a, col. 1) și de la cel dintîi trebuie să pornim pentru a explica atît împrumutul lexical *ufologie*, cît și calcul parțial *ozenologie*.

CALCURI DUPĂ CUVINTE DERIVATE

1. Mult mai numeroase decît c o m p u s e l e calchiate sînt, în mod evident, d e r i v a t e l e românești (cu *prefixe*, cu *sufixe* și *parasintetice*) apărute prin același procedeu al calcului lexical de structură. Dacă în procesul calchierii este tradusă numai o parte a modelului străin (adică rădăcina, tema lexicală sau un afix derivativ), calcul este și în cazul de față tot p a r ț i a l. Astfel, după frc. *délaisser*, am format în românește pe **delăsa,** traducînd numai verbul *laisser* prin corespondentul lui românesc, care este *lăsa*. Un calc parțial este, desigur, și **concetățean,** în cazul căruia am pornit de la frc. *concitoyen* și am tradus numai derivatul *citoyen* prin *cetățean*, lăsînd intact prefixul *con-*. Spre deosebire de acestea, transpunerea, în limba română, a rus. *sodoklad* prin **coraport** și chiar **coreferat** constituie un calc de structură t o t a l, întrucît am redat prefixul *so-* prin rom. *co-*, iar pe *doklad* l-am tradus prin cele două sinonime: *raport* și *referat*.

Posibilitatea formării lui *coreferat* prin analogie cu sinonimul *coraport* (cum se admite în FCLR, vol. II, p. 70) nu trebuie nici ea exclusă, însă atestările de care dispunem, deocamdată, nu indică în mod clar anterioritatea în limbă a lui *coraport*.

2. Un alt exemplu de calchiere atît a prefixului, cît și a temei la care el este adăugat ni-l oferă verbul **a prelucra,** o creație cultă necunoscută înainte de secolul al XIX-lea. În cazul de față, modelul străin care e imitat nu poate fi decît germ. *verarbeiten* (cum se admite și în DLR, s.v. *prelucra*). Primul dicționar român care a admis calcul după germană a fost DLRM, însă aici se pornește în mod greșit de la **vor***arbeiten*, în loc de **ver***arbeiten*.

3. Înainte de a semnala noi fapte și de a le clasifica, atragem încă o dată atenția că, în multe lucrări de specialitate, se folosește termenul s e m i c a l c pentru denumirea calcurilor de structură parțiale. De ce acest termen ni se pare nepotrivit am arătat în SCL, XVIII (1967), nr. 5, p. 517. Faptele care urmează și pe care le vom grupa în trei categorii diferite arată și ele că termenul s e m i c a l c este inadecvat, din cauză că aproape niciodată nu se calchiază exact jumătate dintr-un cuvînt compus sau derivat. În ordinea indicată la început, urmează prezentarea materialului, însă fără a mai arăta, de fiecare dată, dacă ne aflăm în fața unui calc parțial sau total.

a) Derivate cu prefixe:

Cele mai multe dintre ele sînt calcuri după modele franţuzeşti: **compărea** (din *con-* + *părea*, după frc. *comparaître*); **decurge** (din *de-* + *curge*, după frc. *découler*); **demers** (din *de-* + *mers*, după frc. *démarche*); **dezbate** (din *des-* + *bate*, după frc. *débattre*); **întretăia** (din *între-* + *tăia*, după frc. **entrecouper**); **prejudecată** (din *pre-* + *judecată*, după frc. *préjugé*); **prestabili** (din *pre-* + *stabili*, după frc. *préétablir*); **preşcolar** (din *pre-* + *şcolar*, după frc. *préscolaire*); **subînchiria** (din *sub-* + *închiria*, după frc. *sous-louer*); **supraveghea** (din *supra-* + *veghea*, după frc. *surveiller*) etc. Uneori, pot fi invocate două modele străine pentru explicarea aceluiaşi derivat românesc. Astfel, **subdezvoltat,** spre exemplu, poate fi raportat atît la frc. *sous-développé*, cît şi la engl. *underdeveloped* (folosit mai ales în sintagma *underdeveloped countries* „ţări subdezvoltate").

b) Derivate cu sufixe

Şi aici predomină modelele franţuzeşti, dar nu lipsesc nici cele germane, latineşti sau ruseşti. Ordinea în care prezentăm faptele este tot cea alfabetică: **codism** „ideologie oportunistă care preconizează situarea partidului în *coada* maselor şi neagă rolul conducător al acestuia" (din *coadă* + suf. *-ism*, după rus. *hvostizm*; cf. rus. *hvost* „coadă"); **decembrist** „nume dat revoluţionarilor ruşi de origine nobiliară, care au organizat, la Petersburg, răscoala armată din decembrie 1825 împotriva absolutismului ţarist" (din *decembrie* + suf. *-ist*, după rus. *dekabrist*; cf. DEX, p. 234, col. 1); **distrugător** (modelat după frc. *destructeur* şi lat. *destructor*); **frăţietate** şi **întîietate** (care imită derivatele franţuzeşti *fraternité* şi *primauté*); **învăţăcel** (din *învăţat* + suf. dim. *-el*, după germ. *Lehrling* „ucenic, discipol, învăţăcel"; cf. DA, s.v.); **periaj** (din *peria* + suf. *-aj*, după frc. *brossage*); **simţămînt** (din *a simţi* + suf. *-(ă)mînt*, după frc. *sentiment*; cf. şi ital. *sentimento*); **stingător** (din *stinge* + suf. *-(ă)tor*, după frc. *extincteur*; cf. lat. *extinctor*); **ziarism** (o creaţie argheziană din *ziar* + suf. *-ism*, după frc. *journalisme*) şi multe altele, care, uneori, nici măcar nu sînt înregistrate în dicţionarele noastre mai vechi ori mai noi. (În această situaţie se află chiar *ziarism*, pentru care vezi Tudor Arghezi, *Pagini din trecut*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1956, p. 89.)

c) Derivate parasintetice

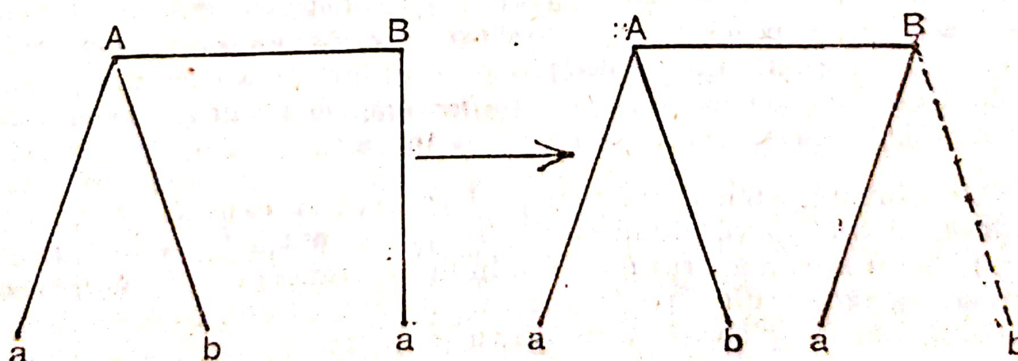
Şi acestea sînt relativ numeroase, lucru explicabil prin aceea că româna este o limbă de tip derivativ, în care derivarea cu prefixe şi mai ales cu sufixe este un procedeu cît se poate de firesc. Dintre derivatele care conţin ambele feluri de afixe şi care se explică prin calc reţinem următoarele fapte: **apartinic** care traduce rus. *bespartiinîi* „fără de partid"); **consimţămînt** (o românizare, cu păstrarea, prefixului a frc. *consentement*); **deznodămînt** (care traduce perfect frc. *dénouement*); **îngrăşămînt** (din *îngrăşa* + suf. *-(ă)mînt*, după frc. *engraissement*); **înlănţui** (o formaţie parasintetică de origine cultă, care corespunde frc. *enchaîner*; cf. frc. *chaîne* „lanţ"); **întrerupător** (a cărui structură imită pe aceea a frc. *interrupteur*); **învăţămînt** (din *învăţa* + suf. *-(ă)mînt*, după frc. *enseignement*) şi altele, care pot fi găsite în dicţionare.

Înainte de a trece la discutarea celuilalt tip fundamental de calc lexical, notăm că există și derivate de la compuse, care se explică tot prin imitarea unui model străin. Astfel, **dreptunghiular** este format după frc. *rectangulaire*, care, la rîndul lui, e o creație a limbii franceze de la compusul *rectangle* + sufixul dezvoltat *-ulaire*. Un caz asemănător este cel reprezentat de adjectivul **triunghiular**, pentru care modelul există atît în franceză *(triangulaire)*, cît și în latină *(triangularis)*. În ceea ce privește formele **patrangular** și **patrunghiular** (calcuri după frc. *quadrangulaire* și lat. *quadrangularis* „care are patru laturi"; vezi DLR, s.v.), acestea au fost definitiv eliminate din terminologia matematică modernă, pentru că erau prea greoaie și, în esență, nici nu exprimau altceva decît sinonimele: *pătrat*, *patrulater* și *dreptunghiular*.

B. CALCUL SEMANTIC

1. Unii lingviști, vorbind despre calcuri, nu includ printre ele și pe cele semantice, ci le consideră simple „împrumuturi parțiale". În felul acesta procedează, spre exemplu, Louis Deroy, în *L'emprunt linguistique* (p. 216, nota 2). Lingviștii români sînt unanimi în acceptarea calcului semantic, însă unii cercetători îl opun calcului lexical, iar alții îl consideră un tip sau o variantă a acestuia. În ceea ce ne privește considerăm că, din moment ce aparțin cuvintelor, împrumuturile de sens pot fi incluse în categoria mai largă a calcului lexical.

2. Ca împrumut de sens, *calcul semantic* trebuie deosebit cu grijă de împrumutul lexical propriu-zis. Acesta constă în adoptarea, dintr-o limbă străină, a unui termen format dintr-un complex fonetic reunit cu un conținut semantic (de exemplu: rom. *șef* < fr. *chef*). Spre deosebire de împrumutul lexical, calcul semantic constă în atribuirea unui sens nou unui cuvînt existent deja într-o limbă, după modelul corespondentului său străin, care este întotdeauna cel puțin bisemantic. Pentru a fi posibilă copierea unui sens nou după un model străin, este absolut necesar ca cele două cuvinte care se suprapun în conștiința vorbitorului bilingv să coincidă parțial din punct de vedere semantic. Pe bună dreptate se admite că termenul influențat și cel după care se calchiază trebuie să aibă măcar un sens comun. Prin intermediul acestuia se efectuează transferul sensului (sau sensurilor), pe care modelul le are în plus față de cuvîntul care imită. Cea mai simplă situație din cadrul calcului semantic ar putea fi reprezentată grafic în felul următor:

Prin majuscule am notat cele două cuvinte care au un sens comun *(a)* și care aparțin la două limbi diferite: cea care influențează *(A)* și cea care este influențată *(B)*, numită încă și limbă „receptoare". După cum se vede, inițial, $A = B - b$, iar după efectuarea transferului semantic, constînd în îmbo-

gătirea termenului *B* cu sensul *b*, ecuaţia devine *A* = *B*. Ilustrăm cele spuse mai sus prin două exemple adeseori citate. Rom. **lume** a însemnat, la început, exclusiv „lumină" (asemenea etimonului său: lat. *lumen, -inis*). Cu sensul lui primordial, cuvîntul se mai foloseşte şi astăzi, regional, în expresii ca *lumea ochilor* sau *a ieşi la lume* (adică la lumină). Înţelesul de „univers", „cosmos" se datoreşte v.sl. *světŭ* „lumière" şi „monde". Tot aşa, **limbă** (< lat. *lingua, -am*), s-a îmbogăţit cu sensul de „neam", „popor" sub influenţa v. sl. *jenzyk* „langue" şi „peuple". De data aceasta, sensul primitiv s-a menţinut în limbă, iar cel calchiat a dispărut.

3. Mult mai numeroase sînt calcurile semantice din limba română contemporană după cuvinte franţuzeşti, nemţeşti şi ruseşti. Ele ar putea fi grupate în două mari categorii, după vechimea în limbă a cuvîntului care şi-a îmbogăţit conţinutul semantic în felul arătat mai sus.

CALCURI SEMANTICE LA CUVINTELE VECHI

O primă categorie este constituită din cuvinte vechi îmbogăţite cu sensuri neologice. Astfel, cuvîntul **foaie** ajunsese să se folosească prin secolul al XIX-lea cu sensul de „ziar", „revistă", după modelul germ. *Blatt*, dar şi al frc. *feuille*. Precum vedem, este aici un exemplu de calc semantic multiplu, ca şi în cazul lui **cerc** (moştenit din lat. *circus*), care, în epoca modernă, şi-a îmbogăţit considerabil conţinutul semantic sub influenţa frc. *cercle*, a germ. *Zirkel* şi chiar a rus. *krujók*. Alte cuvinte vechi, care şi-au îmbogăţit conţinutul semantic sub influenţa termenilor francezi corespunzători sînt: **cap, car, pătură** (după frc. *couche*; cf. sintagma *les couches sociales*); **perete** (cu sensul neologic de „parte care înconjură o cavitate a corpului", calchiat după frc. *paroi*, cu aceeaşi origine ca şi rom. *perete*); **nebun** (cu sensul modern de „piesă la jocul de şah", copiat după frc. *fou*); **rădăcină** (cu sensurile pe care le are în lingvistică, matematică etc.; Cf. *rădăcină a unui cuvînt*, după frc. *racine d'un mot*, *rădăcină pătrată*, după frc. *racine carrée*, *rădăcină a unei ecuaţii*, după frc. *racine d'une écuation* etc.).

O foarte interesantă situaţie are şi cuvîntul **ceai**, pe care, încă din secolul al XVIII-lea, l-am împrumutat din rusă, însă numai ca denumire a binecunoscutei băuturi. Sensul mai nou (de „reuniune între prieteni în cursul după-amiezii, la care se serveşte ceai sau diferite gustări şi se dansează") este calchiat după frc. *thé*, mult întrebuinţat în această accepţie. Se poate spune că înseşi expresiile *a da un ceai* şi *a invita pe cineva la un ceai* nu reprezintă altceva decît traducerea literală a expresiilor franţuzeşti corespunzătoare, care sînt *donner un thé* şi *inviter quelqu'un à un thé*. Compară şi expresia *ceai dansant*, care este redarea, în limba română, a frc. *thé dansant*.

În continuare, vom arăta mai pe larg cum se explică sensul neologic de „tablou pictat" al vechiului cuvînt românesc **pînză** (cu etimologie necunoscută). Acest sens a apărut mai întîi în limba franceză, unde *toile* înseamnă atît „ţesătură făcută din fire de bumbac, in, cînepă etc.", cît şi „bucată de pînză deasă, care este fixată pe un cadru şi pe care se pictează". Prin extensiune, *toile* a ajuns să însemne chiar „pictură realizată pe o astfel de pînză", ceea ce este acelaşi lucru cu „tablou pictat". Întrucît *pînză* şi *toile* aveau în comun sensul de „ţesătură", termenul românesc s-a putut îmbogăţi cu o nouă semnificaţie sub influenţa corespondentului său din limba franceză. Că noul sens este împrumutat ne-o dovedeşte faptul că el nu e cunoscut limbii

populare și nici nu apare pînă în secolul al XIX-lea, cînd știm că influența franceză a început să se manifeste direct și mai puternic asupra limbii române. Sensul în discuție trebuie considerat corect nu numai pentru că este acceptat de către plasticieni, ci și pentru că apare la foarte mulți scriitori, dintre care unii de indiscutabil prestigiu. Atestările care urmează provin aproape exclusiv din DLR (s.v. *pînză*):

> O *pînză* a lui Rafael s-a plătit mai zilele trecute aproape două milioane (ION GHICA); La aceștia se poate vedea portretul doamnei și apoi o jună orientală, două *pînze* cari parcă n-ar avea absolută nevoie de explicații (I.L. CARAGIALE); Voiesc, iubite pictor, o *pînză* cum n-a fost (AL. MACEDONSKI); [Poeziile] par a fi făcute mai curînd după *pînzele* unor pictori decît după natură (C.D. GHEREA); Pîlpîiala ei însuflețea straniu vechile *pînze* de pe pereți (M.I. CARAGIALE); O notă specială, dureroasă și revoluționară strigă în *pînzele* lui (GALA GALACTION); E o veche revărsare de lumină din peisagiile marilor maeștri olandezi — așa cum au rămas fixate pe *pînzele* muzeelor (M. SADOVEANU). Eminescu însuși spune: „Ca pe-o marmură de Paros sau o *pînză* de Corregio".

Dintre cuvintele vechi merită să mai cităm aici derivatul **lucrător,** care și-a îmbogățit sensibil conținutul semantic sub influența rus. *rabotnik*. În trecut, *lucrător* denumea în special pe „cel care se ocupa cu producerea bunurilor materiale" și era aproximativ sinonim cu *muncitor manual*. Odată cu manifestarea influenței ruse moderne asupra limbii române, derivatul *lucrător* a ajuns să însemne (cînd e însoțit de anumite determinări) fie „activist politic", fie „cercetător științific", fie „muncitor (în general) în domeniul artei, al învățămîntului, al economiei etc.". Toate aceste sensuri se reduc, în fond, la unul mai general („persoană care muncește într-un anumit domeniu de activitate intelectuală") și sînt copiate după cuvîntul rusesc amintit, cum am dovedit mai pe larg în „Romanoslavica", XII (seria filologie), 1965, p. 316—317.

CALCURI SEMANTICE LA CUVINTELE NEOLOGICE

După cum a arătat în special acad. Iorgu Iordan, multe neologisme românești de origine latino-romanică și germanică s-au îmbogățit cu noi sensuri sub influența termenilor rusești corespunzători. La faptele discutate de autor în lucrarea pe care o citām în bibliografie și în altele adăugăm mai întîi verbul **demonstra** și substantivul **demonstrație,** împrumutate din latină și din franceză. Sensul mai nou de „a manifesta, a participa la o demonstrație" este necunoscut lat. *demonstrare* și frc. *démontrer*. Tot necunoscut este celor două limbi și sensul cu care rom. *demonstrație* se folosește de aproape patru decenii și care e cel de „manifestație de masă cu caracter politico-social". Fiind mai noi și specifice unui anumit domeniu de activitate, sensurile amintite sînt neîndoielnic calchiate după rus. *demonstrirovat'* și *demonstrațiia* (cum am arătat cu alt prilej și cum rezultă, de altfel, și din MDE_2, s.v.).

Un alt exemplu de calc semantic ni-l oferă cuvîntul **trust** (engl., frc. *trust*), folosit înainte de 23 August 1944 numai cu sensul pe care îl are în economia capitalistă. La acest sens vechi și binecunoscut, dicționarele noastre recente adaugă pe cel de „grupare de întreprinderi, a căror proprietate o deține statul și care sînt organizate pentru producerea în comun a bunurilor

unei ramuri de producţie". Întrucît e specific economiei socialiste, noul sens nu se poate explica decît ca un calc după rus. *trest*.

Înainte de a încheia discuţia privitoare la acest tip de calc, menţionăm că există şi influenţe semantice care constau nu în adăugarea unui sens nou, ci în simpla consolidare a unuia mai vechi. Deşi foarte rar, derivatul românesc **cunoştinţă** apare încă în limba veche cu sensul concret de „persoană cunoscută" (vezi DA, s.v.). În aceeaşi accepţie se întrebuinţează frecvent şi frc. *connaissance*, de multe ori în îmbinări sintactice pe care le regăsim şi în româna contemporană (cf. *vieille connaissance, c'est une vieille connaissance* etc.). Dacă astăzi sensul amintit al lui *cunoştinţă* este incomparabil mai frecvent decît în limba veche, cauza trebuie căutată în influenţa indiscutabilă a frc. *connaissance*.

Alte exemple, pe care spaţiul nu ne permite să le discutăm, arată pînă la evidenţă că „împrumutul de sens" sau *calcul semantic* constituie una dintre cele mai importante surse ale p o l i s e m i e i. Dacă avem în vedere şi celelalte tipuri de calc (discutate aici destul de amănunţit), sîntem îndreptăţiţi să vedem în acest fenomen lingvistic unul dintre aspectele cele mai frecvente, mai subtile şi deci mai interesante ale contactului dintre două sau mai multe limbi. Cunoscutul lingvist şi mai ales stilistician elveţian Charles Bally avea, de bună seamă, dreptate atunci cînd afirma:

> On ne comprend pas encore l'extension et l'importance de cette forme de l'imitation, qu'on surprend dans les replis les plus cachés de la langue... *Le calque* est appelé à donner une nouvelle impulsion aux études lexicologiques; dans 50 ans on ne concevra plus de dictionnaire étymologique qui ne tiendra pas compte: **1)** de la filiation sémantique des sens; **2)** de l'étude systématique des mots introduits par traduction (vezi C h a r l e s B a l l y, *Traité de stylistique française*, ediţia a III-a, Heidelberg-Paris, 1951, vol. I, p. 51).

CALCUL LINGVISTIC
ŞI CULTIVAREA LIMBII LITERARE

CÎTEVA PRECIZĂRI NECESARE

1. S-a arătat adeseori (şi aceasta este realitatea) că acţiunea de cultivare a limbii literare nu se poate reduce la o simplă semnalare, explicare şi corectare a erorilor care se întîlnesc îndeosebi în aspectul scris al limbii noastre actuale. Ceea ce trebuie să ne mai intereseze, printre altele, în cadrul acestei fundamentale acţiuni culturale este, desigur, şi îmbogăţirea limbii cu noi unităţi lexicale şi frazeologice, menite nu numai să denumească realităţi necunoscute anterior, ci chiar să contribuie la realizarea unei exprimări mai precise şi mai nuanţate. Ca procedeu de îmbogăţire a limbii, c a l c u l joacă — precum am văzut — un rol mult mai important decît se admite îndeobşte, însă acest rol nu este suficient cunoscut şi recunoscut, deoarece specialiştii înşişi (adică lingviştii şi lexicografii) ştiu încă destul de puţin despre fenomenul care ne preocupă aici.

2. Cît de mult a contribuit calcul lingvistic la îmbogăţirea vocabularului românesc (mai ales în lunga epocă de m o d e r n i z a r e şi de r e l a t i n i z a r e a limbii noastre) se vede şi din faptul că, uneori, au fost calchiate

serii întregi de cuvinte care au un radical comun ori conțin același element afixal. Astfel, aproape toate verbele care fac parte din familia lui **a ține** (moștenit din lat. *tenere*) sînt, de fapt, neologisme explicabile prin calc după modele franțuzești și, eventual, latinești sau italienești. Le cităm în ordine alfabetică, dîndu-le, totodată, și explicațiile etimologice de rigoare:

abține (din frc. *s'abs***tenir**, cu *-tenir* tradus prin *ține*);
aparține (din frc. *appar***tenir**; cf. și ital. *appartenere*);
conține (din frc. *con***tenir**; cf. și lat. *continere*, ital. *contenere*);
deține (din frc. *dé***tenir**; cf. și ital. *detenere*);
întreține (din *între-* + *ține*, după frc. *entretenir*);
menține (din frc. *main***tenir**, calchiat și el tot parțial);
obține (din frc. *ob***tenir**; cf. și lat. *obtinere*);
reține (din frc. *re***tenir**; cf. și lat. *retinere*);
susține (din frc. *sou***tenir**; cf. și lat. *sustinere*).

Asemenea lui **întreține** (singurul calc total din lista de mai sus), au mai fost formate după modele franțuzești și alte verbe, în a căror structură intră prefixul *între-*. Deși cîteva dintre ele au fost semnalate mai înainte, le amintim și aici pentru a obține o nouă grupă de derivate neologice realizate prin calc. E vorba de: **întreciocni** (după frc. *entrechoquer*), **întredeschide** (după frc. *entr'ouvrir*), **întremînca** (după frc. *s'entremanger*), **întreprinde** (după frc. *entreprendre*), **întretăia** (după frc. *entrecouper*), **întrețese** (după frc. *entretisser*), **întreține** (după frc. *entretenir*), **întrevedea** (după frc. *entrevoir*) și **întrezări** (despre care am spus că a rezultat tot prin calchierea lui *entrevoir*).

3. O altă remarcă pe care o vom face este că multe *compuse* și *derivate* (considerate creații interne ale limbii române) sînt, în realitate, imitații după modele străine, care nu pot fi, întotdeauna, prea ușor identificate. Astfel, chiar despre banalul **floarea-soarelui** (citat în mai toate manualele școlare ca exemplu de compus format în limba noastră) se poate spune, fără nici o rezervă, că imită structura termenului latinesc *helianthus*, format din două elemente de origine grecească: *helios* „soare" + *anthos* „floare". Această convingere se întemeiază pe existența, în alte limbi, a unor compuse cu o structură similară și tot calchiată (cf. germ. *Sonnenblume*, oland. *zonnenbloem*, engl. *sunflower* etc.), precum și pe faptul că planta a fost, la noi, importată în ultimul sfert al veacului al XIX-lea (vezi DER, vol. II, p. 416, col. 1). Tot atunci este atestată, pentru prima oară, și denumirea acestei plante, fapt cît se poate de firesc, avînd în vedere că, în țara noastră, *floarea-soarelui* nu a crescut niciodată și nu crește nici în prezent în stare sălbatică. Din motivele arătate aici (și mai pe larg în SCL, nr. 5 din 1973, p. 565—568), trebuie definitiv abandonată părerea că ne aflăm în fața unei formații românești independente, care ar avea ca punct de plecare o veche metaforă populară. Nu încape nici măcar cea mai mică îndoială că, inițial, *floarea-soarelui* a fost o creație cultă sau savantă și că numai după aceea numele plantei a devenit atît de popular.

Faptul că există și unele denumiri tipic populare (de pildă: *soarea-soarelui*, *sora-soarelui*, *ochiul-soarelui* etc.) nu infirmă cele spuse mai sus, întrucît toate acestea și altele sînt apariții ulterioare în raport cu forma savantă și literară: **floarea-soarelui.**

4. Cu totul evident (deși nimeni nu l-a observat!) ni se pare calcul și în cazul substantivului **nesfîrșit** [1] sau mai bine zis al locuțiunii adverbiale **la nesfîrșit.** În DLR și în celelalte dicționare cuvîntul este privit ca „negativ al lui *sfîrșit*", dar toate citatele care se dau conțin exclusiv locuțiunea adverbială și (mai rar) adjectivală amintită, căreia în franceză îi corespunde *à l'infini* (cf. și ital. *all' infinito*). Interesant de remarcat este că primul dintre cele 7 citate care se dau, în ordine cronologică, în DLR (s.v. *nesfîrșit*[1]) este din opera lui Vasile Conta, așadar a unui cărturar trăitor în a doua jumătate a secolului trecut și bine familiarizat cu limba franceză:

> Această gradație este susceptibilă a se întinde *la nesfîrșit*, adică pînă la adevărul absolut.

Trebuind să redea, în românește, frc. *á l'infini*, matematicienii și filozofii, în primul rînd, au spus *la nesfîrșit*, dar și *la infinit*, ceea ce explică folosirea paralelă a acestor două locuțiuni sinonime chiar în limba română contemporană. În cele ce urmează, calcul lingvistic va fi privit și deci tratat ca una dintre sursele mai puțin cunoscute ale sinonimiei lexicale, în general, și ale celei neologice, în special.

DUBLETE SINONIMICE REALIZATE PRIN CALC ȘI ÎMPRUMUT

La momentul potrivit, am arătat că același cuvînt străin a fost, adeseori, atît împrumutat, cît și calchiat sau „tradus" dacă avea o formă internă clară, adică o structură analizabilă. Încă din limba veche, s-a ajuns, în felul acesta, la dublete sinonimice de felul lui **blagoslovi** și **binecuvînta** (ambele explicabile prin slavonul *blagosloviti*, format din *blago* „bine" + *sloviti* „a cuvînta") sau **blagoveștenie** și **bunavestire** (care au și ele o sursă comună în slavonul *blagověštenije*).

Mult mai numeroși sînt termenii latino-romanici, care au fost o dată împrumutați și altă dată calchiați, ceea ce a dus tot la crearea unor interesante dublete lexicale sinonimice. Astfel, frc. *indépendance* îi corespund în românește două sinonime: **independență** și **neatîrnare** (ultimul mai vechi decît cel dintîi). Derivatul *neatîrnare* a fost creat de unii cărturari români încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea (vezi atestările din DLR, s.v.). Cei care evitau cu tot dinadinsul împrumutul lexical au recunoscut că radicalul frc. *indépendance* este *dépendre* (din lat. *dependere*) „a depinde, a atîrna de" și l-au tradus, formînd astfel un derivat nou exclusiv din material românesc. În același timp cu **neatîrnare,** a apărut adjectivul **neatîrnat** (< *ne-* + *atîrnat*, după frc. *indépendant*). Este important de menționat că și **propășire** precedă, în timp, sinonimul *progres* (Să nu uităm că, încă din 1844, a început să apară, la Iași, revista „Propășirea", editată de M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, I. Ghica și P. Balș). Lat. *progressus*, care înseamnă „pășire înainte", este participiul trecut substantivat al verbului *progredi* „a păși înainte, a înainta". El a fost parțial calchiat prin *pro***pășire** și la fel s-a procedat cu verbul latinesc din care provine și căruia îi corespunde în românește **propăși.** O bună parte din materialul de care dispunem arată că, în istoria culturii noastre, a fost o perioadă cînd calcul era, în mod evident, preferat împrumutului lexical, întrucît prin el se putea evita neologizarea excesivă și nedorită de

către unii cărturari a vocabularului românesc. Numai așa se explică faptul că înaintea lui **predomina,** spre exemplu, s-a folosit la noi verbul **predomni,** care apare la o serie de scriitori, publiciști și oameni politici de mare prestigiu (George Barițiu, M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, Al. Odobescu, B.P. Hasdeu, Titu Maiorescu și alții). Dîndu-și seama că tema frc. *prédominer* provine din lat. *dominari* (un derivat de la *dominus*, care a evoluat în românește la *domn*), cărturarii din secolul trecut au tradus pe *-dominer* prin *-domni*, lăsînd intact numai prefixul *pre-*. În felul acesta s-a ajuns la *predomni*, devenit ulterior sinonim cu *predomina* (rezultat prin împrumut din același *prédominer*). În cazul de față, „coliziunea" sinonimică s-a soldat pînă la urmă cu eliminarea lui *predomni*, dar, în alte cazuri, a ieșit învingătoare forma explicabilă prin calc. Astfel, în raport cu **prezident** (care duce o existență precară), sinonimul **președinte** (format după modelul frc. *président*) este definitiv fixat în limba actuală. Nu același lucru se poate spune însă despre derivatul **prezidențial** (înregistrat în DEX fără mențiunea „rar" sau „învechit", deși e clar că toți vorbitorii preferă pe *prezidențial* din frc. *présidentiel*). Precum vedem, de data aceasta a ieșit victorios neologismul împrumutat și aceeași este situația în cazul lui **prezida** împrumutat din frc. *présider* (care a mai fost și calchiat sub forma **președea,** complet și de mult căzută în desuetudine). Cazul contrar poate fi ilustrat printr-un derivat din aceeași familie etimologică. Acesta e substantivul **ședință,** a cărui structură sau „formă internă" este imitată după frc. *séance*. După ce a circulat în limbajul avocaților și al magistraților care au studiat la Paris (vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 401), franțuzismul *seansă* a dispărut fără urmă, cedînd locul formei românizate *ședință*. Nu lipsesc nici cazurile cînd cele două forme s-au specializat din punct de vedere semantic (de exemplu **rectangular-dreptunghiular** și **locotenent-locțiitor),** ceea ce înseamnă pentru limbă un și mai mare cîștig.[1] În continuare, citām noi exemple de dublete, care sînt, în același timp, sinonimice și e t i m o l o g i c e, numite astfel pentru că se explică printr-un etimon comun. Din cauza insuficienței atestărilor, în cîteva cazuri nu putem ști exact dacă s-a produs mai întîi calcul sau împrumutul și nici dacă etimonul străin e numai francez (cum admitem, în general) sau și latin ori italian. Ca de obicei, înșirăm faptele ținînd seama de ordinea alfabetică a primului element din cuplu, întotdeauna explicabil prin împrumut:

{ **angular** (din frc. *angulaire;* cf. lat. *angularis);*
{ **unghiular** (după frc. *angulaire;* cf. lat. *angularis* < *angulus* „unghi");

{ **cadrilater** (din frc. *quadrilatère;* cf. lat. *quadrilaterus);*
{ **patrulater** (după frc. *quadrilatère;* cf. lat. *quattuor* „patru");

{ **coabita** (din frc. *cohabiter;* cf. lat. *cohabitare);*
{ **conlocui** (după frc. *cohabiter;* cf. lat. *habito, -āre* „a locui");

{ **consacra** (din frc. *consacrer* < lat. *consecrare);*
{ **consfinți** (după frc. *consacrer;* cf. adj. lat. *sacer, sacra, sacrum* „sfînt");

{ **decimal** (din frc. *décimal* < *décime* + suf. *-al);*
{ **zecimal** (după frc. *decimal;* cf. lat. *decem* „zece");

[1] În cazul primei perechi citate, specializarea constă în aceea că nu putem spune decît *coordonate rectangulare* (nu și „dreptunghiulare").

extinctor (din frc. *extincteur;* cf. lat. *extinctor)*;
stingător (după frc. *extincteur;* cf. lat. *exstinguere* „a stinge");

imediat (din frc. *immédiat;* cf. lat. *immediatus)*;
nemijlocit (după frc. *immédiat;* cf. lat. *medius* „de mijloc");

omniscient (din frc. *omniscient;* cf. lat. *omnisciens, -ntis)*;
atotștiutor (după frc. *omniscient;* cf. lat. *omnis* „tot" și *scio, -ire* „a ști");

parloar (din frc. *parloir* „loc, sală unde se poate vorbi cu vizitatorii");
vorbitor (după frc. *parloir,* derivat de la *parler* „a vorbi");

precursor (din frc. *précurseur;* cf. lat. *praecursor)*;
premergător (din frc. *précurseur*; cf. lat. *praecurro, -ere* „a alerga înainte");

sentiment (din frc. *sentiment;* cf. și ital. *sentimento)*;
simțămînt (după frc. *sentiment;* cf. lat. *sentire,* devenit rom. *a simți)*;

signal (din frc. *signal* < lat. *signale)*;
semnal (după frc. *signal;* cf. lat. *signum,* din care provine rom. *semn)*;

trianglu (din frc. *triangle;* cf. lat. *triangulum)*;
triunghi (după frc. *triangle;* cf. lat. *tres* „trei" și *angulus* „unghi");

velutat (din frc. *velouté,* mai vechi: *veluté)*;
catifelat (după frc. *velouté,* cu aceeași rădăcină ca și *velours* „catifea" etc.

Uneori, termenul străin a fost împrumutat cu un sens și calchiat cu altul. În această situație se află, spre exemplu, frc. *signature* (< lat. *signatura*), care are, în românește, două reflexe: **signatură** (pentru ale cărui sensuri vezi DEX, DN_3 etc., s.v.) și *semnătură*, care reprezintă un calc de structură parțial. Ultimul a devenit sinonim cu **iscălitură,** tot așa cum verbul **semna** (din frc. *signer*, refăcut după *semn*) s-a alăturat lui **iscăli** de origine slavă, pe care unii vorbitori îl simt nu numai învechit, ci și mai mult sau mai puțin popular.

În mod excepțional același derivat sau compus străin a fost de două ori calchiat (dar nu și împrumutat) ajungîndu-se astfel la un alt tip de dublete sinonimice, care sînt, firește, mult mai rare, însă (într-un fel oarecare) ele sînt și mai interesante. La exemplele deja citate, adică **întrevedea** și **întrezări** (după frc. *entrevoir*) sau **coraport** și **coreferat** (după rus. *sodoklad*) mai adăugăm pe **clarviziune** și **clarvedere,** care imită, în moduri diferite, structura aceluiași model străin, care este frc. *clairvoyance.*

O cercetare exhaustivă a dubletelor sinonimice explicabile numai prin calc, iar, mai frecvent, atît prin calc, cît și împrumut ar putea conduce la concluzia interesantă că limba română posedă foarte multe „cupluri" lexicale de felul celor discutate aici, care s-au diferențiat deja ori tind să se specializeze din punct de vedere semantic și stilistic. Este în aceasta o altă trăsătură de ordin lexical a limbii noastre, care o diferențiază mai mult sau mai puțin de celelalte idiomuri neolatine. Dacă, astăzi, spunem cu toții **avere mobilă** sau **imobilă,** a fost o vreme cînd se putea spune avere **mișcătoare** sau **nemișcătoare.** (Pentru o atestare, vezi G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1982, p. 294, col. 2). Tot așa, după ce am oscilat multă vreme între **resigna** și **resemna** (ambele explicabile prin frc. *resigner*), ne-am fixat definitiv la ultima formă, în locul căreia Gala Galaction prefera varianta neromânizată: „Eram bine pregătit ca să rabd și *să mă*

resignez mai ales în fața vulgarității și a obtuzității..." (vezi *Opere alese*, București, vol. I, 1956, p. 135). Și Ion Vinea folosea pe **velutat** acolo unde alții ar fi recurs, probabil, la sinonimul **catifelat:** „Aspră sau *velutată*, ...poezia lui Sadoveanu își găsește în ansamblul operei o uimitoare unitate..." (vezi vol. *Publicistică literară*, București, 1977, p. 298). Fără a fi o sursă fundamentală a sinonimiei (asemenea împrumutului lexical propriu-zis), calcul de structură prezintă, totuși, un interes special și din acest punct de vedere.

CALCUL LINGVISTIC ȘI EXPRIMAREA CORECTĂ

Chiar dacă am reduce cultivarea limbii la o simplă acțiune de corectare și de prevenire a greșelilor de exprimare (cf. Mioara Avram, în LL, nr. 4/1983, p. 498), calcul lingvistic încă ar fi interesant și important din cel puțin trei motive.

a) Mai întîi, știind că un cuvînt oarecare (derivat sau compus) are o anumită structură numai pentru că este calchiat după un model străin, atunci înțelegem foarte ușor de ce trebuie să-l scriem și să-l rostim așa cum ni se recomandă. În alți termeni, conștiința clară că ne aflăm în fața unui calc lingvistic ne ușurează înțelegerea și respectarea unei norme literare în vigoare. Exemplul cel mai concludent din acest punct de vedere pare să-l constituie grafia și pronunțarea **anticameră,** cu care foarte mulți vorbitori nu sînt de acord. Cei care consideră că ar fi mai normal să spunem *antecameră* au desigur, dreptate, însă numai din punct de vedere „logic" (cum se și exprimă, unii dintre ei), ceea ce nu este întotdeauna suficient. Și aceasta pentru că, atunci cînd fixăm o normă ortografică sau ortoepică, mai intervin și considerente sau criterii de alte naturi. Despre *anticameră* putem afirma cu siguranță că nu s-a format în limba română, independent de un model străin. Dacă lucrurile s-ar fi petrecut așa, ar fi rezultat, desigur, **ante***cameră*, care se potrivește cu sensul acestui neologism, definit prin: „cameră de așteptare situată înaintea unui birou sau cabinet, în care cineva urmează să fie primit în audiență sau pentru o consultație".

Spre deosebire de **ante-,** care e de proveniență latină și al cărui sens este „înainte", prefixul **anti-** are origine grecească și înseamnă „contra, împotriva" (cf. *antiatomic*, *antiinfecțios*, *antiștiințific* etc.). Întrucît *anticameră* nu înseamnă „împotriva camerei", ci „înaintea camerei", mulți vorbitori (mai ales cultivați) încalcă în mod conștient recomandarea care ni se face în DOOM (p. 27, col. 2) rostind și chiar scriind **antecameră.** Ceea ce se pierde, însă, din vedere e faptul că în franceză se spune **anti***chambre*, iar în italiană **anti***camera* (cf. și germ. **anti***chambrieren* „a face anticameră"). În cele două limbi romanice amintite, prefixele *ante-* și *anti-* s-au confundat și în alte cazuri, datorită marii lor asemănări fonetice și mai ales faptului că *e* neaccentuat se închide, adeseori, devenind *i*.

Ceea ce a mai favorizat înlocuirea lui *ante-* prin *anti-* a fost, probabil, și superioritatea numerică a derivatelor cu ultimul prefix. Numai așa (ori și în felul acesta) se explică faptul că italienii spun *anticamera*, *antidatare*, *antimeridiano* sau *antidiluviano* „înainte de potop", iar francezii *antichambre* și *antidater* (în loc de **antéchambre* și **antédater*).

Pe *anticameră* noi l-am împrumutat din italiană ori (mult mai sigur) l-am luat din franceză şi l-am calchiat, aşa cum am admis, numai pe jumătate, păstrînd prefixul *anti-* şi redîndu-l pe *chambre* prin corespondentul lui românesc, care e *cameră*. Paralel cu calcul ori chiar înaintea acestuia, a avut loc împrumutarea lui *antichambre*, lucru dovedit de existenţa, în limba noastră, a franţuzismului ieşit din uz **anti***şambră* (Pentru o atestare de la sfîrşitul secolului trecut, vezi „Gazeta Transilvaniei", nr. 189 din an. 1899, p. 1, col. 2). După cum am mai arătat (cînd am discutat calcul lexico-frazeologic), *anticameră* a apărut în limba română odată cu expresia *a face anticameră* (copiată după frc. *faire antichambre;* cf. şi ital. *fare anticamera*). Este aici un interesant exemplu de „greşeală împrumutată", fiindcă ea s-a produs, de fapt, în alte limbi şi a ajuns la noi după ce acolo s-a generalizat. Precum vedem, raţiuni de ordin etimologic şi o oarecare tradiţie în folosirea lui *anticameră* ne îndreptăţesc să acceptăm această formă în limba literară.

b) Mult mai frecvent, cunoaşterea calcului ne ajută efectiv să evităm unele greşeli de pronunţare şi de exprimare, în general. Astfel, un cuvînt ca **întreprindere** este deformat în patru feluri diferite, şi anume: **intre***prindere*, **inter***prindere*, **inte***prindere* şi chiar **înte***prindere*. Prima formă se explică mai ales prin faptul că, în textele tipărite, majuscula **Î** apare, de obicei, fără accentul circumflex, ceea ce face ca mulţi să citească *Intreprindere*, în loc de *Întreprindere*. Prin fenomenul disimulării totale (adică al dispariţiei consoanei *r*, care se repetă), unii rostesc şi *inteprindere* sau *înteprindere*, forme care se răspîndesc tot mai mult în ultima vreme. Asemenea rostiri sînt uşor de evitat dacă se ştie că *întreprindere* este infinitivul lung substantivat al verbului *a întreprinde* şi că acesta e calchiat după frc. *entreprendre* (compus din *entre* „între" + *prendre* „a prinde"). Şi mai mulţi sînt, probabil, cei care nu ştiu că **încrengătură** este format după modelul frc. *embranchement* (compus din pref. *en-* + *branche* „creangă" + suf. *-ment*, care a fost redat, în româneşte, prin *-tură*). Necunoscînd originea acestui derivat şi neînţelegîndu-i structura lui imitată, unii pronunţă şi chiar scriu ***încrîngătură***, ca şi cum cuvîntul ar avea vreo legătură cu *crîng!* Dăm un singur citat dintr-o amplă lucrare de istorie a artei româneşti:

„Într-o viziune de coşmar... imagini absurde ale unor fiinţe din regnuri şi *încrîngături* care se întrepătrund monstruos populează un spaţiu la fel de absurd..."

Nici cei care se exprimă pleonastic spunînd, de pildă, **mărinimie sufletească** nu ştiu că primul element al acestei sintagme este compus din *mare* + *inimă* + suf. *-ie* (după modelul lat. *magnanimitas;* cf. şi frc. *magnanimité*). Atrăgîndu-i-se atenţia elevului că rom. *inimă* provine din lat. *anima* (care intră în structura compusului *magnanimitas* şi care înseamnă chiar „suflet"), el va putea să înţeleagă în ce rezidă caracterul pleonastic al combinaţiei lexicale *mărinimie sufletească* sau al alteia, care este şi mai frecventă: **suflet mărinimos.** Precum vedem, pentru a corecta sau a preveni unele erori de exprimare, e necesar să recurgem la explicaţii etimologice mai detaliate, dar care nu depăşesc posibilităţile de înţelegere ale elevilor mai mari şi în special ale studenţilor filologi. Şi unii şi ceilalţi trebuie să înveţe numai înţelegînd, iar, pentru a-i face să înţeleagă şi să reţină, recurgerea la explicaţii de ordin etimologic este, de multe ori, indispensabilă.

c) Destul de numeroase sînt mai ales u n i t ă ţ i l e f r a z e o l o g i c e calchiate, pe care unii vorbitori le întrebuinţează greşit, însă nu aici e locul cel mai potrivit pentru a le discuta. Dacă cităm, totuşi, un singur exemplu,

o facem fiindcă vrem să subliniem încă o dată cît de important e, uneori, să cunoaştem originea unor cuvinte şi expresii neologice calchiate, adică, implicit, să ştim cît mai precis care e forma lor corectă şi ce înseamnă ele exact în limbile din care provin. Astfel, expresia **a avea o memorie de elefant,** pe care o auzim adesecori folosită de unii intelectuali, nu înseamnă „a fi înzestrat cu o remarcabilă ţinere de mine" (cum se admite aproape îndeobşte), ci „a fi ranchiunos, a nu uita un rău făcut de cineva", aşadar la fel ca şi expresia franţuzească pe care o traduce ad litteram şi care este *avoir une mémoire d'éléphant.* Alte exemple de combinaţii lexicale stabile care se explică prin calc şi care sînt greşit întrebuinţate din punctul de vedere al formei sau al sensului lor vor fi discutate în ultima parte a capitolului consacrat frazeologiei.

Precizări finale. Despre diversele calcuri, care exisită în limba română şi care se ridică cel puţin la impresionanta cifră de *3 000*, ar mai fi, desigur, foarte multe de spus. Unele dintre aceste calcuri nu au fost nici măcar observate de către lexicografii noştri ori de cei care s-au ocupat într-un fel sau altul cu cercetarea vocabularului românesc. Iată de ce, pentru viitorul nu prea îndepărtat, ne gîndim la un stadiu mult mai dezvoltat (dacă nu chiar exhaustiv), pe care să-l consacrăm calcurilor din româna veche şi mai ales din varianta literară a limbii noastre contemporane. Ştefan Munteanu are, într-o mare măsură, dreptate atunci cînd afirmă că „studiul sistematic al calcurilor în limba română literară rămîne încă o sarcină esenţială a lingvisticii noastre" (vezi ISTLRL, p. 267). O serie de observaţii critice s-ar putea face de asemenea în legătură cu *tipologia* calcurilor lingvistice ori cu *terminologia* folosită atît la noi, cît şi în lingvistica generală. Examenul critic, dar incomplet al părerilor care există în legătură cu calcul lingvistic poate fi găsit în lucrarea noastră: *Probleme de etimologie* (Bucureşti, 1968, p. 145—202). Cititorul doritor de a se informa şi mai pe larg în problema atît de complicată şi de controversată a calcului găseşte o bibliografie mult mai bogată decît cea indicată în continuare în studiul pe care l-am publicat în *CTRL (Romanian Vocabulary and Etymology)* îndeosebi pp. 234—237.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. DEROY, LOUIS, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 216—217 et passim.
2. HRISTEA, THEODOR, *Tipuri de calc lingvistic*, în SCL, XVIII (1967), nr. 5, p. 507—527.
3. HRISTEA, THEODOR, *Le calque de structure dans la langue roumaine*, în RRL, tom. XII (1967), nr. 4, p. 279—289.
4. HRISTEA, THEODOR, *Calcul internaţional*, în SCL, an. XXVI (1975), nr. 5, p. 499—505.
5. IORDAN, IORGU, *Limba română contemporană* (ediţia a II-a), Bucureşti, E.D.P., 1956, p. 106—112.
6. MUNTEANU, ŞTEFAN, *Calcuri şi traduceri* (în ISTLRL, p. 259—267).
7. PUŞCARIU, SEXTIL, *Limba română*, vol. I *(Privire generală)*, Bucureşti, 1940, p. 364—415.
8. RIZESCU, I., *Contribuţii la studiul calculului lingvistic*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958.
9. ŞTEFAN, I., *Calcul lingvistic*, în LR, an. XII (1963), nr. 4, p. 335—346.
10. URSU, N.A., *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, (p. 117—119 et passim).

V. ARHAISME ȘI REGIONALISME

de

THEODOR HRISTEA

CONSIDERAȚII INTRODUCTIVE

Importanța specială pe care o acordăm elementelor arhaice și regionale este justificată de faptul că acestea sînt, adeseori, prezente în literatura artistică sau beletristică, unde poeții și mai ales prozatorii le întrebuințează cu funcții stilistice bine definite, asupra cărora ne vom opri la momentele potrivite. Ceea ce mai trebuie, dintru început, subliniat este și faptul că atît arhaismele, cît și regionalismele se situează în afara *limbii literare*, așa cum aceasta este înțeleasă, de cîteva decenii, în lingvistica românească. Deși *arhaic* și *regional* se opun lui *literar* (în sens de c o r e c t sau „în conformitate cu un sistem de norme prestabilite"), atît elementele arhaice, cît și cele regionale intră ori pot intra în componența *limbii literaturii beletristice*, pe care, astăzi, nici un specialist român nu o mai identifică cu așa-numita *limbă literară*.

TIPURI DE ARHAISME

În sens foarte larg, înțelegem prin a r h a i s m e toate *cuvintele, expresiile, fonetismele, formele gramaticale* și *construcțiile sintactice* care au dispărut definitiv din limba comună ori au încetat de a mai fi uzuale. Din această cuprinzătoare definiție rezultă că arhaismele se întîlnesc în toate compartimentele limbii și că o primă clasificare a lor este în cele trei mari categorii: l e x i c a l e, f o n e t i c e și g r a m a t i c a l e (care pot fi m o r f o l o g i c e sau s i n t a c t i c e).

Un alt tip de arhaisme îl constituie cele pe care am putea să le numim f r a z e o l o g i c e. În ele includem locuțiunile, expresiile și celelalte îmbinări de cuvinte cu caracter constant, care au ieșit din uz și care ar merita să fie studiate împreună cu alte aspecte (insuficient cunoscute) ale frazeologiei românești vechi și contemporane.

Este de la sine înțeles că arhaitatea faptelor lingvistice poate fi mai evidentă sau mai puțin pronunțată, mergînd de la simpla învechire a acestora pînă la dispariția lor completă din limba scrisă și din vorbirea curentă. Unele cuvinte, fonetisme sau fapte gramaticale se conservă în graiurile teritoriale, unde sînt foarte vii ori duc o existență precară. În asemenea cazuri, vorbim de fapte lingvistice cu un dublu statut: de arhaisme și regionalisme. Astfel, *păcurar* „cioban" (< *lat. pecorarius*) și *arină* „nisip" (< lat. *arena*) au fost, cîndva, cuvinte general românești, dar astăzi nu se mai întrebuințează decît regional, îndeosebi prin Transilvania și Crișana.

Un număr relativ mic de cuvinte au dispărut din limbă ca unități lexicale de sine stătătoare, dar ele se păstrează în diverse locuțiuni și expresii, dintre care cîteva sînt foarte cunoscute: *a da ortul popii*, *a da sfară în țară*, *a da iama (prin)*, *a nu avea habar*, *a feșteli iacaua* și *a veni (cuiva) de hac*. Pentru majoritatea vorbitorilor actuali este clar numai sensul global al locuțiunii sau expresiei, însă nu și al arhaismelor lexicale care intră în componența lor: *ort*, *habar*, *hac*, *iama*, *iacá* și *sfară* (confundat în mod aproape sistematic cu mult mai cunoscutul *sfoară*).

În principiu, orice arhaism este susceptibil de a fi întrebuințat în stilul beletristic cu valoare evocatoare, dar, de multe ori, este destul de greu să facem o distincție netă între ceea ce este numai învechit și ceea ce e cu adevărat arhaic.

Pentru a ne da seama dacă un fapt de limbă este sau nu arhaic, trebuie să-l raportăm nu numai la stadiul actual al limbii române, ci și la epoca în care a fost scrisă o operă literară cu conținut istoric. Astfel, *negutător*, *bogasier*, *lipscan*, *anaforá* și altele care apar în „Ciocoii vechi și noi" nu deveniseră încă arhaisme pe la 1861, cînd Nicolae Filimon și-a scris interesantul și originalul său „romanț". Tot așa, *mădular* cu sensul de „membru al unei societăți sau asociații" este un arhaism numai din punctul de vedere al românei contemporane, nu și al limbii noastre din secolul trecut, cînd el era mult și firesc folosit chiar de către unii scriitori reputați (N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri și alții). În sfîrșit, imperfectul de tipul (ei) *cînta*, (ei) *lăuda* etc. nu trebuie considerat un arhaism (și mai ales un dezacord gramatical!), atunci cînd îl întîlnim în operele scriitorilor noștri din secolele anterioare. În mod normal, formele latinești de imperfect, pers. a III-a plural (*cantabant*, *laudabant* etc.) au devenit, în românește, (ei) *cîntá* și (ei) *lăudá*, confundîndu-se astfel cu continuatorii firești ai lui *cantabat* și *laudabat*, din care au rezultat (el) *cîntá* și (el) *lăudá*. Această omonimie de ordin morfologic a fost eliminată, în cele din urmă, prin crearea formelor analogice *cîntau*, *lăudau* etc., al căror **u** final nu se poate explica istoric sau etimologic. Deși nu sînt folosite cu o finalitate stilistică, faptele citate și altele (arhaice numai din punctul nostru de vedere) au și ele o anumită savoare, iar pentru cititorul de astăzi pot avea același răsunet artistic ca și arhaismele propriu-zise.

Dintre diversele arhaisme, mai numeroase sînt cele **fonetice**, prin care înțelegem forme vechi (dispărute din limbă ori păstrate încă regional) ale unor cuvinte de uz actual și general. Citām dintre acestea în ordine strict alfabetică: *derege* (=drege), *hitlean* (=viclean), *îmbla* (=umbla), *împle* (=umple), *lăcaș* (=locaș), *părău* (=pîrîu), *părete* (=perete), *priimi* (=primi), *rumpe* (=rupe), *samă* (=seamă) ș.a.m.d. Astfel de fonetisme fac parte din categoria mai cuprinzătoare a arhaismelor de formă, care se opun așa-ziselor arhaisme de sens ori semantice, asupra cărora vom reveni mai departe. Un arhaism de formă (în sensul mai larg al cuvîntului) este, de pildă, *fapt* — vechiul participiu trecut al verbului *a face*. Forma originară sau etimologică *fapt* (provenită din lat. *factus*) s-a transformat în *făcut* prin analogie cu participiile care îl aveau deja pe *-ut*: *tăcut*, *plăcut*, *priceput* etc. Un alt arhaism de formă este *a cure* (din lat. *currere*), modificat, ulterior, în *curge* sub influența analogică a lui *șterge* și mai ales a lui *merge*. În graiurile regionale și în poezia populară se mai întîlnește încă

forma veche, etimologică sau normală. Iată un singur exemplu la care s-ar putea adăuga și altele:

Cine n-are dor pe lume
Vie să ia de la mine,
Că la mine e dor mult
Cură gîrlă pe pămînt[1].

La Eminescu, același arhaism de formă apare în poezia „Melancolie", dictat fiind de necesitățile rimei:

Și cînd gîndesc la viața-mi, îmi pare că ea **cură**
Încet repovestită de o străină *gură*.

Tot în „Melancolie" se întîlnește un alt arhaism, de data aceasta gramatical, și anume mai mult ca perfectul perifrastic sau analitic, care se folosea foarte mult în limba română veche și care n-a dispărut încă definitiv din unele graiuri regionale:

Părea că printre nouri **s-a fost deschis** o poartă,
Prin care trece albă regina nopții moartă.

În categoria arhaismelor **morfologice** trebuie incluse, de asemenea, o serie de vechi plurale în **-e** (*inime, aripe, grădine, greșale, rădăcine* etc.) sau în **-uri** (multe dintre ele la substantive neologice: *palaturi, documenturi, diamanturi, complimenturi* și altele). În mod excepțional, pluralul arhaic cu desinența *-uri* se întîlnește chiar la unele substantive feminine, care aparțin fondului vechi al limbii (de pildă *mînuri* în loc de *mîini*) sau celui neologic (spre exemplu *ruinuri*, față de actualul *ruine*)[2]. Un alt arhaism morfologic este *văzum*, forma de perfect simplu, pers. a III-a plural a verbului *vedea*. Această formă, care nu cunoștea, în limba veche, marca pluralului *(-ră)* și care, ulterior, s-a transformat prin analogie în *văzurăm*, apare la Eminescu în rimă cu adverbul de mod *cum*:

M-a fermecat cu vro scînteie
Din clipa-n care ne **văzum**?
Deși nu e decît femeie,
E totuși altfel, «nu știu cum».

(De-or trece anii)

Fără a ne opri asupra lor mai pe larg, menționăm aici și cîteva exemple de arhaisme **sintactice**, adeseori întîlnite în special în operele literare din secolul trecut:

Trebuie să știți, feții mei, că eu sînt fecior vestitului **Strîmbă-Lemne**, care lua stejarul cît de gros, îl îndoia cu mînile și-l făcea obadă de roată.[3]

---

[1] Vezi Rădulescu Codin, *Literatură, tradiții și obiceiuri din Codrii Muscelului*, București, 1929, p. 124.
[2] O poezie a lui Vasile Cârlova (scrisă sub influența preromanticului francez Volney) este intitulată „*Ruinurile* Tîrgoviștii".
[3] Vezi Costache Negruzzi, *Păcatele tinereților și alte scrieri*, București, ESPLA, 1959, p. 177. Cf. și: „Tatăl meu era nepot viteazului **Sfarmă-Piatră** (ibidem, p. 178).

Construcţia aceasta sintactică, pe care unii specialişti o numesc d a t i v a d n o m i n a l, se întîlneşte, de asemenea, la Mihai Eminescu, în „Scrisoarea III":

Scris în cartea vieţii este şi de veacuri şi de stele
Eu să fiu a ta stăpînă, tu stăpîn **vieţii** mele.

Mai înainte, un alt dativ adnominal fusese folosit de Eminescu în „Epigonii", şi anume în versurile care se referă la Andrei Mureşanu, socotit de poet „preot *deşteptării* noastre, *semnelor* vremii profet". În GLR (vol. II, p. 124), este citat tot din Eminescu următorul exemplu de atribut substantival în dativ:

Se bate miezul nopţii în clopotul de-aramă,
Şi somnul, vameş **vieţii**, nu vrea să-mi ieie vamă.

Tot un arhaism sintactic este şi construcţia de tipul „Gazeta *de Transilvania*", cum i s-a spus primului ziar politic şi informativ al românilor de peste munţi între 1838 şi 1849 (cînd titlul lui s-a schimbat în „Gazeta *Transilvaniei*").

Cel mai mult ne interesează, desigur, arhaismele **lexicale**, care sînt foarte numeroase şi, din această cauză, relativ greu de clasificat. În limita posibilităţilor, e bine să facem deosebire între ceea ce este realmente arhaic şi ceea ce este, într-o măsură mai mică sau mai mare, pur şi simplu î n v e c h i t. Din acest punct de vedere, un cuvînt cum este, spre exemplu, *conac* nu poate fi pus pe acelaşi plan cu *cepchen*, *calpac*, *işlic*, *gugiuman*, *feregea* şi altele, care se întîlnesc la Al. Odobescu şi pentru al căror sens este adeseori nevoie să recurgem la dicţionare. Cine va urmări, de pildă, prezentarea darurilor de nuntă ale peţitorilor greci din nuvela „Doamna Chiajna" sau descrierea alaiului domnesc şi a întregului ceremonial de înscăunare a lui Mihnea-Vodă cel Rău va putea observa cu uşurinţă că eruditul scriitor foloseşte o întreagă terminologie culeasă din scrierile trecutului, ceea ce îngreuiază lectura aşa-ziselor „Scene istorice din cronicele româneşti".

Învechirea şi dispariţia unor cuvinte ca cele întîlnite la Odobescu constituie un fenomen foarte firesc, care se explică, cel mai adesea, prin dispariţia obiectelor şi a noţiunilor denumite de cuvintele respective. În ultima situaţie se află, de pildă, *pîrcălab*, *caimacam*, *capuchehaie*, *cneaz*, *voievod* sau numele unor ranguri boiereşti din epoca feudalităţii: *armaş*, *clucer*, *cupar*, *hatman*, *jitnicer*, *logofăt*, *medelnicer*, *paharnic*, *postelnic*, *serdar*, *sluger*, *spătar*, *stolnic* *vistiernic*, *vornic* şi altele, care fac parte din categoria mai largă a i s t o r i s m e l o r, adică a cuvintelor şi expresiilor care au dispărut din vocabular împreună cu noţiunile pe care le denumeau.

Alături de dispariţia obiectului (care atrage după sine dispariţia cuvîntului), o altă cauză a arhaizării cuvintelor este şi c o l i z i u n e a s i n o n i m i c ă, adică „ciocnirea" sau concurenţa a două unităţi lexicale care exprimă aceeaşi noţiune. Cînd nu există posibilitatea unei specializări semantice, unul dintre cele două sinonime dispare, cel mai adesea, fără nici o urmă. În mod obişnuit, cuvîntul nou (împrumut dintr-o altă limbă) are mai multe şanse de a supravieţui concurenţei sinonimice cu condiţia ca termenul vechi să nu aibă o familie lexicală bogată. În continuare dăm numai cîteva exemple de cuvinte vechi care au fost eliminate din limbă de sinonimele lor neologice (aproape întotdeauna de provenienţă latino-romanică): *chezaş* — *garant*, *cinovnic* — *funcţionar*, *polcovnic* — *colonel*, *vistavoi* — *ordonanţă*, *volnic* — *liber*,

zalhana — abator și multe altele. În toate cazurile citate, al doilea termen al perechii l-a scos din limbă pe cel dintîi. Pentru alte fapte, vezi paragraful **Modernizarea vocabularului prin neologisme** în volumul de față (p. 51—52).

ARHAISME SEMANTICE

O altă precizare care se impune este că arhaice pot fi considerate nu numai cuvintele, privite ca unități lexicale și gramaticale, ci și unele sensuri care au dispărut definitiv din uzul general, deși complexele sonore prin care acestea erau exprimate continuă să existe în limbă și să fie folosite cu alte înțelesuri. În astfel de cazuri vorbim despre arhaisme de sens sau semantice, care sînt mult mai numeroase decît ne-am putea închipui. Astfel, cuvîntul *săruta* însemna, în limba română veche, „a saluta" (asemenea lat. *saluto, -are* din care provine). În „Umbra lui Mircea. La Cozia". Grigore Alexandrescu folosește substantivul de origine infinitivală *sărutare* cu sensul etimologic sau primitiv, definitiv dispărut din limbă:

Sărutare, umbră veche! priimește-nchinăciune
De la fiii României care tu o ai cinstit.

Dintre cuvintele care s-au folosit, cîndva, cu sensuri necunoscute limbii române contemporane mai notăm aici: *a tăbărî*, care a însemnat, la început, „a-și instala tabăra", pe cînd astăzi are sensul de „a da năvală asupra cuiva, a se năpusti"; *mișel*, care a avut, inițial, sensul de „sărman, sărac, nenorocit" (ca și lat. *misellus* pe care îl continuă); *mîndru*, care a însemnat, în limba veche, „înțelept" și apoi a căpătat sensurile „fudul, trufaș, frumos, falnic" etc.; *nemernic*, care a fost, cîndva, sinonim cu „străin, pribeag, pripășit", iar astăzi înseamnă „ticălos, infam, mîrșav" etc. Cu vechiul sens, cuvîntul apare, spre exemplu, la Creangă în „Povestea porcului":

Mai stai și nu te bucura așa degrabă, că încă ești **nemernică** pe aceste locuri și tot n-ai scăpat de primejdii.

Tot aici ar mai putea fi menționat și *rost*, al cărui sens originar a fost cel de „gură", cum rezultă și din următorul vers al poetului George Coșbuc: „Ah ce frumoase vorbe din *rostul* lui răsar". Ceva din sensul primordial sau etimologic al lui *rost* (provenit din lat. *rostrum* „cioc, gură") se mai păstrează, astăzi, în derivatul *a rosti* și în expresiile *a spune pe de rost, a ști pe de rost, a învăța pe de rost* sau *a lua pe cineva la rost*, adică „a-l mustra, a-i cere socoteală".

Oricît de surprinzător ar părea, trebuie să spunem că însuși substantivul *cuvînt* a avut, în limba veche, printre alte sensuri, și pe cel de „motiv", cu care apare, de pildă, în celebra nuvelă „Alexandru Lăpușneanul" de Costache Negruzzi:

Boierii însă tremurau. Ei aveau două mari **cuvinte** a fi îngrijiți; știau că norodul îi urăște și pre domn că nu-i iubește.

Tot cu sensul de „motiv" apare *cuvînt* și la George Murnu, atunci cînd remarcabilul traducător al lui Homer mărturisește, undeva, ce l-a îndemnat

să tălmăcească, în limba noastră, capodoperele literaturii antice, „Iliada" și „Odiseea":

> Un alt **cuvînt**, nu mai puțin hotărîtor, care mă silea să îmbrățișez cu preferință ideea de a transpune în românește poemele homerice era prilejul binevenit ce aveam de a contribui astfel din răsputeri la îmbogățirea și lărgirea expresivității limbii românești.

O nouă atestare a lui *cuvînt* „motiv" ne este oferită de „Scrisoarea II" a lui M. Eminescu:

> Dacă tu știai problema astei vieți cu care lupt,
> Ai vedea că am **cuvinte** pana chiar să o fi rupt.

Tot la Eminescu (de data aceasta în „Scrisoarea III"), mai sînt folosite cu sensuri arhaice: *limbă* „popor", *moșie* „patrie", *a certa* „a pedepsi", *carte* „scrisoare" și altele, care pot fi ușor descoperite la o lectură foarte atentă. Uneori, poetul folosește, în aceeași frază, mai multe arhaisme (întotdeauna inteligibile), ca în aceste versuri atît de cunoscute:

> Mulți **durară, după vremuri,** peste Dunăre vrun pod,
> De-au trecut cu spaima lumii și mulțime de **norod.**

De remarcat că însăși locuțiunea adverbială *după vremuri* („de-a lungul timpului", în „cursul veacurilor") este mai mult ori mai puțin arhaică. La fel a fost ea simțită și de către poet, care o mai întrebuințează încă o dată (alături de alte arhaisme) în versurile imediat precedente celor pe care le-am citat.

> **După vremuri** mulți veniră, începînd cu acel **oaspe,**
> Ce **din vechi** se pomenește, cu Dariu a lui Istaspe.

De multe ori, arhaismele semantice se conservă regional sau în vorbirea populară, ca în cazul lui *carte*, folosit și astăzi cu sensurile: „scrisoare", „document", „dovadă" sau „ordin (scris) emis de o autoritate". Dintre numeroasele atestări cu ajutorul cărora am putea ilustra supraviețuirea acestor sensuri arhaice cităm, mai întîi, frumoasele versuri populare: „La mîndra-i cale departe, / Nu pot merge făr' de *carte*". Cf. și:

> Măi bădiță de departe,
> Mai trimite-mi cîte-o *carte*,
> Dar nu o pecetlui,
> Să o pot și eu ceti.

Vezi și Dr. J a n U r b a n J a r n i k și A n d r e i B î r s e a n u, *Doine și strigături din Ardeal*, București, 1885, p. 380: „Mîndră, zău, mărturisesc / Că pe tine te iubesc; / Dau-ți *carte* de la mine / Că nu m-oi lăsa de tine!".

După cum se știe și s-a putut observa din unele citate pe care le-am dat pînă aici, arhaismele sînt utilizate pentru a evoca oameni, obiceiuri și îndeosebi evenimente din trecutul îndepărtat. Spre deosebire de regionalisme, care servesc la l o c a l i z a r e a sau fixarea în spațiu a acțiunii, arhaismele îi

ajută pe scriitori să *dateze* sau să fixeze în timp acțiunea unei opere cu conținut istoric. În alți termeni, arhaismele servesc la realizarea așa-numitei *culori locale*, prin care înțelegem atît trăsăturile caracteristice ale unei epoci, cît și fizionomia unei țări, a unui popor etc. Abundența arhaismelor (în special cînd sînt ininteligibile) dăunează valorii artistice a unei opere literare, însă utilizarea lor cu măsură și măiestrie este nu numai admisă, ci — în anumite situații — chiar recomandabilă. Dintre scriitorii noștri care au recurs la arhaisme pentru zugrăvirea epocilor îndepărtate și pentru fixarea în timp a acțiunii operei lor merită să fie citați: Costache Negruzzi (creatorul nuvelei istorice în literatura noastră), Alexandru Odobescu, autorul așa-ziselor „Scene istorice din cronicele românești" („Doamna Chiajna" și „Mihnea-Vodă cel Rău"), Mihai Eminescu (mai ales în „Scrisoarea III"), Alexandru Davila (căruia îi datorăm drama istorică în versuri „Vlaicu-Vodă"), Barbu Ștefănescu Delavrancea (în binecunoscuta lui trilogie dramatică) și, desigur, Mihail Sadoveanu, care a rămas neîntrecut în arta de a folosi și îndeosebi de a doza arhaismele. Pentru exemplificare, vom recurge la un singur fragment din romanul istoric „Nicoară Potcoavă", una dintre cele mai izbutite creații ale marelui prozator. E vorba de începutul capitolului al XXXVI-lea, intitulat „Divan de judecată", care evocă un moment sîngeros din zbuciumata istorie a Țării Moldovei:

> După porunca măriei sale, în ziua de vineri 30 noemvrie, s-a deschis, în spătăria cea mare din palatul domnesc, divanul de judecată al țării împotriva boierilor vînzători din anul '74. Se aflau juzi douăzeci și doi de răzăși din cei mai bătrîni de la ținuturi, șase dregători ai Domniei și înalt prea sfinția sa mitropolitul Anastasie, cap al divanului. Măria sa Ion Nicoară-Voievod a privegheat deschiderea, stînd cu spada și buzduganul în tronul său, avînd îndărăt doisprezece din ostrovenii săi, cu săbiile goale. Porțile cetățuii erau deschise și se dăduse învoire norodului să umple ograda, numai cît să fie cuviincios și pașnic și să nu tulbure divanul măriei sale cu chiote, larmă și sudălmi asupra ticăloșilor aduși la județ.

În urma lecturii acestui fragment și a întregului capitol „Divan de judecată", este ușor de observat că lexicul arhaic e utilizat cu multă măsură și că sensul arhaismelor folosite poate fi ușor dedus din contextul în care acestea sînt inserate. După cum s-a mai remarcat, de altfel, lui Sadoveanu îi ajung doar cîteva cuvinte, locuțiuni, semantisme arhaice și vechi întorsături de frază, pentru a evoca atmosfera unor vremuri cu totul excepționale și pentru a arăta cum funcționa, pe atunci, noul divan domnesc ca instanță supremă de judecată.

REGIONALISMELE ȘI FOLOSIREA LOR ÎN LITERATURĂ

Ca și în cazul arhaismelor, este necesar să lămurim, mai întîi, *conceptul de regionalism*, care nu este foarte clar nici chiar pentru unii lingviști și lexicografi. În sens larg numim *regionalism* orice fapt de limbă care este specific vorbirii dintr-o anumită regiune, mai mult ori mai puțin întinsă. Din această definiție rezultă că regionalismele pot fi și *fonetice* sau *gramaticale*, nu numai *lexicale* (cum se afirmă în mod obișnuit). În unele manuale,

ca şi în cele mai multe dintre dicţionarele noastre (vezi MDE_2,DN_3 şi *DLRM*) sînt considerate regionalisme exclusiv „cuvintele folosite într-o anumită regiune sau provincie", ceea ce — după cum vom vedea îndată — nu corespunde decît în parte cu realitatea.

Înainte de a trece la clasificarea şi la examinarea utilizării în scopuri stilistice a regionalismelor se mai impun cel puţin două precizări, pe care le considerăm absolut necesare. Una dintre ele se referă la aşa-zisa sinonimie care ar exista (tot după unele manuale şi dicţionare) între termenii r e g i o n a l i s m şi p r o v i n c i a l i s m. După părerea noastră, ultimul dintre cei doi termeni este nepotrivit şi ar trebui abandonat, întrucît aria de răspîndire a faptelor de limbă pe care le avem în vedere nu coincide niciodată perfect cu teritoriul cuprins între graniţele uneia sau alteia dintre fostele provincii istorice (e vorba de *Muntenia, Oltenia, Moldova* ş.a.). Regionalismele se întîlnesc, de fapt, pe anumite teritorii lingvistice, care variază ca întindere şi care, uneori, pot cuprinde două sau chiar mai multe provincii ori simple porţiuni din acestea. Astfel, un cuvînt cum este *mai* „ficat" se foloseşte pe o arie foarte întinsă, care cuprinde Crişana, Maramureşul, nordul Transilvaniei şi chiar o bună parte din centrul şi din sudul Moldovei. Tot aşa, *cucuruz* „porumb" se întrebuinţează nu numai în regiunile transcarpatice, ci şi prin unele părţi ale Moldovei sau chiar în cîteva puncte izolate din nord-estul Munteniei. Cît priveşte pe *ortac* „tovarăş", „camarad", „prieten", acesta s-a folosit, iniţial, aproape numai prin Banat, Oltenia şi Transilvania, dar, astăzi, el este mult mai cunoscut decît în trecut, graţie unor poeţi şi scriitori contemporani, care au contribuit enorm la răspîndirea lui. Exemplele de acest fel sînt foarte numeroase şi ele arată limpede că termenul *provincialism* este cu totul nepotrivit.

Ceea ce vom mai sublinia încă de la început este că *regionalismele* nu trebuie confundate cu faptele lingvistice p o p u l a r e şi nici considerate o simplă categorie a acestora din urmă. Din punctul de vedere al răspîndirii, elementele regionale se opun celor populare, care sînt generale sau aproape generale, fără a fi, în acelaşi timp, şi literare. Altfel spus, în timp ce regionalismele vieţuiesc, de obicei, într-un singur dialect sau chiar grai, elementele populare sînt cunoscute în toate dialectele şi graiurile unei limbi ori în marea lor majoritate. Este, de pildă, cazul cuvîntului *muiere* (moştenit din latină: *mulier, -eris*), despre care putem spune că nu este nici literar şi nici regional sau dialectal. Regional nu trebuie considerat pentru simplul motiv că nu se foloseşte într-o singură regiune a ţării (mai mult ori mai puţin întinsă), ci e cunoscut pe întregul teritoriu lingvistic românesc. El nu poate fi însă nici literar, deoarece în aspectul corect sau îngrijit al limbii române se folosesc sinonimele acestui cuvînt, care sînt *femeie* şi *soţie*. Prin „popular" trebuie să înţelegem, aşadar, ceea ce este general sau aproape general, fără a fi totuşi literar şi ceea ce se poate datora, adeseori, insuficientei instruiri sau chiar inculturii subiectelor vorbitoare. O rostire ca *trin* în loc de *tren* (cu *e* trecut la *i* ca în multe alte cazuri), precum şi pronunţări de felul lui *avucat, cumpanie, rubinet* etc. sînt elemente populare, nu dialectale, întrucît asemenea deformări sînt posibile în exprimarea vorbitorilor insuficient instruiţi din oricare regiune a ţării. Precum vedem, opoziţia dintre aspectul popular şi cel literar al limbii unice naţionale este o opoziţie condiţionată în primul rînd de factorul social-cultural, pe cînd exprimarea regională are alte cauze şi ea se poate întîlni chiar la unii oameni instruiţi şi cultivaţi, obişnuiţi să vorbească în conformitate cu deprinderile pe care le-au contractat încă din copilărie.

TIPURI DE REGIONALISME

În continuare ne interesează exclusiv faptele de limbă regionale, despre care am spus că pot fi clasificate în f o n e t i c e, l e x i c a l e și g r a m a t i c a l e. Ca exemple de fonetisme regionale sau dialectale cităm: pronunțarea *deşte* (frecventă mai ales prin Muntenia și Oltenia), rostirea *frace* (pentru *frate*), obișnuită prin Banat, pronunțările *gios, gioc, giumatate* etc. (caracteristice vorbirii moldovenești) sau *şeară, şeapă, rădăşină, şinşi* etc., în loc de *ceară, ceapă, rădăcină, cinci* ș.a.m.d. Fenomenul acesta (constînd în transformarea lui *č* într-o consoană foarte apropiată de ş) se întîlnește prin Banat, prin unele părți ale Transilvaniei și îndeosebi prin Moldova. Tot un fonetism regional moldovenesc este și forma *nimărui* în loc de *nimănui*, care apare la Vasile Alecsandri în poezia „Peneș Curcanul" („Și nu-i era, zău, *nimărui*/ În piept inima rece"), iar, mai înainte, chiar la Eminescu în poemul „Călin (file din poveste)":

> Și mi-s dragă mie însămi, pentru că-i sînt dragă lui —
> Gură tu! învață minte, nu mă spune **nimărui.**

Ca exemplu de regionalism g r a m a t i c a l (și anume *morfologic*), poate fi citat perfectul compus de tipul *o făcut, o fost, s-o dus* etc., care se întîlnește prin Moldova și prin Transilvania și care constă în folosirea lui *o* în locul auxiliarului *a* la persoana a III-a singular. Un alt tip de perfect compus (de data aceasta regional muntenesc) este cel format cu ajutorul lui *-ră*, devenit de multă vreme o marcă a pluralului: *am fostără, am venitără, am mîncatără* etc. Acest fapt de limbă (care, în trecut, era mult mai frecvent decît astăzi) caracterizează în special vorbirea neliterară de prin împrejurimile Bucureștiului. Iată cum e ridiculizat perfectul compus în discuție de către excelentul observator al realității lingvistice care a fost I.L. Caragiale și care a folosit, în opera lui, toate tipurile de regionalisme cu funcții stilistice multiple și bine definite:

> Dragă Costică,
>
> Am aflat de la nepotu-meu Tudorache că te-a **înaintatără.** Foarte bine a **făcutără.** Amploiat ca dumneata deștept și de treabă **n-a** mai **avutără** ei. Să-ți spui drept că **ne-am bucuratără** și eu și soră-mea, mama lui Tudorache, ca de copilul nostru. Să trăiești și la mai mare! („1 aprilie").

Ceea ce vom observa este că în pasajul citat mai apare încă un regionalism gramatical (și anume s i n t a c t i c), caracteristic, în general, tot dialectului muntenesc. E vorba de lipsa acordului dintre subiect și auxiliarul *a avea*, la persoana a III-a plural a perfectului compus. Acest fenomen se întîlnește în exprimarea multora dintre personajele comice ale lui I.L. Caragiale, cum dovedesc următoarele atestări: „Lumea s-a grăbit și **a rămas** foarte multe imobile goale" (scrie Mitică Pișculescu în „Proces-verbal"); „Dar cînd să-ți văz justaminte adresa, mi-**a tăiat** drumul niște cîini" (Rică Venturiano); „Nu mi-**a sosit** încă oamenii" (Ghiță Pristanda); **A** mai **pățit-o** și alții" (Agamiță Dandanache); „Eu n-am amăgit nici o femeie, ele m-**a amăgit** pe mine" (Crăcănel din comedia „D-ale carnavalului"); „Și spițerii nu știu ce-**a făcut,** ce-**a turnat** pe bilet... și-n două minute **a ieșit** iar dungile la loc" (Pampon

din aceeași piesă). S-ar mai putea da și alte exemple pentru a dovedi că, în opera comică a lui Caragiale, dezacordul acesta revine în mod insistent, ceea ce înseamnă că el este unul dintre procedeele importante prin care marele dramaturg a reușit să pună în lumină incultura eroilor pe care i-a ridiculizat.

Regionalismele de natură l e x i c a l ă (dintre care cîteva au fost deja menționate) sînt, de bună seamă, cele mai numeroase, iar, prin aceasta, și cele mai importante. Multe dintre ele provin din limba popoarelor cu care am venit (ori mai sîntem și azi) în contact. Altele sînt moștenite din latină și au fost, cîndva, mult mai răspîndite ori chiar general românești. Ne referim la *ai* „usturoi" sau la cele care au fost citate și ca arhaisme (*arină* „nisip", *păcurar* „cioban" și alte cîteva, păstrate în special în regiunile de peste munți și din nord-vestul țării). Un număr apreciabil de regionalisme lexicale sînt create în interiorul limbii române prin procedeul derivării cu afixe și, mai rar, al compunerii. Iată o listă, foarte săracă, desigur, a regionalismelor pe care le-am selecționat în urma parcurgerii parțiale a literei *M* din *Dicționarul limbii române* (tom. VI, București, 1965—1968) și a altor izvoare: *măzăriște* „loc semănat cu mazăre", *merindare* „ștergar pentru învelit merindele", *meșteșugos* „iscusit", *mînaci* „persoană care mînă vitele", *mînătură* „farmec", *mîndrenie* „mîndrețe", *mlădoacă* „mlădiță", *mînăștergură* „prosop", *mătincă* (din *mă tem că*) și altele.

Cîteodată există două sau chiar mai multe sinonime regionale ale termenului care a fost consacrat în limba literară. Astfel, în nordul țării și în centrul Transilvaniei se folosește cuvîntul *sabău*, care denumește noțiunea de „croitor", în timp ce în Banat aceeași noțiune este denumită prin termenul de origine germană, *șnaidăr*. Tot prin Banat se întrebuințează *farbă* cu sensul de „vopsea", pe cînd în Moldova circulă încă vechiul *boia* de origine turcă. Unele regionalisme ardelenești reprezintă împrumuturi din limba maghiară. În afară de *sabău*, mai citām din această categorie: *cătană* „soldat", „ostaș", *făgădău* „han", „ospătărie", „cîrciumă", *lepedeu* „cearșaf" și *sămădău* (cunoscut în special din nuvela „Moara cu noroc" a lui I. Slavici). Dintre scriitorii contemporani care au folosit în opera lor regionalisme ardelenești, merită să fie citat, în primul rînd, prozatorul Titus Popovici cu romanele sale „Străinul" și „Setea". În special în ultimul roman (care prezintă satul ardelean dinaintea reformei agrare), regionalismele sînt, în general, bine dozate și, de cele mai multe ori, aproape indispensabile pentru fixarea în spațiu a acțiunii, pentru individualizarea personajelor și pentru realizarea a ceea ce ne-am obișnuit să numim „culoare locală". În continuare citām numai o parte din regionalismele care se întîlnesc în primul capitol al vol. I și al căror sens poate fi ușor dedus din context (presupunînd că el nu este cunoscut): *bai*, *birău*, *bolund*, *cătană*, *ceacău*, *cucuruz*, *duhan* „tutun", *grof*, *iugăr*, *laibăr*, *pac* „pachet", *papistaș*, *pălincă*, *sămădău* și altele.

Regionalisme m u n t e n e ș t i au folosit în operele lor foarte mulți scriitori, dar spațiul nu ne permite decît să-i amintim pe unii dintre ei, cum ar fi, de pildă, Zaharia Stancu și Marin Preda cu binecunoscutele lor romane „Desculț" și, respectiv, „Moromeții". O analiză detaliată a romanului „Desculț" din punctul de vedere care ne interesează aici ne-ar conduce la concluzia că autorul lui a utilizat prea multe regionalisme, dintre care unele nu pot fi înțelese fără să recurgem la dicționare. În sprijinul afirmației noastre, dăm aici o listă care conține numai elementele regionale întîlnite pe primele

12 pagini ale acestui roman remarcabil în atîtea privințe:[4] *alde, budurol, căiță, ciuciumiș, ciurdă, conci, dadă, dăulat, dubas, ghioroc, izdat, a se împosoca, năvleg, postáli* și *a (se) șurupi*. La acestea vom adăuga pe *cealma, cealmagiu, chervan, pehlivan, pazvantliu* și altele, care sînt arhaisme turcești conservate prin unele părți ale Munteniei și al căror sens poate fi găsit în *DEX* ori în alte dicționare românești.

Dintre elementele regionale ce caracterizează în special vorbirea moldovenească pot fi citate: *barabulă, bortă, ciubotă, colțun, curechi, cușmă, dugheană, dulamă, melian, oleacă, păpușoi, perjă, poloboc, posmag, prichici, sărdac, vidmă, zăplaz, zămos* „pepene galben" etc. Unele dintre aceste regionalisme, precum și altele pe care nu le citām au ajuns destul de cunoscute, grație faptului că apar în opera celor mai mari poeți și prozatori moldoveni din veacul trecut și din prima jumătate a secolului al XX-lea. Alte regionalisme (cel mai adesea tot moldovenești) au fost aproape complet sau chiar definitiv asimilate de limba literară, înțeleasă ca cel mai îngrijit aspect al limbii unice naționale. Menționăm dintre acestea verbele *căpia* și *jecmăni* sau substantivele *duduie* și *hîrzob* „funie groasă". Ultimul se folosește astăzi numai în expresiile atît de cunoscute *a cădea cu hîrzobul din cer* sau *a se crede coborît cu hîrzobul din cer*, ceea ce echivalează cu „a se socoti de neam ori de viță nobilă". La aceste cîteva exemple ar mai putea fi adăugat compusul tautologic *cocostîrc*, format din *cocor* + *stîrc* și devenit atît de cunoscut datorită lui Creangă, Sadoveanu și îndeosebi poetului Vasile Alecsandri, care, numai în „Pasteluri", îl folosește de cîteva ori:

> Oaspeții caselor noastre, **cocostîrci** și rîndunele
> Părăsit-au a lor cuiburi ș-au fugit de zile rele.
> E **cocostîrcul** tainic în lume călător,
> Al primăverii dulce iubit prevestitor.
> Iar pe lanul ce în soare se zvîntează fumegînd
> **Cocostîrcii** cu largi pasuri calcă rar și meditînd.

În concluzie se poate spune că importanța arhaismelor și a regionalismelor rezidă atît în posibilitatea pe care o oferă scriitorilor de a le folosi în scopuri artistice, cît și în faptul că cele din urmă sînt o sursă permanentă de îmbogățire a limbii literare. În general vorbind, abundența și caracterul strident al faptelor de limbă regionale pot dăuna valorii artistice a unei opere literare, însă utilizarea lor cu măsură și măiestrie este nu numai admisă, ci — în anumite situații — chiar recomandabilă. Cu ajutorul regionalismelor scriitorii localizează acțiunea unei opere, caracterizează și individualizează personajele, realizează efecte de ordin comic sau variază pur și simplu exprimarea artistică.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. ANDRIESCU, AL., *Lexicul regional în proza actuală*, în „Iașul literar", an 1957, nr. 1, p. 88—96.
2. CAZACU, B., *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 144—169.
3. CHIVU, GH., *Elemente regionale în limba periodicelor muntene din secolul al XIX-lea*, în LR, an. XXI (1972), nr. 4, p. 293—306.

[4] Lista care urmează a fost întocmită după ediția a VIII-a a romanului *Desculț*, București, EPL, 1962.

4. DIMITRESCU, FL., *Mihai Eminescu și limba veche*, în vol. „Contribuţii la istoria limbii române vechi", București, 1973, p. 246—266.
5. GRAUR, AL., *Vocabularul scriitorilor*, în SLG, p. 334—342.
6. HRISTEA, THEODOR, *Elemente regionale în limba operei lui I.L. Caragiale*, în CILRL, vol. II, p. 191—229.
7. IORDAN, IORGU, *Limba română contemporană* (ediţia a II-a), București, 1956, p. 86—97.
8. ISTRATE, GAVRIL, *Vocabularul operei lui M. Sadoveanu*, în vol. „Limba română literară", București, 1970, p. 291—375.
9. LEONTE, LIVIU, *Elemente populare și regionale în proza actuală*, în SCȘt. (Iași), seria filologie, an 1963, fasc. 1, p. 65—88.
10. MAREȘ, LUCREȚIA, *Elemente regionale în lexicul limbii române literare* (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1976.
11. PETRESCU, A., *Despre lexicul arhaic în romanul istoric al lui Mihail Sadoveanu*, în LR, an III (1954), nr. 6, p. 78—85.
12. VIANU, TUDOR, *Observaţii asupra limbii și stilului lui A.I. Odobescu*, în CILRL, vol. I, p. 115—120.
13. VLAD, CARMEN, *Conceptul de arhaism*, în LR, an XXII (1973), nr. 3, p. 183—190.
14. VULPE, MAGDALENA, *Fapt dialectal și fapt popular*, în SCL, an. XVIII (1967), nr. 4, p. 369—377.

VI. INTRODUCERE ÎN STUDIUL FRAZEOLOGIEI

de

THEODOR HRISTEA

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA IMPORTANȚA FRAZEOLOGIEI

1. Ca disciplină lingvistică în curs de constituire, f r a z e o l o g i a nu are încă o poziție foarte clară în ansamblul diverselor ramuri ale științei limbii. Principala consecință a acestui fapt este că ea nici nu se predă în învățămîntul nostru de cultură generală și în cel filologic superior, unde ar putea constitui măcar obiectul unui curs special (dacă nu chiar al unuia care să-l completeze în chip fericit pe cel de l e x i c o l o g i e). Prin rîndurile de față urmărim să demonstrăm nu numai utilitatea studierii sistematice a frazeologiei în școală, ci și importanța ei pentru cercetarea lingvistică, în general.

2. A neglija, în continuare, frazeologia ori numai a o subestima înseamnă a uita, în primul rînd, că *adevărata bogăție a unei limbi este dată, în mare măsură, și de bogăția ei frazeologică*. Se poate chiar afirma că, după „tezaurul lexical" propriu-zis, cel „frazeologic" ne permite mai mult decît orice să clasăm o limbă printre idiomurile sărace, bogate sau foarte bogate.

3. Strîns legat de cele spuse mai sus, se mai poate afirma că o limbă cu numeroase „frazeologisme" (cum e, neîndoielnic, a noastră) este, în același timp, și o limbă cu mari resurse de expresivitate. Cercetări speciale (care s-ar adăuga celor deja existente)[1] ar putea indica și mai clar în ce măsură forța sau „potențialul expresiv" al limbii noastre se explică prin marea ei bogăție de ordin frazeologic.

4. Continuînd cu aceste precizări preliminare, vom spune că, în mod particular, frazeologia prezintă importanță pentru s t i l i s t i c a f u n c ț i o n a l ă, dat fiind că deosebirile dintre *stilurile* sau variantele funcționale ale unei limbi se reduc, în primul rînd, la diferențe de natură lexicală și frazeologică. De aici nu trebuie să înțelegem că orice combinație frazeologică are prin ea însăși o valoare stilistică sau expresivă. În terminologia tehnico-științifică există sute de „frazeologisme" sau combinații lexicale stabile care au exclusiv o funcție denominativă, deci sînt complet lipsite de orice „încărcătură expresivă".

Mai departe se va vedea că printre așa-zisele u n i t ă ț i f r a z e o l o g i c e nu includem numai locuțiuni și expresii, ci și unități sintagmatice ca: *acid clorhidric, carbonat de calciu, ciocan pneumatic, ecuație diferențială, pareză intestinală, perioadă*

---

[1] Vezi îndeosebi *Stilistica limbii române* (ediție definitivă) de acad. prof. I o r g u I o r d a n, București, 1975 (p. 265—304), precum și unele contribuții care au legătură cu cele discutate aici și care figurează în „bibliografia cronologică" anexată acestei fundamentale lucrări (p. 349—377).

de incubație, satelit artificial, trunchi de con, zona zoster și altele, care au pătruns în limba comună și pe care le găsim inserate chiar în dicționarele românești și străine de uz curent.

5. După opinia noastră, cercetarea atentă a frazeologiei de care se servește p r e s a (în sensul cel mai larg al cuvîntului) ne poate ajuta să înțelegem mai bine s t i l u l p u b l i c i s t i c și variantele atît de controversate ale acestuia. Precum se știe, însăși existența acestui stil a fost pusă, uneori, sub semnul întrebării, iar, alteori, a fost contestată în termeni aproape categorici, deși începuturile presei românești datează încă din prima jumătate a secolului trecut! În continuare, cităm numai cîteva frazeologisme care se folosesc prin excelență în presă și care alături de multe altele pot constitui un argument în sprijinul ideii că există totuși un stil publicistic: *agenție de presă, atașat de presă, corespondent de presă, conferință de presă, conferință la nivel înalt, campanie electorală, criză guvernamentală, însărcinat cu afaceri ad-interim, lovitură de stat, ministru plenipotențiar, pact de neagresiune, purtător de cuvînt, rundă de convorbiri, scrisori de acreditare, sondaj de opinie, telegramă de presă, trimis special, tur de orizont* și *tur de scrutin, țară subdezvoltată* și *țară în curs de dezvoltare, vot consultativ* și *vot deliberativ, zonă denuclearizată* etc.

Cîteva dintre unitățile frazeologice pe care le avem în vedere se întrebuințează aproape exclusiv în varianta r a d i o f o n i c ă a stilului publicistic (de exemplu: *buletin de știri, buletin meteorologic, buletin meteo-rutier, revista presei* etc.). Altele provin din l i m b a j u l p o l i t i c o - i d e o l o g i c, care, cu unele rezerve, ar putea fi considerat și el tot o realizare concretă a stilului publicistic în general (greșit redus, uneori, la așa-zisa variantă „gazetărească").

6. Este în afară de orice discuție că, studiind unitățile frazeologice din toate punctele de vedere (inclusiv al o r i g i n i i lor) putem să aducem servicii reale atît e t i m o l o g i e i, cît și l e x i c o g r a f i e i, lucru pe care l-am demonstrat mai pe larg cu alte ocazii. Aici menționăm doar că o sintagmă stabilă, cum este, spre exemplu, *carte poștală*, nu trebuie considerată o creație a limbii noastre din subst. *carte* + adj. *poștal*, ci un împrumut din frc. *carte postale* (devenit, în românește, *cartă poștală*). Numai ulterior neologismul *cartă* s-a confundat cu vechiul cuvînt românesc *carte*, tot așa cum în zilele noastre *jantă* (< frc. *jante*) se confundă aproape sistematic cu mai vechiul *geantă* (de proveniență turcească) spunîndu-se *a rămîne pe geantă*, în loc de: *a rămîne pe jantă*. Nici confuzia care s-a produs în cazul lui *carte poștală* și nici originea franțuzească a întregii sintagme nu rezultă din dicționarele românești, pentru că acestea sînt preocupate să stabilească numai originea cuvintelor, nu și a combinațiilor stabile de cuvinte (echivalente reale ori numai potențiale ale celor dintîi). Și totuși, într-un mare număr de cazuri, este absolut necesar să clarificăm, mai întîi, originea întregii unități frazeologice pentru a oferi o indicație etimologică completă sau pentru a nu greși cînd stabilim originea fiecăruia dintre elementele constituente ale grupului frazeologic. Cităm și aici un singur exemplu, și anume unitatea sintagmatică **medic curant.** Dacă lexicografii noștri ar fi știut de existența ital. *medico curante*, atunci nu ar mai fi interpretat adj. *curant* ca o formație românească de la verbul (rar și

învechit) *a cura* sau ca un împrumut din limba latină (vezi, de pildă, *DLRM*, *DEX* și *MDE*, s.v.). Și mai puțin inspirați, autorii *Dicționarului de neologisme* (ediția a II-a, p. 201) au dedus același cuvînt din frc. *courant* (care are cu totul alte sensuri), după ce în ediția întîi îl explicaseră tot prin franceză, și anume printr-un inexistent *curant !* Întrucît este exclus împrumutul din alte limbi (inclusiv din franceză, unde se folosește numai sintagma *médecin traitant)*, nu ne rămîne decît să admitem originea italiană a cuvîntului în discuție. În sprijinul noii etimologii (pe care am propus-o, mai întîi, în ROM. LIT., nr. 2 din 1977, p. 8) invocăm faptul că adj. *curant* se întrebuințează exclusiv în combinația lexicală constantă *medic curant*. Așadar,stabilind originea acestei unități frazeologice, stabilim, implicit, și etimologia celui de al doilea termen care intră în componența ei. În favoarea noii soluții etimologice (acceptate, ulterior, și în DN_3, p. 293) pledează, de asemenea, existența multor termeni medicali de proveniență italiană și îndeosebi a unui frazeologism înrudit cu *medic curant*. E vorba de *medic primar*, care vine tot din italiană *(medico primario)*, pentru că în franceză se spune *médecin en chef*.

7. Și mai evidentă devine importanța frazeologiei pentru rezolvarea corectă și completă a unor etimologii atunci cînd avem în vedere întregi f a m i l i i f r a z e o l o g i c e. Referindu-ne și de data aceasta tot la un singur exemplu, vom spune că substantivul *țesut*, de pildă, n-ar trebui explicat printr-o simplă trimitere sau referire la verbul *a țese*, deci așa cum se procedează în mai toate dicționarele limbii române. Chiar din DEX rezultă că *țesut* nu înseamnă numai „faptul de a țese" sau „țesătură", ci și „ansamblul de celule animale sau vegetale avînd aceeași structură și aceleași funcții într-un organism" (vezi p. 986, col. 1). Acest sens neologic se explică prin frc. *tissu*, care intră în structura a numeroase unități frazeologice, calchiate, parțial, în limba română. Astfel, *țesut nervos* traduce frc. *tissu nerveux*, *țesut osos* reproduce structura frc. *tissu osseux*, *țesut cartilaginos* se explică tot prin franceză *(tissu cartilagineux)* și exemplele ar putea fi ușor înmulțite ajungîndu-se, numai în cazul de față, la aproape 20 de „membri" ai aceleiași familii frazeologice. (Pentru alte exemple, vezi ROBERT și LEXIS s.v. *tissu*, precum și DLR, vol. IV, p. 753 sau LL nr. 1/1984, p. 10—11). Din cît ne dăm seama, în diverse domenii ale științei, ale tehnicii și ale culturii propriu-zise (privite sub toate aspectele ei), unitățile frazeologice de proveniență franceză și de alte origini sînt, fără nici o exagerare, de ordinul miilor. Este de la sine înțeles că, în mod deosebit, pe noi nu ne interesează decît cele care sînt folosite și în limba comună sau care sînt înregistrate în dicționarele obișnuite. Chiar limitînd discuția la acestea din urmă, numărul lor este încă impresionant de mare, dar din nici o lucrare lexicografică românească nu rezultă acest lucru cu claritate. Iată de ce am pledat, cîndva, pentru alcătuirea unui dicționar care să fie, în același timp, f r a z e o l o g i c și e t i m o l o g i c. Într-un astfel de dicționar, ar urma să fie înregistrate toate frazeologismele mai cunoscute ale limbii române împreună cu originea sau etimologia lor (care poate fi internă ori externă).

Pentru această problemă, vezi mai pe larg T h e o d o r H r i s t e a, *Frazeologie și etimologie*, în ROM. LIT., nr. 2 din 13 ian. 1977, p. 8. Cu ideea alcătuirii unui dicționar f r a z e o l o g i c și e t i m o l o g i c (primul de acest gen în istoria lexicografiei

românești și a celei generale) s-a declarat în întregime de acord și acad. A l. G r a u r într-un articol intitulat *Frazeologie* și publicat tot în ROM. LIT., nr. 13 din 30 martie 1978, p. 9.

8. Avînd în vedere marele număr de frazeologisme, care se folosesc în cele mai variate domenii de activitate (dar în primul rînd în diversele sectoare ale științei), se poate spune că studiul frazeologiei ne pune în contact cu istoria, cultura și civilizația poporului nostru sau ale altor popoare într-o măsură incomparabil mai mare decît o fac studiul foneticii și cel al structurii gramaticale. Dintre diversele compartimente ale limbii, numai vocabularul propriu-zis și frazeologia sînt, de fapt, expresia culturii și a civilizației, pentru că numai ele reflectă nemijlocit schimbările care se produc în societate. În acest adevăr incontestabil vedem un motiv în plus să acordăm frazeologiei mai multă atenție atît în planul strict al cercetării științifice, cît și în procesul de predare și de cultivare a limbii române.

La obiecția că, în cadrul gramaticii și mai ales al morfologiei, se vorbește, totuși, despre l o c u ț i u n i (verbale, adverbiale, adjectivale etc.) se poate răspunde că acestea sînt privite exclusiv ori aproape exclusiv ca fapte gramaticale și că ele nu constituie decît o parte din ceea ce trebuie studiat în cadrul disciplinei de care ne ocupăm.

9. Pe lîngă avantajele relevate, studiul frazeologiei mai prezintă o importanță deosebită pentru înțelegerea *corectă* și *completă* a două fenomene deosebit de complexe, care sînt **modernizarea** și **relatinizarea** limbii române (examinate, pînă acum, aproape exclusiv în sfera vocabularului). Mai ales așa-zisa r e l a t i n i z a r e (despre care ar fi foarte multe de spus) nu s-a înfăptuit numai prin împrumuturi neologice (cum se afirmă, de obicei), ci și prin apariția, în ultimele două secole, a unui mare număr de *unități frazeologice*, care au fost împrumutate, calchiate sau create în interiorul limbii române din material preexistent. Paralel cu apariția a numeroase neologisme (elemente componente ale frazeologismelor), o bună parte dintre cuvintele vechi s-au îmbogățit cu noi sensuri (cărora li s-ar putea spune „frazeologice") și au dobîndit o frecvență superioară, care, de multe ori, nu poate fi explicată decît prin reluarea (sub diverse forme) a contactului cu latinitatea și cu romanitatea occidentală. Mai mult decît concludent, în această privință, este cazul cuvîntului **cîmp,** care intră în structura a peste 20 de unități frazeologice *(cîmp electric, cîmp magnetic, cîmp operator, cîmp vizual, cîmp semantic* etc.), aproape toate explicabile prin calc după modele străine și în primul rînd franțuzești.

10. La tot ce am spus pînă aici, adăugăm că cercetarea atentă și exhaustivă a întregului nostru „tezaur frazeologic" ar permite să ne facem o idee mult mai apropiată de realitate în legătură cu *forța creatoare a limbii române* în acest domeniu, precum și cu diversele *influențe* străine exercitate asupra ei în epoca modernă și în cea contemporană.

Precizare. Unitățile frazeologice ale unei limbi pot fi clasificate și studiate din diverse puncte de vedere, începînd cu o r i g i n e a sau s t r u c t u r a lor și terminînd cu d i s t r i b u ț i a s t i l i s t i c ă sau cu a p a r t e n e n ț a acestora la anumite domenii de activitate. În urma acestei ultime precizări, trecem la discutarea unor probleme în primul rînd teoretice, dar fără a neglija complet chestiunile de ordin „taxonomic".

STATUTUL FRAZEOLOGIEI ȘI OBIECTUL EI DE INVESTIGAȚIE

1. Întrucît termenul f r a z e o l o g i e este incomplet definit chiar în dicționarele noastre mai noi, se impune redefinirea lui sau mai bine zis completarea actualelor definiții cu sensurile pe care acest termen le are în literatura de specialitate. Procedîndu-se ca în lucrările lexicografice franțuzești sau ca în cele românești mai vechi (DA, CADE etc.), i se atribuie lui *frazeologie* numai două sensuri, și anume: **1.** „Fel propriu unei limbi sau unui scriitor de a construi frazele". **2.** „Vorbărie fără conținut, care ascunde sărăcia de idei; vorbe goale și umflate; pălăvrăgeală" (în DEX, p. 351, col. 1). Definițiile întîlnite în celelalte dicționare românești (s.v. *frazeologie)* nu diferă prin nimic esențial de cea existentă în DEX. La aceste două sensuri trebuie să-l adăugăm, mai întîi, pe cel de „disciplină lingvistică al cărei obiect de cercetare îl constituie *unitățile frazeologice* dintr-o limbă dată (ori dintr-un grup de limbi)". Precizarea din paranteză se justifică prin aceea că, teoretic vorbind, e posibil și studiul contrastiv sau comparativ a două ori mai multe limbi, care nu trebuie să fie neapărat înrudite din punct de vedere genealogic. Din viitoarele noastre dicționare, cititorul va trebui să mai afle că prin termenul *frazeologie* specialiștii înțeleg, de asemenea, „ansamblul sau totalitatea unităților frazeologice dintr-o limbă dată". Folosind cuvîntul cu acest ultim sens, *care acoperă, de fapt, un întreg compartiment al limbii*, putem spune, de pildă, că „româna este o limbă cu *frazeologie* foarte bogată și variată" sau că (așa cum am mai precizat) „bogăția unei limbi este dată nu numai de bogăția ei l e x i c a l ă, ci și de cea f r a z e o l o g i c ă".

2. După cum s-a arătat adeseori (mai ales în lingvistica străină), obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie *îmbinările constante de cuvinte* sau *grupurile sintactice stabile* (cum li se spune în FCLR, I,p. 8 et passim). Uneori, astfel de îmbinări lexicale constante mai sînt numite *sintagme stabile*, *unități sintagmatice* sau *grupuri frazeologice*. În special în ultimele decenii, majoritatea cercetătorilor obișnuiesc să le numească u n i t ă ț i f r a z e o l o g i c e sau pur și simplu f r a z e o l o g i s m e.

Precizare: Deși preferăm aceste ultime denumiri (între care nu facem nici o deosebire), le vom folosi, din cînd în cînd, și pe celelalte, însă numai pentru a varia exprimarea.

Precum vom vedea imediat, *unitățile frazeologice* se opun *îmbinărilor libere de cuvinte* sau *grupurilor sintactice libere* (FCLR, I, p. 8), numite astfel pentru că iau naștere în procesul comunicării verbale.

Termenul de u n i t a t e f r a z e o l o g i c ă a fost folosit, pentru prima oară, de către cunoscutul stilistician elvețian C h a r l e s B a l l y în *Précis de stylistique*, Genève, 1905 (capitolul: „La phraséologie"). De la Bally, acest termen a fost preluat de V. V. Vinogradov și de alți lingviști sovietici, care l-au tradus prin *frazeologhiceskaia edinița* și au creat, după aceea, pe *frazeologhizm*. Noul termen are același sens, dar prezintă avantajul că e mai scurt. Din rusă, derivatul acesta a fost împrumutat de mai multe limbi europene, printre care și româna. În lucrările noastre de lingvistică el apare extrem de rar, dar aici va fi folosit (paralel cu *unitate frazeologică)*, pentru că e

foarte comod și se încadrează într-o bogată serie de derivate în *-ism*. În unele lucrări românești de specialitate se evită, în mod conștient, chiar termenii *frazeologie* și *unitate frazeologică*, însă fără nici o justificare mai serioasă.

3. Ceea ce au comun toate unitățile frazeologice dintr-o limbă dată e faptul că sînt combinații stabile de două sau mai multe cuvinte, cu un s e n s u n i t a r. Aceasta înseamnă că ele denumesc un singur obiect, o singură însușire, o singură acțiune, un proces sau un fenomen unic etc. În ordine alfabetică, cităm cîteva exemple dintre cele mai variate, care prin structura și sensul lor global seamănă cu cele amintite anterior: **artist emerit, astm bronșic, bal mascat, bătaie de joc, cîștig de cauză, copil din flori, gazetă de perete, lăptișor de matcă, lună de miere, măr crețesc, metabolism bazal, porc mistreț, punct de vedere, retribuție tarifară, sobă de teracotă, stațiune balneară, șef de cabinet, țap ispășitor, verde de Paris etc.** Altele au valoare adjectivală, de exemplu: *ca din topor* „grosolan", *într-o ureche* „smintit, țicnit, scrîntit", *în doi peri* „echivoc, evaziv", *cu nasul în jos* „rușinat", *cu nările în vînt* „mîndru, încrezut" (pentru care vezi DELR, p. 250), *slab de înger* „fricos, timid", *tras de păr* „forțat, neconvingător", *tobă de carte* „foarte învățat" ș.a.m.d. Unitatea semantică la care ne-am referit poate fi, desigur, mai strînsă (ca în cazul locuțiunilor *a băga de seamă, dare de mînă, tragere de inimă* etc.) sau mai laxă, ca în cazul îmbinărilor frazeologice care sînt complet lipsite de expresivitate ori al celor care au o structură foarte complexă: *viața internă de partid, organ central al puterii de stat, societate socialistă multilateral dezvoltată, clauza națiunii celei mai favorizate* etc.

4. Spre deosebire de îmbinările libere de cuvinte (pe care orice vorbitor le creează atunci cînd se exprimă), cele frazeologice există deja în limbă, sînt consacrate de uz și sînt simțite ca unități distincte, tocmai pentru că s-a realizat (într-o măsură mai mică ori mai mare) sudura elementelor care le alcătuiesc. Să se compare, spre exemplu: *apă caldă, apă călduță, apă rece, apă răcită, apă înghețată, apă fiartă, apă curată, apă murdară* etc. cu: *apă minerală, apă oxigenată, apă de colonie, apă de toaletă, apă regală* și altele, care sînt unități frazeologice clare. Tot așa, în raport cu grupurile sintactice libere *artist talentat, artist începător, artist ratat* etc., următoarele îmbinări lexicale reprezintă, indiscutabil, unități frazeologice bine constituite: *artist plastic, artist emerit* și *artist al poporului*. O dovadă că numai ultimelor îmbinări li se poate acorda statutul de frazeologisme găsim și în faptul că ele sînt singurele înregistrate și explicate, adică definite în dicționarele noastre mai noi (vezi DLRLC, DLRM, DN_3 DER, MDE_2 și DEX, s.v. *artist*, *emerit* și *plastic*).

5. Cînd nu sînt împrumutate din alte limbi ori calchiate după modele străine, unitățile frazeologice iau naștere prin m e t a f o r ă ori prin r e p e t a r e a (adică folosirea frecventă și îndelungată) a unor îmbinări libere de cuvinte. După cum va rezulta și din subcapitolul următor, indiferent de proveniența lor, ceea ce caracterizează așa-zisele frazeologisme este nu numai unitatea lor semantică, ci și f r e c v e n ț a incomparabil mai ridicată decît a simplelor asociații lexicale cu caracter liber, accidental.

6. Obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie toate unitățile frazeologice, despre care am spus, în treacăt, că sînt echivalente reale sau numai potențiale ale cuvintelor. Oricît de asemănătoare ar fi cu unitățile lexicale, cele *frazeologice* se deosebesc, totuși, suficient atît de cuvinte, cît și de îmbinările libere de cuvinte pentru ca frazeologia să poată fi considerată un comparti-

ment al limbii deosebit de vocabular și mai ales de sintaxă. Cu oarecare dreptate, unii cercetători înglobează frazeologia în lexicologie, iar alții (mult mai puțin îndreptățiți) o subordonează sintaxei, despre care știm că studiază „regulile privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziții și fraze" (GLR, II, p. 7). Dacă examinăm mai atent această definiție atît de cunoscută, și dacă înțelegem corect conceptul de *unitate frazeologică*, atunci ne dăm seama, fără prea mare greutate, că frazeologia nu poate fi, în nici un caz, subordonată sintaxei. Așa cum există în limbă unități *fonetice, lexicale, morfemice* și *sintactice*, la fel există și unități pe care le numim f r a z e o l o g i c e și pe care le putem grupa într-un alt compartiment decît al vocabularului și mai ales al sintaxei. Admițînd că *frazeologia* (în sens de „totalitate a unităților frazeologice dintr-o limbă dată") constituie un compartiment lingvistic deosebit de vocabular și mai ales de sintaxă, sîntem nevoiți să admitem și legitimitatea unei discipline lingvistice relativ independente, care nu poate avea alt nume decît obiectul ei de investigație.

TIPURI DE UNITĂȚI FRAZEOLOGICE

LOCUȚIUNI ȘI EXPRESII

1. Deși *frazeologia* trebuie separată atît de *sintaxă*, cît și de *lexicologie*, ea se apropie cel mai mult de aceasta din urmă prin obiectul ei de cercetare și prin metodele de investigație pe care le folosește. Spre aceeași concluzie ne conduce și examinarea principalelor tipuri de unități *frazeologice*, care (oricît de diferite ar părea) seamănă, totuși, cu cele *lexicale* din foarte multe puncte de vedere. Mai întîi, asemenea cuvintelor, și frazeologismele au un înțeles unitar, iar acest lucru se observă cel mai bine în cazul l o c u ț i u n i l o r, care, în unele privințe, constituie principala categorie de unități frazeologice. În Gramatica Academiei, aceste îmbinări lexicale, care se folosesc cu valoarea unor părți de vorbire, sînt corect și clar definite:

> Grupul de cuvinte mai mult sau mai puțin sudat care are un înțeles unitar și se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire se numește *locuțiune* (în GLR, vol. I, p. 34).

Din aceeași lucrare și din cele citate în bibliografie rezultă că există locuțiuni echivalente cu toate părțile de vorbire afară de articol. Este interesant de remarcat că o bună parte dintre locuțiunile substantivale și adjectivale provin din cele verbale prin fenomenul pe care l-am numit d e r i v a r e f r a z e o l o g i c ă: **aducere aminte** (din *a-și aduce aminte)*, **băgare de seamă** (din *a băga de seamă)*, **bătaie de joc** (din *a-și bate joc)*, **luare în primire** și **dare în primire** (din *a lua* și, respectiv, *a da în primire)* etc. Dintre cele adjectivale, reținem pe: **dat peste cap** (din *a da peste cap)*, **scos din fire** (din *a scoate din fire)*, **dat la brazdă** (din *a da la brazdă)*, **întors pe dos** „supărat, necăjit" (din *a întoarce pe dos)* și altele. Teoretic vorbind, problema locuțiunilor pare destul de clară, din cauză că ea a și fost mai mult studiată. Dificultățile încep în momentul în care trebuie să facem o distincție cît mai netă între anumite *locuțiuni* și *îmbinările libere de cuvinte*, între unele *locuțiuni* (foarte sudate) și *cuvintele compuse* sau între *locuțiuni* și *expresii* (cum se va vedea imediat).

Pentru criteriile de care trebuie să ne servim în rezolvarea acestor dificile probleme, vezi mai ales Finuţa Asan şi Fulvia Ciobanu (lucrarea citată în bibliografie, precum şi FCLR, vol. I, p. 8—18). La observaţia că şi unele îmbinări libere de cuvinte pot desemna realităţi „percepute ca o unitate" (de pildă: *examen de sfîrşit de an, stăpînul casei* şi altele citate în GLR, I. p. 15), se poate răspunde că acestea nu pot fi confundate cu unităţile frazeologice autentice din cauza frecvenţei lor mult mai reduse. În alţi termeni, ele nu sînt *consacrate de uzul general sau cvasigeneral* şi, din acelaşi motiv, nu sînt inserate nici în dicţionare.

Precizare. Întrucît există riscul de a considera frazeologisme chiar unele asociaţii libere de cuvinte (adică accidentale, trecătoare sau instabile), precizăm că aproape toate faptele pe care le-am discutat pînă aici sau le vom discuta în continuare sînt înregistrate ca unităţi frazeologice în cel puţin două dicţionare româneşti şi, eventual, străine (dacă în limba noastră ele se explică prin calc sau împrumut).

În legătură cu locuţiunile (pe lîngă lucrările incluse în bibliografia de la sfîrşitul acestui capitol), mai pot fi citate şi alte contribuţii care conţin un material destul de bogat şi de valoros, însă nu întotdeauna şi convingător.

Notăm în ordine cronologică: Eug. Ioaniţescu, *Locuţiunile*, în LR, an V (1956), nr. 6, p. 48—54; Gh. Poalelungi, *Locuţiunile adjectivale*, în LR, an XII (1963), nr. 2, p. 133—146 şi Dumitru Nica, *Locuţiunile substantivale în limba română*, în LR, an. XII (1963), nr. 5, p. 514—526. Pentru unele observaţii critice prilejuite de apariţia primelor două articole, vezi, de asemenea, Gh. N. Dragomirescu, *Problema locuţiunilor ca obiect al analizei gramaticale*, în LR, an. XII (1963), nr. 6, p. 618—625. Referitor la locuţiunile prepoziţionale şi cele conjuncţionale, sînt de reţinut, în primul rînd, următoarele două studii ale Fulviei Ciobanu (valoroase nu numai prin noutăţile pe care le aduc, ci şi prin indicaţiile bibliografice pe care le conţin): *Observaţii asupra prepoziţiilor şi locuţiunilor prepoziţionale în limba română*, în SG, II, p. 91—104 şi *Unele aspecte ale corespondenţei dintre elementele prepoziţionale şi cele conjuncţionale, cu referire specială la locuţiuni*, în SG, III, p. 67—77.

2. Alte unităţi frazeologice (de asemenea numeroase şi importante) sînt, fără îndoială, expresiile, al căror statut este mult mai puţin clar decît al locuţiunilor. Făcînd această afirmaţie, avem în vedere faptul că unii cercetători români şi străini nu sînt preocupaţi să le deosebească de locuţiuni, iar alţii le includ în acestea din urmă ori consideră că cei doi termeni (adică *locuţiune* şi *expresie)* sînt sinonimi. Din această cauză, ei apar întrebuinţaţi paralel sau chiar unul în locul celuilalt. Astfel, într-o lucrare relativ recentă se poate citi:

Grupurile de cuvinte care, fără a fi propoziţii, au înţeles de adjectiv se numesc locuţiuni (adică expresii) adjectivale (vezi Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, Editura „Albatros", 1982, p. 99). În aceeaşi lucrare există chiar un paragraf intitulat: *Expresii (locuţiuni) echivalente cu adverbul* (p. 255), ceea ce înseamnă că autorul pune, în mod conştient, semnul egalităţii între cele două ţipuri de „frazeologisme". Dintre lingviştii străini, Pierre Guiraud aplică termenul *locuţiune* şi expresiilor (vezi opera citată în bibliografie), iar Charles Bally nu se arată interesat decît

de diferența mai generală pe care trebuie s-o facem între *grupurile de cuvinte libere* și cele *stabile* (numite și *frazeologice*). Între aceste două extreme, autorul constată o mulțime de cazuri intermediare, greu de precizat și de clasificat în mod riguros (vezi *Traité de stylistique française*, vol. I, p. 68).

În lingvistica românească a insistat asupra deosebirii dintre locuțiuni și expresii în special Florica Dimitrescu (vezi *lucr. cit.*, p. 62—68), însă fără a se folosi de criterii științifice ferme și fără a-și întemeia distincția (acceptabilă, în principiu) pe fapte numeroase și concludente.

Reluînd aceeași problemă, Ioana Boroianu a făcut cîteva precizări utile, însă concluzia generală la care a ajuns nu poate fi acceptată:

„Considerăm *expresii* grupările stabile de cuvinte care acoperă totalitatea unei propoziții, care au, așadar, subiect (exprimat sau subiect-general, larg-subînțeles) și predicat, cu eventuale compliniri" (în LL, nr. 2/1974, p. 246).

După opinia noastră, cu cît o îmbinare stabilă de cuvinte este mai *expresivă* (deci are o mai pronunțată încărcătură afectivă), cu atît sîntem mai îndreptățiți s-o considerăm expresie. În ceea ce ne privește, nu avem nici o îndoială că: *a spăla putina, a tăia frunze la cîini, a-i lipsi o doagă, a-și lua inima în dinți, a face zile fripte (cuiva), a se face luntre și punte, a face (pe cineva) cu ou și cu oțet* sau alte asemenea grupuri frazeologice (considerate „locuțiuni verbale") sînt, în realitate, cele mai autentice expresii românești.

Cînd, însă, expresivitatea a dispărut complet (ori în cea mai mare măsură) și grupul frazeologic a devenit „împietrit" sau cît mai bine sudat (ca în *a băga de seamă, a-și aduce aminte* etc.), atunci putem vorbi de locuțiuni fără teama de a greși. În zeci de cazuri „intermediare", nu are nici o importanță dacă acestea sînt considerate expresii sau locuțiuni. Cu adevărat important este numai faptul că atît unele, cît și celelalte sînt unități frazeologice sau frazeologisme, pe care, la analiza gramaticală, le luăm mai întîi împreună (dacă sensul lor global și unele caracteristici morfo-sintactice ne dictează acest lucru). După aceea, le putem descompune și în elementele lor constituente, dar această dublă analiză prezintă unele neajunsuri (asupra cărora atragem atenția în paragraful: *Predicatul verbal exprimat prin locuțiuni*). Posibilitatea de a înlocui sau de a echivala un grup locuțional cu un cuvînt sinonim nu trebuie considerată și un criteriu de diferențiere a locuțiunilor de expresii, întrucît ultimele sînt și ele, adeseori, substituibile ori numai echivalabile cu o simplă unitate lexicală. Spre exemplu, expresia *a-și zbura creierii* este sinonimă cu *a se sinucide*.

Problema abordată este, desigur, mult mai spinoasă decît am prezentat-o aici, însă nu și atît de importantă pe cît își închipuie cei care consideră că scopul fundamental în predarea limbii române este să-i deprindem pe elevi cu o analiză gramaticală corectă. Într-un viitor nu prea îndepărtat, vom reveni mai pe larg asupra problemei discutate aici, încercînd să demonstrăm că expresia nu trebuie să fie, în mod obligatoriu, o propoziție și că între *locuțiuni* și *expresii* nu se pot fixa întotdeauna granițe precise. Ceea ce trebuie considerat de pe acum un adevăr indiscutabil ni se pare faptul că orice *expresie* (ca grup lexical stabil și unitar) este, prin definiție, mai mult sau mai puțin e x p r e s i v ă, adică generatoare de efecte stilistice. Pentru diferența dintre cele două concepte (atît cît este necesar sau numai posibil, deocamdată), vezi și paragraful *Locuțiuni și expresii adverbiale* din volumul de față.

EXPRESII IDIOMATICE

1. În cadrul multor unități frazeologice, elementele constitutive își păstrează independența semantică, ceea ce permite calchierea sau traducerea lor literală într-o altă limbă. Astfel, frc. *passer en revue* a fost redat în românește prin *a trece în revistă*, *être dans une mauvaise passe* a fost tradus prin *a fi într-o pasă proastă*, *payer les pots cassés* prin *a plăti oalele sparte* ș.a.m.d. Spre deosebire de asemenea îmbinări frazeologice, care sînt disociabile și în care cuvintele își păstrează sensul lor propriu, e x p r e s i i l e i d i o m a t i c e (numite încă și i d i o t i s m e sau, mult mai rar, chiar i d i o m a t i s m e) au un înțeles figurat, care aparține întregului grup frazeologic, imposibil de tradus „ad litteram" într-o altă limbă. Încercările de traducere literală sau „mot à mot" a expresiilor idiomatice pot duce la transpuneri rizibile de felul lui *tambour de livre* (pentru *tobă de carte)* sau *laver le baril* (pentru *a spăla putina)* în originala traducere a Chiriței lui Vasile Alecsandri.

2. Este de la sine înțeles că nici limitele dintre unitățile frazeologice idiomatice și cele neidiomatice nu sînt întotdeauna ușor de stabilit, însă distincția în sine e importantă și ea merită să fie reținută împreună cu cîteva exemple dintre cele mai concludente: *a bate apa în piuă, a-și da arama pe față, a da sfară în țară, a feșteli (cuiva)iacaua, a-și pune pirostriile pe cap* „a se căsători", *a tăia frunze la cîini, a nu avea (pe cineva) la stomac, a-și lua tălpășița, a strica orzul pe gîște, a face pe cineva cu ou și cu oțet, a-și lua inima-n dinți, a-și lua lumea în cap, a-și pune pofta-n cui* și multe altele, care sînt de o rară expresivitate.

3. Ca expresii specifice unei anumite limbi, *idiotismele* trebuie traduse cu multă grijă într-o altă limbă, tocmai pentru că înțelesul lor nu poate fi dedus din suma părților componente. Recurgînd la un nou exemplu, vom spune că ciudata expresie românească *a fuma ca un șarpe* nu poate fi redată în franțuzește prin *fumer comme un serpent!* În astfel de cazuri este obligatoriu să căutăm în franceză (ori în altă limbă) expresia idiomatică cea mai apropiată ca înțeles de a noastră. Întîmplarea face că, în franțuzește, există două expresii cu același sens, care sînt: *fumer comme une locomotive* și *fumer comme une cheminée.* Cînd traducem dintr-o altă limbă în română, trebuie să căutăm și la noi echivalentul cel mai potrivit al unui idiotism străin. De pildă, expresia franțuzească *ne pas être dans son assiette* (literal: „a nu fi în farfuria sa", adică „a nu se simți bine") are două corespondente românești unul mai expresiv decît celălalt: *a nu-i fi boii acasă* și *a nu se simți în apele sale.* Precum vedem, este ideal ca o expresie idiomatică să fie tradusă tot printr-un idiotism, lucru ușurat, în ultimele decenii, de apariția unui mare număr de dicționare frazeologice, ca și de existența unei lucrări lexicografice cum este DELR, la care ne vom mai referi. Ceea ce vrem să adăugăm cu acest prilej este că studiul frazeologiei îi poate interesa nu numai pe lingviști, lexicografi, traducători etc., ci și pe toți cei care predau limbi străine ori chiar limba română străinilor.

FORMULE ȘI CLIȘEE INTERNAȚIONALE

1. Numeroase unități frazeologice provin din categoria destul de bine reprezentată a așa-ziselor „formules et clichés internationaux", cum le numesc unii autori străini (vezi, de pildă, A. A n d r i e v s k a, *Cours de lexicologie*

française, Kiev, 1958, p. 112, precum și întregul capitol consacrat *frazeologiei*: p. 86—114). Din păcate, și în cazul de față, terminologia este cam variată, uneori prea fluctuantă și aproape întotdeauna nelipsită de anumite ambiguități[1]. Alte denumiri, asupra cărora nu ne putem opri (cf. engl. *stereotyped/ conventional expressions)*, nu sînt mai recomandabile decît cele înscrise în titlul acestui paragraf, întrucît ele acoperă și alte realități frazeologice decît cele care ne preocupă aici.

2. Dintre „formulele" cu caracter convențional și internațional (apărute în diverse limbi de cultură și de civilizație), foarte cunoscute sînt, spre exemplu, **artă pentru artă, răul secolului** (frc. *le mal du siècle)* și **turn de fildeș** (frazeologism calchiat, precum am văzut, în majoritatea limbilor europene după frc. *tour d'ivoire)*. Tot aproape general europene și chiar „americane" (în sens larg) sînt, de asemenea: **mărul discordiei, nod(ul)gordian, fata morgana, război rece, porumbelul păcii, tale quale** „așa cum e", **tabula rasa, rara avis, ad calendas graecas, magna cum laude**" „cu cele mai mari elogii" și multe altele, care vor fi citate în subcapitolul următor.

3. Foarte interesante sînt și „clișeele internaționale" în a căror structură intră un nume propriu (de obicei de persoană). Ele au la bază legende antice (uneori biblice) sau chiar întîmplări reale, care trebuie bine cunoscute pentru a înțelege sensul și felul în care au apărut aceste frazeologisme devenite internaționale. Le cităm pe cele mai importante, dînd în paranteză și corespondentul din limba franceză, deși nu numai prin intermediul acesteia am făcut noi cunoștință cu ele:

arca lui Noe (cf. frc. *l'arche de Noë);*
călcîiul lui Ahile (cf. frc. *le talon d'Achille);*
firul Ariadnei (cf. frc. *le fil d'Ariadne);*
mărul lui Adam (cf. frc. *pomme d'Adam);*
mărul lui Newton (cf. frc. *pomme de Newton);*
nasul Cleopatrei (cf. frc. *le nez de Cléopâtre);*
oul lui Columb (cf. frc. *l'oeuf de Colomb);*
patul lui Procust (cf. frc. *le lit de Proc(r)uste;*
pînza Penelopei (cf. frc. *la toile de Pénélope);*
sabia lui Damocles (cf. frc. *l'épée de Damoclès);*
turnul (lui) Babel (cf. frc. *la tour de Babel)* etc.

O anchetă efectuată, cîndva, printre studenți a scos la iveală faptul că mulți dintre ei nu cunoșteau decît foarte vag sensul unora dintre unitățile frazeologice precitate, iar și mai mulți ignorau aproape complet „geneza" acestor frazeologisme internaționale. Într-o mare măsură, am înțeles și atunci cît de mult ar avea de cîștigat învățămîntul nostru de cultură generală dacă profesorii de limba română și de alte discipline și-ar face timp să le explice elevilor mai clar și mai detaliat cum au luat naștere astfel de frazeologisme ori altele și care este semnificația lor exactă. Ele constituie numai o parte dintre acele „f o r m u l e care dăinuie de veacuri" (după o potrivită caracterizare a lui Tudor Arghezi) și care trebuie însușite corect în primul rînd în școală și prin școală.

---

[1] Afirmația este valabilă și pentru articolul lui J. M a r o u z e a u: *Groupes de mots, formules et clichés*, în „Revue des études latines", XI (1933), p. 85–92.

Pentru sensul și originea mai îndepărtată a multora dintre unitățile frazeologice discutate aici și în continuare, recomandăm în special: B a r b u M a r i a n, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, București, Editura Enciclopedică Română, 1973 și I. B e r g, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre* (ediția a II-a revizuită și adăugită), București, Editura Științifică, 1969.

ALTE UNITĂȚI FRAZEOLOGICE

1. Deși am separat *frazeologia* atît de *sintaxă*, cît și de *vocabular*, delimitarea ei întîmpină încă dificultăți serioase, provocate nu numai de mulțimea și varietatea unităților frazeologice, ci și de diversitatea părerilor existente în legătură cu obiectul de cercetare al noii discipline. Stabilind, în linii mari, că acest obiect de investigație îl constituie toate unitățile frazeologice dintr-o limbă oarecare (sau dintr-un grup de limbi), nu am spus tot ce era necesar în legătură cu o problemă atît de complicată și de controversată. După cum vom vedea imediat, *zicalele, proverbele, maximele, sentințele* și în special așa-zisele *citate celebre* (care, adeseori, constituie fraze întregi) ar trebui excluse din sfera propriu-zisă a frazeologiei. Cu această precizare (asupra căreia vom reveni imediat) se elimină încă o greutate serioasă în efortul de a fixa granițe mai precise pentru f r a z e o l o g i e în calitatea ei de compartiment lingvistic independent. În același timp, este ușurată și încercarea de a clasifica mai riguros uriașul material faptic care există atît în limba română, cît și în alte idiomuri.

2. Ceea ce mai rămîne în urma eliminării *zicalelor, proverbelor* etc. din sfera frazeologiei nu se suprapune însă perfect peste tipurile de frazeologisme discutate în subcapitolul anterior. Cu destule temeiuri, tot unități frazeologice pot fi considerate și acele p e r i f r a z e care, deși nu sînt prea sudate, au, totuși, o anumită *frecvență* (neapărat superioară simplelor îmbinări lexicale libere) ori sînt înzestrate, din chiar momentul creării lor, cu o doză oarecare de *expresivitate*. Astfel, dacă în loc de *M. Eminescu* spunem *autorul „Luceafărului"*, recurgem, firește, la o perifrază (în sens de: „grup format din două sau mai multe cuvinte, care exprimă, împreună, ceea ce putem exprima printr-o singură unitate lexicală sau printr-un nume propriu"). Din cauză că are o frecvență redusă și e lipsită de sens figurat, perifraza citată nu este, totuși, o unitate frazeologică, după cum nu sînt unități frazeologice nici: *autorul „Baltagului"* (=M. Sadoveanu), *autorul „Scrisorii pierdute"* (=I.L. Caragiale), *autorul lui „Ion"* (=Liviu Rebreanu) și zeci de alte asemenea perifraze, care nu au valoare expresivă și nici nu sînt „consacrate de uz". Dacă, însă, tot în loc de numele marelui poet folosim o metaforă cum este **luceafărul poeziei românești** sau spunem **bardul de la Mircești,** referindu-ne, de data aceasta, la V. Alecsandri, cele două „perifraze" interesează neapărat frazeologia și trebuie incluse, fără nici o rezervă, în obiectul ei de investigație. Precum vedem, în astfel de cazuri, intervin și alți factori (în afară de *frecvență, unitate de sens* etc.), care ne îndreptățesc să vorbim de unități frazeologice. *Bardul de la Mircești* nu este o perifrază foarte expresivă și nici prea des folosită, însă ea are o *vechime* de cel puțin un secol și e cunoscută de toți vorbitorii cultivați, care o poartă în minte și sînt gata s-o folosească (întotdeauna cu același sens) ori de cîte ori se ivește prilejul.

Spațiul nu ne îngăduie să discutăm și acele perifraze ample, însă destul de unitare și de expresive, care au devenit deja ori se transformă sub ochii noștri în unități frazeologice de un tip special. Printre ele se numără, de pildă, **purtător al cravatei roșii cu tricolor,** cum se spune, din ce în ce mai des, în loc de *pionier*.

3. Ultimul tip de unități frazeologice, la care ne mai referim, îl constituie cele numite, cîteodată, l o c u ț i u n i de i n t e n s i t a t e. Preluînd această denumire de la unii lingviști străini[1], Ioana Boroianu le definește ca fiind „colocații stabile de termeni, dintre care unul adaugă celuilalt un sens superlativ: *înghețat bocnă, îndrăgostit lulea, gol pușcă, singur cuc, beat turtă* etc." (în LL, nr. 2/1974, p. 245). De remarcat că și în cazurile de față e vorba tot de „echivalente" semantice ale cuvintelor, pentru că *înghețat bocnă* înseamnă „foarte înghețat", *singur cuc* echivalează cu „foarte singur" ș.a.m.d. Din punct de vedere funcțional, substantivele *bocnă, cuc, lulea* etc. se comportă ca niște morfeme (cum bine a observat și Florica Dimitrescu în *op. cit.*, p. 64—65), însă mai intense și mai expresive decît adverbul *foarte*. Despre aceste construcții s-a scris mult în lingvistica românească, așa că nu insistăm asupra lor.

O trimitere facem totuși la paragraful **Adverbe provenite din alte părți de vorbire** (în volumul de față), unde se mai discută cîteva fapte, în general cunoscute: *a se ține scai, a dormi buștean* (sau *butuc*), *a lega cobză* (sau *fedeleș*) și altele, care sînt, cel mai adesea, comparații urmate de elipsă. În structura altor „locuțiuni" de intensitate, comparația se menține, spunîndu-se: *ieftin ca braga, galben ca ceara, simplu ca bună ziua* etc. Ioana Boroianu le spune *comparații cu caracter stereotip* (*ibidem*, p. 245), însă, mai scurt și deci mai concis, am putea să le numim c o m p a r a ț i i s t e r e o t i p e. Și în cazul de față, terminologia este variată și fluctuantă, cum rezultă din faptul că unii lingviști străini vorbesc în mod nu tocmai potrivit de l o c u ț i u n i c o m p a r a t i v e (frc. „locutions comparatives"), citînd, spre exemplu: *blanc comme neige, sourd comme un pot, plein comme un oeuf, lourd comme du plomb, trembler comme une feuille, courir comme un lièvre* sau *aller comme un gant* (literal: „a merge ca o mănușă", adică „a se potrivi foarte bine" ori „de minune" — într-o traducere mai expresivă și deci mai apropiată de original). Pentru unele indicații bibliografice și pentru detalii referitoare la acest tip de unități frazeologice ori la altele, pe care nu le mai discutăm, vezi A. A n d r i e v s k a, *op. cit.*, p. 101 și urm.

4. Înainte de a încheia discuția privitoare la tipurile de unități frazeologice, subliniem încă o dată că proverbele, zicalele (sau zicătorile), maximele, sentințele etc. n-ar trebui incluse, așa cum se procedează, de obicei, în sfera prea largă a frazeologiei. Motivul pe care l-am invocat și în LL, nr. 1/1984 (p. 7) este că toate acestea nu sînt echivalente reale ori potențiale ale cuvintelor, deci cum sînt ori ar trebui să fie toate unitățile frazeologice autentice. Referindu-ne, deocamdată, numai la p r o v e r b e, care formează obiectul de cercetare al *paremiologiei*, se impune să reamintim că ele constituie, de fapt, u n i t ă ț i f r a s t i c e (frc. *unités phrastiques*), deci „fraze" complete, deși foarte scurte sau lapidare.

---

[1] Vezi, de exemplu, J. P. V i n a y și J. D a r b e l n e t, *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Paris, 1958, p. 36—43.

În chip firesc, ele nu-și justifică prezența nici în dicționarele frazeologice, care (în eventualitatea că le-ar înregistra pe toate ori pe cele mai multe) ar putea să ia proporții cu adevărat gigantice.

Examinînd mai multe dicționare frazeologice românești sau străine (pe care spațiul nu ne permite să le cităm), am constatat că unele procedează inconsecvent, iar altele nu înregistrează zicale, proverbe etc. Cîteodată, autorii lor se simt chiar obligați să sublinieze că le-au omis în mod premeditat, dar, în realitate, înregistrează o parte din ele, fără să se întemeieze pe criterii științifice. Am demonstrat altă dată că în felul acesta se procedează în DELR, care inserează zeci de proverbe, cum sînt: *Cum îți vei așterne așa vei dormi* (p. 28), *Pînă nu faci foc nu iese fum* (p. 151), *Cine umblă (fuge) după doi iepuri nu prinde nici unul* (p. 186) și altele, a căror prezență în dicționar surprinde după ce am fost avertizați, dintru început, că „volumul... selectează un mare număr de *expresii* și *locuțiuni* românești *(nu și proverbe)* cu explicarea sensului sau a sensurilor pe care le au...".

SURSELE FRAZEOLOGIEI ROMÂNEȘTI MODERNE

În cîteva contribuții anterioare (citate în bibliografia de la sfîrșitul acestui capitol) a fost dovedită marea bogăție frazeologică românească, bogăție pe care o constatăm atît în varianta populară, cît și în cea literară, a limbii noastre. În ceea ce ne privește, considerăm că excepțional de bogată și de variată este mai ales frazeologia românească modernă, care se explică, în cea mai mare măsură, prin calcuri și împrumuturi din alte limbi, dar în primul rînd din franceză. Constatarea n-ar trebui să surprindă pe nimeni, întrucît situația este aceeași și în domeniul vocabularului neologic, iar unitățile frazeologice din româna modernă merg, după cum vom vedea, împreună cu cele lexicale și din punctul de vedere al provenienței lor.

CREAȚII INTERNE ALE LIMBII ROMÂNE

1. Afirmînd că majoritatea unităților frazeologice românești sînt de proveniență externă, nu subapreciem, firește, capacitatea creatoare a limbii noastre, ci facem numai o constatare obiectivă la care ne obligă faptele. Dacă aceasta e situația din punct de vedere strict numeric sau „cantitativ", trebuie să spunem că, sub raport „calitativ", o serie de locuțiuni, expresii sau alte unități frazeologice născute în interiorul limbii române prezintă, adeseori, o importanță mult mai mare decît cele care au origine externă datorită modului în care s-au născut, precum și expresivității lor mult mai accentuate. Cînd vom relua problemele discutate aici (într-un amplu studiu pe care intenționăm să-l consacrăm frazeologiei românești) vom fi preocupați să dovedim cît mai pe larg cu putință atît forța creatoare a limbii noastre în acest domeniu, cît și influențele pe care ea le-a suferit din partea altor limbi cu care a venit în contact.

2. Nu încape îndoială că multe frazeologisme (în special dintre cele înregistrate în DELR) sînt autentic românești și spre această concluzie ne conduce constatarea că ele nu există în limbile de care româna a fost ori este încă influențată. La fel ca și în cazul unor unități lexicale, nu este, însă, întotdeauna ușor să facem distincție între ceea ce a apărut la noi în mod indepen-

dent de alte limbi și ceea ce este împrumutat sau imitat după modele străine. Astfel, despre locuțiunile: **a-și aduce aminte, a băga de seamă, a trage pe sfoară, a bate apa în piuă, a lega de gard** etc. putem afirma cu siguranță că „sînt pur românești" (cum le consideră și Florica Dimitrescu în *op.cit.*, p. 154), însă despre **a face apel** sau **a face recurs,** spre exemplu, n-ar trebui să ne mulțumim numai cu constatarea că acestea „se datoresc limbajului juriștilor" (cum se procedează în aceeași lucrare, la p. 156). În chip cu totul firesc, trebuie să ne întrebăm dacă locuțiunea neologică **a face recurs** a fost creată în limbajul juridic românesc ori a fost împrumutată din vreo limbă străină. Convingerea noastră este că ea constituie un calc frazeologic parțial după frc. **faire recours** și acest lucru trebuie limpede exprimat atunci cînd vorbim despre originea locuțiunilor verbale românești. De cele mai multe ori, autoarea citată procedează în felul arătat aici, aducînd astfel o contribuție notabilă la studiul etimologic al frazeologiei românești vechi și moderne.

3. Dintre cercetările mai noi, prezintă un real interes îndeosebi lucrarea citată în bibliografie a lui Stelian Dumistrăcel, de la care aflăm (pentru prima oară sau mai pe larg) cum au luat naștere o serie de expresii românești, discutate de autor în partea a doua a cărții sale. În mod special ne-au reținut atenția: **a lua la vale, a(în)cresta în grindă, a se strînge funia la par, a se duce pe copcă, a umbla cu ocaua mică, a da paiéle** (devenit **a da páiele)** și multe altele, care provin din cele mai variate domenii: agricultură, păstorit, comerț, diverse meserii, lumea pescuitului, industria casnică etc.

Cîteva dintre explicațiile lui S t e l i a n D u m i s t r ă c e l (în general convingătoare și ingenioase) pot fi, desigur, completate, iar măcar la una dintre ele s-ar putea chiar renunța definitiv. E vorba de felul în care explică autorul expresia **a pescui în apă tulbure** „a profita de o situație încordată sau confuză pentru a trage foloase personale" (vezi p. 198—200). Cu exact același sens și cu o structură identică se folosește în franceză *pêcher en eau trouble.* De aici trebuie să pornim pentru a explica (prin calc frazeologic) expresia românească, necunoscută limbii noastre vechi și celei populare.

4. O serie de unități frazeologice (cu valoare substantivală ori adjectivală) s-au născut în interiorul limbii române de la locuțiuni și expresii verbale sau tot substantivale printr-un procedeu pe care l-am numit d e r i v a r e f r a z e o l o g i c ă. Astfel, chiar de la *a pescui în apă tulbure* a fost derivat **pescuitor în apă tulbure** (înregistrat în DLR, s.v. *pescuitor* cu două atestări din teatrul lui Camil Petrescu). Întrucît asupra formațiilor de acest tip vom reveni într-un subcapitol special, ne mulțumim aici cu simpla lor menționare.

5. Alte unități frazeologice sînt tot creații ale limbii române, care au la bază o metaforă (cultă sau populară). În FCLR, vol. I (p. 12) se citează următoarele „grupuri sintactice nelocuționale", care, cu excepția celui dintîi, se încadrează perfect în această categorie: **aurul negru** (denumire dată atît cărbunelui de pămînt, cît și petrolului ca surse de energie)[1], **brîul cerului** (=curcubeu), **ferestrele sufletului** (=ochi), **corabia deșertului** (=cămilă), **poalele muntelui, sare și piper** (cu referire la o stofă) etc. Numărul acestor p e r i f r a z e m e t a f o r i c e (cum ar putea fi ele numite) este, desigur, mult mai mare, însă aici nu ne interesează decît creațiile care au ieșit din stadiul inițial de „inovații individuale".

---

[1] Pentru aceeași metaforă (folosită, însă, numai în legătură cu petrolul), cf. și frc. **l'or noir,** înregistrat în LEXIS, ROBERT etc., s.v. *or*.

6. Dacă, într-un anumit context, se acordă sens figurat unei îmbinări lexicale libere, ea poate deveni (prin repetare) unitate frazeologică. Astfel, spunînd despre cineva că se spală cu *apă de ploaie* sau că *apa de ploaie* nu e bună de băut, ne menţinem încă în domeniul asociaţiilor libere de cuvinte. Cînd, însă, afirmăm despre un medicament că e *apă de ploaie* ori calificăm în acelaşi fel acţiunile, spusele, teoriile etc. ale cuiva, recurgem la aceeaşi îmbinare lexicală de data aceasta cu caracter frazeologic. În funcţie de context şi de prezenţa sau absenţa expresivităţii, au un dublu statut şi: **a mînca borş, a scăpa trenul, cusut cu aţă albă, bătut în cap, coadă de topor** etc.

7. Un număr relativ însemnat de unităţi frazeologice apărute în interiorul limbii române au fost, la originea lor, simple îmbinări libere de cuvinte, care au devenit frazeologisme în urma unei întrebuinţări frecvente şi îndelungate. Pentru exemplificare, cităm numai cîteva locuţiuni în a căror structură intră verbul *a da:* **a da s(e)ama, a da ortul popii, a da sfaturi, a da roade, a da pe faţă, a da prilej, a da zor** şi multe altele, care pot fi găsite în dicţionare.

ÎMPRUMUTURI DIN ALTE LIMBI

1. Alături de unităţile frazeologice apărute prin sudarea unor îmbinări libere de cuvinte sau prin alte procedee interne, există multe altele care se explică prin împrumut din alte limbi şi în primul rînd din f r a n c e z ă. La cele pe care le-am citat cînd am discutat influenţa acestei limbi în domeniul vocabularului (e vorba de: *artist liric, bal mascat, calcul renal, placă turnantă* etc.) se mai pot adăuga în ordine alfabetică: **ambasador extraordinar, analiză matematică, bandă sonoră, bază navală, calcul infinitezimal, calculator electronic, coloană vertebrală, cordon sanitar, culoare locală, dans macabru, distanţă focală, ecuaţie diferenţială, fond de rulment, fond de ten, glob ocular, lichid cefalorahidian, ministru plenipotenţiar, nerv sciatic, perioadă de incubaţie, sală de lectură, proces verbal, sos tomat, tribunal suprem, tur de scrutin, vase comunicante, vizită medicală** şi altele, care provin din cele mai variate domenii.

2. Uneori, am împrumutat din franceză o întreagă *familie frazeologică*, ai cărei membri sînt constituiţi, de obicei, din două elemente, şi anume: un substantiv determinat şi un adjectiv determinativ. Cităm, spre exemplificare, cîteva dintre unităţile frazeologice care intră în familia lui *placă* şi care se explică prin împrumut: **placă comemorativă** (< frc. *plaque commémorative*), **placă dentară** (< frc. *plaque dentaire*), **placă fotografică** (< frc. *plaque photographique*), **placă neuro-musculară** (Anat.) < frc. *plaque neuromusculaire*), **placă turnantă** (frc. < *plaque tournante*) etc. În *Dicţionar tehnic poliglot* (ediţia a II-a, Bucureşti, 1967, p. 551—553, mai sînt înregistrate şi alte unităţi frazeologice, care se explică tot prin franceză, dar care sînt mai puţin cunoscute, cu excepţia lui **placă de fundaţie** (< frc. *plaque de fondation*) şi a lui **placă de beton armat** (< frc. *plaque de beton armé*). Prin ultimul ei element component intră, în această familie, şi unitatea frazeologică **scleroză în plăci** (< frc. *sclerose en plaques*), folosită, în medicină, mai mult decît *scleroză multiplă* (< engl. *multiple sclerosis*).

Este aici locul cel mai potrivit să pledăm încă o dată pentru introducerea în terminologia lingvistică a conceptului de **f a m i l i e f r a z e o l o g i c ă**, pe care l-am propus mai întîi în LR, XXVI (1977), nr. 6, p. 593 ca pandant al lui **f a m i l i e l e x i-**

c a l ă. Mai departe (și cu alt sens), propunem un nou concept, care ni se pare de asemenea foarte necesar și care este cel de **c î m p f r a z e o l o g i c.**

Influența franceză (așa cum s-a manifestat ea asupra limbii române în domeniul frazeologiei) este și în atenția lui Liviu Groza, care, la sugestia noastră, a început s-o studieze încă din anul 1980. Menționăm și aici două dintre contribuțiile tipărite ale autorului: *Arhaisme frazeologice de proveniență franceză* (în LL, nr. 3/1982, p. 312–317) și *Variante ale unor unități frazeologice de proveniență franceză* (în LL, nr. 1/1984, p. 14–18).

3. Spre deosebire de cele care au fost perfect asimilate (după ce au suferit, eventual, o ușoară modificare fonetică sau morfologică), există și împrumuturi care sînt încă simțite ca niște „corpi străini" și care ar putea fi numite f r a n ț u z i s m e f r a z e o l o g i c e. În această categorie mai slab reprezentată includem pe: *à contrecoeur, à la légère, avant la lettre, à vol d'oiseau, comme ci comme ça, grasse matinée, mise en scène, qualité maîtresse, pour la bonne bouche, parti pris, terre à terre, tête à tête* etc.

4. Dintre unitățile frazeologice de origine l a t i n ă (împrumutate, uneori tot prin intermediul limbii franceze) reținem numai cîteva care ni se par mai cunoscute: **ad litteram** și **ad libitum** (inserate chiar în DEX, DN_3 etc.), **alma mater, alter ego, cum grano salis** (pe care unii îl rostesc *cum gramo salis*), **curriculum vitae, de facto** și **de iure, deux ex machina, ex abrupto, ex cáthedra** (greșit accentuat: *catédra*), **expressis verbis** „în termeni expliciți", **grosso modo** (care ne-a mai putut veni și din italiană, dar nu exclusiv din această limbă, cum se arată în CADE, s.v.; cf. și frc. *grosso modo*), **in extenso** și **in extremis** (greșit rostite, adeseori, **în** *extenso* și **în** *extremis*), **ipso facto** „prin chiar acest fapt", **magna cum laude** (greșit scris, uneori, *cum laud***ae**), **mea culpa, modus vivendi** (literal: „mod de a trăi"; cf. și D. POL. p. 375), **mutatis mutandis** „schimbînd ceea ce trebuie schimbat", **nomina odiosa, nota bene** (greșit folosit cu sensul de „notă bună"), **perpetuum mobile** (pentru care vezi DER, III, p. 720), **persona (non) grata** (în D.POL., p. 453 și 455), **petitio principii** (în DN_3, s.v.), **post festum, primus inter pares, pro domo (sua)** și **pro forma, rara avis, sine die** și **sine qua non** (cf. „condiție *sine qua non*"), **stricto sensu** (greșit pronunțat și chiar scris, uneori, *stricto sens***o**), **sui generis** (în cazul căruia DOOM ne recomandă scrierea cu cratimă: *sui-generis*) sau **tabula rasa** și **tale quale,** pe care le-am mai citat și atunci cînd am discutat așa-zisele „clișee internaționale".

5. Destul de numeroase sînt și frazeologismele de origine i t a l i a n ă, însă, din motive ușor de înțeles, nu vom oferi nici de data aceasta o listă exhaustivă sau măcar foarte bogată.

Lăsînd la o parte pe cele din domeniul muzicii (care sînt prea speciale: **con brio, con moto, con anima, concerto grosso** și altele), reținem pe: **commedia dell'arte, dolce far niente** „plăcută trîndăvie" (pe care noi îl scriem împreună probabil și sub influența frc. *farniente*), **fata morgana** (asupra căruia vom reveni în ultima parte a acestui capitol), **a giorno** (inserat numai în DN_3 și în unele dicționare franțuzești: LEXIS, ROBERT etc.), **în fine** și **în genere** ‹ ital. *in fine* și *in genere* (al căror prim element a fost românizat), **liră sterlină** (pentru care dicționarele noastre trimit în mod greșit la frc., engl. *sterling*)[1],

[1] Noțiunea exprimată de rom. *liră sterlină* și de ital. *lira sterlina* este redată în franceză prin *livre sterling*, iar în engleză prin *pound* (izolat din *a pound sterling*).

medic curant și **medic primar** (care au fost discutate la început), **politică internă** (care nu poate fi explicat prin franceză, unde există numai *politique intérieure*), **salt mortal** (< ital. *salto mortale*), **tempi passati!** (folosit cu sensul de: „s-au dus acele vremuri!"), **tutti frutti** „toate fructele" (figurat: „amestecătură") etc.

6. În ultimele decenii, a crescut și numărul frazeologismelor internaționale de proveniență engleză, dar, în limba română, ele au de obicei o etimologie multiplă, mai precis: engleză și franceză. Pe de altă parte, fiind mai greu de asimilat din cauza aspectului lor fonetic, ele au fost, adeseori, calchiate, cum vom vedea în paragraful următor.

Dintre cele care datează încă din secolul trecut și care ne-au venit, probabil, din franceză (ori și din această limbă) menționăm pe **five o'clock** și pe **high life** (ultimul omis fără nici un motiv din DOOM și din ÎOOP). De dată mai mult ori mai puțin recentă sînt: **all right, chewing gum, Foreign Office** (care apare adeseori în presa noastră), **gentlemen's agreement** (inserat în DER și în D.POL., s.v.), **last, but not least** „ultimul, dar nu cel din urmă" și **splendid isolation** (pentru care vezi D.POL., p. 563, col. 2). Dacă examinăm cu atenție diversele terminologii științifice actuale, descoperim mult mai multe frazeologisme de origine engleză și în special americană. Astfel, în domeniul medicinei, se explică prin engleza americană: **stres emoțional** (cf. engl. *emotional stress*), **terapie ocupațională** (cf. engl. *occupational therapy*) și poate chiar **asistent medical** (căruia în engleză îi corespunde *medical assistant*). Precum vedem, structura acestor unități frazeologice (care, inițial, era de tipul **adj. + subst.**) s-a schimbat în conformitate cu topica limbii noastre devenind de tipul **subst. + adj.**

Despre *fair play* se poate spune că a devenit în limba noastră un cuvînt compus (ca de altfel și *mass media, living room* sau chiar *high life*, pe care trebuie să le scriem, după împrejurări, cu cratimă sau chiar împreună; vezi pentru aceasta DOOM, ÎOOP, DEX și DN_3, s.v.).

CALCURI FRAZEOLOGICE ȘI LEXICO-FRAZEOLOGICE

1. Adunarea și examinarea atentă a unui vast material (din care aici nu vom folosi decît o parte infimă) ne-a condus la concluzia indiscutabilă că cele mai multe frazeologisme din limba română modernă sînt împrumuturi și c a l c u r i sau traduceri literale după unități frazeologice străine, care au o structură identică sau similară cu a celor românești. La momentul potrivit, am explicat, pe larg, în ce rezidă diferența dintre *calcul frazeologic* și cel *lexico-frazeologic*, așa că aici vom adăuga numai că al doilea se întîlnește mult mai rar decît cel dintîi.

Unele calcuri lexico-frazeologice sînt după modele rusești ușor de identificat (cum am dovedit în *Probleme de etimologie*, p. 185—188). Dintre cuvintele compuse care au apărut în limba română prin acest tip de calc se numără și adjectivul *mic-burghez*, care se întîlnește într-o serie de îmbinări frazeologice ca: *atitudine mic-burgheză, concepție mic-burgheză, deviere mic-burgheză, mentalitate mic-burgheză, democrație mic-burgheză, ideologie mic-burgheză* și altele, pentru care există corespondente în limba rusă. Traducînd literal o unitate frazeologică de tipul *melkoburjuaznaia stihiia* s-a ajuns, în românește, la **stihie mic-burgheză,** deci limba noastră s-a îmbogățit nu numai cu

o îmbinare lexicală, ci și cu un adjectiv compus, care a apărut chiar în procesul calchierii. Tot prin calchierea unor unități frazeologice (de data aceasta franțuzești) a apărut, în românește, și derivatul *învățămînt*, care nu e atestat înaintea combinațiilor cu caracter stabil în a căror structură intră ca element constitutiv. E vorba de: **învățămînt primar** (după frc. *enseignement primaire*), **învățămînt secundar** (după frc. *enseignement secondaire*), **învățămînt superior** (după frc. *enseignement supérieur*), **învățămînt public** (după frc. *enseignement public*) și multe altele, care pot fi găsite în dicționare.

2. În continuare vom cita exclusiv calcuri frazeologice după modele franțuzești, fiindcă acestea sînt inimaginabil de numeroase.

De aici nu trebuie să se tragă concluzia că nu există și calcuri frazeologice după modele englezești, de pildă. Acestea sînt, însă, mult mai puține, iar unele dintre ele sînt și mai puțin importante ori se întîlnesc mai ales în terminologiile de strictă specialitate. Cf.: **vorbitor nativ** (după engl. *native speaker)*, **numărătoare inversă** (după engl. *count down)*, **cutie neagră** (după engl. *black box)* etc. Foarte cunoscute sînt **farfurie zburătoare** (după engl. *flying saucer)* și **creier electronic** (după engl. *electronic brain)*, ultimul folosit și în sens figurat.

3. După cum am mai spus, calcurile frazeologice se clasifică în totale (sau *integrale*) și parțiale (numite destul de impropriu și *semicalcuri*). Din prima categorie face parte, spre exemplu, **carte de căpătîi** care traduce ad litteram frc. *livre de chevet*. Tot calcuri frazeologice totale sînt **cap pătrat** (dupa frc. *tête carrée*) și **piatră de încercare** (după *pierre de touche*), în schimb **piatră filozofală** reprezintă un calc parțial, pentru că din frc. *pierre philosophale* prima parte a fost tradusă, iar a doua a fost împrumutată.

4. Fără a mai face diferență între cele două tipuri de calc (total și parțial), cităm, în continuare, noi unități frazeologice, care au valoare substantivală și care se explică prin imitarea unor modele franțuzești (ori în primul rînd franțuzești, atunci cînd acestea există și în alte limbi). Ordinea este, ca de obicei, alfabetică, însă întregul material de care dispunem ar putea fi clasificat pe sfere semantice sau domenii de activitate pentru a se demonstra că frazeologia noastră modernă este, în cea mai mare măsură, de proveniență franceză. Iată numai cîteva dintre faptele pe care le avem în vedere: **apă oxigenată** (cf. frc. *eau oxygénée*), **boltă cerească** (cf. frc. *voûte céleste*), **cal de bătaie** (cf. frc. *cheval de bataille*), **calea lactee** (cf. frc. *la voie lactée*), **conspirație a tăcerii** (cf. frc. *conspiration du silence*), **diabet zaharat** (cf. frc. *diabète sucré*), **duș scoțian** (cf. frc. *douche écossaise*), **fiu natural** (cf. frc. *fils naturel*), **focar de infecție** (cf. frc. *foyer d'infection*), **grădină zoologică** (cf. frc. *jardin zoologique*), **ipoteză de lucru** (cf. frc. *hypothèse de travail*), **încălzire centrală** (cf. frc. *chauffage central*), **lună de miere** (cf. frc. *lune de miel*), **materie cenușie** (cf. frc. *matière grise*), **ochi magic** (cf. frc. *oeil magique*), **probă factuală** (cf. frc. *preuve factuelle*), **productivitatea muncii** (cf. frc. *productivité du travail*), **proiect de lege** (cf. frc. *projet de loi*), **puncte de suspensie** (cf. frc. *points de suspension*), **rațiune de stat** (cf. frc. *raison d'État*), **rădăcină pătrată** (cf. frc. *racine carrée*), **stare de asediu** (cf. frc. *état de siège*), **stare de lucruri** (cf. frc. *état de choses*), **state de serviciu** (cf. frc. *états de service*), **șarpe cu clopoței** (cf. frc. *serpent à sonnettes*), **șarpe cu ochelari** (cf. frc. *serpent à lunettes*), **telegrafie fără fir** (cf. frc. *télégraphie sans fil*), **umor negru** (cf. frc. *humour noir*), **vițelul de aur** (în CADE și în DEX, s.v. *vițel*; cf. frc. *le veau d'or*) etc.

Spaţiul nu ne permite să demonstrăm că, în unele cazuri, e vorba de c a l c m u l t i p l u, deci că aceeaşi unitate frazeologică românească poate fi explicată invocîndu-se două sau chiar trei surse externe. Astfel, pentru apariţia lui **război rece** putem trimite atît la frc. *guerre froide*, cît şi la rus. *holodnaia voina* (care a fost calchiat în perioada cînd se manifesta asupra limbii române influenţa rusă modernă). Modelul iniţial sau primordial al tuturor frazeologismelor citate şi al celor care se întîlnesc în alte limbi este engl. *cold war*, alături de care există şi *cold warrior* (în traducere literală: „războinic rece", adică „partizan sau adept al războiului rece").

5. O altă categorie de frazeologisme explicabile prin franceză o constituie locuţiunile şi expresiile cu valoare v e r b a l ă, dintre care unele au mai fost semnalate. Reţinem şi aici o serie de fapte interesante, însă fără a arăta, de fiecare dată, ce este nou şi ce este cunoscut. Procedînd ca mai înainte, renunţăm, de asemenea, să distingem calcurile totale de cele parţiale, să clasificăm unităţile frazeologice după s t r u c t u r ă sau să arătăm cînd ar putea fi invocat, în subsidiar, desigur, şi un alt model decît cel franţuzesc.

Ordinea respectată este cea alfabetică, dar numai a elementelor verbale: **a arunca mănuşa cuiva** (cf. frc. *jeter le gant* „a sfida, a provoca"), **a avea nervi de oţel** (cf. frc. *avoir des nerfs d'acier*), **a avea stomac de struţ** (cf. frc. *avoir un estomac d'autruche*), **a bate în retragere** (cf. frc. *battre en retraite*), **a cădea de acord** (cf. frc. *tomber d'accord*), **a cădea ca muştele** (cf. frc. *tomber comme les mouches*), **a cîştiga teren** (cf. frc. *gagner du terrain*), **a se culca (odată) cu găinile** (cf. frc. *se coucher avec les poules*), **a-şi da aere** *(se donner des airs)*, **a da satisfacţie** (cf. frc. *donner satisfaction*), **a duce o viaţă de cîine** (cf. frc. *mener une vie de chien*), **a face escală** (cf. frc. *faire escale*), **a face faţă** (cf. frc. *faire face*), **a face onorurile casei** (cf. frc. *faire les honneurs de la maison*), **a face opinie separată** (cf. frc. *faire opinion séparée*), **a face plinul** (cf. frc. *faire le plein*), **a-şi face sînge rău** (cf. frc. *se faire du mauvais sang*), **a fi în elementul său** (cf. frc. *être dans son élément*), **a lupta contra morilor de vînt** (cf. frc. *lutter contre les moulins à vent*), **a plăti cu aceeaşi monedă** (cf. frc. *payer de la même monnaie*), **a pune la punct** (cf. frc. *mettre au point*), **a rămîne în pană** (cf. frc. *rester en panne*), **a salva aparenţele** (cf. frc. *garder les apparences*), **a trăi pe picior mare** (cf. frc. *vivre sur un grand pied*), **a trece sub tăcere** (cf. frc. *passer sous silence*), **a ţine în şah** (cf. frc. *tenir en échec*), **a vedea totul în negru** (cf. frc. *voir tout en noir*) etc.

6. Am putea, fireşte, să dăm şi exemple de unităţi frazeologice cu valoare a d j e c t i v a l ă (cf. **plin de sine,** după frc. *plein de soi*), a d v e r b i a l ă (cf. **sub beneficiu de inventar,** după frc. *sous bénéfice d'inventaire*) sau chiar p r e p o z i ţ i o n a l ă (de pildă: **în ceea ce priveşte,** după frc. *en ce qui concerne*). Noile fapte n-ar putea să ne conducă decît la concluzia că cele mai multe unităţi frazeologice (apărute în româna modernă prin calc sau împrumut) le datorăm influenţei franceze, care îşi aşteaptă, încă, cercetătorii. Pentru a cunoaşte, însă, dimensiunile reale ale acestei puternice influenţe, nu e suficient să numărăm cuvintele pe care le-am împrumutat din franceză (deci un lucru care s-a făcut deja după părerea noastră fără prea mult succes). Ideal ar fi să putem număra (măcar cu aproximaţie) şi f r a z e o l o g i s m e l e care au fost împrumutate ori calchiate după modele franţuzeşti şi care sînt extrem de numeroase. În alţi termeni, ceea ce recomandăm şi aici cu multă insistenţă este nu numai *statistică lexicală*, ci şi **statistică frazeologică,** adică un lucru care, după ştiinţa noastră, n-a fost încă realizat sau măcar preconizat nici chiar în lingvistica generală.

DERIVAREA FRAZEOLOGICĂ ÎN ROMÂNA CONTEMPORANĂ

DEFINIŢIA ŞI ASPECTELE FENOMENULUI

1. Cînd am discutat creaţiile frazeologice interne ale limbii române, am arătat că acestea pot apărea pe diverse căi, dintre care una este şi d e r i v a r e a f r a z e o l o g i c ă. Acest frecvent şi interesant fenomen nu are încă un nume adecvat şi unanim acceptat în lingvistica românească sau în cea generală. Întrucît spaţiul nu ne permite să discutăm chiar probleme de terminologie, ne mulţumim să definim fenomenul, urmînd să arătăm, cu altă ocazie, de ce denumirea propusă este, neîndoielnic, cea mai potrivită şi mai cuprinzătoare.

2. Precum am arătat şi în ROM. LIT. (nr. 30/1984, p. 7), ori de cîte ori de la o combinaţie de cuvinte cu caracter constant se formează o altă îmbinare lexicală stabilă, avem de-a face cu ceea ce numim *derivare frazeologică*. Şi mai clar spus, fenomenul pe care îl discutăm aici se reduce la *formarea unei unităţi frazeologice de la o altă unitate frazeologică în cadrul unei limbi date*. Astfel, locuţiunea substantivală **băgare de seamă** s-a format, după cum se ştie, din mai vechea locuţiune verbală *a băga de seamă*. Tot aşa, de la *a da seama* s-a format **dare de seamă,** de la *a-şi bate capul* a fost derivat **bătaie de cap,** de la *a-şi aduce aminte* avem pe **aducere aminte** ş.a.m.d. Fără a înmulţi exemplele, se poate spune că un aspect esenţial al derivării frazeologice îl constituie formarea de locuţiuni şi expresii substantivale de la cele verbale.

3. Tot de la locuţiuni şi expresii verbale (care funcţionează ca „primitive" sau „baze derivative") se pot forma, desigur, şi îmbinări frazeologice cu valoare adjectivală, cum sînt **scos din fire** (din *a scoate din fire*), **dat peste cap** (din *a da peste cap*) sau altele, pe care le-am semnalat cînd am discutat *tipurile de unităţi frazeologice*.

4. În limba română contemporană, cele mai numeroase „derivate frazeologice" au, după cum vom vedea imediat, valoare substantivală şi ele provin tot de la îmbinări frazeologice cu caracter substantival. Cf. **sudor autogen** (din *sudură autogenă*), **sudor electric** (din *sudură electrică*), **revizor final** (din *revizie finală*), **cronicar literar** (din *cronică literară*), **foiletonist literar** (din *foileton literar*), **activist politic** (din *activitate politică*) ş.a.m.d.

5. Deşi avem întotdeauna de-a face cu un proces lingvistic intern, e posibil ca o nouă unitate frazeologică (substantivală ori adjectivală) să se formeze de la o altă unitate frazeologică explicabilă prin calc sau împrumut. Astfel, **luare de cuvînt** provine de la *a lua cuvîntul*, despre care ştim că traduce frc. *prendre la parole*. Tot aşa, **inducere în eroare** derivă de la locuţiunea verbală *a induce în eroare* (care se explică prin frc. *induire en erreur*). Chiar în astfel de cazuri, procesul derivării frazeologice continuă să rămînă intern (ca în orice aspect al derivării), întrucît *luare de cuvînt* şi *inducere în eroare* se explică direct din formele româneşti amintite, care sînt mai vechi în limbă decît cele cu valoare substantivală. În funcţie de atestări şi de alţi factori, putem admite o dublă origine şi pentru unele unităţi cu caracter frazeologic. Spre exemplu, **luare în consideraţie** se poate explica atît din mai vechiul *a lua în*

considerație (calc frazeologic după frc. *prendre en considération*), cît și direct din frc. *prise en considération*, care constituie el însuși un derivat de felul celor care ne interesează aici.

CAUZELE ȘI PRODUCTIVITATEA DERIVĂRII FRAZEOLOGICE

1. Din exemplele citate a rezultat, într-o oarecare măsură, că mai ales „rațiuni“ de ordin structural dictează apariția noilor unități frazeologice, atît de strîns legate de cele preexistente. Prin apariția lor, se ajunge la crearea unor „perechi corelative“, care constituie adevărate elemente de sistem în domeniul frazeologiei. Acesta și este principalul motiv pentru care nu putem pune prea mari stavile în calea unui fenomen atît de viu în româna contemporană. El nu lipsește, desigur, nici din limba veche și din varianta populară a limbii noastre, cum o dovedesc, printre altele, denumirile unor varietăți de pomi fructiferi, explicabile, în mod sigur, prin denumirile (mai vechi și mai frecvente) ale unor fructe comestibile foarte cunoscute de altfel. E vorba de: **cireș pietros** (din *cireașă pietroasă*), **păr mălăieț** (din *pară mălăiață*), **prun gușat** (derivat din *prună gușată*) și altele. Trebuie să recunoaștem că, deși fac impresia unor formații greșite ori chiar rizibile, cum se întîmplă mai ales cu *prun gușat*, astfel de „derivate frazeologice“ prezintă și unele avantaje care nu pot fi ignorate sau subestimate. Într-adevăr, pare mult mai normal și este mai „economicos“ (din punct de vedere lingvistic) să spui *păr pergamut* sau *mălăieț* decît „păr care face pere pergamute ori mălăiețe“. Justificarea structurală și caracterul mai „economic“ al unor asemenea formații ne fac să le considerăm cel puțin acceptabile (dacă nu și recomandabile în special în limba populară).

2. O precizare care se impune este că majoritatea derivatelor frazeologice nu au caracter locuțional, dar ele constituie îmbinări lexicale stabile. Faptul că cele din care provin sînt suficient de sudate permite derivarea de la ele a altor combinații lexicale cu statut clar de unități frazeologice. Iată cîteva exemple dintre cele mai semnificative: **artist plastic** (format de la *arte plastice*; francezii spun *plasticien*); **desenator tehnic** (format în românește de la *desen tehnic*); **comerciant cu ridicata** (înregistrat chiar în DEX cu sensul de „angrosist, toptangiu“ și format de la *comerț cu ridicata*); **sportiv de performanță** (de la *sport de performanță*); apoi: **bursier republican, conferențiar public, economist politic, bibliotecar central, materialist spontan, luptător greco-roman, frînar de siguranță** și multe altele, pentru care spațiul nu ne permite să dăm citate din limba scrisă. Acestea ar fi, totuși, necesare măcar pentru unele „derivate frazeologice“, pe care le-am întîlnit în stilul publicistic și care constituie adevărate rarități. E vorba de: **paznic obștesc, chitarist electric, miner mecanizat** (de la „mină mecanizată“), **portar electronic** (de la *poartă electronică*) și chiar **telegrafistă fără fir** (pentru care vezi J. Byck, *Derivație și sintaxă*, în SCL, II, 1957, p. 125—129, unde se mai citează și alte exemple). În mod ironic, desigur, I. L. Caragiale scrie și **pensionară viageră** (format de la *pensie viageră*), ceea ce dovedește că nici acest fenomen lingvistic nu i-a scăpat neobservat marelui scriitor.

3. Pentru a dovedi productivitatea acestui procedeu atît de comod, am putea adăuga că diversele limbaje de specialitate abundă pur și simplu în formații de felul celor discutate aici. Că aceasta este realitatea ne-o dovedește,

printre altele, următoarea listă (cu totul incompletă) care conține exclusiv derivate frazeologice întîlnite în literatura medicală sau (mult mai rar) în exprimarea orală a personalului medical: **bolnav cronic, bolnav infecțios, bronșitic cronic, chirurg plastic, chirurg toracic, chirurg infantil, gușat endemic, insuficient cardiac, luetic congenital, sifilitic ereditar, paralitic infantil, paralitic progresiv, ulceros gastric, duodenal** și **cronic, tușitor convulsiv, tușitor cronic** sau **tuberculos pulmonar, osos** și **galopant** (formate de la *tuberculoză pulmonară, osoasă* și *galopantă*).

4. Oricît de comode și de justificate ar fi (în anumite privințe), asemenea formații trebuie, totuși, evitate măcar în unele cazuri. Astfel, în loc de **controlor de calitate** (care are cusurul de a fi echivoc) se poate spune și scrie cu exact același sens *controlor al calității*. Tot așa, în loc de **activist obștesc,** se poate recurge la perifraza *activist pe tărîm obștesc*, iar în loc de **nuc de cocos** (derivat de la *nucă de cocos*) îl putem întrebuința exclusiv pe *cocotier*, împrumutat din limba franceză. În ceea ce ne privește, preferăm să recurgem la perifraze și în alte cazuri, spunînd, de pildă: *bolnav de tuberculoză galopantă* (nu **tuberculos galopant,** care este și el echivoc), apoi *bolnav de tuse cronică* (în loc de **tușitor cronic**) sau *suferind de bronșită cronică*, nu **bronșitic cronic** (care are și o structură ușor cacofonică). Referindu-ne acum și la unele forme pe care le-am întîlnit în literatura lingvistică din ultimele decenii, adăugăm că, în loc de **filolog romanic, estet literar** sau **fonetist** (și **fonetician**) **experimental,** ar trebui să spunem și să scriem exclusiv: *(filolog) romanist, estetician literar* și *specialist în fonetica experimentală*.

Ușor de evitat ni se pare și o construcție de felul lui **centre industriale grele,** cum citim tot într-o lucrare de lingvistică nu prea recentă. Înlocuind această formă cu *centre de industrie grea*, sensul contextului nu se schimbă cîtuși de puțin, în schimb se realizează o exprimare căreia nu i se poate reproșa nimic din punct de vedere lingvistic și estetic. Cu ultimele precizări și recomandări am atins deja probleme de cultivare a limbii, care își găsesc un loc mai potrivit în subcapitolul următor.

FRAZEOLOGIA ȘI CULTIVAREA LIMBII LITERARE

1. După cum am subliniat și în capitolul precedent, cînd se discută chestiuni de cultivare a limbii, în general, mulți cred că trebuie să semnaleze neapărat greșeli de exprimare, să ia atitudine față de ele și, eventual, să explice cauzele care le-au generat. În realitate, mai ales în școală, a face operă de cultivare a limbii literare nu înseamnă exclusiv a-i învăța pe elevi să-și însușească normele exprimării corecte, adică un lucru dintre cele mai importante. Ceea ce trebuie să mai urmărim în cadrul acestei foarte complexe acțiuni este și îmbogățirea vocabularului cu un număr cît mai mare de unități lexicale și frazeologice. Din acest punct de vedere, rolul profesorilor care predau științele exacte și sociale ori alte discipline poate fi la fel de important ca și al profesorului de limba și literatura română. În definitiv, nu de la acesta învață elevul ce înseamnă: *bioxid de carbon, calculator electronic, coloană vertebrală, curenți de aer, distanță focală, fata morgana, glandă cu secreție internă, lentilă convergentă, nucleu atomic* sau *stare de imponderabilitate*. În sens foarte larg și mai ales din punctul de vedere la care ne referim, orice membru al corpului profesoral face, indirect, și operă de cultivare a limbii literare.

2. În domeniul de care ne ocupăm aici, cultivarea limbii ar trebui să îmbrace aspecte dintre cele mai variate, începînd cu însușirea unui mare număr de *unități frazeologice* și terminînd cu folosirea lor corectă sau cu explorarea virtuților expresive ale acestora. Studiul frazeologiei ne revelează, într-adevăr, nu numai bogăția excepțională a limbii noastre sub acest aspect, ci și remarcabilele ei resurse de ordin expresiv. Cît de mare este încărcătura expresivă a unor frazeologisme în raport cu simplele lor sinonime lexicale rezultă din sute de exemple care stau nu numai la îndemîna scriitorilor, ci chiar a vorbitorilor obișnuiți, doritori de a-și „colora" exprimarea. Cităm numai cîteva fapte, care sînt, de altfel, foarte cunoscute, dar asupra cărora nu se insistă suficient în procesul de predare a limbii române, tocmai pentru că frazeologia (așa cum este ea concepută aici) nu stă prea mult în atenția profesorilor noștri și mai ales a cercetătorilor lingviști. Toate exemplele care urmează sînt unități frazeologice cu valoare verbală: *a-și da osteneala* „a se strădui", *a umbla pe coclauri* „a vagabonda", *a se lua de păr* „a se încăiera", *a-și pierde mințile* „a înnebuni", *a-și pune pofta în cui* „a renunța", *a-și da arama pe față* „a se demasca", *a da bir cu fugiții* „a dispărea", *a-și lua nasul la purtare* „a se obrăznici", *a pune nasul în pămînt* „a se rușina", *a sta cu ochii în tavan* „a trîndăvi", *a face zile fripte (cuiva)* „a necăji", *a-i toca gura bureți* „a flecări, a pălăvrăgi", *a trage (cuiva) un tighel* „a dojeni", *a purta (cuiva) sîmbetele* „a pizmui", *a o lăsa moartă* „a renunța", *a da cu bîta* „a o scrînti", *a se da pe brazdă* „a se cuminți, a se îndrepta", *a se face luntre și punte* „a se zbate" ori *a face din țînțar armăsar* (care spune incomparabil mai mult decît banalul *a exagera*).

3. Uneori, pornindu-se de la o singură noțiune, se pot întocmi adevărate studii de onomasiologie frazeologică și lexico-frazeologică, deci încă un lucru insuficient realizat în lingvistica românească. Astfel, numai pentru noțiunea exprimată de verbul **a muri** am găsit, pînă în prezent, peste 40 de sinonime lexicale și mai ales frazeologice, dintre care o bună parte sînt citate într-un articol publicat în LL, nr. 1/1984, p. 12—14: *a-și da duhul, a-și da otpustul, a-și da obștescul sfîrșit, a da ortul popii, a se duce pe copcă, a-și pierde viața, a-și da ultimul suspin, a trece în neființă, a trece în lumea umbrelor, a închide ochii* (după frc. *fermer les yeux* „mourir") și multe altele, care constituie ceea ce am putea numi un adevărat c î m p f r a z e o l o g i c. Recurgînd la un nou exemplu, adăugăm că despre cineva care este foarte **sărac** se poate spune că *e gol pușcă* sau că *este cu coatele goale*, că *are casa sub cușmă* sau că *i-a cîntat cucul în pungă*, că *nu are ce pune pe masă* sau *nu are după ce bea apa*, că *a ajuns la lulele* sau *la sapă de lemn*, că *a rămas numai cu pielea* ori *că-i suflă vîntul în traistă* (sau *în buzunare*). Asemenea exemple și altele de acest fel arată, cît se poate de clar, că a reduce c u l t i v a r e a l i m b i i la semnalarea, corectarea și prevenirea unor erori de exprimare înseamnă a avea despre această complexă activitate o concepție mult prea simplă și unilaterală.

4. În domeniul frazeologiei, se fac, totuși, numeroase greșeli de exprimare legate îndeosebi de folosirea unor locuțiuni și expresii neologice, care n-au pătruns încă (suficient) în „competența lingvistică" a celor mai mulți vorbitori. În această situație se află *mass media* (o scurtare din engl. *mass media of communication*) pe care mulți o întrebuințează pleonastic, spunînd și chiar scriind **mijloace mass media** sau **mijloace de mass media.** Întrucît *media* este în latină și în engleză pluralul lui *medium* care înseamnă și „mijloc", adăugarea acestui cuvînt înaintea lui **mass media** este cu totul nejustificată.

În continuare discutăm și alte expresii, care arată cît de ușor și de profund se poate greși, uneori, dacă neștiința se combină cu neatenția și cu prețiozitatea lingvistică. Prima dintre expresiile pe care le avem în vedere este **păcat venial,** care a fost, probabil, introdusă în limba română de către G. Călinescu (vezi *Estetica basmului*, București, 1965, p. 59). Adjectivul *venial* (înregistrat numai în DN_3, p. 1 136 cu sensul de „scuzabil" sau „iertabil") se întrebuințează în sintagmele *eroare venială, delict venial* și mai ales *păcat venial,* care este o expresie aproape general romanică. Ea se folosește cel puțin în franceză (*péché véniel*), în italiană *(peccato veniale)* și în spaniolă *(pecado venial).* La G. Călinescu, această expresie este fie un împrumut din limba italiană, care îi era foarte familiară, fie un calc frazeologic parțial după frc. *péché véniel.* La rîndul lor, ital. *veniale* și frc. *véniel* sînt împrumutate din latină, unde există *venialis* (un derivat de la *venia* „scuză", „iertare", „îngăduință", „indulgență"). *Păcat venial* înseamnă, așadar, „păcat scuzabil", „care poate fi iertat" sau „care merită indulgență". Preluînd expresia în discuție de la G. Călinescu (unde ea *apare corect întrebuințată*), unii istorici literari și publiciști au început să-i atribuie un sens exact opus celui etimologic sau originar, cum rezultă foarte limpede din următorul citat:

> Etichetat cu ostentație decadent și simbolist, aceste noțiuni fiind proiectate ca niște **păcate veniale,** Macedonski era socotit minor, o natură viciată și prin aceasta nocivă.

Nu este exclus ca modificarea aceasta semantică să se datorească, măcar în parte, și unei etimologii populare, care l-a apropiat pe *venial* de vechiul și arhicunoscutul *vină,* schimbînd radical înțelesul întregii expresii.

Incomplet sau chiar pe dos este înțeleasă și expresia **soluție de continuitate,** care, pentru foarte mulți intelectuali (mai precis ziariști, critici literari sau de artă etc.), înseamnă pur și simplu „soluție sau mijloc de asigurare a continuității", așadar ceea ce face ca o acțiune să fie n e î n t r e r u p t ă. În realitate, asemenea expresiei franțuzești care îi stă la bază și care este *solution de continuité,* sensul ei este (ori ar trebui să fie) de „întrerupere a continuității", „separație", „hiat" sau „ruptură" (în general). În mod corect se poate spune, spre exemplu, că „între latină și română n-a existat niciodată *o soluție de continuitate*", adică o î n t r e r u p e r e a procesului lent, continuu și de lungă durată, constînd în transformarea latinei tîrzii în limbă română. Aceeași expresie se mai folosește și în terminologia medicală cu sensul de „separație a țesuturilor care în mod normal sînt continue" sau cu cel de „tăietură", „incizie", „ruptură": „O intervenție chirurgicală — spun medicii — nu e posibilă fără *o soluție de continuitate*". Dacă la cele spuse mai adăugăm că se poate vorbi despre o soluție de continuitate (sau întrerupere) și în desfășurarea normală a unui fenomen ori a unui proces, atunci avem o imagine aproape completă asupra felului în care ar trebui utilizată, în mod corect, această expresie de origine franceză. Că *soluție de continuitate* este, în general, greșit înțeleasă ne-o dovedesc nu numai citatele pe care le-am dat în „Presa noastră", nr. 10—11 din 1979, p. 34—35, ci și existența lui **soluție de ruptură** (adică împotriva continuității), care a fost creată, în românește, special pentru a fi opusă expresiei de proveniență franceză.

În limba vorbită se mai spune și: „Ne trebuie *o soluție de continuitate*" ori: „Ar trebui să găsim *o soluție de continuitate*", ceea ce indică o și mai clară îndepărtare

de sensul originar și autentic al acestei combinații frazeologice de o rară ambiguitate.

Ultima expresie de care ne mai ocupăm este **fata morgana,** pe care MDE$_2$ o definește în felul următor: „Tip de miraj frecvent în regiunile călduroase, care face să se vadă ca într-o apă imagini simple sau multiple, drepte sau răsturnate ale obiectelor aflate la orizont sau dincolo de acesta" (p. 370, col. 2). În română (ca și în engleză, germană, rusă, spaniolă etc.), această expresie cu formă invariabilă provine din ital. *fata morgana*, care are același sens și care l i t e r a l înseamnă „Zeița Morgana". La originea lui mai îndepărtată, *morgana* este cuvîntul arab *margān*, „perlă" (întrebuințat și ca nume propriu feminin), iar ital. *fata* „zînă" nu reprezintă altceva decît pluralul lat. *fatum* „soartă", „destin", „fatalitate". Devenind substantiv de genul feminin, pluralul *fata* a căpătat sensul de „zînă" și „ursitoare". Întrucît, datorită unei credințe populare, mirajul a fost atribuit acțiunii vrăjitorești a acestei zîne, *fata morgana* a ajuns să denumească fenomenul optic descris mai sus. Cităm un singur exemplu de folosire corectă a acestei expresii, pe care prea puțini o înțeleg așa cum trebuie:

Se știe că pustia sahariană stîrnește acea magică iluzie vizuală numită *fata morgana*, iar în stepa dobrogeană, *apa morților* (vezi Ș e r b a n C i o c u l e s c u, *Varietăți critice*, București, 1966, p. 358).

Existența singularului *fată morgană*, a pluralului *fete(le) morgane*, precum și a derivatului diminutival *fetiță morgană* dovedesc, fără umbră de îndoială, că, în cazul acestei expresii, s-a produs cea mai autentică e t i m o l o g i e p o p u l a r ă, constînd în apropierea lui *fata* (din ital. *fata*) de vechiul și banalul cuvînt românesc *fată* (continuatorul direct al lat. *feta*). Consecința acestui fapt a fost mai întîi de ordin f o r m a l, în sensul că expresia a încetat de a mai fi invariabilă, așa cum este ea în absolut toate limbile de cultură care o cunosc. Și mai profunde sînt modificările de natură s e m a n t i c ă pe care le-a suferit *fata morgana* ca urmare a intervenției etimologiei populare și a ieșirii ei din sfera terminologiei științifice de strictă specialitate.

Din cît ne dăm seama (judecînd după atestările de care dispunem), sub noua e înfățișare și cu sensul atît de modificat, *fata morgana* tinde să se instaleze în variantai poetică a stilului beletristic. Aici am și întîlnit-o, cu aproape trei decenii în urmă, ca o „inovație" nu tocmai fericită a unui talentat și regretat poet: „Mi-a fost drag pe bărăgane / Să văd *fetele morgane*".

Oricît de surprinzător ar părea, în unele contexte care conțin această expresie și pe care le-am citat tot în „Presa noastră" (nr. 10—11/1979, p. 35), nimic nu mai amintește nici de *zîna Morgana* (considerată a fi posesoare de puteri magice), nici de vreo apariție cu caracter fantomatic și nici de mirajul complex pe care *fata morgana* a ajuns să-l denumească printr-un anumit gen de metonimie.

Alături de multe alte fapte, pe care aici n-am putut nici măcar să le amintim, cele discutate mai detaliat arată și ele, pînă la evidență, că frazeologia este un vast și foarte interesant domeniu, care ar merita să fie atent și îndelung explorat din toate punctele de vedere: *etimologic*, *semantic*, *morfosintactic* și, mai presus de toate, *stilistico-funcțional*.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. ANDRIESCU, AL., *Valoarea stilistică a expresiilor idiomatice*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (Filologie), Iaşi, an. VII (1956), nr. 1, p. 63–75.
2. ASAN, FINUŢA şi FULVIA CIOBANU, *Cuvintele compuse şi grupurile sintactice stabile*, în SMFC, vol. IV (1967), p. 235–252.
3. AVRAM, MIOARA, *Cultivarea limbii şi frazeologia*, în LR, an. XXX (1981), nr. 5, p. 561–564.
4. BALLY, CHARLES, *Précis de stylistique*, Genève, 1905 (capitolul al IV-lea: „La phraséologie").
5. BALLY, CHARLES, *Traite de stylistique française* (ediţia a III-a), Heidelberg-Paris, 1951, vol. I, p. 66–88.
6. BOROIANU, IOANA, *Conceptul de unitate frazeologică: tipuri de unităţi frazeologice* (I), în LL, an. 1974, nr. 1, p. 25–34; (II), *ibid.*, an. 1974, nr. 2, p. 242–247.
7. BULGĂR, GH., *Despre structura lingvistică şi stilistică a locuţiunilor româneşti*, în vol. *Studii de stilistică şi limbă literară*, Bucureşti, EDP, 1971, p. 243–250.
8. DIMITRESCU, FLORICA, *Locuţiunile verbale în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958.
9. DRAGOMIRESCU, GH., N., *Îmbinările de cuvinte indivizibile, analizabile şi neanalizabile*, în LL, an. VIII (1964), p. 191–410.
10. DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, p. 121–245.
11. GOLOPENŢIA, ŞTEFANIA, *Locuţiunile şi predarea lor*, în PGS, p. 32–50.
12. GUIRAUD, PIERRE, *Les locutions françaises*, Paris, 1966.
13. HRISTEA, THEODOR, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti, 1968, p. 176–188.
14. HRISTEA, THEODOR, *Contribuţii la studiul etimologic al frazeologiei româneşti moderne*, în LR, an. XXVI (1977), nr. 6, p. 587–598 (cu o bogată bibliografie străină, pe care nu o mai cităm aici).
15. HRISTEA, THEODOR, *Frazeologia şi importanţa ei pentru studiul limbii române*, în LL, vol. I din 1984, p. 5–14.
16. IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*. Ediţia a II-a, Bucureşti, 1948 (cap. „Frazeologie"), p. 253–266.
17. IORDAN, IORGU, *Stilistica limbii române*. Ediţie definitivă. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1975 (cap. „Izolări"), p. 265–304.
18. NEGREANU, ARISTIŢA, *Expressions idiomatiques franco-roumaines*, Universitatea din Bucureşti (Facultatea de Limbi Romanice), 1976.
19. SIMIONICĂ, IOAN, *Limba franceză contemporană. Lexicologie*, Bucureşti, EDP, 1970 (cap. al XII-lea: „La phraséologie"), p. 250–269.
20. SLAVE, ELENA, *Structura sintagmatică a expresiilor figurate*, în LL, an. XI (1966), p. 397–413.

VII. FONETICĂ ȘI FONOLOGIE

de

THEODOR HRISTEA

CONSIDERAȚII INTRODUCTIVE

În sens foarte general, se afirmă că f o n e t i c a studiază *sunetele vorbirii*, adică ale limbajului articulat ca facultate specific omenească. Sunetele articulate pot fi studiate din foarte multe puncte de vedere, începînd, spre exemplu, cu structura lor acustică și terminînd cu felul în care se produc, se combină sau se modifică (din diferite cauze care interesează prea puțin în discuția de față). În cadrul diverselor tipuri de fonetică *(generală, descriptivă, istorică, experimentală* etc.), un loc aparte ocupă așa-zisa *fonetică funcțională*, căreia i se mai spune și **fonematică** sau **fonologie.** Ca disciplină lingvistică autonomă, fonologia a fost creată de către N. S. T r u b e t z k o y (1890—1938) și R o m a n J a k o b s o n (principalii fondatori ai Cercului lingvistic de la Praga).

Baza noii discipline o constituie diferența dintre s u n e t și f o n e m, care a fost observată de multă vreme, dar ea nu a fost și satisfăcător teoretizată. În prezent se admite că *fonetica* (în sens mai restrîns) privește sunetul ca fenomen fizic, pe cînd *fonologia* îl vede și îl examinează ca unitate sonoră funcțională. Fără a putea oferi o definiție ireproșabilă a *fonemului*, vom spune că acesta este considerat, de obicei, *cea mai mică unitate fonică sau sonoră a unei limbi, avînd funcția de a alcătui și de a deosebi între ele cuvinte sau forme gramaticale ale unuia și aceluiași cuvînt.* Dacă *fonemul* nu poate fi foarte exact definit, el poate fi, în schimb, caracterizat în raport cu *sunetul* și acest lucru ne propunem să-l facem în continuare.

SUNETUL ÎN RAPORTURILE LUI CU FONEMUL

Cea dintîi precizare pe care trebuie s-o facem este că *sunetul* e material sau concret, pe cînd *fonemul* e general și abstract. Pentru a înțelege această diferență esențială, e necesar să arătăm că același sunet este diferit pronunțat de doi sau mai mulți vorbitori și că, în momente diferite, chiar același om pronunță același sunet în moduri diferite. Aceste diferențe au fost puse în lumină de fonetica experimentală, ale cărei date ne permit să vorbim de v a r i a n t e și v a r i e t ă ț i ale aceluiași sunet sau „tip sonor". Tot cu ajutorul aparatelor s-a putut constata că același „sunet" este diferit pronunțat în diverse cuvinte, care au o structură fonică deosebită. Astfel, sunetul **n** din *nimeni* sau din *nimic* diferă de **n** din *numai*, de **n** din *bancă* sau *luncă*, de **n** din *pînză* ori *osînză*, de **n** din *unchi* și *unghi* sau de **n** din *învăț* (rostit aproape *îmvăț*). Diferențele care apar de data aceasta se datoresc poziției sunetului în cuvînt și influenței sunetelor înconjurătoare sau, altfel spus, c o n t e x t u l u i f o n e t i c și fenomenului cunoscut sub numele de c o a r t i c u l a-

ţie (adică „rostire concomitentă a sunetelor"). Aceasta fiind situaţia, nu e de mirare că numărul sunetelor dintr-o limbă este, teoretic vorbind, nelimitat.

Totalitatea variantelor unui fonem (indiferent de natura lor) constituie **alofonele** fonemului respectiv. Acestea pot fi libere sau individuale (adică în raport cu diversele pronunţări ale indivizilor) şi poziţionale, condiţionate sau combinatorii (determinate de influenţa sunetelor învecinate şi de ceea ce se numeşte *coarticulaţie*). Ultimul tip de variante l-am ilustrat prin diversele feluri de *n*.

Spre deosebire de sunete, care sînt foarte numeroase şi variate, fonemele unei limbi sînt limitate ca număr şi ele alcătuiesc *sistemul fonologic* sau *fonematic* al limbii respective. După cum vom vedea imediat, acesta se subdivide în sistem vocalic şi sistem consonantic. Din cele spuse pînă aici, s-a înţeles că sunetele sînt realizări concrete ale fonemelor considerate invariante în raport cu diversele variante şi varietăţi prin care cele dintîi se materializează în actul vorbirii. Orice subiect vorbitor sau emitent pronunţă, fireşte, sunete, dar auditorul reţine foneme, deşi percepe şi el tot sunete. Este în aceasta cea mai clară dovadă că sunetul are caracter individual, pe cînd fonemul e general şi are caracter social. Se poate spune că între *fonem* şi *sunet* există un raport dialectic asemănător cu cel existent între noţiune şi obiect sau între general şi particular. Despre fonem s-a mai spus că el reprezintă o *clasă de sunete asemănătoare* şi aceasta este realitatea. După cum e şi normal, trăsăturile sau caracteristicile esenţiale ale unui fonem se regăsesc în fiecare dintre variantele acestuia (indiferent de natura lor).

Existenţa sau inexistenţa unui fonem se poate verifica prin procedeul comutării, care constă în înlocuirea unui sunet cu altul. Dacă prin simpla înlocuire obţinem un nou cuvînt sau o nouă formă gramaticală a aceluiaşi cuvînt, atunci avem de-a face cu două foneme diferite. În caz contrar, sîntem în prezenţa a două variante ale aceluiaşi fonem. Să se compare, spre exemplu: *pată, mată, rată, fată* şi altele, care diferă între ele numai prin sunetul iniţial (cu valoare de fonem). Înlocuind pe **r** apical (adică articulat cu vîrful limbii) printr-un **r** velar, uvular sau graseiat (firesc în pronunţarea francezilor), nu obţinem un nou cuvînt, ceea ce înseamnă că ne aflăm în faţa a două variante ale aceluiaşi unic fonem (care este **r**). Trăsăturile care deosebesc un fonem de altul se numesc *distinctive, pertinente, esenţiale* sau *relevante*. Un exemplu de trăsătură distinctivă sau diferenţiatoare este sonoritatea, prin care **b** se deosebeşte de **p**, **d** de **t**, **z** de **s** etc.

În capitolul consacrat *ortografiei* se va vedea că, în scris, noi nu notăm *sunetele*, ci *fonemele*, pe care unii specialişti nu le deosebesc de aşa-numitele *sunete-tip* sau *sunete relevante* (vezi Al. Rosetti, ILR$_2$, p. 93). O ultimă precizare care se mai impune este că sunetele (aşa cum se învaţă ele în şcoală) sînt, în majoritatea lor, aceleaşi cu fonemele (vocalice şi consonantice) ale limbii române. Tot aşa, cînd se vorbeşte despre *sistemul fonetic* al unei limbi, trebuie să înţelegem că, în realitate, e vorba de sistemul ei *fonologic* sau *fonematic*. Pînă la adoptarea unei noi terminologii mai adecvate, folosirea lui *sunet* cu sensul de „fonem" nu este, desigur, o greşeală, însă din întreaga discuţie de pînă aici s-a văzut că cele două concepte sînt total deosebite şi n-ar trebui să le mai confundăm.

SISTEMUL FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE

În legătură cu numărul de unități fonematice ale limbii noastre s-au purtat foarte multe discuții, iar părerile specialiștilor continuă să fie împărțite. În cele ce urmează, vom accepta ideea că româna are 7 *vocale* (dintre care 4 funcționează și ca *semivocale*, fără a fi foneme independente) și un număr de 22 de consoane, dintre care două (și anume *k'* și *g'*) au un statut insuficient precizat.

SISTEMUL VOCALIC

Principala caracteristică a vocalelor este că sînt sunete continue, deci se pot rosti fără ajutorul altor sunete. Pentru a pronunța o vocală, e necesar ca nici o piedică să nu intervină în scurgerea curentului de aer prin diverse canale ale aparatului vorbirii numit, încă, și *aparat fonator*. În limba română există 7 vocale, și anume: **a, ă, î(â), e, i, o** și **u.** Fără a intra în detalii, precizăm că ele se clasifică după *locul de articulare* și după *gradul de deschidere* a cavității bucale. Ținînd seamă de cele două criterii fundamentale de clasificare, sistemul vocalic al limbii române poate fi închis într-un triunghi cu vîrful în jos:

i **î** **u**

e **ă** **o**

a

Vocala **a** este cea mai d e s c h i s ă, **i, î** și **u** sînt î n c h i s e, iar **e, ă** și **o** sînt *mijlocii*. După locul de articulare a limbii, vocalele se împart în: a n t e r i o a r e **(e, i)**, c e n t r a l e **(a, ă, î)** și p o s t e r i o a r e **(o, u)**.

TENDINȚA DE ÎNCHIDERE A VOCALELOR ROMÂNEȘTI

În limba română contemporană continuă să se manifeste o mai veche tendință, care constă în închiderea vocalelor **a, o** și **e** la **ă, u** și **i,** în special cînd acestea se află în poziție neaccentuată.

1. Din cauza acestei tendințe mai generale, se înregistrează (îndeosebi în limba populară) rostiri de felul lui: *at**ă**ca(t), c**ă**pcană, m**ă**gheran, p**ă**ragină, s**ă**ivan, z**ă**darnic* și altele, în loc de: *ataca(t), capcană, magheran, paragină, saivan, zadarnic* etc. Fiind destul de puternică, această tendință atinge chiar unele nume proprii, cum sînt: *Marin, Marioara* sau *Traian,* pe care (în aceeași vorbire populară) le auzim rostite: *M**ă**rin, M**ă**rioara* și chiar *Tr**ă**ian.*

2. Foarte puternică este și tendința de închidere a lui **o** la **u,** cum o dovedește, printre altele, faptul că această vocală e alterată chiar atunci cînd se află în poziție tare, adică accentuată. Pronunțări ca: *majúr* și *maiúr* (în loc de: *maj ór* și *mai ór*) sînt arhicunoscute, iar o rostire ca *s**u**mbru* a fost acceptată chiar în limba literară, deși forma veche și normală sau etimologică este *s**o**mbru* (< frc. *sombre*). Cuvintele și formele gramaticale în care **o** neaccentuat devine

u sînt de ordinul zecilor. Citām însă numai cîteva neologisme deformate pentru a demonstra forța cu care acționează încă această veche tendință: *avucat*, *cumpanie*, *puplin*, *rubinet*, *revuluție* și *urangutan* (< frc. *orangutan*), pe care l-am admis, de asemenea, în limba literară.

3. Ultima tendință constă în transformarea lui **e** neacc. în **i**. Cf. însă și monosilabicul *tren* care devine *trin* (articulat: *trinul*) în limba populară. Fenomenul acesta este atît dialectal, cît și popular (în sens foarte larg). Pentru rostiri ca: *ficior*, *fimeie*, *diștept*, *șaptisprezece*, *galiș*, *accilărat*, *rigiment*, *picingine frati-meu*, *siringă* și altele, există foarte multe atestări în dicționare, texte dialectale, culegeri de folclor etc.. Și în cazul de față, cîteva forme greșite altădată (*supliment*, *discară* etc.) au pătruns în limba literară, iar altele sînt foarte frecvente chiar în mediile mai „elevate" din punct de vedere cultural (cf. *inerva*, *dimisie*, *vasilină* etc.) Reacția față de această puternică tendință fonetică generează o serie de rostiri „hipercorecte" cum sînt *benoclu*, *antelopă* și *mesadă* (o pronunțare aproape generală chiar în exprimarea oamenilor instruiți și cultivați).

SEMIVOCALELE LIMBII ROMÂNE

Unele vocale sînt întotdeauna întregi sau plenisone, pe cînd altele pot fi și semivocale, în anumite condiții fonetice. Vocalele numite „plenisone" se caracterizează prin aceea că pot alcătui singure silabe, în timp ce semivocalele nu au această proprietate. Ele intră în componența diverșilor *diftongi* și *triftongi*, care vor fi examinați după consoane. Dintre cele 7 vocale ale limbii române, 3 (și anume: **a, ă, î**) sînt în orice împrejurare plenisone, iar 4 (și anume: **e, i, o, u**) pot fi, după împrejurări, vocale întregi sau semivocale. Întrucît situația celor dintîi este cît se poate de clară (vezi cuvinte ca: *a-pă*, *ța-ră*, *ro-mân* etc.), vom recurge mai ales la exemple care să pună în lumină dubla calitate a lui *e*, *i*, *o* și *u*.

Dintre cuvintele și formele gramaticale în care E are o dată valoare de vocală și altă dată de semivocală reținem: *seră* și *seară*, *bere* și *beat*, *merge* și *să meargă*, *trece* și *să treacă* etc. În primul exemplu al fiecărei perechi, *e* funcționează ca vocală, iar în al doilea ca semivocală, care intră în componența unui diftong (în continuare se va vedea ce trebuie să înțelegem prin *diftongi* și *triftongi*). Deocamdată e necesar să dăm cîteva exemple și pentru celelalte sunete care pot fi vocale sau semivocale:

I apare ca vocală plenisonă sau silabică în *bine*, *timp*, *codri* etc. și ca semivocală în *iarnă*, *biată*, *cai*, *boi*, *tei* etc.;

O apare ca vocală plenisonă în *os*, *orb* sau *obosi* și ca semivocală în *roată*, *boală* sau *ioabă*;

U apare ca vocală plenisonă în *bun*, *drum*, *tun* etc. și ca semivocală în *cadou*, *stilou*, *erou* și altele. La exemplele citate s-ar mai putea adăuga altele în care *u* funcționează ca semivocală chiar în poziție inițială. E vorba de cuvinte sau forme gramaticale de felul lui *uaie*, *uaste* sau *uameni*, pe care le scriem cu *o*, prin tradiție și datorită etimologiei, dar, în realitate, le rostim cu *u* semivocalic. Mai pe larg vom discuta această problemă în expunerea consacrată ortografiei, unde se va vedea că între scrierea și pronunțarea noastră nu este întotdeauna o concordanță perfectă.

SISTEMUL CONSONANTIC

Spre deosebire de vocale, *consoanele* sînt sunete ale vorbirii formate mai ales din zgomote, care se produc fie prin închiderea totală și deschiderea bruscă a canalului vorbitor într-un anumit punct de pe parcursul lui, fie prin strîmtarea aceluiași canal vorbitor. Să se compare, spre exemplu, sunetele **p, b, t, d** etc. cu **f, v, s, z, ș, j** etc. În primul caz, emiterea sunetelor nu se poate face decît prin închiderea (sau o c l u z i u n e a) canalului fonator cu ajutorul buzelor, al limbii sau al dinților și apoi prin deschiderea lui bruscă, urmată de expulzarea aerului: *p, b, t, d, k, g* etc. În al doilea caz, avem de-a face cu zgomote produse de îngustarea sau strîmtarea canalului vorbitor (numită și c o n s t r i c ț i u n e), ceea ce face ca aerul să se frece de pereții apropiați ai acestuia: *f, v, s, z* etc. Se mai poate spune că, în timp ce consoanele din prima categorie se caracterizează printr-un zgomot de „explozie" (*p, b, m, n, t, d*), cele din a doua categorie cunosc un zgomot de „fricțiune" sau „frecare" (*f, v, s, j* etc.). Și într-un caz și în celălalt avem de-a face cu sunete care nu se pot pronunța fără ajutorul altor sunete și aceasta constituie o altă caracteristică a *consoanelor* în raport cu *vocalele*.

În limba română (ca și în alte limbi), majoritatea consoanelor se grupează în perechi care conțin cîte o consoană s u r d ă și una s o n o r ă:

p	**t**	**k**	**f**	**s**	**ș**	**č**	**k'**
|	|	|	|	|	|	|	|
b	**d**	**g**	**v**	**z**	**j**	**ğ**	**g'**

Notă. În transcriere fonetică, **k** = *k* (din *kaliu*) și *c* (din *cal*); **č** = *ce, ci*; **ğ** = *ge, gi*; **k'** = *che, chi*, iar **g'** = *ghe, ghi*. Exemple: [čas], [g'ol], [g'iongaie] etc.

Precum se vede, 16 din cele 22 de consoane ale limbii române formează perechi corelative, pe care le numim o m o r g a n i c e. Dintre celelalte consoane, **m, n, l** și **r** nu au corespondente surde, iar **ț** și **h** nu au corespondente sonore.

Consoanele surde și sonore nu diferă între ele decît prin absența sau prezența a ceea ce numim s o n o r i t a t e (caracteristică, de altfel, și vocalelor). Așadar, din punctul de vedere al sonorității, unele consoane, cum ar fi *b, v, g, d* etc., seamănă cu vocalele, care sînt prin definiție sonore. În capitolul următor vom vedea, mai pe larg, că această clasificare a consoanelor în **surde** și **sonore,** ca și împărțirea mai generală a sunetelor în *vocale* și *consoane* prezintă o deosebită importanță pentru înțelegerea unor reguli ale ortografiei noastre actuale.

O altă clasificare a consoanelor românești este în s o n a n t e (care nu comportă aproape nici un zgomot) și n e s o n a n t e (formate prin zgomote determinate de închiderea sau strîmtarea canalului vorbitor). După modul de articulare, *sonantele* se clasifică și ele în **oclusive nazale** *(m, n)* și în **lichide** *(l, r)*. Primele sînt denumite în felul acesta, pentru că în timpul ocluziunii, care se produce în cavitatea bucală, o parte din aer poate ieși liber pe nas. Spre deosebire de acestea, lichidele *(l* și *r)* pot fi prelungite asemenea vocalelor. În tabloul de la p. 166, consoanele românești sînt clasificate după toate criteriile posibile, începînd cu *modul* și terminînd cu *locul de articulare* (adică locul unde se produce ocluziunea ori constricțiunea canalului fonator). Din acest punct de vedere, există consoane **bilabiale** (adică rostite cu ambele buze; cf. lat. *labium* „buză"), **labiodentale** (numite astfel pentru că la articularea lor participă atît buzele, cît și dinții), **palatale** (adică articulate la palatul tare sau bolta osoasă a cavității bucale), **laringale** (cu zgomotul de fricțiune produs în laringe) ș.a.m.d.

TABLOUL CONSOANELOR ROMÂNEŞTI

Modul de articulare \ Locul de articulare			Bilabiale		Labiodentale		Dentale		Prepalatale		Palatale		Postpalatale (velare)		Laringale	
			Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore	Surde	Sonore
NESONANTE	OCLUSIVE (EXPLOZIVE)		p	b			t	d			k'	g'	k	g		
NESONANTE	SEMIOCLUSIVE (AFRICATE)						ţ		č	ğ						
NESONANTE	CONSTRICTIVE (FRICATIVE)				f	v	s	z	ș	j					h	
SONANTE	OCLUSIVE NAZALE			m				n								
SONANTE	LICHIDE	LATERALE						l								
SONANTE	LICHIDE	VIBRANTE						r								

Notă. În sistemul internațional de transcriere fonologică, cele două constrictive prepalatale (sau anteropalatale) **ș** și **j** sînt redate prin simbolurile [ʃ] și, respectiv, [ʒ].

DIFTONGI ȘI TRIFTONGI

1. În continuare ne vom ocupa de diftongii și triftongii limbii române contemporane, oprindu-ne în special asupra clasificării acestora. Prin **diftong** înțelegem un grup de două sunete diferite (dintre care unul este vocală, iar altul este semivocală) și care sînt pronunțate în aceeași silabă. După felul în care sînt dispuse cele două elemente vocalice inegale, există diftongi:

a) *urcători, ascendenți* sau *crescînzi* și
b) *coborîtori, descendenți* sau *descrescînzi.*

Cei dintîi (adică diftongii u r c ă t o r i) sînt compuși dintr-o semivocală urmată, în aceeași silabă, de o vocală (spre exemplu: *i̯a, o̯a, i̯u, i̯e* etc.). Diftongii c o b o r î t o r i au ca prim element constituent o vocală, urmată, în aceeași silabă, de o semivocală (de pildă: *au̯, ai̯, oi̯, ei̯* ș.a.m.d.). În cele ce urmează, vom da mai multe exemple de cuvinte sau forme gramaticale care conțin unul sau altul dintre cele două tipuri de diftongi:

pi̯atră, bi̯ată, i̯arnă (în care întîlnim diftongul *i̯a*);
de̯al, te̯acă, me̯argă (pentru *e̯a*);
fi̯erbe, i̯epure, pi̯ere (pentru *i̯e*);
bo̯abă, mo̯ară, ro̯abă (pentru *o̯a*);
i̯unie, i̯ulie, i̯ute și altele, în care apare diftongul *i̯u.*

2. În exemplele citate se întîlnesc exclusiv diftongi urcători sau ascendenți, dar există și cuvinte sau forme flexionare în care se întîlnesc diftongi

descendenți sau coborîtori. Dintre cuvintele sau formele gramaticale care conțin diftongi al căror prim element este o vocală pot fi citate:

bou, cadou, lavabou etc. (pentru diftongul descendent *ou*);
mai, scai, rai (pentru diftongul *ai*);
rîu, pîrîu, grîu, frîu etc. (pentru diftongul *îu*);
tău, său, ferăstrău, mesteacău (pentru diftongul *ău*).

Pe baza exemplelor date (la care s-ar mai putea adăuga multe altele) putem trage concluzia că limba română este o limbă bogată în diftongi, însă nu-i putem examina sau măcar aminti pe toți în discuția de față.

3. Dacă diftongul e un grup de două sunete (unul vocalic și altul semivocalic), triftongul poate fi definit ca „emisiunea în limitele unei singure silabe a trei sunete diferite, dintre care două semivocale și o vocală". În mod obișnuit, cele două semivocale sînt repartizate, una la începutul triftongului și alta la sfîrșitul lui, ca în următoarele exemple: *iau, iai, oai,* sau *iii* din *pustiii*, scris: *pustiii* (persoana I singular a perfectului simplu de la verbul a *pustii*).

Dintre cuvintele și formele flexionare care conțin triftongi, menționăm: *beau, vreau, iau, trăiau, biruiai, leoaică, lupoaică* și altele. La aceste exemple s-ar mai putea adăuga: *creioane* (pluralul lui *creion*), *aripioară* (un diminutiv de la *aripă*) și *leoarcă* (din expresia „ud leoarcă"). Aceste exemple și altele arată că, în mod excepțional, se pot întîlni și triftongi a căror structură este de tipul semivocală + semivocală + vocală (**S + S + V**). În imensa majoritate a cazurilor, elementul vocalic este însă încadrat de cele două semivocale ale triftongului sau, altfel spus, acesta are o structură de tipul **S + V + S**.

ALTERNANȚE FONETICE

1. Trecînd la alte probleme de fonetică, pe care le vom examina mai în amănunt, subliniem că există, în limba română, un mare număr de **alternanțe fonetice** (în special consonantice), care constituie una dintre trăsăturile izbitoare ale sistemului fonetic românesc în comparație cu ale celorlalte limbi romanice. Prin alternanță fonetică înțelegem schimbarea regulată a unui sunet din rădăcina sau tema cuvîntului în alt sunet, mai mult ori mai puțin diferit de cel dintîi. Alternanțele fonetice[1] se produc în cursul *flexiunii* (adică al declinării și al conjugării), precum și în procesul *derivării*. Ele pot fi *vocalice* sau *consonantice* și se întîlnesc, în primul rînd, la substantiv, la adjectiv și la verb.

Dintre alternanțele vocalice amintim:

a—e (*fată-fete, pată-pete, masă-mese*);
a—ă (*carte-cărți, parte-părți, ladă-lăzi*);
ă—e (*măr-meri, păr-peri, văr-veri*);
o—u (*soră-surori, noră-nurori*) etc.

O vocală poate alterna, desigur, cu un diftong, ca în cazul lui *pot-poate* sau al lui *om-oameni* și nu lipsesc nici situațiile cînd alternează între ele chiar semivocalele (numite încă și SEMICONSOANE). Dăm și din această categorie

[1] Cărora ar fi mai bine să li se spună **fonologice**.

cîteva exemple: *boų* (cu pluralul *boį*), *leų* (cu pluralul *leį*) și *meų* (cu pluralul *meį*). Tot aici pot fi trecute o serie de forme verbale cum ar fi *dau-daį* și altele, în care se produce aceeași alternanță a lui *ų* cu *į*.

2. A l t e r n a n ț e l e   c o n s o n a n t i c e propriu-zise sînt mult mai numeroase decît cele vocalice, întrucît și sistemul nostru consonantic este mult mai bogat decît cel vocalic. Citām numai cîteva exemple din mulțimea consoanelor alternante:

d—z *(cred-crezi, brad-brazi, stradă-străzi)*;
t—ț *(pot-poți, frate-frați, bărbat-bărbați)*;
d—j *(vested-veștejí, breaz-breji, oglindă-oglinjoară)*;
t—č (ci) *(departe-depărcior, castravete-castravecior)*;
s—ș *(frumos-frumoși, duios-duioșie, las-lași* etc.*)*.

În mod frecvent, mai alternează **k** cu **č** (ci): *fac-faci, sac-saci* și **g** cu **ğ** (gi): *fag-fagi, fug-fugi* etc. În astfel de cazuri (ca și în altele similare), scrierea maschează, de fapt, alternanțele consonantice.

3. Un lucru care este, de asemenea, interesant și merită să fie reținut e faptul că și grupurile de două sau de trei consoane pot alterna între ele, în general după aceleași reguli ca și consoanele simple. Astfel, **sk** se transformă cu regularitate în **șt** *(cunosc-cunoști, românesc-românești, muscă-muște* etc.). Grupul **st** se modifică și el în **șt** *(veste-vești, poveste-povești, prost-proști* etc.), dar, în cazul de față, nu mai alternează întregul grup ca la **sk-șt**, ci numai una din cele două consoane care alcătuiesc grupul amintit, și anume **s**, care devine **ș** *(acest-acești)*.

Același lucru se petrece și cu grupul de trei consoane **str** care se transformă în **ștr**, dar, după cum se vede, și aici alternează, de fapt, tot o singură consoană a grupului (e vorba de același *s* care devine *ș*, ca în: *astru-aștri, ministru-miniștri, nostru-noștri, vostru-voștri* ș.a.m.d.).

4. Înainte de a încheia discuția cu privire la alternanțe, menționăm că cele vocalice tind să nu se mai producă la neologismele recente (ori relativ recent pătrunse în limba română), pe cînd cele consonantice se mențin, încă, ceea ce dovedește, alături de alte fapte, că limba noastră este mai consonantică decît celelalte limbi romanice. În sprijinul afirmației pe care am făcut-o mai înainte poate fi invocat felul în care se conjugă, spre exemplu, verbele neologice *acorda* și *evoca* la persoanele a doua și a treia singular. În mod corect, spunem *acord-acorzi* și *evoc-evoci*, dar la persoana a treia formele corecte sînt *acordă* și *evocă*. Prin urmare, alternanțele **d-z** și **k-č** (ci) se produc, în continuare, și sînt acceptate de limba literară, pe cînd cea vocalică **o-ǫa** tinde să fie suprimată și în exemplele citate sau în altele ea constituie o greșeală de pronunțare ori de cîte ori se produce, totuși. Pronunțări de felul lui *coastă* (pentru *costă*) sau *evoacă, pedagoagă, filoloagă, psiholoagă* și altele trebuie evitate cu grijă, întrucît nu corespund normelor ortoepice în vigoare ale limbii române.

HIATUL ȘI EVITAREA LUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. După cum se știe, prin **hiat** se înțelege întîlnirea (în interiorul aceluiași cuvînt) a două vocale care fac parte din silabe diferite. De exemplu, adjectivul *real* conține hiatul *e-a*, în substantivul *coafor* avem hiatul *o-a*, în vechiul

verb românesc *lăuda* există hiatul *ă-u* ş.a.m.d. Cînd într-o frază sau propoziţie un cuvînt se termină în vocală, iar cel care îi urmează începe tot cu o vocală, avem de-a face cu un hiat în fonetică sintactică (de ex.: *pe aici, de atunci, a arat* etc.).

2. În legătură cu *hiatul* e necesar să atragem atenţia că, în limba română contemporană, se manifestă o tendinţă puternică de evitare a acestuia, întrucît el implică un oarecare efort în rostire. Deoarece este mai uşor să se pronunţe *alcol* în loc de *alco-ol*, la foarte mulţi vorbitori se aude prima rostire, care este neliterară, şi nu sînt rare nici cazurile cînd auzim: *zologie* în loc de *zoologie, coperator* şi *coperativă*, în loc de *cooperator şi cooperativă, ştinţă* sau *ştinţific* în loc de *ştiinţă*, respectiv, *ştiinţific* şi aşa mai departe.

3. Mai complicate sînt lucrurile în cazul unui cuvînt ca *proroc*, pe care foarte mulţi vorbitori îl scriu şi îl rostesc *prooroc*. Dacă *alcol, zotehnie* şi *zologie* sînt, într-adevăr, nişte pronunţări incorecte, *proroc* nu stă pe acelaşi plan cu ele şi e bine să se ştie că, în cazul de faţă, este greşită tocmai rostirea cu dublu *o* (adică *prooroc*). Şi aceasta din cauză că forma veche şi originară a acestui cuvînt, de provenienţă slavă, conţine un singur *o* (deci *prorokŭ*, nu *proorokŭ*). Spre deosebire de *proroc*, care e un cuvînt vechi slav, *alcool, cooperativă, zoologie* şi *zootehnie* sînt neologisme împrumutate din limba franceză, unde se rostesc cu dublu *o* şi cu hiat.

4. După cum am văzut, una dintre modalităţile de evitare a hiatului este contragerea sau reducerea celor două vocale identice la una singură: *cuvincios* (în loc de *cuviincios*), *înfinţa* şi *desfinţa* (în loc de *înfiinţa* şi *desfiinţa*) etc. În alţi termeni, putem vorbi aici de dispariţia unei vocale, fenomen care se poate petrece şi atunci cînd cele două vocale în hiat nu sînt chiar identice (ex: *aspectos, respectos, tumultos* şi altele, în loc de formele corecte *aspectu-os, respectu-os, tumultu-os* etc.).

5. În afară de acest procedeu mai există şi alte modalităţi de evitare a hiatului, care prilejuiesc, de asemenea, un mare număr de pronunţări incorecte sau neliterare. Astfel, cînd cele două vocale care se află în hiat sînt diferite, una dintre ele se transformă, adeseori, în semivocală, creîndu-se, în felul acesta, un *diftong*, ceea ce duce tot la o desfiinţare a hiatului şi deci la o simplificare nerecomandabilă a pronunţării. Dăm cîteva exemple şi din această categorie: *ge-ologie* şi *ge-ografie* devin *ge̯ologie* şi *ge̯ografie, ca-is* şi *caisă* se rostesc în unele graiuri *cái̯s* şi *cái̯să, hi-eroglifă* şi *poli-o-mi-e-lită* devin *hi̯eroglifă* şi *poli̯omi̯elită*, rostiri aproape generale, dar neacceptate de limba literară.

6. Dificultatea de a rosti două vocale în hiat se mai rezolvă şi altfel, cum dovedesc numeroase rostiri de felul lui: *avi̯aţie* (în loc de *aviaţie*), *crei̯a* (în loc de *crea*), *soci̯al* (în loc de *social*), *zi̯ar* (pentru *ziar*) ş.a.m.d. De data aceasta, se introduce o semivocală între cele două vocale în hiat, ceea ce are drept consecinţă tot crearea unui diftong: *a-i̯er*, în loc de *a-er*. Dacă în *ge̯ologie* diftongul este rezultatul transformării în semivocală a primei vocale a hiatului, în cazul de faţă el rezultă din fuziunea celei de-a doua vocale cu semivocala nou apărută.

ACCENTUL ȘI FLUCTUAȚIILE LUI ÎN LIMBA ACTUALĂ

1. Ultima problemă de fonetică asupra căreia ne mai oprim este **accentul**, pe care îl vom examina tot pe scurt, deși el prezintă o importanță cu totul specială. În sens larg, accentul poate fi definit ca *pronunțarea mai intensă sau pe un ton mai înalt, fie a unei silabe dintr-un cuvînt, fie a unui cuvînt dintr-o propoziție sau dintr-o frază*. De exemplu: „Care dintre cai a veni la jăratic... *acela* are să te ducă la împărăție" (CREANGĂ). După cum vedem, există și un accent așa-zis „logic", „sintactic" sau „al frazei", dar în discuția de față ne interesează numai accentul cuvîntului, considerat, de obicei, un *morfem suprasegmental*.

2. În limba română, accentul nu are loc fix, ca în franceză, spre exemplu, unde stă întotdeauna pe ultima silabă, sau ca în maghiară, unde e așezat pe prima silabă a cuvîntului. Despre accentul românesc spunem că este l i b e r, în sensul că poate să ocupe locuri diferite, și anume:

a) pe ultima silabă a cuvîntului (ca în: *popór, măseá* etc.);
b) pe silaba penultimă (ca în: *cásă, másă, scáun* etc.);
c) pe silaba antepenultimă (ca în: *répede, márgine, pásăre* etc.);
d) mult mai rar, accentul poate sta chiar pe a patra sau a cincea silabă (de la sfîrșit spre început) ca în: *prépeliță, véveriță, șáptesprezece* etc.

Cînd accentul se află pe ultima silabă se numește o x i t o n (ca în: *bumbác, topór, pantalón, croitór, debará* etc.) Dacă se află pe silaba penultimă, el se numește p a r o x i t o n și e foarte frecvent în limba noastră: *ápă, cárte, blúză, búrsă, frúnte, róșu, gálben, vérde* etc. Cînd accentul este situat pe silaba antepenultimă poartă numele de p r o p a r o x i t ó n (ca în: *áncoră, cámeră, pácoste, vrábie* și altele).

Cele mai multe cuvinte românești cunosc, probabil, o accentuare *paroxitonă*, dar sînt extrem de numeroase și cele cu accent *oxiton* (în primul rînd din cauza derivatelor cu sufixe și a unor împrumuturi de origine franceză). Cum foarte multe sufixe lexicale sînt monosilabice, iar cuvintele formate cu ele poartă accentul chiar pe elementul derivativ, este ușor de înțeles că acestea sporesc considerabil numărul lexemelor cu accent oxiton în limba română (cf. *amăr*-**úi**, *băieț*-**él**, *bub*-**ói**, *curc*-**án**, *grop*-**an**, *drăg*-**úț**, *munci*-**tór**, *muncitor*-**ésc**, *lăpt*-**ós**, *prăf*-**uí**, *zid*-**ár** etc.).

3. Deși accentul românesc e l i b e r (în sensul arătat mai sus), el este totuși s t a b i l în cursul flexiunii nominale și pronominale, adică al declinării. Altfel spus, dacă ne referim, spre exemplu, la un substantiv, acesta va purta accentul, în cursul flexiunii, exclusiv pe silaba pe care îl are la forma de nominativ-acuzativ (singular și nearticulat): *péșteră-péșteri, péșterile-péșterilor* etc., prin urmare cu accentul pe prima silabă la absolut toate formele gramaticale. Singura excepție de la această regulă importantă (și adeseori pierdută din vedere) o constituie un grup restrîns de substantive, toate neologisme, la care accentul se deplasează de pe silaba pe care se află la forma tip a cuvîntului (de exemplu: *zéro-zeróuri, móto-motóuri, rádio-radióuri* ș.a.m.d.)

Tot aici ar putea fi amintite și cele două substantive feminine care aparțin fondului vechi al limbii (e vorba de **sóră** — *suróri* și **nóră** — *nuróri*), dar acestea, fiind n e r e g u l a t e, au o situație, oarecum, specială. Afirmația este valabilă și pentru **tot** (cu diversele lui valori), ale cărui forme de genitiv-dativ plural sînt *tuturor* și *tuturora* (vezi DOOM, p. 615, col. 2).

4. Spre deosebire de flexiunea nominală și pronominală, în cea v e r b a l ă deplasarea accentului este, în general vorbind, un lucru firesc. Astfel, spunem (eu) *port*, dar (noi) *purtăm* sau *purtáserăm*, tot așa cum zicem: *văd, văzúi, vedeám, văzúserăți*.

5. Fiind l i b e r, iar, uneori, și m o b i l (cum am văzut că se petrec lucrurile în flexiunea verbală), accentul poate avea, în limba română, un rol distinctiv sau diferențiator. Aceasta înseamnă că, de multe ori, el deosebește între ele două cuvinte sau două forme gramaticale ale aceluiași cuvînt, care sînt compuse din același număr de sunete, dispuse în aceeași ordine. De pildă: *compánie* (de soldați) și *companíe* cu sensul de „tovărășie" sau *cîntă* (persoana a III-a singular și plural, modul indicativ prezent), și *cîntă*, care e persoana a III-a singular de la același verb, folosit însă la perfectul simplu. Dintre celelalte fapte de limbă care aparțin acestei categorii mai pot fi amintite: *colónie* și *coloníe*, *comédie* și *comedíe*, *țárină* (ogor) și *țarínă* (soția țarului), *véselă* și *vesélă*, *adúnă* și *adună*, *cópii* (pl. lui *cópie*) și *copíi* (pl. lui *copíl*), apoi *ácele* și *acéle* etc. În lingvistică, astfel de cuvinte și forme gramaticale se numesc **omografe,** întrucît se scriu la fel, dar diferă prin accent și, implicit, prin sensul pe care îl au. (Pentru *omografe*, vezi și pag. 22—23).

6. În legătură cu accentul, ar mai fi de subliniat cel puțin un lucru deosebit de important, și anume că foarte multe cuvinte și forme gramaticale cunosc o dublă accentuare, ca în cazul lui: *bólnav-bolnáv, dúșman-dușmán, vérigă-verígă, dúminică-duminícă* și altele (în care *ultima* formă este corectă) sau *jílav-jiláv, míriște-miríște* și *tróiță-troíță* (în care *prima* formă a perechii este considerată literară).

7. Forme duble de accentuare se întîlnesc în special la n e o l o g i s m e și ele se explică, uneori, prin faptul că același cuvînt ne-a putut veni concomitent sau la distanță în timp și în spațiu din două ori mai multe limbi de cultură și civilizație, în care neologismele respective sînt diferit accentuate. Menționăm numai un număr restrîns de împrumuturi neologice care se accentuează în două feluri, precizînd că, în cazurile care urmează, a doua formă este, deocamdată, singura acceptată de normele ortoepice ale limbii literare actuale: *ántic* și *antíc*, *carácter* și *caractér*, *condúctor* și *conductór*, *début* și *debút*, *edítor* și *editór*, *mátur* și *matúr*, *penúrie* și *penuríe*, *precéptor* și *preceptór*, *regízor* și *regizór*, *séver* și *sevér*, *símbol* și *simból*, *tráfic* și *trafíc*, *tranzístor* și *tranzistór* etc.

În cîteva dintre exemplele citate se tinde spre o specializare semantică a celor două forme diferit accentuate. Astfel, se spune din ce în ce mai des: *carácter regional* (sau *popular*), *acțiuni cu carácter politic* (ori *patriotic*), însă întotdeauna: *om de caractér*, *caractér frumos* (sau *urît*), *dans de caractér*, *comedie de caractér* etc. Tot așa, foarte mulți vorbitori spun exclusiv *tráfic intens* (adică „circulație mare de vehicule"), *tráfic aerian*, *tráfic maritim* etc., dar *trafíc de influență* sau *trafíc de medicamente* (unde sensul cuvîntului este de „comerț ilicit").

DUBLETE ACCENTUALE LITERARE

1. Exemplele citate sînt suficiente pentru a ne da seama cît de fluctuant este accentul românesc mai ales în cazul neologismelor. Dacă ambele accentuări sînt justificate etimologic ori din punctul de vedere al frecvenței lor actuale, este foarte greu sau chiar imposibil să ne fixăm asupra unei singure

4. Spre deosebire de flexiunea nominală și pronominală, în cea v e r b a l ă deplasarea accentului este, în general vorbind, un lucru firesc. Astfel, spunem (eu) *port*, dar (noi) *purtăm* sau *purtáserăm*, tot așa cum zicem: *văd, văzúi, vedeám, văzúserăți*.

5. Fiind l i b e r, iar, uneori, și m o b i l (cum am văzut că se petrec lucrurile în flexiunea verbală), accentul poate avea, în limba română, un rol distinctiv sau diferențiator. Aceasta înseamnă că, de multe ori, el deosebește între ele două cuvinte sau două forme gramaticale ale aceluiași cuvînt, care sînt compuse din același număr de sunete, dispuse în aceeași ordine. De pildă: *compánie* (de soldați) și *companíe* cu sensul de „tovărășie" sau *cíntă* (persoana a III-a singular și plural, modul indicativ prezent), și *cîntắ*, care e persoana a III-a singular de la același verb, folosit însă la perfectul simplu. Dintre celelalte fapte de limbă care aparțin acestei categorii mai pot fi amintite: *colónie* și *coloníe*, *comédie* și *comedíe*, *țárină* (ogor) și *țarínă* (soția țarului), *véselă* și *vesélă*, *adúnă* și *adunắ*, *cópii* (pl. lui *cópie*) și *copíi* (pl. lui *copíl*), apoi *ácele* și *acéle* etc. În lingvistică, astfel de cuvinte și forme gramaticale se numesc **omografe,** întrucît se scriu la fel, dar diferă prin accent și, implicit, prin sensul pe care îl au. (Pentru *omografe*, vezi și pag. 22—23).

6. În legătură cu accentul, ar mai fi de subliniat cel puțin un lucru deosebit de important, și anume că foarte multe cuvinte și forme gramaticale cunosc o dublă accentuare, ca în cazul lui: *bólnav-bolnáv, dúșman-dușmán, vérigă-verígă, dúminică-duminícă* și altele (în care *ultima* formă este corectă) sau *jílav-jiláv, míriște-miríște* și *tróiță-troíță* (în care *prima* formă a perechii este considerată literară).

7. Forme duble de accentuare se întîlnesc în special la n e o l o g i s m e și ele se explică, uneori, prin faptul că același cuvînt ne-a putut veni concomitent sau la distanță în timp și în spațiu din două ori mai multe limbi de cultură și civilizație, în care neologismele respective sînt diferit accentuate. Menționăm numai un număr restrîns de împrumuturi neologice care se accentuează în două feluri, precizînd că, în cazurile care urmează, a doua formă este, deocamdată, singura acceptată de normele ortoepice ale limbii literare actuale: *ántic* și *antíc*, *carácter* și *caractér*, *condúctor* și *conductór*, *début* și *debút*, *éditor* și *editór*, *mátur* și *matúr*, *penúrie* și *penuríe*, *precéptor* și *preceptór*, *regízor* și *regizór*, *séver* și *sevér*, *símbol* și *simból*, *tráfic* și *trafíc*, *tranzístor* și *tranzistór* etc.

În cîteva dintre exemplele citate se tinde spre o specializare semantică a celor două forme diferit accentuate. Astfel, se spune din ce în ce mai des: *carácter regional* (sau *popular*), *acțiuni cu carácter politic* (ori *patriotic*), însă întotdeauna: *om de caractér, caractér frumos* (sau *urît*), *dans de caractér*, *comedie de caractér* etc. Tot așa, foarte mulți vorbitori spun exclusiv *tráfic intens* (adică „circulație mare de vehicule"), *tráfic aerian, tráfic maritim* etc., dar *trafíc de influență* sau *trafíc de medicamente* (unde sensul cuvîntului este de „comerț ilicit").

DUBLETE ACCENTUALE LITERARE

1. Exemplele citate sînt suficiente pentru a ne da seama cît de fluctuant este accentul românesc mai ales în cazul neologismelor. Dacă ambele accentuări sînt justificate etimologic ori din punctul de vedere al frecvenței lor actuale, este foarte greu sau chiar imposibil să ne fixăm asupra unei singure

forme pe care s-o recomandăm ca literară. Mult mai rar întîmpinăm aceeași dificultate în cazul unor cuvinte din fondul vechi al limbii, pentru care sînt admise în DOOM și în ÎOOP două accentuări diferite: *hátman* și *hatmán*, *míjloc* și *mijlóc*, *tretínă* și *trétină* (animal, amendă) etc. Este aici un nou tip de v a r i a n t e l i t e r a r e l i b e r e (cum li se spune în DOOM, p. VII pentru a acoperi toate formele duble sau chiar triple nediferențiate semantic și totuși acceptate de normele în vigoare ale exprimării corecte). În continuare, dăm o listă aproape completă de neologisme cu două realizări accentuale, ambele literare (după DOOM):

1. *anóst* și *ánost*
2. *apéndice* și *apendíce*
3. *áustru* și *aústru*
4. *baritón* și *baríton*
5. *bismút* și *bísmut*
6. *bostón* și *bóston*
7. *calcár* și *cálcar*
8. *cratér* și *cráter*
9. *digáma* și *dígama*
10. *facsimíl* și *facsímil*
11. *fecúlă* și *féculă*
12. *íntim* și *intím*
13. *marchér* și *márcher*
14. *néutru* și *neútru*
15. *profésor* și *profesór*
16. *protectór* și *protéctor*
17. *suburbíe* și *subúrbie*
18. *supérfluu* și *superflúu*
19. *translátor* și *translatór*
20. *vermút* și *vérmut*
21. *víndiac* și *vindiác*
22. *zeppelín* și *zéppelin*

2. Astfel de d u b l e t e f o n e t i c e a c c e n t u a l e (cum ar mai putea fi ele numite) nu trebuie confundate cu acele perechi care constituie unități lexicale distincte, întrucît s-au diferențiat din punctul de vedere al sensului. Este de la sine înțeles că și în asemenea cazuri sînt admise tot două accentuări, dar, de data aceasta, există în plus rațiuni de ordin semantic care ne obligă să accentuăm, o dată *compánie* (termen militar) și altă dată *companíe* (cu sensul de „tovărășie" sau „societate economică"). Tot dublete lexicale care au, în ultimă analiză, aceeași etimologie sînt și perechile:

{*coréctor* (persoană), subst. masc. cu pl. *coréctori* și
{*corectór* (aparat), subst. neutru cu pl. *corectoáre;*
{*diréctor* (subst.) „persoană care conduce" și
{*directór* (adj.) „care indică direcția";
{*dómino* (numele unui joc de societate) și
{*dominó* (mantie neagră cu glugă la un bal mascat);
{*vestíbul* (Anat.) „prima cavitate a urechii interne" și
{*vestibúl* (încăpere, curte), subst. neutru cu pl. *vestibúluri* etc.

Faptul că ultimelor două forme de singular le corespund plurale diferite: *vestíbule* și *vestibúluri* (în DOOM, p. 645, col. 2) este încă un indiciu că ne aflăm în fața a două cuvinte diferite care se reduc la același etimon: lat. *vestibulum.*

3. În încheiere, atragem atenția că forme duble de accentuare există și la numele proprii (g e o g r a f i c e sau de p e r s o a n e). Astfel, alături de *Baláci* (care este pronunțarea corectă), există și accentuarea foarte frecventă: *Bálaci.* Tot așa, mulți accentuează *Ármand* (în loc de: *Armánd), Ștéfan* (în loc de *Ștefán)* și *Napóleon* (în loc de *Napoleón*, cum este, indiscutabil, corect). Prin faptele citate și prin multe altele pe care nu le mai menționăm se poate ilustra o tendință fonetică mai generală constînd în r e g r e s i u n e a sau deplasarea în sens invers a accentului românesc.

Într-un număr relativ mic de cazuri, formele accentuale duble sînt admise chiar la numele proprii. Cităm dintre acestea (după DOOM:) *Míron / Mirón,*

Búdapesta / Budapésta, Cópenhaga / Copenhága, Léningrad / Leningrád, Lúgoj / Lugój, Médiaș / Mediáș, Monáco / Monacó etc. Faptul că româna nu cunoaște un accent fix (asemenea limbilor franceză, polonă, cehă, maghiară etc.) explică, măcar în parte, numeroasele greșeli și oscilații în accentuarea cuvintelor și a numelor proprii, despre care ar mai fi foarte multe de spus.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, ANDREI, *Romanian and General Phonetics and Phonemics*, în CTRL, p. 65–109 (cu o amplă bibliografie cuprinzînd, printre altele, aproape toate contribuțiile autorului în domeniul foneticii și al fonologiei românești).
2. AVRAM, MIOARA, *Locul foneticii în învățămîntul limbii române*, în vol. *Lectura modernă a textului literar narativ. Didactica modernă*. Cursuri de vară (Piatra-Neamț, 1978), București, 1978, p. 128–148 (cu multe observații și propuneri judicioase).
3. CALOTĂ, ION, *Diftongii românești — clasificare*, I, în LR, an. XXVI (1977), nr. 5, p. 481–494 și II în nr. 6, p. 599–606 (cu un punct de vedere original, care ar trebui confirmat de cercetările experimentale).
4. COTEANU, ION, *Structura fonologică a cuvîntului românesc literar actual (grupurile consonantice)*, în SCL, an. XXV (1974), nr. 2, p. 137–148 (pentru aceeași problemă, cf. LRC, vol. al II-lea, p. 18–29).
5. GRAUR, Al. și Al. ROSETTI, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL VI (1938), p. 5–29 (asupra cîtorva afirmații, autorii au revenit ulterior).
6. IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA, *Une classification des consonnes roumaines d'après le critère de la neutralisation*, în CLTA, nr. 1 din 1962, p. 39–46 (autoarea exclude din inventarul fonologic al limbii române pe *k'* și *g'*).
7. MACREA, D., *Aspecte ale structurii sonore a limbii române în lumina cercetărilor statistice*, în CL, an. XIII (1968), nr. 1, p. 13–17 (cu interesante constatări și concluzii referitoare la fizionomia fonetică a limbii române).
8. PETROVICI, EMIL, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, an. VII (1956), nr. 1–2, p. 7–20 (este rezumată aici concepția originală, dar, în general, neacceptată a autorului cu privire la sistemul fonologic românesc).
9. PUȘCARIU, SEXTIL, *Limba română*, vol. II *(Rostirea)*, București, 1959.
10. ROSETTI, AL., *Introducere în fonetică* (ediția a IV-a), București, 1967.
11. ROSETTI, AL. (și un colectiv), *Recherches sur les diphtongues roumaines*, București — Copenhaga, 1959 (sînt reunite aici rezultatele unor cercetări experimentale privitoare în special la diftongii *ea* și *oa*).
12. STAN, I. T., *Probleme fundamentale ale fonologiei românești. /k', g'/ foneme? Implicații morfologice*, în LR, an. XXVIII (1979), nr. 5, p. 531–544 (se neagă și aici existența celor două foneme consonantice, aducîndu-se noi argumente, care nu pot fi ignorate).
13. ȘUTEU, VALERIU, *Despre natura acustică a lui i final din limba română*, în „Fonetică și dialectologie", VII (1971), p. 123–129 (se demonstrează convingător existența lui *i* final postconsonantic din *lupi, plopi, buni, vezi* etc.).
14. VASILIU, EMANUEL, *Fonologia limbii române*, București, 1965 (prima descriere exhaustivă a sistemului și a structurii fonologice a limbii române actuale).
15. VASILIU, EMANUEL, *Fonologia*, în LRC (vol. al II-lea), p. 61–124.
16. VASILIU, EMANUEL, *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia*, București, CMUB, 1979.

VIII. PROBLEME DE ORTOGRAFIE

INTRODUCERE ÎN STUDIUL ORTOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

de

FLORA ȘUTEU

DEFINIȚIA ORTOGRAFIEI

După cum o arată și numele (format din cuvintele grecești *orthos* „drept, corect" și un substantiv derivat din *graphein* „a scrie"), **ortografie** înseamnă „scriere corectă". Într-o formulare mai dezvoltată această definiție foarte exactă poate și trebuie analizată în componentele ei: *ce este scrierea?* și *ce se înțelege prin corect?* Vom răspunde pe rînd la cele două întrebări.

Scrierea este un sistem de semne făcute cu scopul de a reproduce pentru văz vorbirea umană, care este, în esența ei, adresată auzului. *Corectitudinea lingvistică*, asemenea oricărui gen de corectitudine de altfel, presupune conformitatea cu una sau mai multe reguli de funcționare. Prin *corect* se înțelege deci calitatea unui fenomen sau proces de a fi „în conformitate cu regulile existente sau stabilite". Dacă reunim cele două noțiuni definite mai sus, putem ușor să deducem că ortografia este „sistemul de scriere care reproduce vorbirea umană în conformitate cu anumite reguli de funcționare a acesteia stabilite în mod explicit prin gramatici și dicționare". Forma de exprimare (vorbire umană) reprodusă prin ortografie se numește *limbă literară*. Ea este varianta cultivată, îngrijită, a unei limbi naționale.

Pentru a înțelege mai bine problemele teoretice generale ale ortografiei, definiția de mai sus trebuie completată prin cîteva precizări: **a)** ortografia se învață în școală, odată cu însușirea deprinderii de a scrie și devine, mai bine zis ar trebui să devină, un automatism propriu oricărui om instruit; **b)** pentru a putea fi învățată, ortografia este explicată în lucrări speciale numite, de obicei, *îndreptare ortografice;* **c)** ca sistem grafic explicit, ortografia constă dintr-un *inventar de semne* (pentru limba română acestea sînt *litere)* și din *reguli de corespondență și de combinare* a acestora (prin regulile de corespondență se înțeleg indicațiile referitoare la valorile fonetice ale semnelor, indicații în care atît semnele, cît și valorile lor sînt reproduse în aceleași forme scrise, stabilindu-se deci o corespondență între un semn luat ca unitate în ortografie și același sau alt semn luat ca valoare fonetică a primului); **d)** de fapt orice scriere se învață, deci orice scriere se bazează pe un anumit sistem de reguli, am putea spune, cu alte cuvinte, că orice limbă scrisă are ortografia ei, nu numai limbile literare, adică cele cultivate; pentru unele scrieri sistemul de reguli nu este însă formulat explicit, el nu este, cu alte cuvinte, explicat, în timp ce pentru altele el este consemnat în îndreptare; în conformitate cu o anumită tradiție științifică, se aplică termenul de ortografie numai pentru scrierile din această a doua categorie; **e)** ortografia reprezintă instrumentul cel mai important de consolidare, stabilizare și generalizare a limbii literare; **f)** cu ajutorul ortografiei se fixează, în primul rînd, regulile de pronunțare corectă, adică *normele ortoepice* (**ortoepia** < grec. *orthos* și *eipein* „a pronunța").

TIPURI DE SISTEME ORTOGRAFICE

Scrierile care reproduc sunetele izolate, folosind pentru aceasta semnele numite *litere*, sînt numite *scrieri alfabetice* (inventarul semnelor fiind cunoscut sub numele de *alfabet*); acestea sînt singurele care ne interesează aici.

Există și alte sisteme de scriere: unele care folosesc ca semne nu litere, ci desene reproducînd obiecte din realitate *(pictograme)* sau imagini simbolice *(ideograme)* și altele care reproduc prin semne nu sunetul, ci silaba *(scrieri silabice)*.

Se presupune că *scrierea alfabetică* a fost la începuturile ei *fonetică*, deoarece s-a bazat pe identificarea intuitivă a existenței sunetelor. În acel stadiu, scrierea alfabetică reproducea cu relativă exactitate realitatea limbilor pentru care au fost create diferitele alfabete originare (grecesc și glagolitic, de exemplu). Dar și atunci ca și acum literele nu reproduceau toate sunetele pronunțate, ci numai inventarul reperelor sonore care înlesnesc receptarea și identificarea cuvintelor rostite. Aceste sunete au valoare de unități fonetice funcționale și reprezintă baza formală a comunicării lingvistice. Cînd sînt studiate ca atare, deci ca unități funcționale, ele se numesc *foneme*. Cînd sînt studiate în relație cu literele prin care sînt reproduse, este mai potrivit să fie numite *sunete-tip*, denumire pe care o folosim și noi în acest capitol.

În lingvistica modernă, se consideră că sunetele descoperite intuitiv ca unități fonetice funcționale, odată cu crearea diferitelor tipuri de scrieri alfabetice, și păstrate — cu anumite modificări, evident — ca bază a alfabetelor moderne, corespund în oarecare măsură *fonemelor*, care sînt definite și descrise din punct de vedere științific numai odată cu crearea școlii structuraliste, în cel de-al treilea deceniu al secolului nostru. Astfel, se impune următoarea deosebire între sunete-tip și foneme: *sunetul-tip* este produsul intuiției lingvistice a vorbitorilor, adică sunetul recunoscut în tradiția gramaticală a oricărei limbi ca fiind cea mai mică unitate sonoră din componența cuvîntului, *fonemul* este produsul unei anumite proceduri de analiză lingvistică structurală precis determinată și este considerat, pe aceste baze științifice, ca unitate de bază a componenței cuvîntului. În linii mari, inventarul fonemelor și cel al sunetelor-tip dintr-o anumită limbă coincid. Există însă și anumite diferențe importante, astfel că, întrucît la baza stabilirii corespondenței dintre litere și sunete în toate manualele școlare românești stau reperele sonore determinate intuitiv, am considerat preferabilă utilizarea acestora pentru descrierea sistemului ortografic românesc actual.

Ceea ce apropie *sunetul-tip* de *fonem* este faptul că, în calitatea lor de repere sonore, ambele sînt reprezentate în realitatea limbii prin *clase de sunete*, adică prin anumite variații de pronunțare fără caracter funcțional, deci prin variații de pronunțare care nu împiedică înțelegerea cuvintelor. În cazul unui sunet-tip aceste clase sînt formate din totalitatea variațiilor sale de pronunțare individuală. Vorbitorii nu sînt în general conștienți de existența acestora decît în cazul în care ele sînt foarte evidente (de exemplu, la persoanele care pronunță un **r** graseiat, ca în franceză). Factorul care determină nerecunoașterea majorității variațiilor de pronunțare individuală este un factor psihologic: analiza funcțională *intuitivă* a sunetelor unei limbi, analiză pe care se bazează, de fapt, posibilitatea de comunicare prin limbă. În cazul pe care îl discutăm, ea constă din raportarea variațiilor de pronunțare la cîte un singur *reper sonor*, deci la *un tip sonor*, cu alte cuvinte, la un *sunet-tip*. În felul acesta variațiile de pronunțare se grupează în clase de sunete (de exemplu, în limba română, **r** dental (articulat în zona

dinților) și r graseiat, uvular (articulat la omușor) reprezintă un singur sunet-tip: r. La recunoașterea sunetelor-tip și la nerecunoașterea diferențelor (variațiilor) individuale de pronunțare contribuie în mod decisiv învățarea alfabetului și deci a scrierii.

În școală, sunetele-tip sînt numite sunete, pur și simplu, variațiile de pronunțare ale acestora nefiind luate în considerare decît pentru a corecta dicțiunea sau pentru a înlătura anumite particularități fonetice regionale. Se examinează deci numai variațiile evidente, ceea ce este perfect justificat din punct de vedere practic. Studiul tuturor variațiilor de pronunțare posibile interesează exclusiv pe specialiști.

Din studiul istoric al diferitelor sisteme ortografice alfabetice s-a desprins concluzia că acestea pot fi clasificate în două mari tipuri: a) *sisteme ortografice fonetice* și b) *sisteme ortografice etimologice*. Sistemele ortografice fonetice reproduc realitatea fonetică a unei limbi așa cum există ea în momentul în care se elaborează sistemul. Sistemele etimologice păstrează în scris formele originare (etimologice) sau *mai apropiate* de acestea ale cuvintelor sau ale sunetelor, orientîndu-se după realitatea fonetică existentă în trecutul limbii respective.

Începînd cu gramaticile antice, literelor li se atribuie trei calități diferite, indestructibil legate una de alta: *figura*, adică „desenul literei", *numele*, adică „denumirea dată literei", și valoarea sau *puterea*, adică „modul de pronunțare a sunetului pe care îl reprezintă litera respectivă". Deoarece, după ce s-au fixat formele de scriere și s-a creat o tradiție a scrisului într-o anumită limbă, începe să apară un decalaj între realitatea fonetică a limbii, în continuă transformare, și scriere, formă fixă, care se păstrează nemodificată, evident că numele literei și valoarea ei ajung să se deosebească foarte mult, pierzînd elementele pe care inițial le aveau în comun. Alfabetele limbilor moderne consemnează atîtea litere cîte figuri și nume sînt recunoscute pe baze tradiționale, dar aceste nume uneori nu acoperă decît unele dintre valorile literelor. De exemplu, în limba română, avem trei sunete diferite care sînt reproduse prin litera cu un singur nume *c* „ce".

Compară pronunțarea literei *c* în cuvintele *car, cer, chem*. În primul cuvînt, consoana inițială se pronunță în partea din spate a cavității bucale, acolo unde se află vălul palatului, în cel de-al doilea, apare o altă consoană la începutul cuvîntului, care se pronunță ca un *t* urmat de *ș*, iar limba este apropiată de partea din față a cerului gurii. În cel de-al treilea cuvînt, consoana de la început se pronunță în mijlocul gurii, cu limba lipită de cerul gurii, care se mai numește și palatul tare al cavității bucale. De asemenea, litera *w*, de exemplu, se numește „dublu ve", iar pronunțarea ei, în limba română, este, în majoritatea cazurilor, identică cu sunetul *v* sau, mai rar, cu *u* semivocalic, după modelul limbilor străine din care au pătruns cuvintele scrise cu această literă, singurele situații în care apare ea în scrisul românesc.

Este de reținut faptul că, în îndreptarele noastre ortografice, prin „*pr.*" sau „*pron.*", după fiecare literă cu care începe lista de cuvinte, se atrage atenția asupra modului cum se citește litera respectivă *ca literă*, în cazul în care se face referire la componentele alfabetului românesc: *a, be, ce, de* etc. Nu este vorba deci de sunetul care corespunde literei (pronunțarea acesteia), ci de numele literei ca atare. În DOOM se folosește formula „citirea literei pentru denumirea ei" (p. IX–XII), prescurtat *cit.* (de exemplu: *B, b* s.m. invar. [cit. *be*]. p. 52.

Efectul evoluției, adică al modificării spontane a sunetelor, în procesul comunicării prin viu grai — pe cale orală — în practica social-istorică, constă în faptul că, valoarea unei litere diferențiindu-se de numele ei, și sistemul de scriere, fonetic (mai bine zis

fonologic, vezi și p. 175) inițial, se transformă treptat într-un sistem ortografic etimologic. Prin reforme succesive, se poate readuce scrierea la stadiul realității fonetice a limbii, atunci cînd reformatorii ortografiei formulează noile reguli de scriere în direcția fonetismului, adică după modelul realității fonetice a limbii din acel moment dat. În istoria ortografiilor limbilor moderne (după cum vom vedea ceva mai jos, așa s-au petrecut lucrurile și în istoria ortografiei românești) au existat reformatori care au urmărit etimologia cuvintelor, propunînd reguli de scriere etimologică, cu prilejul diferitelor reguli ortografice pe care le-au inițiat.

O ortografie structurată exclusiv pe baze fonetice nu se poate însă realiza în practica unei limbi de cultură. Cauzele acestei situații paradoxale, ciudate (ținînd seama de faptul că o ortografie fonetică este mai ușor de învățat și de utilizat), sînt legate de condiția transmiterii scrisului de la o generație la alta. Se impune ca, în orice sistem ortografic, să fie respectate și anumite forme grafice tradiționale, care să ușureze relația între generații, între trecutul și prezentul unei culturi scrise.

În domeniul științei limbii, în lingvistică, există într-adevăr o scriere pur fonetică, numită *transcriere fonetică*. Aceasta reproduce fidel toate variațiile de pronunțare a sunetelor în diferite cuvinte, precum și cele mai importante particularități individuale de pronunțare, caracteristice vorbitorilor. Transcrierea fonetică este utilizată de specialiști, mai ales în cercetarea limbii vorbite populare, și are numai scopul descrierii științifice cît mai exacte a limbii.

SEMNE ȘI REGULI ORTOGRAFICE

În afară de litere, ortografia se bazează și pe anumite semne auxiliare, numite *semne ortografice*. În ortografia românească actuală sînt recunoscute ca atare: *apostroful*, *cratima*, *punctul*, *bara* și *linia de pauză*. Dintre acestea, *apostroful* este numai semn ortografic, în timp ce celelalte sînt și semne de punctuație. Întrebuințarea lor ca semne ortografice este descrisă în DOOM (p. XXXVI—XXXVIII; o expunere detaliată cu privire la apostrof poate fi găsită în LR XXXII (1983), nr. 1, p. 65—68). Ca semne de punctuație ele sînt discutate astfel: în ÎOOP, *linia de pauză* (p. 73—75) și *cratima* (p. 81—82); în LR (XXVIII (1979), nr. 2, p. 193—198), *bara*.

Tot semne ortografice sînt și așa-numitele *semne diacritice*. Ele sînt semne grafice adăugate literelor pentru a marca, de obicei, faptul că aceeași literă are mai multe valori fonetice. În ortografia românească actuală, ca și în cea a altor limbi, litera cu semn diacritic este considerată *alta* decît aceeași literă fără semn diacritic, de ex.: *â*, *ă* și *a* în română sînt considerate trei litere diferite, de aceea semnele diacritice nu sînt consemnate aparte ca semne ortografice. Ca semne diacritice se folosesc mai ales așa-numitele *accente grafice*, dar și *trema* și *sedila*.

În limba română apar ca semne diacritice: *accentul circumflex* (la *â* și *î*), *sedila* (la *ț* și *ș*) și semnul scurtimii (la *ă*). După cum se vede, în scrierea românească, de altfel ca și în alte sisteme ortografice, o parte din semnele diacritice se folosesc cu valori total schimbate în raport cu valorile pentru care au fost create. De exemplu, accentul grafic care, în greacă, nota în mod real accentul fonetic, are în română valoare pur distinctivă pentru *â* în raport cu *a*. Semnul care apare la *ă* este identic cu semnul scurtimii din grafia chirilică, dar nu mai are această funcție, ci, ca și accentul circumflex, pe aceea pur distinctivă,

adică *diacritică* (în greacă *diakritikos* înseamnă „care distinge"): el diferențiază în scris două sunete: pe *ă* de *a*.

Este de reținut, de asemenea, faptul că ortografia cuprinde diferite tipuri de *reguli* (sau *norme*), care ar putea fi clasificate după compartimentele limbii la care acestea se aplică sau pe care se bazează în formularea lor: fonetică, morfologie, sintaxă. Un număr relativ mic de reguli au caracter pur grafic. Acestea au în vedere folosirea literelor și valoarea fonetică a acestora, în diferite situații. Majoritatea regulilor ortografice urmăresc să consolideze, prin scris, totalitatea regulilor de folosire a unei limbi literare. În aceste condiții se poate înțelege de ce învățînd bine ortografia unei limbi se dobîndesc numeroase cunoștințe despre folosirea corectă a limbii respective în ansamblul ei.

Exemplificăm toate tipurile de reguli descrise mai sus prin cele cuprinse în ortografia românească actuală:

1° *reguli pur grafice*, de ex. folosirea literei *k*, în raport cu *ch* și *c*, folosirea literei *â*, în raport cu *î*, sau folosirea majusculei la începutul unei propoziții sau fraze, după punct;

2° *reguli de pronunțare*, de ex. pronunțarea literei *x* ca *gz* în *examen* și *cs* în *exagera;*

3° *reguli de gramatică*, de ex. nerealizarea alternanței *a/ă* în unele cuvinte noi — *fabrică/fabrici* (nu *făbrici*), *stație/stații* (nu *stății*) — sau formarea pluralului cu *-e* la substantivele terminate în *-aj* — *personaje* (nu *personajii*), *peisaje* (nu *peisajii*); în fine, scrierea diferită a numeralului adverbial *o dată* și a adverbului *odată* „cîndva, odinioară; brusc".

Desigur, regulile pur grafice, cuprinzînd adeseori referiri la valoarea fonetică a literelor, sînt implicit și reguli de pronunțare, dar ele nu prezintă importanță ca atare (ca reguli de pronunțare) întrucît nu impun o anumită pronunțare (cea literară) în detrimentul alteia (considerată neliterară și deci greșită). Raportul dintre regulile de pronunțare și cele morfologice sau sintactice (reguli de gramatică) este altul. Cele din urmă impun, în majoritatea cazurilor, și o anumită pronunțare considerată corectă, ceea ce le aseamănă cu regulile de pronunțare, cu deosebirea că aplicarea lor vizează o pronunțare cu efecte gramaticale, caracterizînd anumite forme morfologice. Regulile care privesc structura sintactică a limbii presupun numai o anumită interpretare funcțională a unităților lexicale și nu au repercusiuni asupra pronunțării; aceste reguli se aseamănă cu regulile pur grafice.

ISTORIA ORTOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

După cum se știe, scrierea limbii române s-a practicat cu două tipuri de alfabet: chirilic și latin. În aceste două tipuri alfabetice sînt păstrate și cele mai vechi texte românești cunoscute pînă astăzi. În afara consemnărilor sporadice — mult mai vechi — de cuvinte românești (inserate în texte scrise în slavonă sau în latină pe teritoriul patriei noastre), cele mai vechi texte românești *păstrate* datează din secolul al XVI-lea. Ele sînt luate în considerație ca atare, datorită faptului că sînt scrise direct în română — fie că sînt traduse, fie că sînt redactate de la început în românește, fără să fie copiate după alte texte românești mai vechi. Tot din același secol datează și unele texte copiate după alte texte românești mai vechi, astăzi pierdute. Pentru tipul de scriere cu alfabet chirilic, cel mai vechi text românesc păstrat este *Scrisoarea lui Neacșu* (1521), iar pentru tipul de scriere cu alfabet latin, *Cartea de cîntece*

(cunoscută și sub denumirea *Fragmentul Todorescu*, după numele celui care a descoperit textul), tipăritură conținînd cîntece cu temă religioasă, traduse din maghiară. Cartea este de proveniență bănățeană și datează, probabil, din anii 1570—1573.

Vechimea scrierii românești nu trebuie raportată exclusiv la aceste prime texte păstrate. Condițiile istorice în care a trăit poporul nostru nu i-au permis să-și dezvolte o bogată cultură scrisă în limba sa și, mai ales, să păstreze în scris cele mai vechi forme de cultură pe care le-a creat. Așa se explică faptul că cele mai vechi monumente de limbă românească scrisă cunoscute datează din secolul al XVI-lea, cînd factorii economici, sociali și politici generează un cadru istoric propice manifestării mai ample a conștiinței românești prin acte de cultură. Aceasta face ca acest secol să fie considerat ca secolul de început al limbii române literare, a cărei existență și evoluție sînt foarte puternic legate de folosirea limbii în scris. Este sigur că practica scrisului la români are o vechime mult mai mare. În ceea ce privește scrierea chirilică, se pare că, la data la care boierul Neacșu din Cîmpulungul muntenesc trimitea scrisoarea sa către judele (primarul) Brașovului, Hans Benkner, pentru a-l preveni asupra unei posibile invazii turcești, deci—după cum a stabilit Nicolae Iorga—în mai 1521, românii aveau o bine formată tradiție a scrisului cu litere chirilice. Aceasta înseamnă că ei practicau scrisul cu litere chirilice de multă vreme. Există dovezi, legate de natura slovelor folosite, precum și de anumite forme date cuvintelor românești, care arată că tradiția scrierii românești cu litere chirilice era formată în a doua jumătate a secolului al XV-lea și că ea s-a cristalizat la capătul unui proces îndelungat.

În ceea ce privește scrierea limbii române cu litere latine, aceasta s-a păstrat, pentru perioada veche, în prea puține texte pentru a putea face afirmații categorice cu privire la vechimea unei tradiții românești în această direcție. Interesant este însă faptul că această scriere a fost, la începuturile ei cunoscute astăzi, în secolul al XVI-lea, o scriere conținînd unele elemente de etimologism, care atestă, și ele, conștiința latinității limbii noastre. Din această conștiință va izvorî, pînă la urmă, marea luptă dusă de români pentru adoptarea oficială a alfabetului latin ca unică formă de scriere a limbii române, deziderat împlinit abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În ceea ce privește perioada veche (sec. XVI—XVIII), treptat, odată cu răspîndirea practicii scrisului în limba română, se înmulțesc și textele scrise cu litere latine. Pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aceste texte românești, ca și cele, mult mai numeroase, scrise cu litere chirilice, nu sînt însoțite de norme ortografice explicite. De asemenea nu ni s-au păstrat nici gramatici ale limbii române din această perioadă, precum, bineînțeles, nici lucrări care să formuleze norme ortografice pentru limba română scrisă în vreunul din cele două alfabete.

Despre regulile ortografice ale limbii române cu litere chirilice (numite și *slove*), cele mai vechi informații se găsesc în prima gramatică românească păstrată, cea de la 1757, a lui Dimitrie Eustatievici-Brașoveanul (text manuscris editat, în anul 1969, de N.A. Ursu). Pentru scrierea limbii române cu litere latine, primele reguli ortografice sînt formulate în prima lucrare tipărită a Școlii Ardelene, o carte de rugăciuni, scrisă, cu litere latine, de Samuil Micu în anul 1779. Pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în ortografia limbii române se duce lupta pentru introducerea oficială a alfabetului latin. Această acțiune este pregătită prin utilizarea unui alfabet mixt, chirilic și latin, cunoscut și sub numele de alfabet de tranziție. În această perioadă, a

jucat un rol important în domeniul ortografiei Ion Heliade Rădulescu, care, în *Gramatica româncască* (1828), simplifică alfabetul chirilic și susține principiul fonetic. Spre a doua parte a activității sale (începînd din 1844) Heliade Rădulescu și-a părăsit, din păcate, sănătoasele principii inițiale. Contribuțiile sale din prima parte a activității sînt însă decisive pentru evoluția ortografiei românești și a culturii noastre în general, el fiind printre altele, în domeniul ortografiei, cel care a pregătit introducerea alfabetului latin prin crearea alfabetului mixt.

Între anii 1860 și 1862, la scurt timp după importantul eveniment al Unirii Principatelor, se introduce alfabetul latin ca formă oficială de scriere a limbii române, în toate provinciile românești, inclusiv în Transilvania și Bucovina, aflate atunci încă sub dominație străină. Oficializarea alfabetului latin determină, după cum era și firesc, o deosebit de vie preocupare pentru stabilirea normelor ortografice. Pînă în anul 1881, cînd Academia Română votează primul sistem ortografic oficial și general, cu caracter obligatoriu în școlile românești de toate felurile, ortografia românească cu litere latine era foarte puțin unitară și, în cele mai numeroase variante ale ei, etimologică. Sunetele limbii române erau notate cu literele corespunzătoare sunetelor limbii latine din care proveneau. Astfel, sunetul notat astăzi prin *ă* era notat cu *e*, *ĕ*, *ă*, *â*, *o*. Se scria *foră* și *fâră*, *vel* și *vĕl*, pentru *fără*, *văl*, cu scopul de a reproduce grafic cît mai bine forma originară a cuvintelor. În cazul *fâră* se urmărea diferențierea lui *ă* accentuat de *ă* neaccentuat. Existau în acea perioadă și cărturari care nu acceptau acest etimologism exagerat și greoi. Cea mai intensă activitate a fost dusă de școala creată în Bucovina de Aron Pumnul. Sistemul ortografic propus de el era însă greu de acceptat, fiind în mare măsură rupt de tradiția scrisului cu litere latine din țările romanice apusene, care căpătase o largă circulație și în cultura românească. Aceasta a făcut ca școala lui Aron Pumnul să nu se impună nici prin sistemul alfabetic propus și nici prin normele ei ortografice.

În anul 1881, se creează în ortografia românească un compromis între etimologism și fonetism, printr-o formulă succintă și clară „etimologism temperat din necesități fonetice“, ceea ce, de fapt, deschide ortografiei românești calea spre stabilirea regulilor ei pe baza principiului fonetic. Un rol hotărîtor a avut, în această privință, Titu Maiorescu, membru al Academiei, care a determinat înțelegerea corectă a naturii raporturilor existente, într-o ortografie bine întocmită, între litere și sunete, între pronunțare și regulile de scriere. Și alți reprezentanți de frunte ai culturii românești au militat pentru înlăturarea etimologismului și pentru stabilirea unui sistem ortografic bazat pe realitățile fonetice ale limbii române moderne. În această direcție au adus importante contribuții Ioan Maiorescu, Alexandru Lambrior, Ion Nădejde, H. Tiktin și Alexandru Philippide, marele lingvist ieșean, tatăl poetului cu același nume.

Următoarele reforme ortografice ale Academiei Române duc permanent la întărirea caracterului fonetic al ortografiei românești. Astfel, la 1904, formula amintită cu privire la ortografia din 1881 se inversează, în sensul că ortografia are acum fonetismul temperat „din necesități etimologice“, aceste necesități etimologice fiind, de fapt, impuse de tradiția scrisului cultivat și de dorința, justificată pînă la un punct — după cum am arătat și în partea introductivă —, de păstrare a acestei tradiții.

În 1932, bazele fonetice ale ortografiei se accentuează și mai mult. Curentul în favoarea principiului fonetic în ortografie este atît de puternic printre cărturarii români, încît Academia Română este pe punctul de a înlătura litera *â* din alfabet, ținînd seama de faptul că această literă reprezintă același sunet ca și litera *î*. Acest dezidrat al unei părți din membrii Academiei nu se realizează decît la ultima reformă ortografică, cea din 1953.

Litera *â* stîrnise timp de mai multe decenii numeroase reacții nefavorabile în rîndul multor intelectuali progresiști, care o considerau — pe bună dreptate — o manifestare de etimologism fără justificare pentru momentul istoric dat. Susținătorii acestui punct de vedere — Nicolae Iorga, Alexandru Philippide, revistele *Contemporanul* și *Viața românească* — aveau în Academia Română, ca principal exponent, pe marele lingvist Ovid Densusianu. Totuși, în numele tradiției create în jurul acestui semn grafic, al rolului pe care l-a avut în demonstrarea ascendenței latine a multor cuvinte românești, în primul rînd a numelui nostru etnic, Academia Română decide, în final, păstrarea semnului *â*, decizie care se va menține pînă în 1953.

O mare simplificare a ortografiei românești se obține prin ultima reformă ortografică pe care o realizează Academia R.P.R., în anul 1953, reformă care începe să fie pusă în aplicare în anul 1954, menținîndu-și valabilitatea pînă astăzi.

Anumite modificări de detaliu sînt formulate în anul 1965, dintre care notabilă este folosirea literei *â* în familia cuvîntului *român*, regulă pe deplin justificată, ținînd seama de circulația internațională a numelui nostru etnic, care în forma cu *a* își crease o tradiție pe plan mondial.

CARACTERISTICILE ORTOGRAFIEI ROMÂNEȘTI ACTUALE

Reforma ortografică din anul 1953 aduce cîteva modificări substanțiale scrierii românești literare, toate urmărind legarea mai strînsă a imaginii grafice a limbii noastre cultivate de limba vie a poporului, precum și înlăturarea anumitor complicații de scriere, generatoare de greșeli.

Cele mai importante modificări aduse de reforma din 1953 sînt următoarele: **a**) generalizarea liniuței de unire, numită cratimă, și limitarea apostrofului la un număr relativ mic de situații accidentale, reprezentate prin cazurile în care, după căderea ocazională a unui sunet sau a unui grup de sunete, apar nemijlocit alăturate două sunete care nu formează o silabă, de exemplu: *făr' de, da' cum, dom'le*; **b**) înlăturarea literei *â* și înlocuirea ei cu *î* (pentru excepția cu privire la familia cuvîntului *român*, vezi mai sus); **c**) sistematizarea clară a raporturilor dintre ortografie și gramatică — aplicarea principiilor numite morfologic și sintactic în ortografie —, ceea ce duce la o corelare logică a regulilor, înlesnind unificarea formelor gramaticale de exprimare literară; **d**) abolirea lui *-u* fără valoare fonetică; **e**) înlocuirea formei verbale *sunt* prin *sînt* (această ultimă formă a verbului corespunzînd originii latine a prezentului indicativ românesc, care provine, după cum se știe, din conjunctivul latin *sint* și nu, cum se credea în secolul al XIX-lea, din indicativul latin *sunt*).

Examinînd raporturile dintre litere și sunete constatăm că alfabetul românesc actual este alcătuit mai ales din semne grafice care au o singură valoare fonetică. Din cele 31 de litere pe care le cuprinde alfabetul românesc actual (literele *q*, *w* și *y* au fost incluse în alfabet numai începînd cu DOOM), 19 au nume identice sau aproape identice cu sunetele-tip reprezentate prin ele, fiecare literă corespunzînd cîte unui singur sunet-tip, ceea ce formează baza aplicării principiului fonetic în ortografia românească modernă. Celelalte 12 litere au un singur nume, dar mai multe valori, corespunzînd fiecare mai multor sunete-tip sau avînd mai multe întrebuințări. Numele acestor litere se potrivește numai cu cîte unul din sunetele pe care le reprezintă.

În urmărirea enumerării pe care o facem în continuare, recomandăm să se țină seama de următoarele semne convenționale de redare a exemplelor: litera citată se reproduce cursiv, numele literei se reproduce între ghilimele, iar sunetul-tip apare între paranteze drepte. Litera folosită în transcriere fonetică este numită *semn fonetic* și este reprodusă, de asemenea, între paranteze drepte. Ea este indicată numai cînd diferă de cea din alfabet. O relație de felul următor:

ș „șe" = [ș] (semnul fonetic [ʃ])

se va citi în felul următor:

litera *ș* avînd numele „șe" corespunde sunetului *ș*, care apare în transcriere fonetică și sub forma [ʃ].

Menționăm că nu am indicat toate semnele fonetice folosite de specialiști. Ne-am limitat să dăm, în această introducere în studiul ortografiei, numai formele care să servească unei inițieri sumare în modul de descriere din lucrările de specialitate consacrate problematicii pe care o dezbatem. Semnele provin fie din alfabetul fonetic al Asociației Fonetice Internaționale, fie din cel al Atlasului lingvistic român. Indicațiile de distribuție care se dau după semnul fonetic se referă la sunetul-tip. În ceea ce privește citirea sunetului (nu a literei), pentru denumirea lui semnalăm faptul că, în cazul consoanelor, ea se face prin adăugarea vocalei *î* (*bî*, *cî*, *dî* etc.), cu excepția a patru consoane, în legătură cu care am optat aici pentru citirea cu *i* (*ci*, *gi*, *chi*, *ghi*).

În ceea ce privește *citirea*, adică *denumirea* literelor, atragem atenția asupra faptului că în DOOM (p.X) se admit „variante de citire", deci denumiri paralele pentru următoarele litere: *f* (ef), *g* (ge), *h* (haș), *l* (el), *m* (em), *n* (en), *r* (er), *s* (es), *z* (zet).

Cele 19 litere corespunzînd cîte unui singur sunet-tip sînt următoarele:

1) *a* „a" = [a];
2) *ă* „ă" = [ă] (semnul fonetic [ə]);
3) *â* „â" = [â] (semnul fonetic [ɨ]);
4) *b* „be" = [b];
5) *d* „de" = [d];
6) *f* „fe" = [f];
7) *î* „î" = [î] (semnul fonetic [ɨ]);
8) *j* „je" = [j] (semnul fonetic [ʒ]);
9) *l* „le" = [l];
10) *m* „me" = [m];
11) *n* „ne" = [n];
12) *p* „pe" = [p];
13) *r* „re" = [r];

14) *s* „se“ = [s];
15) *ș* „șe“ = [ș] (semnul fonetic [ʃ]);
16) *t* „te“ = [t];
17) *ț* „țe“ = [ț] (semnul fonetic [ts]);
18) *v* „ve“ = [v];
19) *z* „ze“ = [z].

Cele 12 litere corespunzînd mai multor sunete-tip sînt următoarele:

1. *c* „ce“ = a) [c] (semnul fonetic [k]; apare urmat fie de consoane, cu excepția lui *h*, fie urmat de vocale, cu excepția lui *e* și *i*, fie la sfîrșit de cuvînt, exemple: *carte, cum, acolo, crap, rac*);

b) [ci] (semnul fonetic [č]; apare la sfîrșit de cuvînt și *nu* apare înainte de consoane, exemple: *cerc, circ, ceas, ciorap, aici*; este de reținut faptul că grupul de litere *ce* sau *ci*, singurul în care apare, în română, sunetul *ci* [č], nu corespunde în toate pozițiile acelorași secvențe de sunete; înaintea unei consoane sau a unei vocale de care *e* sau *i* se separă prin hiat, grupul are valoare silabică: *cerc, circ, licean, social*, *e* și *i* notează vocalele *e* și *i* cu ajutorul cărora se formează silaba; la sfîrșit de cuvînt, grupul de litere *ce* are de asemenea întotdeauna valoare silabică *(face)*, în schimb grupul *ci* are valoare silabică, dacă *i* este accentuat *(a suci)*, sau numai valoarea [č], dacă accentul cade pe o vocală anterioară; în acest ultim caz litera *i* nu are valoare fonetică, ea este un simplu semn grafic care arată că litera *c* se pronunță [č], de ex. *aici*; cu valoare nesilabică apar grupurile de litere *ce/ci* și în situațiile cînd sînt urmate de vocale cu care *e* și *i* formează un aparent diftong, și *în aceste situații* *e* și *i* sînt numai semne grafice, nu au valoare fonetică);

c) [chi] (semnul fonetic [k']; apare urmat, în ortografie, întotdeauna de litera *h*, care nu are nici o valoare fonetică, fiind exclusiv marcă a valorii literei *c*, și de *e* sau *i*, care au aceeași situație ca în cazul sunetului [č] descris mai sus; exemple: *chiar, cheamă, unchi* — *e* și *i* nu au valoare fonetică; *chem, chin, ureche* — *e* și *i* corespund vocalelor [e] și [i];

2. *e* „e“ = a) [e] ;

b) [e semivocalic] (semnul fonetic [e̯]);

c) [i semivocalic] (semnul fonetic [y]); această valoare a literei *e* se ia în discuție pentru cazul în care litera *e* se află la început de cuvînt sau de silabă și este urmată de o vocală (*a*): pronumele personal feminin singular de persoana a III-a la nominativ-acuzativ, *ea*, pronunțat de către majoritatea vorbitorilor limbii române la fel cu verbul *a lua* la indicativ prezent persoana a III-a singular și la imperativ, *ia* [ya]);

În conformitate cu indicațiile îndreptarelor ortografice din ultimii ani, edițiile din 1960, 1965 și 1971, pronunțarea ar trebui să fie cu [e̯], ceea ce pentru mulți români este greu, dacă nu imposibil, de realizat, dat fiind faptul că, în limba română, nu apare în nici un alt cuvînt semivocala *e* la început de cuvînt, adică după o pauză în rostire. Indicația din îndreptarele ortografice curente amintite se explică printr-o aplicare mecanică a formulei „se scrie și se pronunță“, în ediția din 1960 a *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație*, la majoritatea paragrafelor din ediția anterioară intitulată *Mic dicționar ortografic*, 1953, considerîndu-se, probabil, că în felul acesta este întărit caracterul de îndreptar, nu numai ortografic, ci și ortoepic, al lucrării.

Valoarea [y] a lui *e* apare și atunci cînd litera se află la început de silabă și este urmată de o vocală (de obicei *a*); în cuvintele *creează, insinuează, aceea,* situația este din toate punctele de vedere aceeași ca la pronumele *ea* (vezi mai sus).

d) [diftongul inițial ie] (semnul fonetic [ye]; această valoare a literei *e* apare numai la început de cuvînt sau de silabă; aici o consemnăm într-un număr restrîns de cuvinte și forme gramaticale foarte vechi în limba română: *el, ei, ele, eu, ești, este,* precum și toate formele de imperfect ale verbului *a fi: eram, erai* etc.);

e) [0] ca semn grafic diacritic pentru anumite valori ale literelor *c* și *g* (vezi mai sus);

3. *g* „ghe" = a) [g] (semnul fonetic [g] apare în aceleași poziții ca și [k], vezi mai sus);

b) [gi] (semnul fonetic [ğ]; apare în aceleași poziții ca [č], vezi mai sus);

c) [ghi] (semnul fonetic [ǵ]; apare în aceleași poziții ca [k'], vezi mai sus);

4. *h* „ha" = a) [h] (semnul fonetic [χ]);

b) după literele *c, g* și *w* litera *h* nu are nici o valoare fonetică, fiind numai un semn grafic al valorii literei anterioare;

5. *i* „i" = a) [i];

b) [i semivocalic] (semnul fonetic [y] sau [i̯]; unii specialiști în fonetică diferențiază astfel două variații de pronunțare a semivocalei, în funcție de locul pe care îl ocupă în diftong; [y] apare înaintea vocalei, iar [i̯] după vocală; există însă și lucrări care nu diferențiază aceste variații de pronunțare, în mod obișnuit insesizabile cu urechea, notînd, în toate pozițiile, semivocala prin [i̯] sau prin [y]; în ceea ce privește denumirea acestui sunet, precizăm că am păstrat denumirea din manualele școlare: semivocala *i*; specialiștii folosesc și denumirea de *iod* sau *iot*);

c) [i scurt, nesilabic] (semnul fonetic [i], apare în cuvinte ca *lupi, cînți, orice*; pentru notarea acestui sunet mai pot fi întîlnite și alte două semne fonetice: [ĭ] sau [i̥]);

d) [0] semn grafic al anumitor valori ale literelor *c* și *g* (vezi mai sus punctul 1, *b*);

6. *k* „ca" = a) [c] (semnul fonetic [k]; în cuvinte ca *kripton, kaki, kola, folk*);

b) [chi] (semnul fonetic [k'], în cuvinte ca *kilogram, keta*; după *k, e* și *i* au totdeauna valoarea vocalelor [e] și [i]);

7. *q* „kü/chiu" = a) [c] (semnul fonetic [k]: în majoritatea cuvintelor scrise cu *q-* sau *qu-* + vocală nepalatală (orice vocală în afară de *e/i*) sau vocala *i*: *quaker, quark, quassar, Qatar, quattrocento, quiproquo.*

b) [chi] (semnul fonetic [k']; în unele cuvinte în care după *qu* urmează *e* sau *i*: *quebracho, quechua, quipu.*

8. *o* „o" = a) [o];

b) [o semivocalic] (semnul fonetic [o̯]);

c) [u semivocalic] (semnul fonetic [w]; după părerea majorității specialiștilor aceasta este pronunțarea literei *o* urmate de *a*, la început de cuvînt sau de silabă, deci atunci cînd aparent face parte dintr-un diftong *oa* la început de cuvînt sau de silabă, de exemplu în cuvinte ca *oameni, oase, respectuoase*);

9. *u* „u" = a) [u];

b) [u semivocalic] (semnul fonetic este [w] sau [u̯], în aceleași condiții ca și pentru *i* semivocalic, vezi mai sus; acest sunet este numit și *digamma*); cu aceeași valoare apare *u* și după *q* înainte de *a*: *quaker, quarc, quassar*;

c) [v] într-un număr limitat de cuvinte, după litera *q* pronunţată [k]: *quadrivium, quiproquo;*

d) [∅] într-un număr limitat de cuvinte după litera *q* pronunţat [k']: *quebracho, quipu.*

10. w „dublu ve" = a) [v] în majoritatea cuvintelor scrise cu *w*: *wagnerian, walon, watt* etc.;

b) [u semivocalic] (semnul fonetic [w] sau [u̯]) în cuvinte de origine engleză, după pronunţarea limbii de origine: *week-end, western, whig* etc.

11. *x* „ics" = a) [ks] (în cuvinte ca *excursie, pix, taxă*);

b) [gz] (în cuvinte ca *examen, exerciţiu*);

12. *y* „i grec" = a) [i] înainte de consoană sau, la sfîrşit de cuvînt, după consoană: *yterit, hobby;*

b) [i semivocalic] (semnul fonetic [y] sau [i̯]; această valoare a literei apare numai înainte sau, la sfîrşit de cuvînt, după vocală: *yen, cow-boy.*

Se poate observa, din enumerarea făcută mai sus, că limba română are 34 de sunete-tip, reproduse printr-un sistem alfabetic format din 31 de litere (cele 34 de sunete-tip sînt 22 de consoane: *b, c, ci, chi, d, f, g, gi, ghi, h, j, l, m, n, p, r, s, ş, t, ţ, v, z*, 7 vocale: *a, ă, e, i, î, o, u*, 4 semivocale: *e, i, o, u*, şi o vocală nesilabică, asemănătoare cu o semivocală, dar care nu este numită astfel, deoarece nu intră în componenţa unui diftong (vezi sunetul discutat sub 5, c).

Proporţia de 34:31 nu reflectă exact gradul de adaptare la principiul fonetic al sistemului alfabetic din ortografia noastră actuală. Ne putem apropia mai mult de stabilirea acestuia prin aplicarea unor concepte noi, proprii cercetării lingvistice moderne, în speţă structuralismului funcţional. Vom realiza astfel o descriere a sistemului grafematic românesc, cum am dat în SINTEZE$_2$ (p. 96—98). În urma modificărilor operate în DOOM, unele date cifrice cuprinse în lucrarea citată trebuie şi ele modificate. Introducîndu-se încă trei litere în alfabet, care, toate, după cum se poate deduce din cele spuse sub 7, 10, 12, sînt litere cu mai multe valori, numărul grafemelor în ortografia românească actuală este de 39: litera *y* reprezintă două grafeme monovalente: (V*y*V şi C*y*C) litera *q* se analizează în trei grafeme, două monovalente şi unul polivalent: (*q*(*u*)+ *Vnp*=[k]; *qu*+*e*=[k'] şi *qu*+*i*=[k'] sau [k].). Astfel în alfabetul actual există 32 de grafeme monovalente: *a, ă, â, b, c, ci/e, ch, d, f, g, gi/e, gh, h, î, i, j, k, k+i/e, l, m, n, p, q*(*u*),+*Vnp, qu+e, r, s,ş, t,ţ, v, VyV, CyC, z* şi 7 grafeme polivalente: *e, i, o, qu+i, u, w, x*. Constatăm deci că inventarul de semne al ortografiei noastre conţine în proporţie de 82 % (32:39) grafeme care ilustrează principiul fonetic (o corespondenţă de 1 la 1 între grafeme şi sunete-tip). Aceste grafeme reprezintă de fapt literele a căror valoare fonetică poate fi determinată printr-o regulă, deci litere a căror întrebuinţare se integrează într-un sistem. Este, din acest punct de vedere, elocvent faptul că, prin introducerea celor trei litere în plus în noua lucrare normativă românească DOOM, echilibrul grafematic nu a fost atins prea mult. Fără aceste litere, după cum rezultă din cele spuse în SINTEZE, principiul fonetic era reprezentat în alfabet prin 84 % din grafeme (28 la 33). Semnificativ rămîne faptul de a se fi putut evalua exact o modificare în ortografie pe baza unei analize sistematice, structuralist-funcţionale, cum este analiza grafematică.

Înţelegerea corectă a ortografiei ca realitate a comunicării lingvistice şi ca domeniu ştiinţific se bazează în esenţă pe doi factori: **a**) recunoaşterea

distincției dintre literă și sunet și **b**) determinarea sistemului de reguli care guvernează folosirea semnelor grafice. Acest al doilea aspect este examinat, în paginile care urmează, din perspectiva principiilor care stau la baza ortografiei noastre actuale.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Problemele alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, în LR XXIV (1975), nr. 4, p. 279—268.
2. AVRAM, MIOARA, *Școala și cerințele actuale ale predării ortografiei și ortoepiei*, în *Aspecte ale evoluției limbii și literaturii române*. Cursuri de vară, Piatra-Neamț, 1977, p. 151—168.
3. AVRAM, MIOARA, *Locul foneticii în învățămîntul limbii române*, în *Lectura modernă a textului narativ*. Cursuri de vară. Piatra-Neamț, 1978, p. 128—148.
4. BELDESCU, GEORGE, *Ortografia în școală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
5. COTEANU, ION, *Pentru un dicționar ortografic al limbii române*, în LR XXV (1976), nr. 4, p. 351—354.
6. GHEȚIE, ION, *Începuturile scrisului în limba română*. Contribuții filologice și lingvistice. București, Editura Academiei R.S.R., 1974, p. 21—29.
7. GHEȚIE, ION, MAREȘ, AL. *Introducere în filologia românească*. Probleme Metode. Interpretări. București, Editura Enciclopedică, 1974, p. 45—68.
8. GRAUR, ALEXANDRU, *Mic tratat de ortografie*, București, Editura Științifică, 1974.
9. VASILIU, EMANUEL, *Aspecte ale raportului ortografie- ortoepie în româna actuală (Reguli ortografice care nu există)*, în LL 1978, nr. 2. p. 202—208.
10. VASILIU, EMANUEL, *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia*. Curs anul I. Universitatea din București, Facultatea de Limba și Literatura Română, 1979.

PRINCIPIILE
ORTOGRAFIEI ROMÂNEŞTI ACTUALE

de

THEODOR HRISTEA

CONSIDERAŢII PRELIMINARE

1. Pînă la 1860, cînd am început să scriem oficial cu litere latineşti, nu s-a pus niciodată în mod serios problema adoptării unei ortografii româneşti f o n e t i c e sau e t i m o l o g i c e, întrucît alfabetul care se folosea, la noi, era cel chirilic. Trecîndu-se la scrierea cu alfabet latin, a fost firesc ca, la început, ortografia noastră să aibă un caracter mai mult ori mai puţin etimologic, după cum autorul ori autorii unui sistem ortografic erau latinişti extremişti sau numai moderaţi. Istoria scrisului românesc cu litere latine arată că fiecare dintre reformele ortografice anterioare celei din 1953 a însemnat un succes împotriva etimologismului iniţial şi un nou pas pe calea introducerii, în limba română, a unei ortografii pe care ne-am obişnuit s-o numim **fonetică,** deşi ar fi mai potrivit să-i spunem f o n o l o g i c ă sau f o n e m a t i c ă.

Trebuie subliniat şi aici că, în scrisul obişnuit, noi nu notăm, de fapt, variantele extrem de numeroase ale sunetelor, ci acele „tipuri sonore" medii, care închid în ele caracteristicile comune şi esenţiale ale tuturor felurilor de **a, ă, e, p, b, m, n** etc. Aceste tipuri sonore abstracte (împreună cu g r a f e m e l e corespunzătoare) au fost prezentate în prima parte a secţiunii consacrate ortografiei.

2. Fără a contesta ortografiei etimologice orice merite, vom spune, totuşi, că marea superioritate a celei fonetice rezidă, înainte de orice, în simplitatea şi accesibilitatea ei. Este de la sine înţeles că, într-o limbă în care normele de scriere se stabilesc ţinîndu-se seamă de pronunţarea celor mai mulţi vorbitori, majoritatea problemelor de ortografie sînt, în acelaşi timp, probleme de ortoepie şi viceversa. Este tocmai cazul limbii române, despre a cărei ortografie se poate spune că este, *în linii mari*, **fonetică**, ceea ce înseamnă că noi scriem, în general, aşa cum pronunţăm.

3. O altă precizare care se impune este că nici un sistem ortografic nu este şi nu trebuie să fie cu adevărat „fonetic", întrucît menirea scrisului nu este aceea de a reda cu maximum de fidelitate marele număr de sunete şi de variităţi de sunete care se pot întîlni într-o limbă oarecare. Pentru aceasta ar fi nevoie de un alfabet extrem de complicat, asemănător cu cel folosit de către foneticieni şi de alţi lingvişti, care utilizează un număr apreciabil de semne speciale cu ajutorul cărora pot fi notate, uneori, chiar nuanţe foarte fine ale limbajului articulat. Întrebuinţat pe scară largă, un astfel de alfabet (care cunoaşte, spre exemplu, semne pentru sunete scurte, lungi, închise, deschise etc.) ar complica, în mod inutil, scrierea, făcînd-o greu accesibilă chiar pentru oamenii foarte instruiţi.

PRINCIPIUL FONETIC ÎN ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE

1. După cele cîteva considerații preliminare (adăugate capitolului anterior), trecem la examinarea celui mai important dintre principiile care stau la baza scrierii noastre actuale, și anume principiul FONETIC. Prin aplicarea lui în mod relativ consecvent a fost apropiată scrierea de pronunțare și au fost eliminate multe dintre inconsecvențele ce caracterizau vechea ortografie a limbii române. Astfel, în virtutea acestui principiu a fost suprimat *u* final dintr-o serie de cuvinte și forme gramaticale, cum ar fi: *cui, mai, unchi, unghi* sau *tai, voi, făcui* etc. Toate acestea se scriau, în trecut, cu un **u** la sfîrșit, deși el dispăruse de multă vreme din pronunțare. În ortografia actuală, *u* final se păstrează numai acolo unde el redă o realitate fonetică și unde trebuie neapărat pronunțat. Într-o serie de neologisme, *u* final (care alcătuiește cu semivocala *i* un diftong) tinde să fie suprimat în vorbirea și scrierea neîngrijită. Pronunțări și grafii de felul lui: *salar, onorar, teritor, provizor, servici, benefici* etc. trebuie evitate, întrucît sînt neliterare. Formele corecte ale acestor neologisme: sînt: *salariu, onorariu, teritoriu, provizoriu, serviciu* etc.

2. Tot în virtutea principiului fonetic a fost suprimată una dintre consoanele duble, acolo unde pronunțarea a dictat acest lucru. Astfel, după noua ortografie, se scriu cu un singur **s** o serie de neologisme cum sînt: **casă** (de bani), **masă** „mulțime", **rasă** (de oameni sau de animale), **glosă, pasă** (folosit în special cu sensul pe care îl are în sport), apoi **rarisim, generalisim** și altele. În limbile din care provin, aceste cuvinte sînt ortografiate cu dublu **s**: it. *cassa*, frc. *masse*, germ. *Rasse* (dar și frc. *race*, scris cu *c*) etc. Grafia cu consoane duble se păstrează numai acolo unde ea corespunde unei realități fonetice generale. În această situație sînt cuvintele formate cu unele prefixe care se termină în aceeași consoană cu care începe rădăcina. De pildă: *inte***rr***egn, inte***rr***egional, tran***ss***iberian, tran***ss***aharian, tran***ss***udație* etc. Tot cu consoană dublă trebuie scrise și *î***nn***oda, î***nn***ora, î***nn***egura, î***nn***ebuni* și altele, în care consoana finală a prefixului *în-* se întîlnește cu *n* inițial al rădăcinii: *în* + *noapte*=*înnopta, în* + *negru*=*înnegri* etc.

Regula enunțată nu este valabilă și pentru verbele **îneca** și **înota**, care trebuie scrise cu un singur *n*. În aceste cazuri, scrierea cu un singur *n* este justificată de faptul că nu se mai simte cuvîntul primitiv (începător cu această consoană) la care s-a adăugat prefixul *în-*. Vechile verbe *nota* și *neca* (pe care le-am moștenit din latină) au dispărut din limbă, sub această formă, așa încît derivatele *înota* și *îneca* nu mai sînt analizabile astăzi, în prefixul *în-* + un cuvînt existent în limba noastră și începător cu consoana finală a prefixului amintit.

3. O altă regulă ortografică actuală, izvorîtă tot din aplicarea principiului fonetic, recomandă ca prefixele **des-** și **răs-** să se scrie **dez-** și, respectiv, **răz-** înainte de vocale și de consoanele sonore, care sînt: **b, d, g, v, z, j, m, n, l, r, ğ** și **g'** (ultimele două sînt notate, în scris, prin *ge-gi* și *ghe-ghi*). Prin urmare, pronunțînd în mod normal *dezarma, dezechilibru, dezgust, dezgheț, dezlipi, dezmoșteni* etc., vom și scrie cu *z*, păstrînd pe *s* numai acolo unde el se menține, și în rostire, adică înaintea consoanelor surde: *descătușa, desfășura, desperechea* etc. Dăm și cîteva exemple similare prin care ilustrăm dubla scriere a prefixului *răs-*: *răsfrîng, răsplăti, răscroi, răspoimîine* etc., față de: *răzbate, răzgîndi, răzbunic* și altele.

4. Mergînd mai departe cu discutarea principiului fonetic, menționăm o nouă regulă și anume cea privitoare la scrierea lui **ie** la început de cuvînt și la începutul unei silabe care urmează după o vocală. Cu cîteva excepții (care vor fi arătate mai departe), trebuie să scriem diftongul *ie* pe care îl și pronunțăm, de fapt, în cuvinte sau forme gramaticale de felul lui: *baie, femeie, statuie, voie, constituie, trebuie* etc. În conformitate cu rostirea reală, același *ie* trebuie să apară și la început de cuvînt. De exemplu: *ied, iepure, iederă, ieftin, ierna, ieri* și, bineînțeles, *ieși* sau *ieșire* (nu *eșire*, cum se mai întîlnește, încă, pe la unele cinematografe). Aici e cazul să subliniem că în n e o l o g i s m e trebuie evitată atît rostirea, cît și scrierea cu diftongul *ie* în situațiile arătate. Prin urmare, vom pronunța și mai ales vom scrie: **erou** (nu *ierou*), **idee** și **epopee** (cu dublu *e* la sfîrșit), **ecou, efemer, epic, epocă, elan, efect, educație, electricitate, elegie, elocvență, eter** și multe altele, pentru care, în caz de nedumerire, se impune consultarea dicționarelor mai recente (DEX, MDE_2, DN_3 etc.) și mai ales a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), la care ne vom referi mereu în cele ce urmează.

O precizare se impune în legătură cu **ierarhie, ierarhic** și **ierarhiza**, care trebuie scrise în felul acesta, deci cît mai aproape de etimonurile lor franțuzești (*hiérarchie, hiérarchique* și *hiérarchiser*). Grafiile și mai ales pronunțările *erarhie, erarhic* și *erarhiza* (care nu lipsesc nici chiar din exprimarea unor lingviști) pot fi considerate „hipercorecte", fiindcă izvorăsc din grija de a evita o presupusă rostire neliterară (cu *ie* în loc de *e*) ca în cazul numeroaselor neologisme de felul celor mai sus citate: *epocă, educație* etc.

5. Scrierea a mai fost pusă de acord cu pronunțarea și în alte cazuri, dar nu le putem examina aici chiar pe toate. Menționăm numai, în treacăt, că nu se scrie niciodată **n**, dacă urmează după el consoanele **p** și **b**, întrucît acestea îl „asimilează" pe *n*, transformîndu-l în *m*. În fața lui *p* sau *b*, *m* este mai ușor de pronunțat, deoarece (spre deosebire de *n*) el se articulează ca și consoanele amintite cu ajutorul ambelor buze: *p, b, m*. Este aici un fenomen de *acomodare* (care se petrece și în pronunțarea altor limbi) și care are consecințe în planul grafiei. Astfel, deși verbul *împături* este format în mod evident cu prefixul *în-+pătură*, el va fi scris cu *îm-*, fiindcă rostirea general românească este *împături*, nu *înpături*. Tot așa, trebuie să scriem și să pronunțăm *bomboane*, nu *bonboane* și *bonbonerie*, chiar dacă în franceză (de unde ne-au venit aceste cuvinte) ele se scriu cu *n*. Acomodarea despre care vorbeam este, desigur, și cauza pentru care scriem *deîmpărțit* (cu *m* și într-un cuvînt), paralel cu *deînmulțit* (deci cu *n*), fiindcă așa se rostește în mod corect. Prin urmare, cel puțin în cazul de față, nu poate fi vorba de o inconsecvență a ortografiei noastre, ci, mai degrabă, de o aplicare consecventă a principiului de care ne ocupăm.

6. Ultima regulă pe care o mai discutăm și care e legată tot de aplicarea *principiului fonetic* se referă la scrierea n e o l o g i s m e l o r mai mult ori mai puțin recente din limba noastră. În general vorbind, dacă un cuvînt străin a pătruns mai demult în românește sau se bucură de o circulație mai largă, atunci el este „reprodus fonetic" sau, altfel spus, se scrie așa cum se pronunță la noi. De exemplu: **angro** și **angrosist** (derivat, în limba română, de la cel dintîi), **aisberg, lider, miting, spicher, séif, șezlong, vizavi** etc. În această situație se află și foarte multe cuvinte din terminologia sportului, cum ar fi: **meci, fotbal, gol, golaveraj, ofsaid** etc.

În cazul neologismelor foarte recente sau al celor care, indiferent de vechimea lor, cunosc totuşi o circulaţie limitată, scrierea diferă de pronunţare, tocmai pentru că acestea sînt simţite ca elemente străine în limba noastră. Din această categorie fac parte **lied** (pron. *lid*) şi **loess** „rocă sedimentară" (pron. *lös*), ambele de origine germană, apoi foarte multe cuvinte de provenienţă engleză, care, deocamdată, nu circulă decît în anumite medii. E vorba de: **cow-boy** „păzitor de vite în S.U.A.", **jeep** (pron. *gip*) „numele unei maşini americane", **rummy** (pron. *römi*), **whisky** etc.

În continuare dăm o listă de neologisme, în cazul cărora scrierea diferă (mai mult ori mai puţin) de pronunţarea pe care o indică DOOM şi ÎOOP sau alte lucrări normative (DLRM, DEX, MDE_2 şi DN_3). Pentru ca diferenţa dintre norma ortografică şi cea ortoepică să fie mai uşor de urmărit, indicăm în paranteză şi forma pe care termenul neologic o are în limba ori în limbile din care româna l-a împrumutat:

alură (pron. aliură; comp. frc. *allure*);
bleu, adj. invar. (pron. blö; comp. frc. *bleu*);
cozeur (pron. cozör; comp. frc. *causeur*);
dancing (pron. dansing; comp. frc., engl. *dancing*);
diesel (pron. dizel; comp. germ. *Diesel*);
design (pron. dizáin; comp. engl. *design*);
dizeur (pron. dizör; comp. frc. *diseur*);
ecru, adj. invar. (pron. ecrü; comp. frc. *écru*);
foehn (pron. fön; comp. germ. *Föhn*, frc. *foehn*);
grimeur (pron. grimör; comp. rus. *grimior*);
intermezzo (pron. intermeţo; comp. ital. *intermezzo*);
joule (pron. jul; comp. frc. *joule* din engl. *joule*);
marijuana (pron. marihuána; comp. span. *marijuana*);
mezzo-forte (pron. meţo-forte; comp. ital. *mezzo-forte*);
newton (pron. niúton; comp. engl., frc. *newton*);
ohm (pron. om; comp. frc. *ohm*, germ. *Ohm*);
outsider (pron. autsaidăr; comp. engl. *outsider*);
pizzicato (pron. piţicato; comp. ital. *pizzicato*);
spleen (pron. *splin;* comp. engl., frc. *spleen*)
sufleor (pron. suflör; comp. frc. *souffleur*);
tul (pron. tül; comp. frc. *tulle*);
waterpolo (pron. uoterpolo; comp. engl., frc. *water-polo*);
watt (pron. vat; comp. engl., frc. *watt*) şi altele.

PRINCIPIUL TRADIŢIONAL-ISTORIC

1. Exceptînd ultimele cazuri, în toate cele pe care le-am discutat pînă acum, scrierea este conformă cu pronunţarea sau, în alţi termeni, *normele ortografice şi cele ortoepice coincid*. În multe alte cazuri, norma ortografică nu mai corespunde celei ortoepice sau chiar o contrazice pe aceasta din urmă, de unde se vede că ortografia noastră nu are un caracter integral fonetic şi nici nu e chiar atît de simplă pe cît poate părea la prima impresie. O serie de factori, printre care t r a d i ţ i a sau obişnuinţa de a scrie într-un anumit fel, o r i g i n e a şi, în general, i s t o r i a c u v i n t e l o r ne împiedică

să scriem, în toate cazurile, așa cum pronunțăm. Astfel, multe cuvinte și forme gramaticale cum ar fi: *oaie, oaste, oare, oase, oameni* și altele sînt scrise cu *o* numai în virtutea tradiției și datorită originii lor latine, însă ele sînt pronunțate, în realitate, cu un *u* semivocalic, care împreună cu vocala următoare formează un diftong ascendent sau urcător. În formele latinești care stau la baza cuvintelor citate există un *o* care s-a transformat în diftongul *ua*, nu *oa* (cu *o*). Astfel, *hora* a devenit *uară, hostis* a devenit *uaste, homines* (pluralul lui *homo*) s-a transformat în *uameni* și așa mai departe. Diftongul *oa* nu se poate pronunța, în limba română, decît atunci cînd este precedat de o consoană (ca în *boabă, roată* etc.), nu și în poziție inițială. Prin urmare, scrierea cu *o* în loc de *u* a fost menită, încă de la introducerea alfabetului latin, să-l reproducă pe *o* din etimonurile sau formele latinești care stau la baza acestor cuvinte. Nefiind vorba de redarea unei pronunțări românești autentice, sîntem pe deplin îndreptățiți ca, în astfel de cazuri și în altele similare, să vorbim despre r ă m ă ș i ț e e t i m o l o g i c e în ortografia noastră actuală, care nu vor fi, probabil, niciodată, înlăturate.

2. Afirmația că între scrierea și pronunțarea limbii române nu este, în toate cazurile, o concordanță perfectă mai poate fi ilustrată și prin alte exemple. Astfel, scriem **eu** sau **el** și rostim, în realitate, *ieu* și *iel* (cu un **i** semivocalic la inițială). Pluralele *ei* și *ele* se supun, firește, aceleiași norme de pronunțare ca și unele forme gramaticale ale verbului *a fi: iești, ieste, ie, ieram, ierai, iera* și *ierau* (deci în toate cazurile cu diftongul *ie*). Rostirile **eu, el, este, eram** etc. (cu *e*), care se aud, uneori, chiar pe scena teatrelor, sînt cu totul nefirești pentru un vorbitor de limbă română și normele ortoepice în vigoare le resping pe bună dreptate. De cele mai multe ori, astfel de rostiri, care pot părea pretențioase, se datoresc influenței pe care grafia o exercită asupra pronunțării.

3. Cît privește pronumele de genul feminin *ea*, acesta se scrie întotdeauna cu *e* (ca și *el*), dar se rostește la nominativ și acuzativ singular *ia* (deci cu *i* urmat de *a*). Ca și diftongul *oa*, nici *ea* nu poate apărea, în limba română, la început de cuvînt și neprecedat de o consoană. Prin urmare noi pronunțăm *beată*, dar *ia* sau *iarnă, iată* etc. La genitiv și dativ, ceea ce se scrie *ei* se pronunță, desigur, *iei* (care formează un triftong cu structură de tipul S+V+S).

4. Despre o influență a grafiei asupra pronunțării se mai poate vorbi și în acele cazuri în care articolul hotărît sau definit **-l** se rostește fără a fi și necesar în vorbirea curentă. Acest articol a dispărut de circa trei secole din pronunțarea obișnuită sau naturală, așa că putem să rostim în mod normal: *omu, copilu, elevu, studentu* etc., nu *omul, copilul, profesorul* ș.a.m.d., care constituie pronunțări pedante. Subliniem că normele gramaticale și ortoepice în vigoare ne recomandă pronunțarea lui **l** (articol masculin) numai în exprimarea s o l e m n ă, adică într-o conferință publică, într-un curs universitar etc., nu și în vorbirea obișnuită. Indiferent dacă este pronunțat sau nu, articolul în discuție este obligatoriu în scris (*omul, lupul* etc.). Faptul că **-l** apare în scris în absolut toate situațiile se datorește tot tradiției, etimologiei și unor necesități de ordin gramatical. În orice caz, avem aici o nouă dovadă că norma ortografică nu este dictată în toate cazurile de cea ortoepică.

5. Din discuția de pînă aici a rezultat limpede că normele actualei noastre ortografii nu se întemeiază exclusiv pe *principiul fonetic* (care este, neîndoielnic, cel mai important), ci și pe alte principii, dintre care cel TRADIȚIONAL-

ISTORIC (numit, cîteodată, și ETIMOLOGIC) ar mai putea fi, desigur, discutat și îndeosebi ilustrat prin multe exemple și reguli ortografice.

Astfel, deși rostim cu toții *supțire*, scriem totuși *subțire*, pentru că acest adjectiv provine din lat. *subtilis*. Și în cazul lui *obcină* pronunțarea firească și generală este *opcină*, iar unii chiar scriu cuvîntul în acest fel (pentru numeroase atestări, vezi DLR, s.v.). Grafia recomandabilă este totuși *obcină* în conformitate cu etimonul cuvîntului, care este v.sl. *občina*. Oricît de curios ar părea, scrierea nu concordă cu pronunțarea standard nici în cazul unor neologisme ca: *absent, absolut, abține, absorbție, obscen, obtuz, obține, observa, subsol, subtil* și altele, pe care, în chip normal, le rostim cu **p** (deci: *apsent, optuz, suptil* etc.). Pentru cei care nu știu ori nu înțeleg acest lucru, subliniem că, în limba română (ca și în alte limbi), „nu pot urma imediat una după alta două consoane nesonante, dintre care una să fie sonoră, iar a doua surdă, și invers" (vezi GLR$_1$, vol. I, p. 89). Dacă scriem *absent, absolut* etc., facem acest lucru în virtutea tradiției și sub influența etimonurilor latinești și franțuzești ale acestor neologisme.

6. Fără a putea intra în amănunte, precizăm că și scrierea cu **î** a unor forme flexionare ale verbului *a fi* (e vorba de: **sînt, sîntem, sînteți**) a fost acceptată, fiindcă se justifică din punct de vedere istoric și continuă o tradiție grafică mai veche. Pe deasupra, în cazul de față, scrierea cu *î* (în loc de *u*: *sunt, suntem, sunteți*) oglindește și pronunțarea cea mai răspîndită atît în trecut, cît și în zilele noastre.

7. În ultimă analiză, se poate afirma că și scrierea cu **x** a unui număr apreciabil de neologisme se leagă de aplicarea acestui important principiu, care ne recomandă, printre altele, să scriem, în același fel, două grupuri consonantice cum sînt **cs** și **gz** (prin urmare: *excepție, expediție* etc., paralel cu *exact, examina* și altele). De data aceasta, ortografia noastră urmărește să păstreze imaginea grafică pe care aceste neologisme o au și în alte limbi (de exemplu în franceză, germană, engleză și, în primul rînd, în latină, de unde ele provin aproape fără excepție, dar nu întotdeauna în mod direct).

O precizare care se impune în legătură cu scrierea lui **x** este că această literă nu redă decît grupurile consonantice amintite, adică pe **cs** și **gz**, dar nu și pe **cș**. Prin urmare, pluralul unor substantive și adjective masculine care se termină în *cs* (*fix, complex, ortodox* etc.) trebuie scris și pronunțat cu **cș** (deci *ficși, complecși, ortodocși*), nu cu *x*, cum se întîlnește uneori. Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere că există unele cuvinte în care grupul consonantic *cs* nu poate fi redat prin *x*, întrucît acestea aparțin fondului vechi al limbii (e vorba de **micsandră, ticsi, îmbîcsi, catadicsi** etc.). Altele, deși sînt neologisme, nu se scriu în limbile din care provin cu *x* și atunci e normal ca nici noi să nu le scriem în felul acesta, ci cu grupul de litere *cs*. În această situație sînt **vacs** (< germ. *Wachs*), de la care s-a format, în românește, verbul **a văcsui,** apoi **rúcsac** (< germ. *Rucksack*), **cocs** (cu derivatele *cocserie, cocsifica*), **fucsină** (numele unei materii colorante) < frc. *fuchsine* și altele.

PRINCIPIUL MORFOLOGIC

1. Un alt principiu important pe care se bazează, adeseori, ortografia noastră actuală este cel MORFOLOGIC. Din discuția care urmează, se va vedea că noile norme ortografice acordă o mare atenție g r a m a t i c i i, în general, în rezolvarea unor probleme de scriere. În felul acesta se înlătură o

serie de inconsecvențe ce caracterizau sistemele ortografice anterioare, se realizează o simetrie sau regularitate formală în cursul flexiunii și al derivării, se creează într-o mai mare măsură posibilitatea recunoașterii unor unități morfologice (ca: *rădăcină, sufixe, desinențe* etc.), iar ortografia, în ansamblul ei, capătă un caracter mult mai științific. Deși, în unele cazuri, scrierea se îndepărtează și pe această cale de la pronunțarea reală, se poate spune că principiul *fonetic* este în mod fericit completat cu cel *morfologic*, tocmai pentru că aplicarea consecventă a celui din urmă le dă posibilitatea vorbitorilor să-și însușească regulile ortografice în mod sistematic și rațional. Cîteva exemple vor fi de natură să confirme cele spuse mai sus.

2. Una dintre cele mai importante reguli ale ortografiei noastre actuale recomandă să se scrie **ea**, nu **ia** (după **ch, gh**), atunci cînd există forme alternante cu **e**: *cheamă — chem, încheagă — încheg, gheată — ghete, gheață — ghețuri* etc. Recurgerea la principiul fonetic ar fi fost în astfel de cazuri inoperantă, din cauză că, de multe ori, ceea ce scriem *ea* pronunțăm, în realitate, *ia*. Aceasta este, spre exemplu, situația în cazul pronumelor și adjectivelor demonstrative **aceeași** (fem. sing.) și **aceiași** (masc. plural), pe care cei mai mulți vorbitori sau chiar toți le pronunță în mod identic (mai exact spus: *a-ce-iași*). Dacă în pronunțare este, practic, extrem de greu să facem o deosebire între cele două forme pronominale amintite, în scris este ușor și obligatoriu să le deosebim, scriind, de exemplu: *Casa de altădată a rămas* **aceeași,** *dar oamenii care trăiesc în ea nu mai sînt* **aceiași.** În mod consecvent trebuie să scriem, de asemenea, „cartea *aceea*" (fem. sing.), dar „oamenii *aceia*" (pluralul masculin al lui *acela*).

Aplicînd regula enunțată mai sus, vom scrie și *dugheană* (nu *dughiană*), pentru că pluralul acestui substantiv este *dugheni* și, desigur, *gheară*, din cauza lui *e* din diminutivul *gheruță*. Cînd ceea ce pronunțăm **ia** alternează cu *ie* sau cînd nu există forme alternante, scriem, cu regularitate, **ia,** ca în următoarele cazuri: *biată* (femininul lui *biet*), *fiară* (cu pluralul *fiare*), *piatră* (cu pluralul *pietre*), apoi *chiar, chiabur, ghiaur* etc. În schimb, în toate cuvintele formate cu sufixele *-eală* și *-ean* vom scrie și vom pronunța *ea*, dacă aceste sufixe sînt precedate de **ș, j** (de exemplu: *greșeală, oblojeală, clujean, orășean, mureșean, maramureșean* etc.). În mod inconsecvent, vechea ortografie recomanda să scriem *greșală* (cu *a*), dar *oblojeală* (cu *ea*), deși sub raportul structurii morfologice cele două cuvinte nu diferă prin nimic, fiind amîndouă derivate cu același sufix (*-eală*).

3. Recurgîndu-se la principiul morfologic, a fost rezolvată și scrierea unor cuvinte sau forme gramaticale de felul lui: *birjă, grijă, ușă, mătușă, îngroașă, îngrașă* etc. După cum se știe, în special în graiul muntenesc astfel de cuvinte și forme flexionare sînt rostite cu *e* final (adică *birje, îngroașe* etc.), ceea ce ar trebui să atragă după sine grafii corespunzătoare pronunțării muntenești, pe care limba literară o urmează în cele mai multe cazuri. De data aceasta, ni se recomandă, totuși, să scriem *birjă, mătușă* etc., din următoarele considerente de ordin morfologic: **a)** Cele mai multe substantive feminine se termină, la nominativ singular nearticulat, în *-ă*, nu în *-e*; **b)** Vocala *ă* reprezintă nu numai semnul distinctiv al celor mai multe feminine românești, ci și principalul sufix moțional al limbii române. Cu ajutorul lui se derivă numeroase substantive feminine de la masculinele corespunzătoare (de exemplu: *prietenă* de la *prieten, tovarășă* de la *tovarăș* etc.); **c)** În sfîrșit, dacă s-ar fi acceptat formele muntenești cu *-e* final, atunci singularul s-ar fi confundat, în unele

cazuri, cu pluralul (ex.: *birje, cocoaşe, avalanşe, tovarăşe* etc.), deci s-ar fi realizat şi în limba literară un tip de omonimie morfologică puţin obişnuită în româneşte.

4. Pentru a deosebi persoana a III-a singular şi plural a indicativului de aceeaşi persoană a conjunctivului prezent, atît în scrierea, cît şi în pronunţarea celor mai multe verbe, desinenţa va fi, în primul caz, **-ă** şi în al doilea caz **-e.** Prin urmare, trebuie scris şi pronunţat *îngroaşă, se îngraşă* etc., dar *să îngroaşe, să se îngraşe* etc. Procedîndu-se în felul acesta, se respectă modelul mai general *el cîntă, el să cînte,* care trebuie urmat şi în cazul unor verbe de conjugarea a IV-a, cum ar fi *a suferi,* greşit scris, uneori, *el sufere, ei sufăr* etc. Formele corecte sînt: *eu sufăr* (ca şi *eu acopăr, cobor* etc.), *el* şi *ei suferă,* precum şi *el* sau *ei să sufere* (după *el, ei să acopere, coboare* etc.).

5. O altă regulă ortografică stabileşte că în scrierea verbelor **crea** şi **agrea** trebuie să se ţină seamă de faptul că ele se conjugă după modelul unor verbe de aceeaşi conjugare (spre exemplu *lucra*) şi că rădăcinile lor sînt *cre-* şi, respectiv, *agre-.* La aceste rădăcini se adaugă o serie de elemente flexionare, dintre care unele încep chiar cu *e,* ceea ce (la anumite moduri, timpuri şi persoane) explică grafia cu dublu *e,* iar la altele cu un singur *e,* fără ca în felul acesta să se poată vorbi de o inconsecvenţă a ortografiei noastre în vigoare. Iată cîteva forme ceva mai complicate ale verbelor amintite, puse alături de formele corespunzătoare ale verbului *lucra* (cu rădăcina *lucr-*), după care trebuie să ne orientăm în scrierea celor dintîi:

lucr-ez	*lucr-ează*	*lucr-ăm*	*lucr-at*	*lucr-înd*
cre-ez	*cre-ează*	*cre-ăm*	*cre-at*	*cre-înd*
agre-ez	*agre-ează*	*agre-ăm*	*agre-at*	*agre-înd*

6. Unii întîmpină dificultăţi şi la scrierea pluralului unor infinitive lungi de felul lui *îmbrăţişare, înfăţişare* sau *încrucişare,* care apar, cîteodată, scrise: *îmbrăţişeri, înfăţişeri* etc. În astfel de cazuri, ne vom orienta după *cîntare, alergare* şi altele, pe care toată lumea le scrie *cîntări, alergări* etc.

7. O distincţie clară trebuie făcută, deasemenea, între sufixele **-ărie** şi **-erie,** care se confundă, cîteodată, atît în scris, cît şi în pronunţare, deşi cel dintîi se leagă, în mod evident, de **-ar,** , iar al doilea de **-er.** Prin urmare, vom scrie *berărie, mănuşărie, chiţibuşărie* etc. (pentru că acestor substantive le corespund numele de agent *berar, mănuşar, chiţibuşar* etc.), dar vom scrie *frizerie* şi *tapiţerie* (paralel cu *frizer, tapiţer),* nu *frizărie* şi *tapiţărie,* cum se aude, adesea, în vorbirea populară. Pe *papetărie* îl vom ortografia totuşi cu-*ă,* deşi la început el s-a scris *papeterie,* conform cu etimonul care îi stă la bază şi care este frc. *papeterie.* Prin analogie cu derivatele în *-ărie* s-a generalizat forma *papetărie,* singura acceptată, astăzi, de normele ortografice.

8. Principiul morfologic îşi mai găseşte o largă aplicare în scrierea c u v i n t e l o r c o m p u s e (pentru care vezi DOOM, p. XXII—XXVIII). Ca o regulă generală, se poate spune că, ori de cîte ori elementele alcătuitoare ale unui cuvînt compus îşi păstrează, încă, individualitatea lor morfologică şi semantică, acesta se scrie cu cratimă („liniuţă de unire") între părţile lui componente (ex.: *floarea-soarelui, drum-de-fier, bună-credinţă, bună-cuviinţă* etc.). Spre deosebire de acestea, compusele care formează unităţi morfologice şi semantice trebuie scrise împreună, ca în următoarele exemple: *bunăstare, bunăvoinţă, fărădelege, miazănoapte, untdelemn* şi altele. De păstrarea sau pier-

derea individualității morfologice a elementelor care intră în alcătuirea unui cuvînt compus ne dăm ușor seama cu ajutorul flexiunii. Astfel, genitivul lui *drum-de-fier* este (*al*) *drumului-de-fier* (cu declinarea primului element), pe cînd al lui *untdelemn* este *untdelemnului*. Tot așa, spunem, în mod corect, *bunăstării* (materiale), dar *bunei-credințe* sau *bunei-cuviințe*, pentru că în ultimele cazuri și în altele similare cele două elemente ale compusului nu sînt suficient de sudate pentru a le putea scrie împreună.

PRINCIPIUL SINTACTIC

De sensul și valoarea gramaticală a unor cuvinte este legat așa-numitul principiu SINTACTIC, care ne recomandă să scriem în două feluri ceea ce în simpla pronunțare este, adeseori, imposibil de deosebit. E vorba de acele compuse ale căror elemente alcătuitoare se întîlnesc și sub forma unor *îmbinări libere de cuvinte*. Astfel, conform principiului sintactic, trebuie să facem o diferență între adverbul de timp **odată** „cîndva" și numeralul adverbial **o dată,** care se opune lui *de două ori*. De asemenea, trebuie să-l deosebim, în scris, pe **altădată** cu sensul de „odinioară" de **áltă dátă,** adică „în altă împrejurare", sau să distingem între **demúlt** (care răspunde la întrebarea: *cînd?*) și **de mult** (care răspunde la întrebarea: *de cînd?*). În continuare dăm o listă departe de a fi completă a exemplelor care ilustrează aplicarea principiului sintactic în ortografia noastră actuală:

áltfel (adverb) cu sensul de „altminteri"; „în alt chip" și
ált fel (ca în exemplul: „Vreau *alt fel* de reviste");

bineînțeles (adverb compus) cu sensul de „firește"; „desigur" și
bine înțeles (ca în exemplul: „Vorbitorul n-a fost *bine înțeles*");

decît (folosit în comparații): „El este mai înalt *decît* mine" și
de cît (prepoz. *de+cît*): „*De cît* timp aștepți aici?";

deloc (adverb de mod) cu sensul de „nicidecum" și
de loc (locuț. adjectivală) cu sensul de „originar";

deoparte (adv. de loc) cu sensul de „izolat"; „la o oarecare distanță" și
de o parte (în opoziție cu „de altă parte");

dinafară (ca în exemplul: „Învață *pe dinafară*") și
din afară (cu sensul „din exterior");

încît (conj. consecutivă: „atît de mult că"; „în așa măsură că") și
în cît (prepoz. *în+cît*): „*În cît* timp ai ajuns acolo?";

încontinuu (adverb) cu sensul de „tot timpul" și
în continuu (ca în exemplul: „Industria e *în continuu* progres");

întrucît (conjuncție cauzală) cu sensul de „fiindcă, deoarece" și
întru cît (locuț. conjunc. de mod) cu sensul de „în măsura în care";

întruna (adverb) cu sensul de „mereu": Vorbește *întruna*" și
într-una (ca în exemplul: „*într-una* dintre reviste");

numai (adverb compus restrictiv): „Am văzut *numai* un film" și
nu mai (adv. *nu*+adv. *mai*): „*Nu mai* veni, fiindcă plec";

totuna (adv.) în expresia *a-i fi cuiva totuna* (adică „*indiferent*") și
tot una (ca în exemplul: „*Tot una* am văzut și eu").

DOOM mai distinge între **de fel** și **defel** (cu sensul „deloc"), între **nici cît** și **nicicît** (sinonim al lui „nicidecum"), între **nici cînd** și **nicicînd** (cu sensul „niciodată"), între **niciunde** „nicăieri" și **nici unde** (a promis) sau între **tot o dată** și **totodată** (atunci cînd acesta este adverb și înseamnă „în același timp").

PRINCIPIUL SIMBOLIC

1. Discuția cu privire la ortografia noastră în vigoare trebuie completată și încheiată cu principiul SIMBOLIC, care ne recomandă să scriem același cuvînt (sub raport sonor) fie cu literă mică, fie cu majusculă (după împrejurări). Astfel, cuvîntul *facultate* se scrie cu inițială mică ori de cîte ori are sensul binecunoscut de „aptitudine" și cu majusculă cînd apare într-o sintagmă care denumește o instituție, cum este, spre exemplu, *Facultatea de Limba și Literatura Română* sau altele. Regula este că, atunci cînd cuvîntul se întrebuințează în accepția lui obișnuită, el se scrie cu inițială mică, iar cînd are un sens cu totul special sau, altfel spus, cînd „simbolizează" ceva se scrie cu majusculă. În această situație sînt, de pildă, *numele punctelor cardinale*, pe care trebuie să le scriem cu literă mică: *est, vest, sud, nord* sau *răsărit, apus, miazăzi* și *miazănoapte*. Cînd exprimă noțiunea de „ținut", deci cînd au sensul de „toponimice",ele trebuie scrise cu majusculă, ca în acest exemplu, adeseori citat:

> Tu te lauzi că **Apusul** înainte ți s-a pus?
> Ce-i mîna pe ei în luptă, ce-au voit acel **Apus**? (E m i n e s c u)

2. Tot cu literă mică se scriu și numele zilelor și ale lunilor anului, însă cînd e vorba de sărbători naționale sau internaționale se folosește întotdeauna inițială majusculă (de exemplu: **1 Mai, 24 Ianuarie, 23 August, 7 Noiembrie** etc.).

3. Principiul simbolic se aplică și în scrierea denumirilor unor mari evenimente și epoci istorice a căror semnificație este foarte bine cunoscută. E vorba de: *Comuna (din Paris), Unirea (Principatelor), Reforma, Renașterea, Revoluția din 1917* etc. Denumirile epocilor istorice și geologice se scriu însă cu inițială mică, deoarece nu au semnificația unor „evenimente": *antichitate, capitalism, evul mediu, feudalism, mezozoic, paleozoic, paleolitic* etc.

4. Dacă e cît se poate de normal să scriem *pămînt, soare* și *lună*, la fel de firesc este ca aceleași cuvinte să fie scrise cu inițială majusculă atunci cînd sînt întrebuințate ca denumiri de *aștri* (în special în operele științifice) și cînd se comportă ca nume proprii: **Pămîntul** (sinonim cu *Terra)*, **Soarele** și **Luna.**

5. Considerăm că o dublă grafie trebuie să mai folosim și în cazuri ca: **semilună,** față de **Semiluna** („Imperiul otoman", „turcii", „mahomedanismul"), **poartă,** față de **Poarta** (otomană) și chiar **catedră** (mobilă), față de **Catedră** cu sensul de „unitate într-o instituție de învățămînt superior" (de exemplu: *Catedra de limba română, Catedra de literatura română* etc.).

6. O diferență se face, de obicei, și între **capitală** (din îmbinările sintactice *pedeapsă, greșeală* sau *reparație capitală)* și **Capitală** cu sensul pe care îl are într-un context ca: *Delegația guvernamentală s-a înapoiat în* **Capitală** (adică în București). În schimb, într-un context ca *Bucureștiul e* **capitala** *țării*, cuvîntul trebuie scris neapărat cu literă mică.

Mai mulți lingviști, printre care și acad. Iorgu Iordan (vezi LR nr. 3 din 1977, p. 303—305 și nr. 6 din 1977, p. 639), fac o deosebire netă între *radio* (cu pluralul *radiouri)* și *Radio*, prin care e denumită instituția atît de cunoscută. Într-adevăr, normal este să scriem: *post de* **radio,** *aparat de* **radio** sau *Mi-am cumpărat un* **radio** *cu tranzistori*, în schimb: *El lucrează la* **Radio** *de cîțiva ani.* Chiar dacă ortografia noastră se complică puțin, e necesar să facem o distincție și între cele două valori pe care le are *deltă* în următoarele contexte: *Nilul are o* **deltă** *uriașă cu 9 brațe principale*, dar: *Acum cîțiva ani, mi-am petrecut concediul în* **Deltă.** În cel de-al doilea exemplu, *deltă* nu mai este un simplu apelativ, ci se întrebuințează pentru *Delta Dunării*, deci are, într-un anumit fel, regim de nume propriu. Pentru alte fapte și situații concrete, care pot crea dificultăți în scriere sau în pronunțare, se impune consultarea actualului **Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române,** care este cea mai de seamă lucrare normativă apărută vreodată la noi.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române,* în LR XXVI (1977), nr. 2, p. 107—116.
2. AVRAM, MIOARA, *Cuvînt înainte* și *Introducere* (I—II) la DOOM, p. V—XVI.
3. BELDESCU, G., *Ortografia în școală*, București, 1973 (cu multe indicații bibliografice utile).
4. BELDESCU, G., *Ortografie, ortoepie, punctuație* (Supliment al revistei LLR), Societatea de Științe Filologice din R.S. România, București, 1982.
5. BELDESCU, G., *Ortografia actuală a limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
6. BYCK, J., *Noua ortografie [și] istoria limbii literare*, în LR III (1954), nr. 1, p. 22—39.
7. DRINCU, SERGIU, *Semnele ortografice și de punctuație în limba română, Norme și exerciții*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
8. GRAUR, AL., *Mic tratat de ortografie*, București, Editura Științifică, 1974.
9. GRIGORESCU, MIOARA, *Principii gramaticale în ortografie*, în LR III (1954), nr. 1, p. 45—50.
10. HRISTEA, V., *Abateri de la normele ortografice în unele publicații literare*, în LR VIII (1959), nr. 1, p. 81—93.
11. IORDAN, IORGU, *Limba română contemporană* (ediția a II-a), București, 1956, p. 214—230.
12. MACREA, D., *Ortografia limbii române. La o sută de ani de la introducerea alfabetului latin.* în CL, an. IV (1959), nr. 1—2, p. 7—29.
13. ȘUTEU, FLORA, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976.
14. VASILIU, EM., *Aspecte ale raportului ortografie-ortoepie în româna actuală (Reguli ortografice care nu există)*, în LL, nr. 2 din 1978, p. 202—206.

IX. INTRODUCERE ÎN MORFOLOGIE

de

GEORGETA CIOMPEC

OBIECTUL MORFOLOGIEI

Ca știință care studiază structura gramaticală a unei limbi — adică acea parte a limbii care permite unităților vocabularului să realizeze comunicarea — gramatica este divizată, în mod obișnuit, din necesitatea de sistematizare a faptelor, numeroase și complexe, în două discipline distincte: *morfologia* și *sintaxa*. Cei doi termeni, de origine greacă, arată clar modul de repartizare a faptelor gramaticale: morfologie este format din gr. *morfé* „formă" + *lógos* „învățătură", iar sintaxă provine din gr. *síntaxis* „îmbinare".

Morfologia studiază, așadar, *cuvîntul ca unitate gramaticală, adică sub aspectul formei, al modificărilor flexionare, în cazul cuvintelor variabile, și al conținutului, al valorilor gramaticale exprimate prin diversele forme*, sintaxei revenindu-i cercetarea combinațiilor de cuvinte.

Ca unități ale gramaticii, cuvintele sînt împărțite în clase cunoscute sub numele de **părți de vorbire,** care reprezintă unitățile fundamentale ale morfologiei. Comportamentul gramatical al părților de vorbire este guvernat de diverse **categorii gramaticale,** cum sînt *genul, numărul, cazul, modul, timpul* etc., care sînt specifice sau se manifestă în mod specific în cadrul fiecărei clase, determinînd **variații flexionare** caracteristice, realizate cu ajutorul **morfemelor.** Din cele spuse mai sus rezultă problemele fundamentale ale disciplinei, probleme la care ne vom referi, în linii generale, în cele ce urmează.

PĂRȚILE DE VORBIRE

Unități fundamentale ale morfologiei, *părțile de vorbire reprezintă clase lexico-gramaticale caracterizate prin anumite trăsături generale, formale și de conținut.* În definirea și delimitarea părților de vorbire se ține seama, în mod curent, de trei criterii: *semantic, morfologic* și *sintactic*, fiecare implicînd mai multe aspecte:

1. Criteriul semantic se referă la conținutul, la semnificația cuvintelor; din acest punct de vedere deosebim:

a) categoria, mai largă, a cuvintelor care exprimă noțiuni; acestea se grupează, la rîndul lor, după trăsătura semantică fundamentală, caracteristică în: *substantive, adjective, pronume, numerale, verbe* și *adverbe;* spre exemplu, *substantivul* exprimă substanța (adică obiecte, fenomene, stări etc.), *adjectivul* exprimă însușiri ale substanței, *verbul* — acțiuni sau stări privite ca procese, *numeralul* — o cantitate numerică etc.;

b) categoria — mai restrînsă, dar mai eterogenă — a cuvintelor care n u e x p r i m ă n o ţ i u n i; se includ aici *prepoziţia* şi *conjuncţia*, care exprimă r a p o r t u r i, *interjecţia*, prin care se redau s t ă r i a f e c t i v e, m a n i f e s t ă r i d e v o i n ţ ă sau s u n e t e d i n n a t u r ă (onomatopee), precum şi *articolul*, care are un conţinut foarte abstract, marcînd, în general, diferite grade de i n d i v i d u a l i z a r e a substantivului.

2. Criteriul morfologic are în vedere particularităţile paradigmatice, adică f l e x i u n e a î n r a p o r t c u d i v e r s e c a t e g o r i i g r a m a t i c a l e; sub acest aspect distingem:

a) c u v i n t e l e n e f l e x i b i l e, cum sînt *prepoziţia, conjuncţia* şi *interjecţia*, care nu prezintă modificări flexionare, rămînînd invariabile în orice context;

b) c u v i n t e l e f l e x i b i l e, care pot apărea în comunicare sub diverse forme; după particularităţile flexionare — adică după categoriile gramaticale care guvernează modificările formale şi modul specific în care acestea sînt marcate —, cuvintele flexibile se împart în: *substantive, articole, adjective, pronume, numerale, verbe* şi *adverbe* (acestea din urmă avînd totuşi o situaţie întrucîtva aparte); de exemplu, *adjectivul* flexionează în raport cu categoriile de gen, număr, caz şi comparaţie; *verbul* — în raport cu categoriile de mod, timp, persoană, număr şi diateză etc.

3. Criteriul sintactic ia în consideraţie, pe de o parte, f u n c ţ i u n i l e s i n t a c t i c e ale cuvintelor, rolul pe care îl au în enunţ, pe de altă parte, d i s t r i b u ţ i a lor, adică valenţele combinatorii şi tipurile de relaţii pe care le realizează.

— Avînd în vedere primul aspect, cuvintele se grupează în două categorii:

a) cuvinte care se constituie ca u n i t ă ţ i s i n t a c t i c e, adică sînt apte de a îndeplini o funcţiune sintactică în propoziţii; aici se includ *substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul* şi *adverbul*, fiecare avînd funcţiuni mai mult sau mai puţin specifice;

b) cuvinte care n u r e p r e z i n t ă u n i t ă ţ i s i n t a c t i c e (adică nu funcţionează ca părţi de propoziţie), cuprinzînd *elementele de relaţie (prepoziţia* şi *conjuncţia), articolul*, precum şi *interjecţiile* (în anumite structuri sintactice) şi unele *adverbe (mai, numai, tocmai, şi, nici, măcar* etc.).

— Avînd în vedere cel de-al doilea aspect, se poate observa că, în general, fiecare clasă de cuvinte se caracterizează prin anumite posibilităţi de combinare, realizînd raporturi de un anume tip; de pildă, pentru substantiv este definitorie aptitudinea de a se combina, ca regent, cu un adjectiv, după cum adjectivul se caracterizează ca determinant al substantivului, adverbul — ca determinant al verbului etc.

Se cuvine să precizăm că în formularea definiţiei unei părţi de vorbire nu sînt cuprinse, de obicei, toate aspectele menţionate. Preponderenţa unui criteriu sau a altuia depinde, pe de o parte, de concepţia care stă la baza alcătuirii unei gramatici, pe de alta, de partea de vorbire luată în considerare. Fără a intra în detalii, ţinem să menţionăm, în legătură cu primul aspect, că, de pildă, în gramaticile tradiţionale — curente şi astăzi — criteriul semantic are o importanţă deosebită, apărînd în formularea oricărei definiţii — uneori chiar pe primul loc —, cu toate că particularităţile semantice nu permit delimitarea clară, exactă a părţilor de vorbire: acelaşi conţinut semantic poate fi exprimat prin cuvinte cu statut gramatical diferit; de exemplu, ideea de „acţiune" sau „stare" poate fi redată nu numai printr-un verb *(a pleca, a munci, a sta*

etc.), ci și printr-un substantiv *(plecare, muncă, stare* etc.), după cum „calitatea" — considerată ca trăsătură semantică specifică adjectivului *(expunere clară)* — poate constitui conținutul semantic al unui adverb *(vorbește clar)*, al unui substantiv *(claritatea expunerii)*, al unui verb *(a clarifica)* etc. De aceea, în lucrările de gramatică mai noi — inclusiv în volumul de față —, accentul în definirea părților de vorbire se pune pe particularitățile formale, morfosintactice, care permit o delimitare mai riguroasă, mai precisă.

Importanța diverselor criterii variază însă, cum s-a spus mai sus, și în funcție de partea de vorbire la care ne referim: dacă, spre exemplu, substantivul, adjectivul sau verbul — clase de cuvinte cu o flexiune caracteristică — se definesc destul de clar prin particularitățile morfologice, în schimb, prepoziția și conjuncția — atît de asemănătoare semantic (ambele exprimă raporturi) și morfologic (ambele sînt clase de cuvinte neflexibile) — sînt delimitate exclusiv pe baza trăsăturilor sintactice (a distribuției și a naturii raportului exprimat): prepoziția exprimă numai raporturi de subordonare și numai la nivelul propoziției, pe cînd conjuncția exprimă raporturi de subordonare în frază și raporturi de coordonare, atît în propoziție, cît și în frază; în sfîrșit, în cazul numeralului — clasă de cuvinte foarte eterogenă din punct de vedere gramatical (unele numerale flexionează, altele nu; unele au statut de adverbe, altele de adjective sau substantive etc.) — singurul criteriu care justifică reunirea diverselor unități în cadrul aceleiași părți de vorbire este cel semantic, faptul că exprimă o cantitate numerică.

Pe baza criteriilor menționate, în gramaticile românești sînt înregistrate zece părți de vorbire: ***substantivul, articolul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția*** și ***interjecția***. Dintre acestea, primele șase se grupează clar în categoria cuvintelor flexibile, ultimele trei, în cea a cuvintelor neflexibile, adverbul ocupînd o poziție intermediară, întrucît cunoaște categoria gramaticală a comparației, prin care se apropie de cuvintele flexibile, dar variațiile în raport cu această categorie sînt exprimate perifrastic, fără modificarea propriu-zisă a cuvîntului, ceea ce îl apropie de cuvintele invariabile.

CATEGORIILE GRAMATICALE

Comportamentul morfologic al părților de vorbire flexibile, modificările lor formale sînt determinate de categoriile gramaticale care le caracterizează. Prin categorii gramaticale înțelegem expresia gramaticalizată a unor categorii logice. Mai precis, o *categorie gramaticală reprezintă o unitate de conținut foarte abstractă care se realizează prin două sau mai multe valori, marcate prin mijloace gramaticale*. În legătură cu această definiție sînt necesare două precizări:

1. Termenul de *valori gramaticale* desemnează semnificațiile prin care se manifestă o categorie gramaticală în cadrul unei limbi, semnificații care, asociate sensului lexical al cuvintelor, realizează opoziții mai mult sau mai puțin regulate. Spre exemplu, în forma *elevă*, sensului lexical al acestui cuvînt i se adaugă semnificația de singular, după cum în *eleve*, același sens se asociază cu semnificația de plural. Aceeași opoziție o constatăm între formele *pom/pomi, frumoasă/frumoase, ea/ele, aceasta/acestea, lucrezi/lucrați* etc. Semnifi-

cațiile de singular și plural sînt, așadar, valorile prin care se manifestă categoria de număr în limba română. În același sens spunem că, de pildă, categoria de gen se realizează prin valorile de masculin, feminin și neutru, categoria de persoană prin valorile de persoana I, a II-a și a III-a etc. E ușor de observat, că, spre deosebire de sensurile lexicale, care au caracter individual, particular, valorile gramaticale sînt semnificații *generale* și *repetabile*: o anumită valoare gramaticală se poate asocia cu o mulțime de sensuri lexicale.

Caracterul gramatical al acestor semnificații se manifestă și în faptul că ele intră într-un complex de *relații sintactice obligatorii*. De pildă, apariția valorii de plural la un adjectiv este obligatorie dacă substantivul determinat de el apare în comunicare cu această valoare; genul și numărul unui pronume personal concordă cu cel al substantivului substituit (**el** *lucrează*, de exemplu, dacă substantivul înlocuit este asociat cu valorile de masculin și singular, *băiatul*, *elevul* etc.). Exemplele care se pot da în acest sens sînt numeroase.

2. Cea de-a doua precizare în legătură cu definiția enunțată este că o unitate de conținut poate fi considerată categorie gramaticală numai în măsura în care dispune de *mijloace de expresie gramaticalizate*. Elementele care au acest rol — numite *morfeme gramaticale* (*sufixe*, *desinențe* etc.) — sînt abstractizate, lipsite de independență lexicală și se constituie într-un sistem regulat de marcare a diverselor valori. De exemplu, pluralul substantivelor masculine se exprimă prin desinența *-i*, al substantivelor feminine prin *-i*, și *-e*, elemente care au această semnificație numai în cadrul structurilor respective, de care sînt dependente.

Din cele afirmate mai înainte rezultă că nu orice categorie logică este, în același timp, categorie gramaticală. Este, de altfel, unul dintre domeniile în care apar diferențele dintre limbi, căci nu toate gramaticalizează aceleași categorii. Spre exemplu, categoria aspectului — specifică verbului și gramaticalizată în limbile slave sau în engleză — nu se manifestă ca atare în română, în sensul că limba noastră nu dispune de un sistem gramaticalizat (în felul arătat mai sus) de marcare a diverselor valori aspectuale: începutul sau sfîrșitul acțiunii, aspectul durativ sau momentan sînt redate în română prin mijloace lexicale, adică prin grupări de cuvinte (*începe să lucreze*, *termină de lucrat*) sau prin sensul diferitelor unități lexicale (*a merge* „durativ", *a ajunge* „momentan" etc.).

În raport cu definiția enunțată putem spune că limba română cunoaște următoarele categorii gramaticale: *genul*, *numărul*, *cazul*, *determinarea* (exprimată prin articol), *comparația*, *persoana*, *modul*, *timpul* și *diateza* (care se definește sintactic.) Dintre acestea, *modul*, *timpul* și *diateza* sînt specifice verbului, iar *determinarea*, substantivului; celelalte categorii sînt comune mai multor părți de vorbire, dar prezintă, în cadrul fiecăreia, particularități de conținut și de formă, pe care vom încerca să le punem în evidență — în linii generale — în cele ce urmează.

Genul — realizat prin valorile de *masculin*, *feminin* și *neutru*, marcate prin desinențe — are, în cazul substantivului, un suport material, în sensul că elementele desemnate prin cuvinte de acest fel sînt inanimate (obiecte, fenomene etc.) sau animate (ființe), iar acestea din urmă sînt de sex masculin sau feminin (chiar dacă adesea se pot constata nepotriviri între genul grama-

tical și cel natural). Gramatical, genul se manifestă la substantive numai prin posibilitatea de a selecta o anumită formă a determinantului (adjectiv sau articol: *elev silitor, elevă silitoare; elevul, eleva*), dar nu reprezintă un criteriu de flexiune: genul substantivului este fix; în acest sens, precizăm că în cazuri ca *elev-elevă, profesor-profesoară* nu avem a face cu două forme ale aceluiași substantiv, ci cu două cuvinte diferite, *-ă* avînd, în asemenea situații, rolul de sufix derivativ (moțional).

În cazul celorlalte părți de vorbire (adjectiv, articol, pronume, numeral), genul se manifestă exclusiv ca o categorie formală, ca o modalitate de a exprima acordul, sub acest aspect, cu substantivul pe care îl determină (la adjectiv) sau pe care îl substituie (la pronume sau numeral). De aceea, spre deosebire de substantiv, genul este pentru aceste clase de cuvinte criteriu de flexiune (*alb* ~ *albă, al meu* ~ *a mea, el* ~ *ea, acesta* ~ *aceasta, al doilea* ~ *a doua* etc.).

N u m ă r u l — realizat prin valorile de *singular* și *plural*, marcate, de asemenea, prin desinențe — apare în flexiunea tuturor părților de vorbire flexibile, cu excepția numeralului (la care ideea de număr este exprimată lexical). Ca și genul, numărul are, în cazul substantivului, o bază materială, în sensul că obiectele denumite pot fi considerate cîte unul sau mai multe, dar, spre deosebire de gen, el este și criteriu de flexiune: substantivele își modifică forma în raport cu singularul sau pluralul. Pentru celelalte părți de vorbire care cunosc această categorie gramaticală (*adjectivul, articolul, pronumele, verbul*), numărul reprezintă, ca și genul, o categorie formală, apărînd ca rezultat al acordului cu substantivul la care se referă.

C a z u l se manifestă în flexiunea substantivului, a adjectivului, a articolului, a pronumelui și a unora dintre numerale, exprimînd raporturile în care se află acestea cu alte cuvinte, în cadrul comunicării. Categoria de caz se realizează, în română, prin cinci valori, marcate, în general, prin desinențe (la substantive, adjective), iar, uneori (la pronume), prin forme supletive, adică total diferite (*eu* ~ *mie* ~ *mă* sau *el* ~ *lui* ~ *îl* etc.) Valorile cazuale se definesc sintactic: n o m i n a t i v u l este cazul subiectului, al numelui predicativ sau al apoziției neacordate; g e n i t i v u l este cazul atributului genitival, d a t i v u l — cazul complementului indirect, a c u z a t i v u l — al complementului direct; v o c a t i v u l este cazul adresării directe, caracterizat prin independența lui față de celelalte cuvinte din propoziție, deci prin faptul că nu funcționează ca parte de propoziție. Trebuie remarcat însă faptul că, uneori, cazurile oblice — genitivul, dativul și acuzativul — sînt impuse de prepoziția sau locuțiunea prepozițională care le precedă, indiferent de funcțiunea lor în propoziție (de exemplu, prepoziții ca *de, pentru, cu, la, pe, peste* etc. cer acuzativul; *contra, asupra, înaintea, împotriva, dedesubtul, în fața* etc. cer genitivul, iar *grație, datorită, mulțumită* — dativul).

P e r s o a n a se manifestă în flexiunea unor pronume (personal, reflexiv, posesiv și de întărire) și în flexiunea verbului (în cadrul modurilor personale), realizîndu-se în trei valori: persoana I — vorbitorul, persoana a II-a — conlocutorul și persoana a III-a — o altă persoană decît cele două; valorile sînt marcate fie prin forme supletive, în cazul unor pronume (*eu, tu, el; al meu, al tău* etc.), fie prin desinențe, în cazul verbului (*cîntam, cîntai, cîntau* etc.). Este de remarcat faptul că diversele valori sînt exprimate totdeauna asociate cu valorile de număr (*eu* ~ *noi, tu* ~ *voi; fugi* ~ *fugiți* etc.).

C o m p a r a ț i a este categoria gramaticală caracteristică pentru adjectiv și adverb, exprimînd, în mod relativ sau absolut, diferite grade de intensitate a însușirii ori a circumstanței. Ea se realizează prin valorile de *pozitiv,*

comparativ (de egalitate, de superioritate și de inferioritate) și *superlativ* (absolut și relativ), exprimate analitic, cu ajutorul unor adverbe sau locuțiuni adverbiale (*mai*, *tot atît de*, *foarte* etc.).

Categoria determinării caracterizează substantivul, exprimînd diverse grade de individualizare; se realizează prin trei valori: nedeterminat *(profesor)*, determinat nehotărît *(un profesor)* și determinat hotărît *(profesorul)*, marcate cu ajutorul articolului (hotărît sau nehotărît). Trebuie subliniat faptul că, chiar în situațiile în care, din motive sintactice, articolul se atașează adjectivului *(silitorul elev*, de exemplu), el aparține tot substantivului.

Modul, timpul și diateza se realizează numai în flexiunea verbală, descrierea lor detaliată fiind cuprinsă în prezentarea acestei părți de vorbire. Pentru a evita repetările, nu ne vom opri deci asupra lor în acest capitol, în care ne-am referit, în mod special, la categoriile comune mai multor clase de cuvinte cu scopul de a pune în evidență particularitățile de manifestare în cadrul fiecăreia.

În încheierea considerațiilor cu privire la categoriile gramaticale mai trebuie subliniat faptul că, în afară de *adverb* — care cunoaște o singură categorie —, în flexiunea celorlalte părți de vorbire flexibile se manifestă concomitent mai multe categorii, care, adesea, se exprimă prin aceeași unitate de expresie. De exemplu, modul + timpul sau persoana + numărul, la verb; genul, numărul și cazul, la adjectiv etc.

Totalitatea modificărilor unui cuvînt flexibil în funcție de diversele categorii gramaticale reprezintă paradigma cuvîntului respectiv. Există cuvinte care prezintă o paradigmă defectivă în raport cu unele categorii sau valori categoriale caracteristice clasei din care fac parte. Astfel, sînt substantive defective de număr *(cinste, aur, lapte, idealism* sau *ochelari, tărîțe, icre*, care se folosesc numai la singular sau numai la plural), verbe defective de număr și persoană *(a ninge, a ploua, a se întuneca* etc. — care cunosc numai forma echivalentă cu persoana a III-a singular) sau de anumite moduri și timpuri *(a putea, a plăcea* nu au imperativ) etc.

Flexiunea nominală (a substantivului, a adjectivului și a numeralului) și cea pronominală (a pronumelor de toate speciile) alcătuiesc declinarea; flexiunea verbală — complet diferită de a celorlalte părți de vorbire — se numește conjugare.

MORFEMUL ȘI STRUCTURA MORFEMATICĂ A CUVÎNTULUI

CONCEPTUL DE MORFEM

Analiza structurii diverselor cuvinte, a formelor pe care ele le dobîndesc în comunicare prin exprimarea diferitelor categorii gramaticale, permite delimitarea în cadrul lor a unor *unități minimale de expresie, dotate cu semnificație lexicală sau gramaticală, numite* **morfeme.** De pildă, în forma verbală *recurgînd*, în conformitate cu definiția enunțată, distingem morfemele: *re-*, *curg-*, *-înd*.

Format prin analogie cu termenul *fonem*, *morfemul* reprezintă, ca și acesta, o unitate minimală. Deosebirea esențială dintre cele două concepte

constă în faptul că fonemul, ca unitate fundamentală a fonologiei, se caracterizează prin capacitatea sa de a distinge cuvintele, de a servi la exprimarea semnificației (de exemplu, *er*ă/*ar*ă, *car*/*ca*d etc.), în timp ce morfemul conține el însuși un s e n s. Precizarea este importantă pentru că, dacă de cele mai multe ori morfemul este reprezentat printr-un șir de foneme (ca în exemplul analizat mai înainte), se întîmplă adesea ca un morfem să coincidă formal cu un fonem. De pildă, *-e* din *cas*e este, în plan morfologic, un morfem, întrucît, în forma dată (ca și în altele de același tip: *elev*e, *pies*e, *mes*e), el este asociat cu semnificația de plural, în opoziția cu *-ă* din *cas*ă (sau: *elev*ă, *pies*ă, *mas*ă), care are sens de singular.

Analogia cu fonemul constă și în faptul că *morfemul* trebuie înțeles ca un element a b s t r a c t, care se realizează concret — ca și fonemul — prin diverse v a r i a n t e, în general asemănătoare ca aspect, determinate de contextele în care apar. De exemplu, morfemul de plural al substantivelor masculine se poate realiza, în funcție de finala radicalului, fie ca *-i* silabic (*codr*i, *miniștr*i etc.), fie, mai ales, ca *-i* nesilabic (*bo*i, *le*i sau *pom*i, *cîin*i etc. — vezi *Substantivul*); morfemul de gerunziu se realizează prin variantele *-ind* (*fugind*, *tăind* etc.) și *-înd* (*lucrînd*, *coborînd* etc.), fiecare caracterizînd anumite grupe de verbe (vezi *Verbul*). Așadar, morfemul reprezintă o clasă de variante, întocmai ca fonemul.

Se cuvine să mai menționăm faptul că accepția dată *morfemului* la începutul expunerii nu este generală, adică unanim adoptată, dar este accepția cel mai frecvent întîlnită, în mod special în lucrările de gramatică românești. Fără a ne opri aici asupra altor moduri de a înțelege acest concept, ținem doar să subliniem faptul că, spre deosebire de alte interpretări, morfemul, așa cum a fost definit mai înainte, include o r i c e unitate minimală semnificativă, indiferent de semnificația — gramaticală sau lexicală — pe care o conține.

CLASIFICAREA MORFEMELOR

Grupînd elemente destul de eterogene sub aspectul formei și al conținutului, morfemele se pot clasifica după diverse criterii, ajungîndu-se la clase și subclase caracterizate diferit. În cele ce urmează ne vom referi, pe scurt, la cîteva dintre clasificările mai importante.

1. După c o n ț i n u t, după semnificația exprimată, morfemele, considerate în totalitatea lor, se împart în *lexicale* și *gramaticale*.

a) M o r f e m e l e l e x i c a l e sînt acele segmente distinse în analiză care au un sens lexical; se includ deci aici r ă d ă c i n a și a f i x e l e d e r i v a t i v e (adică *prefixele* și *sufixele* cu ajutorul cărora se formează diverse cuvinte): **în-tiner**-*i*, **copil-aș, dez-rob**-*ind*, **stră-moș**-*i*, **stră-băt**-*eam* etc. Nu vom stărui mai mult asupra acestei categorii de morfeme, întrucît ele au format obiectul unui capitol special (vezi p. 66 și urm.).

b) M o r f e m e l e g r a m a t i c a l e sînt elemente cu semnificație gramaticală marcînd valorile prin care se manifestă diversele categorii gramaticale în flexiunea cuvintelor (genul, numărul, cazul — în flexiunea nominală; modul, timpul, numărul și persoana — în cea verbală etc.). Rezultă de aici că morfemele gramaticale apar exclusiv în structura cuvintelor flexibile.

Deşi cele două clase de morfeme (lexicale şi gramaticale) se delimitează destul de clar, se întîmplă uneori ca un anumit segment morfematic să cumuleze semnificaţii de ambele feluri. Spre exemplu, în structura substantivului *elev***ă**, *-ă* funcţionează ca sufix lexical (moţional) în raport cu substantivul *elev*, de la care derivă, dar şi ca morfem gramatical (desinenţă), marcînd numărul singular şi cazul nominativ-acuzativ, în opoziţie cu *elev***e**. Tot aşa, în forma de infinitiv a verbului **a albi**, *-i* final este morfem lexical (sufix derivativ), pentru că formează verbul respectiv de la adjectivul *alb*, şi morfem gramatical (sufix modal), pentru că marchează infinitivul, în opoziţie cu alte moduri verbale (gerunziul *alb***ind**, participiul *alb***it** etc.).

2. Morfemele gramaticale pot fi grupate în funcţie de aspectul formal, în două clase distincte:

a) Morfeme segmentale — exprimate prin unul sau mai multe foneme — cuprinzînd marea majoritate a morfemelor (*cînt-înd*, *elev-e*, *alb-i* etc.).

b) Morfeme suprasegmentale, reprezentate prin *accent* şi *intonaţie*. Asociate întotdeauna cu morfemele segmentale, accentul şi intonaţia au uneori valoare morfematică, contribuind şi ele la exprimarea unor valori gramaticale. Acest rol este evident mai cu seamă în situaţiile — nu prea frecvente — cînd cu ajutorul lor se disting forme gramaticale omonime. Este, de pildă, cazul formelor de vocativ identice cu cele de nominativ-acuzativ, ca *frate*, *tovarăşi*, *Tiberiu*, sau cu cele de dativ plural, ca *fraţilor*, *laşilor*, precum şi al formelor de imperativ de tipul: *taci*, *şezi*, *treci*, *stai* sau *lucraţi*, *veniţi* etc., omonime cu aceeaşi persoană (a II-a singular sau plural) a indicativului prezent — valori puse în evidenţă numai prin intonaţia diferită; prin accent se deosebesc, de exemplu, formele omografe de persoana a II-a singular de la indicativul prezent şi aceeaşi persoană a perfectului simplu, la o parte a verbelor de conjugarea I: *cíntă*, *améstecă*, *túnă*, dar *cîntắ*, *amestecắ*, *tunắ*.

3. O altă clasificare a morfemelor gramaticale — în speţă a celor segmentale — are în vedere rolul lor în flexiunea cuvintelor. Distingem, sub acest aspect, mai multe clase. Astfel:

a) Sufixele sînt segmente morfematice care apar numai în structura verbelor, marcînd modul şi, concomitent, timpul (în cazul modurilor personale); de exemplu, în forme ca *cit***eam**, *cit***eai**, segmentul *-ea-* indică imperfectul indicativului, după cum, în *cit***ii**, *cit***işi**, *-i-* marchează perfectul simplu al aceluiaşi mod, iar *-ind*, din *cit***ind**, gerunziul.

b) Desinenţele apar atît în flexiunea nominală, cît şi în cea verbală, avînd însă semnificaţii diferite în cele două situaţii:

— în flexiunea nominală, desinenţa exprimă valorile de gen, număr şi caz; de exemplu, în forma adjectivală *clar***ă**, desinenţa *-ă* marchează genul feminin, numărul singular şi cazul nominativ sau acuzativ (care sînt omonime); în forma substantivală *famili***e**, desinenţa *-e* indică (în opoziţie cu *-i* din *famili***i**), numărul singular, cazul nominativ-acuzativ (omonime) şi, implicit, genul feminin al acestui substantiv;

— în flexiunea verbală, desinenţele (care urmează totdeauna sufixul) exprimă valorile de persoană şi număr; de exemplu, în *fugea***i**, *-i* marchează persoana a II-a singular, după cum, în *fugeaţi*, *-ţi* indică persoana a II-a plural, în *fugea***u**, *-u* este desinenţă de persoana a III-a plural etc.

Se observă uşor că, atît în cazul sufixelor, cît şi al desinenţelor, acelaşi segment de expresie cumulează, în general, două sau trei valori gramaticale.

Cu ajutorul sufixelor și al desinențelor se exprimă formele simple sau sintetice din flexiunea cuvintelor.

c) O clasă aparte între morfemele gramaticale o reprezintă elementele auxiliare sau, într-o terminologie mai nouă, afixele mobile ori morfemele libere. Întîlnite în special în flexiunea verbală, afixele mobile se deosebesc de sufixe și desinențe, în primul rînd, prin faptul că ele nu se decupează din structura cuvintelor, ci, așa cum arată și numele lor, apar ca elemente separate, alcătuind, împreună cu o formă sintetică, o formă compusă sau analitică. De exemplu: **am** *cîntat*, **aș** *cînta*, **voi** *cînta*, **să** *cînt*, **a** *cînta* etc. În al doilea rînd, față de sufixe și desinențe — care se succedă într-o ordine fixă, în cadrul unei structuri nedisociabile —, afixele mobile realizează combinații mai puțin rigide: ele pot fi uneori permutate, realizîndu-se astfel așa-numitele forme verbale inverse, de tipul *cînta-voi*, *închinare-aș*, *spus-am* etc. (întîlnite astăzi aproape exclusiv în stilul poetic), și permit disocierea formelor verbale, prin intercalarea formelor atone ale pronumelor sau a unor adverbe ca *nu*, *mai*, *tot*, *prea* (de exemplu: *să o văd*, *învățatu-l-ai*, *a mai încercat*, *să nu vină*, *s-a tot dus* etc.).

În cadrul flexiunii verbale, apar, ca afixe mobile, elemente foarte diferite ca proveniență: verbele *a fi*, *a avea*, *a vrea*, precum și *să* ori *a* — la origine conjuncție, respectiv, prepoziție. În cazul gradelor de comparație ale adjectivelor și ale adverbelor, exprimate, de asemenea, analitic, se folosesc cu acest rol adverbe și locuțiuni adverbiale: *mai*, *foarte*, *tot atît de* etc.

d) Nu putem încheia această trecere în revistă a morfemelor gramaticale fără a pomeni, fie și în treacăt, de alternanțele fonetice — vocalice și consonantice —, fenomen frecvent și specific pentru flexiunea cuvintelor românești. Manifestîndu-se preponderent în cadrul rădăcinii cuvintelor și fiind asociate, de regulă, cu un anumit morfem, alternanțele fonetice contribuie la exprimarea mai pregnantă a diverselor valori, a opozițiilor dintre formele flexionare ale unui cuvînt. De pildă, opoziția dintre singularul *stradă* și pluralul *străzi* este marcată, alături de desinențele *-ă* și *-i*, prin alternanțele *a/ă* și *d/z*; de asemenea, opoziția de persoană dintre formele *(tu) dormi/(el) doarme* se realizează nu numai prin desinențele *-i* și *-e*, ci și prin alternanța vocalică *o/oa*. Exemplele care se pot da pentru a ilustra acest fenomen sînt extrem de numeroase atît în flexiunea nominală, cît și în cea verbală.

STRUCTURA MORFEMATICĂ A CUVINTELOR

Analiza structurii morfematice presupune segmentarea cuvîntului, a unei anumite forme sub care se prezintă, prin raportarea la celelalte forme din flexiunea sa și, dacă e cazul, la alte derivate formate de la aceeași rădăcină. De pildă, în forma verbală *desfăceam* distingem desinența *-m*, prin comparație cu alte persoane ale paradigmei de imperfect *(desfăceai*, *desfăceați* etc.), și sufixul de imperfect *-ea-*, prin raportarea la alte timpuri ale indicativului sau la alte moduri *(desfăcui*, *desfăcuși* sau *desfăcînd (a) desface* etc.); segmentul *desfăc* este și el analizabil în prefixul *des-* (cu ajutorul căruia se formează verbul în discuție de la *face* și prin care se opune altor derivate, ca *(a) reface*, *(a) preface)* și rădăcina *făc-*.

În această ordine de idei, ținem să semnalăm două particularități formale ale morfemelor gramaticale, care, ignorate, pot conduce la greșeli în segmentarea și interpretarea formelor flexionare.

1. Una dintre aceste particularități constă în realizarea desinențelor sau a sufixelor ca zero (∅). M o r f e m u l ∅ rezultă, ca și realizările fonetice, din opozițiile paradigmatice, flexionare, reprezentînd deci, ca și acestea, o marcă a diverselor valori gramaticale. Raportînd, spre exemplu, pluralul *pomi* (în care distingem rădăcina *pom-* și desinența de plural *-i*) la singularul *pom*, se impune să recunoaștem în structura acestuia din urmă, o desinență ∅, care, în opoziție cu *-i*, marchează singularul. De asemenea, din compararea formelor de imperfect *(eu) cîntam, (tu) cîntai, (el) cînta*, reiese că desinențele de persoană și număr, în cadrul acestor forme, sînt: *-m* (pers. I sg.), *-i* (pers. a II-a sg.) și *-∅* (pers. a III-a sg.). Morfemul ∅ — frecvent întîlnit în flexiunea nominală și verbală — este, așadar, purtătorul unei informații gramaticale, opunînd totdeauna o anumită formă alteia (sau altora) în cadrul unui sistem flexionar, al unei paradigme. De aceea, el nu trebuie confundat, în nici un caz, cu absența unui morfem. De exemplu, în analiza unei forme de gerunziu (*iubind, lucrînd* etc.), nu putem vorbi de o desinență ∅, pentru că gerunziul, ca și celelalte moduri nepersonale, nu cunoaște opozițiile de persoană și număr.

2. Cea de-a doua particularitate, de asemenea destul de frecventă, privește fenomenul o m o n i m i e i morfemelor gramaticale. De pildă, desinența *-i* din *cărț***i** este omonimă cu desinența *-i* din *(tu) vez***i**; desinența de persoana I singular a imperfectului *-m* (*cînta***m**, *fugea***m**, *cobora***m** etc.) este omonimă cu desinența de persoana I plural a aceluiași timp (*noi cînta***m**, *fugea***m** etc.). În interpretarea corectă a diverselor morfeme trebuie să ținem seama deci de formele în care ele apar, de rolul lor în aceste forme, de opozițiile la care participă.

*

Compararea diverselor forme ale unui cuvînt flexibil ne permite să constatăm că, în raport cu modificările flexionare, ele sînt alcătuite din două părți distincte: r a d i c a l u l și f l e c t i v u l, fiecare subordonîndu-și unul sau mai multe morfeme.

a) R a d i c a l u l reprezintă partea care apare constant în tot cursul flexiunii; el cuprinde r ă d ă c i n a — cu care se identifică de cele mai multe ori — și, în cazul cuvintelor derivate, diversele a f i x e d e r i v a t i v e: **fac**-*e*, **desfac**-*e*; **pat**-*uri*, **pătuț**-*uri* etc. Ușor de recunoscut din compararea diferitelor forme flexionare ale unui cuvînt, radicalul nu este întotdeauna absolut invariabil (ca în cuvintele *clasă, pat, fotoliu, clar, alb, a ara, a rupe* etc., care au un radical formal constant). Adeseori, el prezintă modificări datorate alternanțelor fonetice, fenomen semnalat în rîndurile precedente: **coard**-*ă* ~ **corz**-*i*; **fat**-*ă* ~ **fet**-*e*; **cred** ~ **cread**-*ă* ~ **crez**-*i* etc. Mai mult decît atît, există situații — e drept, mai rare — în care radicalul prezintă în cursul flexiunii forme s u p l e t i v e, ca, de exemplu, în cazul verbelor neregulate *a fi* (**f**-*i*, **fos**-*t*, **fi**-*ind*, **fu**-*sei*, **er**-*am*, **est**-*e* etc.) și *a lua* (**ia**-*u*, **lu**-*a*) sau al unor pronume (personale, reflexive).

b) F l e c t i v u l reprezintă partea cuvîntului în care se manifestă modificările flexionare, deci componenta variabilă:

— în formele sintetice (simple), el se găsește la finala cuvîntului, atașîndu-se radicalului, și cuprinde, în cadrul flexiunii nominale, desinența (de exemplu: *elev*-**i**, *elev*-∅, *bun*-**i**, *bun*-**ă** etc.), iar în cadrul flexiunii verbale, sufixul + desinența — aceasta din urmă numai la modurile personale (de exemplu: *lucr*-**înd**, *lucr*-**a-m**, *lucr*-**ase-răm**, *lucr*-**eaz-ă** etc.);

— în cazul formelor analitice (compuse), flectivul include și afixul mobil: **ai** *cînt*-**at, să** *cînț*-**i, voi** *cînt*-**a** etc.

Distincția dintre cele două componente ale cuvintelor flexibile are o deosebită importanță teoretică și practică; întrucît variațiile flexionare se realizează preponderent în flectiv, descrierea flexiunii diverselor părți de vorbire are în vedere, în mod special, această componentă a cuvintelor.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Academia R.S. România, *Gramatica limbii române*, ediția a doua, tiraj nou, București, 1966, vol. I, p. 29—53.
2. DIACONESCU, PAULA, *Evoluția noțiunii de morfem și stadiul actual al analizei morfematice*, în ELS, p. 90—112.
3. GRAUR, ALEXANDRU, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în SG, II (1957), p. 3—18.
4. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Forme verbale compuse*, în SCL XIII (1962), nr. 2, p. 191—199.
5. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Obiectul morfologiei. Morfem. Flexiune*, în LRC, vol. I, p. 125—145.
6. IORDAN, IORGU, *Limba română contemporană*, ediția a II-a, București, 1956, p. 238—252, 257—269.
7. IORDAN, IORGU, GUȚU-ROMALO, VALERIA, NICULESCU, ALEXANDRU, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 44—69.

X. PĂRȚILE DE VORBIRE FLEXIBILE
de
GRIGORE BRÂNCUȘ

SUBSTANTIVUL

Este o parte de vorbire caracterizată prin categoriile morfologice de număr, caz, gen și determinare. Substantivul poate fi determinat de un adjectiv și substituit printr-un pronume. În relațiile cu alte cuvinte, substantivul poate fi subiect, atribut, nume predicativ și complement. Semantic, se definește ca denumind lucruri, ființe, fenomene, noțiuni, relații, idei etc.

NUMĂRUL

Opoziția dintre singular și plural se realizează prin desinențe. De exemplu, la sing. *casă*, pl. *case*, desinențele sînt *ă*, *e*. Desinențele pot fi exprimate pozitiv (*casă*) sau negativ, adică prin zero. La sing. *pom*, desinența este zero (se notează ∅), iar la pl. *pomi*, este *i*. În numeroase cazuri, opoziția de număr se exprimă și prin variații ale radicalului, adică prin alternanțe fonologice. Acestea sînt un mijloc suplimentar de exprimare a opoziției de număr. În exemplul *masă — mese*, opoziția desinențială *ă*: *e* este însoțită de alternanța din radical a : e. În *carte — cărți*, cu desinențele *e* : *i*, apar două alternanțe, una vocalică (*a* : *ă*), alta consonantică (*t* : *ț*). Iată, în continuare, lista desinențelor de număr ale substantivelor românești grupate pe genuri.

Masculine

∅ : *i*, opoziția cea mai frecventă, în care *i* are o realizare nesilabică: *pom-pomi*, *cal-cai* (cu alternanța *l* : ∅);

e : *i* (cu aceeași realizare a lui *i*): *cîine—cîini*, *iepure—iepuri*, *frate—frați*;

u : *i*; ambele desinențe sînt fie sunete nesilabice: *bou—boi*. fie sunete silabice: *tigru—tigri*; *u* și *i* sînt silabici după radicale în consoană +*l* sau *r*;

ă : *i*, desinențe care apar la un număr restrîns de substantive: *tată—tați* *popă—popi*.

Unele substantive masculine au aceeași formă la amîndouă numerele, de exemplu: *crai*, *pui*, *ochi*. Desinența este zero și la sing. și la pl. Se spune, pentru asemenea cazuri, că opoziția de număr este neutralizată, adică suprimată.

Feminine

ă : *e*, de exemplu: *casă—case*, *capră—capre*, *haină—haine*. În limba veche, pluralul în *-e* la feminine era frecvent: *fîntîne*, *grădine*, *rădăcine*, *oglinde*, *rane*, *barbe* (astăzi cu pl. în *-i*: *fîntîni*).

ă : *i*, de exemplu: *țară—țări, muncă—munci*;
e : *i*, de exemplu: *vulpe—vulpi, poveste—povești* (cu alternanța *st* : *șt*).
Sînt corecte formele cu *e*, nu cele cu *ă*: *funingine, imagine, margine, origine, pecingine* etc.

∅ : *le*, opoziție care apare la femininele în *-ea, -ia, -a* și la substantivul *zi*: *stea—stele, nuia—nuiele* (cu alternanțele *ea* : *e*, *ia* : *ie*), *basma—basmale, zi—zile*;

e : *uri*: *carne—cărnuri*;

ă : *uri*: *marfă—mărfuri, gheață—ghețuri, verdeață—verdețuri*.

Substantivele feminine derivate cu suf. *-toare* (cu un corespondent masculin în *-tor*) și care denumesc persoane au pluralul la fel cu singularul: *secerătoare, îngrijitoare, lucrătoare, învățătoare*. Opoziția de număr este anulată: *o secerătoare—două secerătoare* (nu: *două secerători*), aceasta pentru a se evita omonimia cu forma de plural a masculinului: *un secerător — doi secerători*. Prin urmare, în cadrul acestor nume, se suprimă opoziția de număr în favoarea opoziției de gen. Vorbitorul acceptă confuzia de număr (la feminin), dar nu acceptă confuzia de gen. La substantivele epicene și la numele de lucruri, problema confuziei de gen nu se pune, de aceea *secerătoare*, cu sensul de unealtă agricolă, are pluralul normal în *-i*: *secerători* (care se deosebește de pl. masculin prin determinări: *două secerători*). La fel au pl. în *-i*: *scobitoare, strecurătoare, stropitoare, răzătoare*. Substantive ca *ciocănitoare, lipitoare, privighetoare* nu au corespondente masculine, ceea ce face ca pluralul în *-i* (*ciocănitori*) să fie tolerabil, deși denumesc ființe (dar: *zburătoare, tîrîtoare, viețuitoare* au pl. în *-toare*, probabil pentru că sînt adjective substantivizate și, deci, urmează la plural regula adjectivelor).

Neutre

∅ : *uri*: *tren—trenuri, loc—locuri, obicei—obiceiuri*;

u : *uri*, la neutrele în *-u*: *lucru—lucruri, rîu—rîuri* (cu desinența *-uri*, după modelul: *trenuri, locuri*);

∅ : *e*: *oraș—orașe, semn—semne, deget—degete, os—oase*;

u : *e*: *hîrdău—hîrdaie, pîrîu—pîraie* (cu realizarea *-ie* a desinenței de plural);

u : *i*: *studiu—studii, premiu—premii*.

Cîteva nume neutre în *-e* au pluralul la fel cu singularul: *nume, codice, pîntece, spate*.

Forme duble de plural

Există o adevărată concurență între desinențele de plural *-e* și *-i* la feminine și *-e* și *-uri* la neutre.

a) Feminine cu pluralul în *-e* și *-i*: *boale—boli, căpșune—căpșuni, cireșe—cireși, coale—coli, cratițe—cratiți, cunoștințe—cunoștinți, dorințe—dorinți, haine—haini, înghețate—înghețăți, plute—pluți, regule—reguli, roate—roți, școale—școli, tarabe—tărăbi, țărance—țăranci, uzine—uzini*. Varianta în *-i* este mai recentă și circulă mai frecvent în limbajul popular. Limba literară a adoptat una sau alta dintre cele două variante: *reguli, școli*, dar: *dorințe, uzine*.

În româna actuală, se manifestă tendința de a se impune la neologisme desinența *-e*. Astfel, din 3 300 de substantive neologice în *-ă*, numai 300 au pluralul în *-i*.

b) Neutre cu pluralul în *-e* și *-uri*: *albușe—albușuri, cămine—căminuri, chibrite—chibrituri, ghivece—ghiveciuri, ghișee—ghișeuri, hotele—hoteluri, lăcașe—lăcașuri, refrene—refrenuri*. În cazuri de acest fel, se preferă ca literare variantele în *-e*.

În româna literară din secolul trecut, formele neologice în *-uri* erau foarte frecvente: *bileturi, caracteruri, diamanturi, elementuri, metaluri, muzeuri, obiecturi, palaturi, proverburi, scheleturi, staturi, talenturi, teatruri, verburi* etc. Ele au cedat locul variantelor în *-e*. În limba de astăzi, se manifestă tendința pentru pluralul în *-e*. Dacă se mențin ambele variante, se produce o diferențiere semantică, de exemplu: *rapoarte* „acte oficiale" și *raporturi* „relații", *resoarte* „secții administrative" și *resorturi* „mecanisme", *cămine* „instituții" și *căminuri* „sobe", *ghivece* (de flori) și *ghiveciuri* „mîncăruri" etc.

Nu toate substantivele au forme pentru ambele numere. Unele se întrebuințează numai la singular și se numesc *singularia tantum*, altele numai la plural și se numesc *pluralia tantum*.

a) Au numai formă de singular în special numele de materie: *aur, lapte, lînă, mazăre, mătase, miere, secară, sînge, tablă, unt, vată*, termeni de sport: *baschet, fotbal, oină, șah, tenis*, nume abstracte care exprimă însușiri, calități: *bunătate, cinste, curaj, foame, iscusință, înțelepciune, lene, prudență, sete*. Se pot adăuga aici nume de persoană ca: *Ioana, Gheorghe, Maria, Popescu*, precum și unele nume de locuri: *Banat, Bihor, Buzău, Ceahlău, Craiova, Oltenia, Timișoara*. Cele care au totuși forme de plural — este cazul mai ales al numelor de materie — se diferențiază semantic, la plural exprimînd sorturi ale aceleiași calități: *mătăsuri* „diferite țesături de mătase" sau obiecte concrete: *bascheți, teniși, bunătăți*.

b) Au numai formă de plural nume de materie ca: *bale, cîlți, icre* sau nume comune de felul: *șale, zori*; de asemenea, diferite nume de locuri: *Bucegi, Carpați, București, Ploiești* (dar și *Bucureștiul, Ploieștiul*, alături de *Bucureștii, Ploieștii*, cînd intervine determinarea cu articol).

CAZUL

Exprimă relațiile dintre cuvinte, deci se definește sintactic. Nominativul este cazul subiectului, al numelui predicativ și al apoziției neacordate, genitivul este cazul atributului substantival (sau pronominal), dativul al complementului indirect (și, uneori, al circumstanțialului), acuzativul al complementului direct și al circumstanțialului. Forma cuvîntului se schimbă în funcție de raporturile contractate. Desinențele, mărci cazuale, sînt în număr restrîns.

Masculinele au o singură formă pentru toate cele cinci cazuri. Vocativul, propriu anumitor substantive și adjective, este totuși marcat printr-o desinență specială: *băiete, omule*.

La feminine, genitiv-dativul se distinge de nominativ-acuzativ: *o casă—unei case*, prin opoziția desinențială *ă* : *e* (la fel: *o vulpe—unei vulpi*, cu desinențele *e* : *i*). De asemenea, apare desinența *-o* de vocativ pentru unele nume feminine: *soro, Mario*. La plural, indiferent de genul substantivelor, toate formele cazuale sînt omonime.

Precum vedem, din punctul de vedere al structurii morfematice, nu sînt decît două cazuri pentru masculine (o formă pentru *nom.*, *genit.*, *dativ* și *acuz.* și alta pentru *vocativ*) și trei pentru feminine (*nom.-acuz.*, *genit.-dat.* și *vocativ*). Dar faptul că pronumele personal, un substitut al substantivului, are forme diferite pentru cele patru cazuri este o dovadă că aceste cazuri există și la substantiv. Într-o propoziție ca: *Eleva citește cartea*, cele două substantive se pot înlocui prin pronume: *Ea o citește*; *ea*, în nominativ, este diferit de *o*, în acuzativ, deci și *eleva* și *cartea* sînt în cazuri diferite. La fel se procedează pentru genitiv-dativ. Construcțiile: *cartea elevei* și *dă elevei cartea* devin prin înlocuirea cu pronume: *cartea ei* și *dă-i cartea*, în care *ei*, în genitiv, este diferit de *i*, în dativ; deci *elevei* stă în caz diferit în fiecare dintre cele două contexte.

Există însă unele situații în care substituirea substantivului prin pronume nu este posibilă. E vorba de substantivele din construcții ca: *a se face colac*, *a ieși basma curată*, *a dormi buștean*, *a se ține scai*, *a lăsa baltă* etc. Problema este dacă substantivele respective sînt în nominativ sau în acuzativ, formal identificîndu-se cu amîndouă aceste cazuri. Comutarea cu pronumele personale nefiind posibilă, substantivele acestea reprezintă un caz aparte, numit *cazul general* sau *cazul neutru*, care este în afara opoziției cazuale propriu-zise.

În continuare, facem cîteva observații speciale în legătură cu întrebuințările sintactice și semantice ale cazurilor.

N o m i n a t i v u l este singurul caz în care poate sta substantivul independent din punct de vedere sintactic. Subiectul și numele predicativ, care se exprimă prin nominativ, sînt părți de propoziție nesubordonate. În ceea ce privește apoziția, ea este independentă din punct de vedere logic și subordonată gramatical (cf. GLR, II, p. 79).

În limba contemporană, apoziția se exprimă aproape exclusiv prin nominativ, indiferent de cazul numelui la care se referă. În exemplul: *Am citit pe Eminescu, poetul nostru național*, apoziția stă în nominativ, deși numele cu care e în relație, *pe Eminescu*, se află în acuzativ. În limba mai veche, apoziția stătea întotdeauna în același caz cu numele reluat.

Deși au aceeași formă, g e n i t i v u l și d a t i v u l, cazuri prin care se exprimă părți de propoziție subordonate, se pot distinge ușor și după natura morfologică a cuvintelor cu care se grupează. Astfel, numele în genitiv apare în context cu un substantiv articulat: *casa vecinului*.

O situație particulară prezintă genitivul în construcție cu o prepoziție sau o locuțiune prepozițională de felul acestora: *asupra*, *contra*, *împotriva*, *înaintea*, *înapoia*, *îndărătul*, *în dreptul*, *în fața*, *în mijlocul* etc. De astă dată, genitivul are mai ales rol de complement față de verb: *Zboară deasupra orașului*; *Cîntă în fața publicului*; *Așteaptă îndărătul ușii*. Se observă că ultimul element din cadrul locuțiunilor prepoziționale este articulat. Cînd acesta este nearticulat, grupurile locuționale sînt adverbiale. În analiza sintactică, prepozițiile și locuțiunile prepoziționale trebuie luate împreună cu substantivele pe care le însoțesc.

Locuțiunile prepoziționale introduc însă și genitivul cu funcțiune de atribut, în cazul că raportul de determinare privește un substantiv articulat: *casa din fața școlii*; *pomul din mijlocul grădinii*.

Dacă genitivul este cerut de un substantiv articulat, d a t i v u l, dimpotrivă, depinde, de regulă, de un verb și, mai rar, de un adjectiv sau de un substantiv. Funcțiunea sintactică cea mai frecventă a dativului este de com-

plement indirect: *Dau elevului o carte; credincios patriei* etc. În ultimul exemplu, dativul determină adjectivul *credincios*.

Cînd determină un substantiv, acesta este nearticulat. În construcția: *soră mamei mele*, dativul *mamei* se referă la substantivul, fără articol, *soră*, față de care este atribut. (Să se compare cu construcția genitivală: *sora mamei*.) Totuși, în româna contemporană, dativul cu rol de atribut se întîlnește frecvent după substantive de origine verbală și articulate. Iată un exemplu: *Acordarea de burse excepționale studenților merituoși*. (*Studenților* este atribut în dativ pe lîngă substantivul *acordarea*.) De remarcat că într-o construcție de acest fel se interpune între atributul în dativ și substantivul regent un alt determinant al substantivului (*de burse excepționale*).

Cu rol de circumstanțial instrumental, dativul se construiește obișnuit cu prepozițiile *datorită, mulțumită, grație*: *Datorită colegilor am izbîndit*.

Într-un număr restrîns de expresii populare construite cu verbe de mișcare sau de stare, dativul s-a cristalizat cu funcțiune de circumstanțial de loc: *Stai locului*; *Așterne-te drumului, ca și iarba cîmpului*; *Iar noi locului ne ținem*; *lipit* (*legat*) *pămîntului*.

A c u z a t i v u l este cazul obiectului direct cînd este cerut de un verb tranzitiv: *Ară ogorul*. Numele de persoane sau de rudenie cu rol de obiect direct sînt însoțite de morfemul *pe*: *Cheamă* **pe** *copii* (dar și: *Cheamă copiii*, de unde rezultă că *pe* este un morfem de acuzativ de același tip cu articolul).

Se știe că obiectul direct din construcția activă devine subiect în construcția pasivă, deci acuzativul capătă rolul nominativului. Exemplul: *Agricultorii au arat ogoarele* se poate transforma în: *Ogoarele au fost arate de agricultori*, în care *ogoarele*, obiect direct al verbului activ, a devenit subiect gramatical al verbului pasiv. În sfîrșit, prin acuzativul cu prepoziție se exprimă diferite circumstanțiale și atribute.

În limba populară, acuzativul cu *la* are și funcțiune de complement indirect: *Dă apă* **la vite** (= *Dă apă* **vitelor**) sau direct: *Adună* **la fîn.**

V o c a t i v u l singular are desinențe proprii: *-e* și *-ule* la substantivele masculine: *băiete! băiatule!*; *-o* la cele feminine: *soro! fetițo!* La plural, pentru toate genurile, este afixul *-lor*: *băieților! fetelor!*

În româna contemporană, există tendința de folosire tot mai frecventă a nominativului cu valoare de vocativ: *tovarășul! tovarășa! tovarăși* și *tovarășe!* Aceeași tendință și la numele proprii de persoană: *Ion! Radu! Dan!* (alături de: *Ioane! Radule! Dane!*), *Ioana! Maria!* și chiar la inanimate în context cu un imperativ: *Rîzi*, **nouraș**! *Freamătă*, **codru**! *Surpă-te*, **deal**!

Pentru feminine, omonimia cu un aparent nominativ nearticulat e veche și populară: *Ioană! Marie! dodă! soră! tățică!*

Însoțit de un determinant adjectival, orice substantiv comun poate avea vocativul egal cu nominativul nearticulat: *prieten drag! rîu adînc! codru frumos! fată frumoasă! pădure minunată!*

Vocativul nu îndeplinește funcțiunea unei părți de propoziție propriu-zise. Rolul său este, de obicei, de a atrage atenția asupra unei părți de propoziție sau asupra unui enunț întreg. Cînd zicem: *Copii, veniți la masă!* vocativul *copii* se referă la subiect (inclus în forma verbală). Sau în: *Te-am văzut pe stradă, prietene*, vocativul vizează complementul direct, exprimat aici prin pronumele *te*. Fiind izolat în propoziție, ceea ce se exprimă prin pauză și printr-o intonație particulară, vocativul trebuie plasat întotdeauna între virgule, indiferent de topică.

GENUL

La substantivele româneşti nu se pot degaja morfeme specifice de gen. Acestea se identifică cu morfemele de număr și caz. Mai practic este să distingem genurile după terminaţie, adică după finala cuvîntului considerată în afara unei funcţiuni morfologice propriu-zise. Astfel, masculinele şi neutrele se termină în consoană (*fag*, *scaun*), *-u* silabic (*socru, codru, lucru*), *-i*, *-u* nesilabici (*leu, ou, ardei, condei*); femininele se termină în *-ă* (*casă, fată*), în *-a*, *-ea*, *-i* (*basma, saltea, zi*). Comună celor trei genuri este terminaţia *-e*: *cîine* (m.), *pîine* (f.), *nume* (n.).

În mod obişnuit însă, deosebirea dintre genuri se face după contextele cu adjectiv. De exemplu, formele adjectivale *bun, buni* sînt selectate de substantivele masculine (*om bun, oameni buni*), *bună, bune* se grupează cu femininele (*femeie bună, femei bune*), iar *bun, bune* cu neutrele (*creion bun, creioane bune*).

Se observă că genul neutru are contexte nespecifice. Din punctul de vedere al determinărilor, acest gen se opune masculinului la plural și femininului la singular. Neutrul are totuşi un indice formal propriu, desinenţa de plural *-uri*, transmisă din latină: *timpuri* (< *tempora*, pl. lui *tempus*).

Morfemul *-uri* s-a extins şi la pluralul unor feminine denumind feluri, sorturi de obiecte. După modelul *porumb* — pl. *porumbi* (m.) şi *porumburi* (n.) (ultima formă este folosită pentru denumirea lanurilor sau sorturilor de porumb), s-a format un plural colectiv și pentru feminine: *blănuri, făinuri, ierburi, mărfuri, mătăsuri, mîncăruri, verdeţuri* etc. Acest tip de plural nu denumeşte exemplare ale aceluiași sortiment, ci sortimente diferite. E vorba deci de un plural colectiv, un plural de plurale, fapt care se explică nu numai prin conţinut, ci şi prin formă: pluralul feminin în *-uri* se formează nu de la un singular, ci de la pluralul în *-i* (sau *-e*), de exemplu *mîncăruri* < pl. *mîncări*, *blănuri* < *blăni*, *mărfuri* < *mărfi* etc.

La genul neutru se încadrează numai substantive care desemnează inanimate, neutrul opunîndu-se prin această trăsătură semantică masculinului și femininului, care conţin substantivele animate. Faptul că masculinul și femininul cuprind și inanimate (*perete* este masculin, *masă*, *lingură* sînt feminine) nu este o probă că neutrul nu există; o clasă gramaticală se defineşte prin ceea ce conţine ea, nu prin ceea ce conţin alte clase.

În româna actuală există o slăbire a interesului pentru diferenţierea numelor de inanimate de cele animate. Dacă în limba mai veche marea majoritate a numelor de lucruri se încadrau la genul neutru (puţine la feminin și mult mai puţine la masculin), în epoca noastră tendinţa este ca, dimpotrivă, numele de lucruri să se încadreze la masculin. Numeroşi termeni tehnici noi, care aparţin limbajelor speciale, tehnico-ştiinţifice, au intrat la genul masculin, nu la neutru, cum era de aşteptat. Se spune, de exemplu, *centri* (nervoşi), *izotopi* (radioactivi), *termeni* (tehnici), *elementi* etc. Chiar și neologismele intrate mai demult în limbă işi schimbă genul în funcţie de registrul stilistic. Astfel, în limbajul tehnic se utilizează ca masculine: *carburatori, comutatori, robineţi, vagoneţi*, dar ca neutre în limba comună: *vagonete, robinete* etc.

SUBGENUL PERSONAL

Alături de cele trei genuri, masculin, feminin şi neutru, se vorbeşte și de un subgen personal, constituit din substantive proprii și comune de genul masculin și feminin, care denumesc persoane sau animale și plante personificate.

Cu acest subgen se creează o distincție în interiorul animatului între numele de persoane și numele de viețuitoare (nonpersoane). Deci, avem mai întîi opoziția dintre animat (masculin și feminin) și inanimat (neutru), apoi opoziția din interiorul animatului: personal/nonpersonal.

Trăsăturile prin care se caracterizează acest subgen sînt următoarele:

a) Genitivul și dativul singular al numelor de persoană masculine au articolul hotărît proclitic: *cartea* **lui Ion**; *Dau* **lui Ion** (să se compare cu genitiv-dativul numelor comune: *pielea* **lupului**; *Dau* **vecinului**, la care articolul este enclitic). Numele de familie aveau articolul enclitic pînă către începutul secolului nostru: *Dudescului*, *Filipescului*, *Bălcescului* (astăzi numai: *lui Bălcescu*). În româna actuală, procliza articolului masculin la genitiv-dativ a început să se extindă, împotriva normelor limbii literare, și la numele de persoană feminine: *lui Ioana, lui Maria, lui mama, lui tovarășa, a lui soră-mea*. E probabil ca la feminine procliza să fi apărut mai întîi la numele străine (sau de aspect străin) de felul: *Mili*, *Miți*, *Mari*, *Carmen* etc., la care articularea enclitică nu era posibilă sau era greoaie.

b) La numele de persoană care exprimă rudenia, adjectivul posesiv se poate adăuga fără ca aceste nume să fie articulate: *frate-meu*, *vară-mea*, *bunică-sa* (compară cu substantivele nepersonale: *casa mea*, *orașul meu*). La feminine, variația cazuală poate fi transferată adjectivului: *soră-mii*, *soră-tii*, *soră-sii*. Masculinele conservă desinența arhaică *u*: *bărbatu-miu*, *cumnatu-su*, înlocuită adesea cu *ă*, *î*: *bărbată-miu*, *bunică-miu*, *vărî-miu* (în vorbirea populară și cea neîngrijită, în general).

c) Acuzativul cu rol de complement direct se construiește cu morfemul *pe*: *Îl văd* **pe Ion**; *Vulpea l-a păcălit* **pe urs**.

d) Numele asimilate persoanelor se folosesc articulate dacă sînt precedate de o prepoziție: *Mă duc la bunicul*; *Stă lîngă primarul*; *S-a dus la șefa*.

e) Radicalul numelor de persoană rămîne relativ intact în cursul flexiunii, adică nu se realizează alternanțe. Astfel, la genitiv-dativul femininelor în *-ca*, *-ga*, consoana velară nu se schimbă sau, cel mult, se schimbă într-o palatală, în nici un caz în africată: *Anica — Anicăi*, *Anichii*, *Olga — Olgăi*, *Olghii*, *Puica — Puicăi*, *Puichii* (comp. cu *puica — puicii*, nume comun). La fel se întîmplă cu radicalul masculinelor care au aceeași caracteristică: *Luca — Lucăi*, *taica — taicăi*, *taichii*, *neica — neicăi*, *neichii*, *aga — agăi*.

Diftongii *oa*, *ea* nu alternează cu *o*, respectiv *e*, la genitiv-dativ, ca la numele comune: *Ioana—Ioanei*, *Floarea—Floarei* (comp. cu *floarea—florii*, nume comun), *Leana—Leanei* (dar și *Lenii*). De adăugat aici și numele feminine de agent în *-toare*: *învățătoarea—învățătoarei* (comp. cu *strecurătoarea—strecurătorii*, nume inanimat). Această trăsătură privește de fapt flexiunea: numele de persoană în *-toare* rămîn invariabile la plural (*o secerătoare* „femeie care seceră", *două secerătoare*, dar: *o secerătoare* „mașină agricolă", *două secerători*). De aceea, se consideră greșite formele de genitiv-dativ singular: *scobitoarei*, *învelitoarei*, *însurătoarei*, *sărbătoarei* (în loc de: *scobitorii*, *sărbătorii* etc.), nume de lucruri sau de acțiuni.

Nici alternanța *a/ă* nu se realizează: *Sanda—Sandei*, *Rada—Radei*, *Marta—Martei* (comp. cu *ograda—ogrăzii*, *partea—părții*).

CLASIFICAREA SUBSTANTIVELOR ÎN DECLINĂRI

În gramaticile tradiționale, substantivele sînt clasificate în trei declinări după terminația de nominativ singular nearticulat.

Declinarea I cuprinde substantivele feminine terminate în *-ă (casă)*, *-ea (saltea)*, *-a (macara)*, *-i (zi)*. Se adaugă aci și masculinele, comune și proprii, în *-ă*, *-a*: *popă, pașă, papă, tată, vlădică; Dănilă, Păcală, Toma, Zaharia.*

Declinarea a II-a cuprinde substantivele terminate în *-u (codru, filtru, socru)*, *-u* semivocalic *(erou)*, *-i* semivocalic *(tei, ardei)*, consoană *(lup, unchi)*. Toate sînt masculine și neutre. Se adaugă la acestea un număr restrîns de neutre terminate în *-o (radio)*, *-u* accentuat *(atú)*, *-i* accentuat *(taxí)*.

Declinarea a III-a cuprinde substantivele terminate în *-e*: *perete, vulpe, femeie, nume*. Sînt substantive de toate genurile. Se includ aici și numele primelor cinci zile ale săptămînii, pentru că forma lor articulată este aceeași cu a femininelor în *-e*: *luni—lunea*, ca: *floarea, plecarea.*

Dacă ținem seamă de modificările flexionare ale substantivelor, adică de schimbările cazuale și de număr, precum și de omonimiile care se realizează, tabloul declinărilor românești se înfățișează cu totul altfel. De exemplu, substantivele *casă* și *pădure* aparțin aceluiași tip de declinare, pentru că amîndouă realizează numai cîte două forme, dispuse identic în tabloul declinării: o formă de nominativ-acuzativ singular și alta de genitiv-dativ singular și la toate cazurile de la plural *(o casă—unei case—niște case—unor case; o pădure—unei păduri—niște păduri—unor păduri)*.

Formele cazuale pot fi la singular total omonime sau omonime două cîte două (nominativul cu acuzativul și genitivul cu dativul); la plural, toate formele cazuale sînt omonime și, la rîndul lor, acestea pot fi sau nu omonime cu formele de genitiv-dativ singular sau cu toate formele cazuale ale singularului.

Din punctul de vedere al omonimiilor, se disting patru tipuri paradigmatice

1. Substantive cu două forme, repartizate astfel: o formă la nominativ-acuzativ singular și alta la genitiv-dativ singular și la toate cazurile de la plural.

2. Substantive cu două forme, repartizate după cum urmează: o formă pentru toate cazurile la singular, iar alta pentru toate cazurile la plural.

3. Substantive cu trei forme: una pentru nominativ-acuzativ singular, alta pentru genitiv-dativ singular și alta pentru toate cazurile la plural.

4. Substantive cu o singură formă pentru toate cazurile, indiferent de număr.

Deci, primele trei tipuri reprezintă substantivele *variabile*, iar ultimul tip pe cele *invariabile*, adică pe cele cu un sincretism total al cazurilor și al numerelor. În interiorul acestor tipuri se constituie mai multe clase de declinare după desinențele prin care se exprimă omonimiile respective.

La tipul I aparțin următoarele clase, caracterizate după cum urmează:

1) Sing. nom.-ac. *-ă*, gen.-dat. *-e*; pl. *-e*: *casă*.

2) Sing. nom. - ac. *-ă*, gen. - dat. *-i*; pl. *-i*: *poartă, cusătură*. Poate fi integrat aici și un substantiv de felul lui *șa*, caracterizat prin desinențele *-0*, *-i*, *-i* (comp. totuși forma dialectală *șaua*).

3) Sing. nom. - ac. *-e*, gen. - dat. *-i*; pl. *-i*: *pîine, părere, familie*.

4) Sing. nom. - ac. *-0*, gen. - dat. *-le*; pl. *-le*: *stea, zi, baclava*. Substantivele de acest fel se pot încadra la cele de la clasa 1 (tip *casă*), din considerente nu numai etimo-

logice (comp. lat. *stella* — *stellae*, *casa* — *casae;* la sing., *ll* a dispărut din cauze fonetice, dar și morfologice (comp. dial. *steauă* și forma articulată *steaua*).

La tipul al doilea aparțin clasele:

1) Sing. *-u* (*-u̯* sau *-0*); pl. *-i: codru, socru, leu, prun.* Expresia silabică a desinenței *-u* se realizează numai la radicale terminate în consoană *+l (r): codr-u, socl-u.* Pentru celelalte radicale, putem vorbi de un *-u* latent (comp. formele vechi sau dialectale: *un pomu, un omu*), actualizat de fapt în prezența articolului: *prun-u-l, prun-u-lui.*

2) Sing. *-e;* pl. *-i: cîine.*

3) Sing. *-u* (*-u̯* sau *-0*); pl. *-e: teatru, templu, brîu, măr, ou.* Morfemul *-u* se realizează silabic numai la radicale terminate în consoană *+l (r): templ-u.* Dar, ca și în cazul de sub 1, se consideră un *-u* latent și la celelalte radicale, actualizat la formele articulate: *măr-u-l* (comp. dial. și arhaic forma: *un măru*). În cazul substantivului *ou,* desinența *-e* de la plural se realizează fonetic ca *-ă.*

4) Sing. *-u* (*-u̯* sau *-0*); pl. *-uri: lucru, rîu, tren, roi.*

La tipul al III-lea aparțin clasele:

1) Sing. nom. - ac. *-ă,* gen. - dat. *-e;* pl. *-uri: lipsă.*

2) Sing. nom. - ac. *-ă,* gen. - dat. *-i;* pl. *-uri: treabă.*

3) Sing. nom. - ac. *-e,* gen. - dat. *-i;* pl. *-uri: vreme.*

La ultimul tip, se încadrează substantivele invariabile: feminine: *lucrătoare, învățătoare;* masculine: *ochi, unchi, pui* (acestea s-ar putea încadra și la tipul II, clasa 1 *(prun, pom, codru)*, presupunînd pe *-u* și *-i* latenți); neutre: *pîntece, nume.* Cele mai sărace clase sînt cele de la tipul III (doar cîteva substantive).

Precum vedem, din punctul de vedere al structurii morfematice, româna posedă 11 (sau 12) clase de declinare, repartizate la 4 tipuri paradigmatice. Dacă am avea în vedere numai substantivele variabile (deci fără cele de tipul IV) și am considera pe cele de tipul III ca excepții, dat fiind că sînt extrem de puține, am spune că substantivele variabile se organizează în două tipuri paradigmatice. Din primul fac parte substantivele cu două forme la singular și cu omonimia genitiv-dativului singular cu pluralul *(casă—unei case—case)*, iar din al doilea tip fac parte substantivele cu o formă la singular și altă formă la plural *(pom—unui pom—pomi)*.

Ambele tipuri sînt constituite din șapte (eventual opt) clase de declinare.

STRUCTURA RADICALULUI SUBSTANTIVAL

1) Alternanțe vocalice

a/ă	*mare/mări*	*bancă/bănci*
a/e	*fată/fete*	*șarpe/șerpi*
ă/e	*măr/meri, mere*	*văr/veri*
î/i	*cuvînt/cuvinte*	*sfînt/sfinți*
ea/e	*seară/seri*	*saltea/saltele*
oa/o	*floare/flori*	(și *o/oa: cojoc/cojoace)*
ia/ie	*iarbă/ierbi*	*iarnă/ierni*

2) Alternanțe consonantice

c/č	*ac/ace*	*barcă/bărci*
g/ğ	*fag/fagi*	*briceag/bricege*
t/ț	*poartă/porți*	*frate/frați*
d/z	*ladă/lăzi*	*dud/duzi*
s/ș	*pas/pași*	*ins/inși*

st/şt	*poveste/poveşti*	*dentist/dentişti*
str/ştr	*ministru/miniştri*	*jugastru/jugaştri*
şc/şt	*ceaşcă/ceşti*	*cuşcă/cuşti*
sc/şt	*broască/broaşte*	*muscă/muşte*
z/j	*obraz/obraji*	
l/ø	*cal/cai*	*colonel/colonei, cale/căi*

De regulă, alternanţele sînt condiţionate fonetic. Se observă că al doilea termen al alternanţelor expuse mai sus este determinat de *-i* sau de *-e* următori. De exemplu, la forma de plural *bănci*, *ă* şi *č* sînt determinaţi de *-i* final, după cum în pl. *porţi* contragerea diftongului *oa* şi africatizarea lui *t* *(poartă)* se justifică tot prin prezenţa lui *-i* la finală. În cazurile în care alternanţa nu s-a produs pe cale fonetică, ea se explică prin analogie.

Reguli exacte privind aplicarea alternanţelor nu se pot stabili, pentru că există numeroase substantive ale căror radicale, deşi conţin condiţiile fonetice necesare producerii alternanţelor, nu au suferit modificări. Acesta este cazul substantivelor neologice, la care, în general, nu se mai produc alternanţe vocalice, de ex.: *seră*, *filieră* (cu *e* accentuat care nu s-a diftongat), *probă*, *corolă* (fără diftongarea lui *o* accentuat).

ARTICOLUL

Articolul hotărît este un morfem prin care se exprimă determinarea numelui. Determinarea se realizează şi prin adjective, calificative *(creion roşu)* sau determinative *(acest creion, alt creion)*, dar, spre deosebire de adjective, care aduc informaţii semantice suplimentare în legătură cu obiectele desemnate prin numele determinate, articolul nu modifică deloc conţinutul semantic al numelui. Din acest punct de vedere, articolul seamănă cu desinenţele, care, la substantiv, exprimă numărul şi cazul. Prin articolul hotărît *l*, forma determinată (individualizată) *lupul* se opune celei nedeterminate (neindividualizate) *lup*.

Articolul enclitic poate schimba sau nu structura fonică sau chiar morfemică a cuvîntului la care se ataşează. La substantivele în consoană, prezenţa articolului determină cu necesitate actualizarea vechii desinenţe *-u*: *lup-u-l*, *lup-u-lui*. La nominativ-acuzativul femininelor în *-ă*, desinenţa dispare cînd se adaugă articolul: *casă—casa*, dar se păstrează la genitiv-dativ: *unei case—casei* şi la plural: *casele*, *caselor*. În alte cazuri, sunetele cu rol de desinenţă îşi schimbă calităţile fonetice; la forme ca: *cicoarea*, *boul*, vocalele finale, *e* *(cicoare)* şi *u* *(bou)*, cu rol de desinenţă, se modifică fonetic: *e* devine semivocală şi formează diftong împreună cu *a* *(cicoarea)*, iar *u*, din semivocală, se transformă în vocală, grupîndu-se în silabă cu *l* articol *(bo-ul)*.

Alteori, prin articulare se modifică structura accentuală a cuvîntului, de exemplu: *rádio* (nedeterminat), *radióul* (determinat).

În limba vorbită, articolul *l* a dispărut: *Am văzut lupu; Bucureştiu este capitala ţării.* În această situaţie, funcţia de articol a fost preluată de vocala *u* precedentă. Din punctul de vedere al limbii literare, norma este de a-l scrie pe *l*, dar nu şi de a-l rosti: *lupul* (rostit: *lupu*). Situaţia este la fel la plural: scriem *lupii*, cu doi *i*, dar de fapt rostim *lupi*, cu un singur *i* silabic. Ortografia actuală are însă, în acest caz, raţiuni morfologice. Trebuie precizat că în vorbirea solemnă articolul *l* se pronunţă încă. Este însă neliterară pronun-

țarea *lu* a articolului proclitic la genitiv-dativul numelor de persoane: *lu Gheorghe*. La vocativ, articolul a intrat în seria desinențelor: *-(u)le* (din art. *-(u)l* + desinența *-e*), *-lor* (extins de la dativ): *băiatule! fraților!*

Se impun aici cîteva observații în legătură cu articularea numelor proprii (de persoană sau topice). Cele de persoană feminine sînt de regulă articulate: *Ioana, Maria, Olga* (și: *Popeasca, Ioneasca* sau porecle: *Fonfăita, Muta, Surda*). Cele masculine sînt unele articulate, altele nearticulate: *Ionescu, Popescu* (cele în *-escu, -eanu*, rostite odinioară cu *-l* la finală, care ulterior a dispărut, funcția articolului fiind îndeplinită de *-u*), *Chioru, Lungu, Șchiopu* (cele provenite din porecle) au articol, dar *Ion, Gheorghe, Stelian*, prenume, sînt fără articol. Numele topice feminine se folosesc, de obicei, articulate: *Timișoara, Oravița, Orșova;* cele nearticulate sînt mai rare: *Grădiște, Orăștie*. Numele masculine, dimpotrivă, apar mai des nearticulate: *București, Cluj, Focșani, Iași* (se spune însă și: *Bucureștii, Bucureștiul, Iașii, Iașul*, cu articol). La fel stau lucrurile și cu numele de țări: femininele sînt mai des articulate *(Anglia, Franța, Danemarca)*, iar masculinele mai des nearticulate *(Luxemburg, Madagascar, Mozambic)*.

După cum s-a putut observa, în operația de degajare a articolului la numele proprii, urmăm modelul numelor comune. Din punctul de vedere al conținutului, trebuie arătat că articolul numelor proprii face parte din structura lor propriu-zisă. Datorită articolului, se obține transformarea unui nume comun în nume propriu: *muntean: Munteanu, oltean: Olteanu, lung: Lungu, croitor: Croitoru, gherghină: Gherghina, nămoloasă: Nămoloasa, capră: Capra*. În limba mai veche, numele masculine aveau articolul *l: Lăpușneanul, Moldoveanul*. La genitiv-dativul numelor de persoană masculine, *lui* proclitic este o marcă de caz, ceea ce explică extinderea și la feminine: *lui Ion*, analogic: *lui Maria*. Nu se recomandă însă procliza articolului la numele feminine, cu excepția celor terminate în consoană sau care, recente în limbă, au aspect străin: *lui Carmen, lui Irinel, lui Jeni, lui Miți*.

Afară de rolul de a individualiza obiectul desemnat, articolul îndeplinește și alte funcțiuni. Astfel, la substantivele masculine, articolul servește și ca indice de caz, distingînd nominativ-acuzativul de genitiv-dativ: *lupul-lupului*. În felul acesta, omonimiile cazuale la masculin devin egale ca număr cu cele de la feminin.

Prin articol se exprimă și substantivarea adjectivelor: adj. *leneș*, subst. *leneșul*.

La pronumele *dînsul, dînsa*, ca și la numeralele ordinale *(al doilea, al zecelea)*, articolul intră ca formativ în constituția acestora, fără să creeze opoziții de felul celor întîlnite la substantivele comune.

La nominativ-acuzativul pronumelor nedefinite *unul* și *altul*, rolul articolului este de a opune pronumele adjectivului: *un (lup): unul; alt (lup): altul*.

În structura prepozițiilor: *înăuntrul, îndărătul, înaintea, înapoia*, articolul distinge prepoziția de adverb: *îndărătul ușii; privește îndărăt*.

A r t i c o l u l n e h o t ă r î t este întotdeauna proclitic: *un lup*. Între articol și substantiv se pot intercala determinanți adjectivali: *un admirabil coleg; un bun coleg*.

Formele de articol nehotărît sînt omonime cu cele de numeral și de adjectiv pronominal nehotărît. *Un, o* sînt articole dacă la plural le corespunde *niște* și adjective nehotărîte dacă la plural le corespund *unii, unele*. Deosebirea

de numeral se face în cadrul unor contexte mai largi. În fraza: *Eu am băut o oală de vin, iar vecinul două*, *o* este numeral pentru că se opune lui *două* (alt numeral).

Articolul nehotărît se poate distinge ușor în fraze în care e posibilă opoziția cu articolul hotărît, ca în exemplul: A fost odată *un moș* și *o babă; baba* avea o găină și *moșul* avea un cocoș.

Pentru distingerea valorii pronominale a lui *un*, *o*, e mai potrivit să apelăm la contexte în care se poate face opoziția cu *alt*, *altul*: *Un* elev citea și *altul* scria: Azi citesc *o* carte, mîine citesc *altă* carte.

Articolul genitival (sau posesiv) apare la substantive (sau pronume) în genitiv, la pronumele posesiv și la numeralul ordinal, cu formele: *al*, *a*, *ai*, *ale*. Faptul că se acordă în gen și număr cu substantivul regent, pe care, în unele situații, îl și substituie, este o dovadă că *al* trebuie interpretat ca pronume. Substantivul în genitiv și pronumele posesiv precedate de *al* apar în două contexte specifice, pe care le ilustrăm cu cîte un exemplu-tip:

a) *Un (acest, alt) cal al vecinului; un (acest, alt) cal al meu.*

b) Calul vecinului și *al meu* sau: Calul meu și *al vecinului*.

În primul exemplu, substantivul precedent este articulat cu articol nehotărît sau are determinări adjectivale. Înlăturarea lui *al* cere cu necesitate ca substantivul să primească articol definit: *calul vecinului; calul meu*. Ar rezulta de aici că *al* este echivalent cu *-(u)l*, deci este articol. Dar în: *calul alb al vecinului*, cu un adjectiv între substantivul regent și genitiv, *al* pare să „reia" termenul regent, care este articulat, deci s-ar comporta și ca pronume și ca articol.

În cazul al doilea, funcțiunea de pronume a lui *al* se pare că e mai ușor de dovedit, căci *al* înlocuiește numele posedat:

al vecinului = *calul vecinului; al meu* = *calul meu.*

Substantivul care se substituie prin *al* este însă articulat enclitic, de unde concluzia că, în toate situațiile discutate mai sus, *al (a)* trebuie considerat și ca pronume și ca articol.

La numeralul ordinal, *al* nu poate fi înlocuit prin substantive sau prin zero: *al doilea; volumul al doilea*. Substantivul regent este articulat. Structura acestui numeral nu e de conceput fără *al*, *a*, de aceea se poate spune că acesta joacă rolul unui formant al categoriei de numeral în discuție.

Articolul adjectival (sau demonstrativ) are formele: *cel, cea, cei, cele*. În contextele în care este posibilă substituția cu un substantiv, *cel (cea)* are și rol de pronume: *cel bun* = *omul bun; cel de azi* = *ziarul de azi*. Substantivul înlocuit este însă obligatoriu articulat. La fel: *cei doi* = *acești doi; cel de-al doilea* = *acesta de-al doilea (cel* este înlocuit prin *acesta)*.

Iată contexte mai largi: *Am doi frați: pe cel din Ploiești îl văd deseori*, în care *(pe) cel* se opune lui *celălalt; Am luat-o pe drumul din stînga pentru că cel din dreapta era în reparație*, unde *cel* înlocuiește substantivul *drumul*. Faptul că substantivul înlocuit este articulat cu articol hotărît ne obligă să considerăm pe *cel*, *cea* ca pronume și articol în același timp.

În construcția de tipul: *omul cel bun*, *cel* poate fi omis: *omul bun*.

La superlativul relativ, mai ales al adverbelor, valoarea pronominală a lui *cel*, *cea* nu se poate dovedi, deci funcționează numai ca articol: *Căprioara fuge cel mai repede* (*cel* nu se referă la substantiv). În schimb, în cazul adjectivelor, *cel*, *cea* se acordă cu substantivul (sau cu un substitut al acestuia): *El este cel mai bun; Ea este cea mai bună.*

ADJECTIVUL

Este o parte de vorbire dependentă de un substantiv, cu care se acordă în gen, număr şi caz. În plus, adjectivele au grade de comparaţie.

Genul adjectivelor este, spre deosebire de genul substantivelor, determinant în flexiune. De aceea, în clasificarea adjectivelor, se ţine seama de modificările care privesc genul, mai ales că aproape toate adjectivele au forme deosebite din acest punct de vedere. Genul neutru se caracterizează la fel ca la substantive: morfemul de singular este identic cu al masculinelor, iar cel de plural cu al femininelor; o desinenţă *-uri* de plural nu există însă la adjective.

Formele *cazuale* ale adjectivului au aceleaşi caracteristici ca ale substantivului. La masculin singular există o singură formă, iar la feminin, două (nom.-ac. şi gen.-dat.): *o casă* **frumoasă** — *unei case* **frumoase.**

Vocativul masculinelor se caracterizează, ca şi la substantive, prin desinenţele *-e* şi *-ule:* **iubite** *prietene,* **bunule** *părinte* (de relevat topica: adj. + subst.). La feminine, există un vocativ în *-o*, care apare numai la adjectivele izolate, cu valoare substantivală: *micuţo, drăguţo, scumpo, frumoaso.*

Evident, în limba literară circulă mai ales formele de vocativ identice cu ale nominativului: **iubitul** *meu prieten* (cu un adjectiv posesiv şi cu topica inversă), *prieten* **iubit** (cu topica normală); **iubită** *prietenă* şi *prietenă* **iubită** (indiferent de topică), **iubita** *mea prietenă* (cu adjectiv posesiv şi cu topică inversă).

Adj. *drag* are la masculin, indiferent de topică, formă de feminin, cu *-ă*: **dragă** *prietene, prietene* **dragă** (totuşi substantivizat: *dragule,* alături de: *dragă*). Aceasta nu exclude omonimia cu nominativul: *prieten* **drag** şi **dragul** *meu (prieten),* **dragul** *mamei.*

CLASIFICAREA FLEXIONARĂ A ADJECTIVELOR

În gramaticile tradiţionale, adjectivele variabile sînt grupate în două mari clase după terminaţia de nominativ singular: 1. Adjective cu două terminaţii (una pentru masculin, alta pentru feminin): *bun — bună, acru — acră;* 2. Adjective cu o singură terminaţie pentru ambele genuri: *dulce, verde, limpede, mare.*

Dacă avem în vedere toate modificările flexionare ale adjectivelor, precum şi omonimiile (de gen, număr şi caz) care se realizează, obţinem o clasificare cu totul diferită. De reţinut de la început că opoziţia cazuală se realizează, întocmai ca la flexiunea substantivelor, numai la feminin singular.

După numărul formelor, se disting patru tipuri de adjective, repartizate în mai multe clase, după omonimiile realizate.

1. Adjective cu patru forme, care se disting după gen, număr şi caz. Morfemele caracteristice sînt următoarele (în ordinea: masc. sing., masc. pl., fem. sg., fem. pl.): *-u* (sau Ø), *-i* *-ă* (sau Ø), *-e*. La feminin, gen.-dat. sing. este omonim cu pluralul: (unei) *case* **albe,** (nişte) *case* **albe.**

Se încadrează la acest tip adjective în consoană (şi desinenţa Ø): *bun, alb, iubit, îndrăgostit, muntean,* adjective cu desinenţa *-u* la nominativ: *acru, albastru,* precum şi adjective în *-le* la plural feminin: *greu, rău* (pl. *grele, rele*).

2. Adjective cu trei forme. Se disting următoarele clase:

1) Adjective cu forme omonime la plural (masculin și feminin) și la genitiv-dativul singular feminin. Morfemele caracteristice sînt: masc. sing. *-u* (sau ∅), fem. sing. nom. -ac. *-ă* (sau *-e*), fem. sing. gen.-dat. și masc. și fem. pl. *-i*. Exemplu: *lung, lungă, lungi*. La fel: *drag, adînc, ciobănesc, cenușiu, castaniu, grijuliu, propriu*. În context, pentru relevarea omonimiilor: *perete* **cenușiu,** *pereți* **cenușii,** *casă* **cenușie,** (unei) *case* **cenușii,** *case* **cenușii.**

2) Adjective care realizează un sincretism total la feminin (ambele numere, toate cazurile): *muncitor, muncitori, muncitoare; lălîu, lălîi, lălîie.* Morfemele sînt următoarele: *-u* (sau ∅) la masc. sing., *-i* la masc. pl., *-e* la fem. sing. și pl. Se cuprind în această clasă adjectivele în *-tor*, în *-îu, -ău, -eu (molîu, prostălău, instantaneu)*. Exemplu pentru omonimii: *profesor examinator, profesori examinatori, profesoară examinatoare,* (unei) *profesoare examinatoare,* (niște) *profesoare examinatoare.*

3. Adjective cu două forme. Se disting următoarele clase:

1) Adjectivele cu forme omonime la pluralul ambelor genuri și la genitiv-dativul sing. al femininelor; la sing., masculinele au forme omonime cu cele de nominativ-acuzativ sing. feminin. Morfemele sînt următoarele: *-e* la masc. sing. și la feminin sing. nom. -ac., *-i* la pl. (ambele genuri) și la gen.-dat. sing. fem. Se cuprind aici adjectivele în *-e*: *mare, dulce, verde*. Exemple în context pentru relevarea omonimiilor: *perete* **mare,** *casă* **mare,** *pereți* **mari,** (unei) *case* **mari,** (niște) *case* **mari.**

2) Adjective cu forme omonime la masculin (ambele numere) și forme omonime la feminin (ambele numere, toate cazurile).

Morfemele sînt: -∅ la masculin și *-e* la feminin. Exemple: *greoi, bălai, rotofei, lai, albei, merei, lungoi, vioi*. Se pot adăuga aici și adjectivele în *-ci*, de felul: *dibaci, fugaci, pîndaci, stîngaci*. Iată omonimiile: *om* **vioi,** *oameni* **vioi,** *femeie* **vioaie,** (unei) *femei* **vioaie,** (niște) *femei* **vioaie.**

3) Adjective cu toate formele identice, cu excepția celei de nom. -ac. sing. feminin. Se încadrează aici adjectivele în *-ui* și în *-chi: gălbui, căprui, vechi*. Exemple în context: *perete* **vechi,** *pereți* **vechi,** *case* **vechi,** (unei) *case* **vechi;** (o) *casă* **veche.**

4) Adjective cu toate formele identice, cu excepția celei de masculin plural. Morfemele sînt: *-e* la masc. și fem. sing., la fem. pl. și *-i* la masc. pl. Sînt adjective neologice în *-ce: feroce, precoce, rapace, sagace, tenace*. Iată omonimiile: *lup* **feroce,** *lupoaică* **feroce,** *unei lupoaice* **feroce,** *lupoaice* **feroce;** *lupi* **feroci.**

4. Adjective invariabile. Exemple: *atroce, eficace, ferice, locvace, propice, vivace, gata, cumsecade, coșcogea, gri, maro, bleu, crem, lila, oliv.*

Sînt opt clase flexionare ale adjectivelor: o clasă de adjective cu patru forme, două clase cu trei forme, patru cu două forme și o clasă cu o singură formă. Nu am ținut seamă în această clasificare de adjectivele izolate *mișel* și *june*, care reprezintă clase diferite prin omonimiile specifice pe care le realizează.

TOPICA ADJECTIVULUI

De regulă, adjectivul stă după substantiv: *oraș* **mare.** Cînd e așezat înaintea substantivului, capătă sens intensiv: **bătrînul** *copac* (comp. cu: *copac* **bătrîn**). Antepunerea adjectivului caracterizează în special limbajul

afectiv, de aceea se preferă în contextele exclamative: **mare** *învăţat !* **serios** *bărbat !* **cuminte** *fată !*

Unele adjective stau însă numai înainte de substantiv, deci sînt indiferente faţă de opoziţiile stilistico-afective: **asemenea** *oameni*, **atare** *lucruri*, **bietul** *băiat*.

Destul de multe adjective îşi schimbă sensul în funcţie de topică: **sărmana** *femeie* „biata femeie" — *femeie* **sărmană** „femeie săracă"; *o* **singură** *femeie* „numai una" — *o femeie* **singură** „neînsoţită, izolată"; *o* **bună** *parte* „o mare parte" — *o parte* **bună** „nu rea"; *o* **nouă** *carte* „altă carte" — *o carte* **nouă** „o carte recentă"; în **plină** *sală* „chiar în sală" — *în sala* **plină** „nu goală".

GRADELE DE COMPARAŢIE

Comparaţia exprimă gradul în care o însuşire caracterizează un obiect în raport cu aceeaşi sau cu altă însuşire caracteristică aceluiaşi sau altui obiect. Exemple: *Ion este* **mai înalt** *decît mine; Ion este* **mai mult înalt** *decît scund; Apa e* **mai caldă** *decît ieri.*

De obicei, gradele de comparaţie se exprimă în mod analitic, cu ajutorul adverbelor: Astfel, la comparativul de superioritate: **mai** *bun*, la cel de inferioritate: **mai puţin** *bun*, la cel de egalitate: **la fel de (tot aşa de)** *bun*, remarcăm adverbele *mai, puţin* şi locuţiunile adverbiale *la fel de, tot aşa de, tot atît de.*

Prin locuţiuni adverbiale se exprimă comparaţia de egalitate şi în construcţii ca acestea: *bun aşa ca tine, sîrguincios întocmai ca tine, tineri tot aşa de harnici*. Adverbe modale comparative sînt şi *foarte, prea, tare, mult*, care se adaugă la forma de pozitiv a adjectivului pentru a exprima superlativul absolut: *foarte bun; mult bogat; tare frumoasă.*

Superlativul relativ se formează cu articolul *cel* ataşat la forma de comparativ: **cel** *mai bun*, **cei** *mai buni.*

Cel este variabil în raport cu genul, numărul şi cazul numelui determinat (*oamenii* **cei mai harnici**, *oamenilor* **celor mai harnici**), dar rămîne invariabil în structura superlativului relativ al adverbului: *Ea învaţă* **cel** *mai bine; Ei învaţă* **cel** *mai bine.*

Comparaţia are, de regulă, doi termeni. Al doilea se leagă de primul prin prepoziţiile *decît, ca, de, dintre, din* sau prin locuţiunile prepoziţionale *faţă de, în comparaţie cu, în raport cu: Este mai harnic* **în comparaţie cu (ca, decît, faţă de)** *mine.* Uneori, al doilea termen al comparaţiei poate lipsi, de exemplu: *Te ştiam* **mai cuminte***; Ne-a dat sfatul* **cel mai bun.**

Pozitivul este şi el un grad de comparaţie; altfel n-am putea vorbi de existenţa celorlalte grade. Însuşirea este de gradul zero la pozitiv. Comparaţia de egalitate poate privi însă şi pozitivul: *frumoasă ca o zînă.*

Prin urmare, există următoarele grade de comparaţie: *pozitivul, comparativul (de superioritate, de egalitate, de inferioritate), superlativul relativ (de superioritate, de inferioritate), superlativul absolut (de superioritate, de inferioritate)*. Unele exprimă însuşirea în mod *absolut*, adică fără o referire comparativă oarecare (pozitivul şi superlativul absolut), altele în mod relativ, adică prin comparaţie propriu-zisă (comparativul şi superlativul relativ).

Pentru redarea superlativului absolut, apelăm deseori la numeroase şi variate mijloace expresive. Dintre acestea, cel mai frecvent este procedeul construirii superlativului pe baza pozitivului însoţit de adverbe care, prin conţinutul lor semantic, exprimă ideea de superlativ, ca de exemplu: *extraordinar, grozav, minunat, neînchipuit, nemaipomenit, nesfîrşit, nespus, teribil,*

Sau cu locuţiuni adverbiale: *cu totul şi cu totul, de tot, din cale-afară* etc. În româna actuală se recurge frecvent la formaţii cu prefix: *arhiplin, super-elegant, extrafin, extraplat, supraelastic, ultraprogresist.*

Există şi adjective care nu se compară. Acesta este cazul adjectivelor neologice care în latină sînt comparative sau superlative: *inferior, superior, exterior, anterior, ulterior, posterior, suprem, ultim, optim.* A zice *mai superior, mai inferior, cel mai optim, foarte optim* etc. constituie un pleonasm, deci o greşeală de limbă. Totuşi, uneori sîntem obligaţi să acceptăm pleonasmul, de exemplu: *vocala i este* **mai anterioară** *decît vocala e* (amîndouă sînt articulate pe partea anterioară a palatului).

Nu pot avea grade de comparaţie adjectivele care exprimă însuşiri cu caracter absolut, adică însuşiri care prin natura lor nu suportă comparaţie. Aşa sînt: *viu, mort, veşnic, general, perfect, principal, desăvîrşit, complet, întreg, unic* etc. Într-o construcţie populară ca *mai mort, mai* „aproape" este tot adverb de mod, dar nu de comparaţie.

RADICALUL ADJECTIVELOR

Radicalele variabile conţin, în general, aceleaşi alternanţe ca radicalele variabile ale substantivelor.

a) Alternanţe vocalice

ă/e:	*proaspăt/proaspeţi, proaspete*
î/i:	*vînăt/vineţi, tînăr/tineri*
e/ea:	*negru/neagră, deştept/deşteaptă*
o/oa:	*domol/domoală, gros/groasă*
ie/ia:	*biet/biată*

Se observă că al doilea termen al alternanţei este determinat fie de *-e, -i (proaspeţi, tineri)*, fie de *-ă (neagră, groasă, biată).*

De remarcat că adjectivele de felul: *tare, mare, înaltă, grasă, largă, dragă* nu realizează alternanţa *a/ă* ca substantivele: *casă mare — case mari* (comp. cu subst. *mare*, pl. *mări, carte*, pl. *cărţi*, cu *ă*, determinat de *-i*, marcă de plural). Adjectivul *călare*, pl. *călări* este o excepţie.

b) Alternanţe consonantice

c/č:	*mic/mici, voinic/voinici*
g/ğ:	*larg/largi, lung/lungi*
t/ţ:	*înalt/înalţi, corect/corecţi*
d/z:	*scund/scunzi, comod/comozi*
s/ş:	*gras/graşi, respectuos/respectuoşi*
z/j:	*viteaz/viteji, breaz/breji*
l/0:	*gol/goi, moale/moi*
sc/şt:	*firesc/fireşti*
st/şt:	*prost/proşti, îngust/înguşti*
str/ştr:	*albastru/albaştri*

Al doilea termen al alternanței este consecința unei modificări fonetice determinate de *-i*, morfem de plural *(mici, largi, scunzi, firești* etc.*)*.

La adjectivele neologice, nu se realizează, de obicei, alternanțele vocalice: *comod/comodă, blond/blondă, sever/severă,* ci numai cele consonantice.

NUMERALUL

Este partea de vorbire care exprimă cantitatea numerică hotărîtă a obiectelor sau ordinea lor prin numărare.

Unele numerale se comportă ca adjective, determinînd din punct de vedere numeric substantivele pe lîngă care stau: **cinci** *studenți,* **al doilea** *copil, eforturi* **îndoite.** În absența substantivului determinat, numeralul are el însuși comportament substantival: *Doi elevi se plimbă, iar* **trei** *citesc în bibliotecă.* Altele au chiar flexiunea substantivelor: *zece, sută, mie, milion;* cele fracționare au distribuție specifică substantivelor: *această* **pătrime.** Altele apar în contexte proprii adverbelor: *cîte doi, de cinci ori.*

Dintre categoriile morfologice numeralul cunoaște genul și cazul, precum și o categorie specifică, aceea a ordinii. Aceste categorii nu apar însă la toate felurile de numeral. Prin urmare, numeralele reprezintă o parte de vorbire eterogenă. Ceea ce unește însă toate tipurile de numeral este o trăsătură semantică, anume relația numerică pe care o exprimă. Prin aceasta se explică și un fapt de structură, anume că toate au în expresia lor numeralul cardinal.

NUMERALUL CARDINAL

Exprimă numărul strict al obiectelor și stă la baza celorlalte feluri de numeral. Informația de ordin numeric pe care o aduce se exprimă prin răspunsul la un context interogativ constituit pe baza pronumelor *cîți, cîte:* **Cîți** *oameni au venit?* **Doi** *oameni au venit.* Cele primare, de la *unu* la *zece,* sînt numerale simple și intră în structura tuturor numeralelor compuse și, în general, a tuturor felurilor de numeral: *douăzeci, cinci sute, o mie unu* etc.

Variază după gen numai *unu (una, o)* și *doi (două)*. De remarcat însă că fem. *o* nu apare la numeralele compuse: *douăzeci și una,* iar în *unsprezece, un* este indiferent față de gen, dovadă că apare și în context cu substantive feminine: *unsprezece femei.*

Numeralul *un, una* este singurul care are și flexiune cazuală, identică cu a pronumelui nehotărît: *unui (a), unei (a), unor (a)*. De la *doi* înainte, genitivul se exprimă sintactic, cu prepoziția *a*: *Pe creștetele-***a** *doi copii.* Avînd comportamentul adjectivelor, numeralele de la 1 la 19 se leagă direct de substantivul determinat: *cinci copii, nouăsprezece case.* De la 20 înainte, legătura se face cu prepoziția *de*: *douăzeci* **de** *copii* (cu schimbarea poziției sintactice: determinatul devine determinant și invers). Tot cu prepoziția *de* se leagă numeralele de la 20 în sus de *mii, milioane, miliarde,* cu care creează compuse: *douăzeci* **de** *mii.*

NUMERALUL COLECTIV

Exprimă gruparea obiectelor determinată numeric. *Amîndoi*, care este cel mai obișnuit, variază după gen și caz: masc. *amîndoi*, fem. *amîndouă*, genitiv-dativ *amînduror(a)*. Spre deosebire de *doi*, *două*, acesta poate sta, ca adjectiv, și înainte și după substantiv: *amîndouă casele; casele amîndouă*. Sinonim cu *amîndoi* este neologismul *ambii*, *ambele*, totdeauna articulat și care se declină ca substantivele: genitiv-dativ: *ambilor*, *ambelor*.

În limba mai veche erau formele moștenite: *îmbi*, *îmbe*.

De la *trei* înainte (pînă pe la *șapte*), numeralele colective se formează cu pronumele *toți: toți trei*, care, popular, a devenit *tus-: tuspatru*. De remarcat că *trei* are și formă de feminin în structura numeralului colectiv: *tustrele* și, de asemenea, în structura cu *cîte(și)*: *cîteștrei* — *cîteșitrele*.

NUMERALUL FRACȚIONAR

Exprimă o fracție, o parte dintr-un întreg. Se formează de la numeralul cardinal cu sufixul *-ime*: *doime*, *zecime*, și apare în contexte identice cu ale substantivelor. De regulă este precedat de un numeral cardinal: *două treimi*, *două pătrimi* etc.

Cu aceeași valoare sînt utilizate și substantivele: *jumătate*, *sfert*, *litră* sau construcțiile: *a doua parte*, *a zecea parte* etc.

NUMERALUL MULTIPLICATIV

Arată creșterea, prin înmulțire, a unei cantități. Se formează de la numerale cardinale, de obicei de la cele simple (cu excepția lui *unu*), după modelul adjectivelor participiale în *-it*: *îndoit*, *întreit*, *înzecit*, *însutit*, *înmiit* (comp. *îmbogățit*).

Se folosește adjectival: *profituri înzecite*, *sumă întreită*.

Există și sinonime neologice: *dublu*, *triplu* și, mai rar, *cvadruplu*, *cvintuplu*.

NUMERALUL DISTRIBUTIV

Exprimă repartizarea obiectelor în grupuri egale: *cîte doi*, *cîte zece*. Se formează din numerale cardinale precedate de adverbul *cîte* și are distribuție specifică adverbelor și adjectivelor: *vin cîte doi* (comp. *vin singuri; vin repede*). Flexiunea acestui numeral este identică cu a celui cardinal: *cîte una*, *cîte două; cîte unuia*, *cîte uneia*.

NUMERALUL ADVERBIAL

Exprimă repetarea unei acțiuni într-o proporție determinată. Se mai numește și numeral de *repetiție* sau *iterativ*. Determină verbe, deci apare în contexte specific adverbiale: *vine de două ori* (comp. *vine* **repede**). Se formează din numeral cardinal precedat de prepoziția *de* și urmat de substantivul *oară* la plural, cu excepția lui *o dată*, care e constituit din numeralul *o* și substantivul sing. *dată* (sinonim cu *oară*). Pot fi socotite numerale adverbiale și construcțiile cu numeralul ordinal urmat de substantivul *oară: a doua oară*, *a zecea oară*, *a suta oară*, apropiate și ca sens și ca formă de cele de tipul *de două ori*, *de zece ori*.

NUMERALUL ORDINAL

Exprimă prin numărare ordinea obiectelor: *al doilea, al treilea.* Articolele din structura acestui numeral (*al, a ... le, a*) au statutul unor formanţi caracteristici prin care se exprimă ideea de ordine în spaţiu sau în timp prin numărare. Distincţia de gen se redă prin articol: *al treilea, a treia.* Opoziţia de număr se exprimă numai prin variabilitatea lui *cel* din structuri de felul: *cel de-al doilea, cei de-al doilea.*

Numeralul *întîi* este invariabil: *grupul întîi, clasa întîi.* Cînd precedă substantivul, acest adjectiv se articulează: *întîiul om,* ca şi în situaţia cînd e folosit substantivizat: *întîiul, întîia, întîii, întîile.* În limba actuală se manifestă tendinţa de a se folosi ca un adjectiv variabil după substantive feminine: *clasa întîia* (comp. *a doua, a treia*). În *cel dintîi,* recunoaştem prepoziţia *de,* care a fuzionat cu *întîi.* În limba populară, *dintîi* e curent: *nevasta* **dintîi,** *praşila* **dintîi,** *arăturile* **dintîi.** Un sinonim neologic al numeralului *întîi* este *prim,* folosit ca adjectiv plasat înaintea substantivelor: *primul oraş, prima stradă* sau substantivizat, cu aceleaşi forme: *Au venit* **primii** *aici.*

PRONUMELE

Este partea de vorbire care ţine locul unui nume şi care se caracterizează, în ansamblu, prin categoriile de gen, număr, caz şi persoană. Deci, pronumele se apropie morfologic atît de substantiv şi adjectiv, cît şi de verb. E de la sine înţeles că nu toate felurile de pronume au forme variabile în funcţie de toate aceste categorii morfologice. De exemplu, unele pronume sînt complet invariabile *(ce, ceva, nimic),* altele sînt indiferente faţă de categoria numărului *(cine, nimeni),* altele sînt invariabile din punctul de vedere al genului, ca de exemplu pronumele personale de persoana I şi a II-a, pronumele reflexive, multe dintre pronumele nehotărîte. Cît priveşte cazul, trebuie arătat că vocativul este compatibil numai cu pronumele personal de persoana a II-a. În general însă, flexiunea cazuală s-a păstrat la pronume mai bine decît la substantiv; la pronumele personal există forme diferite pentru fiecare caz.

Categoria persoanei este specifică numai unora dintre pronume.

Cele mai multe feluri de pronume pot însoţi substantive, avînd comportamentul sintactic al adjectivelor. Acesta este cazul pronumelor posesive, demonstrative, nehotărîte etc. În sfîrşit, trebuie arătat şi faptul că unele pronume, cum sînt cele personale, au radicale supletive, deci unele opoziţii se realizează nu numai prin desinenţe, ci şi prin variaţia totală a radicalului.

PRONUMELE PERSONAL

Se caracterizează prin forme supletive, adică prin radicale diferite în raport cu persoana, numărul şi cazul, de exemplu: *eu — tu — el* (pentru persoane), *eu — noi* (pentru număr), *eu — mie* (pentru cazuri).

Între persoana I şi a II-a, de o parte, şi persoana a III-a, de altă parte, apar unele deosebiri de flexiune. Astfel, numai la persoana a III-a există

forme deosebite de gen: *el — ea, ei — ele*. De asemenea, numai la această persoană sînt omonime, ca în flexiunea substantivului, genitivul și dativul *(lui, ei, lor)*, nominativul și acuzativul *(el, ea, ei, ele)*. Prin aceste omonimii, pronumele de persoana a III-a se apropie, ca flexiune, de pronumele demonstrative, interogative, nehotărîte. La persoana I și a II-a nu există forme speciale de genitiv, folosindu-se formele de posesiv *meu, tău, nostru, vostru*. Spunem, deci, că acest pronume are o paradigmă defectivă.

La dativ și acuzativ, pronumele personal are forme duble: *accentuate* și *neaccentuate*. Omonimia cazuală, de care am vorbit mai sus ca fiind caracteristică persoanei a III-a, nu privește formele neaccentuate: dativ: *îi, i; le;* acuz.: *îl, l, o; îi, le*, forme diferite de ale nominativului, respectiv genitivului. Din acest punct de vedere, toate formele pronominale neaccentuate se comportă la fel.

Între cele două feluri de pronume personale de dativ și acuzativ se poate face o deosebire de distribuție. Cele accentuate apar de regulă însoțite de prepoziții: *Vine la mine; Vorbește despre mine; Lucrează pentru mine; Ajunge după mine; Pune mîna pe mine*.

Fără prepoziție, formele accentuate cer cu necesitate prezența în context a formelor neaccentuate: *Dă-mi mie cartea; Îi vorbește lui; Mă vede pe mine* (*pe* nu este prepoziție aici, ci morfem de acuzativ). Construcții ca: *Dă mie cartea; Vorbește lui; Vede pe mine* nu sînt posibile. Dimpotrivă, formele neaccentuate pot apărea independent de cele accentuate: *Dă-mi cartea; Vorbește-mi sincer; M-ai văzut la teatru*.

O problemă aparte pune interpretarea sintactică a formei neaccentuate de dativ. Aceasta poate avea funcțiune de atribut sau de complement indirect, dar distincția nu este întotdeauna ușor de făcut. Trebuie să ținem seama de contextul în care apare. De regulă, este complement indirect dacă în propoziție apare alături de un substantiv sau de forma accentuată a pronumelui cu rol de complement indirect. În exemplul: **Mi**-*a cumpărat cărți*, *mi* este complement indirect, pentru că poate apărea împreună cu forma accentuată a pronumelui, care are valoare certă de complement indirect: **Mie mi**-*a cumpărat cărți*. Dacă, dimpotrivă, posibilitatea de a apărea împreună cu substantivul sau cu pronumele accentuat (ambele avînd rol de complement indirect) este exclusă, rolul sintactic al pronumelui neaccentuat este de atribut, ca în exemplele: *Inima*-**i** *de aur; Din liră*-**mi** am *să cînt*. Ca atribut, pronumele neaccentuat în dativ stă de cele mai multe ori pe lîngă un substantiv, iar ca obiect indirect stă pe lîngă un verb.

Și articularea substantivului joacă un rol distinctiv: cînd substantivul este articulat, pronumele în dativ este, cel mai adesea, atribut: **Mi**-*a adus stiloul* (= *stiloul meu*); cînd substantivul este nearticulat, pronumele este, de obicei, complement indirect: **Mi**-*a adus un stilou* (= *mie mi-a adus*).

ALTE PRONUME PERSONALE

La persoana a III-a se folosește, ca pronume personal, și pronumele *dînsul, dînsa*, variabil după gen, număr și caz. Acest pronume, care se întrebuințează mai ales la nominativ și acuzativ (în limba literară, formele de genitiv-dativ nu sînt admise), este, la origine, compus din prepoziția *de* și un

mai vechi *însul*, conservat astăzi în construcțiile: *într-însul, dintr-însul, printr-însul*.

În limba actuală, se manifestă tendința ca *dînsul, dînsa* să fie folosit ca pronume de reverență.

PRONUMELE DE REVERENȚĂ SAU DE POLITEȚE

La persoana a II-a apar distincții cazuale numai la singular: nom.- ac. *dumneata*, gen.-dat. *dumitale;* în limbajul familiar s-a generalizat forma redusă *mata* sau cea de genitiv-dativ *matale*, de exemplu: **Mata (matale)** *ce lucrezi? Ți-o dau* **matale** *(mata)*.

Dumneavoastră are aspect de plural, dar e folosit pentru ambele numere; verbul cu care se construiește este la plural, dar numele predicativ are genul și numărul impuse de subiect: *Dumneavoastră sînteți student(ă) (studenți)?*

La persoana a III-a, pronumele de politețe are forme variabile după gen și număr: *dumnealui, dumneaei, dumnealor*. La sing. și: *dumneasa*, cu genitiv-dativul *dumisale*. În limba actuală, *dumnealui* pare depreciativ, ironic, de aceea se tinde să fie înlocuit prin *dînsul* și prin *domnia-sa*.

PRONUMELE REFLEXIV

Are numai două cazuri: dativ și acuzativ. La persoana I și a II-a formele pronumelui reflexiv coincid cu ale pronumelui personal; distincția se face prin acord, de exemplu în: *Eu* **mă** *trezesc; Eu* **îmi** *amintesc, mă* și *îmi* sînt reflexive, acordîndu-se în persoană și număr cu verbul. Dar în: *El mă trezește! El îmi amintește*, acordul nu se realizează, *mă* și *îmi* sînt pronume personale.

La persoana a III-a, reflexivul are forme proprii, nediferențiate după gen și număr: accentuate: dat. *sie, sieși*, ac. *sine;* dat. *își*, ac. *se*.

PRONUMELE DE ÎNTĂRIRE

Este compus din vechiul pronume personal *însu* și formele de dativ ale pronumelui personal sau reflexiv. Primul component este variabil după gen și număr: *eu însămi, nouă înșine*, iar al doilea component se schimbă după persoană și număr: *eu însumi, voi înșivă*.

De regulă, pronumele de întărire sînt însoțite de pronume personale la nominativ sau la dativ: *eu însumi, mie însumi* etc.

Cum e și firesc, formele de persoana a III-a pot fi însoțite și de substantive: *colegul însuși, colega însăși*. Așadar, apar în contexte adjectivale. Dată fiind variabilitatea morfologică a ambelor componente, flexiunea acestui pronume este extrem de complicată.

Limba actuală tinde să-l înlocuiască prin adverbul *chiar* sau prin adjectivul *singur: Însuși directorul a spus = Chiar el a spus; Ei înșiși au spus = Ei singuri au spus*. Altă tendință este de a se generaliza una dintre formele persoanei a III-a sing.: *însuși* sau *însăși*, tendință neadmisă de normele limbii literare.

În flexiunea posesivului se pot degaja unele segmente care exprimă opozițiile de gen, număr și caz. Astfel, formele de masculin singular se caracterizează prin *-u: me-u, tă-u, să-u, nostr-u, vostr-u*, iar cele de plural prin *-i: me-i, tă-i, să-i, noștr-i, voștr-i*. Formele de feminin singular au la nominativ-acuzativ caracteristica *-ø* sau *-ă*: *mea-ø, ta-ø, sa-ø, noastr-ă, voastr-ă*, iar la genitiv-dativ *-le* sau *-e*, întocmai ca la feminin plural: *me-le, ta-le, sa-le, noastr-e, voastr-e*. Prin urmare, se descoperă aceleași omonimii ca în flexiunea nominală: omonimie cazuală totală la masculin, iar la feminin sînt omonime nominativul cu acuzativul și genitivul cu dativul; forma de plural feminin este identică cu cea de genitiv-dativ singular (comp. *o casă — unei case — niște case*).

Opoziția de persoană se exprimă prin radical, mai exact spus prin partea inițială a radicalului: *m-, t-, s-, n-, v-*.

Opoziția de număr privind posesorul se redă tot prin supletivism: sing. *me-u*, pl. *nostr-u*; sing. *tă-u*, pl. *vostr-u*.

Alternanțele din radical disting numărul: *str/ștr*: *nostru/noștri, vostru/voștri* și genul: *o/oa*: *nostru/noastră, vostru/voastră*.

La persoana a III-a, pronumele (și adjectivul) posesiv se folosește paralel cu pronumele personal în genitiv: *lui, ei*. La plural, *său* a fost înlocuit cu totul prin *lor*.

Avantajul folosirii pronumelui personal este că se distinge genul posesorului: *casa* **lui,** *casa* **ei** (comp. cu *casa* **sa,** pentru ambele genuri). De reținut că *lui, ei, lor* nu sînt niciodată adjective.

În limba veche se făcea totuși distincție între *lui (ei)* și *său* potrivit unei reguli bine stabilite: se întrebuința *său* dacă obiectul posedat aparținea subiectului propoziției și *lui, ei* dacă obiectul se referea la altă parte de propoziție decît subiectul. Exemple: *Omul a săpat grădina sa; Omul a săpat grădina lui*. Se înțelege din primul exemplu că grădina aparține omului care a săpat-o, iar din al doilea, că aparține altcuiva.

În limba populară de astăzi s-a generalizat *lui*. Numai la numele de rudenie se conservă adjectivul posesiv: *taică-său, maică-sa*. În limba literară, *său* se întrebuințează foarte frecvent, fiind simțit mai „politicos", mai „distins". Folosirea abuzivă a lui *său* se explică și prin influența unor limbi străine, cu care posesivul românesc seamănă și sub aspect fonetic: frc. *son*, germ. *sein*, rus. *svoi*.

Pronumele posesiv se distinge de adjectivul posesiv prin *al, ai, a, ale*, cu flexiune independentă de a posesivului. Comutarea acestuia cu un substantiv ar fi un indiciu că trebuie interpretat de fapt ca pronume: **al** *meu* = **creionul** *meu*, întocmai ca la construcțiile genitivale: **al** *vecinului* = **copilul** *vecinului*. Dar trebuie remarcat că substantivul înlocuit este în mod obligatoriu articulat; de aceea e mai potrivit să spunem că *al, a, ai, ale* au dublă funcțiune: articol și pronume. Precedat de prepoziții (locuț. prep.), posesivul apare fără *al*: *contra noastră, împotriva ta, în jurul meu, înaintea sa* etc. Particularitatea aceasta s-ar explica prin aceea că prepozițiile respective au „articol" și, prin urmare, sînt asimilate formal la substantive. E interesant de remarcat că, în combinație cu astfel de prepoziții (locuț. prep.), adjectivele posesive au forme de acuzativ, spre deosebire de substantive și de pronume personale (și demonstrative, nehotărîte etc.) care, în aceeași poziție, au forme de genitiv.

PRONUMELE DEMONSTRATIV

Exprimă apropierea sau depărtarea în spațiu sau în timp a obiectelor. Morfologic se caracterizează prin variabilitate în funcție de gen, număr și caz. Apare în aceleași contexte ca și substantivele, de exemplu: *elevul învață = acesta (acela) învață.*

Din analiza flexionară a acestui pronume rezultă, prin separarea radicalului, segmentele finale cu rol de desinențe: *-ø*, *-i*, *-e* pentru nominativ-acuzativ (I) și *-ui*, *-ei*, *-or* pentru genitiv-dativ (II):

I		II	
acesta,	*acela*	*acestuia,*	*aceluia*
aceasta,	*aceea*	*acesteia,*	*aceleia*
aceștia,	*aceia*	*acestora,*	*acelora*
acestea,	*acelea*		

Genitiv-dativul plural nu prezintă distincții de gen.

Se observă că la toate formele apare o particulă deictică *-a.*

Aceeași structură morfematică au și formele scurte, populare: *ăsta, asta; ăla, aia.*

Demonstrativul de identitate: același, aceeași are flexiunea demonstrativului de depărtare propriu-zis. În plus, conține elementul adverbial *-și.*

Demonstrativele compuse: cestălalt și celălalt prezintă variații flexionare la nivelul ambelor componente: primul element se identifică și flexionar cu pronumele *acesta, acela,* cu deosebirea că nu are deicticul *-a*, iar al doilea element este adjectivul nehotărît *alt* cu flexiune incompletă, adică nu prezintă modificări cazuale decît la feminin singular: *ceastălaltă, cesteilalte; cealaltă, celeilalte* (comp. cu: *alt, altui, altă, altei*).

Ca adjective, demonstrativele diferă ca formă în funcție de poziția pe care o au față de substantiv. Cînd sînt așezate în urma substantivului, nu se deosebesc prin nimic de formele pronominale: *omul acesta (acela; ăsta, ăla), femeia aceasta (aceea; asta, aia)* etc. Cînd stau înaintea substantivului, pierd deicticul *-a*: *acest om, acel om* etc. De remarcat totuși forma de feminin *această*, cu *-ă* ca la adjectivele de tipul *bun, -ă*, precum și forma *acea.*

Formele scurte prepuse substantivului sînt următoarele: *ăst, ăstui, ăști, ăstor; ăl, ălui, ăi, ălor* pentru masculin și: *astă, ăstei, aste, ăstor; a, ălei, ale, ălor* pentru feminin. De notat că *ăl, a* nu sînt altceva decît formele adjectivale în poziție proclitică ale pronumelui *ăla, aia: ăl bărbat, a femeie,* construcții frecvente în limba populară.

Același, ca adjectiv, se folosește numai înainte de substantiv: *același om,* fără să se deosebească de forma corespunzătoare a pronumelui. La fel se comportă flexionar adjectivele *cestălalt, celălalt,* adică nu diferă prin nimic de formele pronominale.

Din punctul de vedere al întrebuințării pronumelor demonstrative, s-a observat că *acesta* apare mai obișnuit în limba scrisă. În vorbire, se folosesc *ăsta* în Muntenia și *aista* în Moldova, deci formele scurte. În locul lui *acela,* vorbirea din Muntenia recurge la *ăla, aia.* Limba literară nu a acceptat pe *ăsta, ăla,* socotite vulgare; în schimb, a acceptat femininul *asta,* folosit mai ales cu valoare neutră.

În sfîrșit, notăm întrebuințarea cu valoare neutră a formelor *aceasta, asta.* Exemplu: *Poartă ochelari negri; asta ca să-și dea importanță.*

PRONUMELE INTEROGATIV

Apare în propoziţii interogative: **Cine** *a venit?*

Aceste pronume sînt: *cine, ce, care, cît.* Ele se deosebesc nu numai ca flexiune, ci şi din punctul de vedere al categoriei din care fac parte numele pe care le înlocuiesc. Astfel, *cine* se referă la persoane sau, în general, la animate, *ce* la inanimate, iar *care* la ambele categorii de nume; *cît* exprimă cantitatea. Aceste deosebiri nu sînt absolute. De exemplu, răspunsul la întrebarea formulată prin *cine* poate fi şi un nume de inanimat: *Cine a udat grădina? (Ploaia); Cine a distrus holda? (Grindina, neghina, vîntul* etc.).

Din punctul de vedere al flexiunii, deosebirile sînt mari.

Cine are două forme cazuale, indiferent de număr şi gen: nominativ-acuzativ: *cine*, genitiv-dativ: *cui*. Din exemplele: *Cine e supărat? Cine e supărată? Cine sînt supăraţi?* se observă că *cine* este invariabil după gen şi număr. Acest pronume nu apare niciodată cu valoare adjectivală.

Ce este total invariabil şi substituie numai nume în nominativ şi acuzativ, ca in exemplele: *Ce ţi-a intrat în ochi? Ce ai adus?* E folosit şi ca adjectiv: *Ce carte ai citit?* De asemenea, ca adverb, exprimînd ideea de cantitate sau intensitatea: *Ce frumos ai scris! Ce se mai bucură!*

Care este variabil în funcţie de gen, număr şi caz. Opoziţia de gen şi de număr se exprimă numai prin formele de genitiv-dativ: *căruia* — *căreia* (cu desinenţele *-ui, -ei*), pl.: *cărora* (cu desinenţa *-or*, formă unică pentru ambele genuri). La nominativ-acuzativ, este aceeaşi formă, *care*, pentru ambele numere şi genuri.

În limba mai veche, opoziţia de număr se realiza şi la nominativ-acuzativ: sing. *care*, pl. *cari*. La aceleaşi cazuri, se distingeau şi genurile, cu ajutorul articolului: *carele, carea, carii, carile.* Pluralul *cari* se întîlneşte încă şi astăzi.

Care este întrebuinţat şi cu valoare adjectivală: **Care** *student a intrat?* **Cărui** *student i-ai oferit cartea?* **Căror** *vecini le-ai telefonat?* Se observă că la genitiv-dativ adjectivul *care* pierde particula deictică *-a.*

Pronumele interogativ de cantitate *cît* are următoarele forme: *cît, cîtă, cîţi, cîte, cîtor*, deci forme variabile după număr şi gen la nominativ-acuzativ. Pentru genitiv-dativ, nu are decît formă de plural, unică pentru ambele genuri.

Cu valoare pronominală, se foloseşte în contexte de felul: **Cît** *ai cules?* **Cîţi** *au venit?* Ca adjectiv: **Cît** *porumb ai cules?* **Cîţi** *studenţi au lucrat?* **Cîtor** *studenţi le-ai oferit cărţi?* (mai obişnuit: *La cîţi* studenţi le-ai oferit?)

PRONUMELE RELATIV

Se defineşte sintactic, exprimînd un raport de subordonare între două propoziţii. Pe lîngă rolul de element de relaţie, acest pronume are şi funcţiunea unei părţi de propoziţie. În exemplul: *Casa* **pe care** *o vezi este a fratelui meu*, *pe care* stabileşte raportul atributiv, fiind şi complement direct în propoziţia din care face parte. În fraza: *Să oferim ajutorul nostru* **cui** *are nevoie*, *cui* joacă rol de subiect al propoziţiei completive indirecte şi de element introductiv al aceleiaşi propoziţii.

Formele flexionare ale pronumelui relativ sînt aceleaşi cu ale pronumelui interogativ. Există, în plus, pronumele compus *cel ce*, cu primul component, un pronume demonstrativ, variabil după gen, număr şi caz. Forma de feminin, *ceea ce*, se foloseşte şi cu sens neutru: *A plouat la timp,* **ceea ce** *e bine.*

PRONUMELE NEHOTĂRÎT

Este cea mai bogată clasă de pronume și, totodată, cea mai eterogenă clasă, atît semantic cît și morfologic. Unele dintre pronumele nehotărîte se folosesc numai ca adjective: *fiece, niscai(va)*, altele numai ca pronume: *cineva, careva, altcineva, altceva, oricine, fiecine*, iar altele și ca pronume și ca adjective: *unul, altul, ceva, orice, oricare, fiecare, vreunul, cutare*. Unele sînt simple, altele sînt compuse.

Unul și *altul* se caracterizează la nominativ-acuzativ prin articol: *unul — altul, unii — alții, una — alta, unele — altele*, iar la genitiv-dativ prin segmentele morfematice *-ui, -ei, -or*. Deicticul *-a* nu apare decît la formele pronominale: *unuia — altuia, uneia — alteia, unora — altora*.

Prin articol, pronumele se opune adjectivului: *unul — un, altul — alt*. La plural însă, adjectivul *un* are forme de nominativ-acuzativ articulate: **unii** *oameni*, **unele** *femei*.

Adjectivul *alt* are o flexiune identică cu a adjectivelor de tipul *bun: alt, altă, alți, alte*, numai că la genitiv-dativ are desinențele caracteristice: *-ui, -ei, -or*. Aceeași flexiune o întîlnim la demonstrative.

Cele mai multe pronume nehotărîte sînt formate prin compunere, din pronumele relative urmate sau precedate de o particulă invariabilă de origine verbală, *-va, oare-, ori-, fie-*. În unele cazuri intră în compunere pronumele nehotărîte *unul, altul*. Întrucît sînt organizate în serii, le vom examina pe rînd, după elementul invariabil din compoziția lor.

a) Compuse cu *-va: cineva, careva*, folosite numai ca pronume, *ceva*, adjectiv și pronume, *cîtva, cîțiva*, la singular e numai adjectiv, iar la plural e și pronume: *cîțiva* (oameni). Format la fel e și adjectivul invariabil *niscaiva* din limba populară (totuși, genitiv-dativ plural: *niscaivor oameni*, cu o desinență analogică).

b) Compuse cu *oare-: oarecine, oarecare, oarece*, amplificate popular în: *oareșicine, oareșicare, oareșice*. Acestea sînt folosite pronominal sau adjectival, ca și relativele respective.

c) Compuse cu *ori-: oricine, oricare, orice, oricîți*, cu variantele populare: *orișicine, orișicare, orișice, orișicîți*.

d) Compuse cu *fie-*: (persoana a III-a a conjunctivului prezent al verbului *a fi*): *fiecine, fiecare, fiece*, cu variantele populare: *fieșicine, fieșicare, fieșice; fieștecine, fieștecare, fieștece; fitecine, fitecare, fitece*.

e) Compuse cu *vre-* (legat etimologic, ca și *va-*, de verbul *a vrea*): *vreunul, vreuna*, adj. *vreun, vreo*, avînd aceeași flexiune cu a nehotărîtului *un(ul)*.

f) Compusele cu *va-* pot primi un al treilea component, adjectivul alt: *altcineva, altceva, altcareva*, mai frecvente fiind primele două forme. Modificările flexionare privesc relativul: *altcuiva*.

Nehotărîte sînt și: *tot (A mîncat tot ce i-a dat)*, pl. *toți (Au venit toți)*, *mult* (adjectival: *multe mere*), *puțin*, pl. *puțini*. La genitiv-dativ, toate acestea au desinența *-or*: *tuturor(a), multor(a), puținor* (ultima formă e folosită rar).

În sfîrșit, de adăugat și: *cutare*, cu flexiune identică cu a lui *care: cutărui, cutărei, cutăror*. Este folosit mai ales adjectival.

Pronumele negativ

Apare în propoziții negative. *Nimeni* substituie nume de persoane, *nimic* nume de lucruri, iar *nici unul* înlocuiește ambele categorii de nume. Din punctul de vedere al flexiunii, sînt diferite unul de altul. *Nimic* este complet

invariabil, iar celelalte două nu au forme de plural. *Nimeni* are două forme cazuale: *nimeni — nimănui*. *Nici unul* variază după gen și caz: *nici unul — nici una; nici unuia — nici uneia*. Acesta poate apărea și ca adjectiv, precedînd substantivul: **Nici unul** *n-a venit* (pronume) și **Nici un** *om n-a venit* (adjectiv). Se observă că articolul, care apare numai la nominativ și acuzativ, are aici rolul de a opune pronumele adjectivului. La genitiv-dativ formele pronominale conțin în plus numai particula deictică *-a*: *nici unuia — nici unui; nici uneia — nici unei*.

VERBUL

Este o parte de vorbire flexibilă caracterizată morfologic prin categoriile de mod, timp, număr și persoană. Modul și timpul sînt proprii verbului. Diateza, altă categorie specifică verbului, nu se poate defini în termeni morfologici. Semantic, verbul denumește acțiuni, stări, procese, iar sintactic, apare ca centru al unei propoziții.

Avînd în vedere diferite criterii morfologice sau sintactice de clasificare, se pot desprinde mai multe grupări de verbe. Ne vom opri asupra unora dintre acestea.

Verbele personale se definesc prin relația pe care o contractează cu un nominativ (substantiv sau pronume cu rol de subiect), realizînd cu acesta acordul în persoană și în număr: *Omul muncește; Tu citești*.

Acestora li se opun **verbele impersonale,** care nu au subiect și, de regulă, au numai formă de persoana a III-a; *plouă, ninge, fulgeră, tună, se înserează, se întunecă*.

Tot aici se includ reflexivele impersonale de felul: *se zice, se spune, se pare,* care se construiesc cu o propoziție subiectivă: *Se pare că plouă*.

Unipersonale sînt verbele care se folosesc numai cu un subiect exprimat prin persoana a III-a. Acesta este cazul mai ales al verbelor formate din onomatopee care reproduc strigătele animalelor: *a coviţăi, a gîgîi, a grohăi, a măcăi* etc.

Verbele defective sînt cele cu paradigmă incompletă, adică nu au forme pentru toate modurile și timpurile. De exemplu, *a putea, a vrea, a plăcea* nu au forme de imperativ, iar verbele neologice *a desfide, a discerne* nu au forme la timpurile compuse cu participiu.

Verbele tranzitive exprimă acțiuni care implică existența unui obiect redat printr-un nume în acuzativ: *Citește* **o carte.** Dacă complementul nu este exprimat, spunem că verbul tranzitiv este folosit cu sens *absolut*, ca în exemplul: *citește* sau *citește frumos*. Prin urmare, un verb este tranzitiv nu numai cînd complementul direct este exprimat, ci și atunci cînd apariția acestuia este numai posibilă.

Unele verbe tranzitive pot avea două complemente directe, de exemplu: **Vă** *învață* **lucruri** *bune;* **Te-***a rugat* **ceva.** De obicei, cele două complemente se deosebesc semantic: unul este al persoanei, celălalt al lucrului. Ele se referă

la acelaşi verb în mod diferit şi nu sînt în raport de coordonare, aşadar nu trebuie confundate cu complementul multiplu. Într-o construcţie ca: *(Mă) trece* **dealul,** substantivul are rol de circumstanţial de loc, nu de complement direct.

În limba populară şi în cea vorbită, în general, sînt unele verbe care, deşi *intranzitive*, se pot construi totuşi cu un complement direct. Exemple: *A trăi* **un trai** *tihnit; A trăi* **o viaţă** *frumoasă; Aţi luptat* **luptă** *deşartă; Lăcrima* **lacrimă** *de bucurie; A dormit* **un somn** *bun.* Acest tip de complement direct *(un trai, o viaţă, luptă, lacrimă, un somn)* se cheamă complement intern. Substantivul prin care se exprimă are, de obicei, aceeaşi rădăcină cu a verbului *(a lupta luptă: a trăi un trai)* sau face parte din sfera semantică a verbului *(a dormi un somn)*, denumind, în general, un proces concomitent cu acţiunea (durativă) a verbului. Construcţiile de acest fel se datoresc analogiei cu cele care conţin verbe tranzitive, ca de exemplu: *A povestit o poveste minunată; Au jucat jocul miresei* etc.

Trebuie spus, în sfîrşit, că numai verbele tranzitive se pot construi la diateza pasivă.

Verbele copulative reprezintă o clasă care se distinge sintactic: ele se combină cu două substantive (sau pronume) în cazul nominativ şi cu funcţiuni diferite. În exemplul: *Prietenul meu a ieşit inginer*, ambele substantive, *prietenul* (subiect) şi *inginer* (nume predicativ), sînt în nominativ. Numai verbele copulative au capacitatea de a se construi cu două nume în cazul nominativ şi cu roluri sintactice deosebite. Cînd numele predicativ este exprimat printr-un acuzativ cu prepoziţie, avem de-a face, la origine, cu elipsa unui substantiv în nominativ: *Podul este de lemn (= Podul este* **pod** *de lemn); El era din gruparea Junimii* (= *El era* **scriitor** *din gruparea Junimii).*

VERBELE DE MODALITATE ŞI DE ASPECT

Există o categorie de verbe care exprimă modalitatea şi aspectul altor verbe cu care se construiesc. Au rol modal verbe ca: *a putea, a trebui, a avea, a fi, a părea, a(-i) veni* şi de aspect verbe ca: *a începe, a prinde, a da, a sta, a se lua, a apuca.* Verbele cu care se construiesc acestea sînt la conjunctiv, la infinitiv sau la participiu. Din punct de vedere sintactic, existenţa unui predicat verbal compus (ex.: *A început să povestească)* nu se poate dovedi prin criterii riguroase. De aceea, e de preferat ca în analiză să relevăm funcţiunea sintactică a fiecăruia dintre elementele componente. Astfel, cele mai multe dintre aceste verbe cer complemente directe (respectiv completive directe), altele, mai puţine, cer subiecte (respectiv subiective). De exemplu în: *N-am putut să ajung* sînt două propoziţii: una principală şi alta *(să ajung)* completivă directă. În: *Trebuie să vină*, pe lîngă principala regentă, redată printr-un verb impersonal, *trebuie*, apare o subiectivă *(să vină).* În: *El era să cadă*, ne întîmpină aceeaşi situaţie. Mai pe larg, vezi p. 311—313.

DIATEZA

Este o categorie specifică verbului. Cele trei diateze, *activă, pasivă* şi *reflexivă*, nu se caracterizează însă prin trăsături morfologice. *Diateza pasivă*, proprie verbelor tranzitive, pune o problemă interesantă în legătură cu subiectul logic şi subiectul gramatical, care, de astă dată, nu coincid ca în cazul

diatezei active. O propoziţie de felul: *Elevul este chemat de un coleg* trebuie analizată din două puncte de vedere: gramatical şi logic. Din punct de vedere gramatical, *elevul* este subiect, răspunzînd la toate cerinţele gramaticale ale acestuia (stă în nominativ, se acordă cu predicatul, răspunde la întrebarea *cine?); de un coleg* este complement de agent. Logic, *elevul* este complement direct, iar *un coleg* este subiect. Că este aşa, o dovedeşte transformarea construcţiei pasive în construcţie activă: *Un coleg îl cheamă pe elev.*

În legătură cu construcţia pasivă, trebuie arătat că, uneori, întîmpinăm dificultăţi cînd trebuie să distingem predicatul verbal redat prin pasiv de predicatul nominal. În: *Banca este vopsită,* e greu de spus dacă predicatul este verbal sau nominal. Numai contextul ne poate ajuta să facem distincţia corect. Dacă însuşirea se referă la subiect, avem de-a face cu un predicat nominal. În general, se poate apela la criteriul posibilităţii de apariţie după participiu a unui complement de agent cu valoare de subiect logic: *Banca este vopsită de zugrav.* În acest caz, predicatul este verbal, redat prin construcţie pasivă. Dacă posibilitatea apariţiei acestui complement este exclusă, predicatul este nominal, participiul fiind folosit adjectival.

Problemele cele mai dificile le pune însă *diateza reflexivă.* După GLR, pot apărea la această diateză numai verbele însoţite de pronume reflexive care nu pot fi înlocuite cu pronume personale. De exemplu, în: *mă spăl,* pronumele reflexiv *mă* se poate înlocui cu pronumele personal *te, îl* etc. (forma verbului rămînînd neschimbată): *te spăl, îl spăl* etc., ceea ce înseamnă că *a se spăla* nu este verb reflexiv. În schimb, în: *mă gîndesc; îmi închipui,* o asemenea substituire de pronume nu este posibilă, de unde observaţia că cele două verbe sînt la diateza reflexivă.

Reflexivul este de două feluri: 1. *Dinamic,* care exprimă o acţiune făcută cu participarea intensă a subiectului sau cu un interes special: *a se gîndi, a-şi bate joc, a-şi uita* (de sine), *a se apuca* (de treabă), *a-şi închipui* etc.; 2. *Impersonal,* cu subiectul neexprimat, întrucît important este că acţiunea are loc, neinteresînd cine o face: aici *se citeşte* bine; *se călătoreşte* comod; *se pare; se spune* etc. Celelalte categorii de verbe construite cu pronume reflexiv (susceptibil de a fi înlocuit prin pronume personal) constituie categoria verbelor *pronominale,* în cadrul căreia se disting grupele: 1. *Verbe pronominale obiective* (subiectul face acţiunea şi tot el o suferă): *a se spăla, a se îmbrăca;* 2. *Verbe pronominale reciproce* (acţiunea e săvîrşită de două sau mai multe subiecte, fiecare dintre ele suferind rezultatul acţiunii celuilalt): *a se iubi, a se bate, a se certa;* 3. *Verbe pronominale posesive,* care se construiesc cu pronumele reflexiv în dativ (subiectul este posesor al obiectului verbului): *a-şi scoate* (căciula), *a-şi murdări* (pantofii) etc. Aşadar, verbele pronominale sînt, de fapt, verbe active construite cu complemente exprimate prin pronume reflexive.

STRUCTURA FORMELOR VERBALE

După structura lor, formele verbale se grupează în două categorii: *simple* şi *compuse.* Formele simple au flectivul, adică sufixul şi desinenţa, ataşat direct la radical. De exemplu, în *plecai,* sufixul *-a* şi desinenţa *-i* nu pot apărea independent, ci numai legate de radicalul *plec.*

În structura formelor compuse, intră o formă simplă (infinitivul, participiul sau gerunziul) şi un auxiliar, care joacă rolul unui afix morfologic.

STRUCTURA FORMELOR SIMPLE

Au forme simple următoarele timpuri și moduri: *prezentul (indicativ), imperfectul, perfectul simplu, mai mult ca perfectul, gerunziul, participiul* și *imperativul.* Orice formă verbală simplă este alcătuită din trei părți: radicalul, unul sau două sufixe și desinența. Ne interesează aici sufixele și desinențele, adică morfemele prin care se exprimă timpul și modul, persoana și numărul, urmînd ca radicalul să fie examinat separat.

PREZENTUL INDICATIV

Se caracterizează prin *forme tari* și *forme slabe.* Cele tari au sufixul de expresie pozitivă numai la primele două persoane de la plural, iar cele slabe realizează pozitiv sufixul în întreaga paradigmă.

Sufixele formelor tari

Verbele cu infinitivul în *-a* au sufixul *-ă, -a: ar-ă-m, ar-a-ți, continu-ă-m, continu-a-ți.* La cele cu radicalul în *-i (tăia, mîngîia)* sau în consoană palatală *(veghea, îngenunchea)*, sufixul se realizează ca *-e* la pers. I pl. din cauza lui *-i* de la finala radicalului și a absenței unui sunet de aceeași natură la finala desinenței: *tăi-e-m, mîngîi-e-m, împrăști-e-m.*

Verbele cu infinitivul în *-ea* sau în *-e* au sufixul *-e*, accentuat la primele, neaccentuat la celelalte: *păr-é-m, păr-é-ți; prind-e-m, prind-e-ți.*

La verbele în *-i (-î)*, sufixul este *-i (-î): dorm-i-m, dorm-i-ți; cobor-î-m, cobor-î-ți.* Sufixul *î* este o variantă a lui *i* realizată numai la radicale în *-r.* Se impune aici o observație specială în legătură cu segmentarea unui verb de tipul *sui.* Radicalul este *sui-*, terminat în *-i* nesilabic; la formele de plural, *-i* este silabic (fonetic: *-ii*), de aceea, considerăm că acesta are o dublă funcțiune: finală de radical și sufix, ceea ce s-ar scrie: *sui-i-m* (fonetic: *suịim).*

Deci, la formele tari, sufixul este pozitiv la persoana I și a II-a pl., la celelalte persoane, sufixul este negativ.

Sufixele formelor slabe

Forme slabe apar numai la verbe în *-a* și în *-i* (*-î*). La persoana I și a II-a pl., sufixele sînt aceleași ca la formele tari: *-ă, -a*, respectiv *-i* (*-î*). La celelalte persoane, apar sufixele *-ez*, pentru verbe în *-a (formez)* și *-esc* (*-ăsc)* pentru verbe în *-i* (*-î*) *(iubesc, hotărăsc).*

Iată modele de analiză:

form-ez-ø	*iub-esc-ø*	*hotăr-ăsc-ø*
form-ez-i	*iub-ești-i*	*hotăr-ășt-i*
form-eaz-ă	*iub-ești-e*	*hotăr-ășt-e*
form-ă-m	*iub-i-m*	*hotăr-î-m*
form-a-ți	*iub-i-ți*	*hotăr-î-ți*
form-eaz-ă	*iub-esc-ø*	*hotăr-ăsc-ø*

Desinențele

Persoana I sing. La verbele cu radical în consoană plus *l, r,* desinența este *-u*: *umblu, aflu.* La celelalte verbe este desinența zero: *cînt, văd, fac, dorm; -u* apare numai dacă verbul este urmat de un pronume neaccentuat: *aducu-mi* (aminte), *rogu-vă, facu-ți.*

Persoana a II-a sing. este marcată prin *-i* silabic la verbele cu radical în consoană plus *l, r: umbli, afli* și prin *-i* nesilabic la celelalte: *cînți, dormi.*

Persoana a III-a sing.: -ă la verbele cu infinitivul în *-a: cîntă, lucrează, taie* (cu *-e,* o realizare fonetică a lui *-ă*) și *-e* la celelalte: *vede, crede, doarme, iubește.*

Persoana I pl. este caracterizată prin *-m* la toate categoriile de verbe: *cîntăm, vedem, dormim.*

Persoana a II-a pl. are desinența *-ți* la toate verbele: *cîntați, vedeți, dormiți.*

Persoana a III-a pl. Verbele în *-a* au aceeași desinență ca la persoana a III-a sing.: *cîntă, lucrează, taie.* Verbele în *-ea, -e, -i* au desinența zero, ca la persoana I sing.: *văd, cred, dorm, iubesc.* Cele de tipul *sui* și *coborî* (în *-î* cu prezent tare) au aceeași desinență ca la persoana a III-a sing.: *suie, coboară.*

Omonimiile desinențiale

În paradigma prezentului există două feluri de omonimii, pe care le realizează persoana a III-a plural, pe de o parte cu persoana a III-a sing., iar pe de alta cu persoana I sing. Prima omonimie apare la verbele în *-a,* precum și la cele de tipul *sui* (deci cu radical în vocală plus *i*) și *coborî* (în *-î,* cu prezentul tare):

el cîntă	*el formează*	*el suie*	*el coboară*
ei cîntă	*ei formează*	*ei suie*	*ei coboară*

A doua omonimie este specifică verbelor în *-ea, -e, -i* (*-î,* cu prezentul slab:

eu tac	*eu cred*	*eu dorm*	*eu iubesc*	*eu hotărăsc*
ei tac	*ei cred*	*ei dorm*	*ei iubesc*	*ei hotărăsc*

Între cele două tipuri de omonimii s-a produs o influențare reciprocă, în sensul generalizării uneia sau alteia dintre ele la toate categoriile de verbe. Deci, pe de o parte, după modelul:

el cîntă	*el taie*	*el suie*
ei cîntă	*ei taie*	*ei suie*

s-a ajuns și la:

el tace	*el crede*	*el fuge*
ei tace	*ei crede*	*ei fuge*

el iubește	*el hotărăște*
ei iubește	*ei hotărăște*

iar după modelul:

eu tac *eu cred* *eu dorm*
ei tac *ei cred* *ei dorm*

eu iubesc *eu hotărăsc*
ei iubesc *ei hotărăsc*

s-a ajuns, prin extindere analogică, și la:

eu cînt *eu cobor* *eu lucrez*
ei cînt *ei cobor* *ei lucrez*

Prima omonimie e frecventă mai ales în graiurile din Muntenia (chiar și la verbe neregulate: *el este, ei este; el are, ei are)*. Omonimia cealaltă, pers. a III-a pl. — pers. I.sing., extinsă la categoriile de verbe la care nu este normală, era frecventă mai ales în textele literare din secolul trecut: *flori care cînt* (EMINESCU), *fulgii zbor* (ALECSANDRI). Astăzi se întîlnește rar și mai ales în texte poetice.

IMPERFECTUL

Este un timp cu structură morfematică simplă. Sufixele sînt: *-a* și *-ea*. Primul apare la verbele cu infinitivul în *-a: cînt-a-m, lucr-a-m*, iar *-ea* la celelalte verbe: *vede-a-m, cred-ea-m, dorm-ea-m, iub-ea-m*. Verbele în *-î* realizează sufixul *-ea* ca *-a* din cauza lui *-r* de la finala radicalului: *cobor-a-m, hotăr-a-m*.

Desinențele sînt, în ordinea persoanelor, următoarele: *-m, -i, -ø, -m, -ți, -u*.

Se realizează o singură omonimie desinențială la toate categoriile de verbe: persoana I sing. — pers. I pl.: *eu cîntam — noi cîntam; eu vedeam — noi vedeam* etc., omonimie irelevantă pentru clasificarea flexionară a verbelor. În limba populară, se păstrează încă forme omonime la persoana a III-a sing. și pl.: *el cînta — ei cînta; el dormea — ei dormea*.

PERFECTUL SIMPLU

Sufixele sînt următoarele:

-a, -ă la verbele în *-a: cînt-a-i, cînt-a-și, cînt-ă-ø*. Numai la forma de persoana a III-a sufixul se realizează ca *ă;*

-u la verbele în *-ea* și la unele verbe în *-e: văz-u-i, crez-u-i;*

-se la unele verbe în *-e: prin-se-i;*

-i (-î) la verbele în *-i (-î): dormi-i, cobor-î-i*.

Se observă că verbele în *-e* formează două grupuri din punctul de vedere al structurii lor la perfectul simplu: unele au sufixul *-u (crescui, făcui)*, altele au sufixul *se (prinsei, ajunsei)*. După cum vom vedea, această distincție este utilizată în clasificarea generală a verbelor.

Trebuie observat că la verbele de tipul *tăia*, *-ă* de la persoana a III-a sing. se realizează fonetic ca *-e*: *el tăie, el îngenunche*. Normele limbii literare actuale resping însă realizarea ca *-e* a sufixului *-ă* la verbele cu radical în *-ș, -j*: *el îngrășe, el înfășe, el angaje* (formele corecte: *îngrășă, înfășă, angajă)*.

Neliterară este și uniformizarea la singular a sufixului *-ă* sub influența persoanei a III-a sing.: *aflăi, aflăși, lucrăi, lucrăși, adăugăi, adăugăși* etc., forme dialectale date ca literare în unele gramatici mai vechi.

Desinențele de la perfectul simplu sînt: *-i, -și, -ø, răm, -răți, -ră*. Se observă că, la plural, desinențele *-mi, -ți*, degajate și din paradigma altor timpuri, au fost augmentate cu o desinență internă *-ră-*, extinsă de la persoana a III-a pl. Prin urmare, la formele de plural, apare o desinență dublă: *-ră-*, care opune pluralul singularului (căci nu apare decît la plural) și *-m, -ți, -ø*, combinate cu *-ră-* și utilizate atît în opoziția de număr, cît și în cea de persoană.

MAI MULT CA PERFECTUL

Se caracterizează printr-o succesiune de două sufixe: sufixul propriu *-se* precedat obligatoriu de alt sufix, identic cu al perfectului: *-a* + *-se*, *-u* + *-se*, *-i* + *-se* (*-î* + *-se*), *-se* + *-se*. Exemple: *cîntasem, făcusem, fugisem, coborîsem, ajunsesem.*

De remarcat că la persoana a III-a sing. sufixul comun cu al perfectului simplu este *-a*, nu *-ă*: *el cîntase* (comp. cu perf. simplu *el cîntă*). Aceasta ar fi o dovadă că la perf. simplu *ă* este o realizare particulară a sufixului *a*.

Desinențele: -m, -și, -Ø, -răm, -răți, -ră. Desinența internă *-ră-* s-a impus tîrziu de la pluralul perfectului simplu, dar formele fără *-ră-* circulă încă și astăzi: *noi cîntasem, voi cîntaseți, ei cîntase*. Literare sînt formele cu *-ră-*. Formele cu *i* la pers. a II-a (*tu cîntasei*) sînt regionale.

IMPERATIVUL

Este un mod simplu cu numai două forme: una pentru persoana a II-a sing., alta pentru persoana a II-a pl. Sufixele sînt identice cu cele de la prezentul indicativ. Deosebirea față de formele prezentului indicativ constă în repartizarea desinențelor. La plural nu se pune această problemă, pentru că și imperativul are tot desinența *-ți*. Dar la singular, formele de imperativ au desinența identică cu a persoanei a III-a sing. a indicativului prezent: *cîntă! lucrează! răspunde! iubește! hotărăște!*

Un grup de verbe cu infinitivul în *-ea, -e, -i* (cu prezentul tare) au forme duble la imperativ singular, unele cu *-i*, altele cu *-e*. Distincția dintre ele se face sintactic: cînd sînt folosite intranzitiv, aceste verbe au desinența *-i*, cînd sînt folosite tranzitiv (adică urmate de un pronume cu rol de complement direct), au desinența *-e*. Zicem: *arzi* (dar: *arde-l*, cu obiect direct), *minți (minte-l), plîngi (plînge-mă), fierbi (fierbe-l), treci (trece-mă), crești (crește-l), adormi (adoarme-l), crezi (crede-l)* etc. Criteriul sintactic invocat nu mai funcționează la verbele *zbura, scula* și *coborî: zboară — zbori, scoală — scoli, coboară — cobori*. Dar cu un pronume neaccentuat enclitic, acestea se folosesc numai cu formele în *-ă*: *coboară-mă, scoală-mă.*

Verbele *auzi* și *vedea*, deși tranzitive, au numai desinența *-i*: *auzi* și *auzi-mă, vezi* și *vezi-l*. Acestea reprezintă singura excepție.

În continuare, vom face cîteva observații asupra unor forme particulare de imperativ. Formele *du, adu, fă, zi* au sufix și desinență zero. Cu aceeași caracteristică morfematică apar și derivatele acestora, fie vechi, fie noi: *condu, introdu, produ, indu, redu, desfă, refă* ș.a. Apar însă și forme create analogic cu cele de imperativ negativ: *introduce-l, conduce-l, reduce-l, induce-l, prezice-ne, dezice-te*, însoțite de un enclitic pronominal.

Aduce are imperativul: *adă* și *adu*, iar *veni*: *vino*, *vină* și *vin*.

În limba vorbită, în contexte marcate puternic de afectivitate, unele verbe se folosesc la imperativ și cu forme fără sufixul *-ește*: *feri* și *ferea*, *păzea*, *grăbea*, *lovea*, *ghici*, *tuli*, *tule*(-o), *zbughi*(-o), *pîrle*(-o).

Imperativul negativ se formează altfel decît aspectul negativ al altor timpuri și moduri. La singular, se realizează omonimia cu infinitivul: *nu cînta*, *nu crede*, *nu fugi*, iar la plural, imperativul negativ este omonim cu cel pozitiv, deci și cu prezentul indicativ: *nu cîntați*, *nu credeți*, *nu fugiți*. Popular: *nu cîntareți*, *nu fugireți*, cu o structură în care se recunoaște infinitivul lung.

GERUNZIUL

Este un mod nepersonal. În structura sa se recunosc sufixele modale *-înd* și *-ind*. Verbele în *-a*, *-ea*, *-e* se caracterizează prin sufixul *-înd*: *lucrînd*, *cîntînd*, *văzînd*, *crezînd*, sufix care se realizează fonetic ca *-ind* la verbele cu radical în *-i* sau în consoană palatală: *tăind veghind*.

Verbele în *-i* au sufixul *-ind*: *fugind*, *iubind*, realizat fonetic ca *-înd* la verbele în *-rî*: *coborînd*, *hotărînd*.

Regional, verbele în *-a* cu radical în *-ș*, *-j* apar la gerunziu cu sufixul *-ind*: *furișind*, *înfățișind*, *angajind*, forme neliterare.

Urmat de un pronume neaccentuat (cu excepția lui *o*), radicalul gerunziului apare augmentat cu un *-u*, fără valoare morfologică: *cîntîndu-mi*, *văzîndu-se* (dar: *lăsînd-o*).

În graiul din Muntenia, sufixul gerunziului este amplificat cu *-ă*: *avîndă*, *spălîndă*, *gătindă*, forme neliterare.

Aspectul negativ al gerunziului se formează cu prefixul *ne-*: *nevăzînd*, *neauzind*. Între prefix și radical se poate intercala adverbul *mai*: *nemaivăzînd*, *nemaiștiind*.

PARTICIPIUL

Sufixul *-t*, propriu participiului, este precedat de alt sufix, omonim cu al perfectului (*-a*, *-i*, *-u*): *cîntat*, *văzut*, *fugit*. O problemă specială de structură morfematică pun verbele în *-e* caracterizate la perfectul simplu prin *-se*. Acestea au fie sufixul *-s*, fie sufixul *-t*, atașate direct la radical, fără intermediul unui afix omonim cu al perfectului. Exemple: 1. *ales*, *cules*, *deschis*, *impuns*, *întors*, *înțeles*, *muls*, *prins* etc.; 2. *fript*, *înfipt*, *supt*, *copt*, *răscopt*, *rupt*, *fiert*, *spart*, *frînt*, *înfrînt*.

Sufixul participial se amplifică cu *-u* la formele compuse inversate: *datumi-a*, *spusu-ne-a*, care se explică etimologic. Ca și la gerunziu, aspectul negativ se formează cu prefixul *ne-*: *nevăzut*, *neauzit*; *nemaivăzut*, *nemaiauzit*.

STRUCTURA FORMELOR COMPUSE

Perfectul compus

Este alcătuit, la toate categoriile de verbe, din participiu și auxiliarul *a avea*. Auxiliarul are forme variabile după persoană și număr: *am*, *ai*, *a*, *am*, *ați*, *au*. Față de formele accentuate ale lui *a avea*, formele auxiliarului diferă la persoanele a III-a sing., I și a II-a pl.

Ideea de timp trecut se exprimă prin sufixele participiale. Auxiliarul poate fi enclitic în anumite variante ale limbii. Poeţii recurg adesea la encliză din nevoi prozodice. Se pare că în limba vorbită ordinea inversă se preferă în propoziţiile interogativ-exclamative care exprimă mai ales o surpriză: *Văzut-ai lupul?!*

În graiurile din Muntenia, participiul apare augmentat cu *-ră*, după modelul perfectului simplu: *Am plătitără*. E o construcţie neliterară.

Viitorul

Există mai multe forme de viitor, toate construite cu un auxiliar, *a vrea* sau *a avea*.

a) Tipul literar este compus din infinitiv şi auxiliarul *a vrea: voi cînta*. Auxiliarul variază după persoană şi număr şi diferă de toate formele accentuate ale lui *a vrea*, cu excepţia celei de persoana a III-a pl.: *vor*.

Topica cu inversiunea auxiliarului se întîlneşte mai frecvent în stilul beletristic şi în limba cărţilor vechi: *îngîna-ne-vor*.

b) În limba vorbită se foloseşte o variantă a acestui tip caracterizată prin afereza lui *v-* de la auxiliar: *oi cînta*. Formele rezultate prin afereză sînt: *oi, ăi (ei, oi, îi, i), o, om, ăţi, (eţi, oţi, îţi), or*.

c) În limba vorbită mai ales în Muntenia, circulă o formă de viitor compusă din conjunctivul prezent precedat de auxiliarul *o* invariabil: *o să cînt, o să cînţi* etc. Morfemele de persoană şi număr sînt cuprinse în formele conjunctivului.

În Moldova, auxiliarul are forma *a*: *a să cînt*.

d) Mai există două forme de viitor construite cu „auxiliarul" *a avea* şi infinitivul, respectiv conjunctivul: *am a cînta* şi *am să cînt*. Aşa-zisul auxiliar are formele accentuate ale lui *a avea: are a cînta, avem a cînta, aveţi a cînta; are să cînte, avem să cîntăm, aveţi să cîntaţi*. Mai mult, *a avea* poate apărea şi la alte timpuri şi moduri decît prezentul indicativ: *aveam a cînta, am avut a lucra, avînd a lucra* etc. De aici sensul modal de „trebuie", „e necesar" al lui *a avea*, dovedit prin posibilitatea substituţiei: *avem să mergem = trebuie să mergem*. Prin urmare, cele două construcţii de viitor pot fi interpretate (mai ales la plural) drept combinaţii libere de cuvinte.

Viitorul anterior

Este format din viitorul auxiliarului *a fi* şi participiul verbului de conjugat, într-o topică fixă: *voi fi ajuns*. În limba vorbită: *oi fi ajuns*, cu afereza lui *v-* de la auxiliar.

Este un timp folosit rar.

Conjunctivul prezent

Are aceleaşi forme ca indicativul prezent, cu deosebirea că sînt precedate de morfemul *să*. Desinenţele, aceleaşi ca la indicativ, sînt repartizate altfel, la persoana a III-a: **-e** la verbele în **-a** *(să cînte)* şi **-ă** la celelalte *(să vadă, să*

fugă). Prin urmare, desinenței *-e* de la conjunctiv îi corespunde *-ă* la indicativ și, invers, desinenței *-ă* de la conjunctiv îi corespunde *-e* la indicativ: *cîntă — să cînte; vede — să vadă, crede — să creadă, fuge — să fugă, iubește — să iubească*. Totuși, *a umple* are desinența *-e*, ca la indicativ: *să umple*, iar *a azvîrli, a sprijini, a suferi* și *a oferi* au tot desinența *-e* spre a se deosebi de formele de la indicativ: *să azvîrle, să sprijine* (formele literare la indicativ: *azvîrlă, sprijină, suferă, oferă)*. De asemenea, verbele în *-esc* au desinența *-e* (nu *-ă*) în cazul că pierd sufixul: *să mîzgăle, să se hărăne, să boncăne, să forfote* etc. Aceste forme se întîlnesc în limba populară.

Spre deosebire de indicativ, conjunctivul realizează omonimia formelor de persoana a III-a sing. și pl. la toate categoriile de verbe. Datorită morfemului *să*, omonimia cu indicativul la cele patru persoane nu creează dificultăți. Acest morfem era la origine conjuncție condițională, valoare pe care a pierdut-o devenind marcă de conjunctiv. Dovada stă în faptul că poate însoți formele de conjunctiv și în cadrul propozițiilor principale, poziție din care este exclusă prezența unei conjuncții subordonatoare, de exemplu: *Să trăiești, Să meargă la doctor; Să-mi spuneți (cine a intrat)*.

La persoana a III-a, conjunctivul poate apărea uneori fără *să*, fiind suficiente desinențele specifice pentru a se evita omonimia cu indicativul: *Treacă-meargă; Bată-te norocul; Piară toți; Fie; Ducă-se pe pustii; Fericească-l muritorii; Hotărască singur*.

Conjunctivul perfect

Formele vechi, construite cu participiul precedat de conjunctivul prezent al auxiliarului *a fi (eu să fiu cîntat, tu să fii cîntat* etc.), care circulă încă în limba populară, au fost înlocuite cu forme în care *a fi* este invariabil: *eu să fi cîntat, tu să fi cîntat* etc. Cu această structură, creată probabil după modelul infinitivului perfect, conjunctivul perfect se impune în limba literară abia spre sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Condiționalul prezent

Este compus din infinitiv precedat de auxiliarul *a avea: aș, ai, ar, am, ați, ar*. Formele auxiliarului se identifică numai la unele persoane cu formele auxiliarului de la perfectul compus.

Morfemele de număr și persoană sînt cuprinse în structura auxiliarului. Encliza acestuia, frecventă în limbajul popular, impune forma lungă a infinitivului: *închinare-aș, fire-ai* sau, în cazul păstrării formei scurte, includerea unui pronume conjunct: *arde-te-ar, lua-te-ar, închina-m-aș, jelui-m-aș*.

Condiționalul perfect

Este alcătuit din participiul verbului de conjugat percedat de condiționalul prezent al auxiliarului *a fi: aș fi cîntat*. Variațiile de persoană și număr sînt exprimate prin desinențele auxiliarului.

Infinitivul prezent

Se caracterizează prin sufixele: *-a*, *-ea*, *-e*, *-i* *(-î)*, pe baza cărora verbele românești sînt clasificate în gramaticile tradiționale în patru conjugări. La conjugarea a IV-a, *-î* este considerat ca o variantă a lui *-i*, apărînd numai la radicale în *-r*.

Infinitivul este precedat de *a*, un morfem de felul lui *să* de la conjunctiv. Prepoziție la origine, *a* a devenit o caracteristică gramaticală a infinitivului. Gramaticalizarea lui *a* se dovedește în primul rînd prin aceea că însoțește infinitivul și în situația în care acesta are funcțiune sintactică de subiect, poziție din care este exclusă prepoziția: **A învăța** *este o datorie* (verbul la infinitiv, *a învăța*, are rol de subiect). Tot prin gramaticalizarea lui *a* se explică prezența obligatorie a acestuia în combinațiile infinitivului cu diferite prepoziții: *pentru a spune, de a spune, înainte de a spune, fără a spune* etc. Dacă *a* ar funcționa ca prepoziție, n-ar apărea în astfel de construcții.

Infinitivul apare fără morfemul *a* în următoarele situații:

1) În structura condiționalului prezent, a imperativului negativ și a viitorului: *aș cînta, nu cînta, voi cînta* (dar cu *a*: *am a cînta*, la viitorul cu *a avea)*.

2) Cînd infinitivul este precedat de un pronume relativ sau de un adverb relativ și dependent sintactic de verbul *a avea: avem ce face; n-are la cine merge; n-am cui spune; are unde se duce* (dar *a pleca n-am unde*, cu apariția lui *a* în cazul topicii inverse).

3) Cînd infinitivul este dependent sintactic de *a putea: pot lucra*. Popular, și după verbul *a ști: știu cînta.*

Infinitivul are și o formă lungă, caracterizată prin sufixul *-re*, același pentru toate clasele de verbe: *cîntare, vedere* etc. Această formă s-a substantivat, devenind variabilă ca orice substantiv. Ca verb, se recunoaște însă în formele inversate de condițional și la imperativul negativ popular: *închinare-aș; nu plecareți, nu facereți.*

Infinitivul perfect

Rar folosit în româna contemporană, este alcătuit din participiu precedat de infinitivul prezent al verbului *a fi: a fi cîntat*. Este o formă verbală invariabilă, ca și conjunctivul perfect.

Prezumtivul prezent

Sînt trei tipuri, alcătuite pe baza gerunziului:

a) Gerunziul precedat de viitorul verbului *a fi*: *voi fi lucrînd, oi fi lucrînd.*

b) Gerunziul precedat de condiționalul lui *a fi*: *aș fi lucrînd.*

c) Gerunziul precedat de morfemul *să* și verbul *a fi* la infinitiv: *să fi lucrînd*. Acesta din urmă este singurul tip invariabil, creat probabil după modelul conjunctivului perfect: *să fi cîntat — să fi cîntînd.*

Prezumtivul perfect

Are tot trei forme, omonime cu viitorul anterior, cu condiționalul perfect și cu conjunctivul perfect: *voi fi lucrat (oi fi lucrat); aș fi lucrat; să fi lucrat.*

Toate formele au în comun participiul verbului de conjugat.

CLASIFICAREA MORFOLOGICĂ A VERBELOR

Cele patru conjugări românești, distinse după sufixul de infinitiv, corespund, în general, celor patru conjugări latinești: *a cînta* (lat. *cantare*), *a vedea* (lat. *videre*), *a crede* (lat. *credere*), *a fugi* (lat. *fugire*). Și în română și în latină, accentul afectează vocala din sufix, cu excepția verbelor de conjugarea a III-a (tip *a crede*), care au accentul pe radical.

Această clasificare etimologică nu corespunde însă decît în parte clasificării întocmite pe baza varietății flexionare a verbelor. Dacă avem în vedere morfemele caracteristice și omonimiile sufixale și desinențiale specifice care apar în flexiune, tabloul conjugărilor apare întrucîtva diferit.

Pornind de la cele patru tipuri de conjugare identificate după sufixul de infinitiv, care în cazul verbelor în *-a* și în *-i* realizează și cele mai multe omonimii, obținem opt clase paradigmatice, care se disting la prezent sau la perfect, prin morfeme caracteristice și prin omonimii specifice.

I. 1) Verbele în *-a* cu sufixul *-a* la prezent: *a cînta.*
2) Verbele în *-a* cu sufixul *-a*~ *-ez* la prezent: *a lucra, a veghea.*

II. 1) Verbele în *-ea*: *a vedea.*

III. 1) Verbele în *-e* cu sufixul *-u* la perfect: *a crede.*
2) Verbele în *-e* cu sufixul *-se* la perfect: *a prinde.*

IV. 1) Verbele în *-i* (*-î*) cu sufixul *-i* (*-î*) la prezent și omonimia persoana a III-a sing. — persoana a III-a pl.: *a sui, a coborî.*
2) Verbele în *-i* cu sufixul *-i* la prezent și omonimia persoana I sing. — persoana a III-a pl.: *a fugi.*
3) Verbele în *-i* (*-î*) cu sufixul *-i* ~ *-esc* la prezent: *a iubi, a hotărî.*

STRUCTURA RADICALULUI VERBELOR REGULATE

Variabilitatea radicalului se exprimă, ca și la radicalul numelui, prin alternanțe fonetice (vocalice și consonantice), care au rol morfologic, intervenind, alături de desinențe și sufixe, în marcarea opozițiilor de persoană, număr și, uneori, de timp și mod. Vom releva numai pe cele mai importante.

1) *Alternanțe vocalice* (cu doi și cu trei termeni):

a/ă:	*fac/făceam*	*o/oa:*	*dorm/doarme*
ă/e:	*apăr/aperi*	*ă/e/a:*	*văd/vezi/vadă*
e/ea:	*alerg/aleargă*	*o/oa/u:*	*torn/toarnă/turnăm*

În general, alternanțele vocalice nu se mai realizează la verbele neologice. De exemplu, diftongii *ea* și *oa*, ca termeni ai alternanțelor *e/ea* și *o/oa*, nu apar, deși contextul fonetic există, în forme neologice ca: *acceptă, aderă, contemplă, contestă, detestă, manifestă, reflectă, regretă; abrogă, acordă, adoptă, adoră, alocă, aprobă, comportă, denotă, ordonă, se revoltă, transportă* etc. Formele cu *ea* și *oa* acceptate de limba literară actuală sînt rare: *deleagă, neagă; convoacă, provoacă.*

Sînt însă neliterare: *obsearvă, consearvă, transpoartă, coastă, aproabă* etc., forme care circulă în vorbirea neîngrijită.

2) *Alternanțe consonantice* (cu doi și cu trei termeni) apar la finala radicalului, spre deosebire de cele vocalice, care se realizează, de regulă, în interiorul radicalului.

t/ţ:	*cînt/cînţi*	*st/şt:*	*gust/guşti, insist/insişti*
d/z:	*cade/cazi*	*sc/şt:*	*cresc/creşti, confisc/confişti*
c/č:	*plec/pleci*	*şc/şt:*	*muşc/muşti*
g/ğ:	*plîng/plîngi*	*t/ţ/Ø:*	*trimit/trimiţînd/trimise*
c/k':	*bloca/blochez*	*d/z/Ø:*	*rîd/rîzînd/rîse*
g/g':	*naviga/navighez*	*c/č/Ø:*	*torc/torci/toarse*
s/ş:	*cos/coşi*	*g/ğ/Ø:*	*dreg/dregi/drese*

Alternanţele consonantice apar la toate tipurile de verbe, indiferent de stratul lexical din care fac parte (vechi româneşti, derivate, neologice).

La origine, alternanţele sînt, în cele mai multe cazuri, rezultatul unor procese fonetice. De exemplu: *č*, *ğ*, *şt*, reprezentînd al doilea termen al alternanţelor din care fac parte, sînt determinaţi de *e*, *i* următori, *ţ*, *z*, *ş* s-au ivit sub influenţa lui *i* următor, iar *k'*, *g'*, din cauza lui *e*. În cazul alternanţelor vocalice, se observă că *ă* determină apariţia lui *a*, *ea*, *oa* (*văd/vadă*, *plec/pleacă*, *port/poartă*), *e* determină pe *e*, *oa* (*văd/vede*, *pot/poate*), iar *i* pe *e* (*spăl/speli*). Prin lipsa accentului se explică *ă* şi *u* (*place/plăcut*, *port/purtăm*).

În legătură cu problema **verbelor neregulate** (pe care spaţiul nu ne permite s-o tratăm), cititorul poate găsi informaţii suficiente în *GLR* (vol. I, p. 279–295) şi în lucrarea noastră (citată în bibliografie), p. 109–122.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Academia R.S.R., *Gramatica limbii române*. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1966, vol. I, p. 29–298.
2. AVRAM, MIOARA, *O specie modernă a atributului în dativ şi alte probleme ale determinării atributive*, în LR, XIV (1965), nr. 4, p. 415–428.
3. AVRAM, MIOARA, *„Genul comun" în limba română*, în SCL, XVIII (1967), nr. 5, p. 479–489.
4. BRÂNCUŞ, GRIGORE, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, Bucureşti, CMUB, 1976.
5. CARAGIU MARIOŢEANU, MATILDA, *Moduri nepersonale*, în SCL, XIII (1962), nr. 1, p. 29–42.
6. COTEANU, I., *Despre pluralul substantivelor neutre în româneşte*, în LL, I (1955), p. 103–117.
7. COTEANU, ION, *Gramatica de bază a limbii române*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1982.
8. DIACONESCU, ION, *Infinitivul în limba română*, EŞE, Bucureşti, 1977.
9. DIACONESCU, PAULA, *Numărul şi genul substantivului românesc*, în ELS, p. 237–260.
10. DIACONESCU, PAULA, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, EA, Bucureşti, 1970.
11. FLOREA, VIORICA, *Numeralul. Analiză distributivă*, în LR, XIV (1965), nr. 3, p. 335–343.
12. GRAUR, AL., *Genul neutru în româneşte*, în LR, III (1954), nr. 1, p. 30–44.
13. GRAUR, AL., *Note asupra persoanei a II-a sg. a imperativului în româneşte*, în SCL, XII (1961), nr. 2, p. 159–161.
14. GRAUR, AL., *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în SG, II (1957), p. 3–18.

15. GRAUR, AL., *Tendințele actuale ale limbii române*, EŞ, Bucureşti, 1968.
16. GUŢU-ROMALO, VALERIA, *Forme verbale compuse*, în SCL, XIII (1962), nr. 2, p. 191–199.
17. GUŢU-ROMALO, VALERIA, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în ELS, p. 225–236.
18. GUŢU-ROMALO, VALERIA, *O problemă controversată în gramatica românească: diateza*, în LL, XXVIII (1972), nr. 1, p. 12–21.
19. GUŢU-ROMALO, VALERIA, *Morfologie structurală a limbii române*, EA, București, 1968.
20. IORDAN, IORGU, *Forme de conjugare mixtă în limba română*, în BPh, II (1935), p. 47–127.
21. IORDAN, IORGU, *Pluralul substantivelor în limba română actuală*, în BPh, V (1938), p. 1–54.
22. MĂRUŢĂ, TOMA, *Ideea de superlativ în limba română*, în LL, I (1955).
23. MOISIL, GR. C., *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba română scrisă*, în SCL (1960), 1, p. 7–24.
24. PĂTRUŢ, I., *Despre genul „neutru" în limba română*, în CL, I (1956), 1–4, p. 29–40.

XI. PĂRȚILE DE VORBIRE NEFLEXIBILE

de
THEODOR HRISTEA

ADVERBUL

DEFINIREA ȘI DELIMITAREA CLASEI LEXICO-GRAMATICALE A ADVERBULUI

În ansamblul celor zece părți de vorbire (cîte există în limba română după *GLR* și după alte lucrări de specialitate), adverbul ocupă un loc cu totul special din cel puțin trei motive mai importante, și anume: **1.** Are o structură morfologică invariabilă, ceea ce îl situează printre părțile de vorbire neflexibile (deci alături de conjuncție, prepoziție și interjecție); **2.** Cunoaște categoria gramaticală a comparației (care se realizează însă perifrastic sau analitic), ceea ce îl apropie de adjectiv, deci de o parte de vorbire flexibilă; **3.** Este o clasă lexico-gramaticală bogată și extrem de neomogenă, ceea ce ne împiedică să oferim o definiție valabilă pentru întregul inventar de adverbe și o descriere care să fie complet lipsită de contradicții, de inconsecvențe și de alte neajunsuri sau inconveniente. Comparat cu celelalte părți de vorbire neflexibile, adverbul își dezvăluie importanța și individualitatea mai ales prin faptul că exprimă sau denumește noțiuni, deci are un sens lexical de sine stătător, deosebindu-se, în felul acesta, atît de conjuncții și de prepoziții (care exprimă, înainte de toate, relații de diverse naturi), cît și de interjecții, al căror „conținut" este afectiv-emoțional și onomatopeic.

Etimologic vorbind, **adverb** înseamnă „pe lîngă verb" sau „care este adăugat verbului". După cum se va vedea imediat, adverbul exprimă *fie caracteristica unei acțiuni, stări sau însușiri, fie circumstanța sau împrejurarea în care se realizează o acțiune*: *Vorbește* **greu,** *Aleargă* **repede,** *Muncește* **mult,** *Locuiește* **departe,** *Sosește* **mîine** etc. Din aceste exemple și din altele de acest fel rezultă cît se poate de clar că funcțiunea gramaticală fundamentală a majorității adverbelor este aceea de determinant verbal, ceea ce explică și, în mare măsură, justifică denumirea acestei părți de vorbire. De multe ori, adverbul determină și alte părți de vorbire autonome, cu care intră în relație directă ori prin intermediul unei prepoziții:

Dragu-mi era satul nostru cu Ozana cea **frumos** curgătoare și limpede ca cristalul (I. CREANGĂ);

Țîțaca Leona uita prea des că... nu mai eram «țîncul» *de* **altădată** (M. SADOVEANU).

În primul exemplu, adverbul *frumos* determină adjectivul *curgătoare*, iar, în cel de-al doilea, *altădată* complinește substantivul articulat *țîncul*, formînd (împreună cu prepoziția *de*) un atribut adverbial al acestuia. Printre

substantivele determinate de adverbe, un loc aparte ocupă cele care denumesc acţiuni şi care, din această cauză, conţin în ele o idee verbală: *plecarea* **acasă,** *muncitul* **împreună,** *urcatul* **pe jos,** *mersul* **înainte** *al societăţii* şi altele.

Mult mai rar şi unele p r o n u m e pot fi determinate de anumite adverbe, ca în aceste exemple: *Acela* **de acolo** *îmi este cunoscut;* **Numai** *tu m-ai ajutat;* **Chiar** *lui i-am comunicat;* **Aproape** *nimic nu s-a ştiut* etc. La exemplele date trebuie adăugate altele din care să rezulte că adverbul mai poate determina şi un alt a d v e r b sau o l o c u ţ i u n e a d v e r b i a l ă. De pildă: *Surîde* **puţin** *răutăcios;* *Vorbeşte* **destul** *de bine* sau *Merge* **cam** *repede.* În primul exemplu, adverbul determinat sau „lămurit" este *răutăcios,* iar *puţin* determină sau precizează sensul celui dintîi, prin urmare este un element determinant. În *Vorbeşte destul de bine* şi *Merge cam repede,* adverbele *bine* şi *repede* sînt determinate, primul de *destul,* iar al doilea de *cam.* Iată şi exemple de adverbe care determină o locuţiune adverbială: *L-a băut* **aproape** *pe nerăsuflate;* *Învaţă* **exclusiv** *pe de rost* etc. Adverbele care ne interesează sînt *aproape* şi *exclusiv,* iar locuţiunile adverbiale determinate sînt, respectiv, *pe nerăsuflate* şi *pe de rost.*

Cu ultimele exemple am făcut trecerea spre categoria acelor adverbe (destul de numeroase), care pot însoţi orice parte de vorbire cu funcţiune sintactică, fără ca ele însele să poată îndeplini funcţiunea unei părţi de propoziţie. În această situaţie sînt adverbe de felul lui: *chiar, tocmai, şi, nici, numai, doar, măcar* etc. Prin urmare, în exemple ca: **Numai** *eu rămas acelaşi/ Bat mereu acelaşi drum* sau: **Doar** *ceasornicul urmează lung-a timpului cărare* (EMINESCU), vom considera că adverbele de restricţie *numai* şi *doar* intră în componenţa părţilor de propoziţie pe care le însoţesc ori, altfel spus, că formează o singură unitate sintactică împreună cu determinatele lor (care sînt *eu* şi, respectiv, *ceasornicul*).

Tot neanalizabil ca parte separată de propoziţie este şi adverbul de negaţie **nu,** indiferent dacă neagă predicatul (cum se întîmplă în mod obişnuit) sau altă parte de propoziţie, de exemplu un complement circumstanţial de cauză: **Nu de moarte** *mă cutremur, ci de veşnicia ei* (VLAHUŢĂ)[1].

În unele cercetări mai noi, s-a ajuns la concluzia, care merită să fie cunoscută, că o serie de cuvinte considerate, în gramaticile noastre, adverbe nu intră, de fapt, în sfera acestei părţi de vorbire, iar altele sînt ceea ce G e o r g e t a C i o m p e c numeşte *semiadverbe* (în SCL, nr. 1/1974, p. 25 şi urm.). Încercînd o definire contextuală a adverbului românesc (adică pe baza analizei distributive), autoarea citată stabileşte că sînt excluse dintre adverbe: **ca** şi **decît** (elemente de relaţie în structura complementului circumstanţial de mod comparativ sau a elementului predicativ suplimentar), apoi **mai** şi **foarte** (numai cînd sînt morfeme ale gradelor de comparaţie), **ba, da** şi **ba da** (care au valoare de interjecţii), **adică** şi **anume** (explicativ), **vreo** (invariabil) şi **cîte** (ultimele două întîlnite exclusiv în context nominal). Spre deosebire de acestea, o serie de unităţi ca: **şi, nici, chiar, doar, numai, decît** (cu sensul de „numai"), **barem, măcar, batăr** (regional), **cel puţin, încaltea, încă, tocmai, taman, mai ales, nu, mai** (cînd indică durata sau aproximaţia), **parcă, abia, cam, tot, prea, poate, pesemne** şi altele formează subclasa s e m i a d v e r b e l o r, care se caracterizează printr-o relativă lipsă de independenţă semantică şi gramaticală. Din punctul de vedere al topicii, ele sînt plasate aproape întotdeauna înaintea elementului regent şi în imediata lui vecinătate, formînd cu acesta o unitate sintactică inseparabilă.

---

[1] O altă interpretare, de asemenea posibilă, e aceea conform căreia *nu de moarte* este un complement indirect cu nuanţă circumstanţială cauzală.

LOCUŢIUNI ŞI EXPRESII ADVERBIALE

Paralel cu adverbul, trebuie discutate, mai întîi, locuţiunile adverbiale, prin care înţelegem grupuri de două sau mai multe cuvinte care alcătuiesc un tot unitar sub raport semantic şi care îndeplinesc funcţiunea de adverb. Exemple: **peste tot** (echivalent cu „pretutindeni"), **rînd pe rînd** (cu înţelesul de „succesiv"), **încetul cu încetul** „binişor", „treptat", „cu timpul", **cot la cot** „împreună", **cu de-a sila** (adică „forţat"), **de pomană** „degeaba", **în zadar** „zadarnic", **fără doar şi poate** „neîndoielnic" sau **în veci,** care are sensul de „pururea", „întotdeauna", „mereu", iar în construcţiile negative înseamnă „niciodată", „nicicînd". În structura locuţiunilor adverbiale intră una sau două prepoziţii şi cel puţin un cuvînt autosemantic care poate fi: substantiv *(în faţă, pe dos, cu toptanul, de cu seară, cu noaptea în cap* etc.), adjectiv *(din nou, în lung, în lat)*, participiu *(de ajuns, pe tăcute)*, numeral *(în doi, cu una cu două)*, pronume *(din ce în ce, de la sine)* şi, desigur, adverb *(de-a pururi* etc.). Această parte de vorbire intră în structura locuţiunilor adverbiale mai ales cînd se repetă: *aşa şi aşa, unde şi unde, de colo pînă colo, cînd şi cînd, din cînd în cînd* etc. Tot prin repetare (de data aceasta a unui substantiv) au luat naştere şi locuţiunile: *zi de zi, clipă de clipă, nas în nas, din loc în loc, din timp în timp, în vecii vecilor* şi multe altele.

Printre locuţiunile adverbiale sînt trecute, de obicei, şi cele alcătuite din cuvinte rimate: *calea-valea, ceac-pac, harcea-parcea, tîrîş-grăpiş, talmeş-balmeş, (ni)tam-nisam* etc. (vezi, de pildă, *GLR*, vol. I, p. 305; *SMLRC*, p. 275 şi *LRC*, vol. I, p. 282). După părerea noastră, în cazurile de faţă e vorba de un anumit gen de cuvinte compuse (cf. şi *FCLR*, vol. I, p. 223), care nu trebuie puse pe acelaşi plan cu: *de milă de silă, de unde pînă unde, de voie de nevoie, cu şoşele cu momele* etc., care sînt citate în aceleaşi lucrări şi a căror „sudură" este mai puţin avansată. Din aceleaşi motive, socotim că n-ar trebui incluse printre locuţiunile adverbiale nici: *într-adevăr, întruna* „mereu", *dis-de-dimineaţă* (cu varianta *des-de-dimineaţă*) şi altele, pe care tratatul *FCLR* le înregistrează în capitolul consacrat adverbului (p. 215—224), procedînd în conformitate cu realitatea lingvistică actuală.

Ceea ce în planul sincroniei este adverb simplu sau compus poate proveni, desigur, dintr-o locuţiune adverbială, cum se întîmplă în cazul lui: **acasă** (mai vechi: *a casă)*, **anume, diseară, devreme, întotdeauna, pesemne** sau **cumsecade** (care este atît adverb, cît şi adjectiv şi care, la origine, este o propoziţie circumstanţială de mod). Cf. şi adverbele compuse regionale: **mătincă** (din *mă tem că)*, **basamcă** (din *bag seama că)* şi **ceancă** (din *ziceam că)*. **Parcă** (din *se pare că)* este acceptat de limba literară. În cazul unor adverbe, aglutinarea elementelor componente este atît de bine realizată, încît, astăzi, ele pot fi trecute în rîndul adverbelor simple. Cf.: **cumva, cîndva, undeva, îndată oarecum, anevoie** sau **acasă** (citat mai înainte).

O clasificare a locuţiunilor după structura lor ne conduce la concluzia normală că aceasta poate fi mai simplă sau mai complexă. În primul caz, locuţiunea este formată dintr-un singur cuvînt autonom sub raport semantic, precedat de una sau două prepoziţii (*de prisos, cu totul, fără de cap, pe de rost, cu de-a sila* etc.). În cea de-a doua categorie pot fi incluse locuţiunile: *cu noaptea în cap, cu chiu cu vai, cu vîrf şi îndesat, fără doar şi poate, de jur împrejur* şi altele, care pot fi găsite în dicţionare. Referin-

du-ne la locuţiunile din această categorie, am făcut deja trecerea spre e x p r e s i i l e a d v e r b i a l e, care sînt, de obicei, şi mai complexe din punctul de vedere al structurii sau modului lor de organizare internă. Deşi asupra lor s-a atras de cîteva ori atenţia (vezi, spre exemplu, *LR*, nr. 4/1960, p. 32, 33 etc.), ele nu au fost încă temeinic studiate; de aceea, în dicţionare, în lucrările de specialitate şi în manualele şcolare sînt adeseori confundate sau asimilate cu locuţiunile adverbiale propriu-zise. Dacă, în principiu, e bine să facem o distincţie cît mai clară cu putinţă între *locuţiunile* şi *expresiile verbale* (care sînt mai puţin sudate şi neapărat dotate cu expresivitate), considerăm că la fel trebuie să se procedeze şi în cazul combinaţiilor de cuvinte cu caracter constant şi cu valoare a d v e r b i a l ă. Spre deosebire de locuţiunile adverbiale autentice, expresiile adverbiale sînt mai puţin „închegate" sau „pietrificate", au, adeseori, o structură mai complexă decît cele dintîi şi sînt, în mod obligatoriu, purtătoare de expresivitate; ca o consecinţă a faptului că elementele lor constituente nu sînt foarte sudate. Din acelaşi motiv unităţile lexicale care le compun pot fi analizate şi separat din punct de vedere sintactic, dar numai după ce întreaga îmbinare frazeologică a fost privită ca o singură unitate.

După părerea noastră, în rîndul expresiilor adverbiale pot fi trecute: *la paştele cailor, la voia întîmplării, cu lacrimi de sînge, în vîrful picioarelor, pe toate cărările, c-o falcă-n cer şi cu una-n pămînt, cît ai bate din palme, cît vezi cu ochii, cît ai clipi din ochi, cum scrie la carte* sau *cînd va da din piatră lapte* (adică „niciodată"). Faptul că unele expresii adverbiale sînt, precum vedem, propoziţii întregi şi că ele sînt adeseori incluse printre locuţiuni înseamnă că graniţele dintre cele două concepte atît de înrudite sînt totuşi foarte labile şi deci greu de fixat. Dificultatea de a le diferenţia cu precizie se datoreşte şi faptului că locuţiunile înseşi sînt mai mult ori mai puţin expresive, aceasta depinzînd de vechimea pe care o au în limbă şi de frecvenţa pe care o cunosc în procesul circulaţiei lor.

MODALITĂŢI DE CLASIFICARE A ADVERBELOR

1. O primă clasificare a adverbelor româneşti este în s i m p l e şi c o m p u s e, aşadar o clasificare după **formă.** Adverbele simple sînt: *acum, aici, atunci, bine, destul, azi, mîine, lesne, uşor* şi altele.

Dintre adverbele compuse amintim pe: *altădată, cîteodată, niciodată, vreodată, azi-noapte, mîine-seară, ieri-dimineaţă* sau *dis-de-dimineaţă* şi *după-amiază.*

În multe cazuri, elementele constituente ale adverbelor compuse s-au sudat atît de bine, încît acestea sînt simţite ca un singur cuvînt. Din această cauză, în planul sincroniei, ele pot fi interpretate *morfologic* ca nişte adverbe simple. Astfel de adverbe sînt: *numai, oarecum, astfel, cîndva, numaidecît* şi altele.

2. După **înţelesul** sau **conţinutul** lor, adverbele şi locuţiunile adverbiale se împart în trei categorii fundamentale:

a) *Adverbe şi locuţiuni adverbiale* **de loc**: *aici, acolo, afară, acasă, împrejur, pretutindeni, peste tot* etc.

b) *Adverbe şi locuţiuni adverbiale* **de timp**: *acum, atunci, astăzi, mîine, aseară, curînd, devreme, în veci, din cînd în cînd* etc.

c) *Adverbe și locuțiuni adverbiale* **de mod**: *bine, rău, anevoie, alene, degeaba, degrabă, de-a valma, pe rupte* și altele.

Dintre cele trei categorii fundamentale amintite, mai numeroase sînt adverbele și locuțiunile adverbiale de mod, pe care *GLR* (vol. I, p. 306—310) le clasează în mai multe grupe, după cum acestea exprimă modul propriu-zis sau cantitatea (*mult, puțin, destul*), comparația (*cum, precum, asemenea*), durata sau continuitatea (*mereu, necontenit, încă*), afirmația (*da, desigur, firește, cu siguranță*), negația (*nu, nicidecum, deloc* și *defel*), îndoiala sau probabilitatea (*parcă, poate, pesemne*), restricția și exclusivitatea (*doar, numai, măcar, cel puțin* etc.).

Alte adverbe și locuțiuni adverbiale de mod arată proximitatea (de exemplu: *aproape, cît pe ce, gata-gata*), unele conțin o explicație (*adică, anume, bunăoară*), altele au un înțeles conclusiv (*deci, așadar, prin urmare*) și, în sfîrșit, două dintre ele apar întrebuințate cu un înțeles concesiv (e vorba de adverbul *totuși* și de locuțiunea adverbială *cu toate acestea*).

3. Înainte de a încheia discuția privitoare la clasificarea adverbelor, menționăm că, din punctul de vedere al **originii,** o parte dintre ele sînt moștenite din latină sau împrumutate din alte limbi (de ex.: *abia, bine, chiar, mereu, tocmai, razna*), iar o altă parte (mult mai însemnată) este constituită din adverbele care provin din alte părți de vorbire sau care sînt formate tot în interiorul limbii române prin derivare cu sufixe: *fățiș, cruciș, morțiș, pitiș, tîriș* ori: *omenește, frățește, prietenește, bărbătește, muncitorește* etc.

ADVERBE PROVENITE DIN ALTE PĂRȚI DE VORBIRE

Foarte multe adverbe provin, prin schimbarea clasei morfologice, din alte părți de vorbire și în primul rînd din adjective, care, în condiții speciale, capătă valoare adverbială (de exemplu: *Vorbește* **frumos,** *Se exprimă* **corect,** *Calculează* **perfect** etc.). Dacă același cuvînt aparține ambelor clase lexico-gramaticale, o analiză corectă trebuie să stabilească precis cînd acesta e adjectiv și cînd funcționează ca adverb. Pentru aceasta e necesar să stabilim mai întîi dacă termenul determinat este un verb (ca în cazurile citate mai sus) ori este substantiv și atunci devine susceptibil de o complinire adjectivală (cf. *Aleargă* **repede** față de *apă* **repede**). Cel mai adesea adjectivele capătă valoare adverbială cu condiția să determine un verb sau un alt adjectiv:

Și în gîndu-mi trece vîntul, capul arde pustiit,
Aspru, rece *sună* cîntul cel **etern** *neisprăvit* (M. Eminescu).

Împreună cu adjectivele trebuie discutate unele participii trecute care, avînd aptitudinea de a se întrebuința cu valoare adjectivală, dobîndesc prin aceasta calitatea necesară pentru a deveni adverbe. Este printre altele situația lui *deschis, deslușit, strîns* și *răspicat* din exemplele următoare: „Mărturisește *deschis*", „Răspunde *deslușit*", „Îl leagă *strîns*", „Vorbește *răspicat*" și altele.

Ca adverbe sînt folosite și cîteva substantive, în special cele care denumesc anotimpurile, zilele și unele părți ale zilei. De

exemplu: „*Vara* mergem la mare sau la munte", „*Duminica* ne odihnim", „*Seara* ne plimbăm", „*Noaptea* dormim și visăm" etc. Este de remarcat că, în această situație, substantivele respective se folosesc la forma lor articulată, cu excepția numelor de zile și a substantivului *dimineață*, care pot apărea și nearticulate: „*Duminică* se înapoiază în țară", „*Luni* își reia activitatea", „*Dimineață* (mîine) merge la serviciu".

Cît privește forma articulată a substantivelor folosite ca adverbe, aceasta poate fi de singular sau de plural. Să se compare, de pildă, *noaptea, dimineața* și *seara* cu *nopțile* („Nu doarme *nopțile*"), *diminețile* sau *serile*, forme care se aud, adesea, în limba populară și în cea familiară. De aici au pătruns în literatură și trebuie să spunem că ele nu lipsesc nici din varianta poetică a stilului artistic sau beletristic. Astfel, ultima dintre formele citate se întîlnește la poeta Magda Isanos, care o folosește în rimă cu *zările:*

Dacă suferi, să mă chemi **serile**
Și-am să vin lîngă inima ta,
De-ar trebui să străbat zările
Și marea cu aripa mea.

O situație cu totul specială au construcțiile de felul celor ce vor fi înșirate mai jos, în care o serie de substantive se întrebuințează tot cu valoare adverbială, realizîndu-se cu ajutorul lor un fel de superlativ absolut sui-generis: *beat turtă* (sau *beat criță*, adică „foarte beat"), *gol pușcă, plin ochi, slab scîndură, îndrăgostit lulea, supărat foc, singur cuc* și altele, care provin, cel mai adesea, dintr-o comparație urmată de elipsă („singur *ca un cuc*" → „singur *cuc*"). În mod similar se comportă și un număr relativ mare de substantive atunci cînd intră în structura unor expresii verbale cu valoare superlativă: *a dormi buștean* (sau *butuc*), *a lega cobză* (sau *fedeleș*), *a îngheța bocnă* (sau *tun*), *a se certa furcă, a se ține scai, a merge strună* și altele. Deși simțite ca unități frazeologice clare, aceste ansambluri sînt totuși disociabile din punct de vedere gramatical, fiindcă al doilea termen al expresiei poate fi analizat și separat ca un complement circumstanțial de mod, exprimat printr-un substantiv cu valoare adverbială.

Dintre celelalte părți de vorbire mai pot fi întrebuințate cu valoare de adverb numeralul feminin **una** (de pildă: *O ține* **una,** adică „mereu") și pronumele **ce,** dar numai cu condiția ca el să determine un v e r b, un a d j e c t i v sau un alt a d v e r b. Iată exemple pentru cele trei situații diferite: **1)** „Plînge *ce* **plînge** și apoi se liniștește"; **2)** „*Ce* **tînăr** este și parcă e lipsit de flacăra vieții"; **3)** „*Ce* **frumos** curge Dunărea aproape de vărsarea ei în mare!" În toate aceste construcții, *ce* apare cu sensul lui *cît* sau *cît de* și el exprimă ideea de cantitate sau de intensitate, cum rezultă și dintr-un exemplu ca: **Ce** *mult doream să mă întorc acasă!* ori: „**Ce** *ușor se mistuiește prin plînsorile pustie*" (EMINESCU, O.I., p. 83).

CONVERSIUNEA ADVERBELOR ȘI A LOCUȚIUNILOR ADVERBIALE

Așa cum unele părți de vorbire pot fi întrebuințate cu valoare adverbială, la fel și unele *adverbe* își pot pierde, în anumite împrejurări, această calitate sau, altfel spus, își pot schimba categoria lexico-gramaticală, transformîndu-se

în a d j e c t i v e ori în s u b s t a n t i v e. De exemplu: *Îi vreau* **binele,** *I s-a urît cu* **binele** sau *acțiuni închinate* **binelui** *obștesc*. În același fel, **aproape** (adverb de loc) devine prin articulare **aproapele,** cu sensul de „semen" („*aproapele* meu sau al nostru").

Unele adverbe se mai pot substantiva și prin articularea lor proclitică, deci cu ajutorul articolului nehotărît (*Mi-a făcut* **un bine,** *de n-am să-l uit toată viața*); apoi, prin folosirea unui determinant adjectival, ca în exemplul: *Pentru* **acest** *bine* (sau *pentru* **marele** *bine pe care mi l-a făcut*) *îi sînt recunoscător*.

Dintre adverbele și locuțiunile adverbiale transformate în adjective invariabile, amintim aici pe: **așa, gata** (cf. „haine *gata*"), **asemenea** și **cumsecade** (care a fost explicat mai înainte). În mod excepțional pot fi folosite ca adjective și alte adverbe, cum se întîmplă, de pildă, cu **tiptil** din aceste versuri ale lui O. GOGA:

Tu te furișezi în taină pe la fiecare poartă,
Cu pășirea ta **tiptilă** nu lași urme pe zăpadă.

O imagine completă cu privire la schimbarea valorii morfologice sau gramaticale a adverbului nu putem avea decît adăugînd că multe adverbe și locuțiuni adverbiale (de obicei cu sens local) se transformă în p r e p o z i ț i i și, respectiv, l o c u ț i u n i p r e p o z i ț i o n a l e prin simplă articulare. Iată o listă relativ bogată de cuvinte și grupuri de cuvinte care au fie valoare adverbială, fie de prepoziții construite cu genitivul, în funcție de absența sau prezența articolului enclitic **-a** ori **-l**:

{ **împotrivă** (adv.): „Toți îi stăteau *împotrivă*".
{ **împotriva** (prep.): „A plecat *împotriva* dorinței lui".

{ **înainte** (adv.): „La sosire mi-a ieșit *înainte*".
{ **înaintea** (prep.): „Nu vedeam nimic *înaintea* ochilor".

{ **înapoi** (adv.): „Merge fără să se uite *înapoi*".
{ **înapoia** (prep.): „Războiul s-a purtat și *înapoia* frontului".

{ **înăuntru** (adv.): „Nu putem să rămînem *înăuntru*".
{ **înăuntrul** (prep.): „Se mișcă numai *înăuntrul* casei".

{ **îndărăt** (adv.): „Întoarse capul și privi *îndărăt*".
{ **îndărătul** (prep.): „Cineva îl aștepta *îndărătul* porții".

{ **în față** (locuț. adv.): „Cînd călătorește, stă numai *în față*".
{ **în fața** (locuț. prep.): „A răsărit un pom *în fața* casei".

{ **în jur** (locuț. adv.): „*În jur* stăteau bătrînii și copiii".
{ **în jurul** (locuț. prep.): „Prietenii s-au adunat *în jurul* lui".

{ **împrejur** (adv. < locuț. adv.): „Nimic nu se zărea *împrejur*".
{ **împrejurul** (prep.): „În fiecare zi aleargă *împrejurul* stadionului".

*

O atenție deosebită trebuie acordată și *relației dintre adverbe* și *conjuncții*, întrucît cele două părți de vorbire amintite nu sînt, întotdeauna, ușor de deosebit la analiza gramaticală. Unele adverbe, cum sînt cele relative **(unde,**

oriunde, cînd, oricînd, cît, cum și chiar **încotro)** au valoare de conjuncții, întrucît leagă și ele propoziții subordonate de regentele lor. Spre deosebire de conjuncțiile propriu-zise, adverbele citate își păstrează, în general, funcțiunea lor sintactică de complemente circumstanțiale, aparținînd propozițiilor subordonate pe care le introduc.

O distincție clară trebuie să facem și între cele două valori ale lui **și** sau ale lui **iar,** fiindcă pe **nici** îl considerăm întotdeauna adverb (cum vom arăta mai departe; vezi cele spuse la p. 272). După împrejurări, acestea sînt fie conjuncții, cînd leagă două părți de propoziție sau două propoziții, fie adverbe, cînd nu funcționează ca elemente de relație și, pe deasupra, au un sens oarecare, în raport cu conjuncțiile corespunzătoare, care sînt lipsite de conținut noțional. Ca adverbe, cele două cuvinte pot determina diverse părți de vorbire, cum sînt: v e r b u l, a d v e r b u l, a d j e c t i v u l, s u b s t a n t i v u l și p r o n u m e l e. Cităm cîteva exemple ilustrative: *Cum am venit eu, a* **și** *plecat el*; *Pe aici e* **și** *mai ușor de trecut*; *Este* **și** *frumos pe deasupra*; *De două zile* **iar** *merge la serviciu* etc. Categoria lexico-gramaticală a cuvintelor în discuție se mai poate recunoaște și după faptul că, atunci cînd funcționează ca adverbe, ele sînt în mod obligatoriu accentuate în frază (Afirmația este valabilă și pentru *nici*): *O, tu* **nici** *visezi, bătrîne, cîți în cale mi s-au pus* (EMINESCU); *Vie valuri mari de foc/* **Nici** *că m-or clinti din loc* (ALECSANDRI, P. II, 13); *Iată-n zori c-au* **și** *plecat/ Pe-un cal alb ne-ncălecat* (V. ALECSANDRI, P. I, 28). Pentru **și** adverbial (cu sens modal sau temporal), vezi numeroase exemple în *DLRLC* (s.v.).

ADVERBE ȘI LOCUȚIUNI ADVERBIALE PREDICATIVE

Imaginea generală pe care trebuie s-o avem despre adverb trebuie întregită cu unele detalii privitoare la așa-zisele *adverbe și locuțiuni adverbiale cu funcțiune predicativă*. Cele mai multe lucrări de specialitate (în frunte cu *GLR*, vol. I, p. 318—319 și vol. II, p. 97; 269) admit existența unor adverbe și locuțiuni adverbiale pe care le numesc p r e d i c a t i v e. Astfel de adverbe și locuțiuni adverbiale exprimă aproape întotdeauna n e c e s i t a t e a, s i g u r a n ț a și p r o b a b i l i t a t e a. Ele sînt: *adevărat, bineînțeles, sigur, desigur, negreșit, firește, poate, pesemne, probabil, de prisos, cu siguranță, fără îndoială, de bună seamă* și *fără doar și poate*. Pentru ca adverbele și locuțiunile adverbiale citate să constituie singure predicatul unei regente și să aibă drept subordonată o propoziție subiectivă, este necesar să fie urmate de conjuncția **că** ori **să** (în cazul lui *de prisos*): **Adevărat** *că i-am mărturisit*; **Sigur** *că ne va evita;* **Firește** *că mă voi conforma;* **Cu siguranță** *că nu vor veni;* **De prisos** *să mai discutăm* etc. Exemplele de acest fel arată că adverbele și locuțiunile adverbiale de care ne ocupăm aici nu sînt predicative prin natura lor, ci numai în anumite contexte bine determinate. Cînd spunem, de pildă, *Nu știm* **sigur** *dacă vom pleca*, adverbul subliniat este, în mod evident, un complement circumstanțial de mod.

Ori de cîte ori predicatul este exprimat prin adverbe și locuțiuni adverbiale așa-zise predicative, el poate fi, după împrejurări, n o m i n a l sau v e r b a l. De obicei se consideră că, dacă un astfel de adverb poate fi predicativizat (adică admite pe lîngă el verbul copulativ *a fi*), atunci formează un predicat nominal. Să se compare construcțiile paralele: **Sigur** *că va veni*

și **E sigur** *că va veni;* **Posibil** *să vină* și **E posibil** *să vină*; **Probabil** *că a venit* și **E probabil** *că a venit* etc. Cînd adverbul predicativ nu poate primi înainte sau după el verbul copulativ *a fi*, atunci el se comportă ca un predicat verbal. În această situație se află, spre exemplu, *firește, desigur, pesemne, poate* (provenit din pers. a III-a sing, a vb. *a putea*) și altele. Recurgînd și de data aceasta la construcții paralele, vom observa că nu e posibil să spunem decît **firește** *că vine*, dar nu și **e firește** *că vine* sau **firește e** *că vine*. Posibilitatea folosirii unor construcții paralele de felul celor amintite mai sus (cu același sens și la fel de corecte) reprezintă un mijloc de a determina caracterul verbal al acestor predicate cu totul speciale, pe care unii cercetători le resping ori le consideră foarte discutabile.

În ultima vreme, a cîștigat oarecare teren părerea conform căreia — asemenea altor părți de vorbire — și adverbul are, *în anumite împrejurări*, valoarea unei propoziții întregi, însă nu a unui predicat verbal propriu-zis, care să poată fi raportat la un subiect ori la o propoziție subiectivă.

După Ecaterina Teodorescu (vezi lucrările citate în bibliografie), adverbele și locuțiunile adverbiale care nu pot fi „predicativizate" cu *a fi* (**poate, pesemne, desigur, firește, de bună seamă, cu siguranță** etc.) sînt pur și simplu cuvinte care exprimă modalitatea, deci atitudinea subiectului vorbitor față de conținutul comunicării sale. Astfel de cuvinte nu sînt completate sau determinate, ci completează ele însești cu indici modali întregul enunț, exprimînd certitudinea sau incertitudinea locutorului cu privire la cele comunicate. Cît privește prezența conjuncției *că* (pe lîngă adverbele cu sens modal), aceasta nu este, după autoarea citată, expresia unei relații de subordonare, deoarece ea este facultativă (cf. *Poate* **că** *vine* față de: *Poate vine* etc.). Cele două enunțuri sînt, în mod evident, sinonime, însă echivalența lor sintactică mai poate fi discutată tocmai din cauza conectivului *că*. Ceea ce ni se pare totuși convingător în argumentarea Ecaterinei Teodorescu este mai ales afirmația că „adverbele în discuție nu pot intra niciodată în distribuție cu un subiect al cărui predicat ar fi ele". În această observație justă ar trebui, probabil, să vedem cea mai serioasă dovadă în sprijinul noii teze, care ar merita să fie reexaminată, dar pe care, aici, n-am putut s-o prezentăm decît foarte sumar.

Înainte de a trece la următoarea problemă, vom spune cîteva cuvinte și despre COMPARAȚIA ADVERBIALĂ, care nu diferă prin nimic esențial de cea adjectivală. Cînd conținutul semantic al unor adverbe permite, acestea se pot întrebuința atît la gradul pozitiv (*bine, aproape, tîrziu*), cît și la comparativ sau superlativ. Exact ca la adjective, comparativul poate fi: **de superioritate** (*mai bine/aproape/tîrziu*), **de inferioritate** (*mai puțin bine/aproape/tîrziu*) și **de egalitate** (*tot așa de bine/aproape/tîrziu*). Dintre adverbele și locuțiunile adverbiale care se pot folosi numai la pozitiv și comparativ mai importante sînt: *încoace, încolo, înainte, pe urmă, la stînga* și *la dreapta*. Superlativul, care este **relativ** (*cel mai bine*) și **absolut** (*foarte bine*), diferă de cel adjectival numai prin invariabilitatea articolului demonstrativ *cel*, asupra căruia vom reveni mai departe cu unele detalii.

ÎNTREBUINȚĂRI GREȘITE ALE ADVERBULUI

Folosirea acestei părți de vorbire, în limba română actuală, generează o serie de greșeli asupra cărora s-a mai atras atenția, însă ele continuă nu numai să se mențină, ci chiar să se răspîndească, îmbrăcînd forma unor adevărate

tendințe. Cea mai frecventă dintre acestea pare să fie plasarea adverbului **mai** înaintea formelor verbale compuse și chiar a pronumelui reflexiv sau personal ca în numeroase exemple de felul celor care urmează: **Mai** *a telefonat și aseară*, *Nu* **mai** *a dat nici un semn de viață*. **Mai** *se spune*, *uneori*, *și în glumă* sau: **Mai** *te-a chemat vreodată?* (în loc de: *Te-a* **mai** *chemat vreodată?*, deci cu intercalarea adverbului *mai* între auxiliar și participiul verbului de conjugat).

Alături de frecventa schimbare a topicii lui *mai* și a altor adverbe, trebuie menționată extraordinara răspîndire a lui **pe undeva,** îndeosebi în aspectul vorbit al limbii, care este, prin definiție, mai puțin îngrijit: **Pe undeva** *are și el dreptate;* **Pe undeva** *nu prea îmi convine nici mie;* **Pe undeva** *nici eu nu știu ce vreau;* **Pe undeva** *e posibilă și o altă interpretare* etc. Deși, în cele mai multe cazuri, nu este lipsit de un oarecare conținut semantic, acest **pe undeva** a început să devină supărător din cauza excesivei lui repetări, care îi conferă, de pe acum, statut de clișeu lingvistic.[1]

Lăsînd la o parte alte întrebuințări greșite ori nerecomandabile ale adverbului, ne ocupăm, în continuare, de ceea ce am putea numi a d j e c t i v a r e a incorectă a acestei părți de vorbire. După cum se va vedea imediat, nu este vorba de transformarea adverbului în adjectiv prin fenomenul conversiunii sau al schimbării categoriei lexico-gramaticale (cf. „persoană *bine*", „haine *gata*" etc.), ci de un anumit aspect al a c o r d u l u i p r i n a t r a c ț i e, care a fost studiat îndeosebi de acad. Iorgu Iordan și care e foarte des întîlnit în limba română contemporană.[2] Consecința asimilării adverbului cu adjectivul este că cel dintîi capătă forme flexionare după gen, număr și caz, ceea ce contravine normelor gramaticale ale limbii literare. Se pot aduce suficiente exemple din care să rezulte că existența în frază a unui adjectiv sau participiu verbal la plural atrage după sine adjectivarea adverbului precedent și acordarea lui în număr și gen cu cel dintîi. Cităm din greșelile înregistrate în limba vorbită: *Participanții la discuții au fost* **puțini** *numeroși* (în loc de *„puțin* numeroși"); *La deschidere au venit* **destui** *de mulți* (în loc de *„destul* de mulți"); *Trebuie să mergem cu toții sau* **cîți** *mai mulți* (în loc de *„cît* mai mulți") etc. Cf. și: *Sîntem* **fermi** *convinși că acțiunea noastră va reuși; Ne-am dus prea* **groși** *îmbrăcați; Am fost* **fericiți** *inspirați că ne-am luat umbrele* și altele. Este de la sine înțeles că acordul în număr și în gen se produce nu numai sub influența adjectivului imediat următor, ci și a substantivului sau pronumelui la care acesta se referă și care, de multe ori, poate fi chiar subiectul exprimat ori numai subînțeles al propoziției. Adverbele se mai pot transforma în adjective și sub influența unor substantive precedente, de la care împrumută atît genul, cît și numărul acestora, ajungîndu-se la exprimări de felul lui *sarcini* **grele** *de realizat* sau *munți* **ușori** *de urcat*. Cu și mai multă ușurință adjectivarea adverbului se produce atunci cînd acesta e precedat de un substantiv și e urmat de un adjectiv ori de un participiu, care are, de obicei, valoare adjectivală. Cităm și din această categorie: *candidați* **slabi** *pregătiți*, *copii* **proști** *crescuți*, *ferestre* **largi** *deschise*, *sentimente* **adînci** *umane*, *dinți* **strălucitori** *de albi*, *cărți* **noi** *apărute* sau *rude* **putrede** *de bogate* (pentru care vezi *LRC*, I, p. 288). Pentru a dovedi cît de puternică este tendința în discuție, dăm și cîteva citate din scrisul unor gazetari și publiciști contemporani:

---

[1] În cazul unor vorbitori (în special din generațiile mai tinere), **pe undeva** tinde să se transforme într-un adevărat „tic verbal", care, de multe ori, frizează ridicolul.

[2] Mai pe larg, vezi cele spuse în subcapitolul special consacrat acestei probleme.

Presa braziliană critică în termeni **destui** de severi comportarea echipei naționale de fotbal.

Din **cîte** sîntem informați, federația română va înainta forurilor internaționale o contestație în legătură cu acest caz.

În S.U.A., anual 500 de **noi**-născuți prezintă aceste simptome etc.

Întrucît de multe ori citim ori auzim spunîndu-se și *salonul de* **noi**-*născuți*, este necesar să precizăm că **nou-născut** e un cuvînt compus format din adverbul *nou* și din adjectivul de origine verbală *născut*, drept model servind frc. *nouveau-né*, al cărui plural este: *les* (sau *des*) *nouveau-nés*. Fiind adverb, *nou* trebuie să rămînă și el invariabil în cursul declinării. Prin urmare este corect spus „cadrul de mîine al *nou-născuților*", „greutatea *nou-născutului*" și „salonul de *nou-născuți* (nu *noi-născuți*, cum se scrie chiar prin unele spitale). Tot ca adjectiv este interpretat adverbul și atunci cînd intră în structura unor cuvinte compuse de felul lui **răufăcător, răuvoitor, clarvăzător** sau **liber-cugetător,** pe care, la plural, le auzim, uneori, rostite: *răifăcători, răivoitori* și *liberi-cugetători* (în loc de *răufăcători, răuvoitori, liber-cugetători* etc.).

Toate compusele citate mai sus sînt calcuri sau imitații după modele străine, mai precis franțuzești și, eventual, latinești. Astfel, lui *binefăcător* îi corespunde în franceză *bien-faiteur*, iar în latină *benefactor*. *Răufăcător* este o imitație după frc. *malfaiteur* sau chiar după lat. *malefactor*, iar *liber-cugetător* reproduce indiscutabil structura sau forma internă a frc. *libre-penseur* (în care *libre* are valoare de adverb pe lîngă derivatul *penseur*).

În urma discuției de pînă aici se desprinde concluzia că ne aflăm în fața unei tendințe sintactice deosebit de puternice, care atinge, mai frecvent, adverbele de cantitate (*cît, destul, puțin* etc.). În anumite contexte, acestea sînt, de bună seamă, adjective, pentru că însoțesc și determină substantive cu care se și acordă în chip firesc: „Au sosit *destui* musafiri", „Am văzut *puțini* oameni", „Ți-am trimis *cîți* bani mi-ai cerut" ș.a.m.d. Dintre adverbele mai sus citate, se pare că în special **cît** este mai des înlocuit prin *cîți* (care este prin excelență pronume relativ-interogativ). O dovadă în sprijinul acestei supoziții găsim și în faptul că prezența lui **cîți** în loc de **cît** ne întîmpină chiar în scrisul unor cărturari de indiscutabil prestigiu:

Foarte adesea — spune un critic și istoric literar — «abstragerea» artistului este o ipocrizie, căci nu există vreunul care să nu dorească a fi cunoscut de **cîți** mai mulți semeni.

La întrebarea cum se explică flexionarea adverbului după număr și, eventual, după gen, se pot da cel puțin două răspunsuri, care pun, de fapt, în lumină adevăratele c a u z e ale acestui fals acord. Cea mai simplă explicație este aceea conform căreia fenomenul în discuție s-ar datora existenței unor adjective cu valoare adverbială sau, altfel spus, identității formale dintre numeroasele adverbe de mod și adjectivele corespunzătoare. Întrucît adjectivul este, de obicei, o parte de vorbire flexibilă, mulți vorbitori sînt tentați să-i aplice și adverbului același tratament, schimbîndu-i forma în situații de felul celor pe care le-am analizat pe larg. O altă cauză este pur și simplu a t r a c ț i a pe care o exercită asupra adverbului cuvîntul flexibil învecinat și, neîndoielnic, chiar teama unor vorbitori de a nu lăsa, cumva, neacordat cu substantivul precedent sau următor un cuvînt cu aparență adjectivală.

Aceasta înseamnă că *pseudoadjectivarea adverbului* este şi un aspect sui-generis al *hipercorectitudinii gramaticale.*

În ceea ce priveşte v e c h i m e a fenomenului, trebuie menţionat că el se întîlneşte de multă vreme, în limba română, dar, în secolul trecut, a început să cunoască o frecvenţă mai mare, care a crescut şi mai mult în ultimele decenii. Dintre poeţii şi scriitorii la care se întîlneşte acest discutat fenomen poate fi citat George Coşbuc cu binecunoscutele versuri din „Nunta Zamfirei":

Sînt **grei** bătrînii de pornit,
Dar, de-i porneşti, sînt **grei** de-oprit.

O singură dată am întîlnit un adverb „adjectivizat" chiar la Eminescu, în poezia „Strigoii", unde ar putea fi o greşeală de tipar sau o simplă scăpare a marelui poet:

Arald, nu vrei pe sînu-mi tu fruntea ta s-o culci?
Las' să mă uit în ochii-ţi **ucizători** de dulci!

Indiferent de cauzele adjectivării adverbului, precum şi de frecvenţa sau perspectivele de răspîndire ale acestui fenomen, el trebuie evitat cu grijă atît în scris, cît şi în vorbire, de vreme ce nu este acceptat de normele sintactice ale limbii noastre literare.

Identitatea formală (adică pur exterioară) a unor adverbe şi adjective, precum şi faptul că gradele lor de comparaţie se exprimă în mod similar dau naştere la alte greşeli de acord, care nu lipsesc nici chiar din literatura lingvistică:

Dintre cuvintele împrumutate — afirmă un cercetător — **cele** mai repede se adaptează la sistemul limbii cele populare.

Dintre toate lucrările sau studiile de specialitate — ne spune altcineva — dicţionarele sînt **cele** mai strîns legate de practică.

Eroarea comună ambelor citate constă în folosirea lui *cele* în locul lui **cel** (articol demonstrativ invariabil, fiindcă serveşte aici la formarea superlativului relativ al adverbelor *repede* şi *strîns*). Tot greşeli de aceeaşi natură mai sînt şi *Voi munciţi* **cei** *mai bine* (în loc de „*cel* mai bine") ori **Cele** mai *amplu dezbătute au fost problemele dezarmării* (cum am citit, cîndva, într-o publicaţie periodică). Pentru a înţelege acest aspect cu totul special al acordului prin atracţie şi pentru a putea evita greşelile de felul celor semnalate mai sus, e necesar să se ştie că, în mod regulat, articolul demonstrativ sau adjectival îşi schimbă forma (în funcţie de genul, numărul şi cazul substantivului următor sau precedent) *numai cînd serveşte la formarea superlativului relativ al adjectivelor determinante.* Cf. *omul* **cel** *mai frumos* (ori **cel** *mai frumos om*) faţă de: **celui** *mai frumos om, oamenii* **cei** *mai frumoşi* sau **cei** *mai frumoşi oameni*, **celor** *mai merituoşi tineri*, **celei** *mai mîndre fete* etc. Prin analogie cu situaţia de la adjective, se poate spune şi: *partea* **cea** (*mai*) *de jos* sau *tablourile* **cele** (*mai*) *de sus*, fiindcă adverbul funcţionează aici ca determinant, într-un grup nominal. În exemplele citate mai înainte, genul şi numărul substantivului au fost greşit impuse şi lui **cel,** al cărui rol nu mai este acela de element de relaţie între un substantiv articulat şi atributul lui adverbial. După cum se poate uşor observa, *cel* ajută acolo la formarea superlativului relativ al

unor adverbe care nu se află în vecinătatea substantivelor și nici nu funcționează ca atribute ale acestora (*cele mai repede*, spre exemplu, este indiscutabil un complement circumstanțial de mod pe lîngă verbul *se adaptează*). Dacă **cel** își modifică totuși forma (devenind *cele, cei* sau *cea*), cauza trebuie căutată tot în atracția pe care o exercită (de la oarecare distanță) substantivele, adjectivele și pronumele cu formă de plural sau de gen feminin (Cf. și: *Maria dansează* **cea** *mai frumos*, în loc de **cel** *mai frumos*).

Cu precizările pe care le-am făcut pînă aici nu am epuizat „acordul adverbial", întrucît există și situații ceva mai complicate, în fața cărora specialiștii înșiși pot avea ezitări. Astfel, cînd „formantul" **cel** este plasat după un substantiv articulat și înaintea unui adverb de mod, greșelile de felul celor care urmează sînt aproape inevitabile: *Operația* **cea** *mai ușor de înfăptuit este adunarea materialului; Lucrările* **cele** *mai greu de realizat sînt cele de sinteză; Oamenii* **cei** *mai solid instruiți sînt cei trecuți prin școală* etc. În toate aceste cazuri, **cel** ar trebui să rămînă invariabil, deoarece adverbele *ușor, greu* și *solid* nu se grupează sintactic cu substantivul precedent, ci funcționează ca circumstanțiale de mod, primele două pe lîngă supinele *de înfăptuit* și *de realizat*, iar ultimul pe lîngă adjectivul *instruiți* (de origine participială). Datorită marii lor frecvențe, ca și perspectivelor de generalizare pe care le au, „greșelile" din ultima categorie ar putea fi privite de pe acum ca situîndu-se la granița dintre c o r e c t și i n c o r e c t sub raport gramatical.

PREPOZIȚIA

Împreună cu c o n j u n c ț i i l e (cărora le va fi consacrat subcapitolul următor), cu p r o n u m e l e r e l a t i v e (*care, cine, ce, ceea ce* etc.) și cu a d v e r b e l e r e l a t i v e (*cînd, cît, cum, încotro* etc.), p r e p o z i ț i i l e pot fi grupate în categoria mai largă a **elementelor de relație,** numite astfel pentru că ajută la exprimarea raporturilor dintre părțile unei propoziții și dintre propozițiile unei fraze. Spre deosebire de pronumele și adverbele relative, care au atît funcțiune relațională, cît și valoare de părți de propoziție, conjuncțiile și prepozițiile sînt simple „cuvinte auxiliare" sau *instrumente gramaticale* (cum li se spune în mod obișnuit). Aceasta înseamnă că ele sînt lipsite de conținut „noțional" propriu-zis, ceea ce le opune pe amîndouă celorlalte părți de vorbire discutate pînă aici (cu excepția a r t i c o l u l u i, care are o situație specială, descrisă pe larg în *LRC*, vol. I, p. 134—138). Alături de absența conținutului noțional (prin care se explică *lipsa de autonomie sintactică* a conjuncției și prepoziției), celor două părți de vorbire le mai este caracteristică și i n v a r i a b i l i t a t e a m o r f o l o g i c ă, pe baza căreia sînt clasate în categoria părților de vorbire neflexibile, alături de *interjecție* și de *adverb* (care a fost prezentat mai înainte). În ce rezidă diferența dintre prepoziție și conjuncție sau dintre amîndouă și interjecție va rezulta din întreaga discuție care urmează.

CONȚINUTUL SEMANTIC AL PREPOZIȚIEI

Problema de care ne vom ocupa mai întîi este pe cît de importantă și de interesantă, pe atît de spinoasă și de controversată. Ceea ce trebuie să respingem, din capul locului, este părerea că prepozițiile ar fi cuvinte v i d e, pentru că nu au funcțiune sintactică proprie, adică „nu pot alcătui singure termenul

unei s i n t a g m e". In realitate, din moment ce prepoziţiile exprimă anumite raporturi sintactice (asupra cărora ne vom opri mai departe), este limpede că ele au, în primul rînd, un conţinut semantic care poate fi numit g r a m a t i c a l. Alături de acesta, prepoziţiile mai au şi un *sens lexical*, care este mai mult ori mai puţin vag şi care nu se poate preciza decît în context. Astfel, **pe** „semnifică ideea de contact, privit concret sau gîndit analogic pentru două sau mai multe elemente" (vezi *DLR*, s.v.), **după** exprimă îndeosebi „posteritatea"; **către** indică „direcţia şi apropierea", fiind un sinonim al lui **înspre**; **în** este relativ specializat pentru a exprima „interiorul unui spaţiu ori al unui obiect", după cum **din** este şi el oarecum specializat pentru „desprinderea din interior"; **cu** exprimă cel mai adesea „asocierea" şi se opune semantic lui **fără** prin care exprimăm, de obicei „aspectul negativ al asocierii" etc. Existenţa unui sens lexical atît la prepoziţii, cît şi la conjuncţii este recunoscută chiar în *GLR* (ediţia a II-a, vol. I), unde se poate citi:

Prepoziţiile nu au sens lexical de sine stătător, dar nu sînt complet lipsite de sens lexical (p. 329);

Deşi conjuncţia nu e lipsită complet de sens lexical, ea nu are un sens lexical de sine stătător (p. 388).

În aceeaşi lucrare se mai arată că prepoziţiile sînt, de obicei, polisemantice, că sensurile lor lexicale sînt, în general, abstracte şi că gradul de abstractizare a sensului nu este acelaşi la toate prepoziţiile. Astfel **a, de** şi **despre** sînt, în mod evident, mai abstracte decît **lîngă, sub** sau **deasupra.** Tot aşa, **asupra** este o prepoziţie mai abstractă decît **deasupra,** chiar atunci cînd cea dintii indică direcţia concretă în spaţiu. Să se compare, spre exemplu, ***Deasupra** casei tale ies/ Şi azi aceleaşi stele* (M. EMINESCU) şi *Visam o pescuire minunată stînd cu ochii aţintiţi* **asupra** *plutei* (M. SADOVEANU). Că prepoziţia are un sens lexical propriu, adică distinct de cel al cuvintelor pe care le leagă, se admite şi în *LRC* (vol. I, p. 296), unde se compară enunţurile: *e* **pe** *birou*, *e* **lîngă** *birou*, *e* **în** *birou* şi *e* **după** *birou*. Înlocuirea unei prepoziţii cu alta (de exemplu *pe* cu *lîngă* sau *în* cu *după*) s-ar solda cu modificări semantice analoage celor provocate de substituirea lui *birou* printr-un alt termen din aceeaşi clasă lexico-gramaticală. Faptul că o prepoziţie nu poate fi suprimată sau înlocuită cu alta fără ca sensul contextului să se schimbe este cea mai clară dovadă că ea are un anumit conţinut lexical, în general mai greu de definit.

Foarte evident este sensul lexical al prepoziţiilor şi al locuţiunilor prepoziţionale provenite din adverbe şi din locuţiuni adverbiale (cf. *contrar, înaintea, împotriva, în faţa, în urma, de-a lungul, de-a latul* etc.). Constatarea este cît se poate de firească, avînd în vedere că un cuvînt, cînd trece într-o nouă clasă morfologică, îşi păstrează, în esenţă, semnificaţia lui iniţială. Prin urmare este normal ca sensul lexical pe care îl au, de pildă, *jur* ca substantiv şi *împreună* ca adverb să se menţină, în mare măsură, chiar după ce aceste cuvinte intră în structura locuţiunilor prepoziţionale *în jurul* şi *împreună cu*. Slăbirea sensului lexical se observă mai ales la prepoziţiile propriu-zise şi cu o mare vechime în limbă, cum sînt, spre exemplu: **de, la, pe, în** sau chiar **fără** (care, la origine, nu reprezintă altceva decît adverbul latinesc *foras* „afară").

Vorbind despre sensul lexical al prepoziţiilor trebuie să mai adăugăm că el este, în general, de altă natură decît sensul cuvintelor care corespund unor noţiuni propriu-zise. Chiar dacă deosebirea dintre cuvintele n o ţ i o n a l e şi cele fără conţinut noţional nu e întotdeauna uşor de făcut, această diferenţă trebuie, în principiu, men-

ținută, întrucît **de, la, că** și altele nu pot fi puse pe același plan cu **mînă, scaun** sau **frumos.**

În lingvistica românească, prepozițiile au fost studiate mai ales de Laura Vasiliu și de Fulvia Ciobanu (autoarea capitolului consacrat acestei părți de vorbire în *GLR*, ediția a II-a, vol. I, p. 321—382). Prima dintre cele două cercetătoare s-a ocupat de semantica prepozițiilor românești în ansamblu și a încercat să demonstreze că majoritatea sensurilor unei prepoziții plurisemantice se organizează în jurul unui sens general sau fundamental (independent de context), ceea ce ar fi o condiție suficientă pentru admiterea unității de sens a prepoziției (vezi îndeosebi *SG*, III, p. 11—42). Într-o măsură mai mică sau mai mare, sensul fundamental sau așa-zisa „constantă semantică intrinsecă" se regăsește în fiecare dintre sensurile secundare sau contextuale ale unei prepoziții. Cît de numeroase și de variate pot fi acestea din urmă se poate vedea, spre exemplu, din analiza temeinică a prepoziției **pe**, căreia i se consacră aproape 24 de coloane în *DLR* (tom. VIII, partea a 2-a, p. 359—370). Pentru prepoziție, în general, și pentru sensul ei lexical, vezi, de asemenea, Iordan—Robu (*LRC*, p. 510—522), unde există și o interesantă încercare de a defini semnificațiile fundamentale ale prepozițiilor românești. Alte contribuții la studiul prepoziției sînt citate în bibliografia de la sfîrșitul acestui capitol.

RAPORTURILE SINTACTICE EXPRIMATE DE PREPOZIȚII

Ca *instrument* sau *unealtă gramaticală*, prepoziția are rolul de a exprima exclusiv raporturi sintactice de subordonare sau dependență între două părți de propoziție. Mai precis spus, ea face legătura dintre un atribut sau un complement și partea de vorbire determinată de atributul sau complementul respectiv. Din exemplele care urmează va rezulta mai clar că prepoziția exprimă raporturi sintactice de dependență, pe de o parte între *substantiv*, *pronume* sau *numeral* și *atributele* lor, iar, pe de altă parte, între *verb*, *adverb*, *adjectiv* sau *interjecție* și *complementele* acestora. Dintre numeroasele situații în care prepoziția exprimă un raport sintactic de dependență între un *substantiv* și *atributul* acestuia (exprimat și el tot printr-un substantiv) cităm: *haine* **de** *stofă*, dor **de** *ducă*, *dulap* **în** *perete*, *sac* **fără** *fund*, *butoi* **cu** *vin*, *realizări* **peste** *plan*, *cititul* **printre** *rînduri* și altele. Într-un exemplu ca: *Aceia* **de** *acolo sînt prietenii mei*, prepoziția *de* introduce un atribut al pronumelui *aceia*, după cum în *Cei douăzeci* **de** *naufragiați au fost salvați* avem de-a face cu un atribut, tot substantival, care determină un numeral cu valoare de substantiv.

Fără a intra prea mult în chestiuni de sintaxă propriu-zisă, e necesar să atragem atenția asupra unui lucru deosebit de important, și anume că, deși prepoziția nu poate avea singură funcțiunea unei părți de propoziție, ea intră totuși în componența diverselor părți de propoziție ca element introductiv al acestora. Precizarea făcută este cu atît mai necesară, cu cît ea nu e valabilă și pentru conjuncție, al cărei rol, în frază și în propoziție, va fi arătat mai departe. Prin urmare, într-un exemplu ca *dor de ducă*, atributul substantival este **de ducă,** după cum în *aceia de acolo*, atributul adverbial al pronumelui demonstrativ *aceia* este **de acolo.** Iată acum și cîteva exemple de prepoziții care leagă un complement de termenul pe care acesta îl determină și despre care am spus că poate fi un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție: *L-am văzut* **pe** *Ion; Mă pregătesc* **de** *plecare; Am terminat* **de** *citit; Bate* **la** *ușă; Intră* **pe** *poartă; Aleargă* **prin** *pădure; Merge*

contra *vîntului* etc. Cînd determină un adjectiv, complementul poate fi, de asemenea, legat de acesta printr-o prepoziție. De exemplu: *E apt* **pentru** *serviciu*, *E sigur* **de** *reușită* și altele.

Cazurile în care complementul (avînd ca element introductiv o prepoziție) determină un adverb sînt foarte rare și de multe ori discutabile, cum se întîmplă în exemplele: *Vorbește prost* **peste măsură** și *Locuiește aproape* **de mine.** În primul caz, s-ar părea că *peste* introduce un complement circumstanțial de mod („Vorbește prost *peste măsură*"), dar mai e posibilă și o altă soluție sintactică mult mai plauzibilă, și anume interpretarea lui *peste măsură* ca o locuțiune adverbială, în care prepoziția *peste* intră ca element constituent.

Dacă schimbăm topica și spunem: *Vorbește* **peste măsură** *de prost*, atunci devine și mai clară valoarea de locuțiune adverbială a lui *peste măsură*, care echivalează aici cu „foarte" sau „din cale-afară (de)" și care servește la formarea superlativului absolut. Și celălalt exemplu *(Locuiește aproape de mine)* este ceva mai complicat decît pare la prima vedere. O analiză gramaticală corectă ne obligă să considerăm, mai întîi, că întregul grup **aproape de mine** este un complement circumstanțial de loc, introdus prin locuțiunea prepozițională *aproape de*. În interiorul acestui complement, se poate distinge (cum precizează, pentru alte cazuri, chiar *GLR*, vol. II, p. 162) un complement indirect *de mine* al adverbului *aproape*. Asupra situațiilor de acest fel nu ne putem opri mai pe larg, înainte de a fi discutate unele probleme de sintaxă a propoziției.

În cîteva cazuri, prepoziția leagă un complement de interjecția pe care acesta o determină. De exemplu: „*Hai* **la** *cinema !* sau *Este vai* **de** *el*, în care *de el* este complementul indirect al lui *vai* (care funcționează aici ca nume predicativ). Cu privire la rolul pe care îl îndeplinește prepoziția e bine să se mai știe că ea poate lega și numele predicativ în acuzativ sau în genitiv de verbul copulativ împreună cu care cel dintîi alcătuiește un predicat nominal. De exemplu: *El nu e* **ca** *tine; Casa este* **din** *lemn; Lemnul este* **de** *brad; Cerul este* **de** *un albastru închis* sau (cu numele predicativ în genitiv): *Bălcescu era* **împotriva** *asupririi sociale și naționale.*

Pentru unele detalii referitoare la raporturile sintactice pe care le exprimă *principalele prepoziții ale limbii române* trebuie consultat capitolul intitulat în felul acesta din *GLR* (vol. I, p. 334–382).

CLASIFICAREA PREPOZIȚIILOR DUPĂ STRUCTURĂ

Numeroasele prepoziții românești (al căror inventar complet nu a fost încă stabilit) pot fi clasificate după diverse criterii, începînd cu originea (de obicei latinească) și terminînd cu distribuția (sau posibilitățile concrete de a se combina cu alte părți de vorbire). Ceea ce ne interesează deocamdată și în mod special este clasificarea prepozițiilor după structură, adică după aspectul lor pur *formal*. Repartizarea după acest criteriu arată că există **prepoziții propriu-zise** (care pot fi simple sau compuse) și **locuțiuni prepoziționale** (asupra cărora ne vom opri la momentul potrivit).

a) *Prepozițiile simple* sînt cele formate dintr-un singur element (**a, cu, de, în, la, pe, fără, sub, spre** etc.) și cele rezultate din contopirea a două elemente (în trecerea de la latină la română sau în interiorul limbii noastre): **lîngă, pînă, peste, pentru** (provenit din *printru*), apoi: **din, prin, dintre, dinspre,**

printre, asupra și altele, a căror structură mai complexă nu este totuși analizabilă. Astfel de prepoziții se mai numesc și p r i m a r e (sau *propriu-zise*), fiindcă sînt moștenite din latină sau sînt formate în limba română (într-o fază foarte veche) din elemente bine sudate sau aglutinate. Cf. **prin** (< *pre+în*), **dintre** (< *de + între*), **dinspre** (< *de + înspre*) și altele.

b) *Prepozițiile compuse* sînt cele formate, de obicei, din două prepoziții simple, care nu s-au sudat atît de mult, încît să facă impresia unui singur cuvînt (ca în cazul lui **din,** spre exemplu). Pe aceasta am trecut-o printre prepozițiile simple, fiindcă așa este ea simțită astăzi, însă din punct de vedere g e n e t i c (adică al modului în care s-a născut), ea reprezintă un cuvînt compus, rezultat din fuziunea lui *de + în*. În limba actuală, sînt simțite ca prepoziții compuse **de la, pe la, de pe, de către, de lîngă, fără de, înspre** și altele (pentru care vezi *FCLR*, vol. I, p. 225—227). În funcție de gradul de fuziune a elementelor care le alcătuiesc, prepozițiile compuse se scriu separat (ca în cazul lui: *de la*, *pe la*, *fără de*, *pe lîngă*) sau împreună (de exemplu: *înspre*, *dinspre* sau *dintru*, care provine din *de + întru*). Înainte de a încheia discuția privitoare la prepozițiile compuse, vom mai adăuga că unele dintre ele pot fi formate din cîte trei prepoziții simple (de exemplu: **de pe la, de pe lîngă** sau **pînă pe la**). Precum vedem, în astfel de combinații intră prepozițiile foarte vechi și mult uzitate, care (din această cauză) sînt și cele mai „delexicalizate".

Alături de prepozițiile simple și compuse există, în limba română, un mare număr de l o c u ț i u n i p r e p o z i ț i o n a l e, pe care nu putem să le identificăm, întotdeauna, cu foarte multă ușurință. Ele sînt grupuri de două sau mai multe cuvinte care prezintă o unitate de sens și îndeplinesc același rol ca și prepozițiile propriu-zise. De obicei, locuțiunile prepoziționale sînt alcătuite din substantive sau adverbe, urmate ori, cel mai adesea, precedate de prepoziții. Iată exemple pentru fiecare dintre situațiile amintite:

a) *în fața*, *în urma*, *din pricina*, *cu excepția*, *în privința*, *în jurul*, *în ciuda*, *în pofida* sau *față de* (cu prepoziția după substantiv).

b) *împreună cu*, *în afară de*, *alături de*, *în sus de*, *în jos de*, ori (cu adverbul articulat): *în afara*, *pe dinafara*, *pe dinaintea* etc.

c) Dintre locuțiunile prepoziționale cu o structură diferită sau mai complexă decît a celor amintite mai pot fi citate: *de-a lungul*, *de-a latul*, *în afară de*, *odată cu*, *în raport cu*, *începînd cu*, *referitor la*, *privitor la* sau chiar *în (ceea) ce privește*, al cărei statut locuțional este pe nedrept contestat de unii cercetători (vezi chiar *GLR*, vol. II, p. 321), poate și pentru că nu se știe că această îmbinare frazeologică traduce literal (deci calchiază) frc. *en ce qui concerne*.

La cele spuse ar mai fi de adăugat un lucru asupra căruia am mai insistat, de altfel, și anume că unele adverbe și locuțiuni adverbiale devin, prin articulare, prepoziții și, respectiv, locuțiuni prepoziționale. De exemplu: *împotrivă* (adverb), față de *împotriva* (prepoziție), *în afară* (locuțiune adverbială) față de *în afara* (locuțiune prepozițională) sau *pe dinainte* față de *pe dinaintea* (care arată și mai clar cît de puțin avansat este procesul de „delexicalizare" în cazul unor prepoziții și locuțiuni prepoziționale de origine adverbială).

REGIMUL CAZUAL AL PREPOZIȚIILOR

Conform acestui criteriu, prepozițiile din limba română pot fi clasificate în trei categorii fundamentale în funcție de c a z u l pe care îl impun substantivului următor sau substitutelor acestuia.

a) Imensa majoritate a prepozițiilor simple și compuse se construiesc cu cazul a c u z a t i v: *Mîine mergem* **la teatru**; *Este vrednic* **de laudă**; *Vom trece și* **pe la voi** etc. Tot regim de caz acuzativ au **ca, decît** și **cît** (incluse în *LRC*, vol. I, p. 294—295, printre prepoziții), dar numai cu condiția ca termenul comparat să fie în nominativ. Cf.: *Noi sîntem mai generoși* **decît voi,** față de: *Nouă ne datorează mai mult* **decît vouă** (unde pronumele personale sînt în cazul dativ). Cu acuzativul se mai construiesc și locuțiunile al căror ultim element constituent este o prepoziție: **Față de părinți** *avem mari obligații;* **Relativ la plecare** *vom mai discuta* sau **Împreună cu noi** *vor merge și ei.*

O precizare care ni se pare absolut necesară se referă la construcțiile prepoziționale cu valoare de genitiv sau dativ. Întrucît *la mijloc* **de codru** înseamnă *la mijlocul* **codrului,** iar *Am dat apă* **la cai** este echivalent cu *Am dat apă cailor,* cei insuficient inițiați în gramatică săvîrșesc greșeala de a considera că (în aceste construcții vechi și populare), substantivele *codru* și *cai* sînt în genitiv și, respectiv, în dativ. În realitate, întreaga construcție prepozițională are valoare de genitiv sau dativ, însă substantivele precedate de prepoziții nu pot fi decît în cazul acuzativ. Cf. și expresia *(în) fapt de zi,* care echivalează cu *(în) faptul zilei* (adică la începutul ei). Prin analogie cu această expresie (mai veche și mai frecventă), au apărut *în fapt de seară* și chiar *în fapt de dimineață,* în care substantivele precedate de prepoziția *de* sînt tot în acuzativ.

b) Prepozițiile propriu-zise care se construiesc cu g e n i t i v u l nu sînt decît două: **asupra** și **contra** (care e un neologism). În limbajul administrativ comercial, ultima prepoziție se construiește cu acuzativul *(contra cost, contra chitanță, contra ramburs).* Regim de caz genitiv au și prepozițiile care provin din adverbe prin articulare (**înaintea** *casei,* **înapoia** *garajului,* **împotriva** *ploii,* **înăuntrul** *canalului,* **îndărătul** *mesei* etc.). Tot în această categorie trebuie incluse locuțiunile prepoziționale al căror ultim element component este articulat *(în privința, în vederea, în fața, în jurul, în dreptul, din cauza, din pricina, de-a lungul, de-a latul* și altele).

Prepozițiile și locuțiunile prepoziționale care cer în mod obișnuit genitivul se pot construi și cu un adjectiv posesiv în acuzativ. De exemplu: *El este* **contra ta** (față de genitivul: *contra sorei* **ta**le); *A pus stăpînire* **asupra mea; ** *A trecut* **pe dinaintea noastră;** *A întîrziat* **din pricina voastră** etc. Cîteva dintre prepozițiile și locuțiunile prepoziționale la care ne referim se mai pot construi și cu un pronume personal în cazul dativ (la forma neaccentuată și cu valoare posesivă): *Și-a aruncat privirile* **asupra-mi**; *S-au învîrtit* **în juru-ți; În fața-i** *stătea o doamnă* și altele.

c) Foarte puțin numeroase sînt și prepozițiile care cer cazul d a t i v. Ele provin din alte părți de vorbire, prin schimbarea clasei lexico-gramaticale și sînt următoarele: **datorită, mulțumită, potrivit, conform** și **contrar.** O situație oarecum specială are **grație,** care este un substantiv neologic de origine latină savantă *(gratia).* După modelul locuțiunii prepoziționale franțuzești *grâce à* (cf. *grâce à son aide* „datorită ajutorului său“), rom. *grație* (sub forma lui nearticulată) a început să se folosească și el cu valoare de prepoziție urmată de un substantiv în dativ: **Grație ei** *i-a revenit inspirația poetică* (L. REBREANU, în DLRLC, vol. II, p. 407, col. 1).

TENDINȚE ȘI GREȘELI ÎN FOLOSIREA PREPOZIȚIILOR

Inventarul bogat al prepozițiilor românești, precum și p o l i s e m a n t i s m u l multora dintre ele (adică faptul că au mai multe funcțiuni sau valori) explică, în ultimă analiză, o serie de tendințe și de greșeli legate de folosirea acestui complicat instrument gramatical, pe care prea puțini vorbitori de limbă română îl „mînuiesc" în mod ireproșabil. Cauzele imediate ale inovațiilor (pozitive sau negative) și în general ale devierilor de la uzul tradițional sînt, după cum vom vedea, mult mai numeroase și mai variate. Ele încep cu insuficienta cunoaștere a unor reguli gramaticale concrete și se termină cu influențele exercitate de unele limbi străine sau cu necesitatea firească de a realiza o exprimare cît mai clară, mai variată și mai nuanțată. Ultima precizare ne obligă să facem cuvenita distincție între ceea ce este, într-adevăr, greșit și ceea ce constituie rezultatul unor tendințe de înnoire parțială a sistemului prepozițional românesc. Astfel, de mai multă vreme, se observă preferința pentru **dintre** în loc de **din,** atunci cînd trebuie exprimat un anumit aspect al raportului p a r t i t i v, și anume desprinderea unui exemplar ori a mai multora dintr-un grup de obiecte identice sau asemănătoare: *O bună parte* **dintre** *copiii lumii sînt nefericiți; Fiecare* **dintre** *noi poate să greșească; Primul* **dintre** *argumente este prea puțin convingător* etc.

În unele lucrări de specialitate se consideră că exprimările de felul celor care urmează sînt nerecomandabile sau chiar greșite: *Spectacolul a fost unul* **din** *cele mai reușite; Multe* **din** *mijloacele rămase rudimentare la Macedonski se valorifică abia acum în întregime; Unul* **din** *evenimentele notabile a fost prima audiție a unei lucrări corale* ș.a.m.d. În realitate, asemenea exprimări nu trebuie socotite greșeli propriu-zise, de vreme ce ele continuă o veche tradiție (constînd în folosirea lui **din** cu valoare partitivă) și nu lipsesc nici chiar din lucrările unor cunoscuți lingviști contemporani: *Fiecare* **din** *fazele prin care trece societatea a produs alte elemente lexicale* (ROM. LIT., nr. 35/1979, p. 8); *Unele* **din** *problemele enumerate aici sînt însă de domeniul psihologiei cunoașterii* (LRC, II, p. 33); *Limba română nu păstrează nici unul* **din** *sensurile latine ale cuvîntului* (SCL, nr. 5/1978, p. 531). S-ar mai putea da zeci de alte exemple pentru a se demonstra că *din* cu valoare partitivă este mai vechi decît *dintre* avînd aceeași funcțiune și că cele două construcții prepoziționale sînt (de cele mai multe ori) în raport de v a r i a ț i e l i b e r ă. Aceasta înseamnă că ele sînt echivalente din punct de vedere semantic și că cei mai mulți vorbitori le simt, probabil, la fel de normale sau corecte. În treacăt fie spus, acest fapt și explică numeroasele inconsecvențe care se observă în exprimarea orală și în scrisul românesc contemporan.

Nu încape îndoială că, în limba actuală, **dintre** cîștigă totuși teren în detrimentul lui **din** și că va veni o vreme cînd această ultimă prepoziție (prea bogată în sensuri) își va pierde, într-o foarte mare măsură, funcțiunea ei partitivă. Numai urmată de un substantiv sau de un substitut al acestuia la singular *din* va continua să-și păstreze valoarea partitivă, ca în exemplul: *O parte* **din** *averea lui sînt cărțile.* În orice caz, afirmația că se răspîndește folosirea lui **din** în locul lui **dintre** contrazice atît istoria limbii, cît și realitatea lingvistică actuală. De altfel, pe vremea cînd nu exista încă cea de-a doua prepoziție (formată din *de* + *între*), se folosea cu sens partitiv *din* chiar acolo unde, astăzi, îl simțim mult mai firesc pe **dintre:** *Aici vede omul adesea dealuri,* **din** *care unele sînt cu păduri* (D. GOLESCU, în DLRLC, vol. II, p. 118,

col. 2.) Înaintea lui **din**, care, la originea lui, este tot un cuvînt compus *(de + în)*, apărea întrebuințată cu valoare partitivă prepoziția **de:** *Numai o parte* **de** *nemți supuși n-au fost* (N. COSTIN, în CADE, p. 385, col. 1). Așa cum *din* l-a înlocuit parțial pe *de* în exprimarea raportului partitiv (spunem totuși *o bucată* **de** *pîine*), la fel și *dintre* se va substitui lui *din* acolo unde această prepoziție a început să devină insuficient de clară și de concretă.

Prin nevoia de p r e c i z a r e și prin tendința de c o n c r e t i z a r e se pot explica și alte „mișcări" care au loc în interiorul sistemului prepozițional românesc. Astfel, **din** îl înlocuiește pe mai vechiul **de** (care exprimă raporturi prea multe și variate) în construcții de felul lui: *haină* **de** *piele, pulover* **de** *lînă, cercei* **de** *aur, masă* **de** *lemn, ceai* **de** *mușețel* și altele, care devin: *haină* **din** *piele, pulover* **din** *lînă* etc. Vorbitorii preferă construcția cu *din*, fiindcă prezența acestei prepoziții sugerează mai bine existența unei acțiuni *(haină din piele* înseamnă „haină f ă c u t ă sau c o n f e c ț i o n a t ă din piele"). Prin analogie s-a putut ajunge și la *marfă* (sau *mărfuri)* **din** *import*, unde înlocuirea lui *de* prin *din* nu mai are o justificare de aceeași natură. Tot prepoziția **de** este adeseori înlocuită prin **cu,** atunci cînd atributul substantival pe care îl introduce exprimă conținutul elementului determinat. *Un pahar* **de** *apă* devine *un pahar* **cu** *apă* și același lucru se întîmplă cu *un car* **de** *lemne, o carte* **de** *basme, o pungă* **de** *bani* și multe altele. După cum vedem, și în aceste cazuri exprimarea cîștigă în precizie sau claritate, pentru că *un pahar* **de** *apă* poate să însemne atît „umplut cu apă", cît și „făcut pentru a bea din el apă", ceea ce îl deosebește de *paharul* **de** *vin*, care are o altă destinație. Exprimarea tradițională începe să fie părăsită și în cazul construcției *Cîntă* **la** *vioară* sau **din** *vioară/cimpoi* etc., căreia mulți vorbitori îi preferă pe *Cîntă* **cu** *vioara* (ori **cu** *cimpoiul)*, întrucît prepoziția *cu* este mai specializată decît *din* sau *la* pentru a exprima instrumentul cu ajutorul căruia se săvîrșește o acțiune.

Nevoia de precizare și tendința de concretizare (adeseori invocate) au dus și la apariția prepozițiilor compuse **despre** și **de către.** Deoarece o propoziție ca *S-a spus* **de** *tata* putea fi înțeleasă în două moduri diferite, s-au adăugat, după *de* prepozițiile *spre* și *către*, ajungîndu-se la formulări complet deosebite, însă lipsite de orice echivoc: *S-a spus* **despre** *tata* și *S-a spus* **de către** *tata*. De multe ori, cele două perechi de prepoziții (adică **de/despre** și **de/de către)** pot apărea, fiecare dintre ele, în raport de variație liberă. Prin urmare, putem spune, spre exemplu, la fel de corect și cu exact același sens: *Poemul „Luceafărul" a fost scris* **de** *Eminescu* și *a fost scris* **de către** *Eminescu*. În mod corect, prepoziția compusă *de către* se folosește numai atunci cînd cu ajutorul ei se introduce numele autorului unei acțiuni pe care o exprimăm, de obicei, printr-un verb la diateza pasivă. Aceasta înseamnă că ea introduce, în primul rînd, un complement de agent personal, căruia îi este, de altfel, specifică. Prin analogie, *de către* se poate folosi și înaintea unor complemente de agent nepersonale (nume proprii de țări, instituții etc.) dacă trebuie subliniat autorul acțiunii exprimate printr-un verb cu înțeles pasiv: *Premiile sînt acordate* **de către** *Academia R.S.R.* În ultima vreme, asistăm la o puternică extindere în utilizarea acestei prepoziții, care apare chiar înaintea unor complemente de agent exprimate printr-un nume de obiect sau printr-un substantiv abstract. Cităm cîteva exemple din presa cotidiană și din unele publicații periodice: *Arborele secular a fost deplasat într-un „ghiveci" uriaș... tras* **de către un tanc**; *O serie de viruși... au fost în prealabil activați* **de către un agent** *chimic; 68 la sută din*

alergiile căilor respiratorii... sînt provocate **de către praful** *din locuințe; Relația dintre necesitate și întîmplare... este explicată* **de către materialismul dialectic** etc.

O altă greșeală frecventă constă în confundarea prepozițiilor **de pe** și **după** (care cunoaște o variantă hipercorectă **dupe,** explicabilă prin reacția față de rostirea muntenească **pă** a lui *pe*). Notăm mai întîi un exemplu de înlocuire a lui *după* prin *de pe,* ca în următoarele versuri populare (citate în GLR$_1$, vol. I, p. 361): *Hoții că s-or deștepta,*/**De pe** *noi că s-or lua* (PAMFILE, *Cîntece de țară,* p. 92).

Cazurile de înlocuire a lui *de pe* prin *după* sînt incomparabil mai numeroase atît în vorbirea populară, cît și în exprimarea orală sau scrisă a oamenilor mai mult ori mai puțin instruiți și cultivați. Astfel, auzim adeseori spunîndu-se: *Ia cartea* **după** *masă!* ori *Te-am șters* **după** *listă,* deși e clar că, dacă spunem *Te-am trecut* **pe** *listă,* trebuie să spunem și *Te-am șters* **de pe** *listă,* întrucît *de pe* se corelează aici cu prepoziția simplă *pe.* Din același motiv prezența prepoziției compuse *de pe* se impune și în structura zicalei: *Nu da vrabia din mînă pe cioara* **de pe** *gard* (nu *după gard,* cum am auzit de cîteva ori). Chiar un scriitor cum este Nicolae Filimon și-a intitulat un capitol al celebrului său roman *Ciocoii vechi și noi: Fă-te om de lumea nouă/, Să furi cloșca* **după** *ouă* (cînd, de fapt, este corect: *de pe ouă).* La cele spuse adăugăm că versurile unei mai vechi și binecunoscute romanțe sună aproape sistematic:

Să-mi cînți, bătrîn cobzar, ceva
Să-mi cînți ce-oi ști mai bine,
Că vin ți-oi da și bani ți-oi da
Și haina **după** mine.

Cazurile de greșită înlocuire a unei prepoziții prin alta sînt foarte numeroase și variate, cum dovedesc, printre altele, exemplele care urmează: *Suferă* **cu** *ficatul* (în loc de: *Suferă* **de** *ficat); tipărirea unor cărți* **de** *domeniul esteticii* (în loc de: „*din* domeniul esteticii"); *Sociolingvistica studiază relațiile* **între** *limbă, cultură și societate* (în loc de: „relațiile *dintre* limbă, cultură și societate", deoarece **între** se folosește numai după un substantiv nearticulat sau precedat de articolul nehotărît). Cei care spun sau scriu *distanța* **între** *două orașe* traduc frc. *la distance entre deux villes,* după cum cei care *insistă* **pe** *un subiect,* spre exemplu, se lasă și ei influențați de modelul franțuzesc, care este *insister* **sur** *(un sujet).* O greșită traducere este și expresia **prin avion,** căreia în franceză îi corespunde *par avion.* Întrucît aici *par* înseamnă *cu (ajutorul),* deci are un sens instrumental, este mai bine să spunem *cu avionul* sau să acceptăm și noi expresia franțuzească, devenită internațională.

Acad. Al. Graur a observat că și prepoziția *de* este frecvent înlocuită cu *pentru* cînd introduce un atribut substantival care exprimă scopul. În *Tendințele actuale ale limbii române* (p. 328—329) se citează numeroase exemple de felul lui: *cereri* **pentru** *încetarea bombardamentelor, cereri* **pentru** *abonamente, planuri* **pentru** *extinderea agresiunii, proiect* **pentru** *un alfabet universal, tentativă* **pentru** *corectarea recordului* etc. Avem convingerea că, măcar în parte, și aici e vorba tot de o influență a limbii franceze (mai precis de o traducere a frc. *pour* prin rom. *pentru),* care tinde să se extindă îndeosebi în stilul publicistic.

Cele mai numeroase greșeli legate de întrebuințarea prepozițiilor constau, probabil, în omiterea, din exprimare, a unora dintre aceste instrumente de ordin gramatical. Citām numai cîteva exemple de prepoziții (simple sau compuse), pe care le închidem între paranteze duble, marcînd, în felul acesta, absența lor din text: *Expoziția* [**pe**] *care am vizitat-o este interesantă; Nu pot*

separa [**pe**] *una de cealaltă; literatura română* [**de**] *după 23 August 1944; Au fost construite încă 100* [**de**] *apartamente; vacanța* **de** *iarnă și* [**de**] *primăvară; oamenii muncii* **de la** *orașe și* [**de la**] *sate; Ne revine o mare răspundere* **în** *păstrarea* și [**în**] *apărarea avutului obștesc* etc. De multe ori citim că *biroul (sau cabinetul) este deschis* **de la 8-14,** în loc de *este deschis* **de la** *8* **la** *14*(sau și mai corect: **de la** *8* **pînă la** *14*). Pe baza acestor exemple și a altora, pe care spațiul nu ne permite să le cităm, se poate afirma că suprimarea prepozițiilor este una dintre cele mai puternice tendințe care se manifestă în structura gramaticală a limbii române contemporane.

CONJUNCȚIA

Asemenea *prepoziției*, de care ne-am ocupat foarte pe larg, *conjuncția* face și ea parte din categoria „instrumentelor gramaticale" sau a cuvintelor funcționale (cum li se spune, tot mai des, în lingvistica modernă, după engl. *function words).* Combinînd mai multe definiții, vom numi conjuncție *partea de vorbire neflexibilă, care este lipsită de conținut noțional și de autonomie sintactică și care poate lega: două propoziții într-o frază, o parte de propoziție și o propoziție sau două unități sintactice în interiorul aceleiași propoziții.* Funcțiunea de conjuncție este îndeplinită și de alte părți de vorbire, cum sînt adverbele și pronumele relative, care trebuie avute și ele în vedere cînd studiem sistemul conjuncțional al limbii române.

Deosebirile dintre cuvintele relaționale (prepoziții, conjuncții, adverbe relative și pronume relative) au fost examinate, printre alții, de către D. D. Drașoveanu în CL, XIII (1968), nr. 1, p. 19—32. Pentru detalii privitoare la *elementele de relație*, vezi, de asemenea, LRC, vol. I, p. 290 și urm. Afirmația (foarte răspîndită, de altfel) că prepozițiile și conjuncțiile *nu au funcțiune sintactică*, pe cînd pronumele și adverbele relative au o asemenea funcțiune în propoziția pe care o introduc (cf. *op. cit.*, p. 314), este adevărată, dar, în același timp, ea este și foarte echivocă. Admițînd (cum nici nu se poate altfel) că prepozițiile și conjuncțiile sînt elemente relaționale, deci că leagă ceva, admitem implicit că ele au și o funcțiune, adică un rol sintactic bine definit. Ceea ce conjuncțiile și prepozițiile nu pot îndeplini singure este *funcțiunea unei părți de propoziție;* de aceea ar fi mai bine să ne fixăm la această formulare propusă de acad. Al. Graur în recenzia la prima ediție a acestei lucrări (pentru care vezi ROM. LIT., nr. 6 din 8 februarie 1973, p. 13). În lumina precizărilor făcute, exprimarea din SMLRC (p. 293—294) ni se pare și mai puțin recomandabilă, întrucît aici citim despre conjuncții că „leagă propozițiile, dar nu au rol sintactic în nici una dintre propozițiile pe care le leagă, pe cînd pronumele și adverbele relative au rol sintactic propriu (de subiect, complement etc.).

CONȚINUTUL SEMANTIC AL CONJUNCȚIILOR

Asupra acestei probleme nu este cazul să insistăm, întrucît cele spuse despre prepoziție se potrivesc, în linii mari, și pentru conjuncție. Fără a lipsi cu desăvîrșire, sensul lexical al conjuncției este totuși umbrit de semnificația ei gramaticală, care rămîne întotdeauna dominantă în raport cu cea lexicală. Este de la sine înțeles că (la fel ca și prepozițiile), conjuncțiile se deosebesc, într-o măsură mai mică sau mai mare, în ceea ce privește pierderea conținu-

tului lor lexical. Din acest punct de vedere, **că** și **de**, spre exemplu, sînt mai delexicalizate și deci mai abstractizate decît *căci, deși, fiindcă* etc. (ale căror elemente componente s-au aglutinat) și în special decît: *chiar dacă, cu toate că, de cîte ori, așa cum, ca și cum, de vreme ce, îndată ce* și altele, care, în planul sincroniei, sînt locuțiuni conjuncționale. Precizarea făcută mai arată că între cuvintele cu conținut noțional sau sens lexical deplin și așa-zisele instrumente gramaticale nu există granițe sau limite tranșante, trecerea din prima categorie în a doua realizîndu-se în timp și nu prin delexicalizarea totală a celor dintîi. După cum am mai subliniat, conjuncțiile și prepozițiile nu au totuși sens lexical de sine stătător, ceea ce le împiedică să îndeplinească singure funcțiunea unor părți de propoziție și să servească drept bază derivativă pentru formarea de noi cuvinte.

RAPORTURILE SINTACTICE EXPRIMATE DE CONJUNCȚII

Spre deosebire de p r e p o z i ț i e, care exprimă numai raporturi sintactice de dependență și exclusiv la nivelul propoziției, c o n j u n c ț i a exprimă atît raporturi de coordonare, cît și de subordonare. Raporturile de subordonare pe care le exprimă conjuncția nu pot fi decît între două propoziții, așadar, la nivelul frazei. De exemplu: *Am auzit* **că** *va pleca mîine* sau *E supărat,* **deși** *nu i s-a întîmplat nimic.* În frazele citate, rolul conjuncției este de a lega o propoziție subordonată de regenta ei, care, în cazurile de față, este, în același timp, și propoziție principală *(am auzit* și *e supărat)*. Tot la nivelul frazei, conjuncția mai poate face legătura între două propoziții de același fel sau diferite (principale ori secundare): *Se plimbă* **și** *fredonează o melodie; A învățat să înoate* **și** *să patineze* etc. În ultima frază, conjuncția *și* leagă două completive directe, deci două subordonate de același fel, care depind de aceeași regentă *(a învățat)*. În fraza *Lucrează ce poate* **și** *cînd poate* conjuncția *și* leagă o completivă directă și o temporală, așadar două subordonate de natură diferită.

Tot la nivelul frazei există și situații cînd conjuncția exprimă raporturi de coordonare între o parte de propoziție și o propoziție subordonată. De exemplu: *A cumpărat cărți* **și** *ce a mai găsit,* unde *cărți* este complementul sau obiectul direct al verbului din regentă, iar *ce a mai găsit* este o completivă directă subordonată aceluiași verb și legată de *cărți* prin conjuncția coordonatoare *și*. În interiorul sau la nivelul aceleiași propoziții, conjuncția leagă părți de propoziție care stau pe același plan și care pot fi de același fel (de pildă: două complemente directe sau circumstanțiale), apoi elementele alcătuitoare ale unui subiect multiplu ori ale unui nume predicativ multiplu. Exemplele sînt ușor de găsit: *Iubește muzica* **și** *literatura; Merge la teatru sîmbăta* **sau** *duminica; Eminescu* **și** *Creangă au fost buni prieteni; Este înalt* **și** *subțire; Nu știu dacă e bun* **sau** *rău* etc. Cele două părți de propoziție pe care le leagă conjuncția și care stau pe același plan pot să difere între ele, ca în exemplul foarte simplu: *Cere-mi orice* **și** *oricînd,* în care conjuncția *și* unește un complement direct și un complement circumstanțial de timp.

Cunoscînd foarte bine rolul pe care îl au *conjuncțiile, prepozițiile* și celelalte e l e m e n t e d e r e l a ț i e, este relativ ușor să facem distincția necesară între cele două sau chiar trei valori total diferite pe care le poate avea, după împrejurări, unul și același instrument gramatical sub raport formal. Astfel, **de** este, după cum am văzut, *prepoziție,* dar în graiurile regionale are

și valoarea unui *pronume relativ invariabil*, ca în exemple de felul lui: „a **de** s-a plîns că e nedreptățită"; „casele alea **de** ți le-am arătat" etc. În mod foarte frecvent, *de* mai are și valoare de conjuncție care introduce diverse tipuri de subordonare, cum ar fi: o condițională („**De** *mergi tu*, eu n-am ce căuta"), o atributivă („Are obiceiul **de** *întîrzie*"), o completivă directă („Mă întreabă **de** *știu ceva despre tine*"), o completivă indirectă: „Ne pune dracu **de** *urnim o stîncă din locul ei*..." (I. CREANGĂ), o consecutivă („*Plînge* **de**-*ți face milă*"), apoi o concesivă, o finală, o predicativă și chiar o subiectivă, ca în următoarele versuri ale unui poet contemporan:

De stăm vecini
Și **de** putem cuprinde depărtarea
E fiindcă au trăsnit la rădăcini
Străvechile păduri de mărăcini... (Dan Deșliu)

Este de remarcat că, în cazul de față, verbul *a fi* are valoare predicativă, nu copulativă, deci el formează singur predicatul propoziției principale: *Faptul că stăm vecini și că putem cuprinde depărtarea* **e** (adică se întîmplă, se petrece ori este posibil), *fiindcă am trăsnit la rădăcini străvechile păduri de mărăcini*. Ultima propoziție este cauzală, iar primele două sînt subiectul lui **e**, adică al propoziției regente și, totodată, principale.

După cum am mai subliniat, cu funcțiune de conjuncție se mai întrebuințează, în frază, pronumele relative **(care, cine, ce),** precum și unele adverbe de loc, de timp și de mod **(unde, cînd, încotro, cum** etc.), numite, din această cauză, și adverbe relative. Spre deosebire de conjuncțiile propriu-zise, pronumele relative (întotdeauna) și adverbele relative, în imensa majoritate a cazurilor, pot funcționa, pe plan sintactic, și ca părți de propoziție, ceea ce le deosebește radical de elementele relaționale pe care le numim *conjuncții*.

CRITERII DE CLASIFICARE A CONJUNCȚIILOR

1. Asemenea prepozițiilor (cu care se aseamănă și în această privință), conjuncțiile pot fi clasificate, mai întîi, după *formă* sau *structură*. Din acest punct de vedere există conjuncții simple, conjuncții compuse și locuțiuni conjuncționale.

a) Dintre conjuncțiile simple sau neanalizabile, cel mai des întîlnite sînt: **că, ci, și, ori, sau, iar, însă, dar, fie, de** și altele. Tot în această categorie includem și unele formații devenite cu timpul neanalizabile, întrucît elementele lor componente s-au aglutinat perfect. E vorba de **căci** (compusă din *că* + pronumele *ce*), **dacă** (alcătuită din *de* și *ca*, al căror rezultat a fost, mai întîi, *deaca* și apoi *daca*), **deci** (care a evoluat din mai vechiul *deaci*, compus din *de* + *aci*) și altele.

b) Conjuncțiile compuse sînt puține în limba română (vezi GLR$_2$, vol. I, p. 385 și mai ales tratatul FCLR, vol. I, p. 228—229). Ele pot fi alcătuite, spre exemplu, din două conjuncții simple **(ca să, ci și)**, dintr-o fostă locuțiune conjuncțională și o conjuncție simplă **(încît să)** ori dintr-un adverb (neapărat relativ) și o conjuncție simplă, de pildă **cum că,** pe care o folosea frecvent Eminescu: *Se pare* **cum că** *alte valuri/Cobor mereu pe-același vad/Se pare*

cum că-*i altă toamnă,/Ci-n veci aceleași frunze cad* (în poezia „Cu mîne zile-ți adaogi"). Cf. și: *Iar din inima lui simte un copac* **cum că** *răsare* (în „Scrisoarea III").

c) Dacă numărul conjuncțiilor compuse e foarte mic, al locuțiunilor conjuncționale este foarte mare. De exemplu: **măcar că, chiar dacă, cu toate că, din cauză că, din pricină că, pentru că, dat fiind că, după ce (că), de vreme ce, în timp ce, odată ce, ca și cînd, ca și cum, măcar să, fără să, pînă să, în loc să, fără ca să, pentru ca să, pe lîngă că** etc. Exemplele citate arată că locuțiunile conjuncționale sînt foarte variate din punctul de vedere al structurii lor: adv. + conj. *(chiar dacă)*, adv. + adv. *(așa cum)*, loc. adv. + adv. *(ca și cum)*,prep. + conj. simplă *(pînă să)*, prep. + conj. compusă *(fără ca să)*, prep. + subst. + pron. *(în timp ce)* etc. O mențiune specială merită locuțiunile conjuncționale de tipul **din cauză că** și **din pricină că.** Ele provin din locuțiunile prepoziționale *din cauza* și *din pricina*, deosebindu-se de acestea numai prin prezența elementului conjuncțional final *(că)*. Locuțiunile conjuncționale nu trebuie confundate cu cele adverbiale mai ales cînd se află în corelație. Astfel, într-o frază ca: **De cîte ori** *te văd*, **de atîtea ori** *mă bucur*, prima locuțiune este conjuncțională și introduce o temporală iterativă, iar a doua (adică *de atîtea ori)* este adverbială și îndeplinește funcțiunea de complement circumstanțial de timp pe lîngă verbul următor. Toate exemplele discutate pînă aici arată că *locuțiunile conjuncționale* sînt grupuri sintactice nesudate, care îndeplinesc aceeași funcțiune ca și conjuncțiile simple ori compuse. În componența lor intră în mod obligatoriu o conjuncție propriu-zisă, iar, mai rar, **să,** care este considerat, în egală măsură, conjuncție subordonatoare și semn al conjunctivului (vezi DEX, s.v. și GLR_2 vol. I, p. 412.)

2. Din punctul de vedere al f u n c ț i u n i i lor, deci după natura raporturilor sintactice pe care le exprimă, conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale se clasifică în **coordonatoare** și **subordonatoare.** Cele dintîi pot fi: c o p u l a t i v e *(și, iar, și cu, precum și)*; d i s j u n c t i v e *(fie, ori, sau)*; a d v e r s a t i v e *(ci, dar, iar, însă, numai că)*; c o n c l u s i v e *(așadar, deci, prin urmare* etc.).

Deși admisă atît în GLR_2 (vol. I, p. 387, 395), cît și în DLR (s.v.), calitatea de conjuncție coordonatoare a lui **nici** a fost adeseori pusă sub semnul întrebării sau chiar contestată cu argumente care nu mai pot fi ignorate. (Vezi îndeosebi Georgeta Ciompec, LRC, vol. I, p. 308 și bibliografia citată acolo.) *Nici* poate fi socotit adverb chiar în exemplele de felul lui: *Norodul nu te vrea,* **nici** *te iubește* (C. NEGRUZZI); *Nu caut vorbe pe ales,/***Nici** *știu cum aș începe* (M. EMINESCU) etc. La un examen mai atent, ne putem da seama că, în frazele citate, există un raport de coordonare prin parataxă, juxtapunere sau alăturare, nu prin joncțiune (sau cu ajutorul conjuncțiilor). De altfel, adăugînd, înaintea lui *nici*, conjuncția *și*, aceasta nu schimbă cîtuși de puțin sensul celor două enunțuri, în schimb devine mai evident că *nici* este un adverb de negare (asemenea lui *nu*, care i se asociază în limba actuală). Valoarea de adverb (unanim admisă) a lui *nici* este și mai evidentă într-un context ca: *Dorul meu odihnă n-are/***Nici** *la umbră,* **nici** *la soare.* Cf. și următorul exemplu (citat în GLR_2, vol. I, p. 389): **Nici** *mi-i foame,* **nici** *mi-i sete,/***Nici** *mi-i dor de codru verde.* În ambele cazuri, *nici* se opune semantic lui *și*, care (dacă l-ar înlocui pe acesta) ar avea în mod evident valoare adverbială.

Fără a intra în detalii, subliniem că discutabilă este și calitatea conjuncțională a lui *deci, așadar, prin urmare* etc., în care unii cercetători văd adverbe și locuțiuni adverbiale de un tip mai special. În virtutea tradiției și în conformitate cu GLR_2

sau cu alte lucrări le-am trecut totuşi printre conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale conclusive şi ele pot să rămînă aici pînă cînd statutul lor morfologic va deveni mai puţin controversat decît este în actualul stadiu al cercetărilor. Un alt fapt care trebuie subliniat este că *deci*, *aşadar*, *prin urmare* şi altele stabilesc raporturi foarte apropiate de subordonare, ceea ce complică şi mai mult situaţia „elementelor relaţionale" în discuţie.

Conjuncţiile subordonatoare pot introduce propoziţii *subiective*, *predicative*, *completive directe* ori *indirecte*, precum şi diverse tipuri de *circumstanţiale*. Fiind extrem de numeroase şi avînd, de cele mai multe ori, valori multiple, conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale subordonatoare trebuie studiate la sintaxa frazei, paralel cu propoziţiile pe care le introduc.

3. O clasificare a conjuncţiilor din punctul de vedere al o r i g i n i i lor ne conduce la concluzia că aproape toate sînt moştenite din latină (**dar** şi **iar** au totuşi etimologie obscură) sau sînt formate în interiorul limbii române. Astfel, **ci** provine din pronumele relativ *ce*, **fie** este persoana a III-a a modului conjunctiv de la verbul *a fi*, **fiindcă** e format din gerunziul aceluiaşi verb + conj. *că*, **deoarece** e compus din *de* + subst. *oară* (<lat. *hora*) + *ce* ş.a.m.d. Ultima clasificare (ca şi alte consideraţii de ordin istoric) prezintă mai puţin interes.

OBSERVAŢII ASUPRA FOLOSIRII CONJUNCŢIILOR

Deşi sînt mai puţin numeroase decît în cazul prepoziţiilor, greşelile care se constată în folosirea conjuncţiilor merită, de asemenea, să fie discutate pe larg, întrucît o bună parte dintre ele tind să se răspîndească, iar cîteva nu lipsesc nici chiar din scrisul relativ îngrijit. Cauzele schimbărilor care au loc în sistemul conjuncţional actual sînt, în general, cele pe care le-am amintit la prepoziţii cu singura deosebire că influenţele străine intervin aici într-o măsură mult mai mică decît acolo. Alături de *grabă*, *neglijenţă*, *preţiozitate lingvistică* şi *insuficienta cunoaştere a normelor gramaticale*, unele t e n d i n ţ e mai generale care se manifestă în limbă pot explica şi ele anumite încălcări ale regulilor referitoare la folosirea actuală a conjuncţiilor. Astfel, tendinţa spre o exprimare cît mai scurtă sau „economică" explică o m i t e r e a conjuncţiei **să** din fraza: *Rugăm sunaţi de două ori!* ori a lui **şi** dintr-un enunţ ca: *Doresc un kil(ogram)* [ ] *jum(ăt)ate*. Cf. şi: *Lui Fischer îi mai trebuie un punct* [ ]*jumătate pentru a deveni campion mondial* (se scria prin august 1972 într-un ziar din Capitală).

Măcar în parte, aceeaşi tendinţă spre *brahilogie* (sau *brevilocvenţă*, adică „vorbire scurtă") explică, desigur, şi nerepetarea unei conjuncţii care, în mod normal, trebuie să apară de două ori în faţa a două propoziţii coordonate între ele. Citam cîteva exemple din limba scrisă, punînd între paranteze ceea ce lipseşte şi trebuia repetat: *Pe lîngă artilerie, Ion Vodă cel Viteaz reuşise să recruteze şi* [**să**] *instruiască o cavalerie bună şi numeroasă; Interesul pentru limba şi cultura românească este, neîndoielnic, mare în Europa şi astfel de manifestări nu pot decît să-l întreţină şi* [**să-l**] *sporească*. În afară de **să**, este adeseori omisă conjuncţia **că**, atît în limba vorbită, cît şi în scris: *Trebuie să reţinem că în lexicul românesc există elemente autohtone, că acestea au o vechime mare şi* [**că**] *majoritatea fac parte din lexicul de bază al limbii.*

În anunțuri de felul lui: *Servim masa între* **12-15**; *Casa este deschisă între* **9-13**; *Consultațiile se țin între* **10-12** etc., cratima se substituie conjuncției **și** printr-un procedeu care, în principiu, nu e recomandabil, dar el este aproape generalizat atît în limba română, cît și în alte limbi.

Dintre greșelile propriu-zise menționăm mai întîi folosirea pleonastică a conjuncțiilor **dar** (...) **însă,** care nu trebuie să apară niciodată în aceeași propoziție (cum le întîlnim adeseori în exprimarea semidocților), întrucît amîndouă au valoare adversativă. În secolul trecut, această grupare conjuncțională se întîlnea chiar la unii scriitori (vezi exemple în DA, s.v. *însă*) și era, probabil, mai frecventă decît e astăzi în limba populară: *Potera l-a-ncungiurat, /Și burduf mi l-a legat,* /**Dar,** *lui* **însă,** *nu-i păsa,/Ci mustața-și răsucea.* (citat din ȘEZĂTOAREA, vol. V, p. 94 după DLRLC, II, p. 11, col. 1). Explicația apariției lui *însă* după sinonimul *dar* trebuie căutată în slăbirea sensului adversativ al acestei ultime conjuncții, ceea ce nu constituie, desigur, și o scuză pentru cei care săvîrșesc o asemenea eroare de exprimare. Conjuncțiile **ci** și **dar** (care nu sînt chiar perfect sinonime) apar și ele de multe ori însoțite de adverbe și locuțiuni adverbiale al căror sens este tot adversativ: *Ei nu-l simpatizează,* **ci, dimpotrivă,** *îl disprețuiesc; Poezia avea strofe mai puține,* **dar în schimb** *versurile erau ceva mai lungi* (AL. VLAHUȚĂ, în DLRLC, vol. IV, p. 47, col. 1). Prezența lui *dimpotrivă* și a lui *în schimb* după *ci* și *dar* se explică prin necesitatea de a întări opoziția pe care o exprimă cele două conjuncții adversative. De data aceasta, nu poate fi vorba de o greșeală propriu-zisă (ca în cazul lui *dar* urmat de *însă*), cu atît mai mult cu cît construcțiile citate se întîlnesc frecvent chiar în exprimarea oamenilor instruiți și cultivați. Este foarte adevărat că în ambele cazuri se urmărește și, practic, chiar se realizează o intensificare a raportului adversativ existent între cele două propoziții coordonate, însă la o exprimare pleonastică supărătoare nu se ajunge decît în prima situație și aceasta din cauza sinonimiei, aproape desăvîrșite, dintre *dar* și *însă*. O bună parte dintre greșelile pe care le urmărim aici constau în substituirea unei conjuncții prin alta, ca în cazul mult discutatei înlocuiri a lui **să** prin **ca să,** despre care acad. Iorgu Iordan afirmă, în mod just, că reprezintă „o particularitate a limbajului semicult" (vezi LRA, p. 403). Cînd între elementele ei constituente nu se intercalează alte cuvinte, conjuncția compusă *ca să* introduce, în limba literară, propoziții finale *(A plecat* **ca să**-*l întîmpine la aeroport)* și, mult mai rar, consecutive sau apozitive (vezi GLR_2, vol. I, p. 399 și vol. II, p. 282; 316). Cînd e vorba de propoziții finale, cele două construcții (cu *să* și *ca să*) pot fi considerate la fel de corecte: *Merge la băi* **(ca) să**-*și trateze reumatismul.* Pornind de la această echivalență, mulți vorbitori extind sinonimia *să — ca să* și acolo unde nu intervine sensul final (vezi SMLRC, p. 294), ceea ce duce la multe și numeroase abateri de ordin sintactic. O altă cauză cel puțin tot atît de importantă a acestui frecvent fenomen trebuie căutată în faptul că valoarea conjuncțională a lui *să* este destul de ștearsă, iar corpul lui fonetic este foarte redus. De aceea vorbitorii simt nevoia să augmenteze acest element relațional, adăugîndu-i pe *ca* chiar acolo unde prezența primei conjuncții este suficientă pentru exprimarea unui raport gramatical de subordonare. Exemplele de propoziții subiective, predicative, atributive, completive indirecte și mai ales completive directe introduse prin *ca să* (în loc de *să*) ne întîmpină îndeosebi în aspectul vorbit al limbii, care este prin definiție mai puțin îngrijit decît cel scris: *Nu este de ajuns* **ca să** *ne luăm angajamente; Datoria noastră este* **ca să** *muncim; A sosit momentul* **ca să** *plecăm; Nici nu se gîndeau* **ca să** *plece imediat; Nu vrea*

ca să *vină cu noi* sau (din limba scrisă): *Ne propunem* **ca să** *mergem și în alte orașe de unde am putea recolta grefe renale.* În poezia populară, folosirea lui *ca să* în loc de *să* poate fi dictată de necesitățile versificației: *Mult, bădiță, am dorit/***Ca să** *scapi de cătănit* (citat după DA, s.v. *ca*). Dacă între conjuncția *ca* și semnul conjunctivului se intercalează unul sau mai multe cuvinte, oricare dintre propozițiile citate mai sus poate fi introdusă prin *ca să: Este necesar* **ca,** *întotdeauna,* **să punem de acord vorba cu fapta** (subiectivă); *Interesul nostru este* **ca,** *în anumite situații,* **să nu fim dezbinați** (predicativă); *Am încercat* **ca,** *prin cîteva exemple,* **să lămurim această dificilă problemă** (completivă directă) etc.

Cu totul greșită este folosirea locuțiunii conjuncționale **pentru ca să** acolo unde regulile gramaticale reclamă numai prezența lui **să** ori a lui **ca să** (ca element introductiv al propoziției finale). Procedeul acesta a fost sistematic ridiculizat de către I. L. Caragiale, în a cărui operă comică unele personaje inculte ori semidocte se exprimă în felul următor: *Ei! cînd am auzit așa vorbă mare, n-am putut* **pentru ca** s-*o tratez cu refuz* (JUPÎN DUMITRACHE); *Onorabile domn, permite-mi,* **pentru ca să**-*ți prezant pe cetățeanul Dumitrache Titircă* (IPINGESCU); *Am avut, țațo, parte că a sărit nenea Dumitrache și cu Nae ipistatul! aminteri, mitocanul scosese șicul de la baston* **pentru ca să** *mă sinucidă* (ZIȚA); *Ți-am scris prima mea epistolă într-un moment de inspirațiune... și am venit...* **pentru ca să**-*ți repet...* (RICĂ VENTURIANO) etc. Cf. și: *Am fi putut* **pentru ca să** *facem proces-verbal de ultragiu adus guvernului...* (cum scrie „comisarul secției 55" din binecunoscuta schiță *Proces-verbal*). Asemenea altor particularități din vorbirea personajelor caragialești, și aceste construcții agramate sînt preluate de marele scriitor, care le introduce în propria-i vorbire cu intenții ironice, recurgînd la unul dintre numeroasele procedee ale stilului indirect liber: *Nu face* **pentru ca să** *ne aștepte damele; L-am lăsat pe fericitul tată* **pentru ca să** *meargă singur la simigerie* etc. Deși nu au dispărut chiar cu desăvîrșire, astfel de exprimări sînt, astăzi, tot mai rare, poate și pentru că au fost ridiculizate cu o artă neîntrecută de către I.L. Caragiale.

Următoarea greșeală asupra căreia ne oprim mai pe larg constă în substituirea conjuncției **că** prin **căci:** *Aflați despre mine* **căci** *sînt sănătos* (GLR$_2$, vol. II, p. 285); *Se aduce la cunoștință* **căci** *intrarea se face numai pe poarta principală; Am ajuns la concluzia* **căci** *gravitatea faptelor nu a fost atît de mare* etc. Pentru a înțelege cum se produce această greșeală și de ce se extinde ea în limba română actuală, trebuie să arătăm, mai întîi, că cele două conjuncții sînt echivalente în funcțiunea lor cauzală. Prin urmare, într-un exemplu ca: *Nu te amesteca în tărîțe* **că** *te mănîncă porcii,* înlocuirea lui *că* prin *căci* este corectă și nu schimbă cîtuși de puțin sensul inițial al frazei citate. Pornind de la echivalența amintită, unii vorbitori (insuficient instruiți și cultivați) îl substituie pe *căci* lui *că* și în alte funcțiuni ale acestei ultime conjuncții, care li se pare lor populară sau, în orice caz, prea puțin „distinsă" din cauza desei ei întrebuințări. Pe de altă parte, în conștiința acelorași vorbitori, preocupați să se exprime cît mai corect și mai „elegant", conjuncția *căci* apare ca literară, pentru că e mai rar folosită și pentru că a fost învățată în școală (cf. R. Todoran, în CL, an. XIII (1968), nr. 1, p. 35—38). Dobîndind un fals prestigiu literar, *căci* ajunge să-l înlocuiască pe banalul *că* chiar acolo unde acest element relațional introduce propoziții atributive și îndeosebi completive directe (ca în exemplele citate mai sus). Înlocuirea lui *că* prin *căci* (care trebuie să rămînă o conjuncție exclusiv cauzală), precum și a lui *(ca) să* prin *pentru ca să* constituie un anumit gen de hipercorectitudine în domeniul sintaxei.

În literatura de specialitate se citează și alte cazuri de substituție a conjuncțiilor ori a unor locuțiuni conjuncționale. Astfel, cu toate că **dar** și **ci** (conjuncție adversativă în cel mai înalt grad) nu sînt chiar perfect sinonime, prima tinde să ia locul celei de-a doua cu deosebire în formula **nu numai... ci și.** Tot așa, **(chiar) de** ia locul lui **(chiar) dacă, deoarece** se substituie frecvent lui **fiindcă, pentru că** etc. Și locuțiunea conjuncțională **pentru ca (...) să** este din ce în ce mai des înlocuită prin **ca:** *În minutul 68, Dinu a egalat marcînd spectaculos,* **ca** *în minutul 77 tot el să înscrie, aducînd echipa română în avantaj;* **Ca** *o frază să reprezinte o riguroasă confruntare a ideilor cu expresia lor lingvistică trebuie să răspundă scopului urmărit* etc. Și mai frecventă este, probabil, înlocuirea adverbului relativ **cînd** prin conjuncția **că** (sub influența frc. *que): Este pentru prima oară, afirmă o telegramă,* **că** *au fost înregistrate [pe Marte] vînturi de asemenea intensitate; Este pentru prima dată* **că** *o amerizare va avea loc noaptea; Este pentru a treia oară* **că** *aceste două echipe se întîlnesc în finala marii competiții* și multe altele, care, de obicei, conțin știri traduse din presa străină. Faptul că majoritatea atestărilor provin din presa cotidiană și din publicațiile periodice este o dovadă în plus că substituirea lui *cînd* prin *ca* trebuie considerată un produs al influenței franceze.

O manifestare a așa-zisei „vorbiri directe legate" este folosirea lui **că** înaintea conjunctivului, deși, în limba literară, acest mod nu este admis după conjuncția amintită. În limba populară și în cea vorbită, în general, auzim totuși de multe ori: *A zis* **că să** *pleci imediat; A spus* **că să** *treci pe la el* și altele, în care conjuncția *că* nu este necesară. Construcțiile de felul celor citate sînt admise numai dacă între *că* și predicat (exprimat printr-un verb la conjunctiv) se intercalează un grup de cuvinte sau chiar o propoziție întreagă: *A zis* **că,** *dacă poți,* **să** *treci mîine pe la el* etc. Vorbirea populară și (mai puțin) cea familiară cunosc înlocuirea lui **și** prin **cu** *(Tata* **cu** *mama sînt plecați)* ori folosesc amîndouă aceste elemente relaționale cu valoarea unei singure conjuncții coordonatoare copulative: *Baba* **și cu** *moșul aveau un singur copil; Eu* **și cu** *el nu putem să vă însoțim* etc. Cf. și cunoscutele versuri din balada „Miorița": *Iar cel ungurean/***Și cu** *cel vrîncean...* sau: *Că l-apus de soare/Vreau să mi te-omoare/Baciul ungurean/***Și cu** *cel vrîncean!*

Paralel cu adverbul *plus* (care servește și el la realizarea coordonării copulative) ori în locul acestuia, locuțiunea conjuncțională **și cu** se folosește, de asemenea, cînd e vorba de exprimarea adunării ca operație matematică: *Trei* **și cu** *cinci fac opt* (alături de: $3 + 5 = 8$). Uzul acesta al lui *și cu* este atît de răspîndit, încît el trebuie socotit corect sau acceptabil.

INTERJECȚIA

CE EXPRIMĂ INTERJECȚIILE

În raport cu toate celelalte părți de vorbire, interjecțiile au o situație specială, întrucît (din punct de vedere semantic) ele nu exprimă nici *noțiuni* (în felul cuvintelor flexibile) și nici *raporturi gramaticale* (asemenea conjuncțiilor și prepozițiilor). Majoritatea interjecțiilor (frecvente mai ales în aspectul oral și familiar al limbajului) au valoare exclamativă și exprimă **stări afectiv-emoționale** (cum sînt: d u r e r e a, s u f e r i n ț a, b u c u r i a, a d m i r a ț i a, e n t u z i a s m u l etc.) sau **manifestări de voință** ale vorbitorilor (să se compare, spre exemplu: *vai!, ah!, oh!, aoleu!* etc. cu: *haide!, ho!, stop!* și altele). În afară de aceste interjecții, mai există încă o categorie foarte

bine reprezentată, în care sînt înglobate așa-zisele **onomatopee** sau **cuvinte imitative** (de pildă: *cioc !, poc !, fîș !, scîrț !, trosc !, pleosc !, bang !, buf !, zbrr !, tic-tac !* etc.). Cu ajutorul acestora sînt redate, uneori destul de aproximativ, diverse sunete și zgomote din natură, începînd cu cele provocate de deplasarea corpurilor în spațiu sau de ciocnirea diverselor obiecte și terminînd cu sunetele și zgomotele emise de păsări și de animale (cf. *cucu !, cucurigu !, cotcodac !, cloné !* etc. sau: *groh !, ham !, miau !, mor !* și altele). Pentru îmbogățirea vocabularului, *interjecțiile de origine onomatopeică* prezintă o importanță mai mare decît celelalte, întrucît servesc, mai mult decît acestea, ca bază de derivare pentru formarea a numeroase verbe de felul lui: *ciocni, pocni, țăcăni, zdrăngăni, lipăi, mormăi, ple(o)scăi, behăi, zbîrnîi, mieuna, ciripi, cotcodăci* și multe altele. Precum vedem, din punctul de vedere al capacității lor de a da naștere la noi cuvinte prin derivare, acest tip de interjecții se grupează cu părțile de vorbire care au sens lexical deplin, *nu cu instrumentele gramaticale*, fiindcă acestea nu pot servi niciodată drept bază derivativă pentru crearea altor cuvinte. Tot de la onomatopee se formează prin schimbarea categoriei lexico-gramaticale o serie de substantive, dintre care cităm: *cuc, pitpalac, of* „durere", *hop* „obstacol", *fîș* „impermeabil" etc. Rezultă și de aici că interjecția este nu numai o problemă de morfologie, ci și de vocabular.

MODALITĂȚI DE CLASIFICARE A INTERJECȚIILOR

1. Dacă ținem seama de f o r m a sau s t r u c t u r a lor, interjecțiile pot fi clasificate în **simple, compuse** și **locuțiuni interjecționale.** Din prima categorie fac parte: *ah !, oh !, hei !, hop !, cioc !, poc !, na !, măi !, vai !* etc. Multe dintre acestea sînt interjecții p r i m a r e, adică vechi în limbă și cu o structură asemănătoare în diverse alte limbi (cum se întîmplă, spre exemplu, cu *ah !* și *oh !*). Mai mic este numărul i n t e r j e c ț i i l o r c o m p u s e, care sînt formate, de obicei, din două sau mai multe interjecții simple: *haida-de, hei-rup, hodoronc-tronc, tura-vura, tr(e)anca-fleanca, tic-tac* și altele (înregistrate în tratatul FCLR, vol.I, p. 230—232). Tot interjecție compusă este și *iacătă*, care trebuie interpretată ca o formă hibridă, rezultată din contaminarea sau încrucișarea a două interjecții sinonime: *iacă* și *iată*. Și mai puțin numeroase sînt l o c u ț i u n i l e i n t e r j e c ț i o n a l e, a căror existență este admisă în LRC (vol. II, p. 319—320) și în alte lucrări de specialitate: **ei bine!, nu zău?!, ia te uită!, pe naiba!, da de unde?!** etc. Ultimele două exemple arată că există și locuțiuni interjecționale în a căror structură intră cuvinte care au numai valoare și intonație interjecțională, fără a fi ele înseși interjecții propriu-zise ori onomatopee.

2. De interjecții (în care, cu rezervele de rigoare, includem și onomatopeele) trebuie deosebite cu grijă acele cuvinte care aparțin altor părți de vorbire și care, în anumite situații sintactice, pot apărea izolate și cu valoare de adresare sau exclamativă. E vorba de adverbe ca: **înainte!, înapoi!, jos!, sus!** etc. sau de substantive cum sînt **liniște!, tăcere!, ajutor!** și altele, care se întrebuințează, uneori, cu valoare de interjecție, fără a fi prin natura lor interjecții adevărate. Spre deosebire de acestea, **poftim** (care nu este altceva decît pers. I pl. a indicativului prezent de la verbul *pofti)* poate fi inclus în categoria interjecțiilor, deoarece s-a generalizat sub această formă neanalizabilă și mult întrebuințată pentru orice persoană gramaticală. O interjecție

autentică este, astăzi, și cuvîntul **halal** (de origine turcească), întrebuințat în expresii ca *halal să-ți fie*, *halal de tine* etc. În limba veche, *halal* se folosea ca substantiv cu sensul de „binecuvîntare", „fericire" etc.

3. În ceea ce privește o r i g i n e a interjecțiilor, mai menționăm că majoritatea acestora sînt creații interne ale limbii române. Cîteva dintre ele sînt împrumutate din alte limbi (de exemplu **bre** și **haide** provin din turcă; **na** este de origine slavă; **mersi, pardon** și altele sînt de proveniență franceză, iar **salve** și **servus** sînt împrumuturi din latină, ultimul prin filieră germană: *Servus*).

Nu este lipsit de importanță să precizăm că, în limba latină, sensul lui *servus* era de „sclav" sau „rob". Moștenit în românește, acest substantiv a devenit *șerb* (cuvînt folosit, în orînduirea feudală, cu înțelesul de „iobag"). Ca formulă de salut, întrebuințată mai ales prin Transilvania și Bucovina, *servus !* este, în ultimă analiză, același substantiv latinesc intrat în limbă mai tîrziu și, de data aceasta, pe cale cultă. Etimologic vorbind, interjecția *servus !* (de origine substantivală) înseamnă „(sînt) sclavul sau robul (dumitale)".

Dintre interjecțiile neologice, cîteva ar putea fi considerate i n t e r n a ț i o n a l e, fiindcă se întîlnesc (sub o formă identică ori foarte asemănătoare) în principalele limbi de cultură și de civilizație. Ne referim la: **adio** (cf. it. *addio*, frc., engl., germ. *adieu* etc.), **alo** (cf. frc. *allô*, engl., germ. *hallo*, rus. *allo* etc.), **bravo** (cf. it. *bravo*, frc. *bravo*, germ., rus. *bravo* etc.), **stop** (cf. engl., frc. *stop*, germ., rus. *stop* etc.), **tic-tac** (cf. frc. *tic-tac*, germ. *ticktack*, engl. *tick-tack* etc.), **ura** (cf. frc. *hourra*, rus. *ura*, germ. *hurra* etc.).

FUNCȚIUNEA SINTACTICĂ A INTERJECȚIILOR

Cu privire la f u n c ț i u n e a s i n t a c t i c ă a interjecției există două situații fundamentale, și anume: **a)** cînd aceasta nu se încadrează în structura sintactică a unei propoziții sau fraze, comportîndu-se asemenea unui vocativ și **b)** cînd interjecția îndeplinește funcțiunea unei părți principale sau secundare de propoziție. Prima situație se întîlnește mult mai frecvent și ea ar putea fi ilustrată prin nenumarate exemple în care interjecția apare fie la începutul propoziției, fie (mai rar) intercalată în aceasta: **O,** *rămîi, rămîi la mine !* (M. EMINESCU); **Ia!** *s-aude pupăza !* (M. SADOVEANU); *Taci*, **bre,** *nu te teme !* (L. REBREANU); *Scoală*, **mă!** *aici ai adormit, pricopsitule?* (I.L. CARAGIALE).

Mult mai interesante sînt situațiile în care interjecția îndeplinește funcțiunea unei părți de propoziție (și anume de p r e d i c a t), ca în exemplele următoare: **Hai** *acasă !*, **Na**-*ți-le pe toate !* sau: *Pupăza* **zbrr!** *pe-o dugheană !* (I. CREANGĂ). Cînd e folosită cu funcțiune de predicat, interjecția poate primi complinirile verbului, cum rezultă chiar din exemplele citate, unde *acasă* și *pe-o dugheană* sînt complemente circumstanțiale de loc, *ți* este complement indirect, iar *le* și *pe toate* sînt complemente directe.

Interjecția mai poate îndeplini funcțiunea de n u m e p r e d i c a t i v (*E* **vai** *de tine !*), de s u b i e c t, cînd predicatul este exprimat prin verbul reflexiv impersonal *a se auzi* (*La ușă se aude* **cioc! cioc!**) și de c o m p l e m e n t c i r c u m s t a n ț i a l d e m o d, ca în exemplul: *Treaba merge* **ceac-pac!** (adică „nici prea bine, nici prea rău"). Dacă la cele spuse mai adăugăm că interjecția poate avea chiar valoarea unei întregi propoziții (**Bravo!, Ura!, Sst!** etc.), ne facem o imagine aproape completă despre această

ultimă parte de vorbire, care, în concepţia unor învăţaţi, nu se integrează în structura limbajului intelectual, ci reprezintă o formă specială a celui afectiv (cf. J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 136).

Informaţii suplimentare în legătură cu interjecţia, precum şi o *bibliografie selectivă* a problemei pot fi găsite în LRC (vol. I, p. 318–326). Dintre cercetările relativ recente asupra aceleiaşi probleme, reţinem studiul lui Constantin Dominte: *Interjecţia şi onomatopeea în limba română* (publicat în AUB, an. XX (1971), nr. 1–2, p. 165–192). Studiind interjecţiile româneşti din perspectiva semioticii şi a lingvisticii generale, autorul operează o serie de distincţii (fonetice, semantice, lexicale şi gramaticale) între onomatopee şi adevăratele interjecţii. Deşi sensibil deosebite din multe puncte de vedere, cele două clase trebuie totuşi menţinute în cadrul aceleiaşi categorii lexico-gramaticale, care este interjecţia, în general.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. CIOBANU, FULVIA, *Observaţii asupra propoziţiilor şi locuţiunilor prepoziţionale în limba română*, în SG, vol. II (1957), p. 91–104.
2. CIOBANU, FULVIA, *Valorile prepoziţiilor în construcţie cu adverbele*, în SG, vol. III (1961), p. 43–66.
3. CIOMPEC, GEORGETA, *Încercare de definire contextuală a adverbului românesc*, în SCL, an. XXV (1974), nr. 1, p. 25–35.
4. CIOMPEC, GEORGETA, *Morfosintaxa adverbului în limba română veche* (Rezumatul tezei de doctorat), Bucureşti, 1976.
5. CIOMPEC, GEORGETA, *Părţile de vorbire neflexibile (Adverbul şi Elementele de relaţie)*, în LRC, vol. I, p. 269–318.
6. CONSTANTINESCU, GH., *Conversiunea la adverb, prepoziţie şi conjuncţie*, în AUB, an. XIX (1970), nr. 2, p. 113–118.
7. DOMINTE, CONSTANTIN, *Exprimarea relaţiilor spaţiale şi temporale prin prepoziţii în limba română*, în SL, p. 227–269.
8. DOMINTE, CONSTANTIN, *Interjecţia şi onomatopeea în limba română*, în A.U.B., an. XX (1971), nr. 1–2, p. 165–195.
9. DRAGOMIRESCU, GH. N., *Adverbul şi determinarea adverbială în limba română*, în LR, an. IX (1960), nr. 4, p. 33–40.
10. DRAGOMIRESCU, GH. N., *Locuţiunile adverbiale*, în LL, an. V (1961), p. 59–69.
11. HRISTEA, THEODOR, *Pseudoadjectivarea adverbului în limba română contemporană*, în LL, an. 1979, nr. 3, p. 323–333.
12. IACOB, ŞTEFAN, *Determinările lexico-gramaticale ale verbului*, în CL, an. 1965, nr. 1, p. 119–130.
13. MIHAI, CORNELIA, *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română*, în SCL, an. XIV (1963), nr. 2, p. 209–217.
14. RIZESCU, I., *Observaţii asupra adverbelor predicative din limba română*, în SCL, an. XI (1960), nr. 3, p. 683–687.
15. TEODORESCU, ECATERINA, *Adverbe predicative?*, în LR, an. XIII (1964), nr. 5, p. 423–436.
16. TEODORESCU, ECATERINA, *Propoziţia subiectivă*, Bucureşti, 1972, p. 93–101.
17. VASILIU, LAURA, *Schiţă de sistem al prepoziţiilor limbii române*, în SG, vol. III (1961), p. 11–42.
18. VASILIU, LAURA, *Cuvinte şi grupuri de cuvinte cu funcţie prepoziţională*, în LR, an. XIII (1964), nr. 2, p. 103–110.

XII. INTRODUCERE ÎN SINTAXĂ
de
MIOARA AVRAM

DEFINIȚIA SINTAXEI. UNITĂȚILE ȘI DIVIZIUNILE EI

1. SINTAXA este *partea gramaticii care cuprinde regulile privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziții și a propozițiilor în fraze.* Din această definiție, general cunoscută, rezultă direct patru lucruri, și anume:

a) Caracteristica sintaxei o constituie faptul că ea se ocupă de îmbinarea cuvintelor, de împletirea lor în comunicarea dintre oameni, deci de punerea în funcțiune a cuvintelor pe care i le oferă vocabularul și de ale căror forme și modificări formale se ocupă morfologia; studiul sintaxei oglindește mecanismul viu de funcționare a limbii.

b) Sintaxa are două unități fundamentale, care sînt: **propoziția** și **fraza.**

c) Propoziția este o unitate mai mică decît fraza, întrucît aceasta din urmă ia naștere dintr-o îmbinare de două sau mai multe propoziții.

d) Cele două diviziuni sau părți ale sintaxei sînt: **sintaxa propoziției,** care se ocupă de îmbinarea cuvintelor în propoziții, deci de studiul propoziției în sine, luată în considerație în mod izolat, indiferent de legătura cu alte propoziții, și **sintaxa frazei,** care se ocupă de îmbinarea propozițiilor în fraze.

Indirect, din definiția generală a sintaxei rezultă și faptul că unitatea ei de bază este PROPOZIȚIA, cea mai mică unitate a sintaxei care poate apărea de sine stătătoare sau, altfel spus, care poate constitui singură o comunicare (spre deosebire de frază — care este, după cum am mai subliniat, o unitate sintactică mai mare decît propoziția și care apare numai de sine stătătoare — și spre deosebire de unitățile sintactice mai mici, cum este partea de propoziție, care nu poate fi de sine stătătoare). E nevoie de atenție la formularea folosită: am spus că propoziția „poate apărea“ (și nu „apare“ sau „este“) de sine stătătoare, „poate constitui“ (și nu „constituie“) singură o comunicare pentru că de cele mai multe ori ea se găsește într-o anumită relație cu alte propoziții, după cum se va vedea la sintaxa frazei (vezi § 4 și 5), dar esențial este că ea poate să apară de sine stătătoare, spre deosebire de unitatea sintactică inferioară, partea de propoziție, care — cum arată și numele — nu poate avea această independență.

PROPOZIȚIA ȘI FELURILE EI

2. PROPOZIȚIA se definește în mod obișnuit drept o comunicare (sau un enunț) în care există un singur predicat. Și această definiție are nevoie de unele precizări: de obicei propoziția este identificată după prezența unui verb la un mod personal, dar mai corect este să vorbim nu de verb, ci de predicat, dat fiind că există propoziții în care predicatul (nominal) este exprimat numai prin numele predicativ, fără nici un verb: de exemplu, zicala

Vorba lungă, sărăcia omului. De aceea, pentru împărțirea unui text, a unei fraze, în propoziții (la analiza sintactică) e corect să numărăm nu verbele — la moduri personale —, ci predicatele. În orice caz, verbele care trebuie luate în seamă sînt numai cele la moduri personale, numite, tocmai după funcțiunea lor, și moduri predicative: indicativul, conjunctivul, condițional-optativul și imperativul.

La acestea se adaugă modul prezumtiv, neprevăzut în programa școlară. Acesta este modul care exprimă acțiune prezentată ca presupusă, bănuită; de exemplu: *va fi știind* sau *o fi știind* prezent, *va fi știut* sau *o fi știut* perfect (forma de prezumtiv perfect este omonimă cu cea de viitor anterior).

Dintre modurile nepersonale, infinitivul are în mod excepțional funcțiune de predicat în situațiile în care este întrebuințat, în propoziții principale, cu valoare de imperativ: *A nu se pleca în afară!*

Variatele feluri de propoziții existente în limbă pot fi clasificate din diverse puncte de vedere. Privind propoziția independent de legătura cu alte propoziții, așa cum am spus că se face în general în partea de sintaxă consacrată sintaxei propoziției, vom deosebi deocamdată propozițiile după trei criterii: după scopul comunicării, după forma pozitivă sau negativă și după alcătuire sau structură. În toate aceste clasificări nu interesează rolul propoziției în frază, mai exact ele se aplică oricărei propoziții indiferent dacă e principală sau secundară.

Clasificarea după SCOPUL COMUNICĂRII este cea mai complexă, în sensul că prezintă împărțiri și subîmpărțiri, criteriul principal — scopul comunicării — îmbinîndu-se cu alte criterii, cum sînt conținutul exprimat sau felul în care consideră vorbitorul acțiunea și atitudinea vorbitorului față de ceea ce exprimă, atitudine exteriorizată prin intonație. După scopul comunicării propozițiile se împart în două grupe mari: **enunțiative** și **interogative.** Propozițiile enunțiative informează, transmit o informație, în timp ce propozițiile interogative cer o informație. Altfel spus, propozițiile enunțiative comunică ceva (o constatare, o observație, o dorință, o poruncă) în legătură cu un obiect sau un fenomen, pe cînd cele interogative formulează o întrebare. Fiecare dintre cele două grupuri mari de propoziții are două feluri de subîmpărțiri.

Pe de o parte, atît propozițiile enunțiative, cît și cele interogative pot fi e x c l a m a t i v e sau n e e x c l a m a t i v e după cum la ceea ce exprimă ele se adaugă sau nu starea de spirit a vorbitorului, atitudinea lui de admirație, plăcere, surprindere, indignare, regret etc. exprimată prin intonație. Iată cîte un exemplu cu propoziții alcătuite din aceleași cuvinte și deosebite în vorbire prin intonație, iar în scris prin punctuația folosită: *El învață bine* — simplă constatare — e o propoziție enunțiativă neexclamativă, în timp ce *El învață bine!* — constatare cu nuanță de admirație — e o propoziție enunțiativă exclamativă; *El învață bine?*, simplă întrebare, e o propoziție interogativă neexclamativă, dar *El învață bine?!*, întrebare care nu așteaptă răspuns, ci exprimă dezacordul vorbitorului, indignarea, e o interogativă exclamativă (la care în scris se pun de obicei două semne de punctuație: atît semnul întrebării, cît și cel al exclamării).

Pe de altă parte, în cadrul propozițiilor enunțiative (exclamative și neexclamative) se disting mai multe feluri de propoziții, dintre care mai importante sînt *propozițiile enunțiative propriu-zise*, *propozițiile optative* și *propozițiile imperative*, iar în cadrul propozițiilor interogative se disting *interogativele*

propriu-zise și cele *optative*. Aici se are în vedere conținutul exprimat, „înțelesul" cum se spune cel mai adesea, și felul cum consideră vorbitorul acțiunea, ceea ce se exprimă mai ales prin modul verbului din cadrul predicatului. Propozițiile enunțiative propriu-zise exprimă o acțiune sau o stare prezentată ca reală și se construiesc cu modul indicativ: în fraza *Îmi place că citești* ambele propoziții sînt enunțiative propriu-zise. Propozițiile enunțiative optative exprimă o dorință și se construiesc de obicei cu modul optativ (de exemplu: *Aș bea un ceai)*, mai rar cu modul conjunctiv (în urări, de exemplu: *Mulți ani trăiască!)*. Propozițiile enunțiative imperative exprimă o poruncă, un îndemn, un sfat, o rugăminte, care se adresează de obicei persoanei cu care se vorbește; după cum se observă, definiția coincide cu definiția modului imperativ, cunoscută de la morfologie. Acest mod este într-adevăr specific propoziției imperative (de exemplu: *Du-te imediat acasă)*, dar nu este singurul care poate apărea într-o asemenea propoziție: propoziția imperativă poate avea predicatul exprimat și printr-un verb la modul conjunctiv cu înțeles de imperativ *(Să te duci imediat acasă)* și chiar la modul indicativ timpul viitor cu înțeles de imperativ *(Te vei duce* sau *Ai să te duci imediat)*. Într-un fel asemănător cu enunțiativele se clasifică propozițiile interogative. Interogativele propriu-zise formulează o întrebare cu privire la o acțiune sau o stare considerată ca reală și se construiesc cu modul indicativ; de exemplu: *Citești?* sau *Ce citești?* Interogativele optative formulează o întrebare cu privire la o dorință și se construiesc cu modul optativ; de exemplu: *Ai bea un ceai?* Spre deosebire de enunțiative, în cadrul interogativelor nu există propoziții imperative.

Clasificarea propozițiilor după scopul comunicării (cu criteriile anexe) are o mare importanță practică pentru scrierea corectă, respectiv pentru folosirea adecvată a semnelor de punctuație, și pentru lectura expresivă. În analiza sintactică trebuie să se țină seama de ea pentru explicarea unor fenomene sintactice, în primul rînd a ordinii cuvintelor; astfel, inversiunea formelor verbale compuse se întîlnește mai ales în propozițiile interogative *(Văzut-ați?)*, iar așezarea numelui predicativ înaintea verbului copulativ în propozițiile exclamative *(Frumoasă e!)*.

Altă clasificare a propozițiilor se face după ASPECTUL lor **pozitiv** (sau **afirmativ)**, respectiv **negativ;** este clasificarea care se numește de obicei „după formă", deși termenul „formă" nu e suficient de precis pentru delimitarea de alte criterii. Cele două aspecte — pozitiv și negativ — se întîlnesc la toate felurile de propoziții considerate din punctul de vedere al scopului comunicării și al criteriilor subordonate acestuia (conținutul exprimat, atitudinea vorbitorului), deci la propozițiile enunțiative și interogative de orice tip: exclamative și neexclamative, propriu-zise, optative, imperative. Deosebirea formală dintre aspectul pozitiv și cel negativ al unei propoziții este următoarea: propozițiile pozitive (sau afirmative) nu au nici o marcă specială, spre deosebire de cele negative, care conțin un cuvînt negativ (în primul rînd negația *nu*, pe lîngă care pot apărea și pronumele negative *nimeni, nimic, nici unul*, adjectivele pronominale negative *nici un, nici o*, adverbe negative ca *niciodată, nicăieri, deloc*, conjuncția *nici* etc.). Într-o propoziție pot exista unul sau mai multe cuvinte negative. Ceea ce dă caracter negativ unei propoziții este negarea predicatului prin *nu* (de exemplu: *Nu citesc acum)*; celelalte cuvinte negative adverbiale sau pronominale însoțesc predicatul în funcțiune de subiecte, atribute sau complemente, întărind ideea de negație (de exemplu: *Nu citesc nimic, Nu citesc niciodată, Nu citesc deloc* etc.). Negația *nu* poate apărea și pe lîngă altă parte de propoziție decît predicatul, dar prin aceasta

propoziția nu devine negativă; de exemplu, propoziția *Nu la școală se scriu temele* este o propoziție pozitivă (afirmativă), în care se neagă un complement circumstanțial, în timp ce *Temele nu se scriu la școală* este o propoziție negativă datorită negării predicatului. Înțelegem acum mai bine de ce se vorbește de clasificarea propozițiilor în pozitive și negative după „formă": sensul poate fi același, dar ceea ce contează este prezența sau absența lui *nu* la predicat.

Cea de-a treia clasificare a propozițiilor se face după STRUCTURĂ sau, altfel spus, după alcătuirea lor, după organizarea lor internă; este vorba în esență de felul părților de propoziție componente. Din acest punct de vedere propozițiile se împart în **simple** și **dezvoltate** pe baza prezenței sau absenței uneia dintre cele două categorii de părți de propoziție: părți principale de propoziție — care sînt subiectul și predicatul — și părți secundare de propoziție — care sînt atributul și complementul.

La părțile secundare se adaugă partea de propoziție numită **element predicativ suplimentar,** care nu este prevăzută în programa școlară. Este vorba de o parte de propoziție cu dublă subordonare, care însoțește un verb exprimînd o caracteristică (sau o acțiune simultană cu acțiunea verbului) referitoare la un substantiv sau pronume cu diverse funcțiuni (de obicei subiect sau complement direct; rar, complement indirect) pe lîngă acel verb. De exemplu, *supărat* din *Tata a venit supărat* sau *L-am văzut supărat; Puica* din *Ea se numește Puica* sau *O cheamă Puica, Îi spunem Puica; rîzînd* din *A plecat rîzînd, L-am auzit rîzînd* sau *M-am pomenit cu el rîzînd.* Elementul predicativ suplimentar exprimat prin substantive, adjective, pronume și numerale fără prepoziție se acordă cu substantivul sau pronumele la care se referă, la fel ca numele predicativ. Verbele pe lîngă care apare elementul predicativ suplimentar au în general sens lexical deplin, autonom (vezi *a veni, a vedea, a spune, a pleca, a auzi, a se pomeni);* unele verbe cu sens lexical mai slab (de exemplu, *a se numi, a părea, a rămîne, a sta)* sînt atrase de gramatica școlară în rîndul verbelor copulative.

Propozițiile simple au numai părți principale, fie ambele părți principale, deci și subiect și predicat (de exemplu: *Elevii învață),* fie numai una dintre părțile principale (de exemplu: *Plouă* — propoziție simplă limitată la predicat); trebuie reținut deci că nu e bună formularea „propozițiile simple sînt alcătuite din subiect și predicat": condiția este să nu conțină părți secundare, dar dintre cele principale poate lipsi una (cum am văzut din exemplul *Plouă),* o parte principală poate fi exprimată prin mai multe cuvinte (e cazul propozițiilor simple cu predicat nominal, ca *Elevii sînt atenți,* sau al propozițiilor simple cu subiect multiplu, ca *Elevii și elevele învață)* și, de asemenea, părțile principale pot fi însoțite de cuvinte care nu sînt părți de propoziție, de exemplu de un vocativ (ca în propoziția *Copii, a venit vacanța!).* Propozițiile dezvoltate sînt propoziții care au și părți secundare de propoziție, fie și una singură (de exemplu: *Elevii buni învață,* în care apare atributul *buni,* sau *Elevii învață regulat,* în care apare complementul circumstanțial de mod *regulat,* și tot așa *Elevii buni învață regulat,* în care apar două părți secundare de propoziție). Între propoziția simplă și propoziția dezvoltată deosebirea nu este neapărat de ordin cantitativ, cum s-ar putea înțelege din denumirile folosite, ci de ordin calitativ, interesînd felul părților de propoziție și nu numărul lor. Propoziția *Plouă mărunt* este o propoziție dezvoltată, deși este alcătuită numai din două cuvinte ca și *Vine ploaia,* care este o propoziție simplă: deosebirea constă în faptul că *Vine ploaia* este o propoziție constituită numai

din părţi principale — subiectul *ploaia* şi predicatul *vine* — ,în timp ce propoziţia *Plouă mărunt* constă dintr-o parte principală, predicatul *plouă*, şi o parte secundară, complementul circumstanţial de mod *mărunt;* din aceleaşi motive propoziţia *Elevii sînt atenţi* este simplă, iar *Elevii ascultă atenţi* este dezvoltată.

În încheierea discuţiei asupra felurilor propoziţiei, mai trebuie precizat un singur lucru, şi anume acela — care ar trebui să rezulte de la sine — că orice propoziţie concretă trebuie să-şi găsească locul în toate clasificările învăţate. Despre propoziţia *Plouă mărunt,* de exemplu, nu avem de spus numai că e dezvoltată (ceea ce înseamnă calificarea ei după structură); din celelalte puncte de vedere discutate aici ea este enunţiativă propriu-zisă neexclamativă (după scopul comunicării, cu criteriile subordonate) şi în acelaşi timp pozitivă sau afirmativă (după formă). Tot astfel, propoziţia *Ce scrii?* este o propoziţie interogativă propriu-zisă neexclamativă, pozitivă (sau afirmativă) şi dezvoltată.

PĂRŢILE DE PROPOZIŢIE

3. Ultima clasificare discutată — felurile propoziţiilor după structură — face trecerea spre studiul părţilor de propoziţie: **subiectul, predicatul, atributul, complementul** (şi elementul predicativ suplimentar) cu speciile lor. Înainte de a trece la studiul direct al acestora, e necesară înţelegerea noţiunii de **parte de propoziţie.** Ce sînt deci părţile de propoziţie? Sînt cuvinte sau grupuri de cuvinte din care este alcătuită o propoziţie şi care se disting ca unităţi sintactice aparte după funcţiunea specifică pe care o îndeplinesc în cadrul propoziţiei (căci propoziţia este constituită dintr-un număr variabil de cuvinte care stau în anumite raporturi unul faţă de altul, îndeplinind diferite funcţiuni).

Noţiunea de parte de propoziţie nu trebuie confundată cu aceea de cuvînt folosit în comunicare. Unităţile sintactice ale unei propoziţii (părţile unei propoziţii) nu se identifică totdeauna cu unităţile lexicale ale enunţului (numărul cuvintelor componente) în primul rînd pentru că numai unele categorii de cuvinte, şi anume cele cu sens lexical de sine stătător (substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, interjecţia), pot avea funcţiune de parte de propoziţie, în timp ce cuvintele ajutătoare nu sînt niciodată părţi de propoziţie: cele mai multe dintre ele (articolul, prepoziţia, adverbele din structura gradelor de comparaţie, verbele auxiliare) intră în alcătuirea unor părţi de propoziţie alături de cuvintele din prima categorie, ceea ce constituie unul dintre motivele pentru care definiţia părţilor de propoziţie trebuie să cuprindă şi grupurile de cuvinte; conjuncţiile nu sînt părţi de propoziţie şi nici nu intră în structura unor părţi de propoziţie, avînd exclusiv rolul de legătură între diverse unităţi sintactice (spre deosebire însă de conjuncţiile propriu-zise, adverbele şi pronumele cu valoare de conjuncţie — relativ-interogative şi nehotărîte — nu fac numai legătura între propoziţii, ci au şi rolul de părţi de propoziţie în interiorul propoziţiei subordonate).

Părţile de propoziţie pot fi constituite şi din îmbinări de două sau mai multe cuvinte cu sens lexical de sine stătător, de exemplu din locuţiuni adverbiale sau verbale, din diverse construcţii participiale, gerunziale şi infinitivale, din adverbul de negaţie *nu* şi partea de propoziţie negată. Există şi cuvinte care fac parte din comunicare, dar nu constituie părţi de propoziţie, ci unităţi — considerate propoziţii — neanalizabile; de exemplu: adverbul de

afirmație *da*, întrebuințările cele mai obișnuite ale interjecțiilor și ale cuvintelor (substantive, pronume) în vocativ.

Între părțile propoziției se disting unele numite principale de altele secundare (ne-am referit la această distincție atunci cînd am discutat felurile propozițiilor după structură, clasificarea lor în simple și dezvoltate); după cum se știe, subiectul și predicatul sînt **părți principale** de propoziție, iar atributul și complementul (și elementul predicativ suplimentar) sînt **părți secundare**. Pe ce se bazează distincția dintre cele două categorii de părți de propoziție? Părțile principale — subiectul și predicatul — sînt cele care constituie minimul necesar pentru a avea o propoziție, ele reprezintă miezul propoziției ca unitate sintactică, centrii ei de organizare, prin care se exprimă esențialul comunicării respective și în jurul cărora se grupează celelalte părți de propoziție. Părțile secundare ale propoziției se grupează în jurul părților principale, ele le „complinesc" înțelesul, adaugă informații suplimentare. Aceste informații suplimentare pot fi foarte importante în comunicare, de aceea este necesar să facem precizarea generală că distincția dintre părțile de propoziție principale și cele secundare este o distincție exclusiv gramaticală și nu se referă la importanța pe care o are într-o comunicare concretă una dintre părțile propoziției (de exemplu, în propoziția *De cînd a plecat mama?*, complementul circumstanțial de timp *de cînd* poate avea o importanță mai mare decît predicatul *a plecat* sau decît subiectul *mama;* tocmai de aceea el este scos în relief prin accent în propoziție). Părțile secundare de propoziție sînt deci secundare din punct de vedere gramatical, în sensul că sînt subordonate altora, în primul rînd părților principale, dar și unor părți care la rîndul lor sînt secundare: un atribut poate avea la rîndul lui alt atribut (de exemplu, în *coperta caietului de notițe: de notițe* este atribut al substantivului *caietului*, iar acesta este atribut al substantivului *coperta)*, după cum un atribut poate avea și un complement (de exemplu: *elev bun la învățătură*, unde *la învățătură* este complementul adjectivului *bun*, care e atributul substantivului *elev); la* fel, un complement poate fi determinat de un atribut (în *ia notițe bune* complementul direct *notițe* are atributul *bune)*, după cum poate fi determinat și de alte complemente (în propoziția *Învață relativ bine*, complementul circumstanțial de mod *bine* are la rîndul lui un complement în adverbul *relativ)*.

Faptul că părțile secundare de propoziție nu determină numai părți principale, ci și părți care sînt ele însești secundare exclude posibilitatea definirii părților secundare în parte prin raportare la părțile principale. O greșeală curentă care trebuie combătută este definirea atributului drept partea de propoziție care determină subiectul: atributul poate determina în realitate și alt atribut și un complement (cum s-a văzut și din exemplele date mai înainte) și în schimb nu determină orice subiect (de exemplu, nu poate determina un subiect exprimat printr-un verb la infinitiv); de asemenea complementul nu poate fi definit drept partea de propoziție care determină predicatul: complementul poate determina și un atribut (adjectival sau verbal), un alt complement și chiar un subiect exprimat printr-un verb.

Părțile secundare de propoziție se definesc deci în raport cu cuvîntul determinat, care nu este calificat din punct de vedere sintactic (deoarece, după cum am arătat, poate apărea cu diverse funcțiuni), ci din punct de vedere morfologic: atributul este partea secundară de propoziție care determină un substantiv sau un cuvînt cu valoare asemănătoare (pronume, numeral), iar complementul este partea secundară de propoziție care determină un verb (sau o interjecție predicativă), un adverb sau un adjectiv. Cu totul altfel se definesc părțile principale de propoziție, la care interesează numai

afirmație *da*, întrebuințările cele mai obișnuite ale interjecțiilor și ale cuvintelor (substantive, pronume) în vocativ.

Între părțile propoziției se disting unele numite principale de altele secundare (ne-am referit la această distincție atunci cînd am discutat felurile propozițiilor după structură, clasificarea lor în simple și dezvoltate); după cum se știe, subiectul și predicatul sînt **părți principale** de propoziție, iar atributul și complementul (și elementul predicativ suplimentar) sînt **părți secundare.** Pe ce se bazează distincția dintre cele două categorii de părți de propoziție? Părțile principale — subiectul și predicatul — sînt cele care constituie minimul necesar pentru a avea o propoziție, ele reprezintă miezul propoziției ca unitate sintactică, centrii ei de organizare, prin care se exprimă esențialul comunicării respective și în jurul cărora se grupează celelalte părți de propoziție. Părțile secundare ale propoziției se grupează în jurul părților principale, ele le „complinesc" înțelesul, adaugă informații suplimentare. Aceste informații suplimentare pot fi foarte importante în comunicare, de aceea este necesar să facem precizarea generală că distincția dintre părțile de propoziție principale și cele secundare este o distincție exclusiv gramaticală și nu se referă la importanța pe care o are într-o comunicare concretă una dintre părțile propoziției (de exemplu, în propoziția *De cînd a plecat mama?*, complementul circumstanțial de timp *de cînd* poate avea o importanță mai mare decît predicatul *a plecat* sau decît subiectul *mama;* tocmai de aceea el este scos în relief prin accent în propoziție). Părțile secundare de propoziție sînt deci secundare din punct de vedere gramatical, în sensul că sînt subordonate altora, în primul rînd părților principale, dar și unor părți care la rîndul lor sînt secundare: un atribut poate avea la rîndul lui alt atribut (de exemplu, în *coperta caietului de notițe: de notițe* este atribut al substantivului *caietului*, iar acesta este atribut al substantivului *coperta)*, după cum un atribut poate avea și un complement (de exemplu: *elev bun la învățătură*, unde *la învățătură* este complementul adjectivului *bun*, care e atributul substantivului *elev);* la fel, un complement poate fi determinat de un atribut (în *ia notițe bune* complementul direct *notițe* are atributul *bune)*, după cum poate fi determinat și de alte complemente (în propoziția *Învață relativ bine*, complementul circumstanțial de mod *bine* are la rîndul lui un complement în adverbul *relativ)*.

Faptul că părțile secundare de propoziție nu determină numai părți principale, ci și părți care sînt ele înseși secundare exclude posibilitatea definirii părților secundare în parte prin raportare la părțile principale. O greșeală curentă care trebuie combătută este definirea atributului drept partea de propoziție care determină subiectul: atributul poate determina în realitate și alt atribut și un complement (cum s-a văzut și din exemplele date mai înainte) și în schimb nu determină orice subiect (de exemplu, nu poate determina un subiect exprimat printr-un verb la infinitiv); de asemenea complementul nu poate fi definit drept partea de propoziție care determină predicatul: complementul poate determina și un atribut (adjectival sau verbal), un alt complement și chiar un subiect exprimat printr-un verb.

Părțile secundare de propoziție se definesc deci în raport cu cuvîntul determinat, care nu este calificat din punct de vedere sintactic (deoarece, după cum am arătat, poate apărea cu diverse funcțiuni), ci din punct de vedere morfologic: atributul este partea secundară de propoziție care determină un substantiv sau un cuvînt cu valoare asemănătoare (pronume, numeral), iar complementul este partea secundară de propoziție care determină un verb (sau o interjecție predicativă), un adverb sau un adjectiv. Cu totul altfel se definesc părțile principale de propoziție, la care interesează numai

rolul uneia față de cealaltă: subiectul este partea de propoziție despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului, el arată cine săvîrșește acțiunea exprimată de predicatul verbal activ sau cui i se atribuie însușirea exprimată prin numele predicativ, iar predicatul este partea de propoziție care spune ceva despre subiect, el arată ce face, ce este sau cum este subiectul.

FRAZA. RAPORTURILE DE COORDONARE ȘI DE SUBORDONARE

4. În legătură cu definiția sintaxei, am discutat puțin despre cele două unități sintactice amintite în ea — propoziția și fraza — și am stabilit că FRAZA este:

a) o îmbinare de două sau mai multe propoziții;

b) o unitate sintactică totdeauna de sine stătătoare.

Din faptul că fraza este o unitate mai mare decît propoziția nu trebuie să se înțeleagă nici că lungimea ei, ca număr de cuvinte, este neapărat mai mare, nici că orice frază exprimă un conținut mai complex decît propoziția.

În ce privește prima problemă, o propoziție dezvoltată poate fi adesea mai lungă decît o frază cu două și chiar mai multe propoziții. Astfel, fraze ca *Aștept să răspunzi* sau *Firește că vine*, alcătuite din cîte două propoziții, au numai cîte trei cuvinte, în timp ce pentru o propoziție dezvoltată nu e deloc neobișnuit să fie formată din peste zece cuvinte (de exemplu: *Din zorii zilei și pînă tîrziu în noapte circulația este în acest loc la fel de intensă*). Deosebirea dintre propoziție și frază nu stă deci în lungime, în numărul de cuvinte, ci în organizare, în structura acestor unități sintactice. Fraza este o comunicare cu structura mai complexă decît propoziția tocmai pentru că ea cuprinde două sau mai multe propoziții.

În legătură cu a doua problemă, de asemenea, nu se poate spune că din principiu fraza exprimă un conținut mai bogat, o idee mai profundă decît propoziția. Există numeroase situații în care unul și același conținut se poate exprima la fel de bine printr-o frază ca și printr-o propoziție. De exemplu, ceea ce comunică fraza citată mai înainte *Aștept să răspunzi* se poate exprima și prin propoziția *Aștept răspunsul tău;* la fel, fraza *Cine cîștigă întrecerea va fi premiat* față de propoziția *Cîștigătorul întrecerii va fi premiat* sau fraza *Nu înțelege lecția pentru că nu este atent* față de propoziția *Fiind neatent* (sau *nefiind atent*), *nu înțelege lecția*.

Propoziția este alcătuită, după cum se știe, din părți de propoziție (cuvinte sau grupuri de cuvinte cu anumite funcțiuni). Fraza este alcătuită din propoziții. Important este faptul că raporturile dintre propozițiile alcătuitoare ale unei fraze sînt aceleași cu raporturile dintre părțile unei propoziții. Atît în cadrul propoziției, cît și al frazei, raporturile sintactice sînt de două feluri: de **coordonare** și de **subordonare** (sau de determinare), fiecare dintre ele avînd diverse specii. Raporturi de coordonare — copulativă, disjunctivă, adversativă și conclusivă — există între termeni (părți de propoziție sau propoziții) care stau pe același plan, iar raporturi de subordonare (sau de determinare) între termeni (părți de propoziție sau propoziții) cu funcțiuni sintactice diferite, dintre care un termen este determinat de celălalt.

Părţile de propoziţie de acelaşi fel coordonate între ele se numesc **părţi de propoziţie multiple.** Pot fi multiple orice părţi de propoziţie cu excepţia predicatului, întrucît prin coordonarea a două predicate se realizează o frază; în cadrul predicatului poate exista însă un nume predicativ multiplu *(Ei sînt atenţi şi silitori)*.

Distincţia dintre coordonare şi subordonare priveşte modul de organizare a comunicării, construcţia ei gramaticală. Din punctul de vedere al înţelesului pot exista asemănări mari între unele propoziţii concrete dintr-o categorie sau alta şi chiar între specii în ansamblul lor: coordonata adversativă exprimă acelaşi lucru ca subordonata concesivă *(E bolnav, dar nu stă în pat = Deşi e bolnav, nu stă în pat)*, iar coordonata conclusivă acelaşi lucru ca subordonata consecutivă *(E bolnav, deci stă în pat = E bolnav, încît stă în pat)* sau ca regenta unei cauzale *(Pentru că e bolnav, stă în pat)*.

PROPOZIŢII PRINCIPALE ŞI SECUNDARE. TIPURI DE FRAZĂ

5. În frază propoziţiile nu sînt de acelaşi fel. Interesează de această dată felurile lor nu după criteriile discutate la sintaxa propoziţiei privită izolat de altele, ci felurile lor după relaţia sau raportul gramatical faţă de alte propoziţii. Cînd am spus despre propoziţie că este „cea mai mică unitate a sintaxei care poate apărea de sine stătătoare", am explicat că formularea „poate apărea" se referă la faptul că propoziţia nu se găseşte totdeauna în această situaţie: pe lîngă propoziţii care au înţeles de sine stătător, există propoziţii care depind de alte propoziţii. Propoziţiile care au înţeles de sine stătător, în sensul că nu depind de altele (unele dintre ele pot cere prezenţa unor completări[1]), se numesc **propoziţii principale,** în timp ce propoziţiile care depind de alte propoziţii din frază se numesc **propoziţii secundare** sau **subordonate.**

Uneori, în mod artificial — mai ales în literatura artistică şi în stilul publicistic —, propoziţiile subordonate apar izolate prin punct de regenta lor (de exemplu: *Ieri n-a venit la şcoală. Pentru că a fost bolnav)*, ceea ce nu înseamnă că, prin fragmentarea frazei, se anulează în fapt caracterul lor dependent.

Centrul de organizare într-o frază îl constituie propoziţia principală sau propoziţiile principale în cazul cînd sînt mai multe. Fraza poate fi alcătuită şi numai din propoziţii principale (două sau mai multe), aflate în raport de coordonare între ele (de exemplu: *În vacanţă elevii se odihnesc, fac sport şi citesc)*. Alteori fraza se realizează numai cu ajutorul raporturilor de subordonare: fraza are atunci o propoziţie principală şi una sau mai multe propoziţii secundare; cînd acestea sînt mai multe, ele pot fi toate subordonate faţă de principală (de exemplu, în fraza *Cînd ai fost la mine am uitat să-ţi dau cartea*, ambele propoziţii secundare, *cînd ai fost la mine*, circumstanţială de timp, şi *să-ţi dau cartea*, completivă directă, determină aceeaşi propoziţie, propoziţia principală *am uitat)* sau unele dintre ele pot fi subordonate ale

[1] Vezi mai departe, p. 288, discuţia despre aşa-numitele propoziţii insuficiente.

unei propoziţii care la rîndul ei e subordonată faţă de principală (de exemplu, în fraza *Cînd ai venit să mă vezi am uitat să-ţi arăt ce citeam* propoziţia subordonată de scop *să mă vezi* determină propoziţia *cînd ai venit*, care la rîndul ei e o propoziţie subordonată — de timp —, iar propoziţia subordonată *să-ţi arăt*, completivă directă a principalei *am uitat*, are şi ea o completivă directă: propoziţia *ce citeam*). În sfîrşit, fraza se poate realiza prin împletirea raporturilor de coordonare şi de subordonare, în sensul că poate avea mai multe principale coordonate între ele, dintre care unele să aibă şi subordonate (de exemplu: *În vacanţă elevii se odihnesc, iar, cînd e vreme frumoasă, fac sport*), şi în sensul că subordonatele la rîndul lor pot fi coordonate între ele atunci cînd determină aceeaşi propoziţie (de exemplu: *Am uitat să-ţi dau cartea şi să-ţi arăt ceva*).

Din cele spuse despre diversele feluri de fraze reţinem următoarele:

a) fraza este o îmbinare de propoziţii dintre care cel puţin una este principală;

b) propoziţiile principale din cadrul unei fraze pot fi determinate sau nu de alte propoziţii;

c) propoziţiile subordonate determină alte propoziţii, care pot fi nu numai principale, ci şi secundare;

d) propoziţiile coordonate pot fi atît principale coordonate între ele, cît şi secundare coordonate între ele (subordonate care determină aceeaşi propoziţie).

Dat fiind că subordonatele pot determina nu numai principale, ci şi propoziţii care la rîndul lor sînt subordonate ale altora, este nevoie de o denumire specială pentru propoziţiile de care depind alte propoziţii. Acestea se numesc **propoziţii regente** sau **supraordonate.** Propoziţii regente pot fi deci atît propoziţiile principale, cît şi cele secundare care sînt determinate de subordonate. De aceea termenul de propoziţie regentă nu trebuie confundat cu acela de propoziţie principală, cu atît mai mult cu cît nu numai că regentele pot fi şi secundare, dar nici principalele nu sînt toate regente (pot exista principale independente, care nu intră în alcătuirea unei fraze, sau principale coordonate de care nu depind alte propoziţii). În lumina celor arătate se înţelege de ce toate definiţiile propoziţiilor subordonate se dau prin referire la propoziţia regentă şi nu la o propoziţie principală.

Uneori propoziţia regentă, chiar principală fiind, este insuficientă pentru a realiza o comunicare, impunînd completarea prin subordonata ei; în această situaţie se găsesc în primul rînd regentele propoziţiilor subiective şi predicative, dar şi altele, de exemplu regentele unor completive (cînd regenta are drept predicat verbe ca *a putea, a începe*) sau regentele care conţin corelative ale subordonatelor dependente de ele. Din categoria propoziţiilor insuficiente din punct de vedere lexical fac parte şi propoziţiile cu predicatul exprimat printr-un verb de declaraţie (*a spune, a zice, a întreba* etc.) care introduc o comunicare. Comunicarea introdusă de asemenea verbe poate constitui o propoziţie subordonată dacă e redată în vorbire indirectă (*Mi-a spus să-i aduc cartea; L-am întrebat unde a fost*), dar constituie o propoziţie principală dacă e redată în vorbire directă (*Mi-a spus: Adu-mi cartea!; L-am întrebat: Unde ai fost?*); dependenţa logică nu trebuie confundată deci cu subordonarea gramaticală.

CORESPONDENȚA DINTRE PROPOZIȚIILE SUBORDONATE ȘI PĂRȚILE DE PROPOZIȚIE

6. **Propoziția subordonată** este o propoziție care depinde de o propoziție regentă, îndeplinind, în formă de propoziție, funcțiunea unei părți de propoziție a regentei. Propozițiile subordonate corespund deci părților de propoziție și de aceea ele au denumiri corespunzătoare părților de propoziție: **propoziții subiective, atributive, completive directe, circumstanțiale de loc** etc.

Elementului predicativ suplimentar (pentru care vezi p. 283) îi corespunde **propoziția predicativă suplimentară**, neprevăzută nici ea în programa școlară. Această subordonată exprimă o acțiune simultană cu acțiunea regentei, referitoare la subiectul, complementul direct sau complementul indirect al regentei; de exemplu, subordonata din *Se aud copiii cum rîd, Îi aud cum rîd* sau *Mă uit la ei cum rîd*, din *Te văd că ești supărat* sau *Mă uit la tine cît de supărat ești*.

O singură denumire poate induce în eroare, și anume **propoziția predicativă,** care nu corespunde unui predicat, ci numai unui nume predicativ. Pornind de la această observație, putem discuta limitele fenomenului de corespondență dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție.

O primă deosebire o constituie faptul că printre părțile de propoziție se găsesc părți principale, care pot constitui singure o propoziție, pe cînd propozițiile subordonate sînt toate dependente, secundare și nu pot constitui o frază fără o propoziție principală. Trebuie subliniată deosebirea că, în timp ce subiectul și predicatul ca părți de propoziție sînt părți principale, propoziția subiectivă și propoziția predicativă nu sînt propoziții principale, ci secundare, subordonate. Aici trebuie să ținem seama și de observația făcută mai înainte că propoziția predicativă nu corespunde predicatului, ci numai numelui predicativ: nu există o propoziție subordonată care să corespundă unui predicat verbal sau verbului copulativ din cadrul predicatului nominal. De aceea, dacă părțile de propoziție puse la un loc constituie o propoziție, propozițiile subordonate îmbinate între ele nu pot constitui o frază fără prezența unei propoziții principale.

O deosebire pe care am fi tentați să o găsim între propozițiile subordonate și părțile de propoziție ar putea părea aceea că numărul părților de propoziție nu este exact același cu al propozițiilor subordonate, mai precis că speciile de complemente nu se suprapun cu speciile de subordonate completive. Nu trebuie să uităm însă că în școală nu se studiază toate speciile de complemente și de propoziții existente în limbă, ci numai cele mai importante și cu o frecvență mai mare. Din punctul de vedere al sferei de întrebuințare pot exista deosebiri mari între o parte de propoziție și propoziția subordonată corespunzătoare: de exemplu, subiectul este mult mai des folosit în vorbire decît propoziția subiectivă, iar, în schimb, propozițiile circumstanțiale consecutive, condiționale și concesive sînt mult mai frecvente decît complementele corespunzătoare.

Legătura dintre sintaxa frazei și sintaxa propoziției va fi urmărită permanent în expunerile următoare prin însuși modul de discutare paralelă a părților propoziției și a părților frazei: subiectul și propoziția subiectivă, atributul și propoziția atributivă etc.

Fenomenul obiectiv al corespondenței dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție stă la baza unor procedee sau tehnici de transformare a propoziției în frază și a frazei în propoziție: este vorba de contragerea propozițiilor subordonate și, respectiv, de dezvoltarea părților de propoziție. Amîndouă procedeele menționate au o sferă de aplicare mai puțin largă decît corespondența ca atare între propozițiile subordonate și părțile de propoziție, întrucît, pe lîngă condiția echivalenței funcționale, ele presupun și sinonimia concretă, identitatea conținutului de bază comunicat, și posibilitatea trecerii de la o unitate sintactică la alta în variante formale ale aceluiași mesaj. (Complementul circumstanțial de timp corespunde unei propoziții circumstanțiale de timp, dar nu orice complement concret poate fi dezvoltat într-o propoziție. De exemplu, *mîine* din *Ne întîlnim mîine* nu se pretează la dezvoltare, spre deosebire de complementul din *Ne întîlnim la deschiderea expoziției*, care poate fi dezvoltat în propoziția *cînd se deschide expoziția*.)

Contragerea propozițiilor subordonate se realizează în primul rînd prin modificări asupra predicatului (verbul respectiv poate fi menținut fie sub forma unui mod nepersonal, fie sub forma unor derivate sau se poate elimina orice element verbal, mai ales în cazul verbului copulativ) și asupra elementului introductiv (pronumele și adverbele relative dispar, cu excepția construcțiilor relative infinitivale; conjuncțiile sînt înlocuite cu prepoziții, mai rar cu adverbe); aceste modificări principale antrenează și unele modificări secundare în restul construcției (de exemplu, subiectul poate deveni atribut al unui substantiv verbal, în locul adverbului *nu* apare prefixul *ne-* etc.). Dezvoltarea părților de propoziție în propoziții se realizează prin intervenția unui predicat (care poate proveni din transformarea morfologică a unei forme verbale sau a unui derivat verbal existente în enunțul inițial) și a unui element introductiv specific. Multe construcții permit diverse variante de transformare, mai apropiate sau mai depărtate de enunțul inițial; de exemplu, propoziția temporală din *Te-am văzut cînd ai venit* poate fi contrasă atît prin *(te-am văzut) la venire*, cît și prin *(te-am văzut) venind*.

Cele două tehnici de transformare nu trebuie înțelese numai ca aplicații subordonate teoriei sintaxei, ci și — sau mai ales — ca mijloace de cultivare a limbii, de perfecționare a exprimării prin utilizarea unor construcții sinonime.

LEGĂTURA DINTRE MORFOLOGIE ȘI SINTAXĂ

7. Între morfologie și sintaxă, ca părți componente ale gramaticii, există o strînsă legătură. În studiul morfologiei se folosesc elemente de sintaxă chiar în definiția unor părți de vorbire ca adjectivul și adverbul, despre care spunem ce cuvinte determină, și mai ales prepoziția și conjuncția, care se definesc numai prin rolul lor sintactic, arătîndu-se ce leagă ele în propoziție sau în frază. Modificarea formei cuvintelor — care constituie obiectul propriu-zis al morfologiei — este direct legată de funcționarea lor în propoziție: cuvintele suferă schimbări de formă pentru exprimarea raporturilor dintre ele, în îmbinarea lor în propoziții și fraze. De aceea studiul morfologiei nu se reduce la însușirea formelor cuvintelor, ci se ocupă și de întrebuințarea acestor forme, ajungîndu-se astfel în domeniul sintaxei: cînd se studiază cazurile substantivului, de exemplu, se arată și care sînt valorile lor, adică ce exprimă nominativul, genitivul etc., ce rol au ele în propoziție (subiect, atribut etc.);

cînd deosebim un adjectiv pronominal (posesiv sau demonstrativ) de pronumele corespunzător ținem seama de faptul — sintactic — dacă determină sau înlocuiește un substantiv; formele compuse ale verbului sînt vechi îmbinări de cuvinte pătrunse în flexiune.

Întrebuințările diverselor părți de vorbire și ale formelor lor constituie în unele gramatici o subdiviziune a sintaxei, numită *sintaxa părților de vorbire*. În altele, problema se rezolvă prin renunțarea la distincția dintre morfologie și sintaxă, sub denumirea unică de *morfosintaxă*.

Pe de altă parte, în studiul sintaxei se face adesea apel la morfologie. Chiar în expunerea de față am avut ocazia să ne convingem de importanța unui element de morfologie, și anume a modului, în clasificarea propozițiilor după scopul comunicării și după conținutul exprimat, după felul cum prezintă vorbitorul acțiunea: propoziții formate din aceleași cuvinte se pot deosebi prin modul verbului din cadrul predicatului — de exemplu *Te duci* sau *Te-ai dus* cu modul indicativ reprezintă o propoziție enunțiativă propriu-zisă (iar cu intonația schimbată, *Te duci?*, o interogativă propriu-zisă), în timp ce *Te-ai duce* cu modul optativ este o propoziție optativă, iar *Du-te* (modul imperativ) sau *Să te duci* (modul conjunctiv cu înțeles de imperativ) formează propoziții imperative. În cazul propozițiilor optative și al celor imperative însăși denumirea lor coincide cu aceea a modurilor specifice, deși nu se construiesc numai cu aceste moduri. În expunerile următoare se va vedea că diverse alte definiții și clasificări sintactice folosesc referiri la morfologie.

PROBLEME CONTROVERSATE

8. În sintaxa limbii române există numeroase probleme mai mult sau mai puțin controversate. În fruntea acestora stă însăși metoda de studiere a sintaxei: alături de metoda tradițională, în bună parte semanticistă, adoptată de gramatica noastră școlară și, la un nivel mai înalt, de Gramatica Academiei, există metode structuraliste, transformaționale sau chiar matematice, caracterizate în general prin formalizare. Printre principalele controverse între diferitele metode trebuie amintită însăși problema unităților de bază ale sintaxei: în timp ce sintaxa tradițională are ca unități de bază, după cum am văzut, *partea de propoziție*, *propoziția* și *fraza*, alte metode operează cu unități ca *functorul*, *sintaxemul*, *sintagma*, *grupul nominal* și cel *verbal* în calitate de constituenți imediați, *enunțul*.

Chiar limitată la problemele controversate ale sintaxei limbii române studiate cu metoda tradițională, lista acestora este destul de mare. Ele pot fi clasificate și ierarhizate din diverse puncte de vedere: după vechimea lor (controverse care datează de multă vreme și controverse recente), după amploarea dezbaterilor pe marginea problemei controversate (în sensul numărului de susținători ai unui punct de vedere), după apartenența controverselor la gramatica generală sau la cea națională (controverse universale și controverse referitoare la probleme mai mult sau mai puțin specifice limbii noastre), după gradul de generalitate în cadrul sintaxei (unele controverse privesc categorii sintactice în ansamblul lor, iar altele numai interpretarea cîte unui cuvînt, a unei construcții sau chiar a unui text dat), după gradul de specificitate sintatică (căci unele controverse sintactice sînt strîns legate de rezol-

vări morfologice), după caracterul pur teoretic sau cu consecințe pentru analiza sintactică, ceea ce uneori se confundă cu gradul de importanță al controversei respective.

Printre controversele pur teoretice, cele mai puțin interesante sînt problemele de simplă terminologie. Pentru analiza sintactică nu prezintă prea mare importanță nici problemele de clasificare (de exemplu, dacă unele complemente sînt circumstanțiale sau nu; dacă propozițiile exclamative și cele imperative sînt tipuri diferite de propoziția enunțiativă sau nu); mai mult, se poate spune că pînă și o problemă ca aceea a numărului și felurilor relațiilor sau raporturilor sintactice prezintă pentru analiza sintactică o importanță mai mică decît s-ar crede (oricît ar părea de curios, opiniile privitoare la numărul felurilor de relații sintactice variază de la două la șase, la cele două raporturi recunoscute de gramatica școlară și de Gramatica Academiei — de coordonare și de subordonare — adăugîndu-se de către diverși cercetători, ca relații aparte, *relația predicativă*, *relația apozițională*, *relația construcțiilor incidente*, *relația de la anumite fenomene de împletire a subordonării cu coordonarea* sau alte relații complexe).

Printre controversele cele mai importante pentru analiza sintactică sînt cele care se referă la statutul de propoziție sau frază al unui enunț, care pun deci în discuție principiul delimitării propozițiilor după verbele la un mod personal (conform principiului amintit, numărul propozițiilor dintr-un text poate fi mai mare — datorită, de exemplu, propozițiilor eliptice sau celor cu predicatul total sau parțial subînțeles —, dar nu mai mic decît numărul verbelor la un mod personal). Aceste controverse pot fi grupate în două categorii opuse: unii cercetători admit mai multe verbe la moduri personale în aceeași propoziție, iar alții susțin existența unor propoziții (subordonate) cu predicatul la un mod nepersonal. Din prima categorie de păreri fac parte interpretările legate de recunoașterea așa-numitului predicat compus în situațiile în care un verb de modalitate sau de aspect este urmat de un conjunctiv: *poate să citească*, *începe să cînte* (predicatul compus cu infinitivul nu schimbă statutul propoziției) sau de recunoașterea unor așa-zise locuțiuni prepoziționale, pronominale, adverbiale cu un verb în interior *(în ce privește, cine știe cine, cine știe unde)*. Din a doua categorie fac parte interpretările legate de admiterea gerunziului și infinitivului ca predicate dependente. Controverse la fel de importante sînt cele legate de locul segmentării în frază sau în propoziție la pronume ca *cel ce*, la locuțiuni de tipul *din cauza* etc. În ce privește atît propoziția, cît și fraza, cele mai numeroase controverse se referă la autonomia unor specii de părți de propoziție, propoziții coordonate și subordonate; în legătură cu aceasta trebuie amintit și faptul că în școală nu se învață (vezi și § 6) nici măcar toate speciile general recunoscute în lucrările de specialitate, cum ar fi *complementul instrumental*, *cel sociativ* și altele (pînă de curînd nici complementul de agent).

Numărul și varietatea problemelor controversate în sintaxa limbii române nu trebuie să ducă la o concluzie pesimistă asupra posibilităților de stăpînire a acestui obiect de studiu complex care este limba, la o neîncredere în caracterul științific al gramaticii. Numai prin punerea în discuție a celor mai variate aspecte ale gramaticii limbii române, prin lupta de opinii, prin reluarea cercetării de cît mai mulți autori poate avansa cunoașterea mai exactă, mai aprofundată.

Ca o concluzie de ordin practic a existenței atîtor probleme sintactice controversate și a deosebirilor dintre gramatica școlară și gramaticile de alt nivel, trebuie să ne obișnuim cu ideea că textele propuse pentru analiză pot prezenta situații în care sînt posibile două sau mai multe interpretări. (Numărul

și varietatea problemelor sintactice controversate arată și cît este de iluzorie părerea că se pot da, la diverse examene, texte care să nu conțină nici un fel de probleme litigioase.) Totul e ca interpretarea aleasă să poată fi conștient susținută și să existe logica unui sistem, consecvență în restul analizei făcute. De exemplu, dacă în *am onoarea a raporta* considerăm că predicatul este numai *am*, iar *onoarea* complement direct, atunci *a raporta* este atributul substantivului *onoarea*, pe cînd dacă admitem că *am onoarea* în bloc formează predicatul, ca locuțiune verbală, atunci *a raporta* este complementul întregului predicat (amîndouă interpretările sînt admisibile; greșită este numai o analiză hibridă care ar identifica fie predicatul *am onoarea* plus atributul *a raporta*, fie predicatul *am* și complementul *a raporta*). De asemenea, la analiza unor îmbinări ca *în fața școlii*, *din cauza mea* etc. interpretarea sintactică este strîns legată de recunoașterea sau nerecunoașterea caracterului locuțional al lui *în fața*, respectiv *din cauza:* dacă sînt admise ca locuțiuni prepoziționale, trebuie analizate sintactic împreună cu ceea ce urmează după ele, întreaga construcție fiind complement circumstanțial în *Locuiește în fața școlii* sau *A greșit din cauza mea;* dacă însă *fața* și *cauza* sînt considerate substantive, complemente sînt *în fața*, respectiv *din cauza*, iar *școlii* și *mea* sînt atribute (greșită este analiza în locuțiune prepozițională + atribut). Tot astfel, la analiza frazelor cu *cel ce* segmentarea în propoziții trebuie să concorde cu interpretarea lui *cel ce* drept pronume relativ compus sau drept pronumele demonstrativ *cel* + pronumele relativ *ce*.

PUNCTUAȚIA CA AUXILIAR GRAFIC AL SINTAXEI

9. Pe lîngă posibilitățile multiple de interpretare datorate controverselor științifice sau deosebirilor de nivel gramatical, există altele care se datoresc ambiguității de exprimare dintr-un text dat. De exemplu, în *Ia cartea de pe masă*, se poate admite că *de pe masă* e complement al verbului *a lua* sau atribut al substantivului *cartea*. Adevăratele intenții ale autorului pot fi clarificate adesea cu ajutorul punctuației, căreia trebuie să i se dea toată atenția. Astfel, în *Dacă nu se-ntîmpla ce s-a-ntîmplat, poate norocul nu mi-ar fi adus în cale un prieten prețios ca dumneata* absența virgulei după *poate* exclude interpretarea acestui cuvînt ca predicat al unei incidente, indicînd încadrarea lui (în calitate de complement circumstanțial) în propoziția *norocul nu mi-ar fi adus...*

La rîndul ei, stăpînirea și folosirea unei punctuații adecvate depind de analiza corectă a comunicării făcute în scris de cineva. Mihail Sadoveanu recunoștea acest rol formativ al analizelor sintactice atunci cînd nota în *Anii de ucenicie*: „am ajuns în anul din urmă al școlii să clarific cele mai încîlcite și ciudate fraze, desfăcîndu-le în elemente simple, ceea ce mi-a lămurit încă de atunci punctuația".

SINTAXA ȘI CULTIVAREA LIMBII

10. Utilitatea studierii sintaxei și eficiența analizelor gramaticale nu se reduc la însușirea conștientă a p u n c t u a ț i e i (pentru care vezi și § 2). Ele se manifestă în diverse aspecte ale practicii limbii.

Înțelegerea modului de funcționare a limbii, a mecanismului general și a procedeelor speciale de formulare a oricărui gînd sau mesaj, pe care le evidențiază studiul sintaxei (vezi § 1), are drept consecință directă perfecționarea capacității de exprimare. Înțelegerea regulilor de organizare a enunțului în jurul predicatului în propoziție și al propoziției principale în frază (vezi și § 6) duce în mod logic la concluzia că aceste elemente nu trebuie să lipsească din exprimarea proprie, ceea ce constituie o primă condiție a corectitudinii ei. Corectitudinea exprimării se realizează, de asemenea, prin crearea obișnuinței de a respecta regulile acordului și ale regimului diverselor cuvinte, prin cunoașterea posibilităților topicii (ordinii cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază) și a măsurii în care ea poate contribui la clarificarea comunicării (de exemplu: *Dau elevului cartea* față de *Dau cartea elevului*), prin evitarea anacoluturilor (care constau în întreruperea și schimbarea construcției în cadrul aceleiași unități sintactice, în lipsa de continuitate între începutul și sfîrșitul unei construcții, de exemplu: *Faptul că întîrziasem, am devenit nervos* în loc de *Faptul că întîrziasem m-a făcut nervos* sau *Datorită faptului că întîrziasem am devenit nervos*). La îmbogățirea, diversificarea și nuanțarea felului de a vorbi și a scrie se ajunge prin deprinderea unor modele de construcție, mai ales tipuri de propoziții dezvoltate și tipuri de fraze specifice limbii scrise (cu construcții participiale, gerunziale și infinitivale, cu coordonare conclusivă sau cu subordonare concesivă, cu structuri complexe, arborescente, simetrice), prin însușirea unor construcții sinonime și prin stăpînirea unor mijloace de variație a exprimării (vezi și § 6), pentru evitarea repetițiilor propriu-zise în aceeași frază (cuvinte de legătură, forme gramaticale) și a șabloanelor, ca și pentru adecvarea stilistică a construcțiilor sintactice, începînd cu tipul de enunț adoptat. Recunoașterea elementelor de sintaxă orală și scrisă, familiară și solemnă este premisa necesară pentru folosirea conștientă a acestora.

Cunoașterea sintaxei și deprinderea de a analiza structura unui enunț ajută lectura corectă și expresivă (vezi și § 2), care trebuie să marcheze — prin pauze, variație de tempo (ritm) și de registru, accent și intonație — raporturile dintre unitățile unui enunț, să evidențieze elementele esențiale față de cele mai puțin importante, distingînd firul principal al comunicării de adaosurile mai mult sau mai puțin laterale, să reliefeze anumite opoziții sau corelații și să deosebească diferite valori gramaticale posibile ale unui cuvînt (de exemplu, *și* conjuncție de *și* adverb, *dar* adversativ de *dar* conclusiv) sau ale unei propoziții (de exemplu, valoarea de subordonată sau de coordonată a unei propoziții juxtapuse).

Sintaxa are implicații și în ortografie, de exemplu în folosirea literei majuscule la începutul unui enunț sau în notarea grupării unor cuvinte (scrierea cu cratimă a cuvintelor conjuncte).

Evident, pentru toate acestea este necesar să se asigure o permanentă raportare a cunoștințelor teoretice de sintaxă la sfera lor de aplicare și să se creeze deprinderea de a medita asupra limbii, de a veghea asupra propriei exprimări. Efectele nu vor întîrzia să se facă simțite, întrucît sintaxa ilustrează prin excelență adevărul afirmației lui Eminescu conform căreia „limba și legile ei dezvoltă cugetarea".

Alături de vocabular, sintaxa este, mai mult decît alte compartimente ale limbii, un element definitoriu al stilurilor funcționale și individuale, fiind în măsură să indice gradul de cultură al celui care vorbește sau scrie și să reflecte calitățile gîndirii acestuia (claritate, capacitate de ordonare), ca și stările sale emotive.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Academia R.S.R., *Gramatica limbii române* (ediţia a doua, tiraj nou), Bucureşti, 1966, vol. I, p. 11—14; vol. al II-lea, p. 7—20, 74—87, 229—234, 254—265.
2. AVRAM, MIOARA, *Cum şi de ce trebuie să se înveţe gramatica în şcoală*, în LL 1976, 1, p. 149—156.
3. AVRAM, MIOARA, *Contragerea propoziţiilor şi dezvoltarea părţilor de propoziţie*, în LL 1978, 2, p. 261—267.
4. AVRAM, MIOARA, *Punctuaţia şi implicaţiile ei în limbă şi în comunicare*, în LL, 1980, 1, p. 11—26.
5. AVRAM, MIOARA, *Gramatica şi cultivarea limbii în învăţămînt*, în LL 1982, 4, p. 468—480.
6. AVRAM, MIOARA, *Despre analizele gramaticale cu mai multe soluţii*, în LR XXXII, 1983, nr. 2, p. 143—146.
7. BELDESCU, G., *Ortografia şi sintaxa*, în LL 1979, 1, p. 43—49 (sau *Ortografie, ortoepie, punctuaţie*, Bucureşti, 1982, p. 15, 76—80).
8. GRAUR, ALEXANDRU, *Părţile principale ale propoziţiei*, în LL VI, 1962, p. 47—52.
9. PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Probleme ale predării sintaxei în şcoală*, în LL 1976, 2, p. 362—366.

Pentru principalele probleme controversate:

1. DIMITRIU, C., *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iaşi, 1982, p. 7—144.
2. GUŢU-ROMALO, VALERIA, *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, Bucureşti, 1973.
3. IRIMIA, DUMITRU, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iaşi, 1983, p. 7—63.
4. ŞERBAN, VASILE, *Sintaxa limbii române. Curs practic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1970, p. 402—405.
5. TRANDAFIR, GH. D., *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, 1982.

XIII. SUBIECTUL ŞI PROPOZIŢIA SUBIECTIVĂ

de
THEODOR HRISTEA

PRECIZĂRI PRELIMINARE

Corespondenţa dintre părţile de propoziţie şi subordonatele respective este un lucru demonstrat şi, în general, atît de evident, încît nu este de mirare că propoziţiile secundare sînt calificate chiar cu numele *subiectului, atributului, complementului direct* ş.a.m.d. Această corespondenţă constituie un argument de natură sintactică în sprijinul tezei unanim admise că orice limbă are caracter sistematic. După cum s-a mai observat, paralelismul la care ne referim nu este totuşi perfect, întrucît *subiectiva* şi *predicativa* au drept corespondente părţi de propoziţie principale, nu secundare (asemenea *atributivelor, completivelor, circumstanţialelor* de toate felurile şi *propoziţiei predicative suplimentare*). Pe de altă parte, *propoziţia predicativă* corespunde exclusiv *numelui predicativ* (de calificare sau de identificare) şi aceasta constituie un alt element de „asimetrie" în sistemul sintactic general. Întrucît propoziţiile subordonate (în care includem şi *subiectiva*) corespund, în planul frazei, părţilor de propoziţie, este mai bine ca cele dintîi să fie studiate paralel cu acestea din urmă, chiar dacă în gramaticile noastre ele sînt, de obicei, despărţite ca o consecinţă a faptului că *sintaxa frazei* este tratată după *sintaxa propoziţiei*. După cum se va vedea, procedeul adoptat prezintă o serie de avantaje prea evidente pentru a mai insista asupra lor.

SUBIECTUL ÎN RAPORTURILE LUI CU PREDICATUL

Dacă avem în vedere un mare număr de enunţuri (inclusiv pe acelea în care nu există subiect ori în care acesta se află în relaţie cu verbe la moduri nepersonale), ne dăm uşor seama că raportul dintre subiect şi predicat este nesatisfăcător definit şi că el nu poate fi redus la un singur aspect (cum bine arată *Marina Rădulescu* în LR, nr. 1 din 1980, p. 11 şi urm.). În mod obişnuit, se admite că între părţile principale ale propoziţiei, cunoscute sub numele de s u b i e c t şi p r e d i c a t, nu există un raport de coordonare sau de subordonare, ci unul special de **interdependenţă,** care este atît de strîns, încît gramaticile noastre nu pot evita referirea la predicat, atunci cînd definesc subiectul, şi invers. Astfel, în timp ce primul dintre cele două concepte, adică **subiectul,** este definit ca *partea principală a propoziţiei despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului*, acesta din urmă e considerat *partea principală a propoziţiei prin care se spune ceva despre subiect*. Sub o altă formă, referirea la predicat e conţinută şi în alte definiţii, care sînt mai mult ori mai puţin asemănătoare şi care pun mai bine în lumină caracteristicile

subiectului ca parte principală de propoziţie, precum şi raporturile lui cu predicatul.

a) Subiectul arată, în primul rînd, cine săvîrşeşte acţiunea exprimată de predicatul verbal la diateza activă sau reflexivă: „**Apa** *curge* liniştită"; „**Scriitorul** *se gîndeşte* la un nou roman" etc.

b) Subiectul arată cine suferă acţiunea exprimată de un predicat verbal la diateza pasivă sau la aşa-numitul pasiv reflexiv: „**Filmul** *a fost vizionat* în grup"; „**Cartea** *se citeşte* (adică *e citită*) uşor" etc.

c) Subiectul mai arată cui i se atribuie o însuşire ori o caracteristică exprimată prin numele predicativ (în cazul predicatului nominal): „**Cerul** *este albastru*"; „**Marea** *pare liniştită*" şi altele.

TIPURI DE SUBIECT

1. O primă distincţie care trebuie făcută, cînd e vorba de subiect, este aceea între **subiectul gramatical** şi **subiectul logic.** Într-un exemplu ca **Expoziţia** *este vizitată* **de turişti**, subiectul gramatical *(expoziţia)* nu este şi autorul acţiunii, întrucît aceasta este realizată de *turişti*. Ultimul substantiv se află în cazul acuzativ precedat de prepoziţia *de* şi din punct de vedere sintactic este un complement de agent. Întrucît săvîrşeşte acţiunea exprimată prin verbul *a vizita* la diateza pasivă, spunem că *turiştii* este subiectul logic al propoziţiei citate.

Termenul de s u b i e c t l o g i c se foloseşte fie pentru autorul real al unei acţiuni, fie pentru complementul indirect care determină verbe unipersonale sau forme unipersonale ale unor verbe personale. De exemplu: **Îmi** *trebuie bani*: **Ţie ţi** *se cuvine premiul întîi;* **Îi** *arde de joacă;* **Ne** *place această carte* etc. Tot rol de subiect logic mai are complementul indirect şi atunci cînd indică pe cel caracterizat de o anumită stare, ca în următoarele construcţii cu verbul a fi: **mi-***e dor*, **mi-***e foame*, **ţi-***e sete* etc. În astfel de construcţii, *mi, ţi* etc. sînt complemente indirecte, iar *dor, foame, milă* şi *sete* sînt socotite de *Gramatica Academiei* (vezi GLR, vol. II, p. 168) subiecte gramaticale, dar nu toţi cercetătorii sînt de acord cu această interpretare.

În discuţia de faţă şi în analiza gramaticală, în general, nu ne interesează s u b i e c t u l l o g i c, dar e bine să reţinem că, din punct de vedere gramatical, acesta poate fi complement de agent sau complement indirect şi că el se află adeseori în alt caz decît nominativul.

Cînd autorul unei acţiuni este desemnat chiar prin *subiectul gramatical*, trebuie să admitem că acesta din urmă coincide cu aşa-numitul *subiect logic*, situaţie normală în cazul diatezei active (inclusiv al celei active pronominale): *Marii* **sportivi** *se antrenează în fiecare zi*. În mod excepţional o propoziţie poate avea numai subiect logic, nu şi gramatical. Astfel, în mult discutatul exemplu: **Călătorului** *îi şade bine cu drumul*, nici unul dintre cele două substantive pe care le conţine această propoziţie nu poate îndeplini funcţiunea de subiect gramatical, deoarece primul este în cazul dativ, iar al doilea este în acuzativ cu prepoziţie. Întrucît verbul *a şedea* este aici impersonal, substantivul *călătorului* trebuie socotit subiect logic şi complement indirect din punct de vedere sintactic. La început s-a spus, desigur, *Haina/pălăria/rochia* etc. *îmi şade bine* (adică „mă prinde", „mi se potriveşte"), cu verbul *a şedea* folosit mai ales la pers. a III-a singular. După aceea, prin elipsa subiectului, s-a ajuns numai la *îmi şade bine*, tot aşa

cum de la *Părinţii/oamenii/rudele* etc. *mă cheamă Vasile* s-a ajuns pur şi simplu la *mă cheamă Vasile, Ion* etc. Întrucît o exprimare ca *îmi şade bine* a putut fi simţită ca insuficientă din punct de vedere semantic, a fost adăugat un determinant pe lîngă verbul *a şedea* (care a rămas însă impersonal).

2. În ceea ce priveşte **subiectul gramatical,** acesta poate fi exprimat sau neexprimat. Cînd subiectul nu este exprimat, el poate fi inclus, subînţeles sau nedeterminat. Vorbim de *subiect inclus* atunci cînd acesta e un pronume personal de persoana I sau a II-a (singular şi plural), care nu e necesar să fie exprimat în limba română, întrucît este cuprins în desinenţa verbului (de exemplu: *Seara mă plimb, Mîine mergi la teatru, Duminică plecăm la munte, Sînteţi foarte veseli, Veţi fi mulţumiţi* etc.). În propoziţiile citate, subiectele sînt, respectiv, *eu, tu, noi* şi *voi* (în ultimele două exemple). Astfel de subiecte sînt incluse sau cuprinse în desinenţa verbului predicativ (ca în primele trei cazuri), copulativ (ca în cazul lui *sînteţi*) şi auxiliar (ca în ultimul exemplu). La analiza gramaticală se comite, adeseori, o greşeală care constă în interpretarea subiectului ca subînţeles, întrucît se consideră că în situaţiile amintite „subînţelegem" pronumele *eu, tu, noi* şi *voi*. În realitate, subiect subînţeles există numai la persoana a III-a singular sau plural, şi anume într-un context în care el este cunoscut, pentru că a fost deja exprimat, fie în aceeaşi frază, fie într-o propoziţie sau frază anterioară: **O navă** *cu pînze sosea din depărtare*[1] */şi/se îndrepta spre ţărmul*[2]*/ care o aştepta*[3]*/*. În prima propoziţie subiectul este *o navă* şi nu e necesar să fie reluat în cea de-a doua propoziţie (*se îndrepta spre ţărmul*), întrucît este cunoscut pentru ascultător sau, în alte împrejurări, pentru interlocutor.

3. În unele cazuri se poate vorbi despre subiect subînţeles, chiar dacă acesta n-a fost exprimat în prealabil, însă el poate fi dedus dintr-o întreagă situaţie expusă în fraza sau frazele anterioare. Un exemplu ca următorul (citat în GLR II, p. 93) este semnificativ în acest sens:

— *Să n-ai nici o grijă mămucă, apucară cu gura înainte cei mai mari. Noi sîntem o dată băieţi şi ce-am vorbit o dată vorbit rămîne.*

— **Dacă-i aşa,** *apoi veniţi să vă sărute mama!* (I. CREANGĂ). Subiectul propoziţiei *dacă-i aşa* este considerat tot subînţeles şi el se referă la întreaga frază anterioară („Noi sîntem o dată băieţi şi ce-am vorbit o dată vorbit rămîne"), frază care ar putea fi rezumată prin pronumele *aceasta* sau prin substantivul *situaţia: dacă-i aşa* (aceasta) sau *dacă-i aşa* (situaţia).

Într-o frază cu două sau mai multe predicate coordonate şi cu acelaşi subiect exprimarea acestuia se face, în general, o singură dată şi, după cum e firesc, înaintea primului predicat: „**Tînărul** *se plimba* şi *fredona* o melodie". Este de la sine înţeles că, atunci cînd subiectul trebuie scos în evidenţă sau accentuat, repetarea lui este firească, după cum tot atît de firesc este să exprimăm pronumele personal subiect atunci cînd vrem să-l accentuăm, să precizăm cu ajutorul lui un lucru oarecare sau să subliniem o antiteză: *Dacă* **voi** *nu mă vreţi,* **eu** *vă vreu... şi dacă* **voi** *nu mă iubiţi,* **eu** *vă iubesc pre voi.* (C. NEGRUZZI).

Înainte de a încheia discuţia cu privire la subiectul *inclus* şi *subînţeles* atragem atenţia că în propoziţiile imperative şi interogative care conţin un substantiv în cazul vocativ acesta nu trebuie considerat subiect, deşi denumeşte o persoană sau un obiect personificat, care e chemat să îndeplinească o acţiune sau să răspundă la o întrebare:

„Să nu uiţi, *Darie!*" sau „Să ţineţi minte, *copii!*" (Z. STANCU); „Aide, *Fănică*, luptă, zdrobeşte-mă!" (I.L. CARAGIALE); „Cobori în jos, *luceafăr* blînd..." (M. EMINESCU); „*Străinule*, ce baţi la poartă./De unde vii/Şi cine eşti?" (I. MINULESCU) etc.

Întrucît vocativul nu poate îndeplini rolul unei părţi de propoziţie, urmează că în exemplele citate subiectul este inclus, adică *voi* (în *Să ţineţi minte, copii!*) şi *tu* în toate celelalte cazuri (*să nu uiţi, luptă, cobori, baţi* etc.).

PROBLEMA SUBIECTULUI NEDETERMINAT

4. O altă specie a subiectului neexprimat este aşa-zisul **subiect nedeterminat,** care se întîlneşte mult mai rar decît cel *inclus* şi cel *subînţeles*. Propoziţiile cu subiect nedeterminat exprimă constatări valabile pentru toate persoanele care se află într-o situaţie identică, din care cauză nici vorbitorul şi nici ascultătorul nu simt nevoia precizării subiectului. Într-o propoziţie în care predicatul este la un mod personal, subiectul poate fi totuşi nedeterminat în două situaţii mai importante, şi anume: **a)** cînd nu se indică precis persoana care săvîrşeşte acţiunea sau cînd nu ne interesează autorul ei (ca în exemplele: **Sună**, **Bate** *la uşă*, **Scrie** *în ziare* etc.) şi **b)** cînd este vorba de o acţiune generală, care poate fi atribuită oricărei persoane (de exemplu: *Dacă dai, nu ai*). E clar că în ultimul caz acţiunea exprimată de cele două verbe are o valoare generală şi prin aceasta poate fi raportată la orice persoană. Problema subiectului nedeterminat este mult mai complexă decît pare la prima impresie, însă nu putem intra aici în prea multe amănunte. Reţinem însă cele mai importante mijloace de care ne folosim, în limba română, pentru exprimarea acestui tip de subiect:

a) persoana a II-a singular (*Nu-i suficient* **să vrei**; *Niciodată* **nu ştii** *ce se poate întîmpla*);

b) persoana a III-a singular sau plural a unui verb activ (**A spus** *la radio; După război,* **povesteau** *cum a fost*);

c) persoana a III-a singular a unui verb reflexiv (*La acest restaurant* **se mănîncă** *de trei ori pe zi*) şi

d) persoana I plural (ca de exemplu: **Nu ne putem** *lăuda cu realizările altora*). În toate aceste cazuri avem de-a face cu un subiect n e d e t e r m i n a t, adică nelămurit, neprecizat sau neidentificabil într-o persoană certă şi definită, întrucît de cele mai multe ori este vorba de autorul unei acţiuni cu valoare foarte generală.

Prezentînd *subiectul nedeterminat* (în linii mari după GLR şi după alte „gramatici curente"), nu pierdem din vedere că atît despre acesta, cît şi despre *clasificarea subiectelor*, în general, se mai pot spune multe lucruri nelipsite de importanţă. În unele privinţe, clasificarea cunoscută poate fi chiar corectată printr-o aplicare mai consecventă a criteriului *semantic* şi a celui *formal*, precum şi prin considerarea lor separată. Este tocmai ceea ce a făcut L i l i a n a I o n e s c u - R u x ă n d o i u în studiul pe care îl citām în bibliografie. Analizînd modul în care pot fi generate construcţiile cu subiect nedeterminat (inclus sau subînţeles), autoarea citată a ajuns la concluzia că aceste construcţii sînt mult mai numeroase decît se admite îndeobşte, din care cauză se impune redefinirea şi mai ales lărgirea conceptului de *subiect nedeterminat* (sau *indefinit*). Conform noii concepţii (care n-ar mai trebui ignorată), subiect nedeterminat avem, spre exemplu, şi într-o frază ca: **Cine** *întreabă/nu greşeşte*, întrucît, din punctul de vedere

al conţinutului, nici aici „nu se indică precis persoana care săvîrşeşte acţiunea" sau acţiunea „nu poate fi raportată la o anumită persoană, ci poate fi atribuită oricărei persoane" (vezi GLR, II, p. 93; 94 sau *lucr. cit.*, p. 432—433).

5. Un număr relativ mic de propoziţii nu au şi nu pot avea un subiect gramatical exprimabil, deoarece predicatul lor este un verb u n i p e r s o n a l prin formă şi i m p e r s o n a l prin conţinut. Altfel spus, verbele în discuţie au formă numai pentru persoana a III-a, iar acţiunea lor nu poate fi atribuită unei persoane. În această categorie intră, în primul rînd, predicatele exprimate prin verbe care redau fenomene atmosferice (de exemplu: *plouă, ninge, tună, fulgeră, trăsneşte, viscoleşte* etc.). Dacă aceste verbe sînt la diateza a c t i v ă, altele (care exprimă tot fenomene ale naturii) sînt la diateza r e f l e x i v ă: *se întunecă, se înnorează, se luminează (de ziuă), se înserează, se înnoptează* etc. Şi într-un caz şi în celălalt vorbim de **propoziţii impersonale,** care exprimă acţiuni al căror autor nu poate fi identificat. Spre deosebire de reflexivele *se înserează, se înnoptează* etc., care nu au subiect, cele de tipul *se zice, se spune, se vede, se cade* şi altele au drept subiect o întreagă propoziţie ca şi expresiile impersonale *e bine, e rău* etc., care vor fi discutate mai departe.

6. Cel mai adesea, subiectul unei propoziţii este, desigur, exprimat (în mod obişnuit printr-un singur substantiv în cazul nominativ sau printr-o altă parte de vorbire cu valoare substantivală). Aceste lucruri fiind, în general, cunoscute, nu insistăm asupra lor. Ceea ce merită să fie subliniat şi reţinut e faptul că subiectul mai poate fi exprimat şi prin l o c u ţ i u n i s u b s t a n t i v a l e ori prin alte îmbinări de cuvinte cu statut de u n i t ă ţ i f r a z e o l o g i c e. Astfel, într-o propoziţie ca **Orbul găinilor** *este numele popular al unei boli de ochi*, subiectul nu este format numai din substantivul *orbul*, ci din întreaga sintagmă cu caracter stabil şi nedisociabilă din punct de vedere semantic, *orbul găinilor*. Numai după ce această îmbinare constantă de cuvinte a fost privită şi interpretată ca o singură unitate sintactică, ea poate fi, eventual, şi descompusă în elementele-i componente, precizîndu-se că (în raport cu *orbul) găinilor* este un atribut substantival genitival. Precizarea făcută este, desigur, valabilă şi pentru: *aprindere de plămîni* „pneumonie", *părere de rău* „regret", *ţinere de minte, rău de mare, impiegat de mişcare* şi multe altele, al căror inventar complet nu a fost încă alcătuit.

Analiza pur „formală" (care se practică, uneori, şi care separă, dintru început, elementele constituente ale unităţii frazeologice) ni se pare nerecomandabilă sau chiar greşită. Acad. I o r g u I o r d a n (în *Limba română contemporană*, ediţia a II-a, 1956, p. 542—543) consideră şi Domnia sa că subiectul poate fi exprimat prin „grupuri de cuvinte" (altele decît cele citate mai sus), atrăgînd, totodată, atenţia că gramaticile curente eludează această importantă problemă, care ar merita să fie reluată şi mai pe larg cercetată. În orice caz, faptul că unităţile frazeologice exprimă noţiuni unice şi că ele sînt, după cum am mai spus, *echivalente reale sau potenţiale ale cuvintelor* pledează în sprijinul ideii susţinute aici şi în alte lucrări, ai căror autori se situează totuşi pe o poziţie mai puţin fermă. Vezi, de pildă, I o r g u I o r d a n şi V l a d i m i r R o b u, *op. cit.*, p. 586.

În legătură cu exprimarea subiectului, mai atragem atenţia asupra acelor cazuri în care acesta poate fi redat printr-un pronume interogativ (**Cine** *m-a căutat?*) sau printr-un pronume relativ în cazul nominativ, care introduce o subordonată atributivă: *Îmi plac poeţii* **care** *cîntă natura*. În situa-

țiile ilustrate prin ultimul exemplu se comite, uneori, greșeala constînd în interpretarea lui **care** ca atribut pe lîngă substantivul regent, cînd, în realitate, întreaga propoziție introdusă prin acest pronume este atributivă, iar, în cadrul ei, relativul *care* funcționează ca subiect, ceea ce e foarte firesc din moment ce nu e precedat de o prepoziție.

7. În mod cu totul excepțional, *care* poate îndeplini funcțiunea sintactică de subiect chiar precedat de o prepoziție, ca într-un exemplu de felul lui: *Ți-l trimit*[1]*/pe* **care** *ajunge mai întîi*[2]*/.* După cum se vede, în fraza citată, elementul regent, căruia i se subordonează propoziția a doua, nu mai este un substantiv sau un substitut al acestuia, ci un verb *(trimit)*, după care urmează o completivă directă. Este aici una dintre foarte puținele excepții propriu-zise de la regula care arată că subiectul unei propoziții stă, în mod obișnuit, în cazul *nominativ.* După GLR (II, p. 91), o altă excepție „propriu-zisă" ar fi constituită de construcțiile cu valoare afectivă, în care subiectul e redat printr-un substantiv precedat de prepoziția **la,** exprimînd ideea de cantitate: *A venit* **la** *lume !*, *S-au adunat* **la** *oameni !* etc.

Această excepție este mai degrabă aparentă, dacă admitem că *la* cu sens cantitativ și-a pierdut valoarea de prepoziție și a trecut în categoria numeralului nehotărît. Pentru detalii, vezi L a u r a V a s i l i u, *lucr. cit.* (în SG III, p. 32) și A l. G r a u r, *Gramatica azi*, București, 1973, p. 179. Aici se afirmă chiar categoric că, într-o propoziție ca *Au venit* **la** *oameni*, subiectul *oameni* este în cazul nominativ, întrucît *la* a devenit o simplă „particulă exclamativă", care înseamnă „mulți".

Gramatica Academiei mai admite încă o excepție „propriu-zisă", constînd în exprimarea subiectului printr-un *pronume relativ-interogativ* în cazul genitiv sau dativ: *Hai fiecare pe la casa* **cui** *ne are !* (I. CREANGĂ); *O dau* **cui** *vrea s-o ia* sau *Am trimis-o* **cui** *are nevoie de ea* etc. Și aici lucrurile par ceva mai complicate decît sînt ele prezentate în GLR (vol. II, p. 90—91). Într-o frază cum este **Cui îi place** *să rămînă*, toată propoziția *cui îi place* este subiectivă, iar *cui* singur e subiect logic și complement indirect al verbului *place.* În *Dau cartea* **cui mi-o cere,** *cui* este subiect gramatical al completivei indirecte *(cui mi-o cere)* și element introductiv al acestei propoziții.

8. Tot în legătură cu subiectul remarcăm, de asemenea, un lucru de multe ori ignorat, și anume exprimarea acestuia printr-un i n f i n i t i v s c u r t *(E ușor* **a scrie** *versuri)* și, mai frecvent, printr-un s u p i n c u p r e p o z i ț i a de *(Nu-i greu* **de înțeles** */ce dor mi-a fost de tine).* Subiectul propoziției principale *(Nu-i greu de înțeles)* este, indiscutabil, supinul *de înțeles*, care, la o analiză superficială, ar putea fi considerat complement direct. De aceea, este absolut necesar ca mai întîi să identificăm predicatul și apoi să-i punem acestuia întrebarea cu ajutorul căreia putem afla subiectul. „Ce nu-i greu?" Răspunsul: *de înțeles.* Un mijloc în plus de a verifica justețea acestei interpretări este echivalarea lui *de înțeles* cu *faptul de a înțelege.* Păstrînd același sens, în loc de *Nu-i greu de înțeles* vom spune: „*Faptul de a înțelege* nu-i greu", ceea ce îndepărtează orice îndoială cu privire la funcțiunea de subiect a supinului. Întrucît propoziția *ce dor mi-a fost de tine* se subordonează direct lui *de înțeles*, ea este o completivă directă. Interpretarea ei ca subiectivă este greșită și se poate datora pierderii din vedere a faptului că expresia impersonală *nu-i greu* are un subiect pe care l-am identificat în supinul *de înțeles.* Într-un exemplu ca *Nu-i greu/să cădem de acord*, situația este numai în aparență aceeași.

Aici propoziția *să cădem de acord* este indiscutabil subiectivă, întrucît elementul ei regent este însăși expresia *nu-i greu*, care formează singură o propoziție.

9. Dacă ceea ce exprimă predicatul verbal se atribuie mai multor *obiecte* (în sensul foarte larg al cuvîntului), atunci avem de-a face cu un s u b i e c t m u l t i p l u. De ex.: *De-așa vremi se-nvredniciră* **cronicarii** *și* **rapsozii**; *Veacul nostru ni-l umplură* **saltimbancii** *și* **irozii** (EMINESCU). Numele predicativ de calificare sau de identificare se poate referi și el la două sau mai multe „obiecte", exprimate prin cuvinte care alcătuiesc un subiect multiplu: **Grădinile, livezile** *și* **pădurile** *sînt înverzite;* **Neculce, Creangă** *și* **Sadoveanu** *sînt mari povestitori* etc. Iată și un exemplu de subiect multiplu ale cărui elemente alcătuitoare sînt legate prin *și* adverbial:

Iubesc aceste plaiuri românești
Cu soarele ce bate în ferești;
Mi-s dragi și **munți**, și **rîuri**, și **cîmpie**,
Acest pămînt mi-e patrie și mie[1].

În vorbirea familiară și în cea populară, **și** apare înlocuit prin **cu** *(Tata* **cu** *mama au plecat de-acasă)* sau sînt folosite ambele elemente de relație, ca în următorul exemplu din CREANGĂ: „Cînd se întorc *Făt-Frumos* **și cu** *Strîmbă-Lemne* de la vînat..." Deși ar putea părea de prisos, precizăm totuși că, în astfel de cazuri, este o mare greșeală să se subînțeleagă de fiecare dată predicatul și să se considere că sînt atîtea propoziții cîte elemente componente are subiectul pe care-l numim m u l t i p l u.

10. În legătură cu exprimarea subiectului în limba română relevăm și un fenomen de natură stilistică (specific tot vorbirii populare familiare). E vorba de repetarea printr-un substantiv a subiectului care stă după verb și care e exprimat printr-un pronume personal, Cf. *Vine* **el, tata** sau: *Stăi măi porcane, că te căptușește* **ea Mărioara** acuș! (CREANGĂ). Puțin mai departe, se va vedea că, uneori, este reluat (din alte motive) chiar subiectul exprimat printr-o întreagă propoziție, ceea ce produce dificultăți la analiza gramaticală.

PROPOZIȚIA SUBIECTIVĂ

DEFINIȚIA SUBORDONATEI SUBIECTIVE

1. Din exemplul *Nu-i greu* **să cădem de acord** a rezultat că o propoziție poate fi subiectivă dacă î n d e p l i n e ș t e f u n c ț i u n e a d e s u b i e c t a l u n e i p r o p o z i ț i i r e g e n t e. Aceasta și este definiția dată propoziției subiective în GLR (vol. al II-lea, p. 266), precum și în multe alte lucrări de specialitate. Completînd această definiție curentă, pe care o consideră „unilaterală", G h . D. T r a n d a f i r arată, pe bună dreptate, că „propoziția subiectivă îndeplinește funcția de subiect al predicatului sau al unui verb la mod nepersonal (infinitiv, gerunziu sau participiu) din propoziția regentă" (vezi LR, nr. 2 din 1978, p. 131). Un exemplu ca următorul confirmă cele spuse mai sus: *Am auzit și eu* s p u n î n d u - s e *în biserică, la noi,* **că pomul** *care nu face roadă* **se taie și în foc se aruncă** (I. CREANGĂ).

---

[1] Versurile aparțin poetului maghiar din R.S. România H o r v á t h I m r e și au fost traduse în limba română de Ioanichie Olteanu.

De altfel, dacă admitem că gerunziul și infinitivul pot avea subiect, deși sînt forme verbale nepredicative (vezi GLR, II, p. 87), nimic nu ne împiedică să admitem că subiectul lor poate fi, uneori, o întreagă propoziție.

Procedeul de a identifica propoziția subiectivă cu ajutorul întrebării *ce* (puse predicatului) este, de foarte multe ori, ineficient, pentru că la aceeași întrebare răspunde și completiva directă. Să se compare, spre exemplu, *El spune* **că a venit** (unde *că a venit* este o completivă directă) și *Se spune* **că a venit,** unde aceeași propoziție este subiectivă lucru de care ne dăm seama numai după ce, în prealabil, stabilim că regenta *se spune* nu are, în limitele ei, un subiect exprimat sau neexprimat.

PRIN CE SE INTRODUCE O PROPOZIȚIE SUBIECTIVĂ

1. Cel mai adesea, propoziția subiectivă este introdusă prin pronumele relativ **cine** și în special **ce.** Exemple: **Cine** *se scoală de dimineață / departe ajunge;* **Cine** *fuge după doi iepuri / nu prinde nici unul;* **Ce** *naște din pisică/șoareci mănîncă;* **Ce** *ți-e scris/în frunte ți-e pus* sau: *Nu-i frumos/***ce** *e frumos, e frumos/***ce***-mi place mie,* în care propozițiile *ce e frumos* și *ce-mi place mie* sînt subiective, prima față de regenta *nu-i frumos* și a doua față de *e frumos.*

Următorul exemplu prezintă interes prin faptul că propoziția regentă are ca subiect două propoziții în raport de coordonare copulativă, introduse prin același pronume relativ: **Ce** *a fost și* **ce** *a devenit Eminescu este rezultatul geniului său înnăscut.* (T. MAIORESCU). Tot două subiective în raport de coordonare copulativă, dar introduse, de data aceasta, prin pronumele relativ *cîte* se întîlnesc și în următorul text din ODOBESCU: *Chiar basme de-ar fi/* **cîte povestește vînătorul***/și/***cîte zugrăvește artistul***/tot pare/***că te scuturi la ideea***/că omul se joacă cu viața sa pentru un simplu gust de vînător.*

Precizăm că, în fraza citată, prima propoziție este concesivă, iar predicatul ei este nominal *(ar fi basme).* Întrucît verbul *a fi* este copulativ, iar *basme* e nume predicativ, înseamnă că subiectul acestei propoziții este format din cele două subordonate introduse prin *cîte* și coordonate între ele. Propoziția **că te scuturi la ideea** este tot o subiectivă cerută de verbul **pare** (în cazul de față unipersonal prin formă și impersonal prin conținut).

2. În afară de pronumele și adjectivele relative *care, cine, ce* și *cîte,* propozițiile subiective mai pot fi introduse printr-un adverb relativ și prin diverse conjuncții și locuțiuni conjuncționale: *E bine* **cum** *ai procedat; Este evident* **că** *nu are dreptate; S-a întîmplat* **ca să***-i placă; Se știe* **de ce** *a murit* etc. Ținîndu-se seama de elementul de relație subordonator, subiectivele au fost clasificate în trei categorii, și anume: p r o n o m i n a l e, a d v e r b i a l e și c o n j u n c ț i o n a l e, pentru care vezi exemplele deja citate.

3. Dintre toate subiectivele, mai greu de recunoscut sînt, fără îndoială, cele introduse prin conjuncțiile *dacă* și *de,* care (în mod obișnuit), introduc subordonate condiționale: **De***-ncearcă să revină e fiindcă te iubește;* **Dacă** *îți dau sfaturi e fiindcă îți vreau binele; Și* **dac***-a fost pețită des/E lucru tare cu-n-țeles* (COȘBUC) etc. Există situații într-un fel oarecare mai complicate, ca în următorul citat interesant din GEO BOGZA: **Dacă** *oamenii merg pe fața pămîntului cîntînd*[1]*/și vocea lor e profundă*[2]*/, iar calea*[3]*/ pe care o taie prin*

lume[4]*| plină de măreţie*[3] | — **totul** *se petrece*[5],| *poate*[6]| *pentru că în ei mai dăinuie forţa nestăvilită şi generoasă a marilor fluvii*[7]|.

În această frază există şapte propoziţii, dintre care două sînt principale (*Totul se petrece* şi *poate*), iar trei sînt subiective în raport de coordonare copulativă: *Dacă oamenii merg pe faţa pămîntului cîntînd şi vocea lor e profundă, iar calea (e) plină de măreţie* (cu verbul copulativ omis). Prezenţa pronumelui nehotărît **totul** este derutantă, întrucît el funcţionează ca subiect al predicatului *se petrece*. Din această cauză s-ar părea că interpretarea celor trei propoziţii ca subiective este incorectă. În realitate, avem de-a face aici cu un aspect special al reluării subiectului, care a fost exprimat mai întîi prin cele trei propoziţii şi apoi prin pronumele nehotărît *totul* (cu valoare de substantiv). Spre aceeaşi concluzie ne conduce şi examinarea sensului acestor propoziţii, care nu pot fi considerate condiţionale, pentru că nu exprimă o ipoteză sau o condiţie de a cărei îndeplinire să depindă realizarea acţiunii exprimate de predicatul regent *se petrece*.

Tot cu o reluare a subiectului (de data aceasta prin pronumele demonstrativ *acela*) avem de-a face şi în următorul citat din CREANGĂ: **Care dintre cai a veni la jăratic** *să mănînce*, **acela** *are să te ducă la împărăţie*. Reluarea propoziţiei subiective *care dintre cai a veni la jăratic* prin pronumele *acela* are rolul de a preciza şi de a accentua subiectul. Cu cît propoziţia *regentă* este situată, în frază, mai departe de *subiectivă*, cu atît mai necesar este ca aceasta din urmă să fie reluată şi accentuată printr-un pronume: **Cine ar putea** *să rostească tot ce spun ochiului şi minţii aceste splendide idealizări ale artei vînătoreşti*, **acela** *ar face cel mai minunat panegiric al acestei arte* (ODOBESCU).

4. În ceea ce priveşte topica, este de remarcat că subiectiva poate să urmeze regentei (*E necesar* **să avem un ideal**) sau, mult mai frecvent, poate să preceadă propoziţia de care depinde: **Ce mi-e drag** *fuge de mine şi urîtul calea-mi ţine;* **Cîtă boală e sub soare** / *Nu-i ca dorul arzătoare* etc.

DESPRE UNELE TIPURI DE SUBIECTIVE

1. O menţiune specială merită *subiectivele cu nuanţă circumstanţială* (adică modală, temporală, cauzală, condiţională etc.), care au fost studiate de Ştefania Popescu (vezi articolul citat în bibliografie). Astfel, într-un exemplu ca *E bine* **cum procedează ei,** nuanţa circumstanţială este modală, pe cînd în fraza *E bine* **dacă îi reaminteşte de promisiunea făcută,** nuanţa suplimentară e condiţională. Dacă o subiectivă este introdusă prin adverbul *cînd*, ea poate exprima chiar o circumstanţă temporal-condiţională, ca în acest exemplu care aparţine autoarei citate: *E mai bine* **cînd îşi dau mai mulţi cu părerea.**

2. În mod frecvent, propoziţiile subiective sînt cerute de o serie de verbe şi expresii unipersonale prin formă şi impersonale prin conţinut. În această categorie destul de largă intră mai întîi verbul **a trebui** (după care urmează aproape întotdeauna o subiectivă) şi reflexivele numite „impersonale" de tipul: **se cade, se cuvine, se întîmplă, se zice, se spune, se crede** şi altele. Cele mai multe dintre aceste reflexive au un înţeles pasiv: *se zice* (= este zis), *se spune* (= este spus) etc. În discuţia de faţă nu ne interesează însă decît faptul că după toate aceste reflexive urmează propoziţii subiective. Lor li se adaugă un număr apreciabil de expresii care formează, de fapt, pre-

dicate nominale și care pot apărea la forma afirmativă sau negativă: **E bine** *că muncești planificat;* **E necesar** *să ne odihnim;* **E rău** *că nu exersezi suficient;* **E ușor** *să trasăm sarcini; Mi-***este indiferent** *dacă pleacă sau rămîne; Mi-***e totuna** *dacă vine acum sau mai tîrziu;* **Nu e greu** *să ne respectăm promisiunile;* **Nu-i drept** *să ne însușim munca altora;* **Nu-i cu putință** *să fac acest lucru;* **Nu e adevărat** *că viața este adusă de pe alte planete* ș.a.m.d.

3. Mai rare sînt subiectivele care apar pe lîngă *forme impersonale ale unor verbe personale* (de exemplu: *a fi, a plăcea, a conveni* etc.). Din exemplele care urmează este ușor de observat că formele impersonale ale acestor verbe sînt, cel mai adesea, precedate de un pronume personal în dativ sau acuzativ: *Îmi* **place** *să călătoresc; Îmi* **convine** *să mai întîrziem; Îți* **ajunge** *că ai fost la un pas de moarte; Mă* **doare** *că m-ai dat uitării; Ne* **rămîne** *să luăm de urgență legătura cu ei* și altele. Tot cu valoare impersonală se poate folosi și verbul **a fi,** ca în următoarele versuri eminesciene:

Iar dacă împreună **va fi** ca să murim
Să nu ne ducă-n triste zidiri de țintirim

(O, mamă...)

Subliniem că, în exemplul de față, *a fi* are valoare predicativă, fiind echivalent din punct de vedere semantic cu *a se întîmpla, a fi dat, a fi hărăzit.* Subiectul propoziției regente *dacă... va fi* este subordonata *ca să murim... împreună,* în interiorul căreia a fost intercalat predicatul regent.

4. Cînd predicatul regent este exprimat printr-un verb la diateza pasivă, dar cu *valoare impersonală,* ceea ce urmează după el este tot o propoziție subiectivă. De exemplu: **E permis** *să se treacă;* **E admis** *să se întîrzie;* **E îngăduit** *să se fumeze;* **E stabilit** *că plecăm mîine;* **A fost hotărît** *să nu mai mergem; Mi-***a fost dat** *să-l văd o singură dată; I-***a fost scris** *să moară foarte tînăr* etc. La întrebarea pe care o punem predicatului din propoziția regentă, pentru a afla subiectul *(Ce e permis?),* răspunsul nu poate fi decît *să se treacă,* ceea ce echivalează, în cazul de față, cu **faptul de a trece.** Ca verb unipersonal prin formă și impersonal prin conținut este folosit și **a lăsa,** în binecunoscutele versuri ale poetului Vlahuță:

Și de-**ar fi fost lăsat,** prin lume
Să treci ca orice om de rînd,
Ce lesne-ai fi pus frîu durerii
Și răzvrătitului tău gînd!

(Lui Eminescu)

Propoziția subiectivă este *prin lume să treci ca orice om de rînd,* iar regenta ei este *de-ar fi fost lăsat* (o subordonată condițională cu predicat „impersonal").

5. Alte subiective apar după așa-zisele a d v e r b e și l o c u ț i u n i a d v e r b i a l e p r e d i c a t i v e, care exprimă (de cele mai multe ori) siguranța ori nesiguranța vorbitorului față de ceea ce se comunică prin *propoziția subiectivă:* **Adevărat** *că pămîntul este rotund;* **Destul** *că ne-a plictisit;* **Negreșit** *că te voi aștepta;* **Natural** *că-mi voi ține promisiunea;* **Păcat** *că n-ai mers și tu cu noi;* **Probabil** *că niciodată nu-i va spune adevărul;* **Sigur** *că educația*

are o mare influență în formarea omului; **De prisos** *să mai insistăm asupra unui lucru atît de cunoscut* etc.

Precizare. Cînd am discutat **adverbele și locuțiunile adverbiale predicative,** am arătat că unele dintre acestea nu admit pe lîngă ele verbul copulativ **a fi** (e vorba de: **pesemne, bineînțeles, firește, de bună seamă, fără doar și poate** etc.). Din cauză că nu pot fi predicativizate cu **a fi** și mai ales pentru că nu intră în distribuție cu un subiect al cărui predicat să fie ele însele, Ecaterina Teodorescu le exclude din categoria adverbelor predicative și consideră că nu pot avea niciodată calitatea de regente ale unei propoziții subiective. Contrar părerii aproape generale, înseamnă că nu se poate vorbi de subiective în următoarele enunțuri și în altele similare: *Bineînțeles* **că are dreptate**; *Firește* **că n-am să-l pot refuza încă o dată**; *Fără îndoială* **că nu vei fi dezamăgit**; *Fără doar și poate* **că timpul va șterge această amintire** etc. În ediția precedentă a acestei lucrări (vezi SINTEZE, p. 211), am menținut printre subiective și propozițiile din această a doua categorie (culese cu litere aldine), dar, în prezent, considerăm că ele n-ar mai trebui puse alături de celelalte.

În continuare, atragem atenția că, la analiza morfologică, trebuie să se facă distincție între valoarea de adverb predicativ și cea de adverb de mod a unora dintre cuvintele și construcțiile amintite mai înainte. Astfel, în exemple ca: *Ieri a venit,* **poate,** *dar eu nu l-am văzut* sau *Mîine va merge,* **probabil,** *la Snagov,* cuvintele culese cu caractere aldine sînt, din punct de vedere morfologic, simple adverbe de probabilitate, iar sintactic echivalează cu propoziții principale independente (vezi și exemplul citat mai înainte din GEO BOGZA, în care adverbul *poate* are aceeași valoare de propoziție principală incidentă). În alte cazuri (cum ar fi: **Probabil** *că ne-a căutat* sau **Probabil** *că va veni),* același adverb are valoare predicativă și după el urmează propoziții subiective, introduse, în cazul de față, prin conjuncția subordonatoare **că.**

*

6. O atenție specială reclamă analiza sintactică a frazelor care conțin ceea ce am putea numi subiective în lanț. Iată numai cîteva exemple de astfel de fraze care încep cu o propoziție principală, urmată de două sau mai multe subiective într-o succesiune continuă:

Este de la sine înțeles[1]/*că ne-ar plăcea*[2]/*să ascultăm o muzică frumoasă*[3]/;

Se vede[1]/*că era necesar*[2]/*să se întîmple și cu el*[3]/*ceea ce s-a petrecut cu toți ceilalți*[4]/;

Probabil[1]/*că ar trebui*[2]/*să li se spună mult mai limpede*[3]/*că nu este îngăduit*[4]/ *să procedeze într-un mod atît de arbitrar*[5] etc.

În cazuri de acest fel, numai examinarea atentă și de fiecare dată a predicatului regent (numit, uneori, impersonal) ne ajută să identificăm subiectivele și să nu le confundăm cu *completivele directe,* cum s-ar putea întîmpla în eventualitatea că ne-am folosi exclusiv de întrebările care se pun predicatului pentru a afla subiectul.

În încheiere, subliniem că o elementară regulă de punctuație (uitată, totuși, cîteodată) cere ca între subiect și predicat să nu se pună virgulă, după cum nu trebuie să se pună nici între o propoziție subiectivă și regenta ei, indiferent de poziția pe care o are una în raport cu cealaltă. Iată un singur exemplu:

Iar Linii, de s-ar întîmpla
Să vă-ntîlniți vrodată,
Să-i spui că-s sănătos și-aș vrea
S-o aflu măritată (Coșbuc).

Regula amintită este în întregime valabilă și pentru acele propoziții subiective care sînt interogative indirecte: *Se va vedea*/**cine are dreptate**; *Nu se știe*/**cine a fost aici**; **Ce s-a întîmplat**/*nu se cunoaște*; *Nu s-a hotărît încă*/**dacă vom pleca**; *E de mirare*/**cum poate munci atît de mult** etc. Dacă subiectul e despărțit de predicat printr-o intercalare (constînd, spre exemplu, dintr-o construcție gerunzială cu sau fără determinări), folosirea virgulei este nu numai admisă, ci chiar recomandabilă: *Bunul lui prieten*, **văzîndu-l în pericol,** *i-a întins o mînă de ajutor*. Intercalarea poate fi și o parte a propoziției subiective, în situația cînd aceasta precedă propoziția regentă: *Oricine l-a cunoscut*, **în diverse împrejurări**[1],/*a fost puternic impresionat de mintea și de inima lui*[2]/.

Precizare. Dacă o frază este ambiguă sau echivocă din cauza unei *propoziții subiective pronominale*, aceasta din urmă poate fi despărțită de regenta ei prin virgulă. Pentru unele exemple convingătoare, în care (contrar normei cunoscute și admise), virgula devine un element dezambiguizator, vezi Al. Graur, *Gramatica azi*, București, 1973, p. 205–206.

*

Problemele subiectului și ale propoziției subiective sînt mult mai numeroase, mai complicate și mai controversate decît a rezultat din prezenta expunere. Neputîndu-le aborda și mai ales rezolva pe toate, ne mulțumim cu indicarea unei bibliografii mai bogate, în care cei interesați vor găsi cîteva soluții (fie ele și discutabile) la unele probleme nediscutate aici ori vor face cunoștință cu o mare varietate de opinii ca în atîtea alte domenii ale cercetării lingvistice.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. CAZACU, BORIS, *Sur l'expression du sujet indéterminé en roumain par la deuxième personne du singulier*, în BL XIII (1945), p. 140–154.
2. DRAȘOVEANU, D.D., *Despre natura raportului dintre subiect și predicat*, în CL, an. III (1958), p. 175–183.
3. GIOSU, ȘTEFAN, *Propoziția subiectivă*, în SCȘT (Iași), XII (1961), nr. 1, p. 65–73.
4. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973, p. 109–123.
5. IACOB, ȘT., *Natura subiectului*, în LR XVIII (1969), p. 509–512.
6. IONESCU, LILIANA, *Generarea construcțiilor cu subiect nedeterminat*, în SCL, an XVIII (1967), nr. 4, p. 413–434.
7. IORDAN, IORGU, *Limba română contemporană* (ediția a II-a), București, 1956, p. 538–561.
8. IORDAN, IORGU și VLADIMIR ROBU, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 572–588.
9. NEDIOGLU, GH., *Independența subiectului*, în LR IV (1955), nr. 2, p. 13–22.
10. PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Sintaxa limbii române. Partea I. Sintaxa grupului verbal*, București, CMUB, 1976, p. 82–84 și 148–156.

11. POALELUNGI, GH., *Despre propozițiile impersonale în limba română*, în vol. „Materiale ale sesiunii științifice a Institutului pedagogic București pe anul 1956", p. 45—81.
12. POPESCU, ȘTEFANIA, *Contribuții la cunoașterea propoziției subiective*, în LL XI (1966), p. 351—374.
13. RĂDULESCU, MARINA, *Relația sintactică dintre subiect și predicat*, în LR XXIX (1980), nr. 1, p. 11—26.
14. SĂTEANU, C., *Subiect sau complement sociativ?*, în StUBB IX (1964), nr. 1, p. 113—121.
15. ȘERBAN, VASILE, *Sintaxa limbii române. Curs practic* (ediția a II-a revizuită și completată), București, EDP, 1970, p. 117—140.
16. TEODORESCU, ECATERINA, *Propoziția subiectivă*, București, 1972.
17. TRANDAFIR, GH. D., *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, „Scrisul Românesc", 1982, p. 168—208 (cap. al XII-lea: „Contribuții la studiul propoziției subiective").
18. VINTILĂ-RĂDULESCU, IOANA, *Observații asupra propoziției subiective în limbile franceză și română*, în SCL, an. XXVII (1976), nr. 4, p. 359—375.

XIV. PREDICATUL ȘI PROPOZIȚIA PREDICATIVĂ

de

THEODOR HRISTEA

CONSIDERAȚII INTRODUCTIVE

1. În lingvistica românească, problema predicatului este atît de controversată și are o bibliografie atît de bogată, încît realizarea unei *sinteze critice*, în limitele spațiului de care dispunem, este, practic, un lucru extrem de dificil, dacă nu chiar o imposibilitate. În afară de contestarea valorii predicative a adverbelor și a locuțiunilor adverbiale de tipul *poate, pesemne, de bună seamă* etc., s-a mai susținut, spre exemplu, că numele predicativ trebuie detașat atît de subiect, cît și de predicat, întrucît constituie „o poziție sintactică distinctă" sau, altfel spus, o parte de propoziție independentă (ceea ce echivalează, de fapt, cu desființarea așa-zisului *predicat nominal*). Strîns legat de cele spuse mai înainte, e cazul să amintim aici și teza conform căreia nu există verbe copulative (afirmația fiind valabilă chiar pentru *a fi*, atunci cînd acesta este complet delexicalizat sau „golit de sens"). Paralel cu încercarea de abandonare a distincției *verb predicativ—verb copulativ*, se constată, firește, o mare varietate de păreri în legătură cu numărul verbelor copulative sau s e m i c o p u l a t i v e (cum sînt numite, uneori, cele care, prin conținutul lor semantic, se opun copulei gramaticale *a fi*). Continuînd cu enumerarea afirmațiilor și pozițiilor contradictorii, precizăm că sînt din ce în ce mai numeroși cercetătorii care admit că, în condiții sintactice bine determinate, predicatul poate fi exprimat și printr-un verb la mod nepersonal (mai precis la gerunziu sau la infinitivul scurt). Astfel, într-un exemplu ca: *Nu mai am/* **ce spune,** sîntem obligați să admitem că există două propoziții din cauza conectivului sau elementului de relație **ce.** Acest pronume relativ introduce o completivă directă, al cărei predicat este format din infinitivul scurt *spune* (echivalent din punct de vedere semantic cu conjunctivul *să spun)*. Fără să epuizăm lista noutăților în problema de care ne ocupăm, notăm că nu lipsesc nici cei care admit existența unui *predicat verbal* **complex** (de tipul *se vrea admirată = vrea să fie admirată)* etc.

Dacă la tot ce am spus pînă aici adăugăm că nu a luat încă sfîrșit controversa privitoare la verbele semiauxiliare (de mod și de aspect) și că este destul de mare numărul celor care susțin existența *predicatului verbal* **compus,** atunci înțelegem și mai bine cît e de complicată problema predicatului și cît de greu ne vine, uneori, să ne pronunțăm în legătură cu unul sau cu altul dintre aspectele ei. Deși nu ignorăm și nici nu respingem întotdeauna rezultatele cercetărilor mai noi, în continuare vom reține numai ceea ce este acceptat de majoritatea cercetătorilor și în primul rînd de *Gramatica Academiei*, pe care — î n l i n i i m a r i — socotim că e necesar s-o urmăm și din acest punct de vedere.

2. Precum se știe, predicatul e nu numai o parte principală de propoziție, ci, într-un anumit sens, și partea cea mai importantă a unei propoziții, întrucît fără el este, de cele mai multe ori, imposibil să enunțăm o judecată sau să comunicăm prin cuvinte o idee cu caracter afectiv ori volițional. Dacă subiectul este important pentru că reprezintă, de obicei, punctul de plecare al unei judecăți, importanța și mai mare a predicatului constă în aceea că prin el se realizează ceea ce numim predicația sau predicativitatea unei propoziții, adică raportarea conținutului ei la realitatea obiectivă pe care o oglindește. Faptul că există și propoziții nominale, reduse, uneori, numai la subiect (ex.: *Foc!*, *Hoții!*, *Primăvară!* etc.), nu infirmă regula generală că predicatul este elementul esențial al propoziției și că prin aceasta e mai important decît subiectul. Cunoscînd raportul ierarhic dintre cele două părți principale de propoziție, înțelegem mai ușor de ce tehnica analizei gramaticale recomandă să ne îndreptăm atenția în primul rînd asupra predicatului, iar, la nivelul frazei, asupra predicatelor, de a căror identificare exactă depinde, în primul rînd, desfășurarea corectă a analizei sintactice.

PREDICATUL VERBAL

1. În mod obișnuit, predicatul este definit ca *partea principală de propoziție care atribuie subiectului o acțiune, o stare sau o însușire*. Aceasta înseamnă că, în esență, predicatul ne spune ceva despre subiect, și anume: *ce* face, *ce* este, *cine* este sau *cum* este acesta.

2. O clasificare aproape unanim acceptată distinge două tipuri fundamentale de predicat: **verbal** și **nominal.** Cel dintîi este mult mai frecvent decît al doilea și el poate fi exprimat:

a) Printr-un verb care trebuie să aibă conținut lexical și să fie, în general, la un mod personal: *Timpul* **zboară**; *Afară* **a nins**; **Părea** *că printre nouri* **s-a fost deschis** *o poartă* (EMINESCU) etc.;

b) Printr-o locuțiune verbală: **Își bate joc** *de ei; După un ceas* **și-a venit în fire**; **Habar nu avea** *ce s-a întîmplat* etc.;

c) Printr-o interjecție, ca în următoarele exemple: **Vai** *de noi!*; **Hai** *la drum!* ori *Pupăza* **zbrr!** *pe-o dugheană* (CREANGĂ), în care interjecția *zbrr!* redă o acțiune.

Despre predicatul verbal sînt multe lucruri de spus, dar în cele ce urmează nu vom face altceva decît să insistăm asupra cîtorva chestiuni mai complicate și, uneori, controversate, fără a căror lămurire nu e posibilă o analiză gramaticală corectă.

3. Cea dintîi precizare pe care o vom face se referă la predicatul exprimat prin verbe la *diateza reflexivă* și la cea *activă pronominală*. Ca o regulă generală trebuie reținut că, atunci cînd un verb se află la diateza reflexivă, pronumele care însoțește verbul respectiv nu are funcțiunea unei părți de propoziție independentă, ci intră în componența predicatului, fiind folosit exclusiv ca marcă sau semn gramatical al diatezei amintite (de exemplu: *mă tem, mă gîndesc, mă mîndresc, mă uit, mă mir* etc.). Cînd verbul reflexiv apare construit cu un pronume în dativ, nici acesta din urmă nu are funcțiune sintactică independentă sau, altfel spus, intră și el în structura predicatului verbal, asemenea

pronumelui în acuzativ (de exemplu: *îmi închipui, îmi însuşesc, îmi revin* sau *îmi pun în gînd*, care este, de fapt, o locuţiune verbală). Prin urmare, într-o propoziţie ca *Se teme de moarte* predicatul este **se teme,** pentru că pronumele reflexiv nu se separă de verb la analiza gramaticală.

4. Cu totul altfel stau lucrurile în acele cazuri în care avem de-a face cu *verbe active pronominale*, care nu trebuie confundate cu verbele reflexive propriu-zise. *Gramatica Academiei* (vol. I, p. 210—211) precizează, în acest sens, că ori de cîte ori pronumele reflexiv care stă pe lîngă un verb poate fi înlocuit printr-un pronume personal sau printr-un substantiv în acelaşi caz cu el, funcţiunea lui sintactică este de complement direct ori indirect. În astfel de cazuri pronumele reflexiv devine o parte de propoziţie diferită în raport cu verbul pe lîngă care stă, iar acesta din urmă nu mai e un verb la diateza reflexivă, ci un verb activ însoţit de un complement exprimat printr-un pronume reflexiv. Aceasta înseamnă că într-o construcţie ca *mă îmbrac* nu avem diateză reflexivă, ci activă, pentru că *mă* poate fi înlocuit cu *te, fără să se schimbe sensul verbului*. Deci putem spune paralel: **mă** *îmbrac (pe mine)* şi **te** *îmbrac (pe tine)* sau *îmbrac* **copiii** etc. În urma acestei precizări e clar că în *mă îmbrac* predicatul este numai *îmbrac*, iar *mă* este complement direct, ca şi în *mă spăl, mă pieptăn* etc. Tot aşa, se poate spune **Îmi** *croiesc drum în viaţă* (subînţelegîndu-se *mie*), dar şi **Îţi** *croiesc* **ţie** *drum*. Prin urmare nici verbul *a-şi croi* nu este reflexiv, ci tot activ pronominal, iar pronumele *îmi, îţi, îşi* etc. sînt, din punct de vedere sintactic, complemente indirecte.

Aşa cum nu putem spune *mă tem pe mine*, cu pronumele repetat sub forma lui accentuată, la fel nu putem spune nici *îmi însuşesc mie* sau *îmi revin mie*. În consecinţă, verbele *a-şi reveni* şi *a-şi însuşi* sînt reflexive, pe cînd *a-şi rezerva*, spre exemplu, e verb activ pronominal, fiindcă e posibil să spunem *îmi rezerv mie (însumi)un loc* sau *îţi rezerv ţie*, cu repetarea pronumelui în dativ, care funcţionează ca obiect sau complement indirect. În concluzie, vom spune că, ori de cîte ori este posibilă repetarea pronumelui sub forma lui accentuată de dativ sau acuzativ, verbul pe care îl însoţeşte nu este reflexiv, ci activ pronominal. Odată stabilit caracterul reflexiv sau activ-pronominal al unui verb, determinarea predicatului nu mai prezintă nici un fel de greutăţi.

5. Uneori, verbul însoţit de pronumele reflexiv în cazul acuzativ poate fi înlocuit cu acelaşi verb la d i a t e z a p a s i v ă formată cu *a fi* + *participiul trecut* al verbului de conjugat, care se acordă în gen, număr şi caz cu subiectul gramatical. Astfel, în loc de *Cartea* **se citeşte** *uşor* putem spune *Cartea* **este citită** *uşor* sau în loc de *Clădirea* **s-a evacuat** *în două ceasuri* se poate spune *Clădirea* **a fost evacuată** *în două ceasuri*. În astfel de cazuri vorbim despre un p a s i v r e f l e x i v, admiţînd posibilitatea exprimării acestei diateze şi prin verbe construite cu pronume reflexive în acuzativ, nu numai cu *a fi* urmat de participiul verbului de conjugat. Este de la sine înţeles că în cazurile citate predicatele sînt **se citeşte** şi **s-a evacuat,** nu *citeşte* şi *a evacuat*.

PROBLEMA AUXILIARELOR DE MOD ŞI DE ASPECT

1. O altă precizare pe care o considerăm absolut necesară se referă la situaţiile în care predicatul verbal este format dintr-un verb care exprimă m o d a l i t a t e a sau a s p e c t u l şi care poate fi urmat de un alt verb la modul conjunctiv, infinitiv şi, mai rar, la supin sau participiu. Verbele de

modalitate sînt: **a putea, a trebui, a-i veni, a vrea, a părea** și (în anumite situații) **a fi** și **a avea.** Dintre cele cu ajutorul cărora se poate exprima aspectul (arătîndu-se că acțiunea verbului următor se află la început, la sfîrșit sau în curs de realizare) menționăm pe: **a începe, a prinde, a da** (din construcții ca: „Focul *prinse* să duduie", „Omul *dă* să plece"), apoi pe **a se apuca, a termina, a sfîrși, a isprăvi** și **a continua.** Toate aceste verbe, ca și cele de modalitate, amintite mai înainte, au valoare predicativă atunci cînd sînt la un mod personal și e bine ca ele să fie separate, la analiza sintactică, de verbul următor. Conform recomandării făcute de GLR_2 (vol. II, p. 98), nu vom spune, așadar, că în astfel de cazuri avem p r e d i c a t e   v e r b a l e   c o m p u s e, deși această interpretare se întîlnește încă în multe lucrări de specialitate. Întrucît analiza nu se poate face în două feluri, iar interpretarea la care ne-am referit nu ni se pare suficient de întemeiată, vom despărți verbele de modalitate și de aspect de verbul următor și vom admite că ele formează singure predicate verbale. Astfel, într-un exemplu ca *Puteai/să vii mai devreme* avem două predicate verbale *(puteai* și *să vii)*, ceea ce, la nivelul frazei, ne indică existența a două propoziții diferite: una principală *(puteai)* și alta completivă directă *(să vii mai devreme)*. Tot așa, în propoziția *Am terminat de scris*, predicatul verbal este *am terminat*, iar supinul *de scris* trebuie interpretat ca un complement direct al verbului care exprimă aspectul și care formează singur predicatul propoziției citate.

2. Mai complicate sînt lucrurile în cazul verbelor *a fi* și *a trebui*, atunci cînd ele exprimă modalitatea verbului dependent de ele. În construcții de felul lui: *Trebuie să muncim corect* sau *Era să ne înecăm în mare*, verbele *trebuie* și *era* formează singure predicate, iar ceea ce urmează după ele (adică *să muncim corect* și *să ne înecăm în mare)* constituie propoziții subiective, deoarece, în astfel de situații, *a fi* și *a trebui* sînt verbe impersonale. O analiză consecventă ne obligă să procedăm la fel chiar atunci cînd *a fi* și *a trebui* sînt precedate de substantive sau pronume, ca în construcții de felul acestora: *Corabia era să se înece; Copilul era să cadă pe scări; Tinerii trebuie să se întîlnească* ș.a.m.d. În astfel de cazuri, verbele *a fi* și *a trebui* continuă să-și păstreze caracterul impersonal, ceea ce înseamnă că după ele urmează tot subiective. Așadar, ultima frază, spre exemplu, o vom considera ca fiind alcătuită dintr-o propoziție principală *(trebuie)* și una subiectivă *(tinerii... să se întîlnească)*. După cum vedem, ceea ce în aparență este subiect al lui *a trebui* sau *a fi* se grupează, de fapt, cu propozițiile subordonate acestor verbe, devenind subiectul lor *(să se înece... corabia; să cadă... copilul; să se întîlnească... tinerii)*.

Deși precedat de pronume, verbul *a trebui* are drept subiect cîte o întreagă propoziție și în binecunoscutele versuri eminesciene: *Ea* **trebui** *de el în somn aminte să-și aducă* și *Tu* **trebuia** *să te cuprinzi de acel farmec sfînt*. În cele două fraze, propozițiile regente și, în același timp, principale se reduc, respectiv, la *trebui* și *trebuia*, urmate de subiectivele *de el în somn aminte să-și aducă... ea* și *să te cuprinzi de acel farmec sfînt... tu.*

3. Cînd după verbul de modalitate sau de aspect urmează o locuțiune verbală (de exemplu: *Începe* **să-și aducă aminte**; *Puteți* **lua parte** *la discuții* și *puteți* **pune întrebări** etc.), în analiza sintactică vom proceda ca mai înainte, adică vom despărți locuțiunea de auxiliarul modal sau de aspect care o precedă și o vom analiza ca o parte de propoziție distinctă. Indicația este, firește, valabilă și pentru acele cazuri, mult mai rare, cînd locuțiunea însăși este

echivalentă din punct de vedere semantic cu un verb de aspect sau de modalitate, ca în aceste versuri care provin din „Caleidoscopul lui A. Mirea" de Dimitrie Anghel și Șt. O. Iosif:

Este așa de mare zarvă
În capitalele moderne,
Că omul **n-are chip** să doarmă,
Oricît de bine și-ar așterne.

Întrucît locuțiunea *a nu avea chip* e folosită cu sensul auxiliarului modal *a putea*, vom proceda consecvent și o vom separa, în analiza sintactică, de verbul care urmează după ea și care este *să doarmă.*

4. Fără a ne angaja într-o discuție care ni se pare cam oțioasă, menționăm totuși că, cel puțin în două cazuri, sîntem obligați să admitem existența unei sintagme predicative indivizibile. Ne referim la situația specială a verbului **a putea** cînd acesta e precedat de un pronume în acuzativ sau în dativ: *(nu) mă pot schimba, (nu) se poate concentra, nu-mi pot închipui, nu-ți poți imagina, (nu) ne putem gîndi* etc. În astfel de cazuri, pronumele este ori complement direct al celui de-al doilea verb ori marcă a diatezei reflexive. Și într-un caz și în celălalt el nu se grupează cu verbul *a putea*, deși îl precedă pe acesta.

De altfel, ca reflexiv, *a putea* este întotdeauna impersonal: **Se poate** *intra* **Se poate** *să aibă dreptate* etc. Or, în **mă pot** *concentra*, **te poți** *concentra*, **ne putem** *schimba*, **vă puteți** *lăuda* ș.a.m.d., verbul *a putea* este, în mod evident, personal. Prin urmare, o construcție ca **Se poate** *intra* (în care verbul e reflexiv impersonal) nu trebuie pusă pe același plan cu *El* **se poate** *concentra*. Deși antepus aceluiași verb, de data aceasta pronumele se grupează semantic cu a *concentra*, care rămîne un verb reflexiv. Antepunerea pronumelui reflexiv în raport cu auxiliarul de mod *putea* și separarea lui de verbul căruia îi aparține și pe care cade accentul din punct de vedere semantic este un argument de natură g r a m a t i c a l ă în sprijinul tezei care admite existența unui *predicat verbal compus*, adică nedisociabil.

Un predicat de aceeași natură este, precum s-a mai arătat, și cel format din verbul **a trebui** urmat de un participiu trecut: *Ogoarele* **trebuie arate**, *Cartea* **trebuie citită** *cu atenție*, **Trebuie acționat** *prompt* ș.a.m.d. În toate celelalte cazuri, unitatea celor două verbe este destul de laxă pentru ca să putem admite că ele formează un singur tot atît din punct de vedere funcțional, cît și semantic.

PREDICATUL VERBAL EXPRIMAT PRIN LOCUȚIUNI

După cum am văzut, predicatul poate fi exprimat nu numai prin *verbe* la un mod personal, ci și prin *locuțiuni verbale*, asupra cărora revenim cu unele precizări de natură să arate caracteristicile acestor îmbinări de cuvinte și modul în care trebuie să le interpretăm la analiza sintactică.

1. Prin l o c u ț i u n i v e r b a l e înțelegem grupuri de cel puțin două cuvinte (dintre care unul este în mod obligatoriu *verb*) și care au un înțeles unitar, prin nimic deosebit de al unui verb întrebuințat singur. De exemplu: **a băga de seamă** „a observa", **a avea de gînd** „a intenționa", **a-și bate joc** „a batjocori", **a avea nevoie** „a-i trebui", **a da sfaturi** „a sfătui", **a da buzna** „a năvăli", **a-i părea rău** „a regreta", **a da drumul** „a elibera", **a da de veste (știre)** „a vesti, a anunța, a înștiința", **a trage pe sfoară** „a înșela", „a păcăli",

a ține piept „a se împotrivi“, **a sta de vorbă** „a discuta“, **a se da de-a rostogolul** „a se rostogoli“ ș.a.m.d.

Asemenea verbelor (cu care sînt echivalente din punctul de vedere al conținutului semantic), locuțiunile verbale pot avea complemente directe, indirecte sau circumstanțiale și pot fi complinite chiar prin propoziții întregi. De exemplu: *Adu-ți aminte* **ce ai spus**!, *Bagă de seamă* **ce faci**! etc.

2. Ceea ce ne interesează, în continuare, este în primul rînd faptul că, din punct de vedere gramatical, locuțiunile se comportă ca un singur verb. Din această cauză, la analiza sintactică, ele trebuie luate împreună și considerate în bloc ca formînd un singur predicat verbal. Afirmația este valabilă chiar pentru acele locuțiuni și expresii verbale, mai mult ori mai puțin sudate, care nu pot fi înlocuite printr-un verb concret, existent în limbă (de exemplu: *a bate cîmpii*, *a face cu ochiul* etc.). În astfel de cazuri și în altele similare este important ca elementele alcătuitoare ale locuțiunilor și expresiilor să fie suficient de sudate, pentru ca întreaga perifrază să poată fi echivalată cu un verb și, prin urmare, interpretată ca un predicat verbal.

3. *Gramatica Academiei* (vol. II, p. 85—86 și 97) subliniază că, deși locuțiunile verbale trebuie considerate ca formînd în bloc predicatul propoziției, acest fapt nu exclude posibilitatea și chiar necesitatea analizei sintactice în cadrul unei locuțiuni date. Altfel spus, într-un exemplu ca **dau zor,** adică „zoresc“, cele două elemente componente ale acestei locuțiuni sînt, respectiv, predicatul propriu-zis *dau* și complementul direct al acestuia, care este *zor*. Trecînd peste faptul că unele locuțiuni sînt atît de sudate, încît nu pot fi descompuse din punct de vedere sintactic (cf. *a băga de seamă*, *a-și bate joc* etc.), analiza preconizată mai sus prezintă încă un inconvenient care nu poate fi înlăturat și care constă în aceea că, în mod inevitabil, ajungem să admitem că există un predicat verbal în cadrul celui locuțional sau că predicatul format dintr-o locuțiune verbală este disociabil într-un alt predicat + o parte de propoziție cu valoare de complement direct, indirect ori circumstanțial.

4. Ceea ce mai trebuie reținut în legătură cu locuțiunile verbale e faptul că între elementele componente ale acestora pot fi intercalate alte părți de propoziție, care trebuie avute în vedere la analiza gramaticală. De exemplu: „*Își bate* **foarte rău** *joc* de tine“; „*Îi ia* **pe toți** *la rost*“; „*Își face* **adeseori** *de cap*“ etc.

PREDICATUL NOMINAL

1. Al doilea tip de predicat este format dintr-un n u m e p r e d i c a t i v simplu sau multiplu și dintr-un v e r b c o p u l a t i v sau de relație, care se află *de obicei* (deci nu chiar exclusiv) la un mod personal: *Plopul este înalt*; *Fericirea lui sînt cărțile* etc. În exemplele date, *înalt* și *cărțile* sînt două nume predicative cu funcțiuni diferite. În primul caz, numele predicativ atribuie subiectului o calitate sau o caracteristică (*Plopul este* **înalt**), iar în al doilea caz îl identifică sau precizează (*Fericirea lui sînt* **cărțile**). După cum vedem, există două tipuri fundamentale de nume predicativ: unul d e c a l i f i c a r e și altul d e i d e n t i f i c a r e. Indiferent de natura lui, numele predicativ trebuie să se refere neapărat la subiect și această referire se face întotdeauna prin intermediul unui verb copulativ numit încă și **verb-copulă** sau **verb de relație.**

Cînd numele predicativ este *identificator*, sfera lui și sfera subiectului sînt echivalente: *Tu ești binefăcătorul meu; Pacea înseamnă fericire* etc. În cazurile citate, atît subiectele, cît și numele predicative sînt individualizate, iar sferele lor sînt echivalente: **tu=binefăcătorul**; **pacea=fericire.** În această posibilitate de echivalare a subiectului cu numele predicativ de identificare trebuie să vedem un mijloc de recunoaștere a anumitor predicate nominale.

2. Avînd funcțiunea de a caracteriza subiectul (deci de a arăta *cine* este, *ce* este sau *cum* este acesta), numele predicativ constituie elementul de bază sau partea esențială a predicatului nominal. Că verbul copulativ este mai puțin important decît numele predicativ se vede și din faptul că cel dintîi poate lipsi atunci cînd e vorba de **a fi.** De exemplu: *Vorbă multă, sărăcia omului; Schimbarea domnilor, bucuria nebunilor; La față — verde!* etc.

3. Dacă numele predicativ este multiplu, copula nu apare decît o singură dată: *B. P. Hasdeu a fost* **lingvist, filolog, istoric, scriitor** și **folclorist.** Precizăm că, deși numele predicativ este mai important decît copula verbală, în frază, numărul predicatelor nominale este dat de numărul verbelor copulative. Prin urmare, ar fi greșit să considerăm că în exemplul citat mai înainte sînt cinci propoziții, pentru că există cinci nume predicative. Ceea ce este important e că toate aceste nume predicative se referă la același subiect, căruia îi atribuie calități diferite prin intermediul aceluiași verb copulativ.

4. În ceea ce privește *exprimarea numelui predicativ* semnalăm în primul rînd cîteva situații mai speciale cînd acesta este redat:

a) printr-un *pronume interogativ* sau *relativ* (**Cine** *ești dumneata?;* **Ce** *înseamnă cibernetică?; Am aflat* **cine** *este; Nu știu* **ce** *ești* etc.);

b) prin *adverbul relativ și interogativ* *cum* (*Nu știe* **cum** *este el, dar știe* **cum** *sînt alții;* **Cum** *a fost revederea?* etc.);

c) printr-un *supin* sau *infinitiv scurt*: *Dorința lui este* **de a munci**; *Peisajul este* **de nedescris**; *Condeiul este cel mai greu* **de cîrmuit** (V. ALECSANDRI) etc. Atragem atenția că, în ultimul exemplu, *cel mai greu* nu poate fi nume predicativ, pentru că nu se referă la subiectul *condeiul*, ci determină supinul *de cîrmuit*. Împotriva oricăror aparențe, acesta este, de fapt, cel care atribuie subiectului o caracteristică: *condeiul este greu de cîrmuit* înseamnă *condeiul este greu* *cîrmuibil*, prin urmare numele predicativ este redat prin supin, iar *cel mai greu* nu poate fi decît complement circumstanțial de mod.

Cel mai adesea, numele predicativ este exprimat printr-un adjectiv sau participiu cu valoare adjectivală și printr-un substantiv sau pronume la cazul nominativ. Din exemple ca: *Podul este* **din lemn**; *Cafeaua e* **fără zahăr**; *Sînteți* **ca mine**; *Erau* **contra lui** etc. se observă ușor că substantivul sau pronumele care funcționează ca nume predicativ poate fi și în cazul acuzativ sau genitiv.

5. Este de la sine înțeles că un predicat nominal nu poate fi recunoscut într-un text dat decît dacă se recunoaște, mai întîi, existența unui verb cu rol copulativ. De aici necesitatea de a avea o idee cît mai clară cu putință despre verbele numite *copulative*. După cum se știe, cel mai abstract și din această cauză cel mai gramaticalizat dintre toate verbele copulative este **a fi.** Ca verb de relație el nu are conținut lexical, ci exprimă numai un raport gramatical. Toate celelalte verbe copulative, pe lîngă faptul că reali-

zează legătura sintactică dintre subiect și numele predicativ, își păstrează, într-o măsură mai mică sau mai mare, înțelesul lor lexical. Ele sînt: **a însemna, a rămîne, a părea, a ieși, a ajunge, a se face, a deveni** etc. Cu excepția verbului *a deveni*, care în orice situație își păstrează caracterul de verb copulativ, celelalte verbe la care ne-am referit pot fi, după împrejurări, predicative sau copulative. Astfel, într-o propoziție ca: *Prietenul meu a ajuns inginer*, verbul *a ajunge* este copulativ, fiindcă prin intermediul lui se atribuie subiectului o calitate, dar în propoziția: *Trenul a ajuns cu întîrziere* același verb are indiscutabil valoare predicativă, fiind sinonim, sub raport lexical, cu *a sosi*. Cf. și construcția: **A ieșit** *doctor*, față de: *Chiar acum* **a ieșit** *din casă* (unde valoarea predicativă a lui *ieși* este mai mult decît evidentă).

6. În legătură cu verbul **a fi** atragem atenția asupra unor greșeli care se fac de multe ori la analiza gramaticală, deoarece se consideră că acest verb are valoare predicativă numai atunci cînd înseamnă „a exista", „a se afla", „a se găsi". În realitate, aceasta e singura valoare predicativă mai evidentă a lui *a fi*, cum rezultă și din următoarele versuri ale poetului D. ANGHEL:

> **Sînt** flori care-și înclină boiul
> Și mor topite de visare,
> Mai **sînt** și ochi ce plîng în noapte
> Și-adorm cînd soarele răsare.

În alte situații (pe care trebuie să le avem neapărat în vedere la analiza gramaticală), verbul *a fi* are tot valoare predicativă, fiindcă apare folosit cu unul sau cu altul dintre sensurile care urmează: *a trăi, a viețui, a o duce, a-și avea obîrșia, a se trage, a proveni, a dura, a dăinui, a se întîmpla, a se petrece, a costa, a valora, a se duce* și altele (pentru care vezi DEX, s.v. *fi*). Cităm numai cîteva contexte în care verbul *a fi* are neîndoielnic valoare predicativă, deși nu înseamnă „a exista, a se afla": **Era** *pe la 1500;* **Am fost** *la mare cu mașina; Cît* **e** *ceasul?; Cît* **e** *kilogramul de fructe?; Din ce parte a țării* **ești**? sau *Ce* **e** *cînd ți se bate tîmpla a dreaptă*? (cum se întreabă un personaj feminin din opera lui I.L. CARAGIALE). Aici este momentul să precizăm că tot valoare predicativă are *a fi* și în binecunoscutele versuri eminesciene din poezia „Și dacă". Prima strofă a acestei poezii are (ca frază) următoarea structură sintactică: subiectivă+subiectivă (ambele introduse prin *dacă*) +principală insuficientă (redusă la *și ... e*)+două propoziții finale (nu *predicative*, cum greșit se analizează în unele culegeri de exerciții gramaticale, ca o consecință a faptului că verbul *a fi* este considerat copulativ).

Pentru detalii și pentru întreaga argumentare a acestui punct de vedere, vezi Theodor Hristea (articolul citat în bibliografie).

7. De multe ori se confundă predicatul nominal al cărui nume predicativ este format dintr-un adjectiv de origine participială cu predicatul verbal exprimat printr-un verb la diateza pasivă. Trebuie subliniat că participiul poate funcționa ca nume predicativ numai atunci cînd el exprimă în mod evident o caracteristică a subiectului. Să se compare, spre exemplu, următoarele construcții paralele, în care același participiu este o dată adjectiv și a doua oară element component al predicatului verbal la diateza pasivă (prin care se exprimă o acțiune suferită de subiect):

{ *Ușa este* **deschisă** (adică stă deschisă) și
{ *Ușa* **este deschisă** *brusc* (de cineva).

{ *Haina este* **purtată** (adică „veche, uzată") și
{ *Corabia* **este purtată** *de valuri.*

{ *Orizontul lui este* **mărginit** (adică „limitat, îngust") și
{ *Camera* **este mărginită** *de patru pereți.*

{ *Sînt* **băut** *și* **mîncat** (adică „sătul") și
{ *Totul* **a fost băut** *și* **mîncat** *de musafiri.*

{ *Este un tip* **împrăștiat** (adică „distrat, dezorganizat") și
{ *Praful* **a fost împrăștiat** *de vînt.*

Prezența complementului de agent *(de valuri, de vînt* etc.) indică în mod clar că avem de-a face cu un verb la diateza pasivă și deci cu un predicat verbal, nu nominal. Foarte adesea, însă, complementul de agent nu este exprimat și atunci se pot confunda cele două feluri de predicat. Într-un exemplu ca *Lucrarea* **e** *bine* **scrisă,** nu este totuși prea greu să subînțelegem complementul de agent care e autorul lucrării respective. O atenție specială reclamă și contextele în care poate apărea chiar un substantiv de origine participială, care are funcțiune de nume predicativ. Să se compare, spre exemplu, **E** *grav* **rănit** și **E un rănit** *din ultimul război* cu **Am fost rănit** *serios în timpul discuției pe care am avut-o* (unde predicatul subliniat este verbal). În general vorbind, numai o examinare atentă a contextului ne arată dacă participiul intră în componența unui predicat exprimat printr-un verb la diateza pasivă sau este un nume predicativ *care exprimă rezultatul unei acțiuni, devenit o însușire care se atribuie subiectului.*

PROPOZIȚIA PREDICATIVĂ

1. Paralelismul sau corespondența care există între propozițiile subordonate și părțile de propoziție respective cunoaște, după cum s-a văzut, o singură excepție reală, constînd în faptul că *predicatul verbal* nu poate fi exprimat printr-o propoziție echivalentă. Dacă *subiectiva*, de exemplu, echivalează cu *subiectul* propoziției regente sau dacă *atributiva* îndeplinește, în formă de propoziție, funcțiunea unui *atribut* pe lîngă un element din regentă, ceea ce ne-am obișnuit să numim p r o p o z i ț i e p r e d i c a t i v ă nu corespunde, de fapt, unui predicat, ci așa-numitului *nume predicativ*, de care ne-am ocupat la momentul potrivit și despre care am spus că este numai elementul component de bază al acelui tip de predicat pe care îl numim n o m i n a l. Îndeplinind funcțiunea de nume predicativ al unei regente sau supraordonate, propoziția predicativă apare pe lîngă aceleași v e r b e c o p u l a t i v e ca și numele predicativ al cărei echivalent este. Exemple:

„Luna **este** *cum ne-am închipuit-o";*
„**A ajuns** *ce nici n-a visat vreodată";*
„**S-a făcut** *ceea ce l-au sfătuit părinții și rudele";*
„Ar vrea **să devină** *ceea ce dorește de multă vreme";*
„Cel dintîi **părea** *că e frînt de oboseală";*
„**A rămas** *cum l-am cunoscut acum zece ani";*
„Dacă a întîrziat atît de mult **înseamnă** *că nu mai vine"* etc.

2. Pentru a ne da mai bine seama de echivalenţa care există între numele predicativ şi propoziţia predicativă, este suficient să recurgem la cîteva exemple clare, în care subordonata în discuţie să poată fi înlocuită printr-un nume predicativ adjectival, substantival, infinitival etc., iar acesta din urmă să poată fi transformat într-o propoziţie predicativă. Astfel, în loc de *A rămas* **cum l-am cunoscut acum zece ani** putem spune pur şi simplu *A rămas* **neschimbat,** înlocuind propoziţia predicativă introdusă prin *cum* cu adjectivul *neschimbat,* care funcţionează ca nume predicativ. Tot aşa, în loc de *S-a făcut* **ce a visat,** se poate spune *S-a făcut* **doctor,** iar în loc de *A ajuns* **să fie primul în clasă,** putem spune *A ajuns* **premiant** sau *A ajuns* **primul** *în clasă.*

Şi mai evidentă devine echivalenţa despre care vorbeam atunci cînd, pornind de la o propoziţie cu predicat nominal, o transformăm pe aceasta într-o frază formată dintr-o regentă şi o subordonată predicativă. Din punct de vedere semantic, propoziţia predicativă nu diferă prin nimic de numele predicativ a cărui dezvoltare este. Să se compare, în acest sens, propoziţia *Intenţia lui era* **de a scrie** *un roman* şi fraza: *Intenţia lui era* **să scrie un roman.** Comp. şi: *Fericirea înseamnă* **linişte** *sufletească* şi *Fericirea înseamnă* **să fii liniştit sufleteşte.** Posibilitatea de a înlocui o întreagă propoziţie printr-o parte de vorbire care poate funcţiona ca nume predicativ pe lîngă acelaşi verb copulativ e o dovadă că propoziţia respectivă este subordonată predicativă.

3. Se înţelege că, pentru a putea identifica o astfel de subordonată, e necesar să stabilim mai întîi valoarea copulativă a verbului din regentă, pe care trebuie să-l raportăm întotdeauna la subiect. Dacă presupusul verb copulativ nu are înţeles lexical, în frază, sau are unul atît de şters, încît nu poate spune ceva despre subiect decît împreună cu propoziţia care urmează după el înseamnă că aceasta este o predicativă.

TIPURI DE PROPOZIŢIE PREDICATIVĂ

1. Asemenea numelui predicativ, şi propoziţia corespunzătoare poate c a l i f i c a sau i d e n t i f i c a prin conţinutul ei subiectul propoziţiei regente. Vorbim de o p r o p o z i ţ i e p r e d i c a t i v ă d e c a l i f i c a r e atunci cînd aceasta atribuie subiectului o calitate sau însuşire prin intermediul verbului copulativ sau de legătură. De exemplu: *Prietenul meu pare* **că e foarte vesel**; *Căminul este* **cum şi l-a dorit** ş.a.m.d. În exemple ca: *Meritul lui e* **că ajută pe oricine,** *Întrebarea este* **dacă ne mai ţine minte** şi altele avem p r o p o z i ţ i i p r e d i c a t i v e d e i d e n t i f i c a r e, pentru că sfera subiectului şi cea a numelui predicativ (reprezentat printr-o întreagă propoziţie) sînt echivalente. Altfel spus, subiectul *meritul* este identificat în faptul *că ajută pe oricine.*

Cînd nu este prea clar dacă propoziţia predicativă califică sau identifică subiectul, e suficient să observăm că ea se referă într-un fel oarecare la acesta din urmă şi că singură sau împreună cu verbul copulativ ne spune ceva despre el. În alţi termeni, trebuie să putem stabili între presupusa propoziţie predicativă şi subiectul din regentă acelaşi raport care există între un nume predicativ obişnuit şi subiectul la care acesta se referă, adică, în ultimă analiză, un *raport de caracterizare* în sensul cel mai larg al cuvîntului.

2. Fără a fi un criteriu sigur de recunoaştere a predicativelor, elementele de relaţie prin care aceste propoziţii sînt introduse trebuie totuşi cunoscute şi avute în vedere atunci cînd segmentăm o frază şi încercăm să identificăm

subordonatele predicative. În mod obişnuit, aceste propoziţii pot fi construite cu ajutorul unor *pronume relative-interogative* (dintre care mai frecvente sînt **cine, ce** şi **ceea ce**), al unor *pronume* şi *adjective nehotărîte* (**oricare, oricine, orice**) sau al unor *conjuncţii*, cum ar fi: **că, să, dacă** ori **de** cu sensurile „să" şi „că" (spre exemplu: *A ajuns* **de** *ţi-e mai mare mila*). Destul de rar, o predicativă poate fi introdusă şi prin conjuncţia compusă **ca ... să,** dar, în acest caz, între elementele ei constituente se intercalează părţi ale propoziţiei predicative, uneori împreună cu o altă propoziţie care îi este subordonată acesteia. Ilustrăm cele două situaţii prin cîte un exemplu: *Dorinţa lui este* **ca** *fiecare* **să** *fie mulţumit* şi *Idealul este* **ca** *orice om* c a r e s e r e s p e c t ă **să** *se ţină de cuvînt*. În cel de-al doilea exemplu, propoziţia predicativă de identificare este **ca** *orice om ...* **să** *se ţină de cuvînt*. În interiorul ei a fost intercalată atributiva *care se respectă* ca un determinant al substantivului *om*. Aşadar, între cele două elemente ale conjuncţiei **ca ... să** a fost introdus subiectul propoziţiei predicative şi adjectivul care îl determină *(orice om)* + atributiva deja amintită *(care se respectă)*.

Propoziţia predicativă mai poate fi introdusă prin *adverbe de comparaţie* şi *locuţiuni conjuncţionale comparative*, ca în exemplele care urmează: *Faţa i se făcu* **cum** *este ceara; Am ajuns* **precum** *mă vezi; Drumul e* **cît** *mi l-am închipuit; Norocu-i* **după cum** *şi-l face omul; Voi sînteţi* **ca şi cum** *n-aţi fi* etc.

3. Aşa cum există un nume predicativ multiplu, la fel pot exista şi două sau mai multe subordonate predicative care se referă la acelaşi subiect din propoziţia regentă. Între predicativele subordonate aceleiaşi regente există un raport de coordonare prin j u x t a p u n e r e (adică alăturare) ori unul prin j o n c ţ i u n e (deci realizat cu ajutorul conjuncţiilor). Cea de-a doua situaţie (care este mai des întîlnită) poate fi ilustrată prin următoarele exemple:

a) *Impresia mea este* **că se va însănătoşi** *şi* **că îşi va relua activitatea** (ultimele două predicative sînt în raport de c o o r d o n a r e c o p u l a t i v ă);

b) *Nu-i* **pentru cine se pregăteşte,** *ci* **pentru cine se nimereşte** (între predicative există un raport de c o o r d o n a r e a d v e r s a t i v ă);

c) Dacă nu vine înseamnă *ori* **că nu are timp,** *ori* **că nu-i face plăcere** (cele două predicative sînt c o o r d o n a t e d i s j u n c t i v e).

4. Dacă în aceste exemple aceleiaşi regente îi sînt subordonate două propoziţii predicative în raport de coordonare, în alte cazuri aceeaşi subordonată predicativă depinde de două sau mai multe regente care sînt coordonate prin juxtapunere sau cu ajutorul conjuncţiilor. De exemplu: **Sînt şi voi rămîne** *ceea ce am fost întotdeauna*. Propoziţia subordonată *ceea ce am fost întotdeauna* funcţionează ca nume predicativ atît al verbului copulativ *voi rămîne*, cît şi al lui *sînt*, de care cel dintîi este legat prin conjuncţia copulativă **şi.** Iată şi un exemplu de frază în care unica propoziţie predicativă este subordonată faţă de trei regente, dintre care primele două sînt juxtapuse sau alăturate, iar între a doua şi a treia există un raport de coordonare copulativă: **Am fost, sînt** *şi* **voi rămîne** *precum mă ştiţi*.

PROPOZIŢII INTEROGATIVE INDIRECTE

În cadrul subordonatei predicative (ca de altfel şi al celei *subiective atributive* şi *completive directe* ori *indirecte*) există o categorie de propoziţi, pe care le numim i n t e r o g a t i v e i n d i r e c t e. Caracteristica fundamentală a tuturor propoziţiilor de acest fel este că prin ele se formulează

întrebări care nu așteaptă răspuns. De exemplu: *Nu se știe* **cine ne-a căutat** (în care propoziția a doua este subiectivă și în același timp interogativă indirectă); *Întrebarea e* **dacă vom beneficia de sprijinul lui** (unde propoziția introdusă de conjuncția *dacă* este subordonată predicativă) etc. În afară de conjuncția amintită, interogativele indirecte de tip predicativ mai pot fi introduse prin pronumele relative-interogative **care, cine** și **ce** sau prin adverbele relative **unde, cînd, cum** și **cît**: *Problema e* **cum** *vom ieși din încurcătură; Chestiunea e* **cît** *ne costă această plăcere; Întrebarea e* **cine** *îl va însoți și* **ce** *va putea face pentru el* etc. După cum se vede, asemenea celorlalte tipuri de interogative indirecte, și cele predicative depind numai de elemente regente care au sens de informare sau de îndoială. Subiectul propoziției regente este un cuvînt de felul lui *întrebare, chestiune* sau *problemă*, urmat de verbul copulativ *a fi*, iar acesta de o subordonată copulativă. Fiind subordonate, propozițiile de acest fel nu au și nu pot avea o intonație interogativă, așa că marcarea lor, în scris, prin semnul întrebării este o greșeală, care trebuie evitată cu grijă.

*

Înainte de a încheia, recomandăm mai multă atenție la analiza acelor fraze care conțin atît propoziții subiective, cît și predicative subordonate aceleiași regente. Dintre verbele copulative, numai **a fi** și **a însemna** pot constitui singure propoziții regente, care au fost numite i n s u f i c i e n t e. Iată cîteva exemple de fraze scurte, formate din trei propoziții, dintre care: prima este subiectivă, a doua este principală (și se reduce la verbul copulativ), iar a treia este o predicativă de identificare: *Ceea ce dorește*[1]/**este**[2]/*să i se facă dreptate*[3]/; *Ceea ce este interesant*[1]/**e**[2]/*că nici măcar nu-l cunosc*[3]/; *Dacă ai să-mi scrii*[1]/ **înseamnă**[2]/*că nu mă vei uita*[3]/ etc.

Foarte rar se întîlnesc și fraze în a căror structură recunoaștem mai întîi o subordonată s u b i e c t i v ă, apoi o p r e d i c a t i v ă (introdusă printr-un pronume relativ) și o p r i n c i p a l ă situată, de data aceasta, la sfîrșit: *Că ești*[1]/*ce ești*[2]/*este meritul tău*[3]/. În toate cele trei cazuri verbul *a fi* este copulativ, prin urmare, de fiecare dată, trebuie să-i găsim un nume predicativ. Acesta este întreaga propoziție **ce ești,** în primul caz *(că ești* **ce ești**), pronumele relativ **ce,** în al doilea caz, și substantivul **meritul,** în ultima propoziție. Cît privește subiectul, acesta este inclus (deci pronumele **tu**) în primele două cazuri și propoziția *că ești* pentru predicatul nominal *este meritul.*

*

Studiul predicatului și al propoziției predicative ridică extrem de multe probleme, dintre care unele nu au fost nici măcar atinse ori au fost abordate numai în treacăt. Ceea ce am urmărit în această expunere a fost numai discutarea unor probleme pe care le considerăm mai importante sau mai dificile și care pot prilejui greutăți la analiza gramaticală. Cu ajutorul bibliografiei indicate în continuare, cititorul interesat își poate completa singur informația ori se poate familiariza, măcar în parte, cu rezultatele cercetărilor mai noi, care sînt, adeseori, contradictorii și greu de acceptat.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. BELDESCU, G., *Contribuții la cunoașterea numelui predicativ*, Societatea de Științe Istorice și Filologice, București, 1957.
2. CARAGIU, MATILDA, *Sintaxa gerunziului romînesc*, în SG, vol. II, p. 61–89,

3. CRAŞOVEANU, D., *În jurul categoriei predicatului (cu privire la verbele de modalitate şi de aspect)*, în AUT VI (1968), p. 141—156.
4. DIACONESCU, PAULA, *Rolul elementului verbal în componenţa predicatului nominal*, în SG, vol. II, p. 105—120.
5. DIMITRESCU, FLORICA, *Locuţiunile verbale în limba română*, Bucureşti, 1958.
6. DIMITRIU, C., *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iaşi, 1979, p. 188 — 212.
7. DRAGOMIRESCU, GH. N., *Auxiliarele modale*, în LL VII (1963), p. 231—256.
8. DRAŞOVEANU, D. D., *Sintagma „verb + adjectiv" — o certitudine?*, în CL, an. XVIII (1973), nr. 2, p. 265—277.
9. DUMITRAŞCU, POMPILIU, *În legătură cu predicatul multiplu şi cel complex*, în CL IX (1964), nr. 1, p. 59—66.
10. GRĂDINARU, ALEXANDRINA, *Încercare de delimitare contextuală a verbelor copulative în limba română*, în PLG VI (1974), p. 129—143.
11. GUŢU, VALERIA, *Semiauxiliarele de mod*, în SG, vol. I, p. 57—81.
12. GUŢU-ROMALO, VALERIA, *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, Bucureşti, 1973, p. 124—145.
13. HÁZY, ŞTEFAN, *Analiza contextuală a predicativităţii (Predicatul compus şi cel condiţionat)*. Rezumatul tezei de doctorat (cu o bibliografie selectivă), Bucureşti, CMUB, 1971.
14. HRISTEA, THEODOR, *Structura sintactică a poeziei „Şi dacă"*, în LR XXIV (1975), nr. 5, p. 475—482.
15. IORDAN, IORGU şi VLADIMIR ROBU, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 588—601.
16. IRIMIA, DUMITRU, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul*, Iaşi, 1976, p. 183—193.
17. MANOILESCU, M., *Despre funcţiunile numelui predicativ*, în LR (1957), p. 33—41.
18. NEDIOGLU, GH., *Predicatul verbal*, în LR V (1956), nr. 3, p. 34—45; nr. 4, p. 49—57 şi nr. 5, p. 23—36.
19. PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Sintaxa limbii române*. Partea I. *Sintaxa grupului verbal*, Bucureşti, CMUB, 1976, p. 76—82 et passim.
20. POPESCU, RODICA, *Observaţii asupra predicatului nominal şi propoziţiei predicative în limba română*, în AUT VII (1969), p. 91—103.
21. SĂTEANU, C., *Predicatul compus*, în CL, an XI (1966), nr. 2, p. 243—252.
22. ŞERBAN, V., *Sintaxa limbii române. Curs practic* (ediţia a II-a revizuită şi completată), Bucureşti, 1970, p. 91—116.
23. TUNSOIU, OLGA, *Verbe copulative la mod nepersonal*, în AUB, an. XVI (1967), p. 149—164.

XV. ACORDUL PREDICATULUI CU SUBIECTUL

de
THEODOR HRISTEA

NOȚIUNI GENERALE DESPRE ACORD

1. Ca modalitate de exprimare a raporturilor sintactice și ca sursă permanentă a greșelilor de limbă, a c o r d u l prezintă o importanță prea mare și prea evidentă pentru a mai insista asupra ei. În cazul limbii române (care are o flexiune foarte bogată), este firesc ca acordul gramatical să fie el însuși foarte complicat și să cunoască o multitudine de aspecte, dintre care unele nu vor fi nici măcar amintite în expunerea de față. Ceea ce ne interesează aici în mod deosebit sînt numai cîteva aspecte mai importante ale fenomenului precum și unele abateri de la regulile acordului dintre subiect și predicat în limba română contemporană.

Încercînd să-l definim cît mai simplu cu putință și pornind, desigur, de la definițiile existente), am putea spune că acordul este *concordanța sau potrivirea formală (în gen, număr, caz sau persoană) a unor cuvinte care funcționează* **de obicei** *ca părți de propoziție și între care există anumite raporturi sintactice* (adică de dependență sau determinare).

Precizarea **de obicei** (pe care am introdus-o chiar în definiție) se justifică prin aceea că verbul copulativ *a fi*, spre exemplu, și articolul posesiv (genitival) nu pot funcționa singure ca părți de propoziție, însă cunosc fenomenul acordului, iar în aceeași situație se mai află articolul demonstrativ sau adjectival, care își schimbă și el forma în funcție de genul, numărul și cazul substantivului precedent sau·următor. Pe de altă parte, am spus „potrivirea formală... *a unor cuvinte*" (și nu *a două cuvinte*, cum se procedează, de obicei), pentru că am avut în vedere și existența părților de propoziție multiple. Indiferent însă de numărul termenilor care alcătuiesc un subiect ori un nume predicativ multiplu, unitatea sintactică rămîne, de fiecare dată, una singură și acest lucru este fundamental în definirea acordului. Din păcate, toate definițiile care s-au dat acestui concept sînt mai mult ori mai puțin nesatisfăcătoare, ceea ce l-a determinat pe G. G r u i ț ă să reexamineze atent noțiunea în discuție și să facă o serie de precizări și de corectări, care ni se par demne de toată atenția. Vezi mai ales interesanta și instructiva sa monografie *Acordul în limba română* (București, 1981), în care sînt pe larg discutate aproape toate aspectele teoretice ale acestui fenomen sintactic de o complexitate nebănuită.

2. După cum arată autorul citat, mecanismul acordului presupune existența obligatorie a doi termeni *(A* și *B)*, dintre care primul este un substantiv ori un înlocuitor al acestuia (adică un pronume), iar al doilea e un verb, un adjectiv sau orice parte de vorbire asimilată cu adjectivul. În cadrul acordului, termenul flexibil *A* impune termenului *B* propriile sale categorii gramaticale, cum va rezulta și din exemplele care urmează. Astfel, într-o îmbinare sintactică liberă ca *munți înalți*, forma adjectivului determinant este dictată de

genul și numărul substantivului precedent, care funcționează ca termen determinat sau supraordonat. Tot așa, în propoziția *La orizont* **se zăreau munții** *Făgărașului*, subiectul *munții* impune verbului predicativ acordul în număr și în persoană. Cf. și: *Marile* **dureri sînt mute**, în care substantivul *dureri* cu funcțiune de subiect cere ca verbul copulativ *a fi* să se acorde cu el tot din punctul de vedere al numărului și al persoanei. Numele predicativ *mute* se acordă și el cu subiectul în gen, număr și caz.

3. Afară de acordul predicatului cu subiectul (singurul care ne interesează în discuția de față), există multe alte tipuri de acord, începînd, spre exemplu, cu cel al atributului adjectival (vezi primul dintre exemplele citate) și terminînd cu al așa-zisului „element predicativ suplimentar", care se acordă și el cu subiectul sau complementul la care se referă: *Atunci* **tu** *prin întuneric te apropii* **surîzîndă** (M. EMINESCU).

4. Înainte de a trece la discutarea problemei anunțate în titlul acestui capitol, ni se par necesare încă două precizări destul de importante. Mai întîi socotim că nu e bine să se spună *acordul subiectului cu predicatul* (cum citim chiar în unele lucrări de specialitate), ci *acordul predicatului cu subiectul*, întrucît ultimul impune celui dintîi anumite caracteristici de ordin gramatical. Tot corect este să spunem și *acordul dintre subiect și predicat*, avînd în vedere că între cele două părți principale de propoziție se stabilește, cel mai adesea, un raport de interdependență sau *inerență* (cum îl numește îndeosebi acad. Iorgu Iordan). A doua precizare care se impune se referă la distincția pe care e bine s-o facem între dezacordurile autentice și ceea ce *Gramatica Academiei* numește situații morfologice regionale și învechite care dau impresia unui acord greșit (vezi GLR, vol. al II-lea, p. 113—114). În această categorie intră, printre altele, construcțiile greșite de felul lui : **ei face, ei zice, ei este, ei vede** etc. (în loc de: *ei fac*, *ei zic*, *ei sînt*, *ei văd* și altele). Întrebuințarea la persoana a III-a plural a formelor verbale de persoana a III-a singular, în cazurile citate și în altele, se explică prin analogie cu verbele de conjugarea I, la care cele două forme sînt omonime: *el aleargă/ei aleargă; el cîntă/ei cîntă; el mănîncă/ei mănîncă* etc. Întrucît aceste verbe sînt mult mai numeroase, omonimia sau identitatea formală dintre persoana a III-a singular și a III-a plural a început să se extindă chiar la acele verbe unde ea nu se justifică nici istoric sau etimologic și nici prin tradiție. Următoarele exemple arată că fenomenul la care ne referim se întîlnește chiar în limba scrisă și mai ales în presă: **Armstrong** și **Aldrin știe** *precis cum trebuie să-și împartă cele două ore și jumătate pe care le vor petrece pe Lună;* **Anii** *celui de-al doilea război mondial* **aduce** *o stagnare a sportului în general; În ediția 1970/1971*, **oltenii...** *își* **îmbunătățește** *locul final față de cel din clasamentul de toamnă* etc.

Fenomenul acesta (care este, în esență, *morfologic*, dar cu consecințe de ordin *sintactic)* se întîlnește în special prin Muntenia și celor mai mulți vorbitori cultivați el le face impresia unui dezacord flagrant. De aceea limba literară nu-l acceptă și nu-l va accepta, probabil, niciodată, chiar dacă, într-un anumit sens, tendința de simplificare și de uniformizare a flexiunii verbale românești ar putea fi privită ca un element de progres. O situație similară avem în cazul lui **se cobor, se joc** etc., în loc de (ei) *se coboară, se joacă* și altele, în care modificarea formală s-a produs sub influența lui *eu tac / ei tac* sau *eu pricep / ei pricep*, unde persoana I singular și a III-a plural sînt identice din punct de vedere formal. Nici această modificare nu are șanse de generalizare și o dovadă în acest sens e faptul că, în veacul trecut, ca și în primele decenii ale secolului nostru,

fenomenul era mult mai frecvent decît este în limba română actuală. Chiar un mare lingvist (influențat, probabil, și de limba franceză) putea să scrie acum vreo 40 de ani: **Ele se refer** *la cele mai mici amănunte ale acestor ocupații*. În ceea ce privește forma **zbor** din cunoscutele versuri ale lui V. Alecsandri, ea a fost, desigur, dictată de necesitățile versificației:

Fulgii zbor, *plutesc în aer ca un roi de fluturi albi*
Răspîndind fiori de gheață pe ai țării umeri dalbi.

ABATERI PROPRIU-ZISE DE LA REGULILE ACORDULUI

Atît în limba română vorbită, cît și în aspectul ei scris ne întîmpină multe greșeli, precum și oscilații sau șovăieli explicabile, măcar în parte, prin aceea că regulile după care se face acordul gramatical românesc sînt foarte numeroase și complicate. Despre cîteva se poate spune că nici nu sînt definitiv fixate, cum vom vedea puțin mai departe.

1. Un fenomen sintactic ce caracterizează dialectul muntenesc, în general, este lipsa acordului dintre subiect și auxiliarul *a avea* la persoana a III-a plural a perfectului compus. Notăm cîteva exemple din aspectul scris al limbii actuale: **Filmele** *ni* **l-a adus** *în căminul nostru atît de îndepărtat; Schimbarea culorii se datorează unor ciuperci microscopice,* **care și-a ales drept** *„reședință" blana urșilor;* **Cablurile** *de susținere ale unui lift* **s-a rupt** *și cabina a căzut de la etajul doi la parter;* **Condițiile** *speciale de viață ale populației daco-romane, în epoca migrației popoarelor,* **a dus** *la decăderea și dispariția centrelor orășenești în provinciile dunărene* (Ultimul exemplu provine dintr-o lucrare de lingvistică.) În capitolul consacrat *arhaismelor și regionalismelor*, am arătat că acest tip de dezacord, frecvent încă din secolul trecut, nu i-a scăpat lui I. L. CARAGIALE, care a fost un fin observator al realității lingvistice din vremea lui.

2. Greșeala inversă (deci folosirea auxiliarului *a avea* la persoana a III-a plural în loc de singular) apare în următorul citat dintr-un dicționar enciclopedic (vezi MDE₁, p. 1815, col. 1), care ne oferă un exemplu clar de h i p e r c o r e c t i t u d i n e s i n t a c t i c ă: *După al doilea război mondial, efervescența mișcării naționale și democratice* **au dus** *la formarea „Frontului național" (1941).* Pentru a ne face o idee despre frecvența acestei greșeli (izvorîte tocmai din teama de a nu comite un dezacord) adăugăm și următorul citat dintr-un cotidian bucureștean: *În primul rînd avertizarea populației asupra efectelor pe care* **consumul** *abuziv și nerațional îl* **au** *asupra dentiției.*

Asemenea greșeli le scapă chiar lingviștilor și e bine ca ele să fie semnalate, fiindcă numai în felul acesta vor putea fi evitate de acum înainte: *Aici* **izolarea** *politică și geografică* **au dus** *la izolarea lingvistică* (citim în SCL, nr. 1, din 1963, p. 122, deși subiectul este format exclusiv din substantivul *izolarea*; pentru un alt exemplu, vezi LR, nr. 5 din 1960, p. 60).

3. Cînd subiectul este, într-adevăr, multiplu, predicatul se pune la plural numai dacă termenii celui dintîi se află în raport de coordonare copulativă (**Fratele** și **sora** *lui* **studiază** *medicina*). Dacă subiectul este format din doi sau mai mulți termeni aflați în raport de coordonare disjunctivă, predicatul

trebuie pus la singular (cf. și GLR, vol. al II-lea, p. 107). Aceasta înseamnă că în următorul exemplu acordul nu este bine făcut: *După cum au subliniat numeroși autori*, **un englez** sau **un american pot** *exprima absolut tot ce doresc folosind exclusiv cuvinte de origine anglo-saxonă* (citim în introducerea la un dicționar bilingv englez-român).

4. În continuare vom vedea că insuficienta stăpînire a regulilor gramaticale dublată de grija lăudabilă de a nu greși generează și alte erori care merită să fie discutate fie și foarte pe scurt. Astfel, din cît am putut observa, în special în vorbirea oamenilor mai puțin instruiți se întîlnește un tip cu totul inacceptabil de acord provocat de faptul că subiectul propoziției este exprimat printr-un pronume la *pluralul politeții sau al modestiei*. În astfel de cazuri, trebuie pus la plural numai verbul copulativ ori auxiliar (dacă e vorba de viitor), nu și numele predicativ sau participiul trecut care intră ca element component în structura predicatului exprimat printr-un verb la diateza pasivă. Dacă se adresează unei singure persoane, construcțiile de felul celor care urmează sînt neîndoielnic greșite: *Sînteți* **buni** *să-mi spuneți cît e ceasul?*; *Fiți* **amabili** *și ajutați-mă să cobor!*; *Veți fi* **anunțați** *imediat ce avem un răspuns* etc. În toate aceste cazuri, este corect: „Fiți *amabil* și ajutați-mă!"; „Veți fi *anunțat(ă)* în curînd"; „Veți fi *invitat(ă)* și dumneavoastră"; „Veți fi *consultat* sau *consultată*" ș.a.m.d. Cei care pun la plural numele predicativ sau participiul trecut consideră că exprimarea devine mai politicoasă și mai corectă, dar, în realitate, este încălcată aici o regulă a acordului gramatical cu care nu toți vorbitorii sînt familiarizați.

5. Mulți nu folosesc corect nici verbul *a fi* atunci cînd acesta funcționează ca auxiliar de modalitate la imperfectul indicativului și e urmat de alt verb la conjunctiv prezent. Deși în această calitate *a fi* e unipersonal și trebuie să rămînă invariabil, unii îl acordă cu subiectul verbului următor, ceea ce duce la construcții greșite de felul celor care urmează: **Eram** *să cad pe scări*; **Erai** *să te îneci*; **Erați** *să pierdeți trenul* și altele, în care formele de imperfect acordate se substituie invariabilului *era* (vezi și cele spuse mai departe despre *a trebui*).

Construcțiile în care auxiliarul de modalitate *a fi* este folosit ca verb personal (deci acordat cu subiectul) sînt foarte frecvente și ele se întîlnesc chiar la unii scriitori de prestigiu (influențați sau nu de limba populară): *Tocmai* **eram** *să vă întreb de unde le aveți*. (I. CREANGĂ); *Nimeresc orbii Suceava și eu* **nu eram** *să vă nimeresc?* (IDEM); *Cînd erau părăsiți de toată boierimea și de tot norodul, unde* **erau** *să mai găsească apărători?* (AL. ODOBESCU). La exemplele citate s-ar mai putea adăuga altele și ar putea fi urmărit fenomenul în scrisul actual pentru a vedea în ce măsură sîntem îndreptățiți să vorbim și aici despre o tendință în sintaxa limbii române contemporane.

ACORDUL PRIN ATRACȚIE

1. Cînd un cuvînt nu se acordă cu termenul pe care îl lămurește ori la care se referă, ci cu altul care se află mai aproape de el ori se impune mai mult atenției vorbitorului, avem de-a face cu ceea ce lingviștii numesc a c o r d p r i n a t r a c ț i e. Dintre numeroasele tipuri de acord greșit, acesta ne interesează cu precădere, fiindcă e foarte frecvent și îmbracă aspecte dintre cele mai variate. Cel mai adesea este încălcată regula acordului dintre

subiect și predicatul verbal sau dintre subiect și verbul copulativ care intră în structura predicatului nominal. Ilustrăm fiecare dintre cele două situații fundamentale prin cîte un exemplu din limba scrisă: **Frecvența** *cariilor dentare* **sînt date** *de alimentația omului modern* (ne spune un medic); **Preferințele** *pentru cuvîntul popular* **este** *un alt element comun celor doi scriitori* (citat dintr-un articol care aparține unui lingvist). Iată acum și două exemple care provin din scrisul unor autori de cronici sportive: **Absența** *din formație a unor extreme de meserie* **au scăzut** *foarte mult randamentul de ansamblu al atacului nostru; E greu de prevăzut* **care** *din cele trei corăbii purtînd încărcătura noastră de speranțe* **vor reuși** *să ancoreze în portul unde se livrează medalii*. În primul exemplu, predicatul *au scăzut* s-a acordat în mod greșit cu substantivul *extreme* (în loc de *absență*, care e subiectul propoziției), iar, în al doilea, verbul predicativ a luat și el formă de plural *(vor reuși)* sub influența substantivului mai apropiat, care este *corăbii*. Întrucît subiectul propoziției subordonate lui *de prevăzut* este pronumele *care* și acesta se referă la o singură corabie, e clar că acordul în număr al predicatului trebuia să se facă neapărat cu el, deci să se scrie *va reuși* (în loc de *vor reuși*). Tot un predicat la singular reclamă și pronumele *care* din următoarea frază întîlnită într-o recentă lucrare de medicină: *Ei nu știau* **care** *din secrețiile pancreasului* **provocau** *scăderea zahărului*.

2. Cînd subiectul unei propoziții este multiplu (deci e format din două, trei sau chiar mai multe elemente) predicatul trebuie să fie, bineînțeles, la numărul plural. În următoarele două citate, care provin tot din limba scrisă, verbul predicativ este greșit acordat numai cu ultimul termen al subiectului multiplu: *Pădurea e locul unde pare firesc să întîlnești făpturi pe care* **rațiunea** și **logica** *le* **respinge**; **Uzul** și **abuzul** *de medicamente* **poate** *duce la mai multe tipuri de reacții din partea ficatului*. Tot un acord prin atracție și deci greșit avem și în această frază pe care am întîlnit-o într-o publicație bucureșteană: **Analiza** *temeinică a rezultatelor obținute în ultimii ani mi-***au întărit** *convingerea că putem vorbi despre o etnografie românească*. Întrucît, logic vorbind, *rezultatele* obținute sînt acelea care i-au întărit autorului convingerea despre care vorbește, acordul predicatului s-a făcut cu substantivul subliniat, deși acesta este în cazul genitiv. Din punct de vedere gramatical este corect spus: **Analiza** *mi-***a întărit** *convingerea*, pentru că subiectul primei propoziții este chiar cuvîntul cu care aceasta începe.

3. Dintre construcțiile înregistrate în limba vorbită amintim pe *în ce* **privesc banii** și pe *în ceea ce* **privesc problemele,** în care verbul *privi* nu trebuie folosit la plural, deoarece substantivele *banii* și *problemele* sînt complemente, nu subiecte. Prin urmare, este corect spus „în ce *privește* banii" și „în ceea ce *privește* problemele" (cu verbul *privi* la persoana a III-a singular). Greșite sînt și construcțiile: *Ce-*s *cu astea?* sau *Ce-*s *cu cărțile alea?*, în care **-s** se folosește în locul lui *sînt*, dar nu aici este greșeala, ci în faptul că verbul *a fi* apare la persoana a III-a plural în loc de singular (deci cu *e* sau *este*), întrucît subiectul este pronumele *ce* cu formă de singular.

4. De multe ori, acordul prin atracție se combină cu cel l o g i c (sau d u p ă î n ț e l e s), asupra căruia ne vom opri pe larg în subcapitolul următor. Astfel, cînd subiectul unei propoziții este pronumele *fiecare* sau *nici unul* (ambele urmate de un determinant la plural), se pune și verbul tot la plural, deși forma de singular ni se pare mult mai recomandabilă: **Fiecare** *dintre cele două state feudale* **doreau** *să-și mărească puterea* (scrie un cunoscut istoric român). Cf. și: *Cînd Riemann a ținut acest discurs*, **nici unul** *dintre membrii*

auditoriului în afară de Gauss **nu *l*-au înţeles** (ne informează un matematician). Exemplele din ultima categorie sînt foarte numeroase şi numai frecvenţa lor explică, probabil, de ce *Gramatica Academiei* se arată atît de tolerantă faţă de acest tip de acord (vezi GLR, II, p. 111). În ultimele cazuri şi în altele similare, consecinţa atracţiei exercitate asupra predicatului de cuvîntul învecinat poate fi un dezacord în număr, un dezacord în persoană, iar, mai rar, chiar un dublu dezacord (adică atît în număr, cît şi în persoană): **Fiecare** *dintre noi* **am trăit** *emoţii dintre cele mai intense urmărind meciul pe micul ecran* (în loc de *a trăit*, fiindcă e mult mai normal să se facă acordul cu subiectul *fiecare*).

ACORDURI PRIN ATRACŢIE TOLERABILE

Cîteva acorduri prin atracţie pot fi considerate corecte şi deci acceptabile în limba literară. Mai concludente decît exemplele citate în GLR (vol. II, p. 112: **Era** *odată* **un moşneag ş-o babă** etc.) ni se par acelea în care verbul copulativ se acordă în număr şi în persoană cu numele predicativ imediat următor, nu cu subiectul care îl precedă, care se află la o distanţă mai mică sau mai mare şi care are formă de singular: *Averea lui* **sînt** *cărţile; Puterea (în care trebuie să aveţi încredere)* **sîntem** *noi; Omul acela* **sînt** *eu* (nu: *este eu)* etc. Eventuala obiecţie că în astfel de cazuri ar fi vorba de o simplă chestiune de topică inversată nu ni se pare întemeiată. Altfel spus, deşi *Averea lui sînt cărţile* = *Cărţile sînt averea lui*, substantivul *cărţi* funcţionează ca subiect numai în al doilea enunţ. După părerea noastră, cele trei exemple citate nu stau pe acelaşi plan cu **Minciuni şi fraze-i totul** *ce statele susţine* (din M. EMINESCU), în care subiectul este, într-adevăr, *totul*, iar *minciuni şi fraze* formează numele predicativ (vezi şi GLR, II, p. 108). La un examen mai atent, se poate observa relativ uşor că, în exemplele noastre, nu avem de-a face cu o schimbare a ordinii gramaticale obişnuite din cauza afectivităţii. Referindu-ne la primul exemplu, vom spune că subiectul *averea* este punctul de plecare în comunicare şi că se află în situaţia de „factor caracterizat", pe cînd *cărţile* constituie e l e m e n t u l n o u, adăugat, care identifică sau caracterizează subiectul şi care funcţionează ca nume predicativ. Dacă aceasta e analiza corectă (lucru de care sîntem convinşi), înseamnă că folosirea lui *sînt* în loc de *e(ste)* reprezintă un acord prin atracţie, care poate fi tolerat, întrucît nimeni nu spune, probabil, *Averea lui* **e** *cărţile* (exprimare simţită ca incorectă tocmai din punctul de vedere care ne interesează aici). În schimb foarte mulţi spun *Două sute de lei* **este o sumă** importantă (în loc de **sînt o sumă** *importantă*), ceea ce este, desigur, incorect, dar nu credem că aceasta e o greşeală mai puţin tolerabilă decît următoarea construcţie acceptată de *Gramatica Academiei* (vol. II, p. 112), fără nici o rezervă: *Gheaţa sticlea şi pe luciul ei* **tremura lumina** *lunii şi* **focul** *stelelor*.

Un alt aspect al acordului prin atracţie se întîlneşte la pronumele relativ *care*, atunci cînd acesta funcţionează ca atribut pronominal în genitiv pe lîngă un substantiv din aceeaşi propoziţie: *Ne numărăm printre ţările* **a cărei** *populaţie* (în loc de „*a căror* populaţie") *are media de vîrstă de aproape 70 de ani. Preopinentul meu polemizează cu instituţia* **al cărui** *membru este* (în loc de „*al cărei* membru este") etc. Asupra greşelilor de acest gen nu putem insista prea mult, întrucît ele nu constituie abateri de la regulile acordului dintre predicat şi subiect.

ACORDUL LOGIC SAU DUPĂ ÎNȚELES

1. Acest tip de acord (numit încă și s e m a n t i c) se întîlnește în multe alte limbi, cum sînt, de pildă: latina, franceza, engleza etc. Aspectul lui cel mai frecvent se produce atunci cînd subiectul gramatical al propoziției este exprimat printr-un substantiv colectiv (de felul lui: *majoritate, mulțime, grămadă, grup, echipă* etc.) urmat de un determinant la numărul plural. Deși adevăratul subiect are formă de singular, predicatul se pune totuși la plural, acordîndu-se în număr cu atributul exprimat printr-un substantiv în cazul genitiv sau acuzativ, ca în următoarele enunțuri, care sînt corect construite: *O mulțime de oameni* **au pierit** *în război; Majoritatea copiilor* **sînt fericiți**; *O sumedenie de rude ne-***au vizitat**; *O serie de vehicule* **rămîn** *pe loc* și altele. Întrucît în astfel de cazuri ideea de pluralitate este exprimată de o întreagă sintagmă *(o mulțime de oameni, majoritatea copiilor* etc.), simțul nostru lingvistic ne dictează să punem verbul la plural, ceea ce nu este greșit, deși între predicat și subiect se realizează exclusiv o potrivire logică sau semantică, nu și una formală sau gramaticală. În unele cazuri, cu toate că substantivul colectiv e urmat de un atribut substantival la plural, predicatul se pune totuși la singular: **Grupul** *de turiști* **a părăsit** *localitatea*; **Un detașament** *de pionieri* **se îndrepta** *spre stadion*; **Stolul** *de lăcuste* **a provocat** *mari stricăciuni* etc. În astfel de situații, nu interesează elementele constituente ale ansamblului, în mintea vorbitorului impunîndu-se ideea de grup sau unitate indisolubilă.

Trecînd peste unele situații discutabile, reținem cîteva exprimări incorecte, care (măcar în parte) sînt și rezultatul unui acord prin atracție: *Treptat,* **numărul** *verbelor neregulate de conjugarea a II-a și a III-a* **se reduc** (scrie un cunoscut lingvist); **Numărul** *bacteriilor rezistente la antibiotice* **cresc,** *oferind tablouri clinice complet modificate* (în Almanahul „Sănătatea", an. 1979, p. 57, col. 2). A spune că verbele *se reduc* ni se pare și puțin echivoc. De fapt *se reduce* (adică *scade*) numărul acestora, după cum, în cel de-al doilea caz, *numărul* bacteriilor *crește* (în loc de *cresc*). Că greșeala semnalată aici nu este izolată ne-o dovedește și exemplul: **Numărul** *acceselor* **scad,** *bolnavul expectorează mai ușor* (în *ABC-ul sănătății*, București, 1964, p. 367).

Ultimele exemple arată și ele că nu întotdeauna substantivul care funcționează ca element determinant pe lîngă subiectul gramatical impune ideea de pluralitate. Precum am mai subliniat, acordul logic (sau cu termenul determinant) se face numai cînd elementele mulțimii sînt în mod clar scoase în evidență. Dacă accentul se pune pe grup (și deci pe substantivul care exprimă colectivitatea), predicatul se acordă în mod normal cu acesta din urmă, care are formă de singular și este în cazul nominativ. În urma precizărilor făcute, rezultă că următoarele exprimări (întîlnite în presa noastră actuală) sînt în cel mai fericit caz n e r e c o m a n d a b i l e: *În mod practic ... numai* **un sfert** *din publicațiile științifice* **servește** *efectiv altor savanți sau tehnicieni; Într-o scrisoare sosită la redacția noastră* **se aducea** *la cunoștință* **o serie** *de abateri săvîrșite de învățătorul V.P.; Marea* **majoritate** *a conaționalilor noștri* **era dotată** *cu binocluri* etc. Am spus că astfel de exprimări sînt „nerecomandabile", nu chiar greșite, întrucît ele sînt foarte frecvente și nu lipsesc nici din scrisul lingviștilor, cum dovedesc numeroasele atestări de felul celor care urmează: **Majoritatea** *cuvintelor din fondul nostru principal* **este** *de origine latină; În limba română,* **majoritatea** *cuvintelor* **începe** *cu o consoană sau cu un grup de consoane;* **Un număr** *de derivate* **s-a specializat** *pentru limbajul*

tehnic; În legătură cu definirea conceptului de sinonimie gramaticală **se pune o serie** *de întrebări* etc. Toate verbele subliniate ar fi trebuit puse la plural în conformitate cu preferința imensei majorități a vorbitorilor și cu tendința limbii noastre actuale, care (așa cum remarcă și acad. Iorgu Iordan, în *op. cit.*, p. 573) „merge în sensul preferării pluralului".

2. Cînd subiectul este exprimat printr-un substantiv cu sens colectiv, dar care nu are o determinare la plural (exprimată ori măcar subînțeleasă), folosirea predicatului la plural este indiscutabil greșită: **Omenirea** *întreagă* **n-au** *mai* **pomenit** *așa ceva;* **Lumea au comentat** *în fel și chip* (înregistrare din limba vorbită) ori: **Lumea** *m*-**au acuzat** *de lipsă de simțire și de umanitate față de Eminescu* (citat dintr-o scrisoare a Veronicăi Micle). Se pare că poeta era destul de consecventă în privința folosirii acestui tip de acord, de vreme ce, într-o altă scrisoare a sa, putem citi:

> **Publicul au putut** să audă și să vadă cît de inchisitoriale au fost întrebările ce mi-ați adresat..." (citat după Augustin Z. N. Pop, *Mărturisiri. Eminescu-Veronica Micle* ediția a II-a revăzută, București, Editura Tineretului, 1969, p. 26).

3. Din punctul de vedere al normelor gramaticale românești, este greșită și o exprimare ca *Familia Popescu* **au sosit** *de la mare* (ori **au plecat** *în străinătate*) cu predicatul la plural în loc de singular. Cei care se exprimă în felul acesta (și ei nu sînt chiar foarte puțini) gîndesc că *familia Popescu* înseamnă „membrii familiei Popescu (sau *Popeștii*)", deci s-ar părea că acordul logic are și aici o oarecare justificare. În realitate, substantivul *familie*, avînd formă de singular, ca de altfel și determinantul care îi urmează, predicatul trebuie să se acorde în număr și în persoană cu subiectul *familie*, care exprimă, într-adevăr, o colectivitate, însă privită ca un tot perfect unitar. Numai în engleza britanică forma de plural a verbului este corectă în astfel de cazuri, cum dovedește un exemplu ca *My* **family are** *from California* (în traducere literală: „*Familia* mea *sînt* din California").

4. Uneori avem mai mult decît un simplu acord logic sau prin atracție, cum se întîmplă în următoarele versuri ale poetului George Coșbuc:

> **Părul** *ei* **sînt** *valuri crețe,*
> *Spumă albă-i pieptul ei.*

În primul vers (care formează o propoziție principală) subiectul este *părul* și cu acesta ar fi trebuit să se acorde verbul copulativ *a fi* (în text: *sînt*). Dacă acordul s-a făcut totuși cu numele predicativ *(valuri)* aceasta se datorește faptului că substantivul amintit se află în imediata vecinătate a verbului copulativ. Afară de aceasta, folosirea lui *e* înainte de un substantiv cu formă de plural poate crea impresia unui dezacord. *Părul ei* **e valuri** *crețe*. În realitate, așa trebuie spus, deoarece, în asemenea cazuri, verbul copulativ se acordă cu subiectul, nu cu numele predicativ, care aici este *valuri*. O altă cauză a folosirii verbului copulativ la plural trebuie căutată și în faptul că subiectul *părul* este un substantiv cu sens colectiv. După cum am constatat mai înainte, prezența unui substantiv care exprimă ideea de colectivitate poate atrage, în mod greșit, folosirea unui predicat la plural, chiar dacă substantivul respectiv are formă de singular, cum se întîmplă și în cazul lui *păr*.

5. Înainte de a încheia, cităm încă un caz de acord logic (în sensul cel mai larg al cuvîntului), care, de data aceasta, s-a făcut ținîndu-se seama de sex sau genul natural, ceea ce este indubitabil greșit și echivalează cu un dezacord

din punctul de vedere al genului gramatical: *La vernisaj* **au fost prezenți** (în loc de *prezente*) **personalități** *ale vieții științifice și culturale.*

6. Materialul adus în discuție arată că acordurile logice sau după înțeles sînt, de multe ori, greșite, dar și de mai multe ori ele sînt tolerabile sau chiar recomandabile. În mod excepțional, acestea pot fi și singurele admise, mai ales atunci cînd verbul-predicat apare la diateza pasivă, ca în următorul citat din presa de informație: *O bună parte din brațele de muncă* **au fost dirijate** *la săpatul canalelor pentru irigat.* Cf. și: *O mulțime de case* **au fost demolate** *în urma cutremurului* sau *Un mare număr de comunicări* **au fost ținute** *în prima zi a congresului*, în care predicatele sînt, de asemenea, corect folosite la plural. În schimb, cînd cineva scrie: *Majoritatea revoluțiilor* **a fost legată** *de o ciocnire armată a claselor* dă dovadă că nu înțelege, nu cunoaște sau nu acceptă, pur și simplu, acordul după înțeles nici chiar acolo unde el este dictat de logică și reclamat de simțul lingvistic al vorbitorilor.

ALTE ABATERI DE LA REGULILE ACORDULUI

1. O problemă interesantă pune acordul predicatului cu pronumele interogativ *cine*, care (în calitatea lui de subiect) se poate referi la una sau la mai multe persoane. În ambele situații, predicatul trebuie pus însă la singular, ceea ce înseamnă că nu putem spune decît: *Cine m*-**a căutat**?, *Cine ți*-**a plăcut** *mai mult dintre actori? Cine* **a dărîmat** *Troia?* etc. (nu: *Cine m*-**au căutat**?, *Cine ți*-**au plăcut** *mai mult?* sau *Cine* **au dărîmat** *Troia?*, deși e clar că, în ultimul exemplu, *grecii* au săvîrșit acțiunea respectivă). Cînd răspunsul așteptat are în vedere mai multe persoane, există tendința greșită ca predicatul să se pună la plural, cum dovedește, printre altele, un exemplu ca: *Cine* **sînt aleși** *în noul parlament francez?* (citat după Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, p. 346).

2. O altă tendință ce se manifestă de mai multă vreme privește verbul *a trebui*, care la indicativ prezent și la imperfect e unipersonal, deci ar fi corect să se folosească numai la persoana a III-a: **Trebuie** *să plec*, **Trebuie** *să răspunzi*, **Trebuia** *să vii mai repede*, **Trebuia** *să muncim mai mult* etc. După ce a fost creată, mai întîi, o formă de conjunctiv *să trebuiască* (devenită corectă), mulți au început să spună și (eu) *trebuiesc*, (tu) *trebuiești*, (noi) *trebuim* etc., acordînd acest verb cu subiectul verbului următor aflat la modul conjunctiv sau spunînd *Îmi* **trebuiesc** *cărți*, în loc de *Îmi* **trebuie** *cărți* (probabil și pentru a evita un presupus dezacord). Dacă într-o frază ca *Eu* **trebuie** *să plec* verbul *a trebui* are ca subiect o întreagă propoziție *(să plec eu)*, în *eu* **trebuiesc** *să plec* pronumele personal devine subiectul aceluiași verb greșit întrebuințat din punctul de vedere al normelor gramaticale în vigoare. Spre deosebire de *eu trebuiesc să plec* (construcție mai rar întîlnită), *îmi* **trebuiește** *timp* și *îmi* (sau *ne*) **trebuiesc** *bani* sînt exprimări atît de frecvente, încît se pune întrebarea dacă ele nu se vor generaliza în cele din urmă.

3. Imitarea unor construcții străine poate genera și ea anumite dezacorduri, cum a arătat în special acad. Iorgu Iordan (vezi prima lucrare citată în bibliografie, p. 310—311 și 415). Astfel, cînd un medic scrie: **S-a observat** *cazuri de amnezie*, el traduce frc. **On a observé** *des cas d'amnésie.* Greșelile constînd în neacordarea predicatului exprimat printr-un verb pasiv reflexiv cu adevăratul lui subiect sînt mai numeroase decît

se admite de obicei și provin întotdeauna de la oamenii mai mult sau mai puțin cultivați: *Începînd cu noul an școlar, se* **va asigura** *gratuit manuale pentru toți elevii din învățămîntul elementar și mediu; Pentru o cameră* **se va plăti** *180 de dolari pe lună; În prima parte* **se urmărește** ... *cauzele traumatismelor, tipul leziunilor; La Bratislava* **se va sărbători,** *anul acesta, 500 de ani de la întemeierea Academiei istropolitane; Eram convins că* **nu** *mi* **se va spune** *decît lucrurile cele mai bune* etc. În toate aceste exemple (care provin din limba scrisă și mai ales din presa cotidiană), subiectul nu este **se**, care traduce frc. *on* (pronume nedefinit a cărui origine este lat. *homo*). Într-o propoziție ca **On entend** *les acclamations des citoyens*, *on* este, într-adevăr, subiect (care cere un predicat la singular: *entend*), iar *les acclamations* este obiect sau complement direct. Traducînd corect această propoziție, ceea ce în franceză e complement direct devine în românește subiect, care cere un predicat la plural: **Se aud aclamațiile** *cetățenilor*. Precum vedem, **se** își pierde calitatea de subiect pe care o are corespondentul lui din limba franceză, adică **on**, și (împreună cu verbul următor) formează un predicat la diateza reflexivă, dar cu sens pasiv: **se zice** = *este zis*; **se spune** = *este spus*; **se aud** = *sînt auzite* etc. În urma precizărilor făcute, devine clar că aici reflexivul nu este impersonal și că trebuie să spunem: *Scriitorilor li* **se cer opere** *inspirate din realitate* (nu *li* **se cere** *opere*) sau: **Se pot** *da cîteva* **exemple** *mai interesante* (nu: **Se poate** *da cîteva exemple* ..., după frc. *On peut donner quelques exemples*). Ultimele situații asupra cărora ne-am oprit mai pe larg arată și ele cît este de complicat acordul românesc, în general, și cel studiat aici, în special.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. AVRAM, MIOARA, *Despre acordul predicatului cu subiectul*, în LLR, an. 1982, nr. 3, p. 5–8.
2. BELDESCU, G., *Contribuții la cunoașterea numelui predicativ*, Societatea de Științe Istorice și Filologice, București, 1957, p. 76–82 et passim.
3. BREBAN, VASILE (și un colectiv), *Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică, lexic*, București, 1973, p. 241–255.
4. CRAȘOVEANU, D., *Extinderea acordului după înțeles*, în LR, an. XVIII (1969), nr. 6, p. 545–549.
5. GRAUR, AL., *Acordul după înțeles*, în „Viața românească", nr. 11 din 1937, p. 76–85.
6. GRAUR, AL., *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 340–347.
7. GRUIȚĂ, G., *À propos de la notion d'accord*, în CL, an. XVIII (1973), nr. 2, p. 279–295.
8. GRUIȚĂ, G., *Acordul în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
9. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Corectitudine și greșeală (Limba română de azi)*, București, 1972, p. 37 și urm.
10. HRISTEA, THEODOR, *Abateri de la normele sintactice în presă și în publicistica actuală*, în LR, an. XXV (1976), nr. 4, p. 359–366.
11. IORDAN, IORGU, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (ediția a II-a), București, 1948, p. 411–433.
12. IORDAN, IORGU, *Limba română contemporană* (ediția a II-a), București, 1956, p. 572–591.

XVI. ATRIBUTUL ȘI PROPOZIȚIA ATRIBUTIVĂ

de

RODICA BOGZA-IRIMIE

CONSIDERAȚII INTRODUCTIVE

Numim atribut partea de propoziție care determină un substantiv sau un substitut al acestuia, adică orice parte de vorbire cu valoare de substantiv. Atît atributul, cît și propoziția atributivă sînt singurele determinări sintactice directe ale substantivului și ale echivalentelor lui. Aceasta înseamnă că atribut poate avea substantivul (*ideea* **noastră,** *casa* **vecinului**), pronumele (*acela* **înalt** și **voinic,** *noi* **amîndoi,** *cineva* **de aici,** *care* **dintre poeți**), numeralele (*trei* **din clasă**) și orice parte de vorbire substantivată: *binele* **omenirii,** *frumosul* **în artă,** *verdele* **fără de sfîrșit al pădurii** etc. În aceleași condiții sintactice, deci în dependență de substantiv sau de substitutele lui, apar și propozițiile atributive, care pot determina mai ales un substantiv (*Filmul* **pe care l-am văzut** *este interesant*) sau un pronume: *Patria e aceea* **în care ne-am născut**; *Rele-or zice că sînt toate* **cîte nu vor înțelege** (M. EMINESCU). În cele ce urmează, vom urmări principalele probleme ridicate de analiza sintactică a atributului și a propoziției subordonate corespunzătoare, recurgînd îndeosebi la exemplificări din Geo Bogza, *Cartea Oltului*, București, 1976.

TIPURI DE ATRIBUT

Atributul este unica parte de propoziție din sistemul sintactic al limbii române care cunoaște o clasificare morfologică, adică după părțile de vorbire prin care se exprimă. Aceasta ne permite să distingem atribute adjectivale, substantivale, pronominale, verbale și adverbiale.

ATRIBUTUL ADJECTIVAL

Este cel mai frecvent tip de atribut și se exprimă, de obicei, prin adjective propriu-zise la diverse grade de comparație: *țesătură* **lăuntrică,** *frunte* **înaltă,** *cale* **triumfală,** **altă** *drăcărie* **și mai mare** (I. CREANGĂ), *vremea* **cea mai bună** etc. Mult mai rar, acest atribut se exprimă și prin adjective invariabile de proveniență adverbială (*un scop* **anume, asemenea** *oameni,* **așa** *vremi, haine* **gata** etc.), ca și prin alte adjective invariabile: *flori* **roz,** *rochie* **lila** etc.

În principiu, orice parte de vorbire care are caracteristicile morfologice ale adjectivului poate funcționa ca atribut adjectival Cf. *autorul* **cunoscut** și *scrisul* **apăsat** (în care atributele provin din participii adjectivate) sau *flacără* **fumegîndă,** *ordine* **crescîndă,** *femeie* **suferindă** și altele, în care adjec-

tivele evidențiate sînt de origine gerunzială. Tot adjectival este și atributul exprimat prin numerale cardinale pînă la 20. De la 20 în sus, din cauza apariției prepoziției *de*, numeralul devine substantiv, iar substantivul determinat devine atribut al numeralului. Astfel, în *Au venit* **zece** *copii*, *zece* este atributul adjectival al substantivului *copii*, dar în *Au venit douăzeci* **de copii**, raportul sintactic este invers, deci numeralul este subiect, iar *de copii* devine atribut substantival. În categoria atributului adjectival intră și atributul exprimat prin numerale ordinale (*secolul* **al douăzecilea**) sau prin alte numerale cu valoare de adjectiv: *eforturi* **înzecite, cîte o** *sarcină*, **amîndoi** *frații* etc.

Atributul adjectival se mai exprimă și prin adjective pronominale. Sînt întotdeauna atribute de tip adjectival cele exprimate prin adjectivul pronominal de întărire (*ale lor* **înșiși**, *sie* **însuși**), ca și prin adjectivul nehotărît *niște* (cf. **niște** *brînză*, **niște** *icre* etc.). Adjectivul nehotărît *niște*, care are aceeași formă ca a articolului nehotărît de N.A. plural, însoțește numai substantive defective de număr: *unt*, *făină*, *tăiței* etc. Atributul în discuție se mai exprimă și prin adjectivul interogativ *ce*, ca în exemplul: **Ce** *alte vești ai mai primit?*

În mod frecvent, atributul adjectival este exprimat prin adjective pronominale posesive. De exemplu: *În măreția* **sa**, *Lotrul nu este doar cel mai limpede afluent* **al său** (G. BOGZA). Adjectivele pronominale au genul, numărul și cazul substantivului pe care îl determină. Cînd este însoțit de articolul genitival *alor*, posesivul nu este atribut adjectival. Astfel, într-un exemplu ca: *Părerea* **alor săi** *nu mă interesează*, *alor săi* nu suferă acordul cu substantivul determinat; de aceea posesivul nu este atribut adjectival, ci atribut pronominal genitival. Pronumele personal nu devine însă niciodată adjectiv pronominal, deoarece nu se acordă cu substantivul determinat. Prin urmare, nu sînt adjective pronominale și deci nici atribute adjectivale formele de genitiv *lui*, *ei*, *lor*, cu toate că însoțesc substantive și sînt sinonime cu *său*, *sa*, *săi*, *sale* (adjective pronominale posesive). Celelalte pronume (e vorba de cele *interogative*, *demonstrative*, *nehotărîte* și *negative*) au, ca atribute, un comportament diferit. Cînd realizează acordul în gen, număr și caz cu substantivul sau pronumele regent, acestea au rol de atribut adjectival: *în* **fiece** *fibră*, *dintre* **cîte** *rîuri*, **nici o** *mirare*, *încremenirea* **aceasta** etc. Cînd acordul nu se realizează, pronumele amintite îndeplinesc funcțiunea de atribut pronominal: *unul luînd locul* **celuilalt**, *ideile* **acestora**, *idei* **de acestea**, *părerile* **unora** etc.

În limba română, atributul adjectival este plasat, în general, după substantivul determinat, dar poate apărea și înaintea acestuia, mai ales în stilul beletristic. Plasarea adjectivului propriu-zis și a celui participial înaintea substantivului dă naștere la o anumită situație gramaticală, în care adjectivul preia articolul hotărît care aparține, de fapt, substantivului: **marea** *lor mîndrie*, **multele** *întîmplări*, **singura** *plăcere*. În aceste situații, fiind articulat în locul substantivului, adjectivul realizează totodată și flexiunea după caz a substantivului. Cf. *razele* **înghețatului** *astru* și *pe fondul* **măreței** *priveliști*, unde adjectivele *înghețat* și *măreț* suportă articularea și, parțial, flexiunea în locul substantivelor *astru*, *priveliști*, față de care sînt atribute adjectivale. În ceea ce privește adjectivele pronominale, plasarea lor înaintea regentului substantiv atrage marcarea flexiunii de caz la adjectivul pronominal. De exemplu: *în vederea* **aceluiași** *scop suprem*, *ascunse* **oricăror** *priviri* sau *oameni ai* **acestui** *pămînt*, în care adjectivele pronominale exprimă cazul genitiv al substantivelor *scop* și *pămînt* și cazul dativ al substantivului *privire*. Dacă atributul adjectival este un numeral cu valoare adjectivală, atunci flexiunea substantivului poate fi preluată de articolul demonstrativ care însoțește nume-

ralul (*întîlnirea* **celor doi** *prieteni*), iar dacă acesta este numeral ordinal, pe lîngă flexiunea marcată la articol, se introduce și prepoziția *de* în structura atributului adjectival *triumful total al* **celui de-al doilea** *regn*.

Un tip aparte îl constituie a t r i b u t u l a d j e c t i v a l i z o l a t, provenind întotdeauna dintr-o construcție contrasă, în care se subînțelege gerunziul verbului *a fi*. Notăm trei exemple din opera citată a lui Geo Bogza: **Presărat** *cu cetăți în ruină..., Ardealul trăiește clipă de clipă;* **Prefăcuți** *în rîuri,* **pierduți** *unul de altul pentru totdeauna, ei rătăcesc de atunci mereu;* **Înconjurat** *de intense albăstrimi cerești, un leu tronează în înălțime.* Grafic, izolarea acestui tip de atribut este marcată prin virgulă. Datorită faptului că este izolat de substantivul sau pronumele determinat, atributul adjectival capătă uneori nuanțe circumstanțiale preluate de la gerunziul *fiind* (cu diverse funcțiuni circumstanțiale care nu se mai exprimă) ori de la adjectivul de origine participială. De pildă în: **Deștept,** *el se remarcă întotdeauna între colegi*, adjectivul *deștept* este atribut adjectival izolat cu nuanță circumstanțială de cauză. Tot așa, în exemplul: **Aflat** *la Londra, premierul a avut cîteva convorbiri*, adjectivul *aflat* are funcțiune de atribut adjectival izolat cu nuanță circumstanțială de timp. Atributele de acest tip mai pot avea nuanțe circumstanțiale condiționale și concesive.

ATRIBUTUL SUBSTANTIVAL

Ținînd seamă de criteriul m o r f o l o g i c, atributele substantivale pot fi clasificate în patru categorii principale, și anume: atribute substantivale în genitiv, atribute substantivale cu prepoziție, atribute substantivale în dativ și atribute substantivale apoziționale.

a) A t r i b u t u l s u b s t a n t i v a l î n g e n i t i v se exprimă, în mod obișnuit, prin substantive în cazul genitiv: *leagănul* **copilăriei**, *vîntul* **înălțimilor**, *figuri mărețe* **ale trecutului** și altele. Cînd flexiunea cu desinență de genitiv este imposibilă, acest atribut poate fi exprimat prin construcții în acuzativ cu prepozița *a*. De pildă, dacă substantivul este precedat de numeral și acesta nu are flexiune de caz, raportul genitival se exprimă prin acuzativ cu prepoziție: *ramurile* **a două șiruri** *de brazi*. Cîteodată sînt posibile ambele construcții. Astfel, putem spune, în egală măsură, *părerile* **multor colegi**, dar și **a mulți colegi.** Din această cauză, și construcția de acuzativ cu prepoziția *a* se încadrează în atributul substantival genitival. Este însă incorect să spunem: *părerile* **a multor** *colegi*. Construcția aceasta, care se explică prin încrucișarea a două procedee sintactice sinonime, trebuie evitată în exprimarea îngrijită.

b) A t r i b u t u l s u b s t a n t i v a l c u p r e p o z i ț i e este și el foarte frecvent. Specifică acestui atribut este prepoziția *de*: *creastă* **de munte**, *movilă* **de pămînt** etc. Pe lîngă substantivele de origine verbală, dar nu numai pe lîngă acestea, atributul substantival se poate construi, de fapt, cu orice prepoziție și locuțiune prepozițională, indicînd în general:

α) plasarea spațio-temporală: *curgere* **în spațiu**, *avîntul* **spre infinit**, *voievodul* **de dincolo de munți**, *pregătirea corăbiilor* **înainte de o** *nouă* **plecare**, *fuga unei ape* **între** *două* **maluri**;

β) sublinierea materiei, a unei caracteristici fizice: *cangur* **cu aripi**, *noapte* **cu lună**, *navele* **fără port** și **fără ancoră**;

γ) comparația: *un foșnet* **ca de trestie,** *aripi* **cît jumătate din boltă.**
Un astfel de atribut, construit cu prepozițiile frecvente în exprimarea complementului, se confundă ușor cu acesta din urmă, dacă nu avem întotdeauna în vedere faptul că elementul regent este un substantiv și că el e susceptibil de a primi o determinare de ordin atributiv.

În unele situații ambigue, diferența dintre atribut și complement se poate stabili cu ajutorul topicii. Precum se știe, atributul substantival cu prepoziție nu poate să preceadă termenul regent. Astfel, spunem *casă de piatră*, dar niciodată *de casă piatră.* De aceea, într-un exemplu **ca** *ceea ce avea să însemne omul în univers* (G. BOGZA), grupul prepozițional *în univers*, deși plasat după substantiv, nu este atribut, ci complement, pentru că topica poate fi și: *ceea ce în univers avea să însemne omul.*

Mai greu de rezolvat sînt situațiile în care subordonarea se stabilește sau față de grupul locuțiune verbală sau față de substantivul component al locuțiunii verbale. De pildă, în: *Oricine are dreptul* **la muncă,** *la muncă* poate fi considerat complement indirect al locuțiunii verbale, întrucît topica permite inversarea: *La muncă are dreptul oricine.* O altă interpretare posibilă este aceea de atribut al substantivului *dreptul*, mai ales că există și construcția: *Dreptul* **la muncă** *este garantat prin constituție.* Avînd în vedere că *dreptul* este articulat, e mai bine ca **la muncă** să fie socotit atribut substantival prepozițional.

Referitor la atributul substantival cu prepoziție, e necesar să mai relevăm încă două aspecte. Mai întîi, trebuie reținut faptul că atributul substantival cu prepoziție este uneori rezultatul unui proces de inversare gramaticală a unui anumit conținut logic. De exemplu, în *O mie* **de cocori** *țîșnesc în panică,* subiectul gramatical este *o mie*, iar subiectul logic este *(de) cocori*, care funcționează ca atribut al numeralului-substantiv *mie*, dar cu care se acordă predicatul cu formă de plural. O asemenea situație apare, cum am mai remarcat, la numeralele cardinale de la 20 în sus, la numeralele fracționare *(S-au prezentat două treimi* **din cetățeni**), la substantivele cu sens colectiv *(Am citit o mulțime* **de cărți**) și, desigur, la adjectivele substantivate: *Nebuna* **de mătușa** *Mărioara, după mine* (I. CREANGĂ).

În atributul substantival cu prepoziție, se încadrează și atributele exprimate prin locuțiuni adjectivale. Cf.: *cozi* **în stare** *să măture* (G. BOGZA), *de o frumusețe* **fără seamăn,** *trufia voastră* **fără margini,** *pîraie* **fără număr** și altele, în care grupurile cu prepoziție, deși echivalente ale unor adjective, nu pot fi socotite atribute adjectivale, deoarece nu prezintă acordul cu substantivul regent.

c) Atributul substantival în dativ este o specie rară și apare după un substantiv nearticulat în exprimări cu caracter arhaic: *nepot de soră* **Mogîldei**; *preot* **deșteptării** *noastre,* **semnelor** *vremii profet* (M. EMINESCU); *cîntare* **omului** (T. ARGHEZI) etc.

d) Atributul substantival apozițional (apoziția). În atributul substantival se încadrează, de obicei, *apoziția* exprimată prin substantiv, care stabilește un raport de echivalență, cu termenul la care se referă. În mod obișnuit, apoziția determină substantive. Într-un exemplu ca: *Poartă toată suflarea ținutului:* **bărbați, femei, copii, căruțe cu cai sau boi** (G. BOGZA), apoziția subliniată lămurește substantivul *suflarea.*

Apoziția mai poate apărea și pe lîngă pronume: *Tot ei — pururi* **născocitorii** — *pot să o întrupeze.* Aici apoziția este *născocitorii* și determină pro-

numele personal *el*. În astfel de condiţii sintactice, apoziţia se încadrează perfect la atribut. Ea depăşeşte însă statutul atributului cînd echivalenţa nu se stabileşte faţă de substantiv sau pronume, ci faţă de alţi termeni. Spre exemplu, în: *El îi opune o altă eternitate:* **a apei** *care ţîşneşte din stîncă*, apoziţia cu formă de genitiv *a apei* se constituie pe lîngă adjectivul pronominal nehotărît *altă*. În *Lumea înseamnă doar atît:* **oameni, stele, stînci,** apoziţiile coordonate *oameni, stele, stînci* detaliază ceea ce comunică adverbul *atît*, prin urmare apoziţia depăşeşte clar limitele unui atribut, din moment ce se poate referi la părţi de vorbire care nu au atribut, cum sînt adjectivele pronominale şi adverbele. Mai mult, apoziţia poate apărea chiar pe lîngă propoziţii: *Nici ele nu sînt iertate de ceea ce timpul aduce oricărei alcătuiri a firii:* **nici de îmbătrînire, nici de moarte.** Aici apoziţiile *de îmbătrînire* şi *de moarte* stabilesc echivalenţa cu propoziţia completivă de agent introdusă prin *de ceea ce.*

După cum se poate uşor observa, *apoziţia* stă de obicei în cazul nominativ, dar poate prelua şi forma termenului cu care este echivalentă. Deci cazul apoziţiei reiese din context. Dacă spunem: *L-am cunoscut pe colegul tău,* **Ion,** numele propriu *Ion,* cu funcţiune de apoziţie, este în nominativ. Dacă spunem însă: *L-am cunoscut pe colegul tău,* **pe Ion,** aceeaşi apoziţie este acordată, fiind în acuzativ cu prepoziţie.

Cînd este exprimată printr-un singur cuvînt, apoziţia este s i m p l ă, ca în exemplul precedent. Cînd se exprimă prin mai multe cuvinte, printre care, alături de apoziţie, mai apar şi termeni cu diverse alte funcţiuni sintactice, apoziţia este d e z v o l t a t ă: *Astfel prinde viaţă... tot ceea ce a fost strîns în cele mai voluminoase enciclopedii.* **Corăbii feniciene — mereu corăbii feniciene, — temple aztece, turme colosale de mamuţi... regi urcînd pe eşafod, mame cu pruncul la sîn, cai înaripaţi.** Toată apoziţia dezvoltată, separată grafic prin punct, apare după pronumele cu sens vag *tot*.

ATRIBUTUL PRONOMINAL

Cunoaşte aceleaşi tipuri ca şi cel substantival, dar se deosebeşte de acesta prin frecvenţa lui mai redusă.

a) A t r i b u t u l p r o n o m i n a l î n g e n i t i v se exprimă prin formele genitivale ale pronumelor (*sub* **a cărui** *vibraţie, pe ţărmurile* **cărora,** *ca un vis* **al lor,** *în atitudinea* **fiecăruia,** *purtarea* **celorlalţi** etc.), dar şi prin construcţia alcătuită din pronume în acuzativ cu prepoziţia *a*, atunci cînd pronumele nu are formă flexionară de genitiv. Cf. *în plin triumf* **a tot** *ceea ce îmi era potrivnic,* unde atributul pronominal genitival *a tot* este urmat de atributiva introdusă prin *ceea ce.*

b) A t r i b u t u l p r o n o m i n a l p r e p o z i ţ i o n a l se construieşte cu prepoziţia *dintre* pe lîngă un alt pronume: *unul* **dintre voi,** *care* **dintre aceştia,** dar şi cu multe alte prepoziţii: *o fată* **ca tine,** *plecarea* **spre voi,** *venirea* **de la voi,** *cărţi* **de acestea** etc.

c) A t r i b u t u l p r o n o m i n a l î n d a t i v. Spre deosebire de cel substantival (care e rar şi arhaic), *atributul pronominal în dativ* este viu în limba actuală, dar e limitat la formele de dativ neaccentuat ale pronumelor personale şi reflexive. Acesta poate apărea în trei situaţi sintactice distincte:

α) pe lîngă substantiv: *crestele*-**i** *rănite, faţa*-**i** *netulburată, privirile*-**i** *stinse, surîsu*-**ţi** *blajin* etc.;

β) pe lîngă adjectivul determinant al unui substantiv: *enorma*-**i** *totalitate, tumultuoasa*-**i** *origine, profunda*-**i** *transformare*;

γ) pe lîngă verb, însă în dependență de substantiv: *să*-**și** *caute tatăl, zadarnică* **vă** *este îndărătnicia, luîndu*-**i** *locul, amară* **le**-*a fost obida* etc.

Dintre acestea, primele două tipuri sînt mai rare, frecvența cea mai mare avînd-o ultimul. Între ele există și o clară diferențiere stilistică, în sensul că determinările pe lîngă substantiv sau adjectivul determinant al acestuia sînt folosite de scriitori în beletristică, în timp ce dativul posesiv combinat cu verbul are o răspîndire generală în limba actuală. Acesta din urmă creează o oarecare ambiguitate gramaticală datorită faptului că forma de dativ este asociată, uneori fals, cu funcțiunea sintactică de complement indirect. Distincția dintre formele de dativ neaccentuat ale pronumelor personale și reflexive cu funcțiune de atribut pronominal față de cele cu funcțiune de complement indirect se face ținîndu-se seama, în cele mai multe situații, de articularea hotărîtă a substantivului care însoțește verbul, ceea ce implică o funcțiune de atribut. De pildă, în exemplul **Îmi** *spăl o cămașă, îmi* are funcțiune de complement indirect, pe cînd în propoziția **Îmi** *spăl cămașa, îmi* presupune o construcție paralelă *spăl cămașa mea* și are funcțiunea de atribut. Verificarea se poate face și prin paralelismul cu alte limbi. În franceză, spre exemplu, *îmi* din ultima construcție s-ar traduce printr-un atribut exprimat prin adjectiv posesiv: *Je lave* **ma** *chemise.*

d) A t r i b u t u l p r o n o m i n a l a p o z i ț i o n a l exprimă aceeași relație de echivalență ca și apoziția substantivală: *Un bărbat tînăr,* **unul** *dintre aceia cu care se mîndresc satele, trăiește un ceas amar*. În această frază, apoziția *unul* se constituie pe lîngă substantivul *bărbat*.

ATRIBUTUL VERBAL

Acest tip de atribut se întîlnește relativ rar și se exprimă prin moduri verbale nepredicative, ale căror forme nu se acordă cu substantivul pe care îl însoțesc. Din această cauză se încadrează aici adjectivele provenite din participiu și din gerunziul acordat. Ca exemple de atribute verbale exprimate prin g e r u n z i u pot fi citate: *regi* **urcînd** *pe eșafod, un cîmp de bătălie* **fumegînd,** *corăbii* **trecînd** *apa Dunării* și *Surde tropote* **părînd** *din vechime se aud și azi.*

Atributul verbal mai poate fi exprimat prin verbe la i n f i n i t i v, de obicei însoțite de prepoziția *de (bucuria* **de a trăi** *și voința* **de a** *se* **cunoaște** *pe sine însuși)* sau prin verbe la s u p i n, ca în exemplul: *Aveau pămînt* **de arat** (citat în GLR, vol. II, p. 137).

ATRIBUTUL ADVERBIAL

După cum arată însuși numele lui, *atributul adverbial* se exprimă prin adverbe și locuțiuni adverbiale. Primele pot fi neînsoțite de prepoziții *(prezența lui* **aici)** sau, mult mai frecvent, precedate de prepoziții: *vîrfurile* **din jur,** *scheletele pădurilor* **de odinioară,** *tumultul* **de dedesubt** etc. Ca exemple de atribute exprimate prin locuțiuni adverbiale pot fi citate: *învățatul* **pe de rost,** *mîncatul* **cu de-a sila** și *vînzarea* **cu toptanul.** O situație specială are adverbul *astfel*, care e separat de substantivul pe care îl precedă și îl determină prin prepoziția *de*: **Astfel** *de oameni nu se nasc în fiecare zi.*

Pentru unele detalii referitoare la atributele izolate și neizolate, la atributul circumstanțial și descriptiv sau la atributul de identificare și de calificare poate fi consultată cu folos GLR, vol. II (p. 138—143). În aceeași lucrare este pe larg tratat **acordul atributului cu substantivul determinat** (pentru care vezi p. 143—147).

PROPOZIȚIA ATRIBUTIVĂ

Subordonata atributivă corespunde atributului, determinînd aceleași părți de vorbire, adică substantivul și substitutele lui. Una dintre diferențele care există între atribut și atributivă se manifestă în topică, în sensul că, în timp ce atributul poate preceda sau urma substantivului, atributiva are loc fix în limba română, apărînd numai după termenul regent, de obicei în imediata apropiere a acestuia sau, mai rar, la oarecare distanță.

PRIN CE SE INTRODUCE PROPOZIȚIA ATRIBUTIVĂ

Elementele de introducere a atributivei în frază sînt diverse, dar nespecifice. Dintre toate elementele de relație numai locuțiunile conjuncționale subordonatoare nu pot introduce atributive și, bineînțeles, elementele de relație specifice unor subordonate. În cele mai multe cazuri, subordonata atributivă este introdusă prin pronume și adverbe relative, singure sau însoțite de prepoziții: *Sînt pietrele* **ce** *alcătuiesc îngusta-i albie; Ele îngheață inima* **oricui** *le vede* (ultima propoziție este introdusă prin relativul nehotărît *oricine* în cazul genitiv). Alte exemple: *Scheletele stau mărturie* **despre cît** *vor fi fost de mari și de rapace; Toate* **cîte** *au fost plăcute în copilărie au dispărut pentru totdeauna* etc.

În mod cu totul excepțional, atributiva poate fi introdusă și prin pronumele relativ compus *ceea ce*, ca în următorul exemplu: *E începutul, abia simțit,* **a ceea ce** *are să vină.*

Pronumele relativ *care*, însoțit de prepoziții, introduce în mod frecvent subordonate atributive: *Este o zonă* **pînă la care** *nici închipuirea n-ar putea să răzbată; Munca este o condiție* **fără de care** *gloria n-ar putea fi închipuită.*

Probleme speciale ridică atributivele introduse prin formele de genitiv *căruia, căreia* și *cărora*, în care pronumele poate apărea în două poziții. Într-o frază ca: *Este marea cea mare,* **ale cărei** *talazuri necontenit spală țărmurile,* elementul de relație *ale cărei* apare, firesc, la începutul atributivei. Tipul acesta de atributivă permite plasarea pronumelor în interiorul atributivei, creînd eventuale dificultăți de segmentare: *În jurul unor continente necunoscute, pe țărmurile* **cărora** *descoperă statui de regi; Fund de ocean, în adîncimile* **căruia** *moluște monstruoase se tîrăsc pe nisip.* Într-o asemenea exprimare, atributivele înglobează și substantivul de care este dependent pronumele relativ în genitiv, deoarece *pe țărmurile cărora* și *în adîncimile căruia* pot fi schimbate în *pe ale căror țărmuri* și *în ale cărui adîncimi*. Acest tip de atributivă permite și coordonarea a două sau mai multe propoziții marcate prin elementul de relație și cu verbul subînțeles: *Țara Făgărașului trăiește sub semnul poeziei,* **de a cărei** *vrajă și* **de a cărei** *zămislire nimeni nu rămîne străin.*

Atributivele introduse prin adverbele relative *unde, cum* și *cînd* apar numai în anumite condiții sintactice. Astfel, *unde* introduce atributive dependente de substantive care indică locul: *Va rătăci prin nebănuite depărtări,* **de unde** *lacul îi va apărea ca un ochi deschis; Taina mărilor polare,* **unde** *adesea au rămas; A pornit de pe crestele* **unde** *poate fi băut dintr-o sorbitură.*

Cînd introduce atributive dependente de substantive care indică timpul: *Pornesc în clipa* **cînd** *caii își moaie botul în unde* sau **cînd** *peștii fac un salt zvelt în aer ; Vin zile* **cînd,** *în nemișcarea ei, lumea pare de dinainte de facerea lumii* (toate exemplele citate provin din opera amintită a lui Geo Bogza).

Atributivele introduse prin *cum* sînt echivalente ale unui atribut calificativ: *Aceste obiecte dau universului o legănare* **cum** *nu se poate mai largă, o rezonanță* **cum** *nu se poate mai profundă.*

Propoziția atributivă mai poate fi introdusă și prin conjuncțiile subordonatoare *că, să, ca... să* și *dacă: Gîndul* **că n-am să-l mai văd** *mă urmărește; A sosit momentul* **să plecăm***; Avem motive* **ca să fim veseli***; Întrebarea* **dacă vine sau nu** *mi-am pus-o și eu; Perioada* **pînă să plecăm** *în concediu a fost grea* etc.

Pentru propozițiile atributive izolate (sau explicative) și neizolate (sau determinative), vezi GLR, vol. II (p. 277—278) și ediția întîi a lucrării de față (p. 149—151). *Nuanțele circumstanțiale* exprimate de propoziția atributivă au fost studiate în special de Elena Carabulea (în SCL, nr. 3/1959, p. 343—356) și de Maria Gabrea (în LR, nr. 4/1960, p. 24—32). Titlurile celor două articole (care nu exprimă întotdeauna o unitate de vederi) se află citate în bibliografie.

OBSERVAȚII ASUPRA PROPOZIȚIEI APOZITIVE

Propoziția apozitivă (care are o bibliografie bogată și cu multe contradicții) prezintă aceleași particularități ca și apoziția, referindu-se, în unele cazuri, la substantiv: *Despre hoinarele fire de pămînt sosesc vești fantastice și de necontrolat:* **s-au pierdut și nu se mai știe nimic despre ele** sau, **dimpotrivă, au ajuns undeva, departe, întemeind o lume nouă.** Aici apozitivele evidențiate se referă la substantivul *vești.*

Cînd propoziția apozitivă stabilește echivalența cu un pronume sau cu un substantiv avînd diverse funcțiuni sintactice, atunci aceasta ia forma unei subordonate corespunzătoare funcțiunii sintactice îndeplinite de pronume sau de substantiv. De pildă în: *Cucoanele arată biletele dumnealor, explicînd d-lui conductor de ce nu poate și Goe să facă același lucru:* **fiindcă biletul era în pamblica pălăriei** (I. L. CARAGIALE), apozitiva introdusă prin *fiindcă* are forma unei cauzale, deoarece se referă la complementul cauzal *de ce.*

Forma de subordonată a apoziției nu este obligatorie. Astfel, deși apoziția se referă la o parte secundară de propoziție, ia totuși forma unei principale (cu sau fără subordonate). În fraza *Că de asta puteau fi siguri:* **va umbla pe drumurile pe care umblă și căruța duducăi Varvara** (M. SADOVEANU), apozitiva dezvoltată se referă la complementul indirect *de asta.*

Semnul de punctuație /:/ înlesnește deseori introducerea apozitivei în frază, dar nu întotdeauna după acest semn urmează o complinire de tip apo-

zitiv. De pildă, în „*Mama... îmi zicea cu zîmbet uneori: Ieşi, copile cu părul bălan, afară şi rîde la soare...*" (I. CREANGĂ), după verbul de declaraţie *a zice* urmează propoziţii principale, pentru că în text există două planuri ale vorbirii: întîi vorbeşte autorul şi apoi personajul.

În încheiere semnalăm şi existenţa unor apozitive care exprimă echivalenţa cu o întreagă comunicare, constituită din una sau mai multe propoziţii. Aşa sînt, spre exemplu, apozitivele introduse prin pronumele relativ compus *ceea ce*, care rezumă o comunicare mai largă. Putem spune: *Am fost la cinematograf, m-am plimbat, m-am întîlnit cu prietenii*, **ceea ce mi-a dat o mare satisfacţie.** Dacă avem în vedere exprimarea din matematică, acolo se adaugă o apozitivă la sfîrşitul întregii demonstraţii: **ceea ce era de demonstrat** (după lat. *quod erat demonstrandum*). Posibilităţi la fel de largi de determinare apoziţională oferă şi adverbele explicative *anume* şi *adică*. Pornind de la o asemenea realitate a exprimării, se poate vorbi chiar de existenţa unor fraze apozitive, asupra cărora nu ne putem opri aici.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. ASAN, FINUŢA, *Propoziţia apozitivă şi apoziţia*, în LR, an X (1961), nr. 4, p 312–316.
2. AVRAM, MIOARA, *Despre corespondenţa dintre propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie*, în SG, vol. I (1956), p. 147–153.
3. AVRAM, MIOARA, *O specie modernă a atributului în dativ şi alte probleme ale determinării atributive*, în LR, an. XIV (1965), nr. 4, p. 415–428.
4. CARABULEA, ELENA, *Atributivele circumstanţiale*, în SCL, an. X (1959), nr. 3, p. 343–354.
5. CARABULEA, ELENA, *Atributivele determinative şi explicative*, în SG, vol. III (1961), p. 139–149.
6. CRAŞOVEANU, D., *Atributul izolat participial în stilul publicitar*, în LL, an. 1975, nr. 1, p. 15–21.
7. DIMITRIU, C., *Observaţii în legătură cu propoziţia apozitivă*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tom. XVII (1966), Iaşi, p. 151–163.
8. GABREA, MARIA, *Atributiva circumstanţială*, în LR, an. IX (1960), nr. 4, p. 24–32.
9. GRIGORESCU, MIOARA, *Atributul substantival în limba română*, în SCL, an. V (1954), p. 99–130.
10. MITRAN, MIRCEA, *Despre apoziţie şi raportul apozitiv*, în LR, an. XII (1963), nr. 1, p. 36–45.
11. POPESCU, ŞTEFANIA, *Probleme ale predării atributului şi propoziţiei atributive*. în vol. PGS, p. 60–75.
12. ŞUTEU, FLORA, *Atribut pronominal sau complement indirect?*, în LR, an. XI (1962), nr. 3, p. 267–276.

XVII. COMPLEMENTELE ȘI PROPOZIȚIILE SUBORDONATE CORESPUNZĂTOARE

de
ION DIACONESCU

CONSIDERAȚII INTRODUCTIVE

Complementul este partea secundară de propoziție care determină un *verb*, un *adjectiv* sau un *adverb*. În condiții mai puțin obișnuite, el poate să determine chiar o interjecție: *Și nici una, nici două*, **hați!** *pe led de gît*. Ceea ce deosebește, mai întîi, complementul de atribut este natura termenului determinat: atributul determină totdeauna un *substantiv* sau un substitut al substantivului, în timp ce complementul este un determinant al părților de vorbire amintite mai sus. Aceleași caracteristici disting, la nivelul frazei, o propoziție subordonată *atributivă* de o propoziție subordonată *completivă*. Celor două tipuri fundamentale de determinare — prin atribuire și prin complinire — le corespund, așadar, atît la nivelul propoziției, cît și la nivelul frazei, structuri sintactice specifice.

Determinarea prin complinire urmărește să pună în relație o acțiune sau o însușire cu un *obiect* sau cu o *circumstanță* care mijlocește realizarea acțiunii sau atribuirea însușirii. În funcție de conținutul complinirii și de mijloacele proprii de realizare, se disting două tipuri de complemente: obiective și circumstanțiale. Complementele obiective desemnează obiectul la care se referă o acțiune sau o însușire: *Am cumpărat* **o carte**; *Se gîndește* **la examene**; *Sigur* **de izbîndă**; *Scrie* **cu stiloul** etc. Complementele obiective se caracterizează prin posibilitatea de substituire cu pronumele nehotărîte *ceva* sau *cineva*: *Am cumpărat* **ceva**; *Se gîndește* **la ceva**; *Lucrarea aceasta a fost făcută* **de cineva.** În plus, complementele obiective se realizează, în procesul de expansiune a unei acțiuni sau a unei însușiri, ca determinanți imediați, implicați, în mod necesar, de conținutul termenului determinat. De aceea, în organizarea structurală a unui enunț (propoziție sau frază), acestea se grupează, de cele mai multe ori, în jurul termenului regent.

Complementele circumstanțiale, în opoziție cu cele obiective, desemnează împrejurarea sau circumstanța în care se realizează o acțiune sau se atribuie o însușire: *El a plecat* **în excursie**; **Toamna** *se numără bobocii; Colega mea se pregătește* **cu seriozitate**; **Învățînd zi de zi** *vei reuși; N-a venit* **din cauza ploii**; **În loc de cafea** *ne-a oferit ceai;* **În afară de tine** *toți au fost prezenți;* **Cu** *toate* **amenințările** *mele, el nu s-a liniștit*. Complementele circumstanțiale au, în general, o natură adverbială; de aceea, în cele mai multe cazuri, se pot substitui prin adverbe: *undeva, cîndva, cumva, așa, bine. El a plecat* **undeva**; **Cîndva** *erai mai atent; Colega mea se pregătește* **bine**; **Așa** *vei reuși*. În organizarea structurală a unui enunț, complementele circumstanțiale se realizează ca determinanți externi, periferici, a căror prezență este, de cele mai multe ori, facultativă. Propozițiile de mai sus pot fi acceptate și în absența determinărilor circumstanțiale: *El a plecat* **(în excursie)**; **(Toamna)** *se numără bobocii; Colega mea se pregătește* **(cu seriozitate)** etc.

În procesul de determinare prin complinire, se disting, așadar, două etape: prima, marcată prin structura *verb, adjectiv, adverb + complement obiectiv*, și a doua marcată prin structura *verb, adjectiv, adverb + complement obiectiv + complement circumstanțial*. În cazul verbelor care nu implică prezența unui obiect, poate să apară și structura *verb + complement circumstanțial*: *Plec* **la munte**; *A venit* **ieri**. *Cîntă* **bine**.

COMPLEMENTUL DIRECT ȘI PROPOZIȚIA COMPLETIVĂ DIRECTĂ

1. *Complementul direct* este partea secundară de propoziție care determină un verb *tranzitiv*, desemnînd obiectul asupra căruia se exercită nemijlocit acțiunea exprimată de verb: *Am primit* **o scrisoare**; **Pe tatăl** *tău* **îl** *laudă toată lumea*. În mod obișnuit, complementul direct se identifică prin întrebarea *ce*, cînd este exprimat prin nume de obiecte, și *pe cine*, cînd este exprimat prin nume de persoane: *Am citit* **o carte**; **Ce**-*am citit?* — **O carte. Pe Eminescu l**-*am studiat cu mult interes;* **Pe cine** *am studiat cu mult interes?* — **Pe Eminescu.** Întrebarea nu trebuie să fie singurul mijloc de identificare a complementului direct, pentru că, în unele situații, la aceeași întrebare poate să răspundă și o altă parte de propoziție. De pildă, în propoziția *Îmi place muzica*, substantivul *muzica* răspunde la întrebarea *ce*, fără să fie complement direct, ci subiect; de asemenea, în propoziția *Toți ne bizuim pe tine*, pronumele *pe tine*, deși răspunde la întrebarea *pe cine*, nu este complement direct, ci complement indirect. Prin urmare, în determinarea complementului direct, întrebarea trebuie folosită cu prudență. Hotărîtoare în identificarea funcțiunii de complement direct este calitatea t r a n z i t i v ă a verbului determinat.

2. Complementul direct determină totdeauna verbe tranzitive la moduri personale sau nepersonale: *Am ascultat* **o poveste** *interesantă;* **M**-*a rugat să-i aduc* **o carte**; **Îl** *caracteriza dorința de a ști* **totul**; *Am vizitat* **un atelier** *de reparat* **stilouri**; *Auzind* **strigătele** *copiilor, a ieșit afară*. În unele situații, complementul direct poate să determine și o interjecție, echivalentă ca înțeles cu un verb tranzitiv: *Copiii s-au apropiat de masă și hîrști cîte un* **colac**; *Și el lip o* **palmă** *peste față*.

3. Complementul direct se exprimă:

a) printr-un substantiv sau printr-un substitut al substantivului (pronume, numeral, adjectiv substantivat): *Primăvara, admira* **cîmpurile** *înverzite, iar toamna,* **frunzele** *ruginii ale copacilor;* **Pe tine** *nu* **te** *voi uita niciodată;* **O** *prețuia mai mult* **pe cea harnică**; *A cumpărat* **douăzeci** *de plicuri*. Referitor la ultimul exemplu (*A cumpărat* **douăzeci** *de plicuri*), este necesară următoarea precizare: pînă la *nouăsprezece*, numeralul care însoțește un substantiv îndeplinește funcțiunea de atribut (*A cumpărat* **nouăsprezece** *plicuri*), iar substantivul, pe lîngă un verb tranzitiv, îndeplinește funcțiunea de complement direct; de la *douăzeci* în sus, raportul de determinare se inversează, datorită structurii complexe a numeralului, substantivul îndeplinind funcțiunea de atribut, iar numeralul pe cea de complement: *Am văzut* **treizeci** (complement) *de oameni* (atribut). Aceeași situație sintactică se regăsește și în construcțiile: *Avea* **o rugină** *de pușcă; A cumpărat* **o gloabă** *de cal; El avea* **o mulțime** *de treburi; Am citit* **o serie** *de cărți*, în care substantivele *rugină*, *o*

gloabă, o mulțime, o serie îndeplinesc funcțiunea de complement direct, iar substantivele *cal, pușcă, treburi, cărți,* precedate de prepoziția *de,* funcțiunea de atribut substantival prepozițional. În aceste grupuri sintactice — *douăzeci de plicuri, o rugină de pușcă* —, determinatul real devine, printr-un proces de inversiune, determinant, iar determinantul devine determinat;

b) printr-un verb la infinitiv, supin sau gerunziu: *De la primul meu dascăl am învățat* **a scrie** *și* **a citi**; *Am terminat* **de citit**; *Aud* **chiuind** *voci ale secerătorilor.* Ultimele două modalități de exprimare a complementului direct — prin supin și gerunziu — se definesc cu această funcțiune sintactică prin poziția față de verbul determinat. Dacă spunem însă: *Am terminat lecția de citit,* ori *Aud voci chiuind,* funcțiunea de complement direct este marcată prin substantivele *lecția, voci,* iar verbele la supin și gerunziu capătă alte funcțiuni sintactice: *de citit* este complement de relație, iar *chiuind* — atribut verbal.

În cazul așa-ziselor construcții absolute gerunziale și infinitivale relative considerate *părți de propoziție dezvoltate* (Cf. GLR, II, p. 82) și analizate, din această cauză, în bloc: *Și n-am* **cu cine petrece**; *Și-aud* **gemînd amorul meu defunct** (complemente directe), există suficiente argumente pentru o analiză a fiecărei unități sintactice la același nivel: *gemînd* — complement direct pe lîngă verbul tranzitiv *aud; amorul* — subiect pe lîngă verbul la gerunziu, iar *meu* și *defunct* — atribute adjectivale. În cazul construcției infinitivale relative (de pildă: *N-am* **cu ce veni la școală**), unitățile constitutive pot fi, de asemenea, analizate fiecare în parte: *cu ce* — complement instrumental, *la școală* — complement de loc, întreaga construcție prezentînd indici, pe baza cărora poate fi considerată propoziție subordonată completivă directă cu predicatul exprimat printr-un verb la infinitiv. Relevant pentru această calitate este pronumele relativ, întrebuințat ca expresie a unei relații de subordonare proiectate la nivelul frazei. Așadar, construcțiile infinitivale relative pot fi analizate ca propoziții subordonate completive directe sau subiective. (Vezi Ion Diaconescu, *Propoziția relativă infinitivală,* în AUB, XVI (1967), p. 143—149).

4. Construcția complementului direct în limba română actuală, în funcție de unele trăsături ale obiectului desemnat printr-un substantiv, se realizează prin două modele distincte: cu prepoziția *pe* și fără această prepoziție.

Se construiește cu prepoziția *pe* complementul direct exprimat prin:

a) Nume proprii de persoane sau nume de animale: **Pe Nicușor** *l-a lăudat profesorul;* **Pe Eminescu** *nu-l vom uita niciodată; L-ați văzut cumva* **pe Zdreanță**, *cel cu ochii de faianță?; Vulpea l-a păcălit* **pe urs.**

b) Nume comune de persoane cunoscute de vorbitori — *mamă, tată, frate, soră, unchi, nepot, bunic, nevastă, soț, socru* etc. —, nume comune care desemnează relații sociale sau profesionale — *muncitor, țăran, elev, student, profesor, doctor, director, președinte* etc.: *Adesea o visez* **pe mama**; **Pe fratele** *tău l-am întîlnit la bibliotecă; Ieri l-am cunoscut* **pe profesorul** *tău.* Cînd numele nu mai vizează o persoană cunoscută sau este determinat de pronumele personal sau reflexiv în dativ cu valoare posesivă, complementul se construiește fără prepoziția *pe: Caut* **profesor** *de limba engleză; Își iubește* **bunica**; *Noi ne apreciem* **profesorii.**

c) Pronume personale și reflexive cu forme accentuate, pronume posesive, demonstrative, relative-interogative, nehotărîte și negative cînd substituie nume de persoane sau chiar nume de obiecte: **Pe voi** *vă cunoaște toată lumea;* **Pe ai mei** *ți i-am prezentat ieri; L-am întîlnit* **pe acesta** *la muzeu;* **Pe**

cine *ai cunoscut? Primeşte* **pe oricine**; *Nu aştept* **pe nimeni**; **Pe aceasta** *a citit-o*; *Am primit invitaţia* **pe care** *mi-ai trimis-o.*

d) Alte părţi de vorbire cu valoare de substantive: **Pe cel mic** *îl iubea mai mult decît pe cel mare*; *Azi a cîştigat prima medalie*, **pe a doua** *o va cîştiga peste trei zile*; *L-a subliniat* **pe i** *cu o linie şi* **pe a** *cu două.*

Fără prepoziţia *pe*, se construieşte complementul direct exprimat prin substantive sau substitute ale acestora care nu întrunesc trăsăturile celor de mai sus:

a) Nume de lucruri: *A primit* **o invitaţie**; **Cărţile** *le-a cumpărat de la un anticariat; El ne-a dat* **sfaturi** *bune.*

b) Nume de fiinţe (persoane neindividualizate, păsări, animale): *A cunoscut* **fraţi** *şi* **surori**, *a văzut* **bunici** *şi* **nepoţi** *fericiţi; Moşul avea* **un cocoş.**

c) Pronume personale cu forme neaccentuate, pronume nehotărîte şi negative ca substitute ale numelor de lucruri, pronumele relativ *ce* şi pronumele demonstrativ cu valoare neutră *asta*: **L**-*am cunoscut la Olimpiadă; Eu spun* **una**, *iar tu spui* **alta**; *N-am văzut* **nimic**; *Ai primit* **ce** *ţi-am trimis?* **Asta** *au mai spus*-**o** *şi alţii.*

Exprimat prin verbe la infinitiv, supin şi gerunziu, complementul direct cunoaşte două modalităţi de construcţie:

a) Fără element de relaţie de tip prepoziţional se construieşte complementul direct exprimat prin gerunziu: *Văd* **venind** *puhoi de lume* — prin infinitiv după verbele *a putea* şi regional *a şti*: *El poate* **învăţa** *mai bine; Eu nu cînt că ştiu* **cînta**, *dar mi-e dragă ţara mea.*

b) Cu elemente de relaţie de tip prepoziţional se construieşte complementul direct exprimat prin verbe la infinitiv şi supin: *Tu m-ai învăţat a* **citi** şi **a socoti.** *Vă rugăm* **a** *ne* **comunica** *de urgenţă acordul dumneavoastră; Cooperatorii au terminat* **de arat** *şi* **de semănat.** Pe lîngă un verb la infinitiv sau la supin, prepoziţiile *a* şi *de* au valoare de morfem caracteristic modalităţii; de aceea, ele însoţesc infinitivul şi supinul chiar cînd acestea au funcţiune de subiect: *Se cuvine* **a asculta** *cu mare atenţie; Rămîne* **de văzut.**

În limba vorbită, dar mai ales în poezia populară, infinitivul cu funcţiune de complement direct poate fi precedat de prepoziţia *de*: *Vă rugăm* **de-a ne trimite** *cele promise; El de-o auzea // 'Ncepea* **de-a plîngea.** Normele limbii literare actuale resping o asemenea construcţie.

Ca urmare a unor fenomene de contragere realizate prin eliminarea unui regent, determinantul preia funcţiunea acestuia păstrîndu-şi elementele de relaţie iniţiale, în noua sa funcţiune. Astfel, de la *A cumpărat mărfuri de toate felurile* se ajunge la *A cumpărat* **de toate**; de la *A mai vîndut o parte din cărţi*, la *A mai vîndut* **din cărţi**, prepoziţiile căpătînd noi semnificaţii: *de* — „varietatea", *din* — „întregul" la care se raportează partea implicită.

5. Unele verbe ca *a anunţa, a asculta, a întreba, a învăţa, a ruga, a sfătui* pot avea simultan două complemente directe, unul al p e r s o a n e i (*a învăţa* **pe cineva**, *a ruga* **pe cineva**) şi altul al o b i e c t u l u i — *a învăţa* **ceva**, *a ruga* **ceva**: *El* **m**-*a învăţat* **jocul** *acesta; Tu* **l**-*ai sfătuit* **asta.**

6. Un fenomen important în construirea complementului direct îl constituie r e l u a r e a şi a n t i c i p a r e a prin formele neaccentuate ale pronumelui personal în cazul acuzativ, ajungîndu-se la o dublă marcare a complementului: **Pe tine te**-*am văzut la stadion*; **Îl** *preţuiesc* **pe omul** *bun*; **Cartea** *aceasta am citit*-**o.**

a) Ca normă generală, se reia complementul direct ori de cîte ori acesta precedă verbul determinat, cu condiția ca substantivul în acuzativ să fie articulat cu articolul hotărît sau să fie precedat de prepoziția *pe*: **Examenul l**-*am trecut cu bine*; **Apa** *am băut*-**o** *toată*; **Pe tinerii** *serioși să*-**i** *lăudăm*; **Pe ea o** *înțeleg ușor, în schimb* **pe tine te** *înțeleg foarte greu*. Cînd substantivul cu funcțiune de complement direct este nearticulat, reluarea nu mai este posibilă: **Apă** *am băut*; **Cărți** *am primit, și nu caiete*. Dintre complementele directe construite cu prepoziția *pe* nu se reia cel exprimat prin pronumele negativ *nimeni*: **Pe nimeni** *n-am văzut*.

În limba vorbită, reluarea poate fi marcată și printr-un pronume personal cu formă accentuată: *Pe părinți îi voi vizita și* **pe ei**; *Florile le-am iubit și* **pe ele**; pronume nehotărît sumativ: *Pe Eminescu, Creangă, Caragiale, i-am studiat* **pe toți** *în școală*; pronume demonstrativ cu valoare neutră, cînd complementul direct este exprimat printr-un verb la infinitiv sau gerunziu: *A cînta și a dansa* **asta** *m-ai învățat tu*; *Curgînd apele la vale* **asta** *am văzut*. Ca o abatere însă, tot în limba vorbită, se produce o dublă reluare a obiectului direct exprimat printr-un substantiv feminin dependent de un verb la viitor: *Problema aceasta* **o** *voi relua*-**o**.

b) Anticiparea se realizează cînd complementul direct urmează după verbul determinat și este exprimat printr-un substantiv sau un substitut al substantivului în cazul acuzativ marcat cu prepoziția *pe*: *Vulpea* **l**-*a păcălit* **pe urs**; **L**-*am cunoscut* **pe tatăl** *tău*; **I**-*a premiat* **pe cei harnici**; *În locul tău* **l**-*a trimis* **pe altul**.

7. O realizare specială a complementului direct o constituie *complementul intern*, exprimat, de regulă, prin substantive comune în acuzativ fără prepoziție, care prezintă în structura lor lexicală același radical cu al verbului determinat sau, prin derivație sinonimică, același sens: *Și-a trăit* **traiul**; *A trăit* **o viață** *nouă*; *A visat* **un vis** *frumos*; *Să jucăm* **un joc**. Prin dezvoltarea unui complement intern se produce procesul de tranzitivizare a unor verbe intranzitive.

8. În planul frazei, complementului direct îi corespunde, din punct de vedere funcțional, propoziția subordonată completivă directă. Ca și complementul direct, propoziția completivă directă determină un verb tranzitiv din propoziția regentă și, în condiții mai puțin obișnuite, o interjecție predicativă.

9. Se introduce printr-un număr mare de elemente de relație: conjuncții *(că, să, ca să, dacă, de, cum că, precum că)*, pronume și adjective relative sau nehotărîte *(care, cine, ce, cît, ceea ce, oricare, oricine, orice, oricît)*, precum și prin adverbele relative *(unde, cînd, cum)*. Pronumele și adverbele relative din structura unei propoziții completive directe, în raport de funcțiunea sintactică pe care o îndeplinesc în subordonată, pot fi precedate de diverse prepoziții sau locuțiuni prepoziționale: *Spune-mi* **cu cine te aduni,** *ca să-ți spun cine ești*; *Nu mi-a spus* **despre ce s-a vorbit ieri**; *Nu știe* **în locul cui a venit**; *L-a întrebat* **de unde izvorăște** *Oltul*; *I-a comunicat* **pînă cînd să-și dea examenele.** În această poziție, adică precedate de prepoziții, adverbele relative nu trebuie considerate locuțiuni adverbiale sau conjuncționale. Ca să formeze o locuțiune, cele două elemente — prepoziția și adverbul — trebuie să apară într-o poziție fixă, fără posibilitatea de substituire a vreunui element.

In cazul adverbelor (ca și al pronumelor relative) însă, se constată proprietatea de a putea fi precedate de diverse prepoziții, în raport cu semnificația funcțiunii sintactice exprimate de adverbe sau de pronume: **de** *unde*, **pe** *unde*, **pînă** *unde*, **de pe** *unde*, **pe** *cînd*, **pînă** *cînd*, **de** *cînd*, **de pe** *cînd*, **la** *ce*, **de** *ce*.

10. Selecția elementelor de relație se face în funcție de conținutul propoziției subordonate completive și nu de verbul determinat, ceea ce face ca același verb să-și poată subordona completive directe cu mijloace diferite de construcție. Astfel, după propoziția regentă *Toată lumea știe*, pot urma completivele: **că vine mîine, să vină mîine, dacă vine mîine, cine vine mîine, care vine mîine, de ce vine mîine, cîți vin mîine, unde vine mîine, cînd vine mîine, cum vine mîine.**

Alteori, selecția elementelor de relație este condiționată de natura semantică și gramaticală a verbului regent. Astfel, după verbe care exprimă aspectul, acordul, dorința, cererea, modalitatea, necesitatea, posibilitatea, urmează completive cu conjuncția *să: A început* **să plouă**; *Poate* **să plece**; *Dorește* **să învețe**; verbe ca *a spune, a zice* acceptă completive cu *că, să, dacă: Nu mi-a spus* **că plec / să plec / dacă plec**; alte vebe ca *a aduce, a da, a cumpăra* etc. își subordonează completive directe numai cu ajutorul pronumelor relative: *Mi-a adus* **ce i-am cerut**; *A cumpărat* **ce i-a trebuit.**

Se știe că punctul de plecare, în construcția unei fraze, îl constituie vorbirea directă, unde propozițiile, în funcție de scopul urmărit, pot fi enunțiative și interogative. În transformarea unui enunț din vorbirea directă în vorbirea indirectă, rolul distinctiv îl are elementul de relație. Astfel, propozițiile enunțiative din vorbirea directă se transpun, în vorbirea indirectă, cu ajutorul conjuncțiilor *că* și *să*, iar propozițiile interogative din vorbirea directă se transpun, în vorbirea indirectă, cu ajutorul pronumelor și adverbelor interogative sau cu ajutorul conjuncției *dacă*, atunci cînd interogativa este formulată fără un element de interogație.

a) Cu ajutorul conjuncției *că* se construiesc completivele care, în vorbirea directă, sînt enunțiative propriu-zise; astfel, *Ieri, am fost la operă, a zis el* devine în vorbirea indirectă *El a zis* **că ieri a fost la operă**; *Nu merg, a spus el* devine *El a spus* **că nu merge.** *Vin mîine, m-a anunțat el* > *El m-a anunțat* **că vine mîine.**

b) Cu ajutorul conjuncției *să* sau *ca... să* se construiesc, de regulă, completivele care, în vorbirea directă, sînt enunțiative imperative: *Pleacă, a zis el* devine în vorbirea indirectă *El a zis* **să plec**; *Vino, m-a rugat el* devine *El m-a rugat* **să vin.** Acest model de construcție caracterizează și completivele directe după o serie de verbe ca *a cere (El mi-a cerut* **să plec***), a dori (Eu doresc* **să mă asculți***), a ruga (Te rog* **să vii***), a putea (Pot* **să înot***), a vrea (Vrea* **să plec***), a intenționa (Intenționez* **să mai rămîn***)*, după care nu poate să urmeze o completivă directă marcată prin conjuncția *că*.

c) Conjuncția *dacă (de)* se întrebuințează în structura completivelor directe, care, în vorbirea directă, sînt propoziții interogative fără elemente de interogație: *Ai învățat? — l-a întrebat profesorul* devine în vorbirea indirectă: *Profesorul l-a întrebat* **dacă a învățat**; *Vii mîine? — Nu știu, a răspuns el.* Transpus în vorbirea indirectă, acest dialog capătă următoarea structură: *El a răspuns că nu știe* **dacă vine mîine.**

d) Cu ajutorul pronumelor și al adverbelor relative-interogative *(cine, care, ce, cît, unde, cînd și cum)* se construiesc propozițiile completive care, în vorbirea directă, sînt interogative formulate explicit cu un element de interogație: *Cine a venit? a întrebat bătrînul* devine în vorbirea indirectă:

Bătrînul a întrebat **cine a venit.** — *Unde ai fost?* — *Nu știu* devine: *El nu știe* **unde a fost.** Propozițiile completive directe introduse printr-un pronume sau adverb interogativ-relativ se numesc interogative indirecte.

11. Unele verbe se caracterizează, ca și în cazul complementului direct, printr-o dublă valență tranzitivă, ceea ce face ca, în același timp, să fie determinate de două propoziții completive directe, una substitut al persoanei și alta substitut al obiectului. Astfel de structuri sînt posibile după o serie de verbe ca: *a anunța, a examina, a întreba, a învăța, a ruga, a sfătui.* De exemplu, fraza: *Rog* **pe cine m-a ascultat să repete ultima propoziție** conține două completive directe: *pe cine m-a ascultat* (persoana) și *să repete ultima propoziție* (obiectul, faptul). Cînd această serie de verbe este la diateza pasivă, se pot realiza numai completivele directe substitute ale obiectului, cealaltă completivă (a persoanei) devenind subiectivă: *Cine s-a prezentat la concurs a fost întrebat* **dacă s-a pregătit bine**; *Cine m-a ascultat este rugat* **să repete ultima propoziție.** În cazul celorlalte verbe, cu o singură valență tranzitivă, la diateza pasivă, nu este posibilă determinarea printr-o completivă directă. Mai frecvente sînt situațiile cînd aceste verbe sînt determinate de un complement direct (al persoanei) și de o propoziție subordonată completivă ca expresie a obiectului: **M-***a anunțat* **să plec**; **L-***am întrebat* **unde se duce**; **M-***a rugat* **să-i dau o carte**; **L-***am sfătuit* **să rămînă acasă.**

12. În ceea ce privește folosirea modurilor în componența propozițiilor completive directe, la cele cunoscute din manualele de gramatică, și anume că propozițiile completive directe se construiesc cu modurile: indicativ, conjunctiv, optativ-condițional și prezumtiv, s-ar mai putea adăuga și modul infinitiv din așa-zisele construcții relative infinitivale de tipul: *El nu are* **ce aduce la școală**; *Rîurile nu mai aveau* **unde-și vărsa apele.** Ar fi mai potrivit să se considere construcțiile *ce aduce la școală* și *unde-și vărsa apele* drept propoziții completive directe, pe lîngă verbul *a avea*, decît complemente directe. Ceea ce le conferă valoare de propoziții sînt, mai întîi, elementele de relație — *ce, unde* — caracteristice propozițiilor subordonate, și nu părților de propoziție, iar apoi, faptul că termenii propoziției completive se structurează în funcție de verbul la infinitiv și nu în funcție de verbul *(a avea)* din regentă. Astfel, în propoziția *(El nu are)* **ce aduce la școală,** *ce* este complement direct pe lîngă verbul *aduce, la școală,* complement circumstanțial de loc pe lîngă același verb. În general vorbind, un termen, ca expresie a unei relații, nu poate să satisfacă decît o singură funcțiune sintactică într-un context.

13. Fără să aibă aceeași extensiune și regularitate, fenomenul reluării și al anticipării prin formele neaccentuate ale pronumelui personal în acuzativ se manifestă și în cazul completivelor directe. Reluarea este obligatorie atunci cînd completiva directă precedă regenta și este introdusă printr-un pronume relativ însoțit de prepoziția *pe*: **Pe cine m-a ajutat** *nu-l voi uita niciodată;* **Pe cîți întîlnea îi** *întreba de sănătate.* Uneori, pot fi reluate și completivele introduse prin conjuncția *că.* În acest caz, ca element de reluare se întrebuințează pronumele personal *o* cu valoare neutră: **Că ești capabil** *toată lumea* o *spune.*

Pentru greșita întrebuințare a unor conjuncții care introduc completive directe, vezi paragraful *Observații asupra folosirii conjuncțiilor* din volumul de față.

14. De obicei, subordonata completivă directă, ca și complementul direct, se poziționează după determinat. Cînd vorbitorul dorește să accentueze ideea exprimată de subordonată, o poate plasa înaintea regentei: **Ce-ai cumpărat,** *să mănînci*; **Dacă mai trăiește,** *nu mai știu.* În această situație, subordonata completivă directă poate fi reluată, la nivelul regentei, printr-un *corelativ*, de obicei, un pronume demonstrativ sau nehotărît: **Pe cine te-a ajutat, pe acela** *să nu-l uiți*; **Ce-ai auzit, aia** *să-mi spui*; **Pe cîți i-a întîlnit, pe toți** *i-a salutat*; **Că nu plec, asta** *nu înțelegea*; **Cînd se va întoarce, asta** *n-o mai știu.* Elementul corelativ reia, la nivelul regentei, funcțiunea sintactică exprimată de completiva directă, fiind un complement direct de reluare.

COMPLEMENTUL INDIRECT ȘI PROPOZIȚIA COMPLETIVĂ INDIRECTĂ

1. *Complementul indirect* este partea secundară de propoziție care desemnează obiectul căruia i se atribuie o acțiune, o însușire sau o caracteristică. Se deosebește de complementul direct prin natura diversă a termenului determinat, prin mijloace specifice de exprimare și de construcție, precum și printr-un conținut propriu. Aceste trăsături dau complementului indirect o notă aparte, manifestată, mai cu seamă, în multiplele și variatele lui întrebuințări. Se identifică prin posibilitatea de a fi substituit prin pronumele nehotărîte *ceva, cineva,* precedate de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale: *Ne-a vorbit* **despre frumusețile** *patriei* = *Ne-a vorbit* **despre ceva**; *El se teme* **de tine** = *El se teme* **de cineva**; *Este mulțumit* **de rezultate** = *Este mulțumit* **de ceva.**

2. Complementul indirect determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție, caracterizîndu-se prin cele mai largi posibilități de determinare, atît relațional, cît și funcțional.

a) Pe lîngă un verb sau o locuțiune verbală, complementul indirect exprimă obiectul la care se referă o acțiune; în calitate de termen determinat, verbul poate să fie tranzitiv sau intranzitiv, la diateza activă, pasivă sau reflexivă, la moduri personale sau nepersonale (infinitiv, supin, gerunziu, participiu): **Prietenului** *tău* **i-a** *revenit victoria;* **I-am** *mulțumit* **pentru ajutorul** *dat; Lucrarea a fost prezentată* **profesorului**; *Se gîndește* **la zilele** *de vacanță; Una e a da* **cuiva** *ceva și alta e a lua* **de la cineva** *ceva; A avut de făcut* **la fiecare** *cîte o observație; Luptînd* **împotriva risipei,** *vei avea rezultate mai bune; A plecat supărat* **pe tine.**

În unele construcții mai recente, verbul determinat poate să lipsească. Astfel de structuri se întîlnesc mai frecvent în stilul publicistic, în titluri sau în lozinci cu caracter mobilizator: **Patriei** — *mai mult oțel;* **Muncii** *de educare patriotică — un conținut mai bogat; O mai mare atenție* **culturilor** *legumicole; Glorie eternă* **eroilor** *poporului!*

Un verb poate fi determinat, în același timp, de două complemente indirecte, de regulă, unul în cazul dativ și altul în acuzativ cu prepoziție: **Pe această carte i-***am dat 10 lei;* **Ți-***am făcut* **din flori** *de cîmp o coroană; Să-***i** *amintești* **de mine**; **Ne-***a vorbit* **despre poezia** *actuală;* **Lui** *nu-***i** *pasă* **de nimic**; **Mi-***e sete* **de repaos.** Prezența în același context a celor două tipuri de complemente pune complementul indirect în dativ într-o poziție sintactică specială, distinctă de cea a complementului indirect prepozițional.

b) Pe lîngă un adjectiv sau o locuţiune adjectivală, complementul indirect desemnează obiectul la care se referă o însuşire. Adjectivul determinat poate fi parte componentă a predicatului nominal (nume predicativ) sau altă parte secundară a propoziţiei: *El este bucuros* **de oaspeţi**; *A plecat mulţumit* **de** *toată* **lumea**; *Încrezător* **în succes** *a luptat cu toate puterile; A fost un om devotat* **patriei** *şi* **poporului.**

c) Pe lîngă un adverb sau o locuţiune adverbială, complementul indirect, deşi mai rar întrebuinţat, desemnează un obiect sau o acţiune la care se referă calitatea exprimată de adverb: *E bine* **de tine,** *dar rău* **de mine.** În construcţiile de tipul *aproape de casă, departe de casă, dincolo de rîu, conform obiceiului, potrivit înţelegerii,* cuvintele iniţiale sînt prepoziţii sau componente ale unor locuţiuni prepoziţionale, analizabile fiecare în funcţie de contextul dat. Sînt adverbe numai atunci cînd sînt întrebuinţate singure: *Locuieşte* **aproape**; *S-a dus* **dincolo**; *Vine* **de departe.**

d) Pe lîngă o interjecţie, complementul indirect desemnează obiectul la care se referă o apreciere sau un îndemn: *Vai* **de mine**! *Halal* **de** *aşa* **întrebare**! *Na-***ţi***-o frîntă că ţi-am dres-o! Bravo* **ţie**!

3. Complementul indirect se exprimă printr-un s u b s t a n t i v sau prin orice parte de vorbire cu valoare de substantiv (pronume, numeral, adjectiv), prin a d j e c t i v e propriu-zise şi prin v e r b e la moduri nepersonale, fiecare realizînd valori specifice în raport cu termenul determinat.

a) Complementul indirect exprimat printr-un *substantiv* sau un substitut al substantivului poate fi în cazurile genitiv, dativ sau în acuzativ cu prepoziţie sau locuţiune prepoziţională.

— Cu genitivul se construieşte complementul indirect exprimat prin substantive sau substitute ale substantivului precedate de prepoziţiile *asupra, contra, împotriva: Un vînt puternic s-a năpustit* **asupra livezilor** *de pruni; Ştefan cel Mare a luptat vitejeşte* **contra cotropitorilor**; *Ei s-au ridicat* **împotriva nedreptaţii**; *Acest medicament este bun* **contra gripei** *şi* **oboselii.** Cînd substantivul în genitiv primeşte ca determinant un numeral cardinal, construcţia complementului indirect se va realiza cu prepoziţia *a*: *Menta se foloseşte* **împotriva a** *trei* **afecţiuni.**

— Cu dativul se construieşte complementul indirect care desemnează obiectul căruia i se atribuie nemijlocit o acţiune cînd determină un verb sau o însuşire, cînd determină un adjectiv: *Daţi* **cezarului** *ce-i al cezarului; Timpul necesar* **studiului** *este foarte preţios;* **Celor harnici le-***au adus laudele binemeritate;* **Lui i-***am mulţumit;* **Celui de-al doilea i-***a revenit medalia de argint.*

În funcţie de poziţia faţă de termenul determinat şi de natura personală sau nonpersonală a numelui sau a substitutului său, complementul indirect în dativ poate fi reluat sau anticipat, aceasta constituind o caracteristică a sintaxei limbii române actuale. Se reia, de regulă, complementul indirect exprimat printr-un substantiv sau un substitut al substantivului ori de cîte ori acesta precedă verbul: *Călătorului* **îi** *şade bine cu drumul; Vouă* **vă** *vorbesc; Fiecăruia* **i** *se cuvine cîte ceva; Puilor* **le-***au crescut aripi; Şi lucrurilor mici să* **le** *dăm atenţie; Celor dintîi* **li** *se cuvin laude.* În limba vorbită, complementul indirect poate fi reluat şi prin pronumele personal cu formă accentuată în dativ, pentru a se scoate în evidenţă persoana la care se referă o acţiune sau o însuşire: *Băiatului i-au crescut şi* **lui** *pretenţiile.*

Procesul anticipării se realizează atunci cînd complementul indirect, aşezat după verb, este exprimat prin nume de persoană sau prin substitute ale acestuia: **I-***am scris mamei o scrisoare;* **Vă** *transmitem dumneavoastră*

această știre; **I**-*am mulțumit profesorului pentru tot ce-a făcut.* Cînd obiectul indirect este cunoscut, se exprimă numai pronumele de reluare sau de anticipare: **I**-*ai scris?* **Vă** *urează sănătate.*

— Cu acuzativul se construiește complementul indirect care determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție prin intermediul unei prepoziții: *a, cu, de, despre, din, după, în, la, pe, pentru* și *spre: Miroase* **a primăvară**; *S-a certat* **cu** *toată* **lumea**; *Sigur* **de victorie**; *Vai* **de el!** *Am auzit numai lucruri frumoase* **despre el**; *Trăiește* **din munca** *lui; Succesul rezultă* **din valoarea** *muncii; Se gîndește* **la ziua** *de mîine; Cît ai dat* **pe** *această* **carte?** *Este pregătit* **pentru viață**; *Era înclinat* **spre meditație.**

Unele verbe și adjective implică, în construcția complementului indirect, o anumită prepoziție: *a colabora* **la**, *a se complace* **în**, *a consta* **în**, *a persista* **în**, *a se pricepe* **la**, *a rezida* **în**, *a rezulta* **din**, *a se mulțumi* **cu**, *a scăpa* **de**, *asemănător* **cu**, *(in)comparabil* **cu**, *gata* **de**, *încrezător* **în**, *dispus* **la**, *predispus* **la**, *nemulțumit* **de**, *satisfăcut* **de** etc.

În cazul altor verbe și adjective ca determinați, construcția cu acuzativul poate să alterneze cu o construcție cu dativul, ambele fiind acceptate de către vorbitori: *a acorda* **tuturor** — *a acorda* **la toți**; *a răspunde* **sarcinilor** — *a răspunde* **la sarcini**; *a supune* **probelor** — *a supune* **la probe**; *a se opune* **propunerilor** — *a se opune* **la propuneri**; *favorabil* **creșterii** — *favorabil* **la creștere**; *folositoare* **alimentației** — *folositoare* **la alimentație** etc.

În vorbirea populară, în mod frecvent, construcția complementului indirect cu dativul este înlocuită cu o construcție cu acuzativul, după verbe care exprimă un act de atribuire sau de adresare, în prezența obiectului direct: *Dau apă* **calului** — *Dau apă* **la cal**; **Le**-*a dat* **copiilor** *bomboane* — *A dat* **la copii** *bomboane;* **Le**-*a spus* **băieților** *o poveste* — **Le**-*a spus* **la băieți** *o poveste; Să nu spui asta* **nimănui** — *Să nu spui asta* **la nimeni.** Ca o particularitate a acestor construcții se remarcă prezența formelor neaccentuate ale pronumelui personal în dativ de reluare sau de anticipare a complementului indirect în acuzativ: **Le**-*a făcut* **tuturor** *dreptate* — **Le**-*a făcut* **la toți** *dreptate.* **Tuturor le**-*a scris* — **La toți le**-*a scris.*

Cînd substantivul cu funcțiune de complement indirect este însoțit de un numeral sau de adjectivul nehotărît *tot, toată*, construcția cu prepoziția *la* este cea recomandabilă: *S-au dat premii* **la** *patru* **elevi**; *A adresat mulțumiri* **la** *toată* **lumea.**

b) Complementul indirect exprimat printr-un adjectiv se construiește totdeauna cu acuzativul prepozițional și determină verbe care prin conținutul lor exprimă „schimbarea", „devenirea" *(a deveni, a ajunge, a se face, a se pregăti, a se prepara* etc. (corelîndu-se cu un nume predicativ sau cu un nume predicativ secundar. **Din vesel** *a devenit trist:* **Din sărac** *a ajuns bogat;* **Din galben** *s-a făcut roșu.*

c) Complementul indirect exprimat prin verbe la moduri nepersonale (infinitiv, gerunziu, supin) desemnează acțiunea la care se referă acțiunea sau însușirea determinată: *Era incapabil* **de a spune** *ceva; Nu se încumeta* **a pleca**; *S-a săturat tot* **văzînd** *și* **ascultînd** *același lucru; M-am săturat* **de stat** *acasă.*

4. Sub aspectul conținutului, complementul indirect se caracterizează prin posibilitatea de a exprima numeroase valori, ca urmare, pe de o parte, a naturii diverse a termenului determinat (verb, adjectiv, adverb, interjecție), iar, pe de altă parte, a varietății mijloacelor de exprimare și de construcție.

a) Cea mai obişnuită este *destinaţia*, complementul indirect exprimînd obiectul către care se îndreaptă acţiunea: **I**-*am dat* **colegei** *mele o carte;* **Nemulţumitului i** *se ia darul; Spune*-**mi** *cu cine te aduni, ca să*-**ţi** *spun cine eşti.* Cu această valoare complementul indirect este construit cu ajutorul cazului dativ şi se corelează cu subiectul (**Îmi** *trebuie* **o carte**), cu complementul direct (**Ţi**-*am trimis* **o scrisoare**) sau cu un complement indirect prepoziţional: **I**-*am vorbit* **despre tine.** În unele situaţii, obiectul destinat poate fi pus într-o relaţie de *posesie* cu obiectul asupra căruia se răsfrînge acţiunea: **Codrului i**-*au căzut frunzele;* **Ţi**-*am citit cartea* (ta); **Mi**-*ai stricat stiloul* (meu) etc.

Deşi nu s-a ajuns la un consens cu privire la funcţiunea sintactică a pronumelui personal în dativ, opinăm totuşi pentru cea de complement indirect cu valoare posesivă, deoarece pronumele apare structural ca determinant verbal, cu o poziţie fixă, totdeauna lîngă verb, în corelaţie cu un obiect, faţă de care exprimă, sub raportul conţinutului, posesia: **Mi**-*am luat* **pălăria** *şi am plecat.* Că nu este atribut, deci un determinant nominal, o dovedeşte şi faptul că pronumele în dativ poate să apară şi în formula **I**-*am luat*-**o,** unde pronumele personal cu formă neaccentuată nu acceptă, după cum se ştie, nici un determinant, relaţia dintre obiect şi posesor relevîndu-se numai în planul conţinutului.

În strînsă legătură cu valoarea posesivă şi emfatică a pronumelui personal, se realizează, îndeosebi în limba populară, aşa-zisul *dativ etic: Unde* **mi**-*ai fost?* **Mi ţi** *l-a făcut una cu pămîntul.* În această poziţie, formele pronominale neaccentuate în cazul dativ subliniază persoana sau persoanele interesate sau implicate în realizarea acţiunii, exprimînd o valoare definibilă în planul expresiv al comunicării.

b) Complementul indirect poate să indice obiectul cu care intră în *opoziţie* subiectul sau un alt obiect; această valoare este marcată prin prezenţa prepoziţiilor *asupra, contra, împotriva* urmate de un substantiv sau un substitut al substantivului în cazul genitiv: *Poporul nostru a luptat totdeauna* **contra asupritorilor**; *El s-a pronunţat* **împotriva propunerilor** *făcute*; **Asupra colegului** *său a îndreptat toate criticile.*

c) Pe lîngă verbe care, prin conţinutul lor, exprimă „provenienţa", „devenirea", complementul indirect desemnează obiectul de origine. Acestei valori îi este specifică construcţia cu prepoziţiile *din, dintru: Ce naşte* **din pisică** *şoareci mănîncă;* **Din vorbă** *se face fapta şi* **din faptă** *vorba;* **Dintr-un** *singur* **lemn** *nu se face bucium.* Rezultatul unui proces de transformare a substanţei unui obiect este exprimat printr-un complement indirect marcat de prepoziţiile *în, întru*: *Vaporii se transformă* **în picături** *de apă sau* **în fulgi** *de zăpadă; Totul s-a prefăcut* **într-o linişte** *de mormînt.*

d) Complementul indirect indică obiectul ca expresie a întregului la care se raportează o parte; valoarea *partitivă* este marcată prin prepoziţiile *din, dintre:* **Din treizeci** *au venit numai zece;* **Dintre succesele** *obţinute amintesc doar două.* Partea poate fi faţă de întreg în raport de *excludere* sau de *selecţie*, ca în exemplele de mai sus, ori în raport de *includere*, valoare marcată cu ajutorul prepoziţiilor *în, întru*, după verbe ca *a cuprinde, a se integra, a se înscrie: Această unitate se integrează* **într-un sistem** *bine determinat; Luceafărul se înscrie* **în galeria** *marilor valori ale poeziei româneşti.*

e) Substantivul cu funcţiune de complement indirect poate fi prezentat ca obiect destinat *schimbului;* această valoare se realizează totdeauna în prezenţa obiectului direct cu care se face sau care mijloceşte schimbul, carac-

teristice fiind prepozițiile *contra, cu, pe* și locuțiunea prepozițională *în schimbul*: *Schimb apartament* **contra garsonieră**; *Calul l-am cumpărat* **cu** *trei* **mii** *de lei*; **Pe** *această* **carte** *am dat zece lei*; *Ce-a luat* **pe** **mere** *a dat* **pe pere**; **În schimbul zilelor** *muncite a primit un televizor*. Cele două obiecte — direct și indirect — pot fi intervertite, ceea ce determină și o modificare de înțeles: **Pe carte** *am dat zece lei* — *Cartea am dat-o* **pe** (**cu**) zece **lei**.

f) Pe lîngă construcții de tipul **mi**-*e foame*, **mi**-*e dor*, **mi**-*e bine*, **îmi** *șade bine*, **îmi** *merge rău*, **îmi** *vine* etc., complementul indirect exprimă persoana a care se referă o stare: **Mi**-*e dor de tine*; **Călătorului îi** *șade bine cu drumul*.

5. Complementul indirect, datorită diversității valorilor pe care le exprimă, poate cumula anumite nuanțe circumstanțiale: de loc: *Se uită* **la tine**; de cauză: *Era bucuros* **de reușită**; de scop: *Mă pregătesc* **pentru plecare**; condițional: *M-aș bucura* **de alegerea** *ta*. Considerarea complementului indirect cu rol de *subiect logic* în propoziții de tipul **Îmi** *trebuie o carte*; **Mi**-*e dor*; *Nu*-**i** *convine* etc. răspunde unui criteriu negramatical, neoperant la nivelul analizei sintactice, chiar derutant; de aceea, conceptul de subiect logic ar trebui evitat. Complementul indirect și subiectul pot apărea ca expresie a aceluiași conținut dar distincte sub raport structural: *Îmi place* **Maria** (subiect), față de: *Îmi place* **de Maria** (complement indirect; *Mă bucură* **succesul** *tău*, dar *Mă bucur* **de succesul** *tău*; *Mă cuprinde* **o jale** *adîncă*, dar *Sînt cuprins* **de o jale** *adîncă* etc. Alteori, variația se produce între complementul indirect și cel direct: *Îl iert* **de datorie** și *Îi iert* **datoria**; *Îl împrumut* **cu bani**, dar *Îl împrumut* **bani**; *El te asigură* **de succes** și *El îți asigură* **succesul**.

6. La nivelul frazei, complementului indirect îi corespunde propoziția subordonată completivă indirectă. Ca și complementul indirect, propoziția completivă indirectă determină un *verb*, un *adjectiv*, un *adverb* și o *interjecție*, arătînd cui i se atribuie sau la cine, la ce se referă o acțiune, o însușire sau o caracteristică: *I-am mulțumit* **cui m-a ajutat**; *Mă mir* **că ai venit așa de dimineață**; *A plecat convins* **că toți l-au înțeles**; *Ei sînt în stare* **să facă totul**; *Vai* **de cine nu-i cuminte**!

7. Propoziția completivă indirectă se introduce (ca și completiva directă) printr-o mare varietate de elemente de relație, în funcție de natura termenului determinat din regentă sau de conținutul subordonatei înseși.

a) Prin conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale *că, cum că, să, ca... să, dacă, de, pentru că* se introduc propozițiile completive indirecte enunțiative: *Se gîndește* **că peste cîteva zile se încheie anul**; *Era convins* **că va reuși**; *Era doritor* **să ajungă cît mai repede acasă**; *Nu se aștepta* **ca tocmai astăzi să plouă**; *Mă voi bucura* **de vei veni.** Conjuncția compusă *cum că* se întrebuințează în vorbirea populară: *Mă tem* **cum că nu vei veni.** Locuțiunea conjuncțională *pentru că* (specifică de altfel cauzalelor) introduce completive indirecte care depind de un verb care exprimă din punct de vedere semantic „mulțumirea", „regretul", „satisfacția": *Sînt mulțumit* **pentru că ai venit** *(de venirea ta)*; *A regretat* **pentru că m-a ajutat** *(de ajutorul dat)*. Acest tip de completive indirecte, prin natura elementului de relație cu care se construiesc, cumulează și o valoare cauzală, determinabilă prin referire la intenția vorbitorului.

b) Propozițiile completive indirecte interogative se introduc prin pronume sau adjective relative-interogative și nehotărîte: *cine, care, ce, ceea ce, cît, oricine, orice* în cazurile genitiv, dativ sau acuzativ, în funcție de regimul cazual al prepozițiilor care le precedă sau de poziția sintactică a pronumelui relativ față de termenul determinat.

— În cazul genitiv se folosesc pronumele relative-interogative *(care, cine, oricine, oricare)* cînd sînt precedate de prepozițiile *asupra, contra, împotriva*: *Să luptăm* **împotriva cui ne strică liniștea**; *Dintre toate faptele expuse s-a oprit* **asupra căruia i s-a părut mai interesant.**

— În cazul dativ, se întrebuințează ca elemente de relație pronumele *cine, care, oricine, oricare* după verbe care, în planul propoziției, sînt determinate de complemente indirecte în dativ: *Cartea a dat-o* **cui i-a cerut-o mai întîi**; **Cui nu-i convine** *nu-i cer nimic;* **Căruia dintre voi nu-i place această melodie** *i se va transmite alta; S-o spui* **oricui va dori.** Completiva indirectă construită cu pronumele relativ în cazul dativ poate fi reluată sau anticipată prin formele neaccentuate ale pronumelui personal în aceleași condiții sintactice ca și complementul indirect: **Cui învață bine i** *se dă un premiu;* **I** *se dă un premiu* **cui învață bine.** Construcțiile de tipul **Cine învață bine** *i se dă un premiu* sau **Cine mi-a cerut ceva** *i-am dat* trebuie evitate, întrucît sînt anacolute.

— În cazul acuzativ, pronumele relative și nehotărîte cunosc o largă întrebuințare datorită diverselor prepoziții sau locuțiuni prepoziționale care le precedă, realizînd o gamă variată de valori: *Se gîndește* **la ceea ce are de făcut**; *A plecat mulțumit* **de ce-a văzut**; **De ce te temi** *nu scapi*; *Se mulțumea* **cu oricît i-ai fi dat**; *Se entuziasma* **de orice îi spuneai.**

c) Prin adverbele relative *(unde, cînd, cum)* se introduc, ca și în cazul pronumelor relative, propozițiile completive indirecte interogative, cînd determină verbe care, prin conținutul lor, exprimă o „îndoială" sau transmit o informație: *El s-a interesat* **de unde poate obține un ajutor mai bun**; *El s-a informat* **de cînd poate pleca în concediu**; *Mă mir* **cum ai ajuns așa de repede.**

8. Completivele indirecte pot fi reluate printr-un corelativ, atunci cînd se intenționează sublinierea ideii exprimate: **Cui i-ai dat o dată, aceluia** *să nu-i mai dai a doua oară*; **De cine ți-e drag, de acela** *să te apropii*; **Pe cine te bizui tu, pe acela** *mă bizui și eu*; **Că nu va veni, de asta** *mă tem*; **Să fiu mai tînăr, la asta** *mă gîndeam.*

9. Sub aspectul conținutului, completivele indirecte, ca, de altfel, și complementul indirect, realizează mai multe valori, fiecăreia corespunzîndu-i modalități proprii de construcție.

a) *Destinația* își găsește expresia în propoziții completive indirecte construite cu pronumele relative-interogative în cazul dativ: *I-am răspuns* **cui mi-a scris**; *Am trimis-o* **cui a avut nevoie de ea**; **Cui îi dai,** *să-i ceri.*

b) *Referința* caracterizează completivele indirecte care determină un adjectiv sau un verb al cărui conținut îl constituie „relatarea": *Era convins* **că a reușit**; *Ne-a povestit* **despre ceea ce s-a întîmplat la școală**; **Despre ce ai făcut,** *nu s-a vorbit nimic.*

c) Valoarea *partitivă* este marcată de pronumele relative *cît, ce, ceea ce* precedate de prepozițiile *din, în:* **Din cîți au venit,** *au rămas numai trei;* **Din ceea ce mi-ai trimis,** *cea mai reușită a fost prima*; **Din ce i-ai spus,** *n-a înțeles nimic; Modestia se înscrie* **în ceea ce înnobilează ființa umană.**

d) Propoziția completivă indirectă poate desemna obiectul destinat *schimbului* și se construiește cu ajutorul pronumelui relativ *ce* sau *ceea ce,* precedat de prepoziția *pe*: **Pe ceea ce ți-am trimis** *am dat o sută de lei*; *Capra a dat-o* **pe ce i-a ieșit în cale.**

e) În unele situații, completivele indirecte pot avea nuanțe sau valori circumstanțiale: *Se pregătește* **să dea examen la Politehnică** (finală); *Ar fi*

fericit **să reușească** (condițională); *El era bucuros* **că a reușit** (cauzală). Determinarea univocă a funcțiunii sintactice, în cazurile enunțate mai sus, este în strînsă legătură cu intenția vorbitorului.

Comparînd procesul de determinare a unui verb, adjectiv, adverb sau interjecție printr-un complement indirect sau o propoziție completivă indirectă, se constată că determinarea la nivelul frazei conține o notă de generalitate, de nedefinit, ceea ce face ca întrebuințarea completivelor indirecte să fie mai puțin frecventă decît a complementului indirect.

COMPLEMENTUL DE AGENT ȘI PROPOZIȚIA COMPLETIVĂ DE AGENT

1. *Complementul de agent* este partea secundară de propoziție care determină un verb cu valoare pasivă, arătînd de cine este făcută acțiunea. *Romanul Baltagul a fost scris* **de Sadoveanu.** Complementul de agent este totdeauna autorul real al acțiunii. Prin trecerea verbului la diateza activă, complementul de agent devine subiect, iar subiectul gramatical devine complement direct: **Sadoveanu** *a scris romanul Baltagul.*

2. Verbul determinat de un complement de agent poate fi: **a)** la diateza pasivă: *El a fost lăudat* **de** *toată* **lumea**; *Propunerea aceasta a fost făcută* **de tine**; **b)** la diateza reflexivă cu valoare pasivă: *Plecarea în excursie s-a hotărît* **de** *întreaga* **clasă**; **c)** la participiu: *Cad frunzele bătute* **de vînt**; *Scrisoarea trimisă* **de tine** *m-a bucurat mult*; **d)** la supin: *Obiectele sînt de închiriat* **de către oricine**; *E ușor de contestat* **de oricine.** Prin analogie cu adjectivele participiale, construcția cu complement de agent s-a extins și asupra altor adjective, desigur tot cu o bază lexicală verbală, dar cu un formant specific: *atacabil, băubil, rezolvabil*: *Problema aceasta este atacabilă* **de oricine.**

3. Complementul de agent se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al substantivului precedat de prepoziția *de* sau *de către*. În construcția complementului de agent, prepoziția *de* cunoaște o întrebuințare generală, în timp ce prepoziția compusă *de către* apare numai pe lîngă nume de persoană sau de colectivități, ca o marcă suplimentară: *Medalia de aur a fost cîștigată* **de către formația** *României; Cuvintele spuse despre tine* **de către** *primul* **vorbitor** *au fost primite cu bucurie* **de** *întreaga* **asistență.**

De regulă, complementul de agent stă după verbul determinat: *Poemul Luceafărul a fost scris* **de Eminescu.** În propoziții interogative, precum și atunci cînd se insistă asupra agentului, complementul precedă verbul determinat: **De cine** *a fost scris poemul Luceafărul?* **De Eminescu** *a fost scris poemul Luceafărul?* sau **De Eminescu** *a fost scris poemul Luceafărul* (și nu de altcineva).

Uneori, complementul de agent, sub aceeași formă, poate avea valoare de complement indirect — *Profesorul a fost mulțumit* **de lucrarea** *mea* — sau de cauză — *El a fost supărat* **de întîrzierea** *mea*. Distincția dintre cele două funcțiuni se poate face prin înțeles sau, cel mai bine, prin reconstrucția propozițiilor cu verbul la diateza activă: *Lucrarea mea l-a mulțumit pe profesor, Întîrzierea mea l-a supărat*. În acest caz, substantivele *lucrarea, întîrzierea*, precedate de prepoziția *de*, sînt complemente de agent în propozițiile inițiale. Înțelese ca obiect al stării *(mulțumit, supărat)*, sau cauză, aceleași substantive au funcțiunea de complement indirect sau circumstanțial de cauză.

4. La nivelul frazei, complementului de agent îi corespunde p r o p o z i ț i a s u b o r d o n a t ă c o m p l e t i v ă d e a g e n t. Ca și complementul de agent, propoziția completivă de agent arată de cine este făcută acțiunea exprimată printr-un verb sau adjectiv cu sens pasiv: *Întrecerea a fost cîștigată* **de cine a fost mai bine pregătit**; *Aparatul este manevrabil* **de oricine îl cunoaște.**

5. Propoziția completivă de agent se introduce prin pronumele relative *cine, cît, ceea ce* și nehotărîte *oricine, oricît*, precedate de prepoziția *de* sau *de către*: *Lupta a fost cîștigată* **de cine a fost mai tare**; *Se trimite* **de către oricine dorește** *cîte o piesă*; *El a fost apreciat* **de cîți l-au cunoscut.** *Problema este atacabilă* **de oricine încearcă.** De regulă, completiva de agent stă după verbul determinat; cînd se insistă însă asupra agentului, aceasta poate să apară înainte, ca și în cazul complementului de agent: **De cine a fost mai bun** *a fost cîștigat concursul.* Pentru a marca și mai bine agentul, subordonata poate fi reluată printr-un corelativ: **De cine a fost scris „Baltagul"**, d e a c e l a *a fost scris și „Neamul Șoimăreștilor"*.

Pe lîngă verbe care exprimă o anumită stare *(a mulțumi, a se bucura, a se supăra, a impresiona, a întrista* etc.), funcțiunea sintactică exprimată de subordonată poate să fie ambiguă — agent, complement indirect sau complement de cauză — *El a fost speriat* **de ceea ce s-a întîmplat**; *Eu am fost supărat* **de ceea ce am auzit**; *Toți am fost impresionați* **de ceea ce am văzut.** Subordonatele au funcțiune de agent numai dacă, în urma operației de transformare a verbului pasiv în activ, devin subiecte: *Pe el l-a speriat* **ceea ce s-a întîmplat**; *Pe mine m-a supărat* **ceea ce am auzit**; *Pe toți i-a impresionat* **ceea ce au văzut.**

COMPLEMENTELE CIRCUMSTANȚIALE ȘI PROPOZIȚIILE CORESPUNZĂTOARE

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE LOC ȘI PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE LOC

1. *Complementul circumstanțial de loc* este partea secundară de propoziție care arată locul unde se petrece o acțiune. El determină, prin urmare, un v e r b la moduri personale sau nepersonale, indicînd: a) locul propriu-zis: *Locuiește* **în București**; b) punctul de plecare: **De la școală** *a venit la ora unu*; c) punctul de sosire: *A ajuns* **la teatru** *prea devreme*; d) direcția: *A pornit* **spre parc**; *Vîntul bate* **dinspre mare**; e) limita dintre două puncte: **De la București la Ploiești** *se poate merge cu trenul sau cu autobuzul.*

2. Se exprimă prin s u b s t a n t i v e sau substitute ale substantivului, precum și prin adverbe sau locuțiuni adverbiale.

a) Substantivul cu funcțiune de complement circumstanțial de loc poate fi însoțit de prepoziții și de locuțiuni prepoziționale și în funcție de acestea poate avea formă de g e n i t i v — după prepozițiile și locuțiunile prepoziționale: *deasupra, în fața, în afara, la dreapta, la stînga, de-a lungul* etc.: *Zboară* **deasupra norilor**; *Ne-am întîlnit* **în fața Universității**; *Locuiește* **în afara orașului**; **La dreapta rîului** *se întind cîmpii mănoase*; **De-a lungul șoselei** *curgea un pîrîu.*

b) Formă de a c u z a t i v are substantivul precedat de alte prepoziții și locuțiuni prepoziționale: *către, de la, de pe, de peste, de sub, din, dinspre, dintre, după, în, înspre, între, la, lîngă, pe, peste, pînă, prin, printre, spre, sub,*

aproape de, departe de, dincolo de și altele. Normele de întrebuințare a prepozițiilor sau a locuțiunilor prepoziționale sînt determinate de natura circumstanței locale, adică de poziția obiectului în raport cu punctul de referință locală (de orientare): plan *orizontal* sau *vertical, superior* sau *inferior*, sens *direct* sau *invers*, acțiune *dinamică* sau *statică*, orientată *definit* sau *nedefinit*.

În vorbirea populară sau regională, unele prepoziții nu se întrebuințează corect, cum ar fi *după* în loc de *de pe* sau *dupe* în loc de *după* sau *de pe*: *A luat cartea* **după masă** în loc de *A luat cartea* **de pe masă**; *Ia mîna* **dupe** *mine* în loc de *Ia mîna* **de pe** *mine*. Sub raport local, prepoziția compusă *de pe* se corelează cu prepoziția simplă *pe*: *Pun cartea* **pe masă** — *Iau cartea* **de pe masă**; *Mă duc* **pe cîmp** — *Mă întorc* **de pe cîmp**, în timp ce prepoziția *după* se poate corela cu *înaintea, în fața*: *Pomul este* **în fața casei**; *Pomul este* **după casă.**

c) Complementul circumstanțial de loc exprimat printr-un substantiv în cazul dativ — așa-zisul dativ locativ — se întrebuințează rar, în limba populară: *Așterne-te* **drumului**; *Stai* **locului.**

3. Mai frecvent, complementul circumstanțial de loc este exprimat prin adverbe sau locuțiuni adverbiale, care, prin conținutul lor, exprimă locul: *aici, acolo, dincolo, departe, aproape, pe sus, pe jos, la dreapta, la stînga* și multe altele. Nu trebuie confundate locuțiunile adverbiale sau adverbele: *la dreapta, la stînga, pe deasupra, departe, aproape* și altele, cu locuțiunile prepoziționale cu formă identică. În calitate de adverbe sau de locuțiuni adverbiale, îndeplinesc *singure* funcțiunea de complement circumstanțial de loc, pot deci să încheie o propoziție: *A pornit-o* **la stînga**; *A trecut* **pe deasupra**; *Locuiește* **departe**; *Șade* **aproape.** În schimb, în calitate de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale sînt urmate totdeauna de un substantiv în genitiv (**la dreapta** *casei*, **deasupra** *pădurii*) sau în acuzativ (**departe de** *mare*, **aproape de** *școală*).

4. Complementul circumstanțial de loc poate să apară în serii de două, trei sau mai multe unități succesiv determinate, formînd împreună un complement complex: *Mi-am petrecut concediul* **la țară, la bunici**; *Locuiește* **în București, pe strada** *Compozitorilor*, **la numărul** *8*; *S-au cunoscut* **la Universitate, în București**; *S-a născut* **în comuna** *Florești*, **județul** *Brașov*.

5. În planul frazei, complementului circumstanțial de loc îi corespunde propoziția circumstanțială de loc, care, ca și complementul de loc, arată locul unde se petrece acțiunea exprimată de un verb: *Am fost* **unde m-ai trimis**; *Ploaia venea* **de unde bătea vîntul.**

6. Propoziția subordonată circumstanțială de loc se construiește cu ajutorul adverbelor *unde* și *încotro*, precum și cu compusele acestora: *oriunde, orideunde, oriîncotro, oridincotro*, fiecare exprimînd o anumită semnificație a determinării locale. Construcțiile cu adverbul relativ *unde* exprimă o determinare locală definită: *S-a întors* **de unde a plecat**; *Cartea am pus-o* **unde mi-ai spus.** În schimb, construcțiile cu adverbe nehotărîte exprimă o determinare locală nedefinită: **Oriunde mă vei căuta,** *mă vei găsi; A plecat* **încotro a văzut cu ochii.** Diversele nuanțe ale raportului de determinare se realizează, ca și în cazul complementului de loc, cu ajutorul prepozițiilor care însoțesc elementul de relație: **de** *unde*, pentru marcarea punctului de plecare, **pînă** *unde*, pentru marcarea punctului de sosire sau a limitei în spațiu: *Am citit* **de unde începe dialogul** *și* **pînă unde se termină.**

7. Propozițiile circumstanțiale de loc construite cu pronume relative sau nehotărîte de tipul: *M-am îndreptat* **spre cine mă chema**; *Se ducea* **la oricine îl invita** cumulează, de cele mai multe ori, și o valoare de completivă indirectă, locul constituind, în același timp, și obiectul la care se referă acțiunea exprimată de verb.

Cînd se insistă asupra determinării circumstanțiale de loc, în propoziția regentă poate să apară adverbul corelativ *acolo*: *Să te duci* a c o l o **unde îți voi porunci; Unde-ți place,** a c o l o *să stai.* Integrarea adverbului corelativ în structura subordonatei constituie o greșeală în analiza gramaticală.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE TIMP ȘI PROPOZIȚIA TEMPORALĂ

1. *Complementul circumstanțial de timp* este partea secundară de propoziție care arată timpul cînd se petrece o acțiune. În general, determină *verbe* la moduri personale sau nepersonale.

2. Complementul circumstanțial de timp se exprimă prin *substantive* sau substitute ale substantivului, prin *adverbe,* prin *verbe* la moduri nepersonale și prin *adjective.*

a) S u b s t a n t i v u l cu funcțiune de complement circumstanțial de timp poate fi în cazul g e n i t i v, cînd este precedat de prepozițiile și locuțiunile prepoziționale *înaintea, în timpul, în vremea, de-a lungul, în cursul* etc.: *Homer a trăit* **înaintea erei** *noastre*; **În timpul verii,** *elevii sînt în vacanță*; **În cursul anului,** *învățăm.*

Precedat de alte prepoziții sau locuțiuni prepoziționale: *către, de, de la, din, dinspre, după, în, înspre, între, la, pe, peste, pînă, pînă la, pînă în, prin, înainte de, în timp de, în jur de, aproape de* etc., substantivul stă în cazul a c u z a t i v: *Am venit* **de joia** *trecută; Plec* **după vacanța** *de vară*; *S-a prezentat* **înainte de prînz;** *A stat la noi* **pînă aproape de Anul nou;** *Zborul,* **pe timp de noapte,** *este dificil.*

Prin substantive în cazul a c u z a t i v fără prepoziție se exprimă complementul circumstanțial de timp cînd substantivul desemnează o noțiune temporală și este însoțit în mod obligatoriu de un atribut adjectival: **Anul** *trecut, am fost la mare*; **Săptămîna** *viitoare împlinește zece ani*; *Șase* **ani** *s-a pregătit pentru meseria de medic.*

b) Prin a d v e r b e și l o c u ț i u n i a d v e r b i a l e cu sau fără prepoziție: **Ieri,** *a fost la teatru*; **De mîine,** *începe practica*; *Nu te voi uita* **în vecii vecilor.** În aceeași categorie se încadrează și adverbele provenite din substantive: *ziua, noaptea, lunea, marțea, vara, iarna*: **Ziua,** *muncește, iar* **noaptea,** *se odihnește.* Deosebirea de substantiv, în cazul acestor adverbe, este marcată de faptul că nu au nici un determinant. Comparînd exemplele: **Duminica** *viitoare merg la munte* și **Duminica,** *merg la munte,* constatăm că, în primul caz, *duminica*, urmat de atributul *viitoare*, este substantiv, iar, în al doilea caz, este adverb, distincție care se manifestă și în conținutul diferit al celor două propoziții.

c) La moduri nepersonale, pot avea funcțiune de complement circumstanțial de timp v e r b e l e la g e r u n z i u și la i n f i n i t i v precedate de prepozițiile *pînă* sau *înainte de*: **Ajungînd** *acasă, a fost întîmpinat cum se cuvine*; **Pînă a veni** *tu, eu mai citesc cîteva pagini*; *A plecat* **înainte de a răsări** *soarele.*

d) Complementul circumstanțial de timp exprimat printr-un adjectiv se reduce de fapt la cîteva construcții care se referă la vîrstă: *O cunosc* **de mică**; **De tînără** *se dovedise pasională după muzică.*

3. Întrebuințarea elementelor de construcție, adică a prepozițiilor și a locuțiunilor prepoziționale, în structura complementului circumstanțial de timp este condiționată de semnificația sau de conținutul circumstanței temporale: *momentul, durata, limita, frecvența, anterioritatea, simultaneitatea, posterioritatea, aproximația* și altele, fiecare valoare fiind relevată prin mijloace specifice. Alteori, complementul circumstanțial de timp cumulează nuanțe sau sensuri prin care se pot confunda cu alte complemente. De exemplu, în propoziția *Ne-am cunoscut* **la nunta** *fratelui tău, la nunta* poate să însemne *cînd ne-am cunoscut* și, în aceeași măsură, *unde ne-am cunoscut.* De asemenea, în propoziția **Intrînd** *în casă, toți s-au bucurat*, verbul la gerunziu *intrînd*, pe lîngă valoarea temporală, *cînd a intrat în casă*, poate să exprime și o valoare cauzală, *pentru că a intrat în casă, toți s-au bucurat.*

4. Complementul circumstanțial de timp poate să apară, ca și circumstanțialul de loc, în serii de două sau mai multe unități determinate succesiv formînd împreună un complement complex: *A ajuns acasă* **ieri, la ora** *11*; **În** *fiecare* **vară, în timpul vacanței,** *mergem la mare*; *Eminescu a trăit* **în secolul** *al XIX-lea*, **între anii** *1850 și 1889*; *Caragiale s-a născut* **în anul** *1852*, **luna** *ianuarie*, **în ziua** *de 30.*

5. În planul frazei, complementului circumstanțial de timp îi corespunde **propoziția temporală.** Ca și complementul circumstanțial de timp, propoziția temporală arată timpul cînd se petrece acțiunea verbului din propoziția regentă. Determină, prin urmare, verbe la moduri personale și nepersonale, față de care acțiunea din temporală poate fi anterioară, posterioară sau simultană.

a) Raportul temporal de a n t e r i o r i t a t e arată că acțiunea din regentă se petrece înaintea acțiunii din subordonată. Propozițiile temporale de anterioritate se construiesc cu ajutorul adverbului relativ *cînd* precedat de prepoziția *pînă*: *Mă vei sluji* **pînă cînd îmi vei împlini trei dorințe.** Mult mai frecvente, în structura temporalelor de anterioritate, sînt locuțiunile conjuncționale: *pînă să, pînă ce, înainte să*: *A așteptat* **pînă ce s-a luminat**; **Pînă să ajungă,** *spectacolul s-a terminat*; *L-am cunoscut* **înainte să fi venit la București.**

b) Raportul temporal de p o s t e r i o r i t a t e arată că acțiunea din regentă se petrece după acțiunea din subordonată. Propozițiile temporale de posterioritate se construiesc cu ajutorul adverbului relativ *cînd*, precedat de prepoziția *de* (**De cînd vremea este frumoasă,** *toată lumea este veselă*), precum și cu locuțiunile conjuncționale: *după ce, de îndată ce, îndată ce, de cum.* Exemple: *A ieșit la cîmp* **după ce a stat ploaia**; **De îndată ce n-a mai plouat,** *a apărut soarele*; **De cum a ajuns acasă,** *toate s-au schimbat.*

c) Raportul temporal de s i m u l t a n e i t a t e arată că acțiunea din regentă se petrece în același timp cu acțiunea din subordonată. Se disting trei aspecte ale acestui raport: acțiunea din temporală poate fi m o m e n t a n ă, d u r a t i v ă și i t e r a t i v ă în raport cu acțiunea verbului din regentă.

— Valoarea m o m e n t a n ă a raportului temporal de simultaneitate se exprimă cu adverbul relativ *cînd*, însoțit, de cele mai multe ori, de adverbul *tocmai* sau în corelație cu *atunci*: *Să vii atunci* **cînd te-oi chema**; *A sosit* **tocmai cînd voiam** *să plec.*

— Valoarea d u r a t i v ă a raportului temporal de simultaneitate se exprimă cu ajutorul locuţiunilor conjuncţionale: *în timp ce, în vreme ce, cîtă vreme, cît timp*, precum şi cu adverbul relativ *cînd* precedat de prepoziţia *pe*: **În timp ce ei pregăteau mîncarea,** *noi stabileam planul pentru a doua zi*; **Cîtă vreme a muncit bine,** *a fost apreciat*.

— Raportul temporal i t e r a t i v, adică de repetiţie, se exprimă cu locuţiunile conjuncţionale *de cîte ori, ori de cîte ori*, precum şi cu adverbul nehotărît *oricînd*: **De cîte ori ai plecat,** *m-am întristat*; **Oricînd îmi vei cere un sfat,** *ţi-l voi da*.

6. În limba vorbită, determinarea temporală la nivelul frazei se poate realiza într-un raport invers: regenta conţine ideea de temporalitate, iar subordonata, ideea principală. Se cunosc, în funcţie de elementele de relaţie specifice, două tipuri de subordonate temporale inverse: a) cu adverbul relativ *cînd*: *Eram acasă* **cînd a început ploaia**; b) cu conjuncţia *că*: *Nici n-am intrat bine pe poartă*, **că m-au şi luat în primire.** Temporală cu *că* invers se realizează totdeauna într-o topică fixă.

7. Subordonata temporală poate fi reluată printr-un adverb corelativ în propoziţia regentă, cînd vorbitorul vrea să insiste asupra conţinutului exprimat: **Cînd te voi chema, atunci** *să vii*; **De cînd ai plecat, de atunci** *trăiesc singur*; **Pînă atunci** *să stai*, **pînă va sta ploaia**; **De cîte ori te va chema, de atîtea ori** *să te duci*.

8. Mai mult decît alte subordonate, temporalele cumulează o serie de nuanţe circumstanţiale: c a u z a l ă: *Nu mă pot îmbrăca prea subţire* **cînd afară e frig**; c o n d i ţ i o n a l ă: *Nu plec* **pînă cînd nu-mi dai** *ce mi se cuvine*; o p o z i ţ i o n a l ă: **Cînd tu te plimbai,** *el muncea cu stăruinţă*.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL DE MOD ŞI PROPOZIŢIA MODALĂ

1. *Complementul circumstanţial de mod* este partea secundară de propoziţie care arată modul în care se desfăşoară o acţiune sau se prezintă o însuşire. Determinarea circumstanţială de acest tip se poate face direct sau prin comparaţie cu alte obiecte sau acţiuni reale sau ireale. În funcţie de aceasta, se disting două feluri de circumstanţiale de mod: *circumstanţial de mod propriu-zis* şi *circumstanţial de mod comparativ*.

2. C o m p l e m e n t u l c i r c u m s t a n ţ i a l d e m o d p r o p r i u - z i s arată direct cum se desfăşoară sau se prezintă o acţiune sau o calitate. Determină verbe şi adjective: *Colegul meu învaţă* **bine**; *Vara a trecut* **repede.** Pe lîngă adjective şi adverbe, complementul de mod serveşte mai mult la exprimarea gradului superlativ: **Tare** *frumoasă este această zi*; *A plecat supărat* **foc**; *Era veselă* **nevoie mare.**

3. Conţinutul determinării modale îl pot reprezenta diversele aspecte sub care este înfăţişată de către vorbitor o acţiune sau o însuşire.

a) M o d a l i t a t e a p r o p r i u - z i s ă a desfăşurării unei acţiuni sub raport calitativ se exprimă, în primul rînd, prin adverbe de mod: *Vorbeşte* **frumos**; *Trăieşte* **bine**; *Calcă* **alene**; prin substantive în acuzativ cu prepoziţii: *Munceşte* **cu stăruinţă,** *Scrie* **cu atenţie**; *A plecat* **fără de veste**; prin verbe la infinitiv sau gerunziu: *A intrat* **fără a deranja** *pe cineva*; *A plecat* **şchiopătînd**; prin numerale: *Pîinea a rupt-o* **în două**; *Aici se mănîncă* **a-ntîia.**

b) M ă s u r a, ca o determinare cantitativă a unei acțiuni sau a unei însușiri referitoare la un obiect, este pusă în valoare de substantive, pronume nehotărîte, numerale și adverbe, folosite ca unități de măsură pentru diversele stări ale obiectelor — dimensiune, greutate, capacitate, temperatură etc.: *Podul este lung* **de** *zece* **metri**; *Coaja ei era groasă* **de** *trei* **degete**; *Temperatura a crescut* **pînă la 30** *de grade*; *A cumpărat bomboane* **de** *zece* **lei**; *Cartea l-a costat cinci* **lei.** Determinarea fără referire la unitatea de măsură a stării obiectelor se exprimă prin pronumele și adverbele nehotărîte de cantitate: *mult, puțin, cîtva,* precum și prin unele numerale multiplicative sau adverbiale: *A mers* **mult**; *Vorbește* **puțin**; *Muncește* **întreit**; *L-a plătit* **dublu (de două ori).**

c) C o n f o r m i t a t e a, ca valoare a complementului de mod, se exprimă prin substantive în cazul dativ precedate de prepozițiile *conform, contrar, potrivit*: *Lucrarea a fost executată* **conform proiectului**; *Înțelegerea s-a stabilit* **potrivit dorinței** *celor două părți*; în acuzativ cu prepozițiile și locuțiunile prepoziționale *după, în conformitate cu, în raport cu, potrivit cu*: *L-am primit* **după protocolul** *stabilit*; *Proiectul a fost elaborat* **în conformitate cu indicațiile** *date*; sau în genitiv cu locuțiunile prepoziționale *în baza, în lumina, în temeiul*: *Adunarea a fost convocată* **în baza articolului** *54*; **În lumina sarcinilor** *trasate, planul va fi îndeplinit.*

d) P r o p o r ț i a se exprimă prin substantive în acuzativ precedate de prepozițiile și locuțiunile prepoziționale *după, în raport cu (de), în funcție de*: *Pe om îl apreciezi* **după faptele** *sale*; *A fost retribuit* **în raport cu munca** *depusă*: *Vei fi promovat* **în funcție de rezultate**; sau în genitiv cu locuțiunea prepozițională *pe măsura*: *Vei reuși* **pe măsura eforturilor** *cu care vei munci.* Corelată cu adverbul *tot*, propoziția capătă aspect p r o g r e s i v: **Pe măsura înaintării** *în vîrstă, devenea* **tot** *mai înțelept.*

4. C o m p l e m e n t u l c i r c u m s t a n ț i a l c o m p a r a t i v desemnează obiectul, acțiunea sau însușirea cu care se face comparația. Construcția complementului comparativ implică prezența unui termen determinat care se compară *(comparatul)*, a unei calități sau însușiri care servește ca etalon al comparației, și a unui termen determinant cu care se face comparația *(comparantul)*, care, de altfel, este complementul comparativ. În această structură complexă, comparantul se integrează în dependență directă de trăsăturile adjectivului sau adverbului determinat și în corelație cu termenul comparat, a cărui poziție sintactică condiționează, în general, construcția complementului comparativ.

Comparația se poate referi la s u b i e c t: *Viața a trecut* **ca un vis**; n u m e p r e d i c a t i v: *Era mai mult interesantă* **decît frumoasă**; c o m p l e m e n t d i r e c t: *Pe Ioana o apreciază mai mult* **decît pe Maria**; c o m p l e m e n t i n d i r e c t: *Sînt mai sigur de tine* **decît de mine**; c i r c u m s t a n ț i a l: *La munte e mai plăcut* **decît la mare**; *Ieri a fost tot așa de bine* **ca și alaltăieri.** În procesul de determinare comparativă, calitatea sau însușirea poate fi explicită, complementul comparativ fiind dependent de aceasta: *Limba e dulce* **ca mierea** *și amară* **ca fierea**: *Erau mari* **cît niște viței**; *A trecut repede* **ca fulgerul**; sau implicită, complementul comparativ fiind dependent de un verb: *Zbura* **ca vîntul** *și se ducea* **ca gîndul**; *Se uită* **ca pisica** *în calendar*; *Fumează* **ca un turc.**

Între cei doi termeni ai comparației, raportul poate fi de e c h i v a l e n ț ă sau de e g a l i t a t e, cînd comparatului i se atribuie aceeași însușire și în același grad cu a comparantului: *E credincios* **ca un cîine**, *viclean* **ca un șarpe** *și viteaz* **ca leul;** cînd comparatului i se atribuie însă aceeași însușire dar

într-un grad mai mare sau mai mic, raportul dintre cei doi termeni este de inegalitate: *Ea este mai silitoare* **decît tine**; *Vara, ziua este mai lungă* **decît noaptea.** *El este cel mai bun* **dintre noi.** Distribuția într-una din cele două grupe este relevantă și din punct de vedere structural.

5. Circumstanțialul comparativ de egalitate determină verbe, adjective sau adverbe și se exprimă prin toate părțile de vorbire, care au calitatea de părți de propoziție — substantive, pronume, adjective, numerale, verbe la moduri nepersonale, adverbe. În funcție de mijloacele de construcție, se disting două tipuri structurale: a) cu elemente de relație — adverbe de comparație *ca (și)*, *cît (și)*, prepoziția *asemenea*, locuțiunile prepoziționale *în chip de*, *la fel cu (ca)*: *Tace* **ca peștele** *și tremură* **ca varga**; *Om bun* **ca dînsul** *nimeni nu-i*; *Crescuse drept* **ca bradul**; *În casă e tot așa de cald* **ca și afară**; *A citi este tot atît de plăcut* **ca și a trăi**; *Se comportă* **asemenea oamenilor** *cu o bună educație*; *El a rezolvat problema* **la fel ca tine**; complementul construit cu adverbele ca (și), cît (și) poate avea corelativele *tot atît, tot așa, la fel de*: *El a răspuns* **tot așa** *de bine ca și tine.*

Unele complemente exprimă o comparație ipotetică, ireală: *A căzut la pămînt* **ca trăznit**; *Baba scrîșni din dinți* **ca apucată**; *El s-a ridicat* **în chip de a spune** ceva.

Notă: Complementul comparativ construit cu adverbul *ca* prezintă unele asemănări cu elementul predicativ suplimentar: *M-a ajutat* **ca un frate** (așa cum m-ar fi ajutat un frate) și *M-a ajutat* **ca frate** (ce-mi este); în afară de înțeles, care este distinct, deosebirea mai este marcată, în cazul complementului comparativ, de articolul nehotărît **un** *frate*, iar, în cazul elementului predicativ suplimentar, de absența articolului.

b) Fără elemente de relație, deci prin juxtapunere, se construiește complementul comparativ exprimat prin adverbe provenite din substantive, prin suprimarea adverbului de comparație: *Inima mi-era uscată* **ca iasca.** *Inima mi-era uscată* **iască.** Procedeul acesta caracterizează vorbirea populară: *Uscată* **iască** *mi-era inima. Uscate* **lemn** *îmi erau buzele. Uscate* **lemn** *și acre* **oțet**; *E galben* **gutuie** *obrazul ei*: *A plecat* **glonț.** Unele construcții au devenit modalități analitice de exprimare a valorii de superlativ absolut: *deștept foc = foarte deștept*; *doarme buștean = doarme foarte greu*; *îndrăgostit lulea = foarte îndrăgostit.* Cu valoare de comparative de egalitate se întrebuințează și unele adverbe derivate cu sufixul *-ește*: *Se comportă* **omenește** (ca oamenii), *îmbrăcat* **ciobănește** (ca ciobanii).

6. Circumstanțialul comparativ de inegalitate, ca și cel de egalitate, determină verbe, adjective sau adverbe și se exprimă prin toate părțile de vorbire care au calitatea de părți de propoziție. Construcția circumstanțialului comparativ de inegalitate este condiționată de adjectivul sau adverbul pe care îl determină, în corelație cu termenul comparat. După gradul de comparație al adjectivului sau al adverbului, se disting două construcții comparative: una a comparativului de superioritate sau de inferioritate și alta a superlativului relativ, fiecăreia corespunzîndu-i mijloace specifice de expresie.

a) Complementul comparativ de inegalitate al comparativului de superioritate sau de inferioritate se construiește cu ajutorul adverbelor de comparație *ca, decît* și al prepozițiilor și locuțiunilor prepoziționale *de, față de, pe lîngă, în comparație cu, în raport cu, spre deosebire de*: *Eram mai mult adormit* **decît treaz**; *Se simțea mai obosit* **ca oricînd**; *Părea mai pașnică* **decît sora**

sa; **Față de tine** *ca este mai înaltă;* **În raport cu succesele** *tale, ale lui sînt mai deosebite;* **Spre deosebire de tine,** *el este mai răbdător.* În cazul locuțiunii prepoziționale *pe lîngă*, inegalitatea este evidențiată de semantica celor doi termeni ai comparației: **Pe lîngă el,** *eu eram un pitic; Și moartea nu-i nimic* **pe lîngă chinul** *meu de azi.*

După adjectivele sau adverbele *inferior, superior, anterior, posterior, ulterior,* complementul se construiește cu ajutorul cazului dativ: *El este superior* **multora;** *Trecutul exprimă o acțiune anterioară* **momentului** *vorbirii;* în limba vorbită, în locul dativului poate să apară acuzativul cu locuțiunea prepozițională *față de: Rezultatele lor sînt superioare* **față de rezultatele** *noastre.*

b) Complementul comparativ de inegalitate al unui adjectiv sau adverb la superlativul relativ se construiește cu ajutorul prepozițiilor *din, dintre* și a locuțiunilor prepoziționale *față de, în raport cu, spre deosebire de: Ea este cea mai bună* **din clasa** *noastră; El este cel mai priceput* **dintre noi; Față de propunerile** *voastre, a lui este cea mai interesantă;* **Spre deosebire de ale voastre,** *a mea este cea mai slabă.*

Complementul circumstanțial comparativ de egalitate constituie punctul de plecare în realizarea, în plan stilistic, a comparației și a metaforei; printr-un proces de conversiune și de contragere succesivă, termenul de comparație devine termen de calificare odată cu eliminarea semnificației comparative: *Ea este frumoasă* **ca o floare** 〉 *Ea este* **ca o floare** *(de frumoasă)* 〉 *Ea este* **o floare** 〉 **Floarea** *mea.*

7. La nivelul frazei, complementului circumstanțial de mod îi corespunde p r o p o z i ț i a s u b o r d o n a t ă m o d a l ă, care arată cum se desfășoară acțiunea din regentă. Ca și complementul circumstanțial de mod, propoziția corespunzătoare poate fi m o d a l ă p r o p r i u - z i s ă și m o d a l ă c o m p a r a t i v ă.

8. Propoziția *modală propriu-zisă* arată felul cum se desfășoară o acțiune sau cum se prezintă o însușire fără vreo referire la altceva. Determină un verb, un adjectiv sau un adverb și se construiește cu ajutorul adverbelor *cum, precum, după cum, cît, pe cît, din cît* și cu pronumele relativ *ce.* Întrebuințarea acestor elemente de relație este condiționată de semnificația circumstanței modale. Așa, de pildă, modalele care exprimă conformitatea sau dau o explicație se introduc prin adverbele relative *cum, precum, după cum,* în corelație facultativă cu adverbul *așa* din propoziția regentă: **Cum îți vei așterne,** *așa vei dormi; Să trăiești* **precum dorești;** *Am răspuns* **după cum ne-ați învățat.** Cu adverbele *cum* și *cît* se construiesc modalele de identificare care depind de un adjectiv sau un adverb: *Bună, rea,* **cum era,** *mă slujeam de ea; Greu* **cum am venit acum** *n-am venit niciodată. Drumul lung* **cît a fost** *nu m-a obosit.* Pronumele relativ *ce* introduce modale care determină adjective și adverbe cu rol de complement circumstanțial de cauză: *De rău* **ce este,** *a îmbătrînit așa de repede; De repede* **ce-a vorbit,** *n-am înțeles nimic.*

Semnificația de ordin cantitativ a raportului de determinare este relevată de prezența adverbului *cît,* în combinațiile *precît, după cît, pe cît: Țipa* **cît îl ținea gura; Din cît mi-aduc aminte,** *totdeauna a fost cel dintîi;* uneori, în regentă poate să apară corelativul *atît: Muncește și el* a t î t **cît poate.**

9. Propoziția modală comparativă realizează, la nivelul frazei, aceleași valori ca și complementul de mod comparativ la nivelul propoziției. Vom distinge deci o modală comparativă de e g a l i t a t e și o modală compara-

tivă de **inegalitate**, diferența dintre ele fiind marcată atît prin conținut, cît și prin mijloace specifice de construcție.

a) Propoziția *comparativă de egalitate* arată că termenul cu care se compară este de același grad cu termenul comparat: *Cădeau* **cum cad spicele în mîna secerătorilor.** Se construiește cu ajutorul adverbelor *cum, precum, după cum*, corelate în regentă cu adverbele *așa, astfel, asemenea*; *A vorbit așa* **precum ai auzit**; *S-a întors rușinat*. **precum se întorseseră și alți fii de împărat.** Comparația sub raport cantitativ se exprimă cu ajutorul locuțiunii conjuncționale *pe cît*, corelate în regentă cu locuțiunea adverbială *pe atît*: **Pe cît era de mic,** pe atît *era de isteț*. Alteori, gradația sau măsura realizării acțiunii din propoziția subordonată modală este **progresivă** cu realizarea acțiunii din propoziția regentă: **Cu cît se apropia de casă,** *cu atît îi bătea inima mai tare*; **Din ce creștea,** *de-aia se făcea mai frumos și mai isteț*.

Cînd obiectul sau faptul cu care se face comparația este doar presupus sau ipotetic, propoziția circumstanțială de mod este o *comparativă ireală*. Se construiește cu mijloace specifice, mai exact cu locuțiunile conjuncționale *ca și cînd, ca și cum, de parcă*: *Se poartă* **ca și cînd toată lumea ar fi numai a lui**; *Bătea un vînt* **de parcă eram în pustiuri**; *Mergea mai departe* **ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic.**

b) Propoziția *modală comparativă de inegalitate* se corelează în regentă cu un adjectiv sau un adverb la comparativul de superioritate sau de inferioritate și se introduce prin adverbul *decît* și locuțiunile conjuncționale *pe lîngă ce (cît), față de ce, față de cum, față de cît*: *Profesorul ne-a predat* mai mult **decît este în manual**; *Era* mai bucuros *să moară de foame* **decît să primească o bucată de pîine de la cineva**; *Ție ți-am cerut* mai puțin **față de cît le cer altora, Pe lîngă ce-ai făcut tu,** *eu rămîn în afara discuției*. Dacă adjectivul sau adverbul este la superlativul relativ, comparația se introduce prin pronumele relativ *cît* precedat de prepoziția *din*: *Filmul acesta este cel mai interesant* **din cîte am văzut; Din cîți au participat,** *el s-a comportat cel mai bine*.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL CONSECUTIV ȘI PROPOZIȚIA CONSECUTIVĂ

1. *Complementul circumstanțial consecutiv* desemnează consecința sau urmarea unei acțiuni sau însușiri la care se referă. Se exprimă prin substantive de origine verbală și verbe la moduri nepersonale, precedate de prepozițiile *de, pentru, spre*, de cele mai multe ori, în corelație cu adverbele *destul, prea*: *Nu era destul de curajos* **pentru** *o nouă* **încercare;** *E prea importantă* **pentru a fi uitată.** *Era destul de experimentat* **spre a nu se lăsa** *amăgit*; *A muncit zi de zi* **devenind un om** *bogat*. Exprimat printr-un verb la supin, complementul consecutiv capătă o valoare modală, fiind echivalent cu un superlativ absolut: *Mănîncă* **de speriat** (foarte mult); *Este frumoasă* **de nespus** (foarte frumoasă); aceeași semnificație modală este pusă în valoare și de unele substantive: *Cîntă* **de minune**; *Mă plictisește* **de moarte,** a căror funcție referențială este alta decît cea inițială.

2. Ideea de consecuție se realizează, mai frecvent, la nivelul frazei, sub forma **propozițiilor consecutive**. Propoziția consecutivă arată urmarea sau rezultatul unei acțiuni sau al unei însușiri din propoziția regentă. Determină, prin urmare, verbe, adjective și adverbe, însoțite, de obicei, de

adverbele și locuțiunile adverbiale corelative *așa, atît, astfel, în așa fel:* Așa *de repede vorbea,* **că era imposibil** *să-l urmărești; Se schimbase* atît *de mult* **încît cu greu îl mai recunoșteai;** *Explica* în așa fel, **încît toți îl înțelegeau.**

3. Propoziția subordonată consecutivă se introduce cu ajutorul conjuncțiilor *încît, de, că* și *să*, corelate, de cele mai multe ori, cu adverbele și locuțiunile adverbiale amintite mai sus, *așa, atît, astfel, în așa fel: Flăcăul era* așa *de isteț,* **că era aproape imposibil** *să-l păcălești; S-a îndepărtat* așa *de tare,* **de nu mai era chip** *să-l ajungi; A crescut* **să nu-l mai recunoști.** Conjuncția *încît* se întrebuințează mai des în stilul livresc: *S-a prezentat* atît *de pregătit,* **încît la toate examenele, a obținut nota maximă.** Conjuncția *de* cunoaște o întrebuințare specială în consecutivele dependente de o interogativă directă: *Ce i-ai spus* **de l-ai supărat?** *Unde ai stat* **de-ai întîrziat atîta?** *Cum ai rezolvat-o* **de ți-a ieșit rezultatul?**

Uneori, elementul corelativ formează împreună cu conjuncția o locuțiune conjuncțională consecutivă: *așa că, așa încît: Afară ploua,* **așa că fu nevoie** *să pună masa în casă; Nimeni nu mai era atent,* **așa încît vorbitorul își opri cuvîntarea.** Se poate ușor observa că întrebuințarea locuțiunilor conjuncționale *așa că, așa încît* este condiționată de sensul cauzal al propozițiilor regente. Astfel, fraza *Nimeni nu mai era atent, așa încît vorbitorul își opri cuvîntarea* poate fi reprezentată și prin structura: *Pentru că nimeni nu mai era atent, vorbitorul își opri cuvîntarea.*

Cînd în regentă este folosit corelativul *prea*, subordonata consecutivă se introduce prin conjuncția compusă *ca să: Era* prea *interesant filmul* **ca să nu mă duc** *să-l văd.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE CAUZĂ ȘI PROPOZIȚIA CAUZALĂ

1. *Complementul circumstanțial de cauză* este partea secundară de propoziție care arată cauza sau motivul realizării unei acțiuni sau al prezenței unei însușiri. Determină verbe la moduri personale ori nepersonale, precum și adjective propriu-zise ori de proveniență participială.

a) Un verb: *A înghețat* **de frig;** *N-a venit* **din cauza ploii;** *L-am văzut tremurînd* **de emoție.**

b) Un adjectiv: *Avea fața galbenă* **de supărare;** *Era fericit* **de succesul** *obținut; L-am văzut neliniștit* **din pricina ta.**

2. Complementul circumstanțial de cauză se exprimă:

a) Prin substantive sau substitute ale substantivului în cazul *genitiv* precedate de locuțiunile prepoziționale *din cauza, din pricina,* în cazul dativ cu prepoziția *datorită* și în cazul *acuzativ* precedate de prepozițiile și locuțiunile prepoziționale *de, din, din cauză de, dintru, pentru:* **Din cauza vîntului** *am mers mai încet;* **Din pricina lui** *am avut multe necazuri; Nu-și mai vedea capul* **de atîtea treburi;** *S-a lovit* **din neatenție;** *A lipsit* **din motive** *de sănătate;* **Dintr-o întîmplare** *nu a fost ales;* **Pentru neglijență** *te pedepsesc;* **Datorită ție** *am întîrziat ieri.*

b) Prin adjective sau adverbe precedate de prepoziţia *de: Toată lumea o lăuda* **de harnică** *ce era;* **De rău** *ce era nu-şi găsea prieteni;* **De încet** *ce vorbea nimeni nu-l înţelegea; Mă durea capul* **de tare** *ce vorbea; Plîngea* **de supărată.**

Notă: În acest caz, funcţiunea de complement de cauză este exprimată numai de adjectiv, respectiv de adverb, avînd ca marcă a raportului de determinare prepoziţia *de;* prezenţa propoziţiei subordonate modale pe lîngă adjectiv sau adverb nu este obligatorie, adjectivul putînd să apară singur ca circumstanţial de cauză: *Tu tresai* **de fericită**; *Cine-a făcut crîşma-n drum || N-a făcut-o* **de nebun** *|| Ci-a făcut-o* **de cuminte** *|| Cine intră-n ea să cînte.*

c) Prin verbe la infinitiv şi gerunziu (mai rar): *El a fost pedepsit* **pentru a nu-şi fi făcut** *datoria cum se cuvenea;* **Lăudîndu-***l prea mult a devenit egoist.*

3. În unele situaţii, complementul circumstanţial de cauză poate cumula şi alte valori sintactice; complement de timp: **După** *atîta* **aşteptare** *s-a îmbolnăvit;* complement condiţional: *Numai* **învăţînd** *continuu a putut să reuşească* etc.

4. În planul frazei, complementului circumstanţial de cauză îi corespunde propoziţia subordonată circumstanţială de cauză care arată cauza realizării acţiunii din propoziţia regentă, explică sau motivează conţinutul propoziţiei determinate: *Nu a mai venit,* **pentru că s-a îmbolnăvit;** *Învăţ,* **pentru că îmi place;** *Nu te mai aştept,* **deoarece te ştiu nepunctual.**

5. În funcţie de conţinutul exprimat, se pot distinge trei tipuri de cauzale:

a) Cauzale *directe* sînt cele care exprimă cauza propriu-zisă. Ele se introduc cu ajutorul conjuncţiilor *că, deoarece, căci, fiindcă, întrucît, cum, unde* şi al locuţiunilor conjuncţionale *din cauză că, din pricină că, pentru că: Nu-ţi mai spun,* **că tot n-ai să înţelegi.** *N-a mai stat,* **căci era lume multă**; **Deoarece ţi-ai recunoscut greşeala,** *te iert,*; *Îţi dau nota 10,* **fiindcă ai răspuns foarte bine**; **Întrucît ai vorbit destul,** *ar trebui să închei; Trenul a întîrziat,* **din cauza că a bătut un vînt puternic**; **Pentru că eşti modest şi silitor,** *te apreciază toţi colegii;* **Cum nu i-a aşteptat nimeni,** *au plecat;* **Unde a fost prea ocupat,** *de-aia n-a venit.* Selecţia conjuncţiilor în structura subordonatelor cauzale este o problemă de stil; limba vorbită preferă, de pildă, conjuncţia *că,* în timp ce stilul ştiinţific face apel la conjuncţiile *fiindcă* şi *deoarece,* precum şi la locuţiunea conjuncţională *din cauză că.* Alteori, prin întrebuinţarea unor conjuncţii sau locuţiuni conjuncţionale, se pun în valoare distincţii de nuanţe; conjuncţia *deoarece* dă o nuanţă explicativă cauzalei, *întrucît* nuanţează ideea de motivaţie, în timp ce *fiindcă, din cauză că* explicitează cauza propriu-zisă.

b) Cauzale *indirecte,* cele care, prin conţinutul lor, nu exprimă cauza acţiunii din regentă, aceasta fiind implicată într-o propoziţie neexprimată: *Lasă-mă în pace,* **că mă supăr**; *Unde te duci,* **că doar acum ai venit?** Cauzalele indirecte pot fi şi rezultatul unei inversiuni sintactice la nivelul frazei; subordonata conţine ideea principală, iar regenta, ideea de cauză: *Unde a plecat,* **că nu-l mai văd?** = *Nu-l mai văd,* **pentru că a plecat undeva.** *Ce ţi s-a întîmplat* **că nu te mai recunosc?** = *Nu te mai recunosc* **pentru că ţi s-a întîmplat ceva.**

Cauzalele indirecte se construiesc cu ajutorul conjuncţiei *că* în dependenţă de o propoziţie imperativă sau interogativă şi caracterizează limba

vorbită, realizînd, în plan stilistic, o valoare afectivă specifică: *Spune-mi totul*, **că nu mă supăr**; *Citește mai tare*, **că nu te doare gura**; *Unde ai fost*, **că ți-am spus** *să stai aici? Cînd te-ai întors*, **că nu te-am văzut pînă acum?** *De ce mai vorbești*, **că nu te-ascultă nimeni!**

c) Cauzale *condiționale*, cele care exprimă condiția realizării acțiunii din regentă; în acest caz, propoziția regentă trebuie să fie o interogativă retorică sau o exclamativă, altfel, subordonata ar fi o condițională: **Dacă ai învățat atîta**, *de ce să nu reușești?* În prezența interogativei retorice *de ce să nu reușești?* subordonata **Dacă ai învățat atîta** este o cauzală condițională, deoarece exprimă cauza care trebuie să aibă drept urmare reușita; în schimb, în prezența unei enunțiative propriu-zise *vei reuși*, aceeași subordonată va fi o condițională: **Dacă ai învățat atît**, *vei reuși*.

Cauzalele condiționale se introduc prin conjuncțiile *cînd, cum, dacă (de)* și prin locuțiunile conjuncționale *de vreme ce, din moment ce, odată ce* în prezența unei propoziții regente interogative retorice sau exclamative: **Dacă ai venit**, *fii binevenit și ia loc;* **Cînd toată lumea îți spune** *că n-ai dreptate, de ce mai insiști?* **Cum tu le știi pe toate**, *de ce nu te prezinți?* **De vreme ce s-a înseninat**, *de ce nu te apuci de lucru?* **Odată ce te-ai supărat**, *de ce nu pleci?*

6. Cînd se insistă asupra ideii exprimate de subordonata cauzală, în regentă apar unele corelative, care, în situații mai deosebite, pot servi ca indici de identificare a subordonatelor cauzale.

a) Cauzalele directe: *fiindcă*... **d e a c e e a, d e - a i a: Fiindcă m-ai supărat de a c e e a** *te-am certat;* **D e - a i a** *te-am ascultat*, **pentru că ai vorbit frumos.**

b) Cauzalele condiționale au totdeauna drept corelativ în propoziția regentă un pronume sau un adverb interogativ: *dacă*... **d e c e**:... **Dacă nu pricepe, d e c e** *nu întreabă?; cînd*... **c u m s ă** ... **Cînd ai ajuns așa departe, c u m s ă** *te mai ajung eu?*

7. Unele cauzale pot cumula și alte funcțiuni sintactice: completivă indirectă: *A plecat bucuros* **că totul a mers bine**; *circumstanțială* de timp: **Cînd mă lua cu binele**, *făcea multă treabă cu mine;* condițională: **Dacă te-ai pregătit**, *ai reușit;* concesivă: *De ce ai întîrziat*, **că azi n-a mai plouat?**

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE SCOP ȘI PROPOZIȚIA FINALĂ

1. *Complementul circumstanțial de scop* este partea secundară, a propoziției care arată scopul realizării unei acțiuni. Determină un verb la moduri personale sau nepersonale: *A venit* **pentru un sfat**; *Pregăteau plugurile* **pentru arat**; *L-am găsit pregătindu-se* **în vederea examenelor.**

2. Complementul circumstanțial de scop se exprimă:

a) Prin substantive sau substitute ale substantivului în cazul *genitiv* precedate de locuțiunile prepoziționale *cu scopul, în scopul, în vederea* și în cazul *acuzativ* precedate de prepozițiile *după, în, la, pentru, spre: A venit* **cu scopul acordării** *premiilor;* **În scopul îndeplinirii** *sarcinilor vom întreprinde o serie de măsuri; Ne pregătim* **în vederea concursului** *de gimnastică; Am fost la piață* **după cumpărături**; **Pentru aceasta** *am citit mii de pagini; Făcea totul* **spre satisfacția** *tatălui său;* **În acest scop** *am plecat la munte.*

b) Prin verbe la infinitiv și supin precedate de prepozițiile *pentru, spre, la* și locuțiunea prepozițională *cu (în) scopul de: A venit* **pentru a-*mi* aminti** *de serbarea de duminică; Îi va trimite de toate* **spre a plăti** *oștile; S-a pregătit* **pentru arat** *și* **semănat** *porumbul; Au venit* **la cules** *de porumb.* Exprimat printr-un verb la infinitiv, complementul circumstanțial poate să arate scopul aparent sau o motivație: *A încetat cusutul* **pentru a-*l* relua** *peste cîteva momente.*

3. La nivelul frazei, complementului circumstanțial de scop îi corespunde propoziția finală. Ca și complementul circumstanțial de scop, propoziția corespunzătoare arată scopul realizării acțiunii din propoziția regentă: *S-au jertfit* **ca să apere țara.** Acțiunea din subordonata finală este întotdeauna posterioară ca realizare acțiunii din regentă.

4. Propozițiile subordonate finale se introduc cu ajutorul conjuncțiilor *să, ca să, de* și al locuțiunilor conjuncționale *cu (în) scopul să, pentru ca să: A plecat* **să învețe carte**; *Se grăbea* **ca să nu-l apuce noaptea în pădure**; **Ca să nu mai plîngă,** *i-a cumpărat o jucărie; A venit* **de mi-a cerut o carte**; *L-am chemat* **cu scopul să mă ajute;** În vorbirea populară, finalele negative sînt marcate și de unele elemente de relație specifice: *nu cumva să, să nu cumva să, să nu care cumva să; Ai venit* **nu cumva să-mi ceri ceva?** *A luat cu el busola* **să nu care cumva să se rătăcească.**

5. În funcție de modalitatea realizării acțiunii din subordonată, scopul poate fi prezentat ca *posibil* sau *real.*

a) Scopul *posibil* este prezentat prin finalele construite cu modul conjunctiv și introduse prin conjuncția specifică *să*, singură sau în combinație, *ca să, pentru ca să, cu scopul să: S-a dus la munte* **ca să se odihnească**; *S-a întors din drum* **să lase totul în ordine.**

b) Scopul *real* este prezentat prin finalele construite cu modurile indicativ și imperativ și introduse cu ajutorul conjuncției *de: A fost* **de-a cumpărat o carte**; *M-am dus* **de-am dat un telefon**; *Vino mamă* **de mă vezi**/*cît mai sînt grînele verzi.*

6. Circumstanțiala finală poate avea în regentă un corelativ exprimat prin locuțiunile adverbiale *de aceea, de-aia, de-asta, pentru aceea* sau prin adverbul *anume*: **Ca să te convingi, de aceea** *ți-am făcut această demonstrație;* **Anume** *nu mi-ai telefonat,* **ca să nu aflu** *că ai venit.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL CONDIȚIONAL ȘI PROPOZIȚIA CONDIȚIONALĂ

1. *Complementul circumstanțial condițional* este partea secundară de propoziție care exprimă condiția realizării acțiunii din propoziție. Determină, de regulă, verbele la moduri personale, care, prin conținutul lor, exprimă o valoare ipotetică: **Ascultîndu-*mă*** *cu atenție, mă vei înțelege.*

2. Complementul circumstanțial condițional se exprimă prin următoarele părți de vorbire:

a) Substantive sau substitute ale substantivului în cazul *genitiv*, precedate de locuțiunea prepozițională *în locul, în cazul. Eu,* **în locul fratelui** *tău, nici nu mă prezentam;* **În locul profesorului,** *l-aș fi pedepsit.* Dacă în astfel de construcții ideea de condiție este puțin ambiguă, ea devine explicită, univocă,

la nivelul frazei: *Eu,* **dacă aş fi fost în locul fratelui tău,** *nu mă prezentam;* **Dacă aş fi fost în locul profesorului,** *l-aş fi pedepsit;* **În cazul unui răspuns** *favorabil, voi reveni.* Mult mai frecvent este complementul condiţional exprimat printr-un substantiv în cazul *acuzativ* precedat de prepoziţiile *cu, în* sau de locuţiunea prepoziţională *în caz de:* **În caz de reuşită,** *aş fi foarte fericit;* **În caz de nevoie,** *să-mi telegrafiezi de urgenţă.* Însoţit de prepoziţii, substantivul, prin sensul său lexical, trebuie să exprime ideea de condiţie sau de ipoteză şi să fie determinat de un atribut: **În cazul** a c e s t a, *îţi voi răspunde; Primesc, dar numai* **în condiţiile** s t a b i l i t e; **În** a c e a s t ă **situaţie,** *sînt de acord.*

b) Prin verbe la modul gerunziu, complementul condiţional este întrebuinţat mai mult în sentinţe: *Numai* **văzînd** *şi* **făcînd,** *vei putea să înţelegi totul;* **Învăţînd** *în fiecare zi , vei reuşi.*

c) Prin adverbe, complementul condiţional se exprimă numai atunci cînd una din condiţii sau din posibilităţi este deja enunţată: *Muncind , numai* **aşa** *vei reuşi. Mi-a plăcut spectacolul,* **altfel** *n-aş mai fi venit; Să înveţi bine,* **altfel** *nu te va aprecia nimeni.*

3. În planul frazei, complementului condiţional îi corespunde p r o p o z i ţ i a c o n d i ţ i o n a l ă, care, ca şi complementul condiţional, exprimă o condiţie sau o ipoteză de a cărei îndeplinire depinde realizarea acţiunii din regentă.

4. Totdeauna determină un verb la un mod personal şi se introduce prin conjuncţiile *dacă, de, să,* precum şi prin locuţiunea conjuncţională *în caz că:* **Dacă munceşti,** *ai de toate.* Conjuncţia *de* se întrebuinţează mai mult în vorbirea populară, fiind o variantă a conjuncţiei *dacă.* În structura unei subordonate condiţionale, conjuncţia *să* se foloseşte mai rar, dînd propoziţiei o valoare ireală: **Să nu fi avut atîtea greutăţi,** *ar fi alt om acum;* **Să fi fost el în locul tău,** *nu se ştie cum s-ar fi descurcat;* **Să nu fi fost ploile acestea,** *cîmpul ar fi altfel.*

Locuţiunea conjuncţională *în caz că* explicitează o condiţie reală: **În caz că plouă,** *nu mai plec la munte;* **În caz că vei reuşi,** *vei avea tot ce doreşti.* Cînd raportului condiţional i se dă şi o nuanţă temporală, se întrebuinţează locuţiunea conjuncţională *în caz cînd,* care este mai puţin folosită: **În caz cînd vin toţi,** *să mă chemi şi pe mine.* În limba vorbită, se întîlneşte şi locuţiunea *în caz de:* **În caz de nu mă mai întorc peste un an,** *să nu mă mai aştepţi.* Tot în vorbirea populară se întrebuinţează şi locuţiunea conjuncţională *de unde* urmată de negaţia *nu,* în propoziţii eliptice de predicat: *Să fii harnic şi ascultător,* **de unde nu,** *viaţă bună n-ai să duci !* Mai frecvente sînt propoziţiile condiţionale eliptice de predicat construite cu ajutorul conjuncţiilor *dacă* sau *de* urmate de negaţia *nu: Ascultă-mă că,* **de nu,** *va fi rău de tine.* În asemenea cazuri, *de nu* se analizează ca fiind o propoziţie subordonată condiţionlă, cu predicatul subînţeles: *dacă nu m-asculţi.*

5. Cînd se insistă asupra condiţiei exprimate în subordonată, în regentă poate să apară un corelativ, adică un adverb sau o altă parte de vorbire cu valoare de complement condiţional: *aşa, apoi, atunci, în acest caz, cu această condiţie:* **Dacă voi cîştigaţi întrecerea** *şi* **obţineţi rezultate foarte bune,** î n a c e s t c a z *meritaţi toate laudele.* De obicei, elementele corelative se întrebuinţează cînd propoziţiile condiţionale sînt izolate de regenta lor: **În caz că timpul se încălzeşte,** *chiar dacă va mai ploua din cînd în cînd,* a t u n c i *va trebui să plecăm.*

6. O situație specială prezintă, în cadrul subordonării, propozițiile condiționale juxtapuse de tipul: **Ai carte,** *ai parte;* **Muncești,** *ai de toate;* **Bine faci,** *bine găsești*, la care raportul de subordonare este relevat de topică și de o anumită intonație. În această structură propozițiile nu pot fi inversate; bunăoară, nu putem spune *Ai parte, ai carte*, sau *Ai de toate, muncești*. O astfel de ordine se poate realiza numai în prezența elementului de relație în structura subordonatei condiționale: *Ai parte,* **dacă ai carte** și *Ai de toate,* **dacă muncești**.

7. Nu orice propoziție subordonată construită cu ajutorul conjuncției *dacă* este condițională. Dintre cazurile mai dificile, ne vom referi la două. Mai întîi, propozițiile subordonate introduse cu conjuncția *dacă*, dependente de verbele *a însemna* și *a fi* cu valoare impersonală, nu sînt condiționale, ci subiective: **Dacă mai vii** înseamnă *că-l prețuiești;* **Dacă nu a rămas în urmă** e *pentru că a muncit mult.*

În al doilea rînd, propozițiile subordonate introduse prin conjuncția *dacă* și care depind de o propoziție interogativă retorică sau imperativă nu sînt condiționale, ci cauzale: **Dacă nu e vinovat cu nimic,** *de ce se mai teme?* **Dacă ai obosit,** *pleacă!* În ambele cazuri *dacă* poate fi substituit prin conjuncția cauzală *deoarece:* **Deoarece ai obosit,** *pleacă!*

8. În alte situații, condiționalele cumulează valori sau nuanțe ale altor propoziții subordonate, mai cu seamă temporale, datorită elementului comun de construcție, adverbul *cînd:* **Cînd sînt bolnav,** *nu mă duc la școală;* **Cînd muncești,** *ai ce-ți dorești.* Alteori, o condițională se apropie de o completivă indirectă: *Ar fi bucuros* **să te știe sănătos.** *S-ar întrista* **să nu vii.** Pe lîngă valoarea condițională, aceste propoziții pot desemna și obiectul la care se referă acțiunea sau însușirea: *bucuros* **de ceva,** *adică de faptul că ești sănătos; S-ar întrista* **de ceva,** *adică* **de nevenirea** *ta.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL CONCESIV ȘI PROPOZIȚIA CONCESIVĂ

1. *Complementul circumstanțial concesiv* exprimă concesia sau faptul care ar fi trebuit să împiedice realizarea unei acțiuni. Este un determinant verbal care, la nivelul propoziției, cunoaște o întrebuințare mai redusă, datorită absenței mijloacelor specifice de construcție. De cele mai multe ori, ideea de concesie se deduce din înțelesul global, ca în propoziția: **Fără a fi** *din partea locului, el cunoaștea bine drumul.* Alteori, raportul de determinare concesivă este relevat de prezența în propoziție a unor adverbe, cum ar fi *chiar* și *tot:* Chiar **văzînd,** *și tot nu cred;* **Fără a avea** *încuviințarea părinților, el* tot *a plecat.*

2. Complementul circumstanțial concesiv se exprimă prin următoarele părți de vorbire:

a) Printr-un *substantiv* în cazul genitiv precedat de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale — *contra, împotriva, în ciuda, în pofida:* **Împotriva voinței** *tale, el a plecat;* **În ciuda vîrstei** *înaintate, doctorul nu lipsește de la activitățile noastre;* **În pofida producției** *superioare, comerțul mondial cunoaște o scădere;* sau în cazul acuzativ precedat de prepoziția *cu* și însoțit de adjectivele nehotărîte *tot, toată, toți, toate:* **Cu** *toate* **străduințele** *lui, nu a reușit; Mergea ca un flăcău,* **cu** *toată* **suta** *de ani pe care o ducea.* De reținut că, în astfel de situații, complementele concesive sînt *cu străduințele, cu suta,* adjectivele

toate, toată avînd funcțiunea de atribute adjectivale în interiorul unităților sintactice menționate. Subliniem că ele nu sînt componente ale locuțiunilor prepoziționale *cu toate, cu toată*, poziția variabilă a adjectivului nehotărît, marcată prin acordul în gen, număr și caz cu substantivul determinat, dîndu-le statut de atribut. Adăugăm, de asemenea, că *tot (toată)* este un atribut neomisibil, obligatoriu ca marcă a acestui complement concesiv.

b) Exprimat printr-un *adjectiv*, complementul concesiv este însoțit de adverbul *chiar:* Chiar **bolnav,** *el tot a venit la școală.* Aceasta este o construcție mai rară și, în cele mai numeroase cazuri, reprezintă o propoziție concesivă eliptică de predicat, încît enunțul **Deși pregătit,** *el nu s-a prezentat la examen* trebuie analizat ca o frază formată din două propoziții: Prima *(Deși pregătit)* este o subordonată concesivă cu verbul copulativ eliptic, iar a doua *(el nu s-a prezentat la examen)* e o propoziție principală regentă; aceeași soluție se impune și pentru construcțiile cu adverbul *oricît:* **Oricît de lung,** *drumul trebuie parcurs.*

c) Prin verbe la *infinitiv* și la *gerunziu*, funcțiunea concesivă este pusă în valoare de adverbul *chiar* în cazul gerunziului: *Nu se sperie* chiar **dînd** *cu tunul* și de prepoziția *fără* în cazul infinitivului: **Fără a auzi** *totul, a înțeles despre ce este vorba.* De cele mai multe ori, valoarea concesivă a complementului este relevată de adverbul corelativ *tot: Chiar* **plecînd** *acum,* tot *vei întîrzia.*

3. În planul frazei, complementului circumstanțial concesiv îi corespunde propoziția subordonată circumstanțială concesivă. La acest nivel, ideea de concesie este mult mai frecventă decît la nivelul propoziției. Ca și complementul concesiv, propoziția circumstanțială concesivă exprimă faptul sau împrejurarea care ar fi fost de așteptat să împiedice realizarea acțiunii din regentă. Ea determină, așadar, verbe a căror acțiune se desfășoară în ciuda opoziției exprimate de subordonată. În cadrul acestei opoziții, elementul concesiv poate fi prezentat ca *real* sau *ipotetic*. Din acest punct de vedere concesivele sînt de două feluri: *propoziții concesive reale* și *propoziții concesive ipotetice*. Acestei distincții de conținut îi corespund, în structura de suprafață, mijloace proprii de expresie.

4. Propoziția concesivă *reală* desemnează un fapt sau o împrejurare care se opune realizării acțiunii din regentă, fără să o poată însă împiedica. Se introduce prin conjuncțiile *deși, dacă, de, că*, precum și prin o serie de locuțiuni conjuncționale constituite cu ajutorul conjuncției *că: cu toate că, măcar că, chit că*, iar regional *batîr că:* **Deși a plouat,** *lucrătorii au ieșit la muncă; Calul,* **de e cu patru picioare,** *și tot se poticnește; Oltul,* **că-i Olt,** *și tot își mai împuținează apele;* **Cu toate că timpul a fost nefavorabil,** *competiția s-a desfășurat;* **Dacă voi nu mă vreți,** *eu vă vreu pre voi.* O caracteristică a propozițiilor concesive reale o constituie, în afara elementelor specifice de construcție, prezența modului indicativ, ca expresie a unei acțiuni reale.

5. Propoziția concesivă *ipotetică* sau *ireală* desemnează o împrejurare numai presupusă, fără să existe cu adevărat. Se construiește cu conjuncțiile *dacă, de, să* și cu locuțiunile conjuncționale în a căror componență intră una din conjuncțiile de mai sus, *dacă, de* sau *să: chiar dacă, chiar de, chiar să, măcar de, măcar să, și dacă, și de, și să:* **Dacă mi-ai vorbi o zi întreagă,** *tot n-am să te înțeleg;* **De mi-ai aduce soarele și luna de pe cer,** *în ochii mei tot un fricos rămîi;* **Chiar dacă nu-ți convine,** *trebuie să te duci;* **Și de-ai crăpa de ciudă,** *tot nu-ți spun.*

6. În afara acestor elemente specifice de construcție, propozițiile concesive pot fi introduse prin pronume și adjective nehotărîte — *orice, oricine, oricît, oricare,* precum și prin adverbele relative sau nehotărîte: *cum, oricum, oricînd, oriunde:* **Orice ar spune,** *nu-l mai crede nimeni; Toți au aceleași obligații,* **oricine ar fi ei**; **Oricare ar fi părerea ta,** *vei face ce trebuie, nu ce vrei;* **Cît e de tare piatra,** *și tot se face praf;* **Oriunde vei umbla,** *tot acasă te vei întoarce;* **Oricum ai scrie,** *lui tot n-are să-i placă.*

7. Pentru a sublinia valoarea concesivă a subordonatelor, de cele mai multe ori, în structura propoziției regente, se folosesc adverbele corelative *totuși* sau *tot*, mai ales atunci cînd subordonata este introdusă prin elemente de relație nespecifice *(dacă, de, că, să):* **Și dacă n-ai fi venit,** *eu* tot *nu m-aș fi supărat;* **De-l rogi, de nu-l rogi,** *el* tot *pleacă; Soarele,* **că e soare,** *și* tot *are pete;* **Deși a răspuns la toate întrebările,** totuși *nu a fost pe deplin mulțumit.*

Nu este recomandabilă corelarea unei subordonate concesive cu conjuncțiile coordonatoare adversative *dar, însă:* **Deși s-a pregătit intens,** *el* însă *nu a reușit.*

În ceea ce privește topica, atît complementul concesiv, cît și propoziția subordonată concesivă, fără să aibă un loc fix, apar de obicei înaintea termenului determinat; în funcție de intenția vorbitorului pot să apară și după.

În sfîrșit, trebuie arătat că propoziția concesivă este mult mai frecventă decît circumstanțialul corespunzător.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL INSTRUMENTAL ȘI PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ INSTRUMENTALĂ

1. *Complementul circumstanțial instrumental* este partea secundară de propoziție care arată instrumentul sau mijlocul prin care se realizează acțiunea. Determină verbe la moduri personale sau nepersonale, indicînd: a) instrumentul propriu-zis: *El scrie* **cu stiloul;** *Plecînd* **cu avionul,** *ajungi mai repede; Azi am lecție de cîntat* **la pian;** b) mijlocul: *El s-a ridicat* **prin muncă** *perseverentă; Am izbutit* **datorită îndemnului** *tău.*

2. Se exprimă prin substantive sau substitute ale substantivului în cazul genitiv, dativ și acuzativ.

a) Substantivul în cazul genitiv *precedat* de locuțiunile prepoziționale *pe baza, de pe urma, cu ajutorul: S-a ridicat* **pe baza forțelor** *sale proprii; Trăia* **de pe urma bivolilor și a caprelor**; *Fierul se topește* **cu ajutorul căldurii.**

b) Substantivul sau substitutul său în dativ precedat de prepozițiile *datorită, grație mulțumită: A reușit* **datorită muncii** *depuse; S-au obținut bune rezultate* **grație organizării** și **modernizării** *continue;* **Mulțumită vouă** *se bucură de atîta încredere.*

c) Substantivul sau substitutul său în acuzativ precedat de prepozițiile *cu, din, dintru, după, fără, în, la, prin, printru: Vedem* **cu ochii** *și auzim* **cu urechile;** *Cîntă o doină* **din fluier;** *Calul bate* **dintr-un picior**; *Te cunosc* **după vorbă** și **după port**; *Tabloul era prins* **într-un cui**; *Colegul meu cîntă* **la vioară**; *Cartea a trimis-o* **prin poștă**; **Printr-o vorbă** *bună și-a găsit și tată, și mumă.* Prepoziția *fără* se întrebuințează în structura negativă a complementului instrumental: *Stăi nițel, că te dezvăț, /* **Fără mătură și băț.**

3. Prin v e r b e la modurile infinitiv și gerunziu: *Și-a format o cultură bogată* **prin a citi** *zi de zi; Mașina ia viteză* **apăsînd** *pe accelerator.*

4. La nivelul frazei, complementului instrumental îi corespunde p r o p o z i ț i a c i r c u m s t a n ț i a l ă i n s t r u m e n t a l ă, care arată mijlocul prin care se realizează acțiunea verbului din regentă. Se introduce prin pronume relative — *ce, cît, ceea ce* — precedate de prepozițiile *cu, din, prin:* **Cu ce mi-ai trimis tu, cu ce am mai avut și eu,** *am scos-o la capăt;* **Cu cîtă putere ai,** *poți ajunge om cu stare; Trăia* **din ceea ce rămînea de la alții; Prin ceea ce făurim,** *ne ridicăm la un grad de civilizație.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL SOCIATIV ȘI PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ SOCIATIVĂ

1. *Complementul sociativ* este partea secundară de propoziție care însoțește subiectul sau obiectul în realizarea unei acțiuni.

a) subiectul: *Zilele de toamnă au venit* **cu vînturi și ploi**; *Fratele meu a plecat* **cu tata** *la munte.*

b) obiectul: *Pe Ionel l-am văzut ieri la cinema* **cu sora** *sa; A scos pomul* **cu rădăcini cu tot.**

2. Se exprimă printr-un s u b s t a n t i v sau un substitut al substantivului cu ajutorul prepozițiilor *cu, fără* sau al locuțiunilor prepoziționale *împreună cu, laolaltă cu, la un loc cu, cu tot cu: La vară, merg* **cu mama** *mea în excursie; L-a trimis pe Ionescu* **împreună cu** *trei colegi; Am locuit* **laolaltă cu tine** *mai mulți ani; Caietul l-am pus pe masă* **la un loc cu cartea**; *De ți-o da pe el un zlot/Dă-l* **cu funie cu tot**; aspectul negativ al complementului sociativ se exprimă cu ajutorul prepoziției *fără: A plecat* **fără însoțitor.**

În unele situații, complementul sociativ poate deveni subiect: *Ionel* **cu Maria** *au plecat la expoziție; Tata* **și cu mama** *mi-au cumpărat un calculator.* Ceea ce conferă funcțiune de subiect construcțiilor de mai sus este forma de plural a verbului, care pune în valoare un subiect multiplu; în acest caz, prepoziția *cu* are rol de conjuncție.

În propozițiile *Noi am venit* **cu toții**; **Cu toții** *au fost de acord, cu toții* trebuie interpretat ca un complement sociativ și nu ca subiect.

3. La nivelul frazei, complementului sociativ îi corespunde p r o p o z i ț i a c i r c u m s t a n ț i a l ă s o c i a t i v ă, care arată cine însoțește subiectul sau obiectul din propoziția regentă în realizarea acțiunii. Se introduce prin pronume relative — *cine, ce, cît, ceea ce* — sau nehotărîte — *oricine, orice, oricît* — precedate de prepoziția *cu* sau de locuțiunea prepozițională *împreună cu: Se plimbă* **cu cine îi place**; *A rămas* **cu ce i-au dat părinții**; *S-a întors* **cu cîți a plecat**; *Călătorește* **cu oricine este om de treabă**; *Pleca la drum* **cu orice i se dădea**; *Mînca* **împreună cu cine îi ieșea în cale.**

Avînd un sens nedefinit, subordonata sociativă se întrebuințează mai rar

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE RELAȚIE ȘI PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE RELAȚIE

1. *Complementul de relație* este partea secundară de propoziție care arată obiectul la care se referă o acțiune sau o însușire. Determină verbe, adjective și adverbe.

a) Pe lîngă un v e r b, complementul de relație indică obiectul la care se referă acțiunea: **Relativ la plecarea** *mea, te voi anunța din timp;* **De discutat** *vom mai discuta;* **Asupra** *acestei* **probleme,** *nu putem hotărî acum.*

b) Pe lîngă un a d j e c t i v, complementul de relație indică obiectul la care se referă o calitate sau o însușire: *El este înalt* **de statură**; *Colegul meu este priceput* **la toate**; *Este roșu* **la față.**

c) Pe lîngă un a d v e r b, complementul de relație indică o acțiune sau o însușire la care se referă o caracteristică: *Am primit un manuscris greu* **de descifrat**; *Aceasta este o problemă imposibil* **de rezolvat.** În structurile *incomparabil de scump, nespus de frumoasă, extraordinar de interesant,* adverbul se realizează ca mijloc lexical de exprimare a superlativului absolut: *foarte scump, foarte frumoasă.*

2. Complementul de relație se exprimă prin substantive sau substitute ale substantivului, adjective, adverbe și verbe.

a) S u b s t a n t i v u l (ori pronumele) este totdeauna precedat de prepoziții sau locuțiuni prepoziționale, în funcție de care poate fi în cazul g e n i t i v: *asupra, în privința, din punctul de vedere, din partea, în cazul, sub raportul:* **Asupra** *acestei* **probleme** *vom mai reveni;* **În privința examenelor** *vom mai discuta;* **Din punctul de vedere al conținutului,** *lucrarea este remarcabilă;* sau a c u z a t i v — *de, în, la, după, cu privire la, referitor la, în materie de, cît pentru, cît despre: El e ager* **la minte**, *profund* **în gîndire** *și inegalabil* **de conștiincios**; **După mine,** *tu ai dreptate, nu el;* **Cu privire la plecare,** *nu s-a stabilit nimic;* **Referitor la aceasta,** *vreau să fac o propunere; Este neîntrecut* **în materie de proverbe**; **Cît despre lucrarea** *ta, toți o vor aprecia cum se cuvine.*

b) A d j e c t i v u l cu funcțiune de complement de relație este precedat de prepoziția *de*: **De harnică,** *nu o întrecea nimeni;* **De frumoasă** *e frumoasă; Este ca fierul* **de tare.** *Este cît pomul* **de înalt.**

c) A d v e r b u l poate să apară fără prepoziții, cu prepoziția *de* sau cu locuțiunile prepoziționale *din punct de vedere, sub raport: Analizați* **sintactic** *și* **morfologic** *textul următor;* **Formal,** *el are dreptate;* **De bine,** *o duce bine;* **Din punct de vedere tehnic,** *aparatul este foarte bun; Această întreprindere este productivă* **sub raport economic.**

d) V e r b u l poate fi la infinitiv sau la supin: *Această piesă este demnă* **de a fi luată în seamă**; *El era interesat* **în a cîștiga** *cît mai mult;* **De citit** *am citit; El era priceput* **la socotit.**

Complementul circumstanțial de relație se poate identifica mai ușor prin înlocuirea prepoziției sau locuțiunii prepoziționale cu *în ceea ce privește:* **Cu privire la plecare,** *nu s-a stabilit nimic* = **În ceea ce privește plecarea,** *nu s-a stabilit nimic; El era interesat* **în a cîștiga** = *El era interesat* **în ceea ce privește cîștigul.**

3. La nivelul frazei, complementului de relație îi corespunde p r o p o z i ț i a c i r c u m s t a n ț i a l ă d e r e l a ț i e, care însă cunoaște o realizare mai redusă. Determină verbe și adjective, arătînd obiectul la care se referă sau se limitează o acțiune sau o însușire. Se introduce cu ajutorul conjuncțiilor *că, dacă, să* și al pronumelor relative, *ce, ceea ce* precedate de prepoziții: **Dacă e vorba** *să mă mărit, și mîine mă mărit; Iar* **să te ascunzi de el,** *n-ai unde te ascunde;* **Că n-a înțeles,** *n-a înțeles; Acum,* **în ceea ce privea îmbrăcămintea,** *moda se schimbase; Savanții încă nu pot da o lămurire satisfăcătoare* **a ceea ce înseamnă frumos și a ceea ce înseamnă adevăr.**

Construcțiile în a căror structură intră *în ceea ce privește* se analizează ca părți de propoziție cu funcțiune de complement de relație, realizat cu ajutorul locuțiunii prepoziționale *în ceea ce privește*, traducere a frc. *en ce qui concerne*: **În ceea ce priveștie conținutul** *lucrării*, *nu a avut nimic de spus*.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL OPOZIȚIONAL ȘI PROPOZIȚIA OPOZIȚIONALĂ

1. *Complementul circumstanțial opozițional* este partea secundară de propoziție care desemnează obiectul sau acțiunea căruia i se opune un alt obiect sau acțiune. În raportul opozițional sînt implicați totdeauna doi termeni: cel care se opune și cel căruia i se opune primul. Termenul care se opune poate fi:

a) subiect: Tu *ai plecat* **în locul meu**; *Se găseau peste tot* mere **în loc de pere**; *E preferabil să rămînă* cineva **decît nimeni**;
b) nume predicativ: **În loc de doctor** *s-a făcut* inginer;
c) complement: **În loc de cărți** *a cumpărat* un diapozitiv;
d) predicat: **În loc de a învăța**, se plimbă.

2. Complementul circumstanțial opozițional se exprimă:

a) printr-un substantiv sau un substitut al substantivului, cînd termenul care se opune este tot un substantiv sau un substitut al substantivului. Se construiește cu ajutorul locuțiunilor prepoziționale *în loc + un substantiv în genitiv* și *în loc de, drept + un substantiv în acuzativ*: *Eu am venit* **în locul fratelui** *meu*; **În locul lui** *să te duci tu*; **Îmi loc de coif** *își pusese o căciuliță*; **În loc de cozonac** *le-a dat pîine*; *Tu*, **drept răspuns,** *îmi pui o întrebare*. În cazul dativ, apariția complementului opozițional este condiționată de statutul semantico-gramatical al verbului determinat: *Ce, crezi că nu preferă ca viața asta*, **mizeriei** *de la dînsa de acasă?*

b) printr-un verb la modul infinitiv însoțit de locuțiunea prepozițională *în loc de*, cînd termenul de opoziție este tot un verb: **În loc de a asculta** *cu atenție, vorbea tot timpul*; **În loc de a pleca**, *s-a hotărît să mai rămînă cîteva zile*.

3. În planul frazei, complementului circumstanțial opozițional îi corespunde propoziția subordonată circumstanțială opozițională. Ca și complementul opozițional, subordonata opozițională se corelează prin opoziție cu un termen din propoziția regentă (subiect, predicat, nume predicativ, element predicativ suplimentar, complement).

4. După conținutul raportului de opoziție și după elementele de relație specifice, se disting două tipuri de propoziții subordonate opoziționale:

a) *Opoziționale ireale*, cînd faptul exprimat nu se realizează; se introduc prin locuțiunea conjuncțională *în loc să*: **În loc să meargă la școală,** *s-a dus la plimbare*; *A plecat supărat* **în loc să plece vesel**; **În loc să vină marți,** *a venit miercuri*; **În loc să învețe la istorie,** *a citit un roman*. De observat că atunci cînd opoziția se realizează între două obiecte sau însușiri, atît în regentă, cît și în subordonată, de cele mai multe ori, apare același predicat. În situații mai puțin frecvente, opoziția ireală poate fi exprimată printr-o subordonată opozițională introdusă prin locuțiunea conjuncțională *fără (ca) să*: *Apele s-au revărsat cu furie*, **fără ca noi să mai putem face ceva.**

b) *Opoziționale reale*, cînd faptul exprimat se realizează în opoziție cu cel din regentă. Se introduc prin conjuncțiile *dacă, unde, cînd* și prin locuțiunile conjuncționale *în timp ce, în vreme, ce, pentru ca să*: **Dacă el era cel mai bun la**

matematică, *tu erai cel mai bun la română.* **Unde pînă mai ieri era un anonim,** *astăzi a devenit o celebritate;* **Cînd nimeni nu te băga în seamă,** *eu, dimpotrivă, te socoteam cineva;* **În timp ce iarna ziua este mai scurtă,** *vara, ea este mai lungă; Te-am prețuit mult,* **pentru ca acum să constat** *că m-am înșelat; Demonstrațiile lui sînt în majoritate juste, dar cam prea evidente,* **ca să nu zic banale.**

Propozițiile opoziționale introduse prin conjuncțiile *dacă, unde, cînd* nu trebuie confundate cu subordonatele condiționale, locale și temporale datorită conținutului distinct pe care îl exprimă. În structura opoziționalelor, *unde* și *cînd* își pierd valoarea de adverbe relative, devenind conjuncții, fără a mai îndeplini o funcțiune sintactică.

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL CUMULATIV ȘI PROPOZIȚIA CUMULATIVĂ

1. *Complementul circumstanțial cumulativ* este partea secundară de propoziție care cumulează un fapt exprimat de altcineva. În raportul cumulativ sînt implicați totdeauna doi termeni: un *cumulant* în calitate de complement cumulativ și un *cumulat,* în calitate de subiect, predicat, nume predicativ, element predicativ suplimentar, complement.

a) *Subiectul* este cumulat: **În afară de tine** *au mai fost premiați și* **alții; Pe lîngă laude** *li s-au oferit și* **premii.**

b) *Predicatul:* **Pe lîngă absențe** *multe, nici* **nu înveți** *serios.*

c) *Numele predicativ:* **În afară de critic** *literar, Călinescu a fost și* **un** *talentat* **prozator.**

d) *Elementul predicativ suplimentar:* **Pe lîngă asta** *a mai plecat și* **supărat.**

e) *Complement:* **În afară de tramvai** *se poate merge și* **cu autobuzul.**

2. Complementul circumstanțial cumulativ se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al substantivului, precum și prin verbe la modul infinitiv precedate de locuțiunile prepoziționale: *în afara, în afară de, pe lîngă* în corelație cu adverbele *(mai) și (mai* înaintea verbului, iar *și* înaintea obiectului cumulat:) **Pe lîngă frumusețe** *îți* m a i *trebuie* ș i *minte;* **În afara** *acestei* **probleme** *am* m a i *rezolvat-o* ș i pe *a ta;* **În afară de Arghezi** *l-a* m a i *studiat* ș i *pe Sadoveanu;* **În afară de a fi lipsit** *de la ore, s-a* m a i ș i *îmbolnăvit.* Funcția cumulativă poate fi pusă în valoare și cu ajutorul prepozițiilor *între* și *printre: El beneficiază,* **între** *alte* **drepturi,** *și de un concediu de studii;* **Printre** *alte* **propuneri,** *a fost înaintată și aceea a înființării unui serviciu de urgență;* aceeași funcțiune este exprimată și de locuțiunile adverbiale *în plus, pe deasupra:* **Pe deasupra,** *mai era și surd;* **În plus,** *era și un mare amator de artă.*

3. La nivelul frazei, complementului cumulativ îi corespunde p r o p o z i ț i a s u b o r d o n a t ă c i r c u m s t a n ț i a l ă c u m u l a t i v ă; aceasta arată faptul care cumulează ideea exprimată de propoziția regentă referitoare la un obiect, la o acțiune sau la o însușire:

a) un obiect: **După ce că și-a vîndut întreaga moștenire,** *acum își vinde și* c a s a *pe care și-a făcut-o el;*

b) o acțiune: **După ce că nu este atent,** *mai și* v o r b e ș t e; **Pe lîngă că este silitor,** *își* a j u t ă *și colegii la nevoie;* **În afară că întîrzie,** *nici nu* î n v a ț ă;

c) o însușire: **Pe lîngă că este frumoasă,** *este și* h a r n i c ă. **După ce că n-a făcut nimic toată ziua,** *a mai plecat și* s u p ă r a t.

4. Propoziția subordonată circumstanțială cumulativă se introduce prin locuțiunile conjuncționale *după ce că, în afară că, pe lîngă că, nu numai că* în corelație cu adverbele *(mai) și, dar, apoi* pe lîngă termenii cumulați din propoziția regentă: **După ce că plouă,** *mai bate și vîntul;* **În afară că învață cel mai bine,** *este și un foarte bun coleg;* **Pe lîngă că era înalt,** *apoi mai era și bine făcut;* **Nu numai că nu te-am înțeles,** *dar nici nu te-am auzit.* Locuțiunea conjuncțională *nu numai că* în corelație cu *dar nici* servește ca mijloc de construcție a subordonatelor cumulative dependente de o regentă negativă: **Nu numai că nu vorbește,** *dar nici nu aude bine.*

COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE EXCEPȚIE ȘI PROPOZIȚIA DE EXCEPȚIE

1. *Complementul circumstanțial de excepție* desemnează obiectul sau faptul care se exceptează în raport cu subiectul, cu numele predicativ sau cu complementul:

a) excepția în raport cu subiectul: **În afară de tine,** *nu a mai venit* n i m e n i; **Cu excepția lui Ionescu,** *toți* c o l e g i i *și-au făcut temele;*

b) excepția în raport cu numele predicativ: *Ea era* m u l ț u m i t ă **cu excepția unui** *singur* **fapt**;

c) excepția în raport cu complementul: **În afara unui răspuns** *simplu,* a l t c e v a *n-a mai primit; Nu a vorbit despre* a l t c e v a **decît despre munca** *sa;* **În afară de munte,** î n *altă* p a r t e *nu mai merge.*

2. Complementul circumstanțial de excepție se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al substantivului, un adjectiv, un verb la infinitiv, precedate de locuțiunile prepoziționale *în afara, în afară de, cu excepția* sau de adverbul *decît.*

a) Dacă propoziția este afirmativă, complementul de excepție se corelează cu pronumele și adjectivele nehotărîte: *oricine, orice, oricare, fiecare, tot* sau cu adverbele nehotărîte *oricînd, oriunde, oriîncotro;* **În afară de tine,** *oricine poate să vină;* **În afara părerilor tale,** *oricare alta este binevenită; Am acceptat toate propunerile,* **cu excepția celei formulate** *de tine;* **În afară de joia** *viitoare, oricînd voi putea veni; Mă voi duce oriunde,* **în afară de locurile** *cu umezeală.*

b) Dacă propoziția este negativă, complementul de excepție se corelează cu pronumele sau adjectivele negative sau nehotărîte *nimeni, nimic, nici un, ah, altcineva, altceva,* precum și cu adverbele negative sau nehotărîte *niciodată, nicicînd, nicăieri, altundeva;* **În afară de mine,** *nimeni n-a mai vorbit;* **În afară de cărți,** *n-am mai cumpărat nimic;* **Cu excepția fratelui** *tău, altcineva n-a mai fost;* **În afară de bibliotecă,** *nicăieri nu l-am mai văzut; De altceva nu mi-a vorbit* **decît de planurile** *sale de viitor.*

3. La nivelul frazei, complementului circumstanțial de excepție îi corespunde p r o p o z i ț i a s u b o r d o n a t ă c i r c u m s t a n ț i a l ă d e e x c e p ț i e; ca și complementul de excepție, propoziția subordonată de excepție exprimă faptul care se exceptează în raport cu o parte de propoziție din regentă.

4. Propoziția subordonată circumstanțială de excepție se introduce prin:

a) locuțiunile conjuncționale *în afară că, cu excepția că* în corelație cu pronumele nehotărît *altceva.* **În afară că și-a pierdut timpul de pomană,** a l t c e v a *n-a făcut;* **În afară că este un om serios,** a l t c e v a *nu se mai poate spune despre el;*

b) conjuncțiile *că, să, dacă* precedate de adverbul *decît*, în corelație cu pronumele nehotărît *altceva: Nu mi-a comunicat* a l t c e v a **decît că nu mai vine**; *Nu m-a rugat* a l t c e v a **decît să-l anunț** *cînd plec; Nu m-a întrebat* **altceva decît dacă l-am înțeles.**

c) pronume și adverbe relative precedate de adverbul *decît* sau de locuțiunea prepozițională *în afară de*, în corelație cu pronumele și adverbele nehotărîte *altcineva, altceva, altundeva, altcîndva, altfel: N-a venit* a l t c i n e v a **decît cine a trebuit**; *N-am cumpărat* a l t c e v a **decît ce mi-a trebuit,** *N-a fost* a l t u n d e v a **decît unde l-ai trimis; În afară de cine a fost chemat,** a l t c i n e v a *n-a mai venit; Nu l-am chemat* a l t c î n d v a **decît cînd a fost nevoie;** *Să nu vorbești* a l t f e l **decît cum te-am învățat.**

*

Încheind prezentarea asupra sintaxei propoziției și a sintaxei frazei, se impun cîteva observații mai generale. Mai întîi, pe baza trăsăturilor caracteristice, se disting, pe de o parte, un plan al propoziției, al cărei obiect îl constituie studiul părților de propoziție, al relațiilor și al funcțiunilor pe care le îndeplinesc, iar, pe de altă parte, un plan al frazei, al cărei obiect îl constituie propozițiile, cu toate trăsăturile lor, în funcție de structură, de relație și de conținut.

Deși cele două planuri sînt distincte, prin faptul că atît partea de propoziție, cît și propoziția subordonată corespunzătoare îndeplinesc aceeași funcțiune și se referă la același termen regent, la un anumit punct se suprapun pe baza unor trăsături comune. În aceste condiții, are loc procesul transformațional de expansiune sau de dezvoltare a unei părți de propoziție într-o propoziție corespunzătoare funcțional și, invers, procesul de contragere, adică de reducere a unei propoziții la o parte de propoziție. În aceste două procese se evidențiază, de altfel, întregul mecanism de construcție, specific, pe de o parte, părților de propoziție , iar, pe de altă parte, propozițiilor.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Academia R.S.R., *Gramatica limbii române* (Ediția a II-a revăzută și adăugită), București, 1966, p. 148–206 și 283–341.
2. AVRAM, MIOARA, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG I, (1956), p. 141–164.
3. DIACONESCU, ION, *Unele principii de analiză gramaticală*, în „Studii de metodică a limbii și literaturii române", București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 175–226.
4. DIACONESCU, ION, *Observații pe marginea corespondenței dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate*, în LL, I, 1982, p. 25–37.
5. DIACONESCU, ION, *Sintaxă și semantică*, în LL, IV, 1983, p. 464–478.
6. DIMITRIU, C., *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea, 1982, p. 237–324.
7. GUȚU-ROMALO, VALERIA, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973, p. 155–208.
8. IONAȘCU, AL., *Cu privire la construcția comparativă în limba română*, în SCL, XI (1960), nr. 3, p. 513–517.
9. RIZESCU, I., *Observații asupra complementului indirect sau al atribuirii*, în LR X (1961), nr. 5, p. 432–444.
10. ȘUTEU, FLORA, *Atribut pronominal sau complement indirect?*, în LR, XI (1962), nr. 3, p. 267–276.

ABREVIERI

AUB = *Analele Universității București*. Seria științe sociale. Filologie, București, 1955 și urm.
AUT = *Analele Universității din Timișoara*. Seria științe filologice, Timișoara, 1963 și urm.
BL = *Bulletin linguistique*. Faculté des Lettres de Bucarest. Publié par A. Rosetti, Paris — Bucarest — Copenhague, 1933—1948.
BPh = *Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide"*. Universitatea din Iași. Director: Iorgu Iordan. Iași, 1934—1947.
CADE = I. A. Candrea — Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura „Cartea Românească", 1926—1931.
CDDE = I. A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A — Putea)*, București, Socec, 1907—1914.
CILRL = *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*. Vol. I—III, București, Editura Academiei, 1956—1962.
CL = *Cercetări de lingvistică*. Academia R.S.R. Filiala Cluj. Institutul de Lingvistică, Cluj, 1956 și urm.
CLTA = *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, București, 1962 și urm.
CMUB = Centrul de Multiplicare al Universității București.
CTRL = *Current Trends in Romanian Linguistics* (=RRL, tom. XXIII, nr. 1—4 și CLTA, tom. XV, nr. 1—2). București, Editura Academiei R.S.R., 1978.
DA = *Dicționarul limbii române*. Academia Română, București, 1913—1948.
DCR = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, Editura „Albatros", 1982.
DELR = *Dicționar de expresii și locuțiuni românești* (Redactat de Vasile Breban, Gh. Bulgăr, Doina Grecu, Ileana Neiescu, Grigore Rusu și Aurelia Stan), București, 1969.
DER = *Dicționar enciclopedic român*, vol. I—IV, București, Editura Politică, 1962—1966.
DI = *Dicționar invers*, București, Editura Academiei, 1957.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975.
DLR = *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă, București, Editura Academiei R.S.R., 1965—1984.
DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I—IV, București, Editura Academiei, 1955—1957.
DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
DOOM = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (Redactor responsabil: Mioara Avram), București, Editura Academiei R.S.R., 1982.
DN_3 = Florin Marcu și Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*. Ediția a III-a, București, Editura Academiei R.S.R., 1978.
D.POL. = *Dicționar politic*, București, Editura Politică, 1975.
DSR = Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, Editura Academiei R.S.R., 1982.
ELS = *Elemente de lingvistică structurală* (Redactor responsabil: I. Coteanu), București, 1967.
FCLR = *Formarea cuvintelor în limba română* (Redactori responsabili: Acad. Al. Graur și Mioara Avram). Vol. I: *Compunerea* de Fulvia Ciobanu și Finuța Asan, București, Editura Academiei R.S.R., 1970; vol. al II-lea: *Prefixele*, București, 1978.
GLR = *Gramatica limbii române*. Vol. I—II. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Tiraj nou. București. Editura Academiei, 1966 (pentru ediția I folosim sigla: GLR_1).

ILRLIT = Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*. Vol. I: *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura „Minerva", 1971.

ISTLRL = Ștefan Munteanu și Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare*. Privire generală. Ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.

ÎOOP = *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*. Ediția a IV-a, București, Editura Academiei R.S.R., 1983.

LEXIS = *Lexis. Dictionnaire de la langue française* (Direction de Jean Dubois), Paris, Librairie Larousse, 1975.

LL = *Limbă și literatură*. Societatea de Științe Filologice din Republica Socialistă România. București, vol. I (1955) și urm.

LLR = *Limba și literatura română*. Revistă trimestrială pentru elevi. Societatea de Științe Filologice din Republica Socialistă România, București, 1975 și urm.

LR = *Limba română*. Institutul de Lingvistică din București. Anul I (1952) și urm.

LRA = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*. Ediția a doua, București, 1948.

LRC = *Limba română contemporană*. Vol. I (sub coordonarea acad. I. Coteanu): *Fonetica, fonologia, morfologia* de Georgeta Ciompec, Constantin Dominte, Valeria Guțu-Romalo, ș.a., Emanuel Vasiliu, București, 1974; vol. al II-lea (*Vocabularul* de I. Coteanu și A. Bidu Vrănceanu), București, 1975.

MDE$_2$ = *Mic dicționar enciclopedic*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

PGS = *Probleme de gramatică și stilistică. În școala generală și în liceu* (Coordonator: G. Beldescu), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967.

PLG = *Probleme de lingvistică generală*. Vol. I—VII, București, Editura Academiei, 1959—1977.

ROBERT = *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (Nouvelle édition entièrement mise à jour et enrichie) par Paul Robert, Paris, Société du Nouveau Littré, 1978.

ROM.LIT. = *România literară*. Săptămînal editat de Uniunea Scriitorilor din R.S.R., București, 1968 și urm.

RRL = *Revue roumaine de linguistique* (pînă în 1964: *Revue de linguistique*) București, 1956 și urm.

SCL = *Studii și cercetări lingvistice*. Institutul de Lingvistică din București, anul I (1950) și urm.

SCȘt(Iași) = *Studii și cercetări științifice*. Filologie, Iași, 1950—1963.

SG = *Studii de gramatică*. Vol. I—II, București, Editura Academiei (1956, 1957 și 1961).

SINTEZE = *Sinteze de limba română*. Ediția a doua revăzută și mult îmbogățită (Coordonator și autor principal: Theodor Hristea), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981.

SL = *Sistemele limbii* (Coordonatori: I. Coteanu și Lucia Wald), București, Editura Academiei R.S.R., 1970.

SLG = Al. Graur, *Studii de lingvistică generală* (Variantă nouă), București, Editura Academiei, 1960.

SMFC = *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*. Vol. I—VI. București, Editura Academiei, 1959—1972.

SMLRC = Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo și Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967.

StUBB = *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia*, Cluj-Napoca, 1956 și urm.

TEALR = Al., Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968.

URSU = N. A., Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.

WEBSTER = *Webster's Third New International Dictionary of the English Language* (unabridged), G&C. Merriam Company, Publishers, Springfield, Mass., U.S.A., 1976.

CUPRINS

IV. CALCUL LINGVISTIC CA PROCEDEU DE ÎMBOGĂŢIRE A VOCABULARULUI
(de THEODOR HRISTEA)

V. ARHAISME ŞI REGIONALISME
(de THEODOR HRISTEA)

VI. INTRODUCERE ÎN STUDIUL FRAZEOLOGIEI
(de THEODOR HRISTEA)

VII. FONETICĂ ŞI FONOLOGIE
(de THEODOR HRISTEA)

VIII. PROBLEME DE ORTOGRAFIE

INTRODUCERE ÎN STUDIUL ORTOGRAFIEI ROMÂNEȘTI
(de FLORA ȘUTEU)

PRINCIPIILE ORTOGRAFIEI ROMÂNEȘTI ACTUALE
(de THEODOR HRISTEA)

IX. INTRODUCERE ÎN MORFOLOGIE
(de GEORGETA CIOMPEC)

X. PĂRȚILE DE VORBIRE FLEXIBILE
(de GRIGORE BRÂNCUȘ)

XI. PĂRŢILE DE VORBIRE NEFLEXIBILE
(de **THEODOR HRISTEA**)

XII. INTRODUCERE ÎN SINTAXĂ
(de **MIOARA AVRAM**)

XIII. SUBIECTUL ŞI PROPOZIŢIA SUBIECTIVĂ
(de **THEODOR HRISTEA**)

XIV. PREDICATUL ŞI PROPOZIŢIA PREDICATIVĂ
(de **THEODOR HRISTEA**)

XV. ACORDUL PREDICATULUI CU SUBIECTUL
(de THEODOR HRISTEA)

XVI. ATRIBUTUL ŞI PROPOZIŢIA ATRIBUTIVĂ
(de RODICA BOGZA-IRIMIE)

XVII. COMPLEMENTUL ŞI PROPOZIŢIILE SUBORDONATE CORESPUNZĂTOARE
(de ION DIACONESCU)

Ajunsă la cea de a treia ediție, într-un timp relativ scurt, lucrarea de față reușește să transmită o mare cantitate de informație referitoare la structura limbii române contemporane și îndeosebi la aspectul ei corect sau literar. Principalelor compartimente ale limbii (vocabularul, fonetica și structura gramaticală) li se adaugă, pentru prima oară, frazeologia, reliefîndu-se atît importanța acesteia, cît și specificul ei în raport cu lexicul și cu sintaxa.

Destinată, dintru început, unui public foarte larg și eterogen, lucrarea este deosebit de utilă în special pentru elevi și studenții facultăților filologice, pentru profesorii de limba și literatura română, pentru candidații la admiterea în învățămîntul superior, precum și pentru toți cei pe care îi interesează problemele lingvisticii, în general, și ale cultivării limbii literare, în special.

Lei 22